ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE”

ANUAR DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

T. XLVII – XLVIII • 2007 – 2008

COLEGIUL DE REDACȚIE

STELIAN DUMISTRĂCEL – *redactor-şef*
REMUS ZĂSTROIU – *redactor-şef adjunct*
DOINA HREAPCĂ – *redactor-şef adjunct*
ION. H. CIUBOTARU
MIRCEA CIUBOTARU
GABRIELA HAJA
DAN MĂNUCĂ – secretar ştiinţific de redacţie
LUMINIŢA BOTOŞINEANU – secretar ştiinţific de redacţie
VICTOR DURNEA – secretar ştiinţific de redacţie

Adresa redacţiei:

Adresse de la rédaction:

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„A. PHILIPPIDE"

700 481, Iaşi – 6, str. Codrescu, 2
Tel. +40 232 267 597, e-mail: ALIL2002@philippide.is.edu.ro

© 2009, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050 711, Bucureşti

Scanned with OKEN Scanner

ANUAR

DE LINGVISTICĂ ŞI ISTORIE LITERARĂ

T. XLVII – XLVIII • 2007–2008

ADEMIA ROMÂN

Scanned with OKEN Scanner

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA IAŞI
INSTITUTUL DE FILOLOGIE
ROMÂNĂ „A. PHILIPPIDE”

ANUAR
DE LINGVISTICĂ
ŞI ISTORIE LITERARĂ

T. XLVII – XLVIII • 2007–2008

SUMAR

STUDII

DRAGOŞ MOLDOVANU, *Hidronime de origine veche turcică în sudul Moldovei* 9
DRAGOŞ MOLDOVANU, ***Psaltirea*** *în versuri a lui Ştefan din Făgăraş (Fogarasi). Comentarii filologice* 29
MIOARA DRAGOMIR, *Analiza semantică şi etimologică a unor cuvinte din* ***Hronograful den începutul lumii*** *(ms. 3517). Noi argumente în susţinerea paternităţii lui Nicolae Milescu Spătarul* 67
MIRCEA CIUBOTARU, *Toponimie şi zoonimie. Observaţii metodologice şi distincţii etimologice* 101
ELENA DĂNILĂ, *Elemente de sintaxă şi de sinonimie în toponimie (comuna Filipeşti, jud. Bacău)* 113
FLORIN-TEODOR OLARIU, *Reguli, constrângeri şi principii conversaţionale: interacţiunea verbală ca univers agonal reglementat* 127
MARIUS-RADU CLIM, *Lexicografia modernă. Direcţii şi tipologii* 165

*

STĂNUŢA CREŢU, *Ion Barbu. Întoarcerea la „pământ”. Isarlâk, mit al interiorităţii* 179
GABRIELA E. DIMA, *Poetica genului tragic în Italia. Aristotel şi interpreţii săi din secolul al XVIII-lea* 201
ANA ALEXANDRA SANDULOVICIU, *Sensurile timpului în fantastic* 227
ŞERBAN AXINTE, *Apariţia noţiunii de „roman” în literatura română. De la „literatura spurcată” la* ***mitistorie*** 241
SEBASTIAN DRĂGULĂNESCU, *Ironia în publicistica eminesciană* 255
ADINA HULUBAŞ, *Reflexe ale cultului solar în iniţierea masculină* 273
IOANA REPCIUC, *Simeon Florea Marian şi cercetarea sărbătorilor tradiţionale* 293

NOTE ŞI DOCUMENTE

MIRCEA CIUBOTARU, *Lexic şi toponimie din Moldova* 311

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 1–414

Scanned with OKEN Scanner

MIRCEA CIUBOTARU, *Terminologie geografică şi toponimie. Note critice* 319
TRAIAN DIACONESCU, ***Mitologicale.*** *Hexametrul antic în configuraţii eminesciene* 337
TRAIAN DIACONESCU, ***Sara pe deal.*** *Ritm singular sau vers logaedic eminescian* 349

DIN ATELIERUL UNUI DICŢIONAR AL LITERATURII ROMÂNE

STĂNUŢA CREŢU, *Margareta Sterian* 357

CRITICĂ ŞI BIBLIOGRAFIE

NISTOR BARDU, *Limba scrierilor aromâneşti de la sfârşitul secolului al XVIII-lea (Cavalioti, Daniil, Ucuta)*, partea I, *Aspecte ale grafiei. Fonetica*, Constanţa, Ovidius University Press, 2004, 226 p. (Luminiţa Botoşineanu) 367
CONSTANTIN ERETESCU, *Fata Pădurii şi Omul Nopţii. În compania fiinţelor supranaturale*, Bucureşti, Editura Compania, 2007, 576 p. (Ioana Repciuc) 369
VIOREL HODIŞ, *Articole şi studii, 1. Relaţia de echivalenţă (logic – semantic – sintactic); 2. Varia*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2006, vol. I, 280 p.; vol. II, 288 p. (Elena Dănilă) 372
ADINA-LUCIA NISTOR, *Interferenţe lingvistice româno-germane/săseşti în sud-vestul Transilvaniei (Rumänisch-deutsche/siebenbürgisch-sächsische Sprachinterferenzen im Südwesten Siebenbürgens)*, Iaşi, Casa Editorială „Demiurg", 2001, 242 p. (Ana-Maria Prisacaru) 373
ANATOL EREMIA, VIORICA RĂILEANU, *Localităţile Republicii Moldova. Ghid informativ documentar*, Academia de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Filologie, Chişinău, „Tipografia Centrală", 2008, 310 p. (Vlad Cojocaru) 375
VIORICA RĂILEANU, *Toponimia Transnistriei: restabilirea fondului onimic românesc, componenţa lexicală, structura derivaţională*, Academia de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Filologie, Chişinău, „Tipografia Centrală", 2008, 168 p. (Vlad Cojocaru)..... 377
FELICIA DUMAS, *Lexicologie française*, Iaşi, Casa Editorială „Demiurg", 2008, 208 p. (Daniela Butnaru) 379
TONY BRILL, *Tipologia legendei populare româneşti*, 2 vol., Bucureşti, Editura Saeculum I.O., vol. I, *Legenda etiologică*, prefaţă de Sabina Ispas, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de I. Oprişan, 2005, 656 p.; vol. II, *Legenda mitologică. Legenda religioasă. Legenda istorică*, ediţie îngrijită şi prefaţă de I. Oprişan, 2006, 576 p. (Adina Hulubaş)..... 380
FERNANDO CABO ASEGUINOLAZA, MARÍA DO CEBREIRO RÁBADE VILLAR, *Manual de Teoría de la Literatura*, Madrid, Editorial Castalia, 2006, 430 p. (Dana Diaconu) 382
„Croatica et Slavica Iadertina", Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatisticu i slavistiku, nr. 1/2005, Zadar (Cecilia Holban) 385
„Mémoires de l'Académie des Sciences, Arts et Belles-Lettres de Dijon", t. 140/2003–2004 (2006), Dijon (Amalia Voicu) 386
„Schweizerisches Archiv für Volkskunde", nr. 2/2006, Basel (Ioana Repciuc) 387

CRONICĂ

Activitatea secţiilor Institutului „A. Philippide" în anii 2007–2008 (Daniela Butnaru, Nicoleta Borcea, Ioana Repciuc) 391
Cărţi şi reviste primite la redacţie (2007–2008) 413

Scanned with OKEN Scanner

ACADÉMIE ROUMAINE
FILIALE DE JASSY
INSTITUT DE PHILOLOGIE
ROUMAINE «A. PHILIPPIDE»

ANNUAIRE
DE LINGUISTIQUE
ET D'HISTOIRE
LITTÉRAIRE

T. XLVII – XLVIII • 2007–2008

SOMMAIRE

ÉTUDES

DRAGOŞ MOLDOVANU, *Hydronymes d'origine turque ancienne dans la partie sud de la Moldavie* 9

DRAGOŞ MOLDOVANU, *Le **Psautier** en vers d'Etienne de Făgăraş (Fogarasi). Commentaires philologiques* 29

MIOARA DRAGOMIR, *L'analyse sémantique et étymologique de certains mots de la **Chronique dès le commencement du monde (ms. 3517)**. Nouveaux arguments qui soutiennent la paternité de Nicolae Milescu Spătarul* 67

MIRCEA CIUBOTARU, *Toponymie et zoonymie. Observations méthodologiques et distinctions étymologiques* 101

ELENA DĂNILĂ, *Eléments de syntaxe et de synonymie en toponymie (Filipeşti, Bacău)* 113

FLORIN -TEODOR OLARIU, *Règles, contraintes et principes conversationnels : l'interaction verbale en tant qu'univers agonal réglementé* 127

MARIUS-RADU CLIM, *La lexicographie moderne. Directions et typologie* 165

*

STĂNUŢA CREŢU, *Ion Barbu. Le retour à la « terre ». Isarlâk, mythe de l'intériorité* 179

GABRIELA E. DIMA, *La poetica del genere tragico in Italia. Aristotele e i suoi interpreti nel Settecento* 201

ANA ALEXANDRA SANDULOVICIU, *Les sens du temps dans le fantastique* 227

ŞERBAN AXINTE, *L'apparition de la notion de « roman » dans la littérature roumaine. De la « littérature souillée » à la mythe-histoire* 241

SEBASTIAN DRĂGULĂNESCU, *The irony in the Eminescu's publicistic* 255

ADINA HULUBAŞ, *Reflections of the solar cult in Romanian male initiation* 273

IOANA REPCIUC, *Simeon Florea Marian et la recherche des fêtes traditionnelles* 293

NOTES ET DOCUMENTS

MIRCEA CIUBOTARU, *Lexique et toponymie de Moldavie* 311

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 1–414

Scanned with OKEN Scanner

MIRCEA CIUBOTARU, *Terminologie géographique et toponymie. Notes critiques* 319
TRAIAN DIACONESCU, ***Mitologicale**. L'hexamètre antique dans des configurations spécifiques à Eminescu* 337
TRAIAN DIACONESCU, ***Sara pe deal**. Rythme singulier ou vers logaédique dans la création d'Eminescu* 349

DE L'ATELIER D'UN DICTIONNAIRE DE LA LITTÉRATURE ROUMAINE

STĂNUȚA CREȚU, *Margareta Sterian* 357

CRITIQUE ET BIBLIOGRAPHIE

NISTOR BARDU, *Limba scrierilor aromâneşti de la sfârşitul secolului al XVIII-lea (Cavalioti, Daniil, Ucuta)*, partea I, *Aspecte ale grafiei. Fonetica* («La langue des écrits aroumains de la fin du XVIII-e siècle», première partie, «Aspects de la graphie. La phonétique»), Constanța, Ovidius University Press, 2004, 226 p. (Luminița Botoşineanu) 367
CONSTANTIN ERETESCU, *Fata Pădurii şi Omul Nopții. În compania ființelor supranaturale* («La Fille de la Forêt et l'Homme de la Nuit. Dans la compagnie des êtres surnaturels»), Bucarest, Éditions Compania, 2007, 576 p. (Ioana Repciuc) 369
VIOREL HODIŞ, *Articole şi studii. 1. Relația de echivalență (logic – semantic – sintactic); 2. Varia* («Articles et études. 1. La relation d'équivalence (logique – sémantique – syntaxique) ; 2. Varia»), Cluj-Napoca, Éditions Risoprint, 2006, t. I, 280 p.; t. II, 288 p. (Elena Dănilă) 372
ADINA-LUCIA NISTOR, *Interferențe lingvistice româno-germane/săseşti în sud-vestul Transilvaniei (Rumänisch-deutsche/siebenbürgisch-sächsische Sprachinterferenzen im Südwesten Siebenbürgens)* («Interférences linguistiques roumaines-allemandes/saxones dans le Sud-Ouest de la Transylvanie»), Jassy, Maison Éditoriale „Demiurg", 2001, 242 p. (Ana-Maria Prisacaru) 373
ANATOL EREMIA, VIORICA RĂILEANU, *Localitățile Republicii Moldova. Ghid informativ documentar* («Les localités de la République de Moldavie. Guide informatif et documentaire»), Académie des Sciences de la Moldavie, Institut de Philologie, Kichinev, „Tipografia Centrală", 2008, 310 p. (Vlad Cojocaru) 375
VIORICA RĂILEANU, *Toponimia Transnistriei: restabilirea fondului onimic românesc, componența lexicală, structura derivațională* («La toponymie de la Transnistrie: le rétablissement du fond onymique roumain, la composition lexicale, la structure dérivationnelle»), Académie des Sciences de la Moldavie, Institut de Philologie, Kichinev, „Tipografia Centrală", 2008, 168 p. (Vlad Cojocaru) 377
FELICIA DUMAS, *Lexicologie française*, Jassy, Maison Éditoriale „Demiurg", 2008, 208 p. (Daniela Butnaru) 379
TONY BRILL, *Tipologia legendei populare româneşti* («La typologie de la légende populaire roumaine»), 2 vol., Bucarest, Éditions Saeculum I.O., t. I, *Legenda etiologică* («La légende étiologique»), préface par Sabina Ispas, édition et étude introductive par I. Oprişan, 2005, 656 p.; t. II, *Legenda mitologică. Legenda religioasă. Legenda istorică* («La légende mythologique. La légende religieuse. La légende historique»), édition et préface par I. Oprişan, 2006, 576 p. (Adina Hulubaş) 380

Scanned with OKEN Scanner

FERNANDO CABO ASEGUINOLAZA, MARÍA DO CEBREIRO RÁBADE VILLAR, *Manual de Teoría de la Literatura*, Madrid, Editorial Castalia, 2006, 430 p. (Dana Diaconu) 382
„Croatica et Slavica Iadertina", Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatisticu i slavistiku, nr. 1/2005, Zadar (Cecilia Holban) 385
„Mémoires de l'Académie des Sciences, Arts et Belles-Lettres de Dijon", t. 140/2003–2004 (2006), Dijon (Amalia Voicu) 386
„Schweizerisches Archiv für Volkskunde", nr. 2/2006, Basel (Ioana Repciuc) 387

CHRONIQUE

L'activité des sections de l'Institut «A. Philippide» au cours des années 2007–2008 (Daniela Butnaru, Nicoleta Borcea, Ioana Repciuc) 391
Livres et revues reçus à la rédaction (2007–2008) 413

Scanned with OKEN Scanner

HIDRONIME DE ORIGINE VECHE TURCICĂ ÎN SUDUL MOLDOVEI

DRAGOŞ MOLDOVANU

1. Stadiul cercetării

Toponimia de origine veche turcică din România nu a făcut încă obiectul unei cercetări lingvistice sistematice, în pofida convingerii că pecenegii şi cumanii „au lăsat urme adânci, atât în toponimia noastră, cât şi în limbă”[1]. Până la Gustav Weigand, s-a încercat descoperirea reflexelor toponimice ale etnonimelor antice desemnând pecenegii (*Peceneaga*, *Picineaga*, *Picinegul*, *Pecenişca*) şi cumanii (*Comanul*, *Comana*, *Comanca*, *Comani*, *Comăneşti*, *Valea lui Coman*), dar mai puţin a creaţiilor acestor popoare, cu câteva excepţii: *Teleormanul* (< *teli orman*, glosat în *Codex cumanicus* prin ‘pădure nebună’, adică ‘sălbatică’), *Caracalul* (< *kara kala* ‘castelul negru’, în acelaşi *Codex*) şi *Iaşii* (< *yaasi* ‘arcaşi’, de la *yaa* ‘arc’ în *Codex*)[2]. Ultima etimologie a fost contestată pe drept cuvânt de către Ovid Densusianu, care a sesizat şi faptul că „unele” toponime au un suport etnonimic aparent, ele fiind creaţii româneşti de la nume de persoană care, la origine, aveau o semnificaţie etnonimică[3].

---

[1] I.-A. Candrea, *Probleme de toponimie* (curs litografiat), Bucureşti, 1931, p. 237.

[2] Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*, I, Bucureşti, 1900, p. XV.

[3] Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, I. *Originile*, Bucureşti, 1961, p. 245 (ediţia princeps, în limba franceză, este din anul 1901). În principiu, toate denumirile cu aspect de singular (exceptându-le pe cele slave cu sufixul *-ka*) sau cu formantul colectiv *-eşti* sunt toponime personale. Ele au, deci, o legătură indirectă cu pecenegii şi cu cumanii, neputând fi considerate drept „urme” cumane sau pecenege în toponimia românească (aşa cum le eticheta, între alţii, Sextil Puşcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*[2], Bucureşti, 1976, p. 313), ci doar în antroponimia românească. Astfel de „urme” există însă, măcar uneori, în denumirile cu aspect de plural, fiind confirmate documentar (de exemplu, satul *Comanii* din faţa Vidinului este atestat la 1385 ca ‘Vadul Cumanilor’, *selo kumansky brod*). În legătură cu *Iaşii*, explicat din cumană de Géza Kuun (*Codex cumanicus*, Budapesta, 1880, p. LXXXIII–LXXXIV), Alexandru Philippide observa că doar în limba maghiară *jasz* înseamnă ‘arcaş’, nu şi în vechea turcă, unde corespondentul său era *ïaïcï* (*Originea românilor*, II. *Ce spun limbile română şi albaneză*, Iaşi, 1927, p. 361).

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 9–28

Scanned with OKEN Scanner

Ca şi în alte domenii ale lingvisticii, şi aici Weigand a fost un deschizător de drum[4]. El a susținut că o serie de hidronime românești terminate în *-ui/-oi* au o origine pecenegă sau cumană, fiind compuse cu apelativul *ui/oi*, care înseamnă „vale, râu" în dialectele turcice din Asia Centrală[5]. Prin numeroase exemple, preluate din atlasul lui Stieler, el a dovedit că acest tip formativ funcționează în zona respectivă şi în sudul Rusiei. Observând faptul că, în unele hidronime românești, finala *-ui* este precedată de alți formanți (*-l-* şi *-ț-*), nu a putut preciza dacă aceştia sunt turcici sau românești[6]. Etimologiile, excerptate de el din marele dicționar al lui Radloff, sunt şi ele discutabile, iar unele de-a dreptul amuzante. Astfel, *Bahluiul* este un derivat de la tăt. *bahil* 'fericit', însemnând 'Valea Fericiților'[7]. Indiferent de valoarea etimologiilor sale, Weigand a reuşit să acrediteze ideea că hidronimele în *-ui* sunt de origine pecenego-cumană[8].

Descoperirea reminiscențelor românești ale limbilor vechi turcice l-a preocupat şi pe Alexandru Philippide, care le-a consacrat o amplă notă din opera sa capitală[9]. Uzând de o bogată informație istorică, el a arătat că, în timpul dominației de trei secole şi jumătate a turanicilor în provinciile transcarpatice, a avut loc „contactul îndelungat şi temeinic al dacoromânilor" cu aceştia, reflectat în „urmele vechi turceşti din limba românească" şi în câteva „străvechi nume de localități românești": *Bârladul*, *Tecuciul*, *Vasluiul*, *Covurluiul*, *Galații*, *Fălciul*, *Bahluiul*, *Berheciul* şi *Pereschivul*. Marea majoritate a acestor toponime au însă o origine slavă; doar hidronimele în *-lui* par să aibă originea indicată de Philippide, deşi etimoanele propuse de el nu convin[10].

Într-unul din cursurile sale de toponimie, I.-A. Candrea formulează două obiecții la etimologiile lui Weigand. Spre deosebire de acesta, spune Candrea, „eu

---

[4] Gustav Weigand, *Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig", XXVI–XXIX, 1921, p. 70–103.

[5] *Ibidem*, p. 96–97.

[6] *Ibidem*, p. 98.

[7] *Ibidem*.

[8] Vezi Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*[4], I, Bucureşti, 1942, p. 312; Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963, p. 94, nota 2 şi *passim*; Cicerone Poghirc, *L'hydronymie roumaine*, în „Linguistique balkanique", XVII, 1974, nr. 2, p. 41; G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980, p. 437; Constantin C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri şi până astăzi*, Bucureşti, 1971, p. 198; Victor Spinei, *Realități etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X–XIII. Români şi turanici*, Iaşi, 1985, p. 151.

[9] Alexandru Philippide, *op. cit.*, II, p. 350–379.

[10] Vezi aprecierea de ansamblu a lui Aurel Decei: „etimologiile turcice date mai multor toponime din România de răposatul Al. Philippide [...] sunt cel mai adesea fanteziste" (*Toponymie turque de la Roumanie*, în *Troisième Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie*, II, Louvain, 1951, p. 372, nota 17). Obiecții de detaliu întemeiate face şi T. Hotnog (*Câteva nume topice românești de origine cumană*, extras din „Anuarul Liceului Național", 1932–1933, p. 10: *Vaslui*); pentru *Covurlui*, vezi *infra*.

Scanned with OKEN Scanner

nu pornesc de la *-ui*, ci de la *-lui*, deoarece acele cuvinte terminate în *-ui* se pot explica şi din elemente neturanice, pe când terminaţiunea *-lui* ne indică totdeauna elemente de origine turanică"[11]. A doua obiecţie vizează interfixul *-ul-*, de care uzează Weigand fără să spună ce reprezintă şi pe care nici el nu îl poate înţelege[12]. În această privinţă, putem preciza faptul că, în vechea turcică, *-ul-* este fie un afix de pasiv, fie un afix medial, ataşat la radicalele verbale tranzitive sau intranzitive[13]. Lista de toponime de origine veche turcică alcătuită de Candrea era însă un adevărat mozaic de nume de diverse origini şi din diverse epoci, dintre care multe româneşti, formate de la apelative sau de la nume de persoană de origine turcică (*Bulibaşa*, *Cobuza*, *Durducu*, *Ciurlic*, *Hucu*, *Ciolanu*, *Arman*, *Hadâmb*, *Turcu*, *Ichim*, *Bursucu*, *Ghiolu*, *Cerdacu*, *Noianu*, *Cantemir* etc.).

În marele său studiu privind românii din Evul Mediu timpuriu, N. Drăganu înregistrează exhaustiv toponimele din toate provinciile româneşti, create de la numele etnic al pecenegilor şi cumanilor, care „dovedesc aşezări pecenege" sau „ne reamintesc de cumani" şi de cazari[14]. Cât priveşte denumirile date de aceştia, el se limitează la a cita etimologiile predecesorilor săi, făcând însă observaţia importantă că unele derivate cu sufixul *-ui*, considerate turanice, ar putea fi hipocoristice ale unor nume de persoană cu sufixul de origine slavă omofon[15].

Ca şi Weigand, tot pe dicţionarul lui Radloff se sprijină şi T. Hotnog în mănunchiul său de etimologii hidronimice. Unele dintre acestea pot fi preluate, dar autorul se dovedeşte nesigur în privinţa finalei, apreciată fie ca sufix cuman (*-lui*), fie ca adaptare românească analogică (*-lu* + *ĭ*)[16].

Sub acest aspect, ampla notă consacrată onomasticii de origine cumană de către orientalistul maghiar László Rásonyi, într-un studiu privind originea Basarabilor, aduce precizări importante[17]. Referindu-se la explicaţia dată de

---

[11] I.-A. Candrea, *op. cit.*, p. 230–231. Acest sufix îl recunoscuse, într-o serie de hidronime, şi Vasile Bogrea, care îi reproşa lui G. Pascu faptul că nu-l inclusese în monografia consacrată sufixelor româneşti (*Pagini istorico-filologice*, ed. Mircea Borcilă şi Ion Mării, Cluj, 1971, p. 304). Este însă evident că Pascu se ocupase doar de sufixele care funcţionau ca atare în limba română, nu şi de cele din numele proprii străine, preluate în întregime de către români.

[12] I.-A. Candrea, *op. cit.*, p. 231.

[13] Akademija Nauk SSSR. Institut Jazykosnanija, *Drevnetjurskij slovar'*, Leningrad, 1969, p. 656.

[14] Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933, p. 515, 530, 534.

[15] *Ibidem*, p. 533. Exemplul dat de el (*Văsui* < *Văsâiu* 'Vasile') este corect, aşa cum a dovedit Al.P. Arbore, care a citat şi numele vechi al satului, *Secătura lui Văsuiu* (*Toponimie putneană*, în „Milcovia", I, 1930, p. 34–35). Se pot da şi alte exemple de hipocoristice slave propriu-zise, de pildă *Bratuj* < *Bratumil*, care poate fi regăsit în numele pârâului *Brătuia* din Oltenia (*Documente privind istoria României*, seria B, XVII–III, p. 204).

[16] T. Hotnog, *op. cit.*, p. 5–6.

[17] László Rásonyi, *Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'états des Roumains. L'origine des Basarabas*, în „Archivum Europae Centro-Orientalis", I, 1935, p. 225, nota

Weigand, el susține că, în hidronimele româneşti, nu este vorba de cuvântul *uy* 'vale', ci de „sufixul cel mai frecvent în numele de râuri turceşti, formantul adjectival *-lïy*, *-lig*, *-luy*, *-lüg*, în care γ – *g* a fost schimbat, dintr-un motiv sau altul, în *-y*", ca în n. pers. *Furdui* < n. pers. iazig *Furtuy*. Specialiştii români, spune el, vor trebui să explice această schimbare fonetică şi să verifice o serie de etimologii, pe care le propune în continuare.

La al treilea Congres Internațional de Onomastică (1949) a fost prezentată comunicarea lui Aurel Decei, având ca obiect stratificarea toponimiei de origine turcică din România. Exceptând unele etimologii juste, lucrarea nu este lipsită de naivități. Astfel, din cel mai vechi strat ar face parte toponimele *Hunia* din Oltenia, care păstrează amintirea hunilor[18]. În realitate, avem a face cu apelativul *hunie* 'pâlnie mare', desemnând metaforic o formă de relief negativ asemănătoare. Lipsesc principiile analizei etimologice, confundându-se frecvent toponimele de origine străină cu cele româneşti formate de la apelative sau nume de persoană împrumutate din alte limbi. Astfel, tc. *koş* 'troupe, paire de boeufs ou de chevaux attelés par le labour; camp, lieu de station, tente' „poate fi regăsit" în *Coşeşti*, *Coşca*, *Coşani*, *Coşota*, *Coşoaia*, *Coşdani*, *Coşeni*, *Coşula*, *Coşuleni*, *Coşoveni* şi *Coşava*![19]. De origine turcă (după secolul al XV-lea) ar fi *Cişmea*, *Mârzaci*, *Soltăneşti*, *Mahala*, *Câşla*, *Ceir*, *Odaia Veche*, *Valea Hogii*, *Turciți*, *Turceni*, *Murdari*, *Amzuleşti* etc.[20].

Plecând de la premisa că „în toponimie este foarte greu să dobândeşti certitudini", I. Conea şi I. Donat – primul, geograf şi al doilea, istoric – şi-au propus să înregistreze „toponimele cu aspect turanic" din Câmpia Română, adică acelea care prezintă sufixul *-(l)ui*[21]. După cum se observă, autorii cumulează două soluții etimologice, care, în opinia susținătorilor lor, se exclud reciproc. Uzând de documente, planuri de moşii, hărți la scară mare şi anchete toponimice, Conea şi Donat înregistrează 53 de toponime, 21 în *-ui* şi 32 în *-lui*, cele mai multe fiind hidronime şi limnonime, dintre care 39 dispărute. Ele sunt concentrate în zonele de stepă ale Țării Româneşti, despre care se ştia că au fost ocupate timp de secole de triburile turanice. Acest tip formativ – constată autorii – nu există în regiunile subcarpatice şi nici în cele împădurite din câmpie, presupuse a fi locuite de

9. În alte note din acest studiu, autorul explică prin limbile turcice numele unor cneji români din Transilvania.

[18] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 366.

[19] *Ibidem*, p. 369–370.

[20] *Ibidem*, p. 371–372.

[21] I. Conea et I. Donat, *Contribution à l'étude de la toponymie pétchénègue-comane de la Plaine Roumaine du Bas-Danube*, în vol. *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès International des Sciences Onomastiques à Munich du 24 au 26 août 1958*, Bucureşti, 1958, p. 160.

Scanned with OKEN Scanner

români[22]. Chiar dacă vom exclude din listă toponimele româneşti cu o terminaţie omofonă (de exemplu *Ţuglui*, *Secui*, *Păcui*), plasarea ariei toponimice în spaţiul nord-dunărean al vechii Cumanii rămâne o constatare definitivă a geografiei istorice. Caracterul minor al majorităţii hidronimelor indică o ocupare densă şi durabilă a teritoriului respectiv. Dar autorii nu se mulţumesc cu acest rezultat, ci invocă principiul „masei toponimice" pentru a include, în aceeaşi mapă geografică, toponime fără formantul *-(l)ui*, atribuindu-le aceeaşi origine[23]. Este partea cea mai vulnerabilă a lucrării, un veritabil amestec de nume de origine slavă (*Tecuci*, *Turia*, *Comanca*) şi românească dintr-o perioadă mai nouă, descriptive (*Văval*, *Caragelele*) şi mai ales personale (*Batia*, *Beria*, *Talaba*, *Borcea*, *Balaci*, *Dorofei*, *Comăniţa* etc.). Autorii au însă modestia de a recunoaşte caracterul provizoriu al propriilor concluzii[24].

Într-un studiu de sinteză asupra hidronimiei româneşti, Cicerone Poghirc arată că finala *-ui* poate avea origini multiple, identificându-se uneori cu sufixul diminutival românesc *-ui(e)* < *-uleus*, *-ulea*, iar finala *-lui* ar putea ascunde, şi ea, ca în *Turlui* sau *Urlui*, derivate regresive de la verbe onomatopeice (*a urlui*, *a turlui*)[25]. Primul verb nu este însă de factură onomatopeică, iar al doilea pare a fi, mai degrabă, o creaţie spontană[26].

Originea sufixului *-ui* l-a preocupat şi pe turcologul Emil Suciu, care i-a consacrat o cercetare specială[27]. El contestă caracterul descriptiv al numeroaselor toponime în *-ui* din Basarabia, Moldova, Muntenia şi Oltenia, din următoarele considerente: a) nu există în Rusia toponime compuse cu apelativul *ui* 'vale', aşa cum susţinea Weigand; b) presupunând că *ui* a funcţionat ca formant în compusele toponimice turcice, ar fi trebuit explicat etimologic primul element (adjectiv, substantiv sau nume propriu), dar reconstrucţiile lui Weigand nu sunt verosimile sub acest aspect; c) „cu totul inexplicabile" ar fi, în ecuaţia etimologică a lui Weigand, interfixele frecvente *-l-* şi *-ţ-*, care dau naştere la sufixe complexe de tipul *-(ă)lui* sau *-(ă)ţui*; d) sufixul *-ui* funcţionează şi în sistemul antroponimic românesc, unde provine din sufixul diminutival *-ui*, care a dobândit şi „o valoare pur onomastică". De exemplu, hidronimul oltenesc *Bărlui/Bârlui* se poate explica de la numele de persoană *Bărle(a)*, *Bârlă*, cu sufixul onomastic menţionat. Câteva

---

[22] *Ibidem*, p. 152–153, 162–167.

[23] *Ibidem*, p. 153–161.

[24] *Ibidem*, p. 162.

[25] Cicerone Poghirc, *op. cit.*, p. 41.

[26] Verbul *a urlui* provine din magh. *őről* şi are sensul 'a măcina cereale'; *a turlui* este înregistrat doar în glosarul lui Udrescu, cu înţelesul 'a cânta (prost) din fluier' şi 'a bea cu zgomot din ploscă' (DLR).

[27] Emil Suciu, *Sufixul onomastic -ui*, în *Studii de onomastică*, V, Bucureşti, 1990, p. 57–82.

Scanned with OKEN Scanner

zeci de toponime se pretează la aceeaşi explicaţie, simplă şi convingătoare[28]. Alte hidronime rezistă însă asaltului etimologic al lui Suciu. Astfel, el nu poate justifica apariţia unor „variante" sufixale în cadrul sistemului derivativ românesc. De exemplu, dacă în *Băldălui*, tema antroponimică este *Baldea/Băldea*, derivatul aşteptat ar fi **Băldui*; cât timp nu putem motiva intruziunea lui *-l-*, nu putem vorbi, aici şi în situaţii similare, de o „derivare clară"[29]. Aceeaşi obiecţie la „derivatele" în *-(ă)ţ-ui*, unde primul element al sufixului compus rămâne obscur. Interfixele *-l-* şi *-ţ-*, neclarificate de Weigand pe terenul limbilor turcice, n-au fost elucidate nici de Suciu în cadrul limbii române. În plus, tocmai la hidronimele cu aceste interfixe, baza antroponimică românească n-a putut fi refăcută de către Suciu într-o manieră convingătoare. Astfel, *Gălăţui* este raportat la un nume de persoană *Galat*, care, la rândul lui, a fost extras arbitrar din oiconimul *Galaţi*[30]; dar nici în această ipoteză evoluţia fonetică *t* > *ţ* nu este cu putinţă. Inexistente sunt antroponimele *Desna* (din *Desnăţui*), *Bah* (din *Bahlui*), *Vas-* (din *Vaslui*, dacă eliminăm hipocoristicele târzii de la *Vasile*, fie româneşti, fie slave), *Dereh* (din *Derehlui*), *Tazl-/Tesl-* (din *Tăzlui/Teslui*) şi altele, care îl obligă pe autor la adevărate contorsiuni etimologice (*Geamartalui*, corelat cu *Ciomartan* şi *Geamără*; *Săvârlui* cu *Săveri* 'Sever' etc.). Doar aparent personale sunt toponime precum *Ţuglui* sau *Chiclui*, în realitate termeni entopici pentru forme de relief pozitiv[31].

Ţinând seama de deficienţele analizelor morfologică şi etimologică semnalate aici – şi asupra cărora vom reveni –, ipoteza lui Suciu este destul de precară: „Se poate presupune că majoritatea numelor de locuri derivate cu sufixul *-ui(e)* sunt, la origine, antroponime, fapt dovedit de toponimele derivate, care nu pot fi explicate decât din nume de persoane"[32]. Avem a face cu un paralogism de tipul *circulus in demonstrando*: antroponimele sunt atestate de toponime a căror origine antroponimică trebuie dovedită. O a doua nedumerire se referă la natura „onomastică" a sufixului *-ui*: dacă el are funcţia unui hipocoristic, atunci numele de locuri trebuie considerate antroponime în funcţie toponimică absolută (n. pers. *Bârlă* → n. pers. *Bârlui* → hidronimul *Bârlui*). Este limpede că, în perechile de tipul *Amaradia – Amărăzuia*, *-ui* este sufixul lexical cu valoare diminutivală, folosit pentru a desemna afluentul unui râu; dar în hidronimele citate de Conea şi Donat, această valoare nu există, fiind vorba nu de structuri opozitive, ci de nume

[28] *Ibidem*, p. 61–68.

[29] *Ibidem*, p. 68–69.

[30] *Ibidem*, p. 64. Explicaţia aceasta apare mai întâi la N.A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963, p. 61, s.v. *Galatie*.

[31] Emil Suciu, *op. cit.*, p. 70 şi 71. Vezi însă Dumitru Loşonţi, *Toponime româneşti care descriu forme de relief*, Cluj, 2000, p. 101 şi 88.

[32] Emil Suciu, *op. cit.*, p. 75.

Scanned with OKEN Scanner

singulare. Prin urmare, la fel ca *Bârluiul*, hidronimele *Covurlui*, *Suhurlui*, *Bahlui* etc. ar fi, în opinia autorului, antroponime în funcție toponimică absolută. Judecând după denumirile geografice, Câmpia Română n-a fost locuită de pecenegi şi nici măcar de cumani, ci de nişte români de-ai noştri cu nume stranii: *alde Desnățui*, *alde Geamartalui*, *alde Sărtălui*, *alde Vaslui*, *alde Derehlui* ş.a., ale căror amprente s-au păstrat nu în oiconime, cum ne-am fi aşteptat (**Desnățuieştii*, **Derehluieştii* ş.a.), ci doar în hidronime[33].

În analiza diacronică a hidronimiei, trebuie să se țină seama de câteva principii cu caracter orientativ. Mai întâi, *probabilitatea unei formații personale este invers proporțională cu valoarea hidronimului respectiv*[34]. Or, câteva hidronime în *-lui* au o valoare medie, desemnând cursuri de apă cu o lungime care depăşeşte 50 km: *Călmățuiul*[1] (→ Dunăre, 145 km), *Călmățuiul*[2] (→ Dunăre, 134 km), *Bahluiul* (→ Jijia, 110 km), *Desnățuiul* (→ Dunăre, 95 km), *Tesluiul* (→ Olt, 92 km), *Vasluiul* (→ Bârlad, 64 km) şi *Suhurluiul* (→ Siret, 61 km). În această situație, este mai puțin probabil ca numele unei persoane să fie suficient de cunoscut pentru a fi utilizat ca element distinctiv de către denominatori. Pentru marea masă a locuitorilor riverani, denumirea ar părea lipsită de motivație şi, în consecință, nu s-ar putea socializa. În al doilea rând, *probabilitatea unui hidronim personal scade pe măsură ce coborâm în timp*. Hidronimele vechi au, de obicei, un caracter descriptiv. Un indiciu de vechime îl conferă documentele: douăsprezece hidronime în *-lui* şi *-ățui* din Țara Românească sunt atestate în secolele al XIV-lea – al XVI--lea[35] – constatare valabilă şi pentru corespondentele lor din Moldova. În al treilea rând, *concordanțele formale dintre hidronime şi antroponime nu trebuie interpretate întotdeauna ca o dovadă a originii antroponimice a hidronimelor. Relația dintre cele două categorii nu este unidirecțională*, cum a apreciat-o N.A. Constantinescu[36], *ci reversibilă*: după cum există antroponime în funcție hidronimică absolută, există şi hidronime în funcție antroponimică absolută[37]. Dacă, în cazul hidronimelor majore, numele de persoană sunt, în mod cert, posttoponimice, în cazul celor minore sau cu o valoare medie trebuie să uzăm de

---

[33] Aşa cum au arătat I. Conea şi I. Donat, în câteva cazuri hidronimele originare s-au păstrat în numele altor obiecte geografice, aflate în vecinătate (*op. cit.*, p. 151). Vezi, în acelaşi sens, şi Emil Suciu, *op. cit.*, p. 75.

[34] Pentru conceptul de *valoare* toponimică, vezi Dragoş Moldovanu, *Stratificarea genetică a toponimiei româneşti şi problema continuității românilor* (I), în ALIL, XXIX, 1983–1984, seria A, p. 419 şi urm.

[35] I. Conea şi I. Donat, *op. cit.*, p. 151.

[36] N.A. Constantinescu, *Rapports entre toponymes et anthroponymes dans l'onomastique roumaine*, în *Contributions onomastiques...*, p. 122–123; idem, *Dicționar onomastic românesc*, *passim*.

[37] Am formulat această obiecție în studiul *Hidronime româneşti de origine slavă*, în ALIL, XXXI, 1986–1987, seria A, p. 295.

Scanned with OKEN Scanner

un criteriu de departajare suplimentar. *Când antroponimul este împrumutat dintr-o limbă străină, în care el funcţionează ca atare, sau când este format pe terenul limbii române după regulile de derivare şi compunere proprii sistemului antroponimic românesc, atunci putem avea certitudinea unui toponim personal. Când însă aceste condiţii nu sunt respectate, atunci antroponimul este secundar (posttoponimic)*. Din această perspectivă, numele de persoană *Covurlui* nu poate fi explicat de la o bază românească *Covur-*, detaşată arbitrar din substantivul *covru* de către N.A. Constantinescu[38] sau din antroponimele *Covor*, *Covârnache*, *Covrea* de către Emil Suciu[39], pentru simplul motiv că un formant oxiton *-lui* nu există în sistemul derivativ românesc. Tot astfel, numele de persoană *Călmăţui*, atestat în documente, nu este nici împrumutat din limbile turcice, cum crede N.A. Constantinescu[40], şi nici creat de la o temă *Calm-* românească, detaşată din reflexele antroponimice ale etnonimului *calmuc* (*Calmac*, *Calmăşu*, *Calmoşu*, *Calmuc*, *Calmuş*), cum consideră Emil Suciu[41], deoarece în antroponimia noastră nu există „varianta *-ăţui* a sufixului *-ui*", imaginată de autor. Prin urmare, în ambele cazuri, numele de persoană *Covurlui* şi *Călmăţui* trebuie considerate secundare (posttoponimice) în raport cu hidronimele corespunzătoare.

Putem conchide că Emil Suciu nu are niciun motiv să se felicite pentru că „a înlăturat definitiv ipoteza originii cumane, turcice sau gepide a toponimelor formate cu acest sufix" şi nici nu credem că „se poate afirma cu certitudine că numele analizate s-au format pe terenul limbii române, de la teme onomastice româneşti, cu ajutorul unui sufix moştenit"[42]. El a reuşit într-adevăr să infirme ipoteza originii vechi turcice a hidronimelor în *-ui*, dar a greşit extinzând această concluzie la hidronimele în *-lui* şi *-ţui*, a căror origine românească nu poate fi dovedită.

Chestiunea a fost reluată de Gh. Bolocan în câteva articole din DTRO. În primul volum, s.v. *Băldălui*[43], el schiţează o perspectivă generală de interpretare a toponimelor considerate de origine cumană, care să permită orientarea investigaţiei etimologice pentru fiecare nume din dicţionar. Se rectifică, mai întâi, opinia lui Suciu, privind inexistenţa, în Asia Centrală, a compuselor cu termenul entopic *oj/uj* 'vale, râu', contestându-se însă impactul acestui sistem asupra toponimiei româneşti. Urmărindu-se corespondenţa dintre antroponime şi toponime, se ajunge

---

[38] *Dicţionar onomastic românesc*, p. 251.

[39] *Op. cit.*, p. 70. În această serie sunt incluse şi toponime fără nicio legătură cu presupusa bază: *Coverca*, *Covrag*, *Covragi* – toate provenite din apelative româneşti.

[40] N.A. Constantinescu, *Rapports*, p. 122; idem, *Dicţionar onomastic românesc*, p. 232. Sensul compusului (vezi *infra*) îl face incompatibil cu un nume de persoană turcesc.

[41] *Op. cit.*, p. 69–70.

[42] *Ibidem*, p. 80.

[43] *Dicţionarul toponimic al României. Oltenia (DTRO)*, vol. 1 (*A–B*), sub redacţia prof. univ. dr. Gheorghe Bolocan, Craiova, 1993, p. 286–287.

Scanned with OKEN Scanner

la concluzia că „toponimele în *-ui*, în marea lor majoritate, au o bază antroponimică". (Din lista autorului ar trebui excluse însă entopicele în funcție toponimică, precum *Păcui*, *Cucui*, *Chiclui*, *Țuglui*.) Regăsim, practic, concluzia lui Suciu, numai că, în analiza concretă a hidronimului *Băldălui*, Gh. Bolocan ezită în a-l considera personal (de la un *Balde*) sau descriptiv (de la *baldă* 'baltă'), optând în final pentru a doua soluție. Dar o etimologie nu înseamnă doar determinarea bazei, ci clarificarea formației în întregul său; or, terminația *-lui* nu se justifică în limba română ca element derivativ, iar acest fapt infirmă premisa unei creații românești, oricât de românească ar părea baza. În articolul *Bănăgui*, Gh. Bolocan demonstrează originea sa antroponimică, dar ezită în interpretarea sufixului, care ar putea fi sau diminutival, sau o variantă fonetică a augmentativului *-oi* (dată fiind alternanța lor în numeroase nume de persoană). Tot aici observă just că antroponimele *Tezlui* și *Călmățui*, atestate în veacul al XVI-lea, sunt posttoponimice[44]. Totuși, în articolul *Călmățui*, el susține originea hidronimului din numele de persoană *Călmățui*, „demonstrată de Suciu" (?!), aducând totodată un argument suplimentar, anume „răspândirea pe un teritoriu foarte mare (Basarabia, Moldova, Muntenia, Oltenia) a numelor de sate și ape, situație imposibil de explicat prin influența cumană"[45]. Așa-zisul argument este pur și simplu o enormitate, pentru că atât informațiile istorice, cât și arheologia confirmă prezența cumanilor în acest întins spațiu geografic. În plus, raportul statistic dintre toponim (frecvent) și antroponim (accidental) sugerează faptul că avem a face cu un toponim descriptiv, desemnând o calitate naturală prezentă în foarte multe locuri.

În articolul *Desnățui* nu se mai dă etimologia, ci se trimite la articolele anterioare (unde chestiunea originii denumirilor în *-ui* este discutată doar în principiu); altfel spus, ar avea și el o bază antroponimică – nu știm care –, de unde s-a format – nu știm cum – acest hidronim[46]. Se mai face trimitere la o carte a lui Emilian N. Burețea, în care acest toponomast propune o explicație originală: la o temă slavă *Desn-* 'drept' s-a adăugat sufixul slav *-ăț* (cf. *Bucovăț*, *Lipovăț* etc.), apoi sufixul antroponimic românesc *-oi* (**Desnățoiu*), devenit *-ui* prin asimilare regresivă[47]. Dar un nume de persoană de la *desĭnŭ* nu se cunoaște și nici nu poate exista; singurul derivat este *desĭnica* 'mâna dreaptă'. În *Bucovăț* și *Lipovăț*, *-ec* este sufix diminutival cu funcție hidronimică. Revenind la DTRO, observăm că hidronimul *Gemărtăluiu* rezistă oricărei încercări de asociere cu un antroponim; de aceea este lăsat fără etimologie[48].

---

[44] *Ibidem*, p. 293.

[45] *Ibidem*, vol. 2 (*C–D*), Craiova, 1995, p. 60.

[46] *Ibidem*, p. 356–357.

[47] Emilian N. Burețea, *Contribuții la studiul toponimiei românești*, Craiova, 1994, p. 151.

[48] DTRO, vol. 3 (*E–Î*), Craiova, 2002, p. 121.

Scanned with OKEN Scanner

Considerăm că ipoteza lui Rásonyi privind originea veche turcică a hidronimelor în *-lui* a fost eliminată fără o verificare etimologică, adoptându-se soluția facilă a grupării acestora împreună cu toponimele în *-ui*, cu bază antroponimică mai mult sau mai puțin certă. De aici explicațiile forțate, care nu satisfac sub aspectul determinării unei baze verosimile şi, cu atât mai puțin, al justificării sufixului în cadrul sistemului derivativ românesc. În aceeaşi situație sunt hidronimele în *-ţui*, pentru care nu s-a dat încă o explicație, nici în română şi nici în limbile turcice. În sfârşit, nu s-au oferit încă soluții etimologice plauzibile pentru alte hidronime, care nu se încadrează în seriile derivatelor în *-lui* sau *-ţui*, dar pot avea o origine veche turcică. În cele ce urmează, vom încerca să elucidăm aceste trei aspecte, cu aplicație la nomenclatura geografică din sudul Moldovei, plecând de la premisa că nu este cu putință ca locuirea, timp de mai bine de trei secole, a turanicilor în provinciile extracarpatice să nu fi lăsat urme certe în toponimie, aşa cum a lăsat în antroponimia şi în lexicul limbii române. Considerăm că negarea *in toto* a acestei influențe este o eroare a toponomaştilor noştri, cu consecințe negative asupra evoluției ştiințifice a disciplinei.

2. *Elanul*

Mare afluent drept al Prutului, cu o lungime de cca 70 km, este menționat în limba veche, din secolul al XV-lea[49], în forma *Ialan*, care trebuie considerată etimologică, cu evoluția fonetică *Ialan* > *Ielan*[50] > *Elan*[51], similară cu *Iaşi* > *Ieşi* > *Eşi*. Mai rară este varianta *Ilan*[52], care apare şi la Cantemir, în unele documente externe şi la memorialiştii străini, ce se poate explica de la *Ielan* > **Iilan* > *Ilan*[53]. Robert Roesler avea impresia că este de origine ruteană[54], Gh. Ghibănescu îl raporta la v.bg. *jelenĭ* 'cerb'[55], G. Pascu la rus. *jalanj* 'mare loc gol în pădure; poiană' (care este însă un împrumut târziu din turcă)[56], G. Weigand la un tăt., cum. *jalan* 'fals, înşelător', adică, spune el, 'o apă care dispare uneori' (metaforă lipsită

[49] Prima atestare este din anul 1445, cf. *Documenta Romaniae Historica* (abreviat: DRH), seria A, *Moldova*, I, Bucureşti, 1975, p. 364.

[50] Gheorghe Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VII, Iaşi, 1912, p. 127 (anul 1686), 223 (anul 1708).

[51] *Ibidem*, VII, p. 124 (anul 1638), 7 (anul 1721).

[52] *Ibidem*, VII, p. 129 (anul 1794).

[53] Dragoş Moldovanu, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395–1789)*, în *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, partea a 4-a, Iaşi, 2005, p. CI.

[54] Robert Roesler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871, p. 325.

[55] Gheorghe Ghibănescu, *op. cit.*, VII, p. V–VI, X–XI.

[56] G. Pascu, *Din toponimia română*, în „Arhiva", XV, 1904, nr. 4, p. 154. Pentru etimologie, cf. Max Vasmer, *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, IV, Moscova, 1973, p. 554.

Scanned with OKEN Scanner

de o motivare geografică)[57], Sergiu Haimovici la un turco-tătar *iălan* 'şarpe', adică 'apă cu multe meandre'[58] (dar Elanul nu iese în evidență prin această calitate, iar forma veche turcică, la care ar trebui făcută trimiterea, este *jïlan*[59]).

Etimonul este v.turc. *alan* 'şes, păşune, luncă'[60], cu iotacizarea slavă estică a lui *a-* inițial. Aceeaşi bază o au hidronimele ucrainene *Jalanec* (în bazinul Bugului), *Jalanka* (în bazinul Nistrului), derivate de la *jalan* cu sufixe diminutivale slave[61], *Elančyk*, cu variantele *Ilančyk*, *Jalančyk* (în regiunea Doneț)[62]. În unele limbi turcice, alături de *alan* s-a înregistrat varianta *elan* (de unde o serie de hidronime şi de oiconime *Elan* din Rusia)[63], cunoscută şi în sud-estul Belorusiei cu sensul de „luminiş în pădure, poiană" (de unde numele satului *Elany/Jalany* din raionul Svetlogorsk)[64], iar în alte câteva dialecte turcice varianta *jalan* 'câmpie, vale'[65], de unde şi tc. osmanliu *jalant* 'câmpie'. Fiind un hidronim de valoare medie, Elanul este anterior invaziei tătărăşti (1241), care a pus capăt stăpânirii semințiilor turcice în Moldova, alungându-le în Transilvania. Denumirea s-a aplicat inițial câmpiei străbătute de râu (numită, în hărți, *Şesul Elanului*), după care s-a restrâns la desemnarea cursului de apă. Varianta iotacizată, care nu se întâlnea în vechea turcică (aşa cum a fost reconstruită ea de autorii dicționarului citat de noi), trebuie atribuită stratului vechi ucrainean, care s-a suprapus celui turanic prin secolele al XIII-lea – al XIV-lea, acomodând fonetic toponimele deja existente.

---

[57] G. Weigand, *Ursprung*, p. 90. Acceptat de D. Ciurea, care îl include între toponimele cumano-turceşti din Moldova (*Fărămițarea feudală şi lupta pentru centralizarea statului*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»", XVI, 1979, p. 312).

[58] Sergiu Haimovici, *Unele observații privind răspândirea în holocen a elanului (Alces Alces L.) pe teritoriul României*, în „Natura" (Biologie), XX, 1968, nr. 1, p. 81. Asemănarea unui râu sinuos cu un şarpe se reflectă în hidronimie. Astfel, un afluent al râului Isère se numeşte *Drac(o)*, lângă Grenoble. Procopius (*De aedif. Iustin.* V, 2) spune că în Bithinia curgea fluviul *Draco*, cu nenumărate meandre, care îi obliga pe călători să-l traverseze de 20 de ori succesiv. *Dragon* se numea, din acelaşi motiv, un râu care izvora din Vezuviu, trecând pe lângă oraşul Nuceria (idem, *Hist. Miscel.* I, 55). Pentru toate aceste informații, vezi Eusèbe Salverte, *Des sciences occultes ou Essai sur la magie, les prodiges et les miracles*[2], Paris, 1843, p. 478–479 (cu abrevierile autorului).

[59] *Drevnetjurskij slovar'*, p. 266.

[60] *Ibidem*, p. 33.

[61] *Toponimičnyj slovnyk-dovidnyk Ukrajins'koji RSR*, Kiev, 1973, p. 168.

[62] E.S. Otin, *Hidronimy shidnoji Ukrajiny*, Kiev, 1977, p. 81. În regiunile tătăreşti apare, la hidronime, sufixul *-gïk*: *Elangïk* (*ibidem*, p. 80).

[63] E. şi V. Murzaev, *Slovar' mestnyh geografičeskih terminov*, Moscova, 1959, p. 77; M.N. Mel'heev, *Geografičeskie nazvanija Vostočnoj Sibiri*, Irkutsk, 1969, p. 102.

[64] V.A. Žučkevič, *Kratkij toponimičeskij slovar' Belorusii*, Minsk, 1974, p. 116–117. Acest înțeles îl are şi în limba başkiră.

[65] W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte*, III_1, Petersburg, 1905, p. 157.

Scanned with OKEN Scanner

3. *Covurluiul*

Desemnează afluentul principal al râului Chineja, lacul de pe acest pârâu (aproape de confluență), un alt lac, în Balta Ialomiței, și un al treilea la apus de Ismail, în Basarabia (astăzi *Cuhurlui*). Atestat la 1435 ca nume de ținut, în forma *Covorlui*[66] (rezultată dintr-o asimilare vocalică progresivă), apoi ca hidronim, la 1448, în varianta *Covărlui*[67] (prin delabializare), a evoluat fonetic, din secolul al XVII-lea (*Cohurlui* la 1628)[68], suportând schimbarea lui *-v-* intervocalic în *-h-*, proprie graiurilor moldovenești, care însă nu a reușit să se generalizeze. După G. Weigand, etimonul ar fi un compus cuman, **kuwar-ul-uj* 'vale [care] seacă'[69]. Observăm, mai întâi, un anacronism: apelativul *uj* nu exista în vechea turcă, unde corespondentele sale semantice erau *sub/suy/suv*[70]. În al doilea rând, evoluția fonetică la *Covurlui* este dificilă, obligându-ne să admitem o serie de accidente fonetice. De aceea, probabil, Philippide nu i-a reținut etimologia, ci a propus o alta, de la un tc. *kuryu* 'uscăciune' cu sufixul adjectival *-lu*: **kuryulu* > (prin metateză) **kuyurlu*. El crea astfel un nou adjectiv, deși știa că în limba cumană exista deja adjectivul *kuru(y)* 'uscat'; în plus, lăsa neexplicată finala *-i*, pusă pe seama influenței sufixului românesc *-ui*[71]. Cu totul fantezistă este încercarea de etimologie a lui Emil Suciu, de la o bază antroponimică românească **Covur-* (vezi *supra*).

Parțial satisfăcătoare este soluția lui László Rásonyi, care refăcea un v.turc. **qovurluy* < **qoyurluy* < *qoyur* 'mic, neînsemnat' cu sufixul adjectival *-luy*, specializat ca formant hidronimic[72]. Savantul maghiar lăsa neclarificată evoluția la *-ĭ* a spirantei guturale fonice *-γ*. Ea se poate elucida invocând corespondența stabilită de Heinz F. Wendt între cumanul *-q* (*-γ*, *-g*) în poziție finală și pecenegul *-y*, de exemplu v.turc. *qatag* 'tare, vârtos' – peceneg *qatay* 'fortăreață', v.turc. *odag* –

---

[66] Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 682: *mliny kovorluiskyi* 'morile covurluiene'.

[67] DRH, A, I, p. 397.

[68] *Ibidem*, XIX, p. 402.

[69] G. Weigand, *Ursprung...*, p. 98; idem, *Die Namen der rumänischen Județe im Altreich*, în „Balkan-Archiv", IV, 1928, p. 169. Etimologia sa a fost acceptată de Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 129, de Sextil Pușcariu, *op. cit.*, I, p. 315, de G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 437 și de autorii *Dicționarului toponimic al României. Muntenia* (coordonat de prof. N. Saramandu), II, București, 2007, p. 175. În *Drevnetjurskij slovar'*, p. 475: *quvar-* 'a se usca'.

[70] *Drevnetjurskij slovar'*, p. 512, 513, 515.

[71] Alexandru Philippide, *op. cit.*, II, p. 372–373. Adăugăm faptul că, în vechea turcă, adjectivul *kuryu* avea cu totul alt înțeles decât acela presupus de Philippide pe baza limbilor turco-tătare moderne: 'ușuratic, neserios; nesocotit; imprudent' (*Drevnetjurskij slovar'*, p. 467).

[72] László Rásonyi, *op. cit.*, p. 225, nota 9. În *Drevnetjurskij slovar'*, p. 45, *qoyur*, este considerat variantă a lui *qoqur*, cu același înțeles. Tot aici, la p. 656, se înregistrează funcțiile lexicale ale sufixului adjectival *-lïy*, *-lig*, *-luy*, *-lüg*, *-lag*, *-läg*: posesivă (atributivă) de la baza primară și de apartenență.

Scanned with OKEN Scanner

peceneg *oday* (în cazahă 'colibă din fân') > rom. *odaie*[73]. Covurluiul este deci un hidronim de origine pecenegă, creat probabil în secolul al X-lea, în perioada stăpânirii acestui neam asupra Moldovei sudice. Morminte pecenege, din secolele al X-lea – al XI-lea, au fost descoperite în localități de pe valea Chinejei, în vecinătatea unor așezări aparținând culturii „balcano-dunărene" sau „Dridu"[74]. Este probabil că schimbarea consonantică a spirantei *-γ- > -v-* din tema hidronimului peceneg s-a produs mai târziu, după venirea în regiune a cumanilor (deceniul al 7-lea al secolului al XI-lea): fenomenul fonetic, propriu limbii cumane, a fost datat în secolul al XIII-lea și exemplificat prin cuvântul *qadaq > qaday > qadav*[75].

4. *Călmățuiul*

Triburile turanice au ocupat zona de silvostepă dintre Chineja și Bârlad, lăsându-și amprenta asupra nomenclaturii geografice. Unul dintre afluenții vechiului Bârlad (înainte de mijlocul secolului al XV-lea) este *Călmățuiul*, menționat la 1448[76], care astăzi se varsă în Siret, lângă satul Tudor Vladimirescu. Atestat și ca antroponim[77], hidronimul a fost explicat ca un „transfer evident"[78], altfel spus, ca un antroponim în funcție toponimică absolută. În Muntenia și în Oltenia au fost înregistrate 8 hidronime *Călmățui*, dintre care 4 dispărute; două însă, care se mențin până astăzi, pot fi considerate hidronime medii la nivelul provinciei istorice, desemnând cursuri de apă de 145 și 134 km. Prin urmare, probabilitatea proveniență lor de la nume de persoană este foarte redusă (vezi *supra*). Am arătat, de asemenea, că un nume de persoană *Călmățui* nu poate fi descompus în formanți antroponimici reali, ceea ce înseamnă că el este secundar (posttoponimic) în raport cu hidronimul. Dimpotrivă, hidronimul se pretează la o etimologie plauzibilă, deși nu toate explicațiile date sunt pe deplin satisfăcătoare.

---

[73] Heinz F. Wendt, *Die türkischen Elemente im Rumänischen*, Berlin, 1960, p. 26–28, 51. Vezi și E.M. Murzaev, *Očerki toponimiki*, Moscova, 1974, p. 168. Opoziția *-g: y(ï)* reflecta o diferențiere regională a semințiilor turcice, împărțite de unii savanți în două mari grupe, după felul în care pronunță cuvântul 'munte': *tag* sau *taï* (A.A. Abdrahmanov, *Voprosy toponimiki Kazahstana*, în vol. *Toponimika Vostoka*, Moscova, 1962, p. 52–53). N.A. Baskakov distinge grupa *taï* a limbilor kipčače și grupa *tay* a limbilor čagataje (*Tjurskie jazyki – obščie svedenija i tipologičeskaja harakteristika*, în vol. *Jazyki narodov SSSR*. II. *Tjurskie jazyki*, Moscova, 1966, p. 16).

[74] Victor Spinei, *Antichitățile nomazilor turanici din Moldova în primul sfert al mileniului al II-lea*, în „Studii și cercetări de istorie veche", XXV, 1974, nr. 3, p. 404, 411, 413.

[75] Heinz F. Wendt, *op. cit.*, p. 27.

[76] DRH, A, I, p. 397.

[77] N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, p. 232.

[78] Emil Suciu, *op. cit.*, p. 69, 75, acceptat de autorii *Dicționarului toponimic al României. Oltenia*, 2, p. 60 și de cei ai *Dicționarului toponimic al României. Muntenia*, 2, p. 43. Primul care a emis această ipoteză a fost N.A. Constantinescu, *Rapports*, p. 122.

Scanned with OKEN Scanner

Din limbile turcice, s-au propus până acum următoarele etimologii: v.turc. *qalmaz* > cuman. **qalmas* (> magh. *qalmac*) cu *-ui* analogic (László Rásonyi[79]); cuman. *kalma* 'rămăşiţă' şi *su* 'apă, pârâu' (K. Grönbech[80]); cuman. *kalma-suiu* 'apă de rămăşiţă' ori 'gârlă staţionară, care se opreşte', unde *suiu*, în compuse, este forma posesivă a lui *su* 'apă, râu, pârâu' (T. Hotnog[81]); tc. *kalmak* 'a curge încet' (G. Weigand[82]). În ce ne priveşte, presupunem un compus peceneg **qalma-suĭ*, unde *suĭ* este pronunţia pecenegă a v.turc. *suy* 'apă' (vezi *supra*, 3). În toponimia de origine turco-tătară din Ucraina, formantul *-su* are şi variantele *-suv*, *-sug*, *-suh* şi *-suĭ* (de exemplu, *Ak-suĭ* 'Pârâul Alb', *Ilki-suĭ* 'Pârâul Hergheliei')[83]. Înţelesul va fi fost acela de 'pârâul rămăşiţei', adică 'pârâul bălţii'. Un Călmăţui din Muntenia trece printr-o salbă de bălţi şi se varsă în Dunăre după ce traversează lacul Suhaia de lângă Zimnicea. Un altul, flancat de bălţi provenite din revărsarea apei sale, se varsă în Dunăre la Balta Brăilei. Călmăţuiul din Moldova trece prin balta Tălăbasca înainte de a se vărsa în Siret. Este probabil ca această situaţie sau una similară să fi existat şi în epoca veche. Cât priveşte forma, evoluţia consoanei constrictive iniţială de silabă la africată este atestată de o serie de exemple: magh. *szarka* > rom. *ţarcă*, magh. *szerszám* > rom. *ţarţam*, magh. *szikla* > rom. *ţiclău*, sl. *selina* > rom. *ţelină* etc.

5. *Suhurluiul*

Afluent de 61 km al Bârlădelului (= vechiul curs de apă al Bârladului), lângă satul Piscul, este atestat la 1448 în forma *Suholui*[84], care, teoretic vorbind, poate fi considerată fie primară, fie rezultatul unei disimilări. Prin metateză vocalică s-a ajuns la *Sohului*, formă atestată la Cantemir, pe care o regăsim parţial în pronunţia populară actuală *Sohurlui*[85]. Evoluţia fonetică *-l-* > *-rl-* reflectă fenomenul de „despicare a consoanelor" – cum l-a numit poetic Sextil Puşcariu[86] –, ca în bg. *močilo* > rom. *mocirlă*, iar nu o influenţă a lui *Covurlui*, cum credea Iorgu Iordan[87]. Neinspirat, G. Weigand apropia numele de tăt. *suk-* 'a bate', presupunând un

[79] *Op. cit.*, p. 226, nota 9.

[80] *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortschatz zu Codex Cumanicus*, Copenhaga, 1942, p. 113–114.

[81] *Op. cit.*, p. 3–4.

[82] *Ursprung*, p. 98.

[83] E.S. Otin, *op. cit.*, p. 65.

[84] DRH, A, I, p. 397.

[85] *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova şi Bucovina. Date despre localităţi şi informatori* (Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuţă, Adrian Turculeţ), Bucureşti, 1987, p. 346.

[86] Sextil Puşcariu, *Limba română*, II. *Rostirea*, Bucureşti, 1994, p. 147.

[87] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 128, nota 9.

Scanned with OKEN Scanner

derivat *sohuš* 'bătaie', similar cu *Boiana* de origine slavă[88]. Emil Suciu îl consideră un antroponim cu baza *Suh-* în funcție toponimică absolută[89]. Această bază nu este însă românească, ci slavă şi a pătruns în limba română numai cu sufixe antroponimice sau toponimice de aceeaşi origine. Un apelativ românesc *suhă* 'vale care seacă vara'[90] nu este autentic, ci un rezultat accidental al resemantizării toponimelor *Suha*[91]. Un hidronim *Suhul* nu poate fi explicat de la un antroponim cu articolul hotărât, ci ca o adaptare morfologică la genul entopicului (= pârâu) a formei originare *Suha*, de origine slavă. Iorgu Iordan a văzut în hidronim un „Mischname" de la o temă slavă *suh-* 'sec' cu sufix turanic[92].

Un calc parțial **Suho-luĭ* după v.bg. **Suhodolŭ* 'valea seacă' ar acredita ideea suprapunerii straturilor toponimice peceneg şi bulgar, iar, implicit, ideea simbiozei etnice şi lingvistice bulgaro-turanice în sudul Moldovei. În vechea turcă este atestată însă o temă verbală *suγul-* 'a seca'[93], susceptibilă de a fi selectată de sufixul deverbal *-uq/-ük*, cu ajutorul căruia se formează adjective şi substantive, după modelul: *ačuq* 'deschis' < *ač-* 'a deschide', *jaruq* 'lumină' < *jaru-* 'a străluci', *tezük* 'iute' < *tez-* 'a fugi' etc.[94]. În acest sufix, *q/k* notează exploziva afonă guturală şi palatală. Un **suγul-uq* 'sec' se va fi pronunțat în pecenegă **suγul-uĭ*, după corespondențele fonetice stabilite de Wendt (vezi *supra*, **3**), iar echivalarea prin *h* a spirantei guturale fonice γ este firească.

Istoricii cred că pecenegii, veniți în Moldova la sfârşitul secolului al IX-lea, „au locuit multă vreme separat de români, în ținuturi învecinate", stabilind cu aceştia relații de schimb şi clientelare[95]. Dar ei „n-au reuşit să-şi instaureze dominația asupra regiunii de la apus de Siret", pentru că de aici lipsesc cu totul urmele arheologice care să le ateste prezența[96]. Toponimia nu confirmă însă această concluzie provizorie, semnalând în bazinul Trotuşului câteva denumiri a căror origine veche turcică ni se pare verosimilă. Măcar unele dintre ele ar putea fi atribuite pecenegilor, chiar dacă nu întotdeauna există indicii formale care să le particularizeze în cadrul vechii limbi turcice.

---

[88] G. Weigand, *Ursprung...*, p. 98.

[89] Emil Suciu, *op. cit.*, p. 69.

[90] Citat în DTRO, 6, Craiova, 2006, p. 139.

[91] Pentru acest proces, vezi Dragoş Moldovanu, *Un fenomen ignorat în anchetele dialectale: resemantizarea toponimelor*, în ALIL, XXX, 1985, seria A, p. 23–32.

[92] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 128–129; acceptat de C. Cihodaru, *Considerații în legătură cu populația Moldovei din perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241)*, în „Studii şi cercetări ştiințifice", Istorie (Iaşi), XIV, 1963, 2, p. 224.

[93] *Drevnetjurskij slovar'*, p. 513.

[94] *Ibidem*, p. 660.

[95] Victor Spinei, în *Istoria românilor*, III, Bucureşti, 2001, p. 268–269.

[96] *Ibidem*, p. 257 şi harta de la p. 258; idem, *Realități...*, p. 157 şi 177.

Scanned with OKEN Scanner

6. *Oituzul*

G. Weigand se întreba dacă nu cumva ar avea o origine cumană, dar nu putea oferi o soluție[97]. Hidronimul are aspect de compus, de la v.turc. *oj* 'groapă, adâncitură, depresiune' şi *tuz* 'sare', adică 'adâncitură (de teren) cu sare'; pentru model, cf. *oj obuz* 'loc cu adâncituri şi ridicături'[98]. Cam la jumătatea cursului de apă este o depresiune numită *Poiana Sărată*, datorită izvoarelor de apă cu sare de aici. Pentru exploatarea lor, austriecii au înființat, pe la 1823, o colonie numită *Satul Sărat*.

7. *Uzul*

Atestat la 1609[99], hidronimul a fost pus în relație cu numele bizantin al seminției turanice (ουζοί)[100], care a avut însă o prezență episodică în spațiul est-carpatic (1060–1065 e.n.). Într-un studiu de toponimie diacronică, Vlad Cojocaru a arătat că numele mai vechi al râului a fost **Bârzava*, de origine veche bulgară, care se poate reconstitui de la perechea sa, diminutivul *Bârzăuța*, desemnând afluentul principal al Uzului. Deoarece Uzul denumeşte nu numai afluentul Trotuşului, dar şi un afluent al Oltului, care izvorăşte din aceeaşi culme muntoasă, Cojocaru a presupus că punctul de plecare al ambelor hidronime a fost fie numele muntelui, fie acela al trecătorii de la cumpăna apelor[101]. Reținând această sugestie, credem că etimonul este v.turc. *uz* 'trecătoare montană'[102]. Denumirea a fost dată, desigur, de primul val de turanici care au trecut din Moldova în Transilvania, unde s-au stabilit încă înainte de anul 1000, cum crede Constantin C. Giurescu[103]. Bula de aur a saşilor, din anul 1224, îi menționa convietuind cu românii într-o „silva Blacorum et Bissenorum". Situațiile în care un nucleu oronimic dobândeşte o funcție hidronimică, desemnând cursuri de apă de pe ambele laturi ale Carpaților, sunt numeroase. Şi în alte cazuri oronimul a dispărut, putând fi reconstituit pe baza hidronimelor existente[104].

---

[97] G. Weigand, *Ursprung...*, p. 99.

[98] *Drevnetjurskij slovar'*, p. 365 (*oj*) şi 594 (*tuz*).

[99] DIR, A, XVII–II, p. 197.

[100] Cel dintâi care a făcut această legătură a fost istoricul grec Dimitrie Philippide, în *Istoria României*, publicată la Leipzig, 1816, în limba greacă (cf. Alexandru Philippide, *op. cit.*, II, p. 360). „Explicația" a fost preluată de numeroşi savanți, între care citäm pe N. Drăganu, *op. cit.*, p. 510; Aurel Decei, *op. cit.*, p. 370; Sextil Puşcariu, *op. cit.*, I, p. 313; Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 280; Cicerone Poghirc, *op. cit.*, p. 51; Victor Spinei, *Realități...*, p. 151.

[101] Vlad Cojocaru, *Toponimia văii mijlocii a Trotuşului. Dinamica structurilor toponimice*, Iaşi, 2005, p. 59–60.

[102] *Drevnetjurskij slovar'*, p. 620.

[103] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, I, p. 306.

[104] Aşa este *Zăbala*, în Carpații de Curbură, de la un v.bg. **Zaběla* (*gora*) 'muntele graniței', menținut doar ca nume al afluentului râului Putna (în Moldova) şi al unui afluent al Râului Negru (în Transilvania); vezi Dragoş Moldovanu, *Stratificarea genetică*, p. 378 şi nota 45.

Scanned with OKEN Scanner

8. *Tazlăul* vs *Tesluiul*

Orientându-se după terminația *-ău*, G. Weigand avea impresia că hidronimul *Tazlău* este de origine ungurească[105], iar Gheorghe Bolocan că are o origine slavă[106]. Într-adevăr, rom. *-ău* poate proveni atât din magh. *-ó* cât şi din sl. *-ov*; dar în niciuna dintre aceste limbi nu s-au descoperit teme susceptibile de a explica derivatul în întregime. Cercetând seria corespondențelor dintre numele apelor curgătoare şi cele ale satelor riverane, Bolocan era de părere că, în cazul „satelor aşezate aproape de vărsare", acesta ar fi un indiciu că „denumirea este relativ nouă" şi că „transferul s-a făcut de la sat la apă"; între exemplele date figurează şi *Tazlăul*[107]. Atât criteriul, cât şi exemplificările sale sunt, pentru noi, de-a dreptul surprinzătoare. Mai întâi, *Mănăstirea Tazlău* se găseşte la obârşia râului, iar nu la vărsarea sa în Trotuş. În al doilea rând, ar fi cu totul greşit să credem că un sat neînsemnat precum *Teleormanul*, aflat aproape de vărsarea râului omonim în Vedea, ar fi dat numele unui râu de 178 km şi că denumirea apei ar fi „relativ nouă". Excepțiile sunt mai numeroase decât exemplele care ar confirma regula. Astfel, oraşul *Tecuci*, deşi aflat la confluența cu Bârladul a pârâului *Tecuci* (astăzi, *Tecucel*, de la numele afluentului său principal), este în mod cert mai nou decât hidronimul respectiv, pentru simplul motiv că etimonul, participiul feminin est-slav *Tekuči*[108], se aplică apei ('cea care curge'), iar nu localității. În general, „criteriile" lui Gheorghe Bolocan au un caracter impresionist, ocolind cu iscusință investigațiile etimologice directe, fără de care toponimia nu poate să-şi mențină statutul de disciplină ştiințifică.

După părerea noastră, *Tazlăul* este de origine pecenegă, având acelaşi etimon ca *Tesluiul* din Oltenia (cu variantele *Tăzlui* şi *Tezlui*), care desemnează doi afluenți ai Oltului, între care unul de 92 km. După Emil Suciu, *Tesluiurile* din Oltenia sunt hidronime personale, derivate de la vreo trei teme (*Tazl-*, *Tăsl-* şi *Tesl-*), care s-ar fi confundat; dar, deşi trei, Suciu nu reuşeşte să le descopere decât în două nume de persoană, *Tăslav* (= hipocoristic accidental din *Stănislav*) şi *Tăslică* (?), la care adaugă formații deonomastice, lipsite de relevanță, precum *Tăslăuanu/Tăzlăuanu* (= 'originar din Tazlău') şi chiar hidronimele *Tazlău* şi *Tesla*, a căror origine antroponimică nu a fost demonstrată[109]. T. Hotnog se gândea la un cuman *tozlu* (*toslu*) < *toz* 'praf', cu o semnificație asemănătoare cu *Prahova*[110]. Dar praful şi apa sunt incompatibile în denominația hidronimică,

---

[105] G. Weigand, *Ursprung...*, p. 87; acceptat de G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 745.

[106] Gheorghe Bolocan, *Introducere* la *Dicționarul toponimic al României. Oltenia*, 1, p. 8.

[107] *Ibidem*.

[108] Etimologie dată de Ioan Bogdan, *Scrieri alese* (ed. G. Mihăilă), Bucureşti, 1968, p. 141–142, şi confirmată de hidronimele ucrainene *Tekuč* şi *Tekuča* (*Slovnyk hidronimiv Ukrajiny*, sub redacția lui A.P. Nepokupnyj, O.S. Stryžak, K.K. Cilujko, Kiev, 1979, p. 556).

[109] Emil Suciu, *op. cit.*, p. 67.

[110] T. Hotnog, *op. cit.*, p. 5.

Scanned with OKEN Scanner

etimonul Prahovei fiind, în realitate, **Pragova*[111]. De la un verb v.turc. *täz-/täs-* 'a alerga', G. Weigand reconstituia forma *täz-lä-n* 'a fi repede'[112], inadecvată însă unui hidronim. Rásonyi opta pentru adjectivul *täz* 'repede', care coexistă cu verbul omofon într-o serie de limbi turcice[113], cu sufixul *luγ*[114] – etimologie pe care o acceptăm. Hidronimul peceneg **Täz-luĭ* (cu pronunția specifică a lui *-γ* final) a fost acomodat fonetic de către unguri, care au substituit diftongul final prin diftongul propriu, *-ay* sau *-aŭ*, reprezentând fazele vechi ale vocalei labiale finale *-ó*[115]. Din ungureşte, numele a fost preluat de români, care au perceput ca *a* vocala tematică maghiară *-e-*, pronunțată foarte deschis, şi au redat prin *-ău* diftongul maghiar. Filiera maghiară se constată şi în cazul unor hidronime de origine veche bulgară din bazinul Trotuşului, cum este *Solonț* < v.bg. *slanec*. Alternanța *z/s* din tema hidronimelor olteneşti se constată şi în unele limbi turcice din Asia Centrală[116]; după J. Németh, asurzirea consoanei sonore *z* era un fenomen propriu limbii cumane[117].

9. Concluzii

Determinarea unor hidronime româneşti de origine pecenego-cumană prezintă o importanță etnogenetică deosebită. Acest obiectiv nu a putut fi atins de lingviştii secolului trecut. După G. Weigand, hidronimele în *-ui* (< *oj/uj* 'vale, râu') ar fi de origine veche turcică, dar etimologiile sale nu au convins. László Rásonyi a presupus că formantul hidronimic turanic era *-luγ*, un sufix adjectival specializat în formarea numelor de ape. El nu a putut însă explica evoluția spirantei guturale fonice *-γ* la *-ĭ*, iar etimoanele propuse de el nu sunt toate (sau întru totul) plauzibile. Emil Suciu a încercat să elimine dificultățile cercetării comparative, susținând că atât hidronimele în *-ui*, cât şi cele în *-lui* sau în *-țui* sunt antroponime româneşti în funcție toponimică absolută. Acest rezultat, acceptat şi de Gheorghe Bolocan, poate fi reținut *grosso modo* pentru prima situație, nu însă şi pentru celelalte, ale căror forme nu respectă regulile sistemului derivativ românesc, iar descoperirea unor baze antroponimice verosimile întâmpină dificultăți majore. Din acest motiv, am considerat necesară reluarea investigației, cu referire la o zonă limitată, pentru a verifica în ce măsură concordanța între istorie şi toponimie este reală sau iluzorie. Concluziile noastre sunt următoarele:

---

[111] Vezi Dragoş Moldovanu, *Etimologia hidronimului* ***Moldova***, în ALIL, XXVIII, 1981–1982, seria A, p. 16–19.

[112] G. Weigand, *Ursprung...*, p. 99.

[113] W. Radloff, *op. cit.*, III_2, p. 1102.

[114] László Rásonyi, *op. cit.*, p. 225, nota 9.

[115] Pentru evoluția fonetică a diftongului în limba maghiară, vezi Emese Kis, *Încadrarea substantivelor de origine maghiară în sistemul morfologic al limbii române*, Bucureşti, 1975, p. 79–80, 88.

[116] B.M. Junusaliev, *Kirgizskij jazyk*, în vol. *Jazyki narodov SSSR*, II, p. 485.

[117] Apud László Rásonyi, *op. cit.*, p. 225, nota 9.

Scanned with OKEN Scanner

a) Stăpânirea triburilor turanice în sudul Moldovei şi-a lăsat amprenta într-o serie de hidronime de origine veche turcică.

b) Hidronimele pot fi primare (= cele care, de la început, desemnau cursuri de apă) sau secundare (= cele care, iniţial, desemnau alte locuri, dar care au dobândit mai târziu, pe teren românesc, o funcţie hidronimică).

c) Din clasa hidronimelor secundare fac parte *Elanul* (< v.turc. *alan* 'şes', cu preiotarea slavă estică), *Oituzul* (< v.turc. *oj tuz* 'adâncitură cu sare', denumind probabil depresiunea care se cheamă astăzi *Poiana Sărată*) şi *Uzul* (< v.turc. *uz* 'trecătoare montană').

d) Din clasa hidronimelor primare fac parte *Covurluiul* (< v.turc. *qoγur* 'mic, neînsemnat' + formantul hidronimic *-luγ*), *Călmăţuiul* (< v.turc. **qalma-suγ* 'pârâul bălţii'), *Suhurluiul* (< v.turc. **suγul-uq* 'cel sec') şi *Tazlăul* (< v.turc. *täz-luγ* 'cel repede', ca şi *Tesluiul* din Oltenia).

e) Aşa cum rezultă din corespondenţele fonetice date de Wendt, spirantei guturale fonice γ şi explozivei afone guturale *q* din vechea turcă le corespundea în pecenegă semivocala *ĭ* (*y*). De aici urmează că hidronimele în *-luĭ* (< *-luγ*), *-ţuĭ* (< *-suγ*) şi *-uĭ* (< *-uq*) sunt de origine pecenegă.

f) Evoluţia spirantei *-γ-* > *-v-* din tema unor hidronime pecenege (**qoγurluγ* > **qovurluγ*) este proprie limbii cumane, denotând o stratificare etnolingvistică a triburilor turanice în sudul Moldovei.

g) Terminaţia *-lui* a hidronimelor româneşti poate avea o origine multiplă. Ea provine fie din sufixul adjectival *-luγ*, fie din sufixul deverbal *-uq* ataşat unei teme în *-l-*.

h) Hidronimele *Oituz*, *Uz* şi *Tazlău* indică o penetraţie a triburilor pecenege şi în dreapta Siretului, deşi lipsesc mărturiile arheologice care să le confirme prezenţa stabilă. Este drept că terenul deluros şi împădurit din bazinul mijlociu al Trotuşului nu era potrivit pentru exercitarea ocupaţiilor tradiţionale ale turanicilor (păstoritul şi creşterea vitelor), dar existenţa sării avea pentru ei o importanţă economică deosebită. Chiar dacă nu o exploatau ei înşişi, sarea era adusă de aici de către pecenegi în regiunile învecinate, în care îşi aveau aşezările stabile. De aceea credem că cele trei hidronime nu sunt creaţii accidentale, ci trebuie să fi avut şi o justificare istorică precisă.

HYDRONYMES D'ORIGINE TURQUE ANCIENNE DANS LA PARTIE SUD DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Selon l'auteur, les recherches toponymiques n'ont pas réussi, jusqu'à présent, à prouver d'une manière convaincante l'origine pétchénègue-comane d'un bon nombre de hydronymes ayant les

Scanned with OKEN Scanner

terminaisons *-ui*, *-lui* ou *-ţui*. La supposition de leur origine roumaine, comme anthroponymes en fonction hydronymique absolue, peut être acceptée pour quelques hydronymes en *-ui*, mais non pas pour les autres. Les étymologies proposées par l'auteur sont les suivantes: *Elan* < anc. turq. *alan* 'plaine', avec la pré-iotacisation slave; *Oituz* < anc. turq. *oj tuz* 'dépression avec du sel'; *Uz* < anc. turq. *uz* 'défilé'; *Covurlui* < anc. turq. *qoyur* 'petit, négligeable' avec le suffixe adjectival *-luγ*; *Călmăţui* < anc. turq. **qalma-suγ* 'le ruisseau de l'étang'; *Suhurlui* < anc. turq. **suγul-uq* 'le desséché'; *Teslui* < **täz-luγ* 'le rapide' et de même *Tazlău* (par filière hongroise). Les correspondances phonétiques données par Wendt permettent la constatation que le changement de l'ancien turque *-γ(q) > γ(ĭ)* à la fin du mot est propre à la langue pétchénègue. Par conséquent, les créateurs des toponymes en *-lui* ont été à coup sûr les Pétchénègues, au Xe siècle. La terminaison *-lui* des hydronymes roumains peut donc avoir une origine multiple: soit du suffixe adjectival *-luγ*, soit du suffixe déverbal *-uq* attaché à un thème en *-l-*. Les hydronymes *Oituz*, *Uz* et *Tazlău* prouvent la présence des tribus pétchénègues à droite du Siret, bien qu'il manque le témoignage archéologique qui la confirme. Les gisements de sel, d'une importance toute particulière pour les éleveurs des moutons, représentaient assurément une grande attraction pour eux.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iaşi, str. Codrescu, nr. 2

Scanned with OKEN Scanner

PSALTIREA ÎN VERSURI A LUI ŞTEFAN DIN FĂGĂRAŞ (FOGARASI). COMENTARII FILOLOGICE

DRAGOŞ MOLDOVANU

1. Traducătorul şi data traducerii

Una dintre acţiunile culturale cele mai importante ale protestantismului transilvănean din secolul al XVII-lea a fost traducerea în româneşte a *Psaltirii* maghiare în versuri a lui Molnár Albert de Szenc (1607). Până în prezent, se cunosc trei variante ale acestei traduceri: prima, descoperită de G. Alexics în anul 1911 şi datată de N. Drăganu, pe baza filigranului, pe la 1660[1], se află în ms. reformat *1632* de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române; cea de-a doua, „scrisă" la 1697 de către Viski János, a fost studiată sub aspect filologic de Gregoriu Silasi[2] şi se păstrează în prezent în ms. reformat *1502* de la aceeaşi bibliotecă; a treia este copia făcută de Ştefan Istvánházi la 1703, din ms. *579* (fond unitarian) al bibliotecii mai sus menţionate. În pofida constatărilor lui Silasi, care arătase că ms. *1502* reia un original realizat „în prima jumătate sau cel mult pe la mijlocul secolului XVII", Viski a trecut multă vreme – şi mai trece încă[3] – drept autorul traducerii. Este adevărat însă că „arhaismul formelor şi cuventelor", invocat ca argument de către Silasi, nu dovedea neapărat vechimea traducerii, cât timp nu fusese eliminată o altă posibilitate de interpretare, aceea a conservatorismului dialectal. Comparând ps. *88* din cele trei versiuni, Mihai Gherman conchide că

---

[1] G. Alexics, *Material de limbă din „Codicele de la Petrova"*, în RIAF, XIII, 1912, p. 278–291 (care îl datează pe la 1612); N. Drăganu, *Un manuscris calvino-român din veacul al XVII-lea*, în vol. *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lăpădatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1936, p. 279–301: filigranul indică o circulaţie în Ardeal a hârtiei între anii 1640 şi 1677.

[2] Gregoriu Silasi, *Psaltirea calviniano-română versificată*, în „Transilvania", VIII, 1875, p. 141–143, 151–153, 160–163.

[3] Vezi, de pildă, N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, I, Bucureşti, 1901, p. 436; L. Gáldi, *Esquisse d'une histoire de la versification roumaine*, Budapesta, 1964, p. 46; Mircea Scarlat, *Istoria poeziei româneşti*, I, Bucureşti, 1982, p. 83.

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 29–66

Scanned with OKEN Scanner

„nici una dintre ele nu reprezintă o traducere originală", ci toate sunt „copii ale traducerii originale"[4]. Această concluzie, pe care autorul o consideră „certă", este valabilă pentru ms. de la 1703 şi, în parte, pentru cel de la 1697, nu însă şi pentru ms. *1632* – după cum vom vedea în continuare.

Deosebirile dintre ms. *1632* şi ms. *1502* sunt de trei feluri. Unele se rezumă la substituţii lexicale şi la schimbări de topică, aşa încât pot fi încadrate în ecuaţia original : copie. În alte situaţii, ms. *1502* poate fi considerat o remaniere a ms. *1632*, menită să-i augmenteze calitatea poetică. Autorul ei urmăreşte îndeosebi asigurarea „rimei"; de aceea, el restructurează versurile albe, dar le reproduce pe acelea care satisfăceau această condiţie, ca în ps. *1*:

ms. *1632*	ms. *1502*
Că Dumnezeu cunoaşte calea lor	Că Dumnedzeu cunoaşte calea lor
Şi înţelege lucrul bunilor.	Şi înţelege lucrul bunilor.
.....	.....
Şi acelora va peri calea	Calea celora curund va peri
Că Domnul lucrul lor nu iubeşte.	Că Dumnedzeu pre iei nu-i va păzi.

Revizorul (care va fi fost, probabil, Viski însuşi) se dovedeşte uneori neglijent în preluarea traducerii mai vechi, lăsând să-i scape greşeli de copiere sau de adaptare, de felul celor citate mai jos din ps. *2* şi *4*:

> *Craii* cestii lumi întruna se adună (ms. *1632*) – *Carii* cestii lumi întruna s-adună (ms. *1502*); Oh, Doamne, *cuventele* mele/ Primeşte-n urechia a ta (ms. *1632*) – Oh, Doamne, *rugăciunea* a mea/ Primeşte-*le*-n urechia ta (ms. *1502*).

Sunt însă destule cazuri în care Viski reia identic psalmii din ms. *1632* (de pildă, ps. *23*) sau cu schimbări neînsemnate. Există şi o a treia situaţie, când deosebirile dintre cele două manuscrise sunt mult prea mari pentru a mai putea vorbi de un prototip românesc păstrat în copii. Astfel, în cazul ps. *88*, numitorul comun nu poate fi altul decât originalul maghiar:

ms. *1632*	ms. *1502*
Doamne, ispăsenia mea	Domnul ispăseniei mele,
Cu dzi cu noapte strig la tine.	La tine strig dziva şi noaptea.
Rugăciunea mea o ascultă	Rogu-mă cum în naintea ta
Şi caută tu nevoia mea.	Să meargă rugăciunea mea.

Este vorba, aici, de două traduceri (cum, de altfel, recunoaşte şi Mihai Gherman). Aşadar, ms. *1502* este, în parte, o copie după ms. *1632*, în parte o

[4] Mihai Gherman, *Versificaţia în psaltirile calvino-române*, în RITL, XXXI, 1982, nr. 2, p. 181–182. Ms. *1632* şi *1502* fuseseră considerate copii şi de către alţi filologi: N. Drăganu (*Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie dès origines à la fin du XVIIIe siècle*, în vol. *La Transylvanie*, Bucureşti, 1938, p. 646), Ion Gheţie (*Studiu filologic* la FR. TOD., p. 284; *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 305, 359), Ion Gheţie şi Alexandru Mareş (*Originile scrisului în limba română*, Bucureşti, 1985, p. 168, 217). Vezi şi *Istoria literaturii române*, I, Bucureşti, 1964, p. 472.

Scanned with OKEN Scanner

remaniere a sa şi în parte o nouă traducere a psalmilor lui Molnár. Pentru a fi plauzibilă, ipoteza unui prototip ar fi trebuit argumentată demonstrând nu numai dependența versiunii ms. *1502* de aceea din ms. *1632*, dar şi reciproca relației. Altfel spus, ar fi trebuit sesizate anumite obscurități ale versiunii mai vechi, care să poată fi clarificate cu ajutorul celeilalte. Or, acest lucru nu s-a făcut şi nici nu se poate face.

Manuscrisul 1632 cuprinde textul *Psaltirii* încadrat de două grupaje totalizând 42 de cântece religioase (p. 1–10 „invocații" şi p. 360–414 „laude" cu prilejul sărbătorilor) şi este scris de aceeaşi persoană, cu ortografie maghiară. Scrisul nu este egal, trădând unele întreruperi ale procesului de transcriere a pieselor. Din compararea stilistică şi lingvistică a celor două categorii de texte, rezultă că ele aparțin, în cvasitotalitatea lor, aceluiaşi traducător. Deşi tectonica psalmilor este cu totul alta decât aceea a cântecelor, există însă o anume unitate, dată de tehnicile transpunerii: unele procedee de versificație (precum ingambamentul, licențele metrice, rima compusă) şi sintactico-stilistice (chiasmul, dislocarea, tipuri particulare de zeugmă), realizate independent de original, sunt comune. Vocabularul specific (locuțiuni, derivate şi dezvoltări semantice), atestat pentru prima dată în limba română, este şi el comun. Vom da doar câteva exemple, indicând în paranteză paginile corespunzătoare: loc. adv. *cu îndegrab* 'repede' (19, 45–409), loc. adv. *cu totul tot* 'complet' (209–389), *îndereptător* 'călăuzitor' (222–387)[5], *măroşie* 'mândrie' (26–396), *preveghietor* 'străjer' (319–375), *tovărî – întovărat* 'împovărat' (143–385)[6]. Fondul general al vocabularului, ca şi trăsăturile de ordin fonetic, poartă marca graiului din zona Banat – Hunedoara.

Pentru a stabili dacă ms. *1632* este copia sau originalul traducerii, am recurs la metoda folosită mai întâi de I.-A. Candrea cu aplicație la *Psaltirea Hurmuzaki*, precum şi de alți cercetători, care au admis că ştergerea şi înlocuirea unor echivalente lexicale sau sintactice şi îndeosebi imixtiunea în traducere a unor cuvinte străine reprezintă indicii ale manuscrisului autograf[7]. Dacă unele corecturi,

---

[5] La CORESI, L. 100: *dereptătoriu* 'învățător', iar la CORESI, T.M. 48: *îndereptătură*.

[6] În Hațeg, adj. are o accepție particulară : „muiere întovărată, cu foalele mari" (*Clopotiva, un sat din Hațeg*, II, Bucureşti, 1940, p. 506).

[7] Vezi I.-A. Candrea, *Introducere* la *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, Bucureşti, 1916, p. L-LIV, unde se argumentează faptul că ms. *Psaltirii Hurmuzaki* e autograf. Alți filologi au încercat să infirme această concluzie, invocând caracteristici care s-ar justifica doar admițând că este o copie (vezi, în special, Ion Gheție, *„Psaltirea Hurmuzaki" – copie sau original?*, în SLLF, III, 1974, p. 241–259; Al. Rosetti, *Observații asupra textului şi limbii „Psaltirii Hurmuzaki"*, în SCL, XXXII, 1981, nr. 5, p. 523–524; Ion Gheție şi Mirela Teodorescu, *Studiu filologic* la HURM., I, p. 13–19). Reluând chestiunea, Alexandru Mareş a arătat că aparenta contradicție se elimină în ipoteza că este vorba de „o prelucrare" ad-hoc a unei traduceri mai

constând din înlocuirea unor cuvinte din text cu sinonime plasate marginal, ar fi putut fi făcute şi de un copist (de exemplu, la p. 119: *loc secret* → (loc) *ascuns*; la p. 192: *crengile* → *loazele*), altele sunt substituţii de versuri reprezentând variante de redactare. Astfel, la p. 8, distihul „Tot lucrul în şase dzile găteşte,/ Iară a şaptea hodineşte" este înlocuit marginal prin „Că Domnul, dac-au rodit toate,/ Au ohdihnit în a şapte" (cf. şi p. 207, ps. *88*). La p. 207, cuvintele subliniate din versul „Ca *pre cine-i* ucis pre moarte" sunt înlocuite deasupra prin „*cine-i*" (substituţie motivată de lungimea versului, care depăşea iniţial cele 8 silabe obligatorii în strofă, reprezentând un impediment pentru psalmodiere). Teoretic, şi aceste modificări puteau fi făcute de către un copist. Supoziţia pare confirmată prin două exemple de anticipare a unor cuvinte, care apar în contexte asemănătoare în alte versuri (*bourdon*), corectate însă imediat, în acelaşi rând, după ce au fost puse în paranteză:

ps. *44*, p. 99
Căce-ţi (*ascundzi*) întorci ochii de mine?
Căce-ţi *ascundzi* faţa-ţi de mine?

ps. *51*, p. 114
Că să-ţi are fi dragă (*smerită inima*) ţie jirtva
Nu mi-aş milui jirtvuiala mea.
Ce nu-ţi trebuie jirtvă ardzătoare,
Numai ţi-i dragă *smerită inima*.

Dar în cântecele de la sfârşitul manuscrisului metoda de înlocuire se schimbă, dovedind că cel care a folosit-o a fost traducătorul însuşi. La p. 391, într-un vers, apare un cuvânt din originalul maghiar („Kerünk mi Urunk Jesus Christus irgalmaz

---

vechi (din care se copiază) confruntată cu un original slavon (din care se traduce), ambele texte fiind dispuse interliniar. Deşi situaţia s-a dovedit a fi mai complexă decât o apreciase Candrea, totuşi interpretarea sa a fost confirmată în esenţă: „Prin rezultatele la care a dus această prelucrare, spune Mareş, PH poate constitui, în ultimă analiză, o nouă traducere a psalmilor canonici" (*Filiaţia psaltirilor româneşti din secolul al XVI-lea*, în VTR, p. 259). Ocupându-se de aceeaşi chestiune, Andrei Avram admitea că HURM. este o copie, dar nu excludea posibilitatea ca ea să fie „un text românesc revizuit prin confruntarea cu textul slav", pentru că valoarea argumentelor lui Candrea „nu poate fi contestată" (*Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti*, în SCL, XV, 1964, p. 588–589 şi nota 78). După părerea noastră, natura aparent paradoxală a manuscrisului acestei psaltiri se explică prin faptul că avem a face cu o revizie făcută de un preot ortodox, care a colaţionat cu versiunea slavonă „canonică" un protograf calvin tradus din ungureşte. În pofida substituţiilor operate, mai există încă în HURM. urme ale protografului, ca acest fragment din ps. *138*, 22: „Şi de sfârşit *giloşag gilăluiiu* ei [şi] vrăjmaşi fură mie", cu corespondent în ps. *139* (p. 146ᵛ) de la Székely István, *Soltár*, Cracovia, 1548: „Tökkiletes *gülösiguel gülöltem* azokot: mint hoǵ ha ennekem ellensigim volnanac". Cele două maghiarisme (*gilălui* 'a urî' < *gyülölni* şi *giloşag* 'ură' < *gyülöség*), combinate într-o figură etimologică, reprezintă transferuri lexicale mecanice ale traducătorului, care nu se regăsesc în alte texte din secolul al XVI-lea şi pe care revizorul a omis să le elimine. Ipoteza noastră permite şi o datare a ms. Hurmuzaki, care nu s-a putut face încă, în mod convingător, prin alte mijloace. Aceeaşi metodă o foloseşte N.A. Ursu pentru a releva caracterul autograf al unui ms. conţinând prima piesă de teatru românească (*Contribuţii la istoria literaturii române. Studii şi note filologice*, Iaşi, 1997, p. 323).

Scanned with OKEN Scanner

nekünk"), tăiat şi înlocuit *în continuare* cu corespondentul românesc: „Rugem tine Jesus Christus *irgalmaz* jartene noe". La p. 388, un vers dintr-un cântec este tăiat şi, sub el, în cadrul aceleiaşi strofe, este scris versul ce-l înlocuieşte:

Tote szele prenojaszke
Si la lok bun szele duke
Sin lok bun szele tokmaszke.

Modificarea s-a făcut cu intenţia evidentă de a asigura rima. O corectură în aceeaşi manieră se face la p. 392:

Pentrun om tocz am gresit
Pren gresala unuja
Kedzut-am en menia
Lu Dumnezeu.

Cele două modalităţi de a opera modificările, corelate cu absenţa unor erori de copiere necorectate (datorate neînţelegerilor sau omisiunilor de cuvinte), obişnuite însă la Viski şi la Istvánházi, ne clarifică situaţia manuscrisului: primele cântece şi întregul text al *Psaltirii* au fost trecute aici pe curat de traducător, după care el a continuat să traducă direct alte cântece, revenind totodată asupra versiunii transcrise pentru a-i aduce îmbunătăţiri de detaliu. Ultimele exemple de corecturi – pe care le considerăm edificatoare pentru acest proces – sunt din cântecul nr. 25, care nu e inclus nici în culegerea mai veche a lui Agyagfalvi şi nici în aceea a lui Viski de mai târziu. Manuscrisul 1632 reprezintă deci, după opinia noastră, autograful traducerii *Psaltirii*, reluată ulterior de Viski, care i-a adăugat o serie de cântece traduse cu mult mai înainte (pentru că figurează şi în *Fragmentul Todorescu* de pe la 1571–1575 sau în copia lui Sándor Gergely Agyagfalvi de la 1642). Rămâne de stabilit identitatea traducătorului şi de aproximat perioada în care a făcut traducerea.

În *Prefaţa* traducerii *Catechismus*-ului calvin, efectuată după o ediţie a Catehismului de la Heidelberg şi publicată la Alba Iulia în 1648, Fogarasi István afirma că începuse de mai multă vreme traducerea psalmilor, dar o întrerupsese şi spera să o reia „pentru ca să-i poată da în viitor la lumina zilei în limba valahă, *ceea ce până astăzi nu s-a făcut*"[8] [subl.n.]. Bazat probabil pe această menţiune,

[8] BRV, I, p. 163. Destinată şcolilor calvine din Lugoj şi Caransebeş, cartea a fost tradusă după o versiune bilingvă, latino-maghiară (p. 161), fapt care explică prezenţa, în textul său, a unor împrumuturi lexicale directe din limba latină. Titlul este următorul: *Catechismus, aceaia îi aceaia: Summa sau măduha a uluitei şi a credinţei creştinească, cuprinsă în întrebări şi răspunsuri scurte şi cu adevărături den Scriptura Svântă întărite. Catechismus latino, ungarico, walachicus translatus, opera ac studio Stephani Fogarasi symmistae oppidi Lugas anno 1647 die 18 Decembri* (la p. 7 a opusculului). Cartea, pe care noi am consultat-o în fotocopie, a fost editată, cu multe greşeli de transcriere şi cu un studiu filologic, de Tamás Lajos, *Fogarasi István Kátéja*, Cluj, 1942. Originalul este *Catechismus Religionis Christianae*, Alba Iulia, ediţia din 1643 (*ibidem*, p. 11–15 şi 131).

Scanned with OKEN Scanner

N. Iorga a fost primul care a susținut că *Psaltirea* în versuri a fost tradusă de „făgărăşeanul boier Ştefan, care-şi zicea, după datina nobililor, *Fogarasi*, şi ajunsese predicator în Lugoj şi Caransebeş, oraşe în cea mai mare parte româneşti, care-şi păstraseră cultul calvin”[9]. Iorga nu avea nici o îndoială că era român[10] şi credea că este aceeaşi persoană cu *Iştvan boierul*, „diac de latineşte şi ungureşte” al lui Constantin Movilă, şi cu *Fagaraş Iştfan*, cel care, la 1631, poseda moşia Jupâneştii în Oltenia, pe Jiu[11]. Identificarea persoanei, făcută de Iorga, ni se pare plauzibilă. Reprezentanții vechii boierimi a Țării Făgăraşului (*veri boerones*) foloseau în mod obişnuit titlul ca nume de familie[12]. Cunoscând bine, încă din şcoală, limba latină – considerată o condiție preliminară a asimilării de către români a ideologiei religioase a Reformei –, unii dintre aceştia se angajau ca secretari ai domnitorilor din principate: Talaba din Scorei, Ioan din Mândra, Ştefan Boer din Recea[13]. De la acesta din urmă s-au păstrat trei documente din anii 1611 şi 1612: două în ungureşte (scrisori către Sigismund Forgach) şi unul latinesc (tratat între domnitorul Constantin Movilă şi regele Matei al Ungariei), semnate Stephan Boër şi Stephanus Boer de Rechie[14]. Interesante sunt două scrisori latineşti ale sale, din iunie 1610, către cardinalul Pallavicini, unde îi explică motivele pentru care catolicismul nu se bucură de adeziunea sa; între acestea, relele moravuri ale preoților, călugărilor misionari şi în special ale episcopului de Moldova Valerianus Lubieneczki[15]. După scurta domnie a lui Constantin Movilă, el se va fi întors în ținutul natal, unde stăpânea, împreună cu familia, jumătate din moşia Recea

[9] N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti şi a vieții religioase a românilor*, I, Vălenii de Munte, 1908, p. 302. De fapt, el a predicat doar la Lugoj.

[10] Idem, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, Bucureşti, 1904, p. 144.

[11] Idem, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, I, Bucureşti, 1915, p. 234, 240–241; idem, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, XII, Bucureşti, 1906, p. 281.

[12] D. Prodan, *Boieri şi vecini în Țara Făgăraşului*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, VI, 1963, p. 221.

[13] A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*[3], VI, Bucureşti, 1928, p. 190; Ioan cav. de Puşcariu, *Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgăraşului*, Sibiu, 1907, p. 291; Ştefan Meteş, *Trecutul Țării Oltului*, Bucureşti, 1945, p. 67 (toți sunt din secolul al XVII-lea).

[14] Toate sunt publicate de Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IV_1, Bucureşti, 1882, p. 431–432 şi 460–463. Recea este un sat la sud de oraşul Făgăraş, care era reşedința fortificată a districtului omonim.

[15] N. Iorga, *Studii şi documente*, I–II, Bucureşti, 1901, p. 419. Ambele au fost trimise de la Iaşi sub semnătura Stephanus Boer de Rechie Transilvanus. Acuze împotriva fratelui Valerian Lubieniecki, franciscan polon, pe motive de imoralitate, i se aduceau încă din anul 1603, aşa cum rezultă dintr-o relatare a misionarului B. Quirini (în *Călători străini despre țările române*, IV, Bucureşti, 1972, p. 49–50). Ceva mai târziu, în 1641, un alt misionar, Pietro Diodato, explica eşecul catolicismului în Moldova prin „purtarea preoților şi călugărilor, care duce mai degrabă la năruirea credinței catolice, decât la înălțarea ei, fără a mai vorbi de beție şi de alte necuviințe” (*ibidem*, V, Bucureşti, 1973, p. 232).

Scanned with OKEN Scanner

(dăruită de principesa Maria Christierna), precum şi muntele Pleşa cu o stână[16]. În 1647, principele Rákóczi împarte bisericile Ţării Făgăraşului în două protopopiate, unul încredinţat lui Ştefan Boer din Berivoi, altul lui Ioan din Ţichindeal, cărora li se impune condiţia „să răspândească catehismul tradus româneşte"[17]. După D. Prodan, acel Ştefan din Berivoi, care în 1665 va ajunge provizorul, adică administratorul general al domeniului Făgăraşului, ar fi acelaşi cu Ştefan Boer din Recea[18] – opinie greu de acceptat. Mai probabilă ar fi ipoteza că boierul de la Recea va fi îndeplinit funcţia de paroh de Lugoj şi că, în această calitate, va fi realizat traducerea catehismului, la care făcea aluzie, desigur, principele calvin[19].

Supoziţia traducătorului unic, al *Catechismus*-ului şi al *Psaltirii*, a fost admisă şi de alţi învăţaţi, fără ca vreunul din ei să încerce să-i confere o argumentare minimă: I. Lupaş[20], Ştefan Meteş[21], G. Pascu[22], Gh. Cardaş[23], G. Călinescu[24], Carlo Tagliavini[25], N.A. Ursu[26], Ion Gheţie[27], I.D. Suciu[28]. Dimpotrivă, N. Drăganu

---

[16] Cf. D. Prodan, *op. cit.*, p. 174 (confirmare a moşiei, din anul 1607, de către Sigismund Rákóczi), 233 şi 248 (înregistrare în urbariul satului Recea, din anul 1640). Aşa cum rezultă din documentul de la 1607, Ştefan era frate cu Petru, care a avut o carieră similară: la 1617, Petru Boer de Recea era secretarul „ungar" al domnului Moldovei, Alexandru Iliaş (D. Ciurea, *Diplomatica latină în ţările române. Noi contribuţii*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»", VIII, 1971, p. 11). Supusă presiunilor politice şi religioase, nobilimea românească din Ţara Făgăraşului fusese obligată să se adapteze cerinţelor, pentru a-şi păstra proprietăţile. Renunţând la propria confesiune, ea se putea integra în nobilimea maghiară. Cel dintâi care a schimbat în felul acesta condiţia socială a familiei a fost *Ioannes Boer de Rechie*, care la 1599 primise însemnele nobiliare (= confirmarea rangului) de la Andrei Báthori (*ibidem*).

[17] Ştefan Meteş, *Istoria Bisericii româneşti din Transilvania*, I, Sibiu, 1935, p. 164–165.

[18] D. Prodan, *op. cit.*, p. 263–264.

[19] Ştefan Meteş (*Istoria Bisericii...*, I, p. 151) citează un document din 1640, prin care superintendentul calvin Geleji István îi cerea lui Meletie, pretendent la Mitropolia Ardealului, să tipărească atât cântările calvine, „traduse în româneşte şi întrebuinţate de cei din Caransebeş şi din Lugoj", cât şi catehismul „tradus deja în româneşte". După Victor Ţârcovnicu, catehismul vizat de Geleji ar fi fost acela al lui Ştefan din Făgăraş (*Istoria învăţământului din Banat până în anul 1800*, Bucureşti, 1978, p. 41, nota 1), ipoteză inacceptabilă, cât timp traducătorul însuşi îşi datează opera în 1647. Referirea se făcea, desigur, la *Catehismul calvinesc*, tipărit la Prisaca în 1642, aşa cum a presupus Alexandru Mareş (*Data tipăririi Catehismului calvin: 1640 sau 1642*, în LR, XXIII, 1974, nr. 6, p. 541–542).

[20] I. Lupaş, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, I, Bucureşti, 1928, p. 166–167.

[21] Ştefan Meteş, *Istoria Bisericii...*, I, p. 213, nota 1, 264.

[22] G. Pascu, *Istoria literaturii române din secolul XVII*, Iaşi, 1922, p. 84.

[23] Gh. Cardaş, *Pagini de istorie literară românească*, I, Arad, 1927, p. 90–91.

[24] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Madrid–Paris–Roma–Pelham N.Y., 1980, p. 55.

[25] Carlo Tagliavini, *Influences du Psautier huguenot de Cl. Marot et de Th. De Bèze dans la littérature roumaine ancienne*, extras din „Cahiers Sextil Puşcariu", I_1, 1952, p. 41.

[26] N. A. Ursu, *Note şi variante* la DOSOFTEI, O. I, p. 402.

[27] Ion Gheţie, *Baza dialectală*, p. 305, 359; idem, *Studiu filologic* la FR. TOD., p. 284; idem, ***Evangheliarul de la Sibiu*** *şi textele româneşti scrise cu litere latine şi ortografie maghiară*, în LR, XXVIII, 1979, nr. 2, p. 166.

[28] Ion Dimitrie Suciu, *Literatura bănăţeană de la început până la Unire, 1582–1918*, Timişoara, 1940, p. 30.

Scanned with OKEN Scanner

combătea ipoteza lui Iorga, motivând că, după descoperirea *Fragmentului Todorescu* şi a colecţiei lui Sándor Gergely Agyagfalvi, „în care se găsesc 20 din psalmii lui Viski, cu greu se mai poate susţine această părere”[29]. Obiecţia lui Drăganu izvora din confundarea cântecelor calvine cu psalmii; or, dacă primele se găseau şi în lucrări mai vechi, nici una dintre acestea nu cuprindea şi psalmi[30]. Pe de altă parte, ms. *1632* (studiat mai târziu de Drăganu însuşi) includea şi cântece traduse pentru prima dată. Verificarea ipotezei lui Iorga se poate face însă prin compararea originalului *Psaltirii* (din ms. *1632*) cu traducerea autografă a *Catechismus*-ului de la 1648.

Există, într-adevăr, asemănări lingvistice frapante între cele două texte, în special de ordin ortografic, fonetic şi lexical; le vom menţiona indicând în paranteză mai întâi pagina cărţii, iar după linia de pauză pe aceea a manuscrisului. Din prima categorie, semnalăm câteva particularităţi: *syrtva* ‘jertfă’, *syrtve* ‘idem’ (32–88), *reh* ‘rea’ (39–255; cf. *sze jeh* ‘să ia’ şi *greh* ‘grea’ 43–37) cu *-h* final parazit[31] şi îndeosebi *e-* parazit, care poate fi considerat, la rigoare, un veritabil

[29] N. Drăganu, Recenzie în DR, I, 1920–1921, p. 449.

[30] Deşi unele cântece erau inspirate de psalmi, în nici un caz nu pot fi identificate cu aceştia. Însă N. Drăganu era convins că FR. TOD. şi ms. lui Agyagfalvi erau „psaltiri” (*Două manuscripte vechi: codicele Todorescu şi codicele Marţian. Studiu şi transcriere*, Bucureşti–Leipzig–Viena, 1914, p. 2, nota 4). Mai târziu, când va face această deosebire, el va continua să susţină că în ms. lui Agyagfalvi s-ar fi găsind şi 20 de psalmi şi că ei nu vor fi lipsind nici din tipăritura din secolul al XVI-lea, păstrată fragmentar, pe care o numeşte „Cartea de cântece sau psalmi româneşti” (*Mihail Halici. Contribuţie la istoria culturală românească din secolul al XVII-lea*, în DR, IV$_1$, 1924–1926, p. 87, nota 5, vezi şi p. 90; idem, *Un manuscris calvino–român*, p. 299; idem, *Histoire*, p. 620). A se vedea însă precizările făcute de Ion Gheţie în *Studiul filologic* la FR. TOD., p. 263 şi p. 283–284 (cele 20 de piese preluate de Viski din ms. de la 1642 sunt cântece, iar nu psalmi). Confundarea cărţilor de cântece (magh. *énekeskönyv*) cu psalmii au mai făcut-o şi alţi învăţaţi, care au preluat fără control afirmaţiile filologului clujean: Iosif Popovici, *Scrieri lingvistice*, Timişoara, 1979, p. 288–289; G. Pascu, *Istoria literaturii şi limbii române din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1921, p. 26, 187; Sextil Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*^{2}, Sibiu, 1930, p. 74; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, Bucureşti, 1980, p. 185; A. Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVI*^{e} *siècle*, Paris, 1926, p. 12; Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, II. *Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1961, p. 8 („Psaltirea lui P. Tordaş” = FR. TOD.); Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*^{2}, Bucureşti, 1971, p. 60; Mircea Scarlat, *op. cit.*, I, p. 78. În mod curios, Ion Gheţie afirmă şi el că FR. TOD. ar conţine 5 „psalmi” (*Studiu filologic* la FR. TOD., p. 263; reluat de Gheţie–Mareş, *Originile scrisului...*, p. 214), deşi observase că este vorba de „prelucrări libere ale psalmilor” (p. 262), altfel spus, de variaţiuni creştine pe teme psalmice.

[31] Ilie Bărbulescu a presupus că acest semn grafic, prezent şi în documente chirilice din Oltenia, era un reflex al tradiţiei ortografice sârbeşti (*Fonetica alfabetului chirilic în textele române din veacul XVI şi XVII*, Bucureşti, 1904, p. 467–476; idem, *Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural*, Bucureşti, 1928, p. 409–410). Explicaţia sa a fost acceptată de G. Ivănescu (*Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1947, p. 117 şi nota 1) şi de Alexandru Mareş (*Introducere* la DOC. ÎNS., p. 71). Mai puţin probabilă este ipoteza unei influenţe săseşti, formulată de

„idiotism grafic"[32], ce precedă uneori inițiala consonantică a auxiliarelor sau a pronumelor integrate grupului verbal și care nu este nici vechea conjuncție copulativă (< lat. *et*), nici vreun pronume tonic sau aton (cum l-am putea considera în alte contexte):

> [Dumnezeu] toate roditurile [...] ca cu o mână *ele* ține (15; *ele* nu este „el le" deoarece „el" este scris de regulă *jel*); a Fiului lui sângele *ene* curățește pre noi (17); Crișțuș *enau* descumpărat pre noi de blesteama legiei (19); cum Crișțuș pre vederea apostolilor *eszau* luvatu-să sus în ceriuri (20); Dumnedzeu *eva* întări pre voi (22); și den tot binele lui *eme* face partnic (22); cu ce mod *ete* vei înderepta în naintea lui Dumnedzeu? (23); vovă *evi* s-au făcut făgădaș (28) – Ție *enye* rugăm noi (1); În acest rău până când veți sta/ Și după minciuni *evicz* îmbla? (15); Hrăbor și dulce mă veselesc,/ Că Domnul *eme* păzește (16); Că acest nevernic *esze* laudă/ Și *esze* dezmiardă în pofta sa (26); Mod tu afla-vei pren care/ *Emoj* slobodzi cu samă (338); Nașterea lui *enyau* fost curăciune (373); Că tu *etyaj* giurat noă (408) etc.

În mod frecvent, acest *e-* are, în psalmi și în cântece, o funcție prozodică, asigurând silaba în plus necesară schemei metrice: „De dracul pentru păcat/ Frumos *enyau* dezlegat" (401). Într-o strofă cu schema [8 + 7 + 6 + 7 + 7 + 6], primul vers este „Ca să noi toți *evom* muri", iar ultimul „*Eszau* împregiurat". Avem a face cu o licență poetică, fără corespondent în originalul maghiar, în speță cu o *prósthesis*, echivalenta lui *-u* paragogic din versiunile lui Agyagfalvi și Viski:

> Crișțuș sus *eszau* sculat (392) – Crișțuș *susu* s-au sculat – (magh.) Christus fel tamada.

Accidental, situația se inversează, în sensul că Viski recurge la *e-* prostetic acolo unde Fogarasi uza de un *-u* enclitic:

> Den Maria poroboc născuse/ Ce de Duhul sfânt *jelusze* prinse (381) – Ce de Duhul svânt *jel esze* prinse (336).

În psalmi, ca și în cântece, măsura versurilor traduse nu corespundea întotdeauna cu diviziunile melodice, astfel încât predicatorul calvin era silit să recurgă la „figuri fonologice"[33] pentru a le face izomorfe. Obișnuința folosirii unui *e-* prostetic de către Fogarasi s-a manifestat și în traducerea *Catechismus*-ului, în acele contexte sintactice pe care memoria sa le asocia cu contexte similare din versurile cântate.

N. Drăganu, cu referire la ANON. CAR. (*Mihail Halici*, p. 128). În vechea ortografie maghiară, *-h* era frecvent numai după consoanele *g* și *t* (Király Francisc, *Din istoricul ortografiei românești*, Timișoara, 1986, p. 24). Alte asemănări, dar și unele deosebiri dintre grafiile catehismului și psaltirii din ms. *1632*, relevă Ion Gheție, *Africatele č și ğ în textele bănățene scrise cu litere latine și ortografie maghiară din secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, în LR, XV, 1966, nr. 1, p. 36. După părerea sa, unele discordanțe grafice se explică prin intervenția tipografului sas Martin Major (p. 38 și 39). În același sens pledează deformările tipic germane, precum *bren* 'pren' de la p. 26 a opusculului.

[32] Preluăm acest termen de la Henri Stahl și Damian P. Bogdan, *Manual de paleografie slavo-română*, București, 1936, p. 27.

[33] Heinrich F. Plett, *Știința textului și analiza de text*, București, 1983, p. 167.

Scanned with OKEN Scanner

Sub aspect fonetic, este relevantă alternanța [*dz* : *z*] din *Dumnedzeu* (frecvent)/ *Dumnezeu* (rar) (12/14–14/12), constatată şi în FR. TOD., cu caracter idiolectal[34]; apoi metateza în *ohdini* (10–197), alături de *odihni* (34–15, 43), reflectând o instabilitate a pronunției, confirmată şi de alte variante din ms. *1632*: *ohdihnă* (4), *ohdihni/ hodini* (8)[35]; varianta *sztrieny* „străini" (33–39), rezultată din contaminarea lui *striin* (bănățean) cu *strein* (ardelenesc sudic). Din domeniul lexicului, reținem pe lângă latinisme ca *fundamentomul lumii* (prin filieră magh.) – *fundămentul pământului* (21–196), *de prima* 'întâi' (10–185), *mod* 'fel' (23–264), *summa* 'chintesență, totalitate' (7–103), arhaismul *utrinde* 'de aceea' < lat. *ultra inde* (45–19, 20; la p. 129: *otrinde*, ca la Coresi) şi alte câteva elemente comune, între care *chemătură* 'chemare' (43: „chemătura den cer" – 246), *curăciune* 'curăție, puritate' (38–37), *a se destoinici* 'a se socoti' (24–258: „Acest lucru se destoinici/ Den învecie vecie"), loc. adv. *de-a fietele* 'zadarnic', scrisă *daffietele* (34: „numele lui ~ îl va pomeni" – 12, 315; cf. şi *de-a fite* 315, singura formă atestată ulterior; în graiul bănățean de astăzi: *de-a fietea* sau *de-a fitea*), loc. adv. *fără stanoste* 'fără odihnă, neîncetat' (36: „Să dzicem fără stanoste: Înnălțedze-se Domnul" – 75: „Lăuda-te-oi fără stanoste"), adv. *iarăşite* 'din nou' (20–295;

[34] În *Studiul filologic* la FR. TOD., Ion Gheție crede că această alternanță ar releva, acolo, două straturi lingvistice, unul nordic (*dz*), propriu zonei Banat – Hunedoara, altul sudic (*z*), greu de explicat însă prin intervenția tipografului străin, deoarece apare doar în numele divinității (p. 275 şi 305). După Gheție, africata şi spiranta „n-au putut coexista în aceeaşi regiune într-un anumit interval de timp" (*Psaltirea Hurmuzaki*, p. 244), opinie subscrisă şi de alți filologi formați sub îndrumarea sa. „Evident, spune V. Guruianu, că e greu dacă nu imposibil de admis ca un vorbitor să rostească acelaşi cuvânt cu fonetism nordic [*dz*] şi alteori cu fonetism sudic [= *z*]"; de aceea alternanța lor în unul şi acelaşi text ar avea, singură, „o valoare probantă ridicată" pentru a dovedi că traducătorul şi copistul aparțin unor zone lingvistice diferite (*Studiu filologic* la *Fiziologul*, Bucureşti, 1997, p. 40). Dar asemenea „imposibilități" se înregistrează în mod frecvent în amfizonele dialectale. Atât în graiurile moldoveneşti, cât şi în cele bănățene nordice sunt semnalate sunete intermediare, în care dominantă este fie impresia auditivă de africată, fie aceea de spirantă (vezi NALR – *Banat*, I, Bucureşti, 1980, h. 71, III, Bucureşti, 1998, pl. 2 şi 4; NALR – *Moldova şi Bucovina*, I, Bucureşti, 1987, p. 254–255). Aceste sunete intermediare alternează, nu o dată, cu spirantele în acelaşi cuvânt (la sg. şi la pl.), la acelaşi informator, după cum se înregistrează şi alternanțe ale africatelor cu spirantele, clar percepute, în aceleaşi condiții (de pildă, sg. *budzâ*/ pl. *buzâ* în Moldova, pct. 493, 629). Coexistența africatei cu spiranta o constata, în anul 1931, şi Emil Petrovici la aceiaşi informatori din Poiana Sibiului, cf. *Introducere* la *Atlasul lingvistic român*, II (coordonator: I. Mării), Cluj-Napoca, 1988, p. 68. Este „evident" că asemenea alofone, reflectând stadiul intermediar al evoluției fonetice de la africată la spirantă, se puteau reprezenta prin alternanțe grafice, în scrisul aceleiaşi persoane, aşa cum se observă în documentele moldoveneşti din secolul al XVII-lea sau în rugăciunea Tatăl nostru, transcrisă în chirilică de Viski la finele ms. *1502*, p. 417 (*zilele* şi *astădz*). Alternanța [*dz* : *z*] îi era familiară şi lui Viski, originar din Boldogfalva (= Sântămăria Orlea), lângă Hațeg, care era o amfizonă a graiurilor muntenești şi bănățene.

[35] Avem a face cu o contaminare a formelor cu şi fără *h*- prostetic, dezvoltate din v. bg. *otŭduhnŏti*, unele nordice, altele sudice, care coexistă în Banat (Nicolae Mocanu, *Note asupra consoanei h în graiurile bănățene*, în vol. *Studii de dialectologie*, Timişoara, 1984, p. 181 şi 187).

neatestat decât mai târziu, la ANON. CAR.), *a (se) izvoli* 'a se trage, a proveni', neatestat (13: „voare de unde izvoleşte acea credinţă?" – 179: „Cum aceasta ei încă să ştie/ Carii din neamul lor izvolescu-se?"), *a nămesti* 'a întocmi, a aranja' (19: „îl nămesti în mormântul nou al său" – 304: „Mărturiile-ţi s-au nămestit aşa/ Cum să rămână până în vecie"), alternanţa variantelor prep. *prentru/ pentru* (20 ambele – 30, 36/ 3, 388), *rămăsătură* 'statornicie' – *rămăsător* 'statornic; veşnic' (38–297), *smerime* – *zmerime* 'smerenie' (38–161), substantivarea pron. nehot. fem. pl. *toatele* (25: „~ dereptăţile" – 323: „Carele au rodit cerul/ Şi ~ cu pământul"), *giutruială* 'zbucium' (20–118), *îngăduitură* 'obedienţă' (43–113), *înnoitură* 'înnoire, regenerare' (32: „înnoitura minţilor voastre" – 240: „înnoitură ca vulturelui"), *uzbăială* 'încredere' (24–20). Printre concordanţe ar putea fi citate şi cuvinte atestate anterior în *Praxiul* lui Coresi şi în COD. TOD. (*prespe* 'peste' 21–42; *prorocitură* 'prorocire' 8–251), în *Molitvenicul* lui Coresi (*dumnedzăie – dumnezăie* 'dumnezeire' 15–142; *înnălţie* 'înălţime, slavă' 42–142, 344, 361: „scaun de ~"; ultimul însă şi în HURM.; *mărie* 'mărire, magnificenţă' 41–243), în FR. TOD. (*unăciune* 'unire' 13–311) sau în PALIA (*descumpărăciune* 'răscumpărare, mântuire' 14–108, *înţelesătură* 'înţelegere' 38–176; *învingătură* 'biruinţă' 45–131; *rodi* 'crea' 34–221; *roditură* 'creatură' 34–247).

Cântecele din ms. *1632* au şi ele o serie de elemente lexicale identice cu cele din *Catechismus*: *alduitură* 'binecuvântare' (46: „alduitura mesei" – 3: „Alduitura ta spre noi"), *dădătură de har* 'mulţumire', calc după magh. *hálaadás* (47–401), loc. vb. *a face destul* 'a satisface', calc după magh. *eleget tenni* (12: „noi înşi să facem destul" – 379: „Pentru noi den vergură iai trupul/ În care să poţi şi să faci destul"), *venitor* 'trimis, mesager' (30: „pomeniţi moartea Domnului până când va fi venitor" – 404: „O, giudeţ sfânt venitor"), *întrâmblător* 'intermediar' (13–392; calc după magh. *közbenjáró*), *nevinovăciune* 'nevinovăţie' (22–394) şi, firesţe, cu ambele texte în discuţie: *de prima* (393), *utrinde* (374), *curăciune* (373), *înnălţie* (361) şi *nălţie* (3, 375), *prespe* (407), *rodi* (367), *unăciune* (3) etc.

La cele deja spuse, putem adăuga şi un alt argument filologic, anume asemănarea dintre versiunea unui fragment de psalm (*145*, 15–16) citat în *Catechismus*, p. 46, şi cea corespunzătoare din *Psaltire*, p. 345:

> Ochii tuturora pre tine te *caută*, Doamne, şi tu dai hrana acelora în vreme destoinică şi deşchidzi *mânurile* tale şi împli toate *roditurile*. – Doamne, ochii a toţi pre tine *caută*/ Şi în vreme le dai tu lor hrană/ Cându-ţi deşchidzi *mânurile* a tale/ Şi saturi tu toate *roditurile*.

Deşi originalele maghiare nu puteau fi identice, există totuşi câteva concordanţe în echivalare, reprezentând tot atâtea deosebiri faţă de versiunile precedente sau contemporane cunoscute: în alte psaltiri, în loc de *caută* găsim *upovăiră/upovăescu* sau *nădăjduiesc*; în loc de *mânurile – mâna*; în loc de *roditurile – viele, viul* sau *viţile*. Verbul este însă acelaşi într-un text liturgic,

Scanned with OKEN Scanner

Benedictio mensae, valaco sermone, inclus în culegerea copiată de Agyagfalvi la 1642, p. 20:

> Ochii tuturora către tine *caută*, Doamne,/ Şi tu dai acelora hran'eşte/ În vreme de nıştotă şi deşchidzi mâna ta şi împle toate rugiele neamului omen'esc.

Opţiunea pentru aceeaşi echivalenţă a lui Ştefan din Făgăraş se explică aici prin influenţa versiunii uzuale în slujba calvină. Dar o dovadă peremptorie privind caracterul autograf al ms. *1632* s-ar putea aduce doar dacă s-ar descoperi, în arhivele vieneze, cele trei documente publicate în colecţia Hurmuzaki, din anii 1611 şi 1612, scrise de secretarul domnului Moldovei, Stephanus Boer de Rechie.

Comparând o strofă din primul psalm, copiată de Mihai Halici-tatăl „pe la 1640", cu strofa corespunzătoare din *Psaltirea* „lui Viski", N. Drăganu credea că ambele descind dintr-o traducere parţială mai veche[36]. Bazat pe această ipoteză, Mihai Gherman consideră că traducerea integrală s-ar fi făcut între anii 1620 (când psalmii lui Molnár s-au impus în cultul calvin din Ungaria) şi 1640[37]. De fapt, strofa este identică cu cea din ms. *1632*, mai puţin substituţia lexicală din versul al treilea („În *scaunul* de badgiocură nu şede", la Halici – „În *casă* de batgiocură nu şede", în ms. *1632*), spre deosebire de ms. lui Viski, în care se fac mai multe schimbări de cuvinte şi de topică; traducerea îi aparţinea neîndoielnic lui Fogarasi şi făcea parte, probabil, din prima serie de psalmi transpuşi de el în româneşte, de care vorbea în prefaţa citată la *Catechismus*. Începută pe la 1640, *Psaltirea* în versuri a fost probabil definitivată nu mult după anul 1648, paralel cu tipărirea *Psaltirii* în proză de la Bălgrad (1651), transpusă din ebraică. Aceasta din urmă este şi ea un fruct al propagandei calvine, cum o dovedesc ideile exprimate într-una din prefeţele sale[38]; ţinându-se seama de ritmul de tipărire a *Noului Testament* (1648), s-a presupus că şi în cazul ei ar fi fost nevoie de vreo patru ani (1648–1651) pentru această operaţie[39].

---

[36] N. Drăganu, *Mihail Halici*, p. 86–88. Vechea traducere ar fi fost făcută pe vremea episcopului Pavel Tordasi şi din ea vreo 35 de „psalmi" au trecut în FR. TOD. de pe la 1570 şi în culegerea lui Agyagfalvi de la 1642 (p. 90). Am văzut însă că supoziţia sa pleca de la confuzia între psalmi şi cântece. Afirmaţia lui Fogarasi, că el dorea să traducă pentru prima dată *Psaltirea*, îl încurcă pe Drăganu, care încearcă zadarnic să-i găsească o altă justificare: „Evident, era nevoie de o nouă traducere a tuturor psalmilor, care nu se cunoşteau decât în parte şi în copii [...] şi care în bisericile calvineşti din secolul al XVII-lea nu se mai cântau ca în secolul al XVI-lea, ci trecuseră prin oarecare schimbări" (p. 89–90).

[37] Mihai Gherman, *op. cit.*, p. 182.

[38] Vezi Mircea Păcurariu, *325 de ani de la apariţia „Noului Testament de la Bălgrad"*, în BOR, XCI, 1973, p. 1213.

[39] Cf. Pavel Binder, *Din istoria legăturilor tipografice dintre Ţara Românească şi Transilvania*, în LR, XXIII, 1974, nr. 3, p. 247. După Eva Mârza, tipărirea efectivă a *Noului*

Între *Psaltirea* lui Fogarasi şi cea de la Bălgrad există o serie de concordanţe care le izolează de celelalte psaltiri româneşti vechi; dar ele nu presupun neapărat o filiaţie, ci s-ar putea explica şi indirect, prin apelul la sursa maghiară (mai apropiată de originalul ebraic decât Vulgata sau Septuaginta)[40]:

> Ps. *5*, *12*: *Ca cu un scut* pre iel îl fereşti (ms. *1632*) – *ca cu un scut* curuna-vei pre el (PSALT. 1651) – Es *otalmazod*; ps. *7*, *13*: *Arme de moarte* prinde-v-apoi (ms. *1632*) – şi-i va găti *armele morţii* (PSALT. 1651) – *Halálos fegyvert* fog kezében; ps. *79* (= *78*), *1*: Şi l-au făcut *grămadă de piatră* (ms. *1632*) – şi pusără Ierusalimul *grămadă de pietri* (PSALT. 1651) – Es széllel nagy *kö rakásokra* hántác; ps. *129* (= *128*), *3*: Cruciş-curmeziş *spatele mele/ Aratu-le-au*, ruptu-le-au iei foarte (ms. *1632*) – spre *spatele mele ară*ră arătorii şi trasără brazdă lungă (PSALT. 1651) – *Megszántottnác* és megszaggattác szörnyen; ş.a.m.d.

Unii comentatori au făcut din acel Mihai Halici-tatăl un traducător de psalmi[41], iar mai recent i s-a atribuit şi dicţionarul român-latin anonim, pe baza unei menţiuni a fiului său dintr-un *Registrum librorum*: „vocabularium, paterna manu scriptum"[42]. Observăm, mai întâi, că lucrarea se intitulează aici

---

Testament ar fi durat doar un an, 1647 (*Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia, 1577–1702*, Sibiu, 1998, p. 40). Nu ştim pe ce se întemeiază Gheorghe I. Moisescu, Ştefan Lupşa şi Alexandru Filipaşcu când afirmă că „în 1649 *se tipări* [subl. n.] la Bălgrad, în româneşte, *Psaltirea* tradusă de Fogaraşi" (*Istoria Bisericii române*, II, Bucureşti, 1958, p. 32).

[40] Textul maghiar l-am reprodus după *Szenci Molnár Albert Költői művei* (ed. Stoll Béla), Budapesta, 1971. Aşa cum s-a spus, la originea *Psaltirii* lui Molnár se află aşa-zisa *Psaltire de la Geneva* (1562), ai cărei traducători, ajutaţi de ebraistul Vatable, respectaseră în bună măsură originalul ebraic. Concordanţa cu acesta din urmă am stabilit-o cu ajutorul traducerii din *La Bible de Jérusalem. La Sainte Bible* traduite en français sous la direction de l'École biblique de Jérusalem. Nouvelle édition entièrement revue et augmentée, Paris, 1981.

[41] Cf. Ion Dimitrie Suciu, *loc. cit.* („Fogarasi a fost influenţat de traducerea psalmilor făcută de Mihail Halici-tatăl, şi astfel ne putem explica neobicinuita asemănare între versurile" din ps. *1*); Ladislau Gáldi, *Introducere în istoria versului românesc*, Bucureşti, 1971, p. 90 („pe la 1640 Mihail Halici-tatăl încearcă să traducă *Psaltirea* în versuri"); *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, Bucureşti, 1979, p. 442; Ion Rotaru, *Literatura română veche*, Bucureşti, 1981, p. 146, nota; *Dicţionarul scriitorilor români*, Bucureşti, 1998, p. 479. Singura traducere care i s-ar putea eventual atribui este aceea a unui verset din ps. *12*, servind ca introducere la un text care nu a mai fost scris, pentru că în ms. urmează un loc gol de o pagină şi jumătate (N. Drăganu, *Mihail Halici*, p. 86). Ea diferă întru totul de versiunea lui Fogarasi (ps. *XIII*):

Halici	Fogarasi
Până când, Doamne, vei amărî mine?	Până când mă-i uita, Doamne,
Până când faţa ascunde-ţi de mine?	Şi nu-ţi voi veni aminte?
Doară-n vecie vei giutrui mine,	Au până când tu ascunde-vii
Dosădit capul mieu?	Faţa a ta, să n-o pot prăvi?
	Cum nu ţi-i milă de mine?

Traducerea „lui Halici" pare să fie din ungureşte, cum o sugerează verbul *giutrui*< magh. *gyötörni* 'a necăji, a chinui'.

[42] Musznai László, Dani János şi Engel Károly, *Date noi privitoare la Mihail Halici*, în vol. *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, Cluj, 1964, p. 91; Francisc Király, *Mihail Halici-tatăl, „Dictionarium valachico-latinum" = Anonymus Caransebesiensis*, în SCL, XXXII, 1981, nr. 3, p. 299–301; idem, *Din*

vocabularium, iar nu *dictionarium* (ca în manuscrisul anonimului), iar în al doilea rând că autorii trec sub tăcere lipsa celei mai importante probe în identificare, anume grafia (îndeosebi digrama *sh* = ş), care îl diferenţiază pe anonim de toţi cărturarii ardeleni cunoscuţi din acea vreme, inclusiv de Mihai Halici-tatăl; peste această dificultate, de care se lovise mai întâi B.P. Hasdeu[43], nu se poate trece, cel puţin deocamdată[44].

Un indiciu cronologic îl poate oferi copia din 1642 a cărţii de cântece, făcută de Gergely Sándor de Agyagfalva (fotocopie ms. *4393* de la Biblioteca „Lucian Blaga" a Universităţii din Cluj-Napoca, după originalul păstrat la Colegiul Reformat din Debreţin), în care se găsesc 10 piese incluse şi în ms. *1632* al lui Fogarasi. Vom face o succintă comparaţie a lor, utilizând abrevierile *A*, respectiv *F*, cu trimitere la pagină. Din primele 7 cântece, care precedă *Psaltirea*, unul este comun: *F* 2–3 (= „Să ne rugăm Duhului Sfânt a Domnului"/„Köngörögjünk az Istennek szent") = *A* 21–22. În *F*, cântecul are o structură poetică, fiind dispus în strofe cu versuri albe, rareori rimate, după schema [12 + 12 + 12 + 8 + 7]; în *A*, are o structură prozaică, în care strofelor le corespund paragrafe, în cadrul cărora *uneori* începutul secvenţelor este marcat printr-o iniţială majusculă. Este evident că în *A* avem a face cu o redispunere făcută de copist a textului original, care nu ţine seama de corespondenţa cu melodia, operând şi unele substituţii lexicale care afectează măsura versurilor, de pildă „Ia-ne toată necrederea a *inimiei*" (= 12 silabe) → „Ia-ne toată necrederea a *inimilor*" (= 13 silabe). Înlocuirea termenilor face să dispară opoziţiile lexicale („Şi-n cea credinţă *netare*/ Numai tu ne *întăreşti*" → „numai tu ne *întremedzi*") sau să se schimbe cu totul înţelesul frazelor („Cum den credinţa *cea slabă*/ Să trecem la Dumnedzeu" → „den credinţa *dereaptă*..."). Sunt şi greşeli evidente de copiere: „De tutindinea *să fie*/ Credinţiei unăciunea" → „De tutindinea *să-ţi* fie..."; „Alduitura ta *spre noi*/ Rămână în vecie" → „Alduitura ta *pre noi*..." (formulă religioasă greşit redată). Prin urmare, Agyagfalvi a avut în faţă textul mai vechi al lui Fogarasi, din care a preluat şi grafia *syrtva*.

---

istoricul ortografiei, p. 1 şi urm.; idem, *„Opinii recente asupra celui mai vechi dicţionar românesc"*, în LR, XXXVIII, 1989, nr. 1, p. 51–66.

[43] B.P. Hasdeu, *Anonymus Lugoshiensis*, în „Columna lui Traian", IV, 1883, p. 415.

[44] Vezi şi recenzia lui Carlo Tagliavini din „Studi Rumeni", I, 1927, p. 131. Modelul acestei grafii nu a fost identificat cu certitudine. S-a presupus că este o adaptare după germ. *sch* (cf. Carlo Tagliavini, *L'influsso ungherese sull'antica lessicographia rumena*, extras din „Revue des études hongroises", VI, 1928, nr. 1, p. 11 şi nota 1), care apare uneori ca *sh* la saşii din Transilvania (N. Drăganu, *Mihail Halici*, p. 127). O analiză amănunţită a grafiei ms. o făcuse Drăganu (*ibidem*, p. 126–145), care atribuise acest dicţionar lui Halici-fiul. Obiecţii la stabilirea paternităţii dicţionarului de către Fr. Király a formulat Gh. Chivu, în două articole: *Opinii recente asupra celui mai vechi dicţionar românesc*, în LR, XXXVI, 1987, nr. 3, p. 208–215, şi *Din nou despre* ***Anonymus Caransebesiensis****. În aşteptarea editării textului*, în LR, XXXVIII, 1989, nr. 2, p. 133–140.

Scanned with OKEN Scanner

Restul de 9 cântece sunt la sfârşitul *Psaltirii* lui Fogarasi, începând cu *F* 360–361 (= „Den cer vin ieu acmu la voi"/ „Menyböl jövök most hozzátok") = *A* 44–46 („Den cer acmu ieu vin la voi"). La *F*, piesa debutează printr-un catren cu monorimă, după care autorul optează, probabil din motive de economie a spațiului, pentru o dispunere în distihuri, dar cu marcarea strictă a emistihurilor prin litere majuscule. La *A*, dispoziția textului este în întregime prozaică, în paragrafe continue. Rima, inconsecventă la *F*, este uneori eliminată cu totul la *A*, prin substituții lexicale: „N-ai nici un loc cu căldură/ Leagăn cu mângâietură" → „n-ai tu locul cu căldură, liagăn frumos tare". Sensul este obscurizat uneori în *A* prin incongruențe gramaticale („Ce ni-au dat Fiul său noă/ Cum pre noi *să descumpere*" → „Ce ne-a dat pre Fiul său nouă, cum pre noi *să ne descumpărăm*"). Derivatul nominal al acestui verb este deformat („Drag *descumpărătorul* mieu" → „Dulce *scumpărător* al mieu"). Alteori, copistul inversează sau chiar omite un verset din *F*: „Roditorul tuturora./ Căce ieşti siroman aşa// Căce dzaci tu pre fân uscat/ Între boi şi-ntre asin'e" (omis).

Foarte important pentru chestiunea filiației textelor este cântecul care începe prin „Blați să fericăm noi astădzi..."/„Jer dicsirjük ez mai napon...", structurat la Fogarasi în catrene cu versuri albe polisilabice [13 + 9 + 5 + 13], iar la Agyagfalvi în versete prozaice:

F 362–364	*A* 35–40
Blacz sze ferikem noj asztedz pre Domnul nosztru	Blacz szae ferikem noy asztedz prae
Kej desztojnik cum noj szel csinsztim,	Domnul Christus, kej desztojnik
Si szel leudem	kum noy szel tsinsztim, si szel leudaem, kaw
Kau neszkut ka asztedz noe iszpeszitorul.	neszkut ka asztedz nowae deszkumperetor.

Ca şi în cazul anterior, versul al 3-lea, scurt, este la *F* integrat grafic în precedentul începând cu a doua strofă: se ajunge la terține, în care emistihurile versului median sunt marcate prin majuscule. Într-un studiu[45], N. Drăganu a comparat 4 versete din ms. lui Agyagfalvi cu corespondentele lor din ms. *1632* şi *1502* (al lui Viski), pentru a dovedi că toate sunt copii după o traducere mai veche. El face însă greşeala de a nu lua în seamă dispoziția strofică a cântecului în *F*, pe care-l transcrie în manieră prozaică. Or, această dispoziție era esențială pentru stabilirea raportului între original şi copie. În al doilea rând, el consideră erori de copiere, marcate prin *sic*, echivalențe din *A* („En orasul lu Dawid kray *Enszae en* Bethlehem") şi din *F* („En orasul lu David kraj *Ens en* Bethlehem"), față de care Viski ar oferi forma justă („en orasul lu David kraj *en szwent* Bethlehem"). În realitate, lucrurile stau exact invers, pentru că *însă* în limba veche avea şi un sens adverbial explicativ, „anume, adică" (cf. DRH, B, XXI, a. 1626, p. 253: „i-amu dat

[45] N. Drăganu, *Un manuscris calvino-român*, p. 300.

eu partea mea de în satu den Ulea, însă jumătate de satu şi cu rumânii câți vor fi"), potrivit în context („însă în...", „însă-n..."); necunoscându-l, Viski a crezut că e o greşeală şi a completat partea de cuvânt care i se părea că lipseşte. Pe deplin semnificativă pentru caracterul de copie al ms. *1632* ar fi, după Drăganu, omisiunea unui verb, prezent în *A*, precum şi la Viski. Iată fragmentul din *F*: „Porânci cum toată lumea să se scriadze./ Mergeau toți den toate laturi, den oraşele-şi,/ Den ocina sa/ Cum iei să se [*scriadze* la *A*, *scriedze* la Viski] în cartea împăratului". Pentru a ajunge la un număr de silabe apropiat de acela cerut de măsura versului, Fogarasi recurge aici la procedeul zeugmei, reținând auxiliarul, dar omițând verbul, care apare cu 3 versuri mai sus. Pentru copişti nu conta măsura versurilor (transpuse în proză), ci sensul, astfel încât ei au întregit verbul în mod automat. Zeugma sau subînțelegerea verbului este prezentă în vorbirea populară din dacoromâna nordică:

> Amu *ti-oi mânca*, zâce, că-s tare flămând! [...] Să duce lupu. Vine mâni. – No, oaie, zâce, *ti-oi*, că îs mort de foame (BÎRLEA, A.P. III, 61). – Şti cum îm vine *să cânt*? [...] Mai stă oleacă. Iară-i vine *să*, iară mai bea vin (*ibidem*, 143). No, d-apăi di ce n-*ai prins* tu? – Da cum-*oi*? Nu poş (*ibidem*, 304).

Avem a face, deci, cu o tehnică a limbii vorbite, pe care Eugen Coşeriu o numeşte *antitaxă*, oferind un exemplu asemănător din portugheză: „Tens viajado? – Tenho"[46].

În mod frecvent apare la *A* notarea prin digrama *ae* a vocalei „ă", mai rar a lui „e" (*szae* „să", *prae* „pre" sau „pră", *totae* „toată", *lumae* „lume", *dupae* „după" etc.), care nu lipseşte nici la Viski (*faerikem* „fericăm", *prae* „pre" sau „pră", *kaej* „că-i", *dupae* „după", *ispaeszitorul* „ispăsitorul" etc.). Ea nu se găseşte la *F*, dar este obişnuită în *Catechismus*-ul din 1648 (*prae* 30 „pre" sau „pră", *tablae* 35 „tablă", *pjatrae* 35 „piatră", *szae pott* 37 „să pot", *vieturae* 39 „vietură" etc.). Este posibil, deci, ca Fogarasi să fi uzat de această corespondență grafică în manuscrisele mai vechi ale cântecelor – care circulau probabil separat, fiind apoi adunate şi dispuse diferit în diverse culegeri –, cunoscute de cei doi copişti, dar la care renunțase mai târziu, când a definitivat ms. *1632*. Inspirat de ortografia latină, grafemul compus *ae* avea o anume tradiție, fiind prezent şi în prima carte de cântece[47]; dar presiunea ortografiei maghiare era puternic resimțită în mediul cultural calvin, impunând unificarea transliterației după sistemul oferit de aceasta. Alte particularități grafice din catehism se vor păstra însă în cântecele din ms. *1632* şi între ele *e-* prostetic cu funcție prozodică, pentru a asigura în mod artificial o silabă în plus (anacruză), în cazul următor (*F* 363), măsura de 5 silabe:

---

[46] Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferințe*, Iaşi, 1994, p. 81.

[47] Ion Gheție, *Studiu introductiv* la FR. TOD., p. 295.

Astădzi ieste cea dzi mare de bucurie,
În care încă şi îngerii/ *Ese veselesc*
Ni noi încă să dămu har cestui poroboc.

Agyagfalvi nu a înţeles acel *esze*, pe care l-a înlocuit cu *assa*: „în care încă şi îngerii aşa veselesc". Schimbarea diatezei verbului este o abatere gramaticală inexplicabilă într-o traducere originală, dar definitorie pentru o copie; ea clarifică pe deplin raportul între *F* şi *A*.

Cântecul din *A* 48–49 (= „Blaţi noi toţi să veselim"/ „Jer minnyajan örüllyünk"), în versete prozaice, cuprinde o serie de greşeli de limbă care nu se constată în *F* 374–376, unde ni se oferă o traducere în versuri albe, dispuse în distihuri inegale:

A 48–49

Blaţi noi toţi *să veselim*, într-inimă *bucurând*, că au născut nouă Domn Ieşuş.// Pre care *Domn* Dumnedzeu, miluind pre noi oamenii, *tremesând* în vremea de apoi.

F 374–376

Blaţi toţi *să ne veselim*, în inimă *să ne bucurăm*
Că au născut Domn Ieşuş noă.
Care *Domnul* Tatăl sfânt, de oameni fiindu-i milă,
Îl tremease într-a şasea vreme.

După primele două strofe, textul lui Fogarasi diferă cu totul de acela al lui Agyagfalvi, ceea ce înseamnă că au plecat de la compoziţii maghiare diferite, având comun doar începutul, iar traducerile au fost independente una de cealaltă. Forma arhaică de imperativ persoana a doua pl., *blaţi* (< lat. *ambuletis*), cu sensul de „haideţi", este în contradicţie cu *noi* de la *A*, relevând faptul că interpretul versiunii copiate acolo nu îi cunoştea sensul.

O situaţie similară ne oferă *F* 394–395 (= „Pre Criştuş răsticniră"/ „Christust megh feszittek") şi *A* 62–64 („Pre Criştuş au răstignit"). Fogarasi traduce în versuri rimate, dispuse în terţine. Primele două versuri au măsura de [14 + 14] silabe, cu cezură mediană şi rimă interioară, corespunzând unui catren maghiar; ultimul are rol de refren. La Agyagfalvi, versetele sunt în proză, cu greşeli de limbă şi deosebiri de echivalare explicabile printr-o traducere independentă:

F 394

Tare n'e nădăjduim, În Criştuş n'e uzbăim,
Cum cu iel noi n'e domnim Şi toţi *ene veselim*.

A 63

Avem mare nădejde că ne vom şi noi scula, domni-ne-vom cu Criştuş, în vecie *veselind*.

Acelaşi sistem de strofe, după schema [2 x 7 + 7], cu rime şi asonanţe, are cântecul din *F* 400–401 (= „Astădzi să ne pomenim de pre moartea Domnului"/ „Emlekeszünk ez napon Urunknak"), care în *A* 67–69 este tradus în proză, în mod independent, cu destule stângăcii şi incongruenţe gramaticale:

Scanned with OKEN Scanner

F 400

Dentre oameni nu iera Şi nime nu se afla
Cine să învingă moartea, A iadului puterea.
.....
Crişţuş întrâmblătorul, A Tatălui sfânt Fiul,
A lumiei păcatul Cu totul au spălatu-l.

A 67–68

Nime dentre toţi svinţii, unul nu se putu afla,
cum să învingă pre moarte şi chinul păcuriei.
.....
Grăitorul Domn Ieşuş, fiul Domnului den cer,
venit-au gios pre pământ, păcatele iel luând.

Alte două cântece sunt, la Fogarasi, în versuri rimate, iar la Agyagfalvi în proză: *F* 404 („Crişţuş sus *eszau* sculat"/ „Christus fel tamada") = *A* 58–59; *F* 405 („O, Ieşuş, bun ispăsitor"/ „Oh Jesus mi Idvözittönk") = *A* 69–70. Asemănări inevitabile coexistă aici cu deosebiri mai mult sau mai puţin importante, care sugerează ipoteza unor traduceri independente:

F 404

O, giudeţ sfânt venitor,
Ca Tatăl biruitor,
Fii lumii giudecător,
Bunilor şi răilor.

A 59

Oh, venitor svânt giudeţ, ce ieşti
în chipul Tatălui svânt, tu ne-i
giudeca ceastă lume, pre bunii şi
pre răii.

F 405

Pre iad, pre moart'e, pre păcat
Biruinţ-ai luat.
În mâna ta viaţa
Ieste şi toată mila.

A 79

Pre păcat, moarte, păcură ai
putere mare, viaţa şi milostea
numai în mâna ta ieste.

De remarcat faptul că toate cântecele, considerate de noi versiuni independente, se găsesc *după* p. 388 a ms. *1632*, unde am observat primul indiciu al traducerilor *noi*, efectuate de Fogarasi şi plasate în continuarea propriei sale copii.

Ultimele două cântece par a fi, măcar în parte, o remaniere în versuri albe a traducerii mai vechi din ms. lui Agyagfalvi: *F* 412–413 („Amu dziva di Pincoş"/„Pünkösd napja") = *A* 76–79 şi *F* 413–414 („În dziva de Pincoş bună"/ „Az Pünkösdnek jeles napjan") = *A* 74. Citărm câteva versete:

F 413

Ce va să fie aceasta?
Unii dziseră aşa:
Că toţi s-au îmbătat
Utrinde iei nebunesc.
Duhul sfânt, vino la noi,
Inima n'e uneşte,
Mintea n'e înlumineadză,
Credinţa ne-ntăreşte.

A 79

Ce va să fie aceasta,
unii iară aşa dziceau:
îmbătându-se de vin,
prentru aceaia nebunesc.
Duhul svânt, vino la noi,
de să fim într-unăciune,
mintea ne înlumineadză,
credinţa ne întăreşte.

F 413

Înfocat graiul limbilor,
Ca sunetul vânturilor,
Pogorî gios pre capul lor
Cu îndegrab mare.

A 74

În chip de limbi înfocate, ca
sunet de vânt repede, Pogorî
Duhul pre capul lor, pre
vederea a toţi.

Scanned with OKEN Scanner

În rest, versiunea *A* include erori caracteristice unei copii:

F 412–413	*A* 76–78
În oraş Ierusalem/ Apostolii ierau strânşi// Cum Duhul sfânt *să aştepte*/ Acolo cu grab mare.	În oraş Hierusalim apostolii iera strânşi/ Cum *să aşteptăm* Duhul svânt, acolo cu grab mare.
.....	.....
Toţi *se* iei *împlură*/ De Duhul sfânt.	Toţi *s-au* iei *împlură* de Duhul svânt.
.....	.....
Acest cuvânt se vestise, *Mulţimea se adună.*	Vesti-se acest cuvânt, *mulţia* *se adunară.*
.....	.....
Şi ierau [...] *den* Capadocia, *den* Pontuş, den Asia, [...] hotarele Libiei *cari-s* lângă Ţirena şi *den Roma pribegiţi.*	Şi iera [...] *de* Capadocia, *de* Pontuş, den Asia, [...] hotarele Libiei *cari* lângă Ţirene şi *pribegi în Roma.*

F 414	*A* 74
Dzicând cântece frumoase lui/ Şi *înălţând* numele lui/ Până în vecie.	Cântându-i cântec frumosu, *înălţându-l* numele lui în vecia de veac.

Este oare ms. *1632* protograful copiei din 1642 a lui Agyagfalvi? Consultarea copiei târzii a lui Viski relevă faptul că el nu a folosit manuscrisul definitivat al lui Fogarasi, ci pe acela copiat de Agyagfalvi, cu care concordă întru totul, mai puţin erorile de copiere ale predecesorului său. În fragmentele citate mai sus, găsim la Viski *să aştepte*, *toţi se iei împlură*, *den Capadocia*, *den Pontuş*, *cari-s lângă Ţirene*, *den Roma pribegi* (ultimul cântec lipseşte din colecţia sa). Ne putem întreba dacă acel protograf a fost sau nu tradus de Ştefan din Făgăraş. Altfel spus, dacă nu cumva predicatorul lugojan a copiat el însuşi cântece traduse de un altul. Un distih ne oferă cheia interpretării concordanţelor: „Vesti-se acest cuvânt, mulţi *esze adunară*". Ca şi într-un caz discutat anterior, Agyagfalvi nu a înţeles pe *esze* şi a schimbat puţin textul pentru a-l face inteligibil, cu preţul unei incongruenţe gramaticale: „mulţia se adunară". Am arătat că prosteza vocalică este un procedeu caracteristic al lui Fogarasi, care apare şi în *Catechismus*. Putem presupune că protograful după care atât Agyagfalvi, cât şi Viski au copiat câteva cântece îi aparţinea. Era vorba de o traducere în versuri, rimate sau albe, ale căror prozodie şi dispoziţie strofică erau în concordanţă cu melodia cântată în bisericile calvine. Copiindu-le, Agyagfalvi şi Viski au transformat strofele în versete prozaice, menţinând uneori, printr-o iniţială majusculă, segmentarea poetică a originalului. Ms. *1632* nu este însă o copie a protografului, ci o remaniere a sa, care a vizat atât cântecele, cât şi psalmii traduşi pe la 1640. Acest fapt explică în mod convingător atât deosebirea minoră dintre psalmul întâi copiat de Halici-tatăl şi cel din ms. *1632*, precum şi deosebirile dintre cântecele de aici şi cele copiate la 1642 şi la

Scanned with OKEN Scanner

1697. Este şi motivul pentru care în cântecele comune ms. *1632* şi ms. *1502* al lui Viski János (abreviat: *V*) *şi numai aici* apare uneori, doar la acesta din urmă, prosteza vocalică:

V 336
Den Maria Vergură născu un
Poroboc Ce de Duhul svânt
iel *esze prinse*.

F 381
Den Maria poroboc născuse,/
Ce de Duhul sfânt *ielu se*
prinse.

V 339
În chip ciudat pentru noi
născu Cum de Duhul svânt iel
esze prinse.

F 381
În chip mirat pentru noi
născuse,/ În maica sa de Duhul
se prinse.

V 341
Cu unsoare se unse,
Scriptura *esze împlu*.

F 383
Cu unsoare-l unseră/ Scriptura
cum *să se împle*.

V 388
Că toţi ieram păcătoşi,
prentru cea moarte mare
pre noi *esze întări* [*A*: se întări]
şi-n timniţă ne prinse.

F 400
Că ieram toţi păcătoşi/
Şi pentru aceaia moartea/
Se făcu puternică/
Şi ne bägă-n timniţă.

Desigur, Fogarasi nu renunţase cu totul la prosteza vocalică, artificiu necesar într-o operă sincretică; de aici concordanţele cu cântecele lui Viski în situaţiile în care traducătorul găsise de cuviinţă să o păstreze şi în versiunea definitivată:

V 340
Mândria Tatălui svânt
adevăr dumnedzoaie
Criştuş om *esze strânse*
În vremea vecerniei.

F 382
A Tatălui mândrie/
Dereaptă dumnedzeire/
Criştuş om *esze strânse*/
În vremea vecerniei.

V 395
Sărbătoarea de Pincoş,
ucenicii într-o casă
esze strânseră iei toţi
den voia bună a lor.

F 409
În dziva Pincoşului/
Ucinicii într-o casă/
Toţi iei *esze strânsese*/
Şi ierau într-o voie.

Derivatul bizar *dumnedzoaie* de la Viski (340) este o veritabilă semnătură a autorului traducerii: el apare şi în *Catechismus*-ul de la 1648 („svatul dumnedzăoaiei sale", 15), dar va fi înlocuit de Fogarasi în versiunea finală a ms. *1632* prin sinonimul *dumnedzeire* (382), atestat deja în PALIA. La fel de semnificativă ni se pare a fi menţinerea de către Viski a locuţiunii *fără stanoste* 'neîncetat' în ps. *75* („Läuda-te-oi fără stanoste", la fel în ms. *1632*, p. 75), prezentă şi ea în *Catechismus* (36).

Scanned with OKEN Scanner

La capătul acestei analize, putem admite că *pe la 1640 Ştefan din Făgăraş tradusese câţiva psalmi şi cel puţin 17 cântece religioase, ce se regăsesc într-o formă primară în culegerea lui Viski János, dintre care 10 au trecut şi în ms. de la 1642 al lui Agyagfalvi. Acest material, supus unei revizii stilistice, a fost completat cu restul psalmilor şi cu alte cântece în ms. 1632, definitivat probabil în jurul anului 1650.*

Este posibil ca activitatea de traducător a lui Fogarasi, de pe la 1640, să nu se fi limitat la texte poetice. Un indiciu l-ar putea da versiunea Decalogului din ms. lui Agyagfalvi, care pentru porunca a patra oferă un echivalent lexical diferit de versiunile lui Fogarasi (din *Catechismus*) şi Viski:

Agyagfalvi	Fogarasi	Viski
... şase dzile munceşte	... în şase dzile munceşte	... în şase dzile munceşte
şi toţi lucrul *îţi oprăveşte.*	şi-*ţi fă* tot lucrul tău.	şi-*ţi fă* tot lucrul tău.

Termenul *oprăveşte* 'a face, a executa' este un sârbism rar, atestat *doar în ps. 1* al *Psaltirii* lui Fogarasi: „Aşa acest om ce *oprăveşte*/ În tot lucrul merge bine înainte". L-a luat oare Fogarasi de la Agyagfalvi sau invers? Greşeala „toţi lucrul" pentru „tot lucrul" relevă faptul că Agyagfalvi a copiat neatent de undeva. Nu este exclus ca el să fi profitat de experienţa unui înaintaş anonim, a cărui cultură lingvistică includea o componentă slavonă. Am opta pentru această soluţie dacă n-am constata, în textul Decalogului lui Agyagfalvi, un stingher *e-* prostetic („cine *aettyam* adus afară den casa slujbeiei"), care pentru noi reprezintă substitutul semnăturii lui Ştefan Fogarasi. Înlocuirea în Catehismul de la 1648 a verbului slavon prin corespondentul lui românesc, *a face*, dovedeşte că traducerea ps. *1* este anterioară redactării Catehismului.

2. Cultura lingvistică şi inventivitatea lexicală a lui Ştefan

S-a spus că zonele româneşti aflate sub influenţă protestantă (Lugoj, Caransebeş, Haţeg, Făgăraş) erau cele „în care locuia partea cea mai cultivată a poporului român sau, măcar, cea mai susceptibilă de a primi o cultură mai rafinată"[48]. Nicăieri în Europa Reforma nu a renunţat la structura tradiţională a sistemului de educaţie, care continua să se sprijine pe studiul aprofundat al limbii latine[49]. Petru Deodat, episcopul catolic din Sofia, constata în 1643 faptul că şi „muntenii care vor să înveţe latineşte merg în Transilvania"[50]. În Banat şi în sud-vestul Transilvaniei exista de multă vreme un mediu instruit, format sub egida

[48] Imre Révész, *La Réforme et les Roumains de Transylvanie*, în „Archivum Europae Centro-Orientalis", III, 1937, p. 312.

[49] Cf. Françoise Waquet, *Le latin ou l'empire d'un signe, XVIe–XXe siècle*, Paris, 1998, p. 88–89.

[50] Apud G. Pascu, *Istoria literaturii... (secolul XVII)*, p. 11.

Scanned with OKEN Scanner

catolicismului[51], pe care Reforma nu a făcut decât să-l reorienteze în plan religios şi să-l dinamizeze, punându-l în slujba culturalizării poporului. Predicatorii erau obligaţi să oficieze toate slujbele „în limba neamului lor"[52] şi să uzeze permanent de traduceri ale Scripturii, iar nu de versiunea ei latină, mai întâi citită (*legere*), apoi comentată „pe înţeles" (*exponere*), cum o cerea Biserica catolică[53]. Din când în când ei erau chemaţi la un sinod pentru a li se verifica cunoştinţele[54]. Prin legea din iunie 1624, principele Gabriel Bethlen le acorda copiilor de români, indiferent de condiţia lor socială, dreptul de a urma cursurile şcolilor calvine, pentru a deveni secretari, învăţători sau predicatori ai religiei oficiale; fiii de nobili sau de orăşeni bogaţi puteau frecventa şi Academia înfiinţată în 1622 la Alba Iulia[55]. Funcţionând de la sfârşitul secolului al XVI-lea[56], şcolile calvine din Caransebeş, Haţeg şi Lugoj au creat în mediile româneşti o discontinuitate culturală, punând la temelia

[51] Procesul de catolicizare forţată a românilor bănăţeni şi hunedoreni începe din ultimul sfert al secolului al XIII-lea şi se radicalizează în secolele următoare (Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj, III, 1986, p. 287, IV, 1989, p. 303–312; Ştefan Meteş, *Istoria Bisericii*, I, p. 41–45; Şerban Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 85–103; Ion Gheţie, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Bucureşti, 1974, p. 22–23). Primele semne ale Reformei apar în anul 1526, când Georg Scholcz, castelanul luteran al Hunedoarei, venit din Germania, încerca să facă prozeliţi printre români (Pavel Binder, *Începuturile Reformei din Transilvania şi românii din Hunedoara*, în LR, XX, 1971, nr. 3, p. 273–275). Preoţii catolici încep să treacă la calvinism, astfel încât, la 1584, nobilii români din Lugoj şi Caransebeş solicitau alţi preoţi, fără de care conaţionalii lor, din vreo 60 de sate, care deveniseră catolici, ar fi obligaţi „să-şi dea copiii ereticilor [= calvinilor] să-i boteze" (relatare a iezuitului G.P. Campani din Alba Iulia, în *Călători străini*, III, p. 78; cf. şi Antonio Possevino, despre aceeaşi situaţie, *ibidem*, II, p. 569). „Rădăcinile adânci" ale Reformei în Banat, Haţeg şi Făgăraş, de care vorbea N. Iorga (*Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, I, Bucureşti, 1940, p. 276), se explică deci prin vulnerabilitatea mai mare a catolicismului faţă de propaganda calvină, în raport cu ortodoxia tradiţională a celorlalte regiuni ardeleneşti (Ion Gheţie, *Începuturile...*, p. 26–29).

[52] Vezi hrisovul din 1643 al lui Gheorghe Rákóczi dat episcopului Ştefan Simon Pop, la Petru Maior, *Istoria Bisericei românilor*, Pesta, 1813 (apud Florea Fugariu, *Şcoala ardeleană*, ediţie critică, II, Bucureşti, 1983, p. 169).

[53] În 1627, episcopul Dosoftei de Alba Iulia îi obliga pe preoţii ortodocşi „să ştie *Psaltirea* de înţeles [= în româneşte]", altfel vor trebui să dea birşag 24 de florinţi (Ioan Lupaş, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, p. 57). *Psaltirea* fusese „cartea preferată a umanismului reformator", care îşi menţinuse importanţa la protestanţi (P. Imbart de la Tour, *Les origines de la Réforme*, III, Paris, 1914, p. 129). Fie publică, fie privată, lectura ei se făcea numai în limba poporului – ceea ce catolicii interziceau cu obstinaţie, în ambele cazuri, pe când ortodocşii nu se puteau desprinde prea uşor de tradiţia slavonismului cultural, considerat definitoriu pentru ortodoxia românească.

[54] Cf. Révész, *op. cit.*, p. 312–313; D. Prodan, *op. cit.*, p. 220–221. În programul de verificare se includeau şi întrebări vizând cunoaşterea psaltirii şi a catehismului calvin tipărite la Bălgrad (D. Prodan, *Prezentare introductivă* la *Urbariile Ţării Făgăraşului*, II, Bucureşti, 1976, p. 37–38).

[55] Ştefan Meteş, *Istoria Bisericii...*, I, p. 362; Iacob Mârza, *Coordonnées de l'enseignement roumain en Transylvanie au XVIIe siècle*, în „Revue roumaine d'histoire", XXVI, 1987, nr. 4, p. 383–384.

[56] Ştefan Pascu, *Perioada feudalismului dezvoltat*, în vol. *Din istoria Transilvaniei*[2], I, Bucureşti, 1961, p. 220.

Scanned with OKEN Scanner

educației limba latină în locul slavonei, iar alfabetul maghiar în locul celui chirilic. Aşa se explică apariția manuscriselor şi a tipăriturilor cu noile caractere grafice, iar nu printr-o iluzorie capacitate de adaptare superioară a acestei grafii la fonetica graiului ardelean[57] sau prin faptul că asemenea scrieri erau destinate preoților unguri[58]. O elită intelectuală îşi completa studiile în Germania şi gândea latineşte, indiferent dacă se exprima în română sau în maghiară. Foarte importantă este o predoslovie la NT (1648), în care se spune că principele calvin Gheorghe Rákóczi „cu mult chelşug [= cheltuială] în toți anii trimité cărtulari în țări streine să învéțe cu de-adinsul cuvântul lui Dumnezău din scriptură jidovască şi greciască, şi venindu acasă să să vestească cu de-adinsul cuvântul lui Dumnezău". Orientarea *ad fontes* a învățământului teologic protestant implica o cunoaştere prealabilă a latinei, în care se predau cursurile. Nu este de mirare că traducerile resimțeau influența acestei limbi, indiferent de originalul la care se raportau (maghiar, elin sau ebraic). „În aceste cărți cu cântări religioase, observa L. Gáldi, din care românii şi-au tradus propriile lor cântări, adeseori întâlnim imnuri din Evul Mediu cu texte latine şi se

---

[57] Cum crede Ana Dumitran (*Activitatea tipografică bălgrădeană din secolul al XVII-lea – sursă de evaluare a influenței Reformei asupra Bisericii româneşti din Transilvania*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", seria Theologia graeco-catholica varadensis, XLIV, 1999, nr. 1–2, p. 163). Nu numai că ortografia maghiară era mai puțin capabilă să reflecte sistemul fonologic românesc decât chirilica, dar ea însăşi nu se fixase, oferind grafeme cu valori multiple; de aceea, interpretarea lingvistică a acestor texte implică dificultăți uneori insurmontabile (Ion Gheție, *Studiu introductiv* la FR. TOD., p. 298). Fluctuațiile grafice ne-au pus şi nouă probleme grele de echivalare fonetică şi nu avem siguranța că le-am putut rezolva întotdeauna în mod satisfăcător.

[58] Atanasie Popa, *Originalul cântecelor din* ***Molitvenicul*** *tipărit de Coresi în 1564*, în LR, XV, 1966, p. 258. În realitate, propaganda calvină îşi orienta traducerile în funcție de specificul cultural al zonei de destinație: cele cu ortografie chirilică se adresau mediilor ortodoxe tradiționale, în vederea convertirii populației la Reformă, iar cele cu ortografie maghiară urmau să deservească şcolile şi bisericile calvine din acele regiuni în care noua religie devenise populară. Acest lucru explică şi funcțiile diferite ale traducerilor: pentru uzul liturgic în cazul *Psaltirii* versificate a lui Fogarasi (N. Drăganu, *Mihail Halici...*, p. 90, nota 1) şi pentru lectură în cazul *Psaltirii* în proză de la Bălgrad (Iacob Mârza, *Rostul traducerii şi tipăririi* ***Psaltirii de la Bălgrad*** *în contextul secolului al XVII-lea. Importanța acestui act religios, cultural şi politic, circulația cărții*, în „Revista istorică", s.n., III, 1992, nr. 5–6, p. 514–515). Plecând de la aspectul grafic, s-a văzut în aceasta din urmă un rezultat al contraofensivei ortodoxe la propaganda protestantă (Révész, *op. cit.*, p. 308, urmat şi de alții), idee cu totul greşită, pentru că o asemenea acțiune nu putea fi declanşată din interiorul Transilvaniei, în condițiile unei totale subordonări a clerului ortodox față de superintendenții calvini. Lipsa unei familiarizări cu alfabetul chirilic a predicatorilor se observă la sfârşitul ms. lui Viski János, unde el dă o listă de corespondențe ale cifrelor chirilice („numerus valachicus") şi transcrie cu acest alfabet două rugăciuni (p. 405–406 şi 418), imitând tiparul şi stâlcind formele, sub influența ortografiei maghiare ce-i era bine cunoscută: *har mară* „mare", *preuț buni*, *pestori buni*, *pinea nostră*, *păcatele nostre*, *penă vom custa*. Situații similare, observate de Ion Gheție în *Evangheliarul de la Sibiu*, se explică deci prin interferența a două sisteme ortografice în scrisul aceluiaşi traducător, făcând inutilă supoziția „reproducerii, cu alfabet chirilic, a unei traduceri scrise inițial cu litere latine şi cu ortografie maghiară" (***Evangheliarul de la Sibiu*** *şi textele româneşti scrise cu litere latine şi ortografie maghiară*, în LR, XXVIII, 1979, nr. 2, p. 171).

Scanned with OKEN Scanner

întâmplă că traducătorul român urmează uneori originalul latin şi nu textul cântării alăturat, în limba maghiară. Acest fapt demonstrează că preoţii români care au trecut la Reformă au avut şi ei o certă cultură latină"[59].

Această cultură şi-o putuse face boierul făgărăşean încă din şcoală, pentru că şcolile calvine păstraseră profilul umanist al celor catolice. În primele două clase, învăţământul se desfăşura în limba maternă, iar din clasa a treia, în latină – unica limbă pe care elevii erau obligaţi să o folosească la şcoală. În ultimele trei clase de gimnaziu se aprofundau succesiv morfologia, sintaxa, poetica şi retorica[60]. Judecând după calitatea lucrărilor sale, este de crezut că Fogarasi a absolvit cele şase clase ale gimnaziului. După aprecierea Mihaelei Paraschiv, scrisorile latine ale lui Stephanus Boer de Rechie „sunt adevărate bijuterii retorice", care trădează un „abil mânuitor al limbii latine şi al subtilităţilor ei expresive", un „adevărat virtuoz al stilului"[61]. În scrisoarea din 18 ianuarie 1612, textul unguresc este înţesat de latinisme, nu totdeauna adaptate morfologic. Pentru un român, această maghiară umanistă reprezenta neîndoielnic un model pe care încerca să-l aplice, cu o anume moderaţie – dat fiind decalajul cultural –, propriei sale limbi.

Psaltirea în versuri calvină include destule indicii că traducătorul ei ştia latineşte, deşi traducea dintr-o altă limbă: grafiile etimologice precum *deffejma* 15 sau *szuffletul* 88 (la fel în *Catechismus*, 37), scrierea cu *c* în cuvinte de origine latină alături de cea obişnuită cu *k* (*corona*, *capul*, *corn* 322, *cede* 'cădea' 354 ş.a.), aspectul latinesc al unor nume proprii, cum ar fi *Euphrates* 161, *Aegyptum* 185, 192 (alături de *Aegyptom* 256, din magh.), neologisme precum *aulă* 'palat' (cf. 23: „*aule* spărseşi" – magh. *város*), *cetus* 'balenă' 247 („înnoată cetusul" – magh. *cet*), *cytheră* 355 (cu grafie lat.; în magh.: *citera*), *mirac* 'miracol' 208 („Au faci tu morţilor *miracuri*?" – în magh.: „Halottaknak tészszé *tsudakát*"), indicaţia *finis* de după ps. *150*[62]. Textul Vulgatei îi revine în memorie obligându-l la împrumuturi neologice, de pildă *fundămentul pământului* 196 (în Vulgata: *fundamenta terrae*), *timoare* 13 („Acestui Domn puternic vă-nchinaţi/ Cu *timoare* şi viaţă dereaptă" – în Vulgata: „Servite Domino in *timore*"), *unicornis* 220 („Cornu mieu îl ridici sus/ Ca lu unicornis" – în Vulgata: „Et exaltabitur sicut *unicornis* cornu meum"; însă în magh.: „Szarvamat fölemeled/ Mint az Egyszarvúnac"), sau la calcuri: „tot *născutul de prima* în Aegyptum" 185 (în Vulgata: „omne *primogenitum* in terra Aegypti"). De observat că, în ultimul exemplu, calcul se sprijină pe un latinism

[59] Apud Gabriel Ţepelea, *Studii de istorie şi limbă literară*, Bucureşti, 1970, p. 19, nota. Cf. şi Tagliavini, *Influences...*, p. 43.

[60] Victor Ţârcovnicu, *op. cit.*, p. 46.

[61] Mihaela Paraschiv, *Documentele latine de cancelarie din Moldova (sec. XIV–XVIII). Studiu lingvistic şi stilistic*, Iaşi, 2004, p. 30, 392, 399.

[62] Alte exemple la Tagliavini, *Influences...*, p. 43.

Scanned with OKEN Scanner

integrat, locuțiunea *de prima* 'întâi', atestată şi în PALIA („Cartea *de prima* lu Moisi", dar şi „născutul *den primă*" 124), în *Cazania* I şi în *Molitvenicul* lui Coresi (*de primă* şi *den primă*)[63], într-o predoslovie la NT de la 1648 (*de primă* 175r) sau în CAT. CALV. 58, care a reuşit să pătrundă în graiul bihorean, unde o semnala POMPILIU, L. 248 („e lucru *pre-n primă*", „pere ce se coc *în primă*"). Latinismele brute se vor adapta treptat, schimbându-şi forma şi restrângându-şi conținutul semantic; sub acest aspect, este semnificativ cazul lui *fundăment*, cu variantele populare *fudament* şi *fodoment*, însemnând doar 'fundația casei'[64].

Nu întotdeauna putem fi siguri că neologismele au venit direct din latineşte, iar nu indirect, din limba maghiară a epocii, care le conserva mai bine aspectul originar; spre exemplu, v. magh. *mód* circula alături de *modor* (de unde rom. *modru*)[65], iar *summa* era scris la fel ca în latină. Cel puțin uneori, când se constată o corespondență cu originalul, putem admite că împrumuturile s-au făcut prin intermediul versiunii lui Molnár. Este cazul cuvântului *sentenție* 174 („Sentența-ți den cer mare" – magh. „Menybéli sentenciád nagy"; în Vulgata: „auditum") şi a câtorva exotisme precum *aspis* 'aspidă' 335 („Ca şărpele aspis pre alți" – magh. „Mint áspis kigyo"), *balsam* 337 („Ca olai balsam pre capu-mi" – magh. „Mint balsam olay fejemen"), *cherubim* 36 („Pogorî pre cherubimi şezând" – magh. „Alászálla Cherubimon ülvén"), *cedrus* 290, *myrrha* 101, *palma* 'palmier' (art.) 220, *pellican* 235 (toate la fel în magh.). Deşi este o adaptare magh. a lat. *register*, cuvântul *reghiştrom* (scris: *registrom* 122) nu apare la Molnár, ci doar corespondentul său *laystrom*; este sigur că traducătorul român l-a preluat din limbajul administrativ al vremii sale. Oricum, pronunția maghiară a latinei trebuie avută în vedere atât în cazul neologismelor incontestabile (cum sunt *aşpiş*, *balşam*, *şuma*, *ţedruş*, *ţiteră*, *unicorniş*), cât şi în departajarea împrumuturilor de cuvintele moştenite în română. Astfel, vb. *a deşidera*, cu participiul substantivat uneori *deşiderat(ul)* din ŞCH., considerat până nu demult moştenit, cu palatalizarea lui *s* + *i*, este mai degrabă un latinism pronunțat ungureşte[66], a cărui apariție în traducere

---

[63] Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, II, p. 115.

[64] Vezi PAVELESCU, B. 106 (*fundament*, în Bihor); MUŞLEA, O. 227 (*fudament*, în Oaş); „Izvoraşul", XVI, 1937, p. 277 (*fodoment*, la Goştila – Someş).

[65] Tagliavini, *Influsso...*, p. 23–24. În *Psaltirea* lui Fogarasi, rom. *mod* corespunde magh. *mód*, de exemplu la p. 338: „mod tu afla-vei" – „módot találsz".

[66] Pentru pronunția maghiară a lui *s* latinesc, cf. Király, *Din istoricul ortografiei...*, p. 29. Pentru filiera maghiară a unor neologisme de tipul *comissio* > *comişie* etc., cf. idem, *Contacte lingvistice. Adaptarea fonetică a împrumuturilor româneşti de origine maghiară*, Timişoara, 1990, p. 192; cf. şi n. pr. *Blasius* > rom. *Blaş*, invocat de G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980, p. 503. Ne dăm seama de felul cum pronunțau ardelenii latina din citatele cu alfabet chirilic date în *Sicriiul de aur*, Sas–Sebeş, 1683: „virtuş poşt funera vivit" (48v), „morş non est ultima linea rerum" (50r), „şcola cruțiş şcola luțiş" (51r) etc.

Scanned with OKEN Scanner

concordă întotdeauna cu utilizarea lui *desiderare* (*desiderabilis*, *desiderium*) în *Psalterium Romanum*[67].

Dacă în maghiară neologismele latine erau folosite din abundență, în română acest lucru nu era posibil. Un traducător era obligat să țină seama de incultura destinatarului (în cazul poporului de rând) sau de formația sa culturală slavonă (în cazul preoților). Singura modalitate de a transmite idei mai puțin comune, care să poată fi totuşi aproximate de receptor, era creația lexicală de la baze deja cunoscute. Traducerea *Catechismus*-ului, pe care Ştefan declară că a făcut-o „cu nu puțină muncă", ne dezvăluie un veritabil apetit pentru derivate şi, în acelaşi timp, existența unei tradiții active a terminologiei religioase, care nu se mai transmite mecanic, prin copiere, ci se asimilează, devine o componentă organică a gândirii în limba română. De aceea vom afla rareori la el dublete lexicale de genul celor care se întâlnesc atât de des în textele secolului al XVI-lea, cum ar fi *adevăru – adevară – adevărare – adevărătate – adeveritură* din ŞCH., create ad hoc în procesul traducerii. A aprecia seriile sinonimice din vechile traduceri, de tipul *descumpărare – descumpărătură – descumpărăciune* (PALIA), ca o manifestare a „dorinței exprese de variere a lexicului"[68], înseamnă a le atribui primilor traducători o conştiință stilistică, inexistentă însă în secolul al XVI-lea[69]. Pe de altă parte, precizia termenilor este o cerință *sine qua non* a teologiei, care exclude jocurile sinonimice, susceptibile de a produce confuzii dogmatice. În realitate, este vorba de tatonări în care conceptele îşi caută expresii adecvate, dar nu reuşesc încă să se fixeze în ele, pentru că traducătorii continuă să gândească într-o limbă străină. De

[67] Paralelismul a fost observat de Eugen Munteanu, care îl invocă pentru a dovedi utilizarea sursei latine de către traducătorul român (*Slavon ou latin? Une réexamination du problème de la langue-source des plus anciennes traductions roumaines du Psautier*, în AUI, secț. III. Lingvistică, tom. XL, 1994, p. 65–68). Lectura uneori greşită a cuvântului („în ce chip *deşiră* cerbul" – „*desiderat* cervus") ar putea reflecta neînțelegerea de către copistul ŞCH. a semnificației sale din protograful traducerii. După Ion Gheție (*A existat un izvor latin al psaltirilor româneşti din secolul al XVI-lea?*, în LR, XXXI, 1982, nr. 2, p. 182–183), *a deşidera* face parte dintr-o grupă de trei cuvinte „despre a căror răspândire reală în limba veche nu avem nici o informație"; dar acest fapt nu ar fi un motiv suficient pentru a-l considera livresc, atât timp cât „aspectul lui fonetic pledează categoric împotriva unei asemenea interpretări". Obiecția îşi pierde valabilitatea dacă admitem că traducătorul învățase latina în şcoli ungureşti, uzând de *pronuntiatio hungarica*. Tot astfel, lat. *timor* (acuzativ: *tĭmorem*) nu avea cum să se păstreze ca atare, deoarece *ĭ* lat. s-a deschis la *e* încă din latina populară; *timoare* este un neologism, spre deosebire de *temoare*, înregistrat ca hapax în ŞCH., care are aparența unui cuvânt moştenit, deşi ar putea fi considerat şi el o adaptare analogică târzie, prin apropiere de *temere*.

[68] *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Bucureşti, 1997, p. 226. Cf. şi p. 188: „ilustrează dorința traducătorilor de a evita, prin variația termenilor, monotonia textelor traduse".

[69] Vezi Dragoş Moldovanu, *Dimitrie Cantemir între Orient şi Occident. Studiu de stilistică comparată*, Bucureşti, 1997, p. 129–131.

Scanned with OKEN Scanner

data aceasta, corespondențele terminologice sunt mai toate fixate, astfel încât atenția traducătorului se poate desprinde de cuvintele străine şi se concentrează asupra sensurilor. Dar chiar şi creațiile lexicale noi, ale interpretului, sunt aproape de regulă echivalențe biunivoce, care presupun o prealabilă utilizare a lor în cadrul predicilor sau al discuțiilor libere. Spunem „aproape" deoarece unele dublete au motivații particulare, asupra cărora vom reveni.

Desigur că, în stadiul actual al cunoştințelor noastre, o departajare a acestor creații în raport cu preluările nu poate fi decât aproximativă; ea are deci mai mult un caracter orientativ. În mare, concordanțele trimit spre trei categorii de texte: *Palia de la Orăştie* (1581), marcate printr-un asterisc; câteva texte coresiene, traduse în zona Banat – Hunedoara (*Catehismul, Cazania I, Molitvenicul* şi *Praxiul*), marcate printr-un dublu asterisc; un grup eterogen, alcătuit în special din *Fragmentul Todorescu* şi din câteva piese din *Codicele Todorescu*, traduse în aceeaşi zonă, marcate printr-un triplu asterisc. Prima categorie vizează corespondențe exclusive, dar şi cuvinte atestate atât în PALIA, cât şi aiurea; a doua are în vedere corespondențe exclusive, dar şi cuvinte existente în alte texte, cu excepția PALIEI; a treia cuprinde cuvintele inexistente în primele două grupări. Părerea noastră este că respectivele concordanțe nu se explică atât ca reminiscențe de lectură, cât prin circulația efectivă a lexicului religios în mediul protestant românesc din Banat şi din sud-vestul Transilvaniei.

Pe lângă derivatele deja citate, mai relevăm din *Catechismus* următoarele: **adevărătură* 'mărturie' (14, 44), **alesătură* 'alegere' (32), **asemănătură* 'asemănare; imagine' (36), ****ascultământ* 'ascultare; supunere' (26), *băgătură de samă* 'atenție' (8), *biciluială* 'respect' (36: „cu mare cinste şi biciluială să viem"), *bintetluială* 'pedeapsă' (12; în *Psaltire*: *bintetuială* 267), *chiuzluitură* 'împărtăşire' (29), ***cunoscătură* 'cunoştință' (10), *dăruitură* 'dăruire; răsplată' (47), ***descumpărător* 'mântuitor' (9), *duplecătură* 'îndoire; dublare' (8, după magh. *duplikálás*), ***fericăciune* 'fericire' (42), ***ispitetură* 'ispitire' (20), *îndereptăciune* 'îndreptare; îndrumare' (27, 40), ***îndereptătură* 'corijare' (20), ***înmăritură* 'prosperitate' (46: „în mâna ta este înmăritura tuturora"), *a se înnoi* 'a se regenera' (40), *întăritură* 'confirmare' (46), *a jârtvălui* 'a jertfi' (16), *necertător* 'integru' (30: „în viață necertătoare din dzi în dzi a creşte"), *povestuitură* 'propoveduire' (26), ***purtătură*, în sintagma ~ *de grijă* 'providență', calc după magh. *gondviselés* (15), ***sculătură* 'resurecție' (13), *sdrobitură* 'corupție' (11: „oare de unde este năravul omenesc o atare mare sdrobitură?" – calc după magh. *romlottság*), *siromănie* 'sărăcie' (43), *stătătură de băsău* 'răzbunare', calc după magh. *boszuállás* (38), *strânsură* 'constrângere' (20), **svințitură* 'santificare' (14, 38), *veselitură* 'consolare, mângâiere' (9: „ce veselituri ai tu în viața ta şi în moartea ta?"), *vietură* 'trăinicie' (39). Prin conversiune s-a format ***uluită* 'mărturisire' (8).

În *Psaltire* şi în cântecele care o încadrează, evantaiul derivatelor este mai larg. Cele mai multe sunt în *-ciune* (*afundăciune* 'afundare; groapă' 207: „Mă băgaşi în afundăciune"; ***dezmierdăciune* 'mângâiere' 6, 298; **iertăciune* 'iertare' 395; **plinăciune* 'împlinire' 290; **urâciune* 'ură' 207; ***zmericiune* 'smerenie' 377), *-ură*, *-(i)tură*, *-(ă)tură* (*aflătură* 'invenție, minciună' 17: „Fă nemica sfatul a lor,/ Zdrobeşte aflătura a lor"; *alduitură* 'binecuvântare' 64; *buduşluitură* 'pribegie' 292; **clăditură* 'construcție' 329; ***feritură* 'protecție, apărare' 129; *giudecătură* 'judecată' 288; *ieşitură* 'ieşire, plecare' 310; **înțelesătură* 'tâlc' 176; **învingătură* 'biruință' 131 şi *vingătură* 'idem' 136; *lăutătură* 'cântare din lăută' 329; *mersură înainte* 'întâietate' 142; **mângâietură* 'desfătare' 361; **orbitură* 'orbire, rătăcire' 75; ***păgubitură* 'pierzanie' 3, 267; ****pedepsitură* 'osândă' 297; *plânsură* 'tânguire' 204; ***poticnitură* 'împiedicare' 79; ***prinsură* 'robie' 315; **răpitură* 'jefuire' 133; *răscumpărătură* 'răscumpărare' 371; ***schimbătură* 'schimbare' 273; *scornitură* 'născocire' 137; ***slobodzitură* 'îngăduință' 42; *sporitură* 'înmulțire' 146; *sterpitură* 'sterilitate' 276; *zăuitătură* 'uitare; desconsiderare' 240), *-ie* (**alnicie* 'viclenie' 21, 378; *buiecie* 'înfumurare' 259; **destoinicie* 'merit' 274; ***fățărie* 'ipocrizie' 9; **hrăborie* 'bărbăție, virtute' 48; ***înțelepție* 'înțelepciune' 391; *letnicie* 'deşertăciune' 409; **mulție* 'mulțime' 24; ***netărie* 'slăbiciune' 108; ***omenie* 'fire omenească' 373; **răie* 'răutate' 27; ****scumpie* 'zgârcenie' 80; ***slăbie* 'slăbiciune' 156; ***soție* 'tovărăşie, societate' 53: „Soția răilor/ Şi adunarea lor/ Foarte tare ieu urăsc"; *vergurie* 'virginitate' 362). În mare, profilul de frecvențe ale derivatelor este acelaşi ca în *Catechismus*, reprezentând o orientare preferențială a mediului intelectual din zona respectivă. Infinitivele lungi aveau încă o pronunțată valoare verbală, astfel încât abstractele substantivale se creau de obicei prin sufixare, mai rar prin conversiune.

Apar însă şi tipuri derivative noi: în *-eală* (****bintătuială* 'pedepsire' 267; *buşluială* 'amărăciune' 18; *jârtvuială* 'jertfire' 258; *micşuială* 'micşorare, umilință' 295; **milcuială* 'rugă; jelanie' 16; *mângâială* 'domolire' 379; *mântuială* 'mântuire' 389; *orândeală* 'orânduială' 211; *tristeală* 'tristețe' 276; *uşureală* 'uşurare' 216), *-tor* (***adevărător* 'martor' 382; *căşunător* 'înverşunat' 115; ***dosăditor* 'bârfitor' 19; *fugător* 'mişcător, mobil' 387; ****gribitor* 'zelos' 344; ***împăcător* 'pacificator' 392; ****îngăduitor* 'indulgent' 380; *înlinător* 'îmblânzitor' 2; *lepădător* 'cel care părăseşte (pe cineva)' 375; *milcuitor* 'rugător; jeluitor' 404; ***mângâietor* 'domolitor' 404; *nepringător* 'necuprins, nelimitat' (de la *pring* 'prind', cf. 6: „să mă pringă") 344: „Foarte-i de lăudat şi mare Dumnedzeu/ Şi nepringător în fericăciune"; *omestitor* 'mistuitor' 36; **oştitor* 'oştean' 50; *părtăluitor* 'părtinitor' 344; ***plecător* 'supus' 241; *răgător* 'care rage' 6: „leu răgător"; *răscumpărător* 1, 386; ***roditor* 'creator' 365;

****slobodzitor* 'mântuitor' 183; *ţinător* 'ocrotitor' 28, 380; ****urâtor* 'vrăjmaş' 256; ****veselitor* 'îmbucurător' 1, 371, 409; *zăbăvitor* 'zăbavnic' 90; *zbicitor* 'flagelator' 222), *-os* (*câştigos* 'grijuliu' 137; *lenos* 'lenevos' 166; *nevedenios* 'invidios' 318: „cari-s nevedenioşi pre Sion"; *nıştotos* 'nevoiaş' 74), *-eţe* (**bunețe* 'bunătate' 64), *-ime* (***greime* 'greutate, povară' 86; *întregime* 'sănătate' 81: „în trupul mieu întregime, Doamne, nu e"; **lucime* 'strălucire' 310; ***răime* 'răutate' 115; **tărime* 'tărie' 395; *tinerime* 'tineret' 286), *-iţă* (**rămăşiţă* 'urmaş' 102), *-eşte* (*verniceşte* 'cu credință' 53), *-eţe* (**bunețe* 'faptă bună' 64). Se adaugă abstractele verbale, create prin sufixare simplă sau prin parasinteză de la adjective şi substantive: *a cucernici* 'a linguşi' (141); *a se curteni* 'a se ploconi' (29); **a hăsnui* 'a folosi' (396); *a îngrozăvi* 'a înspăimânta' 152; *a înlina* 'a alina' (234, 348); **a înlumina* (2, 40, 285, cf. lat. *illuminare*); **a se înmări* 'a creşte, a spori' (52); *a înlungi* 'a îndelunga' (42: „să-i înlungeşti viața"); *a lăuta* 'a cânta din lăută' (329); *a limbuți* 'a calomnia' (91); *a nıştoti* 'a duce lipsă' (24); *a noi* 'a regenera' (18: „noieşte-mi viața"); *a pildi* 'a prevedea, a anticipa' (402: „În legea cea veche Ionaş prorocul/ Pildit-au iel a lu Crişţuş den moarte sculatul"); *a (se) ponovi* 'a năpădi', de la *povoń* 'puhoi' prin metateză (313: „apa de povoń ponovi pre noi"; 207: „Sufletul mieu cu rea boală/ S-au ponovit şi împlut tare"); *a prenoi* 'a reînnoi' (388, 393); **a se puternici* 'a deveni puternic' (205); *a (se) vândzători* 'a (se) vinde, a trăda pentru bani' (383, 386). Prefixarea răspunde unei necesități de întărire a semnificației verbale: *a încelui* 'a înşela' (391, de la *a celui* 'idem'). Accidental, unele verbe se formează prin schimbare de sufix: *a se nădăşlui* 'a-şi pune speranța, a se încrede' (35, 45), de la obişnuitul *nădăjdui*.

Nu lipsesc cu totul abstractele substantivale, create prin conversiune de la forme verbale (participii şi, mai rar, infinitive), adjective, pronume sau adverbe, cu ajutorul unor morfeme specifice (articole sau prepoziții): ****ascunsurile* 'tainele'(51); **biruita* 'puterea, stăpânirea' (242: „Mare biruita lui o înnălțați"); ***crederea* 'încrederea' (218); **gemutul* (19, 82); *latul* 'întinderea' (368: „latul pământului"); *lăcuita* 'domiciliul' (54); **născutul* 'naşterea' (377); *necrederea* 'necredința' (2); **strigatul* 'strigarea' (173); ***suflatul* 'suflarea' (37); ***suspinarea* (383); *suspinatul* (33); ***sinea* 'propria persoană' (380: „Iel cu sinea pre jirtvă/ S-are da pre cruce"); *pretutindinile* (12: „pretutindinile îți dăruiesc"; în versiune modernă: „marginile pământului"); ***pururile* 'cele veşnice' (144); „Şi fulgerul a lui/ *Cu frumos* luceşte" (228); „Pogorî gios pre capul lor/ *Cu îndegrab* mare" (413); „aş zbura *în departe*" (332); „Carii *cu orbiu* [= orbeşte], cu mulție mare/ Fac pustineale pre uricul tău" (168)[70]. Procedeul analitic al substantivării

[70] După Daniele Pantaleoni, cuvântul ar fi un calc după magh. *vakmeröképpen* 'în mod temerar' – corespondentul său în *Psaltirea* lui Molnár –, compus din *vak* 'orb' şi *merő* 'absolut'

adjectivelor şi adverbelor îl regăsim în *Catechismus*: „putea-vei *cu plin* aceste toate ţine?" (11) sau „să fie *cu odată* Dumnedzeu derept" (12). Prin transpoziţie funcţională iau naştere câteva abstracte adjectivale (*hrăborit* 'întărit, îmbărbătat' 274: „hrăborită inima lui"; *necredzut* 'necredincios' 28; *neîndoit* 'statornic' 34: „tu ieşti neîndoit feritor") sau adverbiale („au îmblu *scol*, au ieu gios dzac" 331). Curios este adverbul diminutivat *curundzel* 'acuşica' (79: „curundzel ca fumul trece-vor"), dar şi aici modelul este românesc, diminutivarea adverbelor fiind un procedeu frecvent folosit în limba populară[71]. Acelaşi derivat îl găsim în ps. *1* la Viski („Carele de vânt *curundzel* se răsfiră"), nu însă şi în ms. *1632*, unde este înlocuit printr-un sinonim („Carele de vânt *acmuş* s-or apuca"); este un indiciu că Viski a utilizat versiunea mai veche a lui Fogarasi, căreia traducătorul i-a adus ulterior unele modificări de detaliu.

Abstracte substantivale sunt şi în limba traducerilor din secolul al XVI-lea, dar acolo nu se justifică printr-o intenţie creatoare, ci rezultă fie dintr-o neînţelegere a originalului, fie dintr-o transpunere mecanică a sa; Densusianu le includea în categoria „derivaţiei improprii"[72]. Nenumăratele adverbe, participii şi infinitive substantivate reflectă practic confuzia claselor morfologice, iar nu conştiinţa valorii unui procedeu insolit. Şi acolo se constată derivate, dar, în majoritatea lor, ele au fost preluate din limba populară, nu s-au născut în procesul traducerii. Operaţiunea de separare este însă indispensabilă pentru a aprecia caracterul literar sau popular al unui text. Densusianu nu a făcut-o şi, din acest motiv, inventarul său dă impresia de mare bogăţie în domeniul formării cuvintelor[73]. Se observă însă că derivarea conduce rareori la cuvinte abstracte (fără corespondent în planul realiilor tangibile), iar când s-ar presupune că o face, se ajunge la sensuri incompatibile cu contextul. Ca să citãm la întâmplare, derivatul *scurteţe* al lui Coresi pare să desemneze o calitate, dar reintrodus în context îşi pierde relevanţa semantică: „rogu-te auzi-ne noi întru scurteţele blândeţelor tale"

(*Interferenţe lingvistice româno-maghiare în secolul al XVII-lea*, în vol. *Studia in honorem magistri Vasile Frăţilă*, Timişoara, 2005, p. 436). În realitate, este o simplă echivalenţă, deoarece în româna veche adj. *orb*, uneori cu funcţie adverbială, avea o întrebuinţare similară, de exemplu la Miron Costin: „Iară ieste altul, de neamul său leah, Iane Zamovskii, care *orb năvăleşte*, zicând că nu sînt moldovenii, nici muntenii din râmléni" (*Opere*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 243). Folosirea sufixului se face, şi ea, nu după vreun model unguresc, ci prin încadrare în sistemul derivatelor în *-iu* indicând asemănarea (G. Pascu, *Sufixele româneşti*, Bucureşti, 1916, p. 220–221): *orbiu* = ca orbul, ca şi *pământiu* = ca pământul.

[71] Claudia Tudose, *Derivarea cu sufixe în româna populară*, Bucureşti, 1978, p. 117.

[72] Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, II, p. 187 şi urm.

[73] O primă încercare de delimitare, discutabilă însă în unele cazuri concrete, se face în tratatul de *Istorie a limbii române literare. Epoca veche*, p. 175 şi urm. Pentru dificultatea găsirii unor criterii general valabile, cu aplicaţie la elementele maghiare ale PALIEI, vezi Ion Gheţie şi Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1974, p. 58–59.

Scanned with OKEN Scanner

(în realitate, fraza ar fi trebuit să sune „te rog să ne asculți, pe scurt, cu bunăvoința ta")[74]. Un asemenea derivat nu poate fi desprins de contextul în care apare şi utilizat în alte contexte: el rămâne în mod definitiv prizonierul originalului din care provine şi pe care nu reuşeşte să-l substituie. De altfel, „sensul" acestor derivate nu a putut fi reconstituit decât apelând la originale, pentru a se evita capcana atribuirii de înțelesuri dintr-o epocă mai nouă. Aşadar, fructificarea sistemului derivativ românesc era în bună măsură iluzorie în vechile traduceri, cât timp se creau forme lipsite de conținut sau în incompatibilitate cu acesta.

Desigur, nu putem generaliza şi va trebui să admitem că o serie de derivate au fost bine construite şi, datorită acestui fapt, au putut fi introduse în circulație. Ele se regăsesc, în parte, la Fogarasi, de pildă perechea sinonimică ***meserernic* şi ***milostivnic* 'milostiv' (ambele la p. 240), **ispăsenie* (114) şi altele. Dar această tradiție rămâne firavă şi irelevantă pentru caracterul literar al textelor respective. Abia în secolul al XVII-lea apare o nouă formulă intelectuală a omului de litere, în care cultura se îmbină cu imaginația. Traducătorii îşi afirmă personalitatea, reducând considerabil ponderea neologismelor şi calcurilor de expresie[75] în favoarea derivatelor şi a conversiunilor realizate în mod conştient. Pe baza acestei formule se construieşte primul „stil" al limbii literare, *stilul eclesiastic*, adică un stil cult, distanțat în mod conştient de norma populară din care s-a dezvoltat[76] şi de care se distinge, în plan lexical, printr-un grad superior de abstracție. După opinia lui I. Coteanu (subscrisă şi de alți filologi), un asemenea stil nu ar fi existat, fiind lipsit de un sector distinct în câmpul cunoaşterii umane: Biblia ar fi, de fapt, „literatură", iar predica, un soi de „ştiință"[77]. Este însă o greşeală să extrapolăm perspectiva

[74] Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, II, p. 206.

[75] O serie de astfel de calcuri prezintă Daniele Pantaleoni (*art. cit.*, p. 432–437), care le excerptează din *Psaltirea* lui Fogarasi; în unele cazuri, însă, avem a face cu concordanțe cu latina şi cu româna veche în ansamblul ei, pe care autoarea nu le sesizează.

[76] Paula Diaconescu, *Unitatea limbii române şi stratificarea ei stilistică. Sincronie şi diacronie în cercetarea stilurilor pentru* ***TILR***, în SCL, XIX, 1978, nr. 4, p. 431–432. Existența unui „stil funcțional bisericesc" a fost admisă şi de Eugen Negrici (*Istoria limbii române literare*, Craiova, 1979, p. 14), care apreciază că, până în secolul al XVIII-lea, el „covârşeşte toate celelalte stiluri". Ştefan Munteanu şi Vasile D. Țâra delimitează succint „varianta stilistică a textelor religioase" (*Istoria limbii române literare*[2], Bucureşti, 1983, p. 120). După Niculina Iacob, vechiul „stil religios" este un ansamblu implicând şapte varietăți sau „limbaje": biblic, liturgic, oratoric, tehnic, teologic, dramatic şi didactic (*Limbajul biblic românesc, 1640–1800*, I, Suceava, 2001, p. 21).

[77] I. Coteanu, *Româna literară şi problemele ei principale*, Bucureşti, 1961, p. 55–56. Într-o altă lucrare, el încadra predica în „limbajul teologico-filozofic" (*Structura şi evoluția limbii române de la origini până la 1860*, Bucureşti, 1981, p. 140). Acelaşi punct de vedere la Ion Gheție, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, Bucureşti, 1978, p. 97 („Varietatea aceasta compozițională [a Bibliei] împiedică evident constituirea unui limbaj comun care să grupeze un număr necesar de particularități lingvistice şi stilistice"); la Gh. Chivu, *Limba română de la primele texte până la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 2000, p. 25 şi 35 (până pe la 1700, scrierile profane şi cele bisericeşti aveau o „structură stilistico-lingvistică unitară", proprie stilului beletristic); în *Istoria limbii române literare*, p. 242 (capitol redactat de Gh. Chivu).

Scanned with OKEN Scanner

modernă asupra Bibliei, creată de iluminişti, la o epocă mai veche, în care povestirea biblică nu era privită ca „literatură", ci ca „o încarnare a dogmei, inseparabil topită într-însa"[78] şi în care fiecare frază implica un dublu sens, literal şi ezoteric. De aici şi metoda interpretativă, urmărind descifrarea înţelesului ascuns sub aparenţa naraţiunii, precum şi interdicţia de a modifica forma, pătrunsă de Duhul sfânt, prin traduceri libere. Nu putem ignora nici terminologia specializată a cultului şi, pe de altă parte, faptul că domeniul religiei era cu mult mai vast decât astăzi. El includea ansamblul de calităţi, stări psihice şi manifestări ale omului în multipla sa dependenţă faţă de divinitate[79]. Limita între gândirea sau atitudinea religioasă, pe de o parte, şi componenta general-umană, pe de alta, nu este uşor de trasat. Ca şi în cazul altor stiluri, există aici o zonă de tranziţie, spre beletristică şi spre ştiinţă, caracterizată prin opoziţii stilistice graduale sau neutralizabile. Ea permite interferenţa genurilor şi, implicit, a sacrului cu profanul – ca în cazul psaltirilor versificate. Dar cuvintele forjate de traducători desemnează nu o dată concepte care nu ţin nici de literatură şi nici de ştiinţă. Iar aceste cuvinte se constituie într-un ansamblu coerent, care se perpetuează, cu unele fluctuaţii, de la o carte la alta.

La Ştefan din Făgăraş se simte o uşoară ezitare între derivatele simple şi cele parasintetice (*nălţie – înălţie*, *vingătură – învingătură*), explicabilă printr-un stadiu de tranziţie al limbii literare, în care formele verbale neprefixate ocupau încă o poziţie dominantă în raport cu cele prefixate[80]. Aceeaşi ezitare în alegerea tehnicilor de transpoziţie funcţională, pentru a denumi rezultatul sau „faptul" acţiunii – cum se exprimă lexicografii (*suspinarea* şi *suspinatul*). Perechea *a descumpăra – a răscumpăra*, cu derivatele sale, reflectă o dublă tradiţie a versiunilor calvino-române din zone apropiate geografic: primul termen (sau derivat) este folosit în mod exclusiv în HURM., FR. TOD., PALIA, CORESI, T.M.; al doilea la CORESI, L. Ambele alternează nu numai în Psaltirea lui Fogarasi, dar şi în Catehismele calvine, de la 1642 (citat de Varlaam, în *Răspunsul* său[81], p. 193: *descu[m]părătoriul mieu carele m-au răscumpărat* şi p. 214: *descumpărarea lui Hristos*) şi de la 1656 (CAT. CALV., p. 38: *a descumpăra* şi p. 36: *răscumpărătură*), precum şi în *Psaltirea* de la 1651 (*a descumpăra*, p. 293–294; *a răscumpăra*,

[78] Erich Auerbach, *Mimesis. Reprezentarea realităţii în literatura occidentală*, Bucureşti, 1967, p. 15. Se face aici o admirabilă analiză stilistică a episodului jertfei lui Isaac, cu degajarea semnificaţiilor religioase implicate. Prin ele, „textul devine atât de greu, atât de plin de miez, conţinând în sine atâtea aluzii la fiinţa lui Dumnezeu şi la atitudinea omului evlavios, încât credinciosul este îndemnat să se adâncească necontenit şi să caute în toate amănuntele lumina care zace poate ascunsă în ele" (*ibidem*).

[79] Pentru complexitatea planului semantic al textului religios, impunând „o solemnitate stilistică specifică", vezi Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iaşi, 1999, p. 166.

[80] Ion Gheţie, *Istoria limbii române literare...*, p. 88.

[81] Varlaam, *Opere. Răspunsul împotriva Catihismului calvinesc* (ed. Mirela Teodorescu), Bucureşti, 1984.

Scanned with OKEN Scanner

p. 295[r]). Tot două erau şi corespondentele ortodoxe: *a izbăvi* şi *a mântui* (cu derivatele lor), menţinute până astăzi. Tradiţia calvină simplificase structura sinonimică ternară a Paliei (*descumpărare – descumpărăciune – descumpărătură*) eliminând ultimul termen; primii se menţin însă la Fogarasi (p. 108 şi 14). Presupunem că şi în cazul conceptului de 'smerenie' uzul terminologic oscila între *smericiune* şi *smerenie* (la CORESI, T.M. 135: *smeritură*) şi că aceeaşi indecizie se manifesta în domeniul periferic al stilului religios (*răime – răie*). Vocabularul lui Ştefan din Făgăraş, implicând numeroase creaţii personale, reprezintă un moment important în evoluţia acestui stil, care începe să se contureze, în regiunile calvinizate din Banat şi din sud-vestul Transilvaniei, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Nu suntem siguri că cele 8 foi de cântece calvine din FR. TOD. reprezentau doar o probă tipografică (aşa cum le consideră Ion Gheţie) şi nu un fragment dintr-o carte; dar observăm deja aici tipul savant al derivatelor în *–ătură* (*-itură*) şi *-ciune* (*păgubitură*, *pedepsitură*, *sculătură*; *fericăciune*, *iertăciune*, *unăciune*). Considerate, pe drept cuvânt, „specifice textelor scrise în Banat – Hunedoara", formaţiile în *-(ă)tură* au fost invocate de filologi pentru a stabili proveniența unor traduceri tipărite de diaconul Coresi[82], care oferă un număr mare de ocurenţe. Iată un fragment edificator din CORESI, T.M. 137: „tot vare ce iaste om fără păzitura, feritura, îndereptătura şi ajutătura lu Dumnezeu".

Unitatea lingvistică a traducerilor iniţiate de calvini (FR. TOD., PALIA, *Psaltirea* „lui Viski" şi *Cântecele* copiate de Agyagfalvi) a fost observată de Iosif Popovici[83]. Ea reflectă, neîndoielnic, o *unitate culturală*, care continuă să se manifeste nu numai în scrieri de inspiraţie calvină, precum *Psaltirea* de la Bălgrad (*ferecăciune* XIV[v], *iertăciune* X[r], *uniciune* III[r], *urâciune* 297[r]; *păgubitură* 296[v]; *împăcătoriu* 299[r], *răscumpărătoriu* X[r], *venitoriu* III[r]), *Catehismul* de la 1656 (*hrăborie* 74; *bintetluială* 121; *dezmierdăciune* 62, *ertăciune* 40, *fericăciune* 41, *uniciune* 36, *urăciune* 35; *împăcătoriu* 35; *aflătură* 5, *alesătură* 44, *chemătură* 44, *cunoscătură* 40, *ispititură* 7, *îndereptătură* 39, *păgubitură* 75, *răscumpărătură* 36, *roditură* 36; *împăcătoriul* 19, *roditoriul* 75) sau *Sicriiul de aur* (1683), tradus din ungureşte de Ioan Zoba din Vinţ (*desmierdăciune*, *fericăciune*, *iertăciune*, *smericiune*, *uniciune*; *alnicie*, *hrăborie*; *împăcător*, *îngăduitor*, *plecătoriu*, *răscumpărătoriu*, *venitoriu*; *îngăduitură*, *păgubitură*, *purtătură*, *rămăsătură*, *stătătură*), dar şi în predosloviile interioare din NT o r t o d o x de la 1648 (*înţelepţie* 175[v]; *fericăciune* 303[r], *uniciune* 263[v]; *adevărătură* 203[r], *păgubitură* 200[r], *prinsură* 162, *sfinţitură* 205[r]; *mângăitoriu* 193[v], *venitoriu* 76[r] ş. a.), în Catehismul c a t o l i c publicat la Roma în anul 1677 (PILUTIO: *uzbăială* 468;

[82] Emanuela Buză şi Florentina Zgraon, *Studiu filologic*, în TEXTE, p. 476.

[83] Iosif Popovici, *Scrieri lingvistice*, p. 288–289.

Scanned with OKEN Scanner

descumpărăciune 322, *fericăciune* 554, *iertăciune* 321, *uneciune* 274, *urâciune* 509; *descumpărător* 320; *îngăduitură* 510, *roditură* 322, *sculătură* 556 ş. a.)[84], în *Lexiconul Marsilian* de pe la 1687–1700 (*duplecătură* 195; *venitor* 210)[85] şi mai cu seamă în acela al anonimului caransebeşean (ANON. CAR.: *alduitură, asemănătură, băgătură, chemătură, curăciune, dăruitură, dătătură de har, fugător, a hăsnui, hrăboritor, ispititură, împăcător, îndereptătură, a se înnoi, înnoitură, măroşie, milcuitor, mirac, nevedenie, oştitor, păgubitură, părtăluitor, pedepsitură, prinsură, purtătură de grijă, scornitură, sculătură, timoare, tristeală, ţinător, unăciune, veselitură* etc.). Concordanţele lexicale cu ANON. CAR., dintre care am semnalat doar o parte, sunt atât de numeroase, încât ne-am putea gândi fie la acelaşi autor, fie la posibilitatea ca anonimul bănăţean să fi apelat la *Psaltirea* lui Fogarasi, pentru a-şi excerpta de aici materialul lexicografic. Consultând dicţionarele, constatăm că numeroase cuvinte, fie neologisme, fie creaţii personale, fie regionalisme, sunt atestate *doar* în aceste două opere (dintre care una este cunoscută ca fiind „a lui Viski"). Semnificativă este şi varianta *strien* „străin", pe care Ion Gheţie o înregistra doar la ANON. CAR. şi o explica printr-o disimilare de la *striin*, neexcluzând posibilitatea ca să fie doar o eroare grafică[86]; dar ea se găseşte în *Catehismul* lui Fogarasi şi, cum am văzut, în *Psaltirea* sa (ps. *18*), de unde a trecut la Viski (41). Dar, dincolo de vocabularul specific, purtând marca inventivităţii lui Ştefan, rămâne un nucleu terminologic comun scrierilor religioase de sorginte bănăţeană şi sud-vest transilvăneană, care nu se regăseşte nici în cele de inspiraţie luterană, nici în cele ortodoxe transcarpatice. Se vede că aceşti cărturari, indiferent de confesiune şi chiar de naţionalitate, se formaseră în aceeaşi matrice culturală, întreţinând totodată strânse raporturi intelectuale, care se menţin de-a lungul timpului.

După Juhász István, Ştefan din Făgăraş ar fi fost predicator de limba maghiară, adică un maghiar care, deşi ştia bine româneşte, nu putea vorbi şi scrie

---

[84] Traducerea acestui catehism a profitat în largă măsură de versiunea catolică mai veche, a bănăţeanului Gheorghe Buitul, publicată la Bratislava, în 1636, aşa cum a demonstrat Giuseppe Piccillo (*Le fonti della „Dottrina christiana tradotta in lingua valacha" da Vitto Piluzio, 1677*, în „Revue de linguistique romane", 56, 1992, p. 497 şi urm.). Există însă unele neconcordanţe, care presupun cunoaşterea *de către compilator* a terminologiei de cult bănăţene, de pildă *descumpărare, facere, făcătorul* la Buitul, substituite prin *descumpărăciune, roditură, roditorul* la PILUTIO (*ibidem*, 501). De aceea credem că elaborarea textului de la 1677 nu-i poate fi atribuită lui Pilutio, care a activat numai în Moldova, ci unui colaborator al său, cum a fost acel misionar Angelo Angelini, venit din Transilvania, pe care l-a şi lăsat succesor în perioada plecării sale în Italia, recomandându-l ca „persona conosciuta e pratica nella lingua" (vezi scrisoarea din 27 iulie 1670, la I. Bianu, *Vito Piluzio. Documente inedite din Archivul Propagandei*, în „Columna lui Traian", IV, 1883, p. 154–155).

[85] Carlo Tagliavini, *Il „Lexicon Marsilianum", dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo*, Bucureşti, 1930. Autorul era un bănăţean de pe lângă Lugoj.

[86] Ion Gheţie, *În legătură cu etimologia lui străin*, în SCL, XXVI, 1975, p. 179.

Scanned with OKEN Scanner

ca un român autentic[87]. Ipoteza sa nu poate fi însă acceptată. Chestiunile dogmatice din *Catechismus* solicitau eforturi deosebite din partea unui traducător, obligat uneori să calchieze sau să transplanteze în limba română o terminologie specializată. Revelator în acest sens este chiar titlul: „summa sau măduha a uluitei şi a credinţei creştinească". Aici *summa* este un neologism din latină, *măduha* un calc după lat. *medulla* 'chintesenţă', *uluită* este un calc de semnificat după magh. *vallás*, realizat prin conversiunea vb. *a ului*, al cărui înţeles îl clarifică prin procedeul coordonării sinonimice (= *credinţă*). Ponderea enormă a derivatelor şi creaţiilor lexicale prin conversiune denotă însă o bună cunoaştere a virtualităţilor de realizare ale sistemului limbii române, pe care le exploatează cu îndrăzneala vorbitorului nativ. Pe de altă parte, un predicator de limbă maghiară n-ar fi simţit nevoia traducerii în româneşte a psaltirii şi a cântecelor: este evident că el răspundea solicitării credincioşilor săi români. Dar aceşti români, din vechi fiefuri calvine, se aflau în plin proces de maghiarizare şi înţelegeau întru câtva limba clasei privilegiate. Adresându-li-se, predicatorul ţinea cont de nivelul cunoştinţelor lor lingvistice, permiţându-şi să uzeze uneori de cuvinte ungureşti, care au aparenţa unor neologisme, deşi, în realitate, ele vor fi fost, dacă nu folosite, măcar înţelese de enoriaşi. Unele dintre ele apar deja în traduceri mai vechi, astfel încât putem fi siguri că deveniseră uzuale. Cu aceste precizări prealabile, putem aborda acum şi chestiunea componentei neologice a lexicului traducătorului nostru.

La Ştefan din Făgăraş, cuvintele de origine maghiară sau sârbă sunt luate, de cele mai multe ori, din fondul popular al graiului sau din terminologia administraţiei ungureşti (de exemplu, *ujoară* 'camătă' în *Psaltire* 210, *decretom* 'decret, decizie' în *Catechismus* 12 şi *procator* 'avocat' în *Cântece* 392). Separarea – fie şi aproximativă – a planului limbii de cel al vorbirii este indispensabilă pentru aprecierea creativităţii traducătorului; din nefericire, ele sunt în mod frecvent confundate în studiile lingvistice. Numai astfel s-ar putea înţelege afirmaţia lui N. Drăganu, după care în ms. *1632* s-ar găsi „un foarte mare număr de maghiarisme" şi „un număr impresionant de slavonisme"[88]. Studiate de Gr. Moldovan, „ungurismele" se dovedesc a fi, în mare parte, elemente dialectale ardeleneşti şi bănăţene: *balşam, baştă, băt* 'bâtă', *bănat, băntui, băsadă, băsău, biu, biuşag, boaghie, chizeş* 'chezaş', *ciudă, dardă, a îngădui, făgădaş, feal, font* 'unitate de măsură', *hasnă, hodnogiu, hop, lămpaş, a leşui, moliul* 'molia', *nemeşug, nemzat, ocă, oltar, pozderie, a prăhui, a pustini, sicrin, sidalmă* 'sudalmă', *spor, tabăr* 'tabără', *tărhat, vig, zobală* 'zăbală'[89]. Nu am întâlnit în *Catechismus* decât două maghiarisme

[87] Apud Eva Mârza, *Din istoria tiparului...*, p. 47.

[88] N. Drăganu, *Un manuscris calvino-român...*, p. 280.

[89] Gr. Moldovan, *Ungurisme din Psaltirea lui Ioan Viski, 1697*, în „Ungaria" (Cluj), I, 1892, p. 98–100. Autorul face şi greşeala de a include aici derivate româneşti de la verbe de origine ungurească, precum şi false ungurisme, cum e *şehuitor* < magh. *sehonnai* 'venetic', în realitate *jehuitor* (grafia *se* = *je*), care în *Psaltirea* de la 1651, ps. *33*, este tradus prin „cela ce jehuieşte". Pe de

ce-i aparţin efectiv traducătorului: *semeliuri* 'persoane' < magh. *személy*, glosat însă în text (14: „să nu fie ~ sau obraze usebite") şi adj. *chiuz, -ă* 'universal; comun', pl. *chiuşi* (22: „ce crezi de pre chiuză Beseareca svântă a lu Criştuş?"; 23: „cum vouă încă chiuză să fie cu noi şi chiuză a noastră să fie cu Tatăl şi cu Fiul său"; 23: „cum toţi vernicii îs chiuşi şi partnici a lu Criştuş") < magh. *köz*; de asemenea, un singur slavonism inedit, *nevedenie* 'invidie' (38) < slv. *nevědění je*.

Pentru neologismele de origine maghiară din ms. *1632*, vom continua să notăm prin asteriscuri atestările anterioare: *acar* 'sau' (8: „Nu-ţi face idoli şi chip cioplit/ Acar den ce lucru ţie") < *akár*; *aldaş* 'binecuvântare' (31) < *áldás*; ***a aldui* 'a binecuvânta' (14) < *áldani*; *alean* 'împotrivă'(7) < *ellen*; **aleaniş* 'potrivnic, duşman' (90) < *ellenes*; ****alenşig* 'idem' (30) < *ellenség*; *a buşlui* 'a tulbura, a amărî' (44) < *búsúlni*; *****a cebălui* 'a zăpăci'(6) < *csábulni*; **a celui* 'a înşela' (171) < *csálni*; *chedve* 'bunăvoinţă' (7) < *kedve*; *chinci* 'comoară' (54, 380) < *kincs*; *a coldui* 'a cerşi' (268) < *kolduni*; *feiedelm* 'domnitor' (224: „ielu-i Domnul feiedelmilor"; 149: „ţările şi feiedelmii") < *fejedelem*; *a formălui* 'a forma' (235) < *formálni*; *a fundălui* 'a întemeia' (210) < *fondál; a se giutrui* 'a se zbuciuma' (52) < *gyötörni*; *lant* 'psalteriu' (354) < *lant*; *mărădic* 'descendent' (411) < *maradék*; **a murgui* 'a protesta, a cârti' (128: „murguiesc tare de foame") < *morogni*; *oltalm* 'ocrotire' (123) < *oltalom*; *a părtălui* 'a părtini' (196) < *pártolni*; *Pincoş* 'Rusalii' (409: „în dziva Pincoşului") < *Pünkösd*; *a serzui* 'a pregăti' (388: „Leac utrinde iel serzui/ Cu care omul are trăi") < *szerzic*[90]; *a sidui* 'a defăima' (90, 384) < *szidni*; *a suclui* 'a obişnui' (318; în PALIA: *a sucui*) < *szokni*; *sucşig* 'nevoie' (201) < *szükség*; *ţimbalm* 'ţimbal' (355: „Pre Domnul în ţimbalme să-l lăudaţi"), corespunzând lui *cymbalmokban* în original; ***a ului* 'a mărturisi' (66) < *vallani*; *virghină* 'instrument de coarde' (355) < v. magh. *virgina*.

Exceptând conjuncţia *acar*, a cărei împrumutare nu se justifică prin nimic, aproape toate celelalte „ungurisme" îşi au corespondente de origine veche slavă sau slavonă în zonele ortodoxe. Asistăm la o substituire parţială a bazei culturale a terminologiei religioase (în sens larg) şi, în aceste condiţii, neologismele de origine slavă ni se par surprinzătoare. Pe lângă *a (se) izvoli* „a se trage, a proveni" < slv. *izvoliti* şi *a oprăvi* 'a face, a executa' < scr. *opraviti*, deja discutate, mai notăm: *a (se) agărni* 'a (se) acoperi' (36, 268, 332) < scr. *granati*; *fără stanoste* 'fără oprire, neîntrerupt' (75), cf. slv. *stanoštino*, rom. (din v.bg.) *staniţe*; *letnic* 'uşuratic,

---

altă parte, omite numeroase maghiarisme veritabile, pe care le vom menţiona în lista noastră. Am lăsat însă deoparte exotismele, considerându-le nerelevante. Într-un articol recent, Daniele Pantaleoni prezintă un grupaj de cuvinte (regionale, populare şi culte) de origini diverse din ms. lui Fogarasi, reprezentând toate prime atestări (*Contributo al lessico del romeno antico*, în vol. *Studi offerti ad Alexandru Niculescu dagli amici e allievi di Udine*, Udine, 2001, p. 173–183). Aici se indică şi noua cotă a ms. de la Biblioteca Academiei Române din Cluj: R-1854.

[90] În ediţia citată a Psaltirii lui Szenci Molnár Albert, *szerzic* este glosat prin 'készitik' (p. 508). Forma modernă a verbului este *szerez* (pers. a 3-a de la *szerezni*).

Scanned with OKEN Scanner

frivol' (290: „să nu prevască lucruri letnice", adică 'deşarte') < slv. *lětnik*; *mârvă* 'fărâmă' (22: „No, căce de îngeri cu o mârvă/ Mai mic îl făcuşi") < scr. *mrva*; **a nămesti* 'a aşeza' (21 în *Catechismus*, 28 în *Psaltire*) < scr. *namjestiti*; *nevernic* s.m. 'necredincios' (21) < slv. *nevěrĭnikŭ*; *a osvăi* 'a face să crească, a adăuga' (305: „Ia-mi sus nevoia şi mă osvăieşte") < slv. *osvoiti*; *a pocosti* 'a prejudicia' (258: „Lui foarte mult pocostiră") < slv. *pokostĭ* 'prejudiciu' (denominal); *a povedi* 'a îndruma' (6: „tot pre rău să povedeşti") < scr. *povijedati*; *a răstărvi* 'a risipi, a spulbera' (44: „Foarte tare-i vii goni/ Şi îi vei tu răstărvi") < scr. *rastrviti*; *scopot* 'arie, cântec' (353: „Lăudaţi cu scopoţi şi cu lăute") < scr. *skopost* (acomodare morfologică a gr. *skópos*); *stârvină* 'cadavru' (89: „Facă-se stârvină!") < scr. *strvina*; *târguină* 'negoţ' (263: „Făcând târguină,/ Iei înţeleg lucrul") < scr. *trgovina*; *a tovărî* 'a împovăra' (143: „Ca cămile tovărâţi fum") < scr. *tòvariti*; *a trăgni* 'a tresări' (14) < scr. *trgnuti*. Dacă sârbismele sunt oarecum normale în Banat, slavonismele par să dovedească o anume deschidere spre cultura ortodoxiei tradiţionale, de vreme ce nici unul dintre aceste cuvinte nu este atestat anterior. Toate aceste neologisme de origine slavă nu susţin ipoteza predicatorului ungur, dar converg spre conturarea profilului unui *cărturar român poliglot, înzestrat cu un remarcabil simţ al limbii materne şi a cărui imaginaţie creatoare este la înălţimea multiplelor sale cunoştinţe*[91].

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ANON. CAR. = *Anonymus Caransebesiensis. Cel mai vechiu dicţionar al limbei române, după manuscriptul din Biblioteca Universităţii din Pesta*, în „Tinerimea română", I, 1898; BÎRLEA, A.P. = Ovidiu Bîrlea, *Antologie de proză populară epică*, I–III, Bucureşti, 1966; BOR = „Biserica Ortodoxă Română" (Bucureşti); BRV = *Bibliografia românească veche*, de Ioan Bianu şi Nerva Hodoş, I (*1508–1716*), Bucureşti, 1903; CAT.CALV. = *Catehismulu calvinescu (1656)*, ed. George Barițiu, Sibiu, 1879; COD.TOD. = N. Drăganu, *Două manuscripte vechi: codicele Todorescu şi codicele Marţian. Studiu şi transcriere*, Bucureşti, 1914; CORESI, L. = *Liturghierul lui Coresi*, ed. Al. Mareş, Bucureşti, 1969; CORESI, T.M. = Coresi, *Tâlcul evangheliilor şi Molitvenic românesc*, ed. Vladimir Drimba, Bucureşti, 1998; DOC. ÎNS. = *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979; DOSOFTEI, O. = Dosoftei, *Opere*, ed. N.A. Ursu, Bucureşti, 1978; DR = „Dacoromania" (Cluj); DRH, B = *Documenta Romaniae Historica*, B (*Ţara Românească*), Bucureşti; FR. TOD. = *Fragmentul Todorescu*, ed. Ion Gheţie, în TEXTE; HURM. = *Psaltirea Hurmuzaki*, ed. Ion Gheţie şi Mirela Teodorescu, I–II, Bucureşti, 2005; MUŞLEA, O. = Ion Muşlea, *Cercetări folclorice în Ţara Oaşului*, în „Anuarul Arhivei de folklor", I, 1932; NT = *Noul Testament*, Bălgrad, 1648; PALIA = *Palia de la Orăştie, 1581–1582*, ed. Viorica Pamfil, Bucureşti, 1968; PAVELESCU, B. = Gh. Pavelescu, *Cercetări folklorice în judeţul Bihor*, în „Anuarul Arhivei de folklor", VII, 1945; PILUTIO = Vito Pilutio, *Dottrina christiana tradotta in lingua valacha*, Roma, 1677, în „Buciumul

[91] Studiul nostru a fost predat redacţiei acestei reviste înainte de apariţia cărţii lui Daniele Pantaleoni, *Texte româneşti vechi cu alfabet latin: **Psalterium Hungaricum** în traducere anonimă din secolul al XVII-lea*, Timişoara, 2008, care nu aduce nimic nou în chestiunea discutată aici.

Scanned with OKEN Scanner

român", I, 1875; POMPILIU, L. = Miron Pompiliu, *Literatură şi limbă populară*, ed. Vasile Netea, Bucureşti, 1967; PSALT. = *Psaltire*, Bălgrad, 1651; RIAF = „Revista pentru istorie, archeologie şi filologie" (Bucureşti); RITL = „Revista de istorie şi teorie literară" (Bucureşti); SLLF = *Studii de limbă literară şi filologie*, Bucureşti; ŞCH. = I.-A. Candrea, *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, II, Bucureşti, 1916; TEXTE = *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1982; VTR = *Cele mai vechi texte româneşti. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Bucureşti, 1982.

LE *PSAUTIER* EN VERS D'ÉTIENNE DE FĂGĂRAŞ (FOGARASI). COMMENTAIRES PHILOLOGIQUES

RÉSUMÉ

Une des plus notables réalisations culturelles du protestantisme transylvain est la traduction anonyme du *Psautier* hongrois en vers de Molnár Albert de Szenc (1607). En examinant le manuscrit de cette traduction, toujours en vers, on observe des similitudes frappantes d'ordre graphique, phonétique et surtout lexical entre la langue du manuscrit et celle de la traduction du *Catechismus* calviniste d'Étienne de Făgăraş (Stephanus Fogarasi), publié à Alba Iulia en 1648. Les similitudes confirment l'intuition de N. Iorga, selon lequel cet Étienne serait de plus le traducteur du *Psautier* roumain en vers. Il est fort probable que la version a été réalisée partiellement vers 1640 et terminée après dix années; elle s'est conservée en trois manuscrits: l'un supposé autographe et deux copies, datées 1697 (de Viski János) et 1703 (de Stephan Istvánhazi). Ensuite, on refait la biographie d'Étienne, boyard roumain du village Recea (district de Făgăraş) devenu ex-secrétaire de latin et de hongrois du prince moldave Constantin Movilă, et plus tard prédicateur calviniste à Lugoj. Quoique traduit du hongrois, son *Psautier* n'exclut pas les marques de sa culture latine (néologismes et particularités de l'orthographe) et notamment de son esprit inventif manifesté dans le vocabulaire par de nombreux dérivés et transpositions fonctionnelles. Pour la première fois dans la littérature roumaine on constate la mise en valeur consciente des virtualités de réalisation du système de la langue, dont le traducteur (considéré à tort comme un hongrois connaissant le roumain) les exploite avec la hardiesse du parleur natif. Le vocabulaire d'Étienne inclut aussi un noyau terminologique commun aux écrits religieux des régions roumaines calvinisées (le Banat et le Sud-Ouest de la Transylvanie), qui fait défaut aux écrits d'inspiration luthérienne et de plus à ceux orthodoxes d'au-delà des Carpathes.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iaşi, str. Codrescu, nr. 2

Scanned with OKEN Scanner

ANALIZA SEMANTICĂ ŞI ETIMOLOGICĂ A UNOR CUVINTE DIN *HRONOGRAFUL DEN ÎNCEPUTUL LUMII* (MS. *3517*). NOI ARGUMENTE ÎN SUSȚINEREA PATERNITĂȚII LUI NICOLAE MILESCU SPĂTARUL

MIOARA DRAGOMIR

Hronograful den începutul lumii este una din cele mai ample traduceri din secolul al XVII-lea. Originalul de bază îl constituie cronograful lui Matheos Kigalas, Νέα σύνοψις διαφορών ιστοριών άρχομένη άπό κτίσεως κόσμου... (Veneția, 1650), însă traducătorul preia informații şi din cronograful lui Dorotheos de Monemvasia, Βιβλίον ιστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ιστορίας... (Veneția, 1631), iar unele pasaje biblice sunt date după o *Biblie* slavonă. Traducătorul s-a servit şi de o *Alexandrie*. Manuscrisul *3517*, prototipul a peste 50 de copii parțiale sau integrale, realizate după *Hronograf...*, cuprinde la sfârşit şi o seamă de învățături, ce urmează tradiția bizantină, ale împăratului Vasilie Macedoneanul către fiul său, Leon. În privința identității traducătorului s-au emis mai multe ipoteze[1]. Timp de câțiva ani ne-am ocupat îndeaproape de problemele filologice pe

[1] Una dintre ipoteze este aceea că *Hronograful...* a fost tradus de treti-logofătul Pătrașco Danovici. În ultimul timp, această paternitate a fost susținută de Gabriel Ştrempel şi Paul Cernovodeanu, în *Cuvântul înainte*, respectiv în *Studiul introductiv* la ediția *Cronograf tradus din greceşte de Pătrașco Danovici*, Bucureşti, Editura Minerva, vol. I, 1998, vol. II, 1999. O altă ipoteză, înaintată de Iulian Ştefănescu, este că, din ms. *3517*, prototipul copiilor *Hronografului...*, dintre părțile copiate de cei doi scribi, numai prima a fost tradusă de Pătrașco Danovici (vezi *Opere istorice*, Bucureşti, Biblioteca „Revistei istorice române", 1942). Ştefan Ciobanu, în *Istoria literaturii române vechi*, Chişinău, Editura Hyperion, 1992, este de părere că acest text este lucrarea a doi traducători. O altă ipoteză avansează N.A. Ursu, care susține că traducătorul este Dosoftei. Argumentele prezentate de-a lungul timpului sunt reunite în volumul *Contribuții la istoria culturii româneşti în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Iaşi, Editura Cronica, 2003. În ultima lucrare asupra acestui subiect, *Cronografele româneşti*, Bucureşti, Editura Academiei, 2006, Doru Mihăescu ajunge la concluzia că *Hronograful...* este opera a doi traducători, iar în privința identității acestora afirmă: „În afara lui Dosoftei şi a lui Pătrașco Danovici, nu este exclus ca şi Nicolae Milescu (Spătarul) să fi avut vreo legătură cu acest cronograf" (p. 242).

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 67–100

Scanned with OKEN Scanner

care le ridică acest text şi de studiul lexicului, raportându-ne la cronografele greceşti şi adâncindu-ne perspectiva asupra structurii spirituale şi a personalităţii cărturarilor moldoveni din epocă[2], precum şi a dominantelor epocii, în ansamblu. Concluzia noastră este că *Hronograful den începutul lumii* a fost tradus de cărturarul moldovean Nicolae Milescu Spătarul, probabil în perioada 1658–1661[3]. Desigur, atâta vreme cât autograful traducerii nu va fi ieşit la lumină, aceasta este o ipoteză[4], ca şi celelalte amintite aici pe scurt. Argumentaţia prin care susţinem această ipoteză este construită pe un demers în care se concentrează, cum am precizat, o sumă de coordonate a căror cercetare ne-a condus spre o certitudine: traducătorul a vizitat Constantinopolul (Ţarigrad), a locuit şi, foarte probabil, a studiat o vreme acolo[5]. Acest fapt, esenţial pentru conturarea trăsăturilor distinctive ale portretului său spiritual, nu a mai fost remarcat, din câte ştim, de nimeni şi el nu poate fi pus la îndoială întrucât stau mărturie fragmente întregi din însuşi textul traducerii. Mai mult, traducătorul era nu numai obişnuit cu călătoriile, dar şi atent la aspectele de ansamblu, precum şi la detaliile întâlnite. Numai astfel se pot

[2] Am arătat în cartea ***Hronograf den începutul lumii (ms. 3517). Probleme de filologie***, Iaşi, Editura Trinitas, 2006, capitolul *Localizarea ms. 3517*, că textul prezintă particularităţi moldoveneşti; atât cei doi copişti, cât şi traducătorul sunt moldoveni. Acesta este, de altminteri, un aspect unanim acceptat de cercetătorii preocupaţi să descopere cine a tradus *Hronograful...*

[3] Vezi Mioara Dragomir, *op. cit.*, capitolul *Datarea ms. 3517.*

[4] În ceea ce priveşte statutul treti-logofătului Pătraşco Danovici am ajuns la concluzia că acesta este copistul primei părţi a ms. *86*, o copie fidelă după ms. *3517*; vezi Mioara Dragomir, *op. cit.*, capitolul *Ms. 3517: copia-prototip sau parţial autograful traducerii? Date despre acest manuscris şi critica opiniilor în legătură cu identitatea traducătorului*; vezi şi demonstraţia lui N.A. Ursu, din *op. cit.*, p. 142–144.

[5] În *op. cit.*, capitolul *Repere pentru stabilirea traducătorului*, am prezentat mai multe astfel de fragmente în care traducătorul este, de fapt, martor ocular al realităţilor prezentate, descriind două coloane ridicate pe timpul lui Constantin cel Mare, palatul şi turnul generalului Velisarie ş.a. Reluăm aici un singur pasaj, în care sunt inserate detalii despre locul exact unde se află scheletul unei balene gigantice şi în care, prin precizarea actualizatoare „sânt şi astădz" – inexistentă, ca şi detaliile amintite, în cronografele greceşti – este întărit un fapt altminteri banal dacă îl raportăm la istoria unui imperiu, dar pe care ochiul traducătorului îl suprinde şi memoria ni-l redă cu informaţii foarte amănunţite, căci în conştiinţa sa ţarigrădenii păstraseră acel schelet „să să afle de povĕste": „spinarĕ acelui pĕşte, oasăle, sânt şi astădz spândzurate în Ţarigrad, în poarta Vizantiei despre mare, unde sânt puşcile cele mari" (f. 283^{v}).

De asemenea, reamintim că, în repetate rânduri, pe lângă sintagma *Biserica cĕ Mare*, cu echivalent în textul grecesc, traducătorul adaugă precizarea *(svânta) Patriarhie*. Dintre cărturarii moldoveni, cel pentru care Patriarhia din Constantinopol, mai precis Şcoala Patriarhiei, a însemnat un loc bine cunoscut şi apropiat, în care şi-a desăvârşit studiile, a fost Nicolae Milescu Spătarul. Pasiunea pentru detalii, tendinţa constantă de a comunica cele aflate, talentul literar şi alte trăsături dezvăluie în traducătorul *Hronografului...* pe autorul *Jurnalului de călătorie în China* şi al atâtor opere originale şi de traducere. De altminteri, maniera de redare în românește a *Hronografului...* este asemănătoare cu cea din *Istoriile* lui Herodot şi din *Cartea cu multe întrebări foarte de folos...*, traduse de acest cărturar. Am prezentat pe larg aceste argumente, printre altele pe care le-am susţinut prin fragmente din traducere, în lucrarea noastră..

Scanned with OKEN Scanner

explica spontaneitatea şi naturaleţea cu care le introduce, atât pe unele, cât şi pe celelalte, în chip cu totul neaşteptat, în firul naraţiunii[6], independent de cronografele greceşti.

Procedeul stabilirii paternităţii unui text folosind ca argument unic sau ca argument care prevalează în demonstraţie identificarea unor cuvinte, sintagme sau construcţii idiomatice din textele unui anumit autor, spre a arăta că şi textul respectiv îi aparţine, prezintă o serie de inconveniente şi duce la rezultate cu certitudine redusă. Din fondul de texte vechi româneşti şi documente române sau slavo-române, numai o parte au fost publicate în ediţii critice. Principalul reper pentru cercetarea lexicului, *Dicţionarul limbii române*, şi-a îmbogăţit bibliografia, cum era şi firesc, în timp, prin înglobarea studiilor de lexicologie, istorie literară, filologie, a ediţiilor critice etc. De asemenea, trebuie precizat, pe de o parte, că această lucrare complexă şi de maximă utilitate se află la prima ediţie. Pe de altă

---

[6] Un asemenea pasaj, concentrat, încărcat de amănunte care nu lasă dubiu că acele realităţi au fost cunoscute empiric, începând cu toponimele turceşti, descrierea locului, prezentarea stărilor pe care le trăiesc cei care îl străbat este cel în care se prezintă fuga împăratului Iustinian Rinotmitul din Crâm. Traducătorul extinde fragmentul din cronograful grecesc cu date din realitate, făcând aproape inobservabilă, datorită naturaleţei cu care inserează acestc amănunte printr-o simplă cauzală explicativă, trecerea de la faptele relatate în textul grecesc, petrecute cu aproape o mie de ani în urmă, la experienţe personale. Am mai citat şi cu altă ocazie acest pasaj, dar îl reluăm acum, adăugând nuanţele pe care le-am subliniat: „Iară Iustiniian ş-au băgat capul cu haine proaste ş-au trecut pren mijlocul Crâmului, pre la Bahcĕ Sarai şi de acolĕ au lovit la mare, la strâmtoarĕ Danei, ce să dzâce acmu Baluclava, că acolĕ ĕste un gâltan strâmt, cum ar hi un drum pren stânce de piiatră, de întră şi ies corabiili cale de trei pistrĕle, până a ieşi la larg, la mare, şi acolo au fricĕ corabiili de înnecat, or la întrat, or la ieşit" (f. 320^{r}). În textul grecesc: Ὁ δὲ ἐδιάβη τὸν φόρον Χερσῶνος, καὶ ἀπερνῶ τας τὸ στένωμα τοῦ Δάνα [τζ′] (p. 306) (= a ieşit prin târgul Hersonului şi le-a trecut prin Strâmtoarea Danei).

Un alt fragment pe care, de asemenea, l-am mai citat în alt loc, pe care îl vom reda şi aici, întrucât este elocvent pentru modalitatea în care traducătorul face conexiuni între text şi realitate, cu scopul de a explicita cititorului mesajul, este comentariul la replica *năroadelor*: „Nu ne trebuie noaă împărat, de corabii călăfătuitor şi de cruci călcător, ce ne trebuie Zoiĕ, împărăteasa noastră cĕ dentâiu; iară pe Calafatul acesta vom să-l omorâm, că nu ne trebuie" (f. 451^{r}), la care traducătorul adaugă explicaţia, descriind o întreagă scenă din realitate, inexistentă în cronografele greceşti: „Iară pentru cel cuvânt ce scrisăm mai sus c-au fost dzâcând năroade, că celui de corabii călăfătuitoriu şi de cruce călcătoriu nu să vor închina ĕste aşĕ că împăratului îi dzâcĕ pre porecla Calafat. Calafaţ să cheamă ceiĕ ce astupă corabiili de noaă pren toate încheieturili scândurilor cu câlţ suciţ groşi şi-i bat şi cu dalta cu măiug de lemn, să să îndĕsă bini. Apoi preste câlţ ung corabiĕ cu smoală de mare hiartă hierbinte şi preste smoală o ung de iznoavă cu său, de nu o poate prinde apa să între într-însă pre necăiuri, nice să o străbată. De ce când călăfătuiesc cu curabiili sânt în mare, pre apă şi le răstoarnă pre coaste într-apă până pre giumătate. Şi dacă o astupă cu câlţ şi cu smoală şi cu său de o parte, precum [aţi] audzât, apoi o întorc şi pre ceiĕlaltă parte. De ce meşterii aceiĕ, calafaţâi, îmblă cu plute pregiur corabie de o călăfătuiesc şi pluteli de supt picioarile [lor] sânt făcute cruci de bili groasă, ca nişti trunchi. Şi pre cruci sânt aruncate scânduri de să plutesc câte trei, patru pre o plută şi călăfătuiesc călăfătuitorii corabiili într-acesta chip. De ce fiind porecla împăratului Mihail şi Calafat, într-aceasta potrivă îl făcĕ năroadele călăfătuitor şi de cruce călcător" (f. 452^{r}).

parte, tratarea exhaustivă a lexicului este un ideal care va putea fi îndeplinit, prin forța lucrurilor, doar parțial și numai de-a lungul timpului, prin ediții succesive. În cazul unui text precum *Hronograful den începutul lumii*, procedeul amintit se arată încă mai puțin eficient, din rațiuni care țin, pe de o parte, de specificul surselor traduse, pe de altă parte de calitățile traducătorului. Una din caracteristicile cronografului ca specie literară, diversitatea subiectelor, implică prezența unor sfere semantice diverse, a tuturor modalităților de expunere, a mai multor registre stilistice ș.a.m.d. Talentul traducătorului, îmbinat cu buna cunoaștere a limbii române și faptul că era un cărturar poliglot sunt filoanele bogăției și varietății lexicului acestei traduceri. Cu privire la frecvența unor unități lexicale, trebuie avut în vedere și faptul că *Hronograful...* este un text amplu, dublu sau triplu ca volum, în comparație, de pildă, cu cronicile moldovenești.

Pe baza procedeului amintit, N.A. Ursu extrage principalele argumente[7] prin care atribuie traducerea *Hronografului...* mitropolitului Dosoftei. Tot cu același tip de argumente susține că Dosoftei a remaniat și traducerea *Istoriilor* lui Herodot, pe care inițial o atribuie de asemenea, lui Dosoftei, dar ulterior acceptă că este făcută de Nicolae Milescu Spătarul[8]. Am arătat că o serie de astfel de cuvinte, sintagme și

[7] Am analizat în lucrarea noastră (citată în nota 2), capitolul *Ms. 3517: copia prototip sau parțial autograful traducerii? Date despre acest manuscris și critica opiniilor în legătură cu identitatea traducătorului*, celelalte argumente principale: pasajele asemănătoare din *Hronograf...* și DOSOFTEI, N.A., unele și din DOSOFTEI, V.S., comentariile moral-religioase și versurile din *Hronograf...*

[8] Vezi *op. cit.* (*supra*, nota 2), capitolele *Traducerea cronografului numit „tip Danovici" poate fi o lucrare de tinerețe a lui Dosoftei* și *Traducerea* ***Istoriilor*** *lui Herodot atribuită lui Nicolae Spătarul (Milescu) a fost remaniată de traducătorul cronografului numit „tip Danovici"*. Printre cuvintele, sintagmele etc. pe care autorul le consideră înlocuite de Dosoftei în textul *Istoriilor* sunt: *cum mai de sârg*, *mai de sârg*, *cum mai curând*, care, spune autorul, „nu apar niciodată în traducerile cunoscute ale lui Nicolae Spătarul sau în cele atribuite lui, iar sintagma *mai curând* se întâlnește sporadic", pe când în *Viața și petreacerea svinților*, *cum mai de sârg* apare de două ori. De fapt, de cele mai multe ori, *cum... să* este o locuțiune conjuncțională, iar *mai de sârg*, forma de comparativ a locuțiunii adverbiale *de sârg*, des utilizată în textele vechi (vezi și DLR, s.v. *sârg*). Alte argumente invocate sunt forma numeralului *de dăori*, considerată a fi o modificare făcută de copist formei *de daori*, care, afirmă N.A. Ursu, caracterizează limba scrierilor lui Dosoftei (p. 233); în paranteză, autorul face totuși o concesie: „deși apare de două ori și în *Cazania* lui Varlaam". Presupunând că nici explicațiile date de L. Onu acestor forme (în studiul filologic la ediția *Istoriilor* lui Herodot, București, Minerva, 1984, p. 650–651) și nici informațiile acestuia că forma *de dăo ori* apare și la Dosoftei nu ar fi valabile, vom accepta, totuși, că, în afară de Varlaam, forma *di daori* este folosită și de N. COSTIN, L. 348, iar forma *dă dăori* apare și în manuscrisul *253* al cronicii lui Neculce, după cum afirmă I. Iordan în *Introducere* la NECULCE, L. 178. Un alt argument pe baza căruia N.A. Ursu susține că Dosoftei a remaniat *Istoriile* lui Herodot este acela că, în această traducere, numeralul *amândouă* apare alternativ cu *îmbe* și, susține autorul, *îmbe* nu se întâlnește în traducerile lui Nicolae Milescu Spătarul. Deși constată că apare într-o lucrare pe care filologul ieșean i-o atribuie, *Apologia contra lui Mahomed*, el ajunge la concluzia că „prezența lui [a numeralului *îmbe*] aici se poate datora remaniatorului acestei traduceri" (p. 235). Să credem că Milescu nu cunoștea și nu folosea forma

Scanned with OKEN Scanner

construcții fixe precum *a schimba fețe (obraze)*, *a clăti cu capul*, *fără ce*, *a-şi pierde sărita*, *oşti multe*, *oşti grele*, *război iute*, *război tare*, *în divuri*, *în chipuri*, *a scoate din minte*, *săracă de soț*, *săracă de bărbat*, forma *potârniche*, forma *struncinaț*, *mai deinte*, *rugă* „biserică; mănăstire" ş.a. se află în epocă şi în alte scrieri[9]. Dintre cuvintele din *Hronograf...* analizate în lucrarea de față, care au fost aduse ca argumente de filologul ieşean în susținerea aceleiaşi ipoteze, *târgovişte*,

îmbe? Alte cuvinte, sintagme etc. pe care, în opinia lui N.A. Ursu, Dosoftei le-ar fi înlocuit în textul tradus de Milescu, *Istoriile* lui Herodot, sunt: *de vreme că*, pentru că apare o singură dată, după statistica prezentată, s-ar datora faptului că Dosoftei înlocuieşte locuțiunea obişnuită, *de vreme ce*; un alt exemplu este locuțiunea adverbială *cu bine* „favorabil, binevoitor"; *a se lăuda* „a amenința", *se mira ce (cum) va (vor) face*, *a se umple de mânie*, *a nu lăsa (rămâne, scăpa) (nici, măcar) de poveste*, *a veghea voie*, *voie vegheată*, *a împlătoşa*, *suliţaş*, adjectivul *arătos*. În *Istorii* întâlnim atât locuțiunile *pre anume* şi *pre nume*, cât şi adverbul *anume*. În viziunea lui N.A. Ursu, ar fi trebuit să apară numai forma *pre nume*, care, spune autorul, este exclusivă în *Mântuirea păcătoşilor*. Dacă, totuşi, adverbul *anume* apare în *Cartea cu multe întrebări...* tradusă de Milescu, iar *pre anume* în *Vechiul Testament*, ele sunt puse în seama remaniatorilor. După acelaşi raționament, dacă în *Hronograf...* se întâlnesc cele trei forme amintite, ca şi în cazul *Istoriilor*, acestea sunt datorate lui Dosoftei. Alte argumente: în *Istorii* este des folosită locuțiunea *afară din (de)*, dar şi *alegând din (de)*, ultima datorându-se intervenției lui Dosoftei. Asemenea şi utilizarea substantivului *oaste*, în construcții de tipul *aleasă 50 mii de oaste*, *oameni de oaste*, *oameni de război*. Chiar şi numai consultând DLR şi cronicile – şi ne referim la acestea din urmă pentru că sunt, dintre textele vechi, cele mai cunoscute –, se poate constata că aceste elemente lexicale aveau circulație în epocă. Nu există temei pentru a crede că lui Milescu îi erau necunoscute. Pe de altă parte, trebuie spus că acestea nu sunt dintre elementele specifice limbii lui Dosoftei. În *Istorii* apare derivatul *fericință*. În ciuda evidenței, pe care o acceptă, că în traducerile lui Nicolae Milescu Spătarul apar derivate în *-ință* (*dovedință*, *iubință*), N.A. Ursu consideră că acest derivat în *Istorii* se datorează lui Dosoftei. Şi referitor la cuvântul *lance*, cu sensul „vârf metalic", dar şi „armă de luptă", se afirmă că este folosit în secolul al XVII-lea numai de Dosoftei. Prezența acestui cuvânt în *Istorii* şi în *Vechiul Testament* este considerată, bineînțeles, ca aparținând remaniatorului (Dosoftei). Cuvântul *lance* (< magh. *láncsa*, *lándzsa*, it. *lancia*, lat. *lancea*) este fie un maghiarism intrat în dialectele literare ardelene şi, de aici, în cele moldovenești, fie un neologism latin din sfera laică. Nicolae Milescu introduce astfel de neologisme în traducerile sale: în *Istoriile* lui Herodot, *răpublică* (p. 267), în *Vechiul Testament*, *speculator* „călău" (cf. TDRG[3] s.v.), termen care este utilizat şi în *Hronograf...* şi care nu a mai fost înregistrat în alte scrieri în epoca veche. Un alt cuvânt pe baza căruia N.A. Ursu consideră că *Istoriile* sunt remaniate de Dosoftei este *zână*. De fapt, traducătorul introduce un neologism, *musă*, pe care îl glosează prin *zână*, termen considerat, deci, cunoscut: „care istorie în noă părți să împarte, carile să cheamă *muse*, adică *zine*, pentru dulceața cuvintelor" (în titlu), iar în alt pasaj foloseşte numai *zină*: „Sfârşitul cărții dintâi a lui Irodot, ce să zice şi *zina* dintâi, Clio" (p. 85). De asemenea, *răpublică* este explicat în context: „Întâi lăsă domnia şi făcea *răpublică* la Militos, să fie toți de o mână". Pentru cuvântul *lance*, traducătorul foloseşte sinonimele *suliță* şi, ceea ce este semnificativ, un turcism, *gedia*: „Visul au arătat cum de o *lance* de suliță voi peri; dară la gligan ce mâini sânt, sau ce lance, ca să mă omoară pre mini? [...] Iară acmu, de vreme ce zici de *suliță*, războiu nu avem cu oamenii" (p. 18); „Cerca gliganul şi, aflându-l, da într-însu cu *gidelile*, iar [...] Adrist, dând cu o *gedia* să lovască gliganul, el greşi pre gligan şi lovi pre fiiul lui Crisos, de muri. Acesta, lovindu-să de *lance*, înplu visul ce văzusă Crisos" (p. 18).

[9] Vezi Mioara Dragomir, *op. cit.*, capitolul *Ms. 3517: copia prototip sau parțial autograful traducerii? Date despre acest manuscris şi critica opiniilor în legătură cu identitatea traducătorului.*

schitaci[10] sunt, de asemenea, atestate în epocă. Am prezentat cuvintele *blazna*, *smârc* ca exemple pentru a susține ideea că termeni atestați în DA și DLR în texte din secolul al XVII-lea erau utilizați cu un secol mai înainte. Alte exemple sunt *târgoviște*, ilustrat în DLR (s.v.) cu două citate din DOSOFTEI, V.S., dar care este atestat încă din anul 1413, (*a*) *felelui*, înregistrat în COD. VOR., apare și în *Hronograf...*, *slatină*, în cazul căruia există un vacuum de atestări de la PSALT. SCH. la *Hronograf...*, *anthipat*, înregistrat în COD. VOR. și în MINEIUL 1776.

O parte din cuvintele și sensurile unor cuvinte din *Hronograf...* nu sunt înregistrate, după DA și DLR, în alte scrieri (din epocă); altele (variante lexicale, turcisme, slavonisme, împrumuturi grecești, cuvinte create prin derivare etc.) nu au fost cuprinse în dicționarul tezaur al limbii române (seria veche și nouă): *aburător* „înduhovnicit", *agneț* „miel", *aiuri*, în sintagma *lumea de-aiuri* „lumea de dincolo de moarte; judecata de apoi", *ambac* „tablă, placă utilizată pentru scris și socoteli", *ambăcari* „persoană care ține socotelile", *apur*, în locuțiunile conjuncționale *că apur ce*, *de apur ce*, cu sensul „de vreme ce; deoarece", *bilă*, *butuc* „trunchi de arbore tăiat, curățat de crengi (și de coajă); bucată mai mare tăiată dintr-un astfel de trunchi; bucată groasă de lemn", forma de feminin *cărtulare*, *ciopată* „bucată de carne tăiată sau ruptă din trupul unui om sau al unui animal", *cobză*, forma de masculin *furnic*, *gheometru* „inginer hotarnic", *gomon* „ceartă, larmă; vacarm", (*a*) *gomoni*, *grai* „înțelegere, învoială", *întradă* „leafă, venit", *jlătăniță* „verdețuri, plante comestibile", *liman* „estuar", (*a «se»*) *măti* „a zădărnici, a pierde", *mătire*, probabil, cu sensul „pierdere", *raspetie*, *răsuflu*, *repedele*, *rugină* „boală contagioasă, manifestată prin apariția unor bube roșiatice, probabil rujeolă", (*a*) *urla* „(despre vânt, viscol, apă etc.) a produce un zgomot prelung și puternic", *zar*, (*a*) *zgândări* „a se împrăștia, a se răspândi în toate părțile", „a ațâța, a întărâta; a scormoni"[11].

[10] Vezi N.A. Ursu, *op. cit.*, p. 152, 153.

[11] Lista lor este cu mult mai mare: *acru*, folosit la feminin plural, substantivizat, *adevăsală*, *alocure* „în unele privințe", în locuțiunea adverbială *pre alocuri*, *alofil*, „populație de altă semințe, de alt neam decât cel evreiesc", (*a*) *bortășa* „a găuri", *brundz*, *brustur*, *bugegiune*, *buhăvie*, *buhnet*, (*a*) *bura* „a ploua mărunt și des", *cafas* „gratii de lemn care se întretaie ca o leasă (la ferestre); zăbrele, ostrețe" și „balcon unde cântă corul într-o biserică", *căldărărie*, *chiuhăilan* „rasă de cai arăbești", *ciflic* „moșie mică, fermă, conac de moșie, parte de moșie, feudă", *cupeli*, *cupelă* „vas în care se botează copiii mici; cristelniță", *faptă* „întemeiere", *felegos*, *feludă* „ambarcațiune ușoară", *feredeuș* „persoană care se ocupă cu îmbăierea", *gâltan* „partea interioară a gâtului, cuprinzând faringele cu esofagul, laringele și traheea", „strâmtoare", *gherghef*, *girit*, *horă* „candelabru", *hotru*, *hâtru* „viclean, perfid", „persoană, mai ales femeie, care, în numele unui bărbat sau al părinților acestuia, mijlocește căsătoria cu o fată", *hrubă* „gaură pe sub pământ, peșteră, cotlon subteran", *învolburat* „învârtit, prins în volbură, în vârtej, învârtejit", *marda* „afacere necinstită, întreprinsă pentru a câștiga bani, *mățișor* „ramură verde (și înflorită, mai ales de salcie) care se duce sau se împarte la biserică, în duminica Floriilor", *mierâu*[1] „de culoare albastră", *mierâu*[2] „(despre ochi) căprui", *negură* „boală de ochi caracterizată prin pierderea vederii", „mulțime, cantitate, număr mare, imens de ființe sau de lucruri;

Scanned with OKEN Scanner

În afara acestora, dintre cuvintele discutate, în traducerile lui Dosoftei nu au fost înregistrați nici termenii: *abur* „suflet, viață", *albĕță* „boala de ochi care provoacă pierderea transparenței cristalinului; cataractă", *albuș* „sclerotică", (*a se*) *alege* „a ajunge, a deveni", *arătare* „revelație", *baștă*, *ceasornic*, *chișiță*, *corcodil*, (*a*) *defăima* „a vorbi de rău, a pune (cu rea-credință) într-o lumină defavorabilă, a blama, a calomnia, a denigra, a discredita", *făicav*, (*a*) *felelui*, *feleluiat*, varianta *furnic*, *haidău*, *ierosâl*, *lehusă*, *lĕtopiseț*, *liman*, *mănos*, *nacealnic*, (*a*) *năbuși* „a năvăli; a invada", *omănaș*, *pălărie*, *pestref*, *pielm*, *podalghie*, *polimar*, *povodnic*, *prihodiște*, (*a se*) *prosti* „a renunța (la o slujbă), a-și da demisia", *rarău*, *răpit* „nestăpânit, aprig", *sandâc* „supărare mare; necaz", *sarandar*, *sămăluitor* „care sămăluiește, chibzuiește, judecă", *scupelator (speculator)*, *slatină*, *sotnic*, *trătaș*, *țărimonie*, *țărămonie*, *țirimonie*, *țâdulă*, *urdzit* „întemeierea lumii", *urdzător* „întemeietor; făptuitor, creator", *vălușag*, *zburătură* „bucată de lemn scurtă și groasă (folosită, de obicei, pentru a bate pe cineva); scurtătură" și mulți alții.

Dintre aceste cuvinte, o parte se află numai în BIBLIA 1688: *furnică*, *lehusă*, *pielm*, *scupelator (speculator)*, o parte în BIBLIA 1688 și în alte scrieri: *arepa besĕrecii*, *boaghe*, *burduv*, *burduh*, *răvaș*, altele în BIBLIA 1688 și în HERODOT, I.: *abur* „vapori; lichid trecut în stare gazoasă", *baștă*, *corcodil*, *elefantin/lefantin*, *-ă*, *lamură*, *nacealnic*, câteva în HERODOT, I. și în alte scrieri: *căldărari*, *liman*, (*a*) *pozvoli*; numai în HERODOT, I.: *prihodiște*.

O serie dintre cuvintele din *Hronograf...* sunt înregistrate numai la Dosoftei: *atmeidan*, *avgustă*, *bogonosăț*, *bogoboreț*, *boiniță* „loc de luptă", în *Hronograf...* „casă de toleranță", (*a*) *cercăta*, (*a*) *cimpoti*, *hab*, (*a*) *hăoli*, *holcă*, *inopleměneț*, *ispravlenie*, (*a*) *însâ(m)bra*, *învârvomat*, *muierareț*, (*a se*) *prosti* „a ierta, a scuti de o pedeapsă", *rodoslovie*, *sugărel*.

Unii termeni apar la Dosoftei și în două traduceri ale lui Nicolae Milescu Spătarul, în BIBLIA 1688 și HERODOT, I. Dintre aceștia, se întâlnesc la Dosoftei și în BIBLIA 1688: (*a*) *anathematisi*/(*a*) *anaftematisi*, *camin*, *opște*; alții apar în aceste două surse și în alte scrieri: *bulci*, *chiparis*, *grecioasă*, (*a se*) *pohvăli*, *opște*; unele cuvinte se află numai la Dosoftei și HERODOT, I.: *butuc* „bucată groasă de lemn cu o gaură (sau cu două) în mijloc, în care se prindeau picioarele, mâinile sau gâtul prizonierilor și făcătorilor de rele; obezi, cătușe, fiare", *rodine*. Multe cuvinte

---

puzderie", *oblu* „care se prezintă în linie dreaptă; drept", *plamvoș*, probabil, „seminții care fac parte din rasa albă", *a poligni* „a trânti la pământ, a doborî; p. ext. a ucide, a omorî (trântind la pământ, călcând în picioare)", *poznă* „lucru, faptă, întâmplare, situație care iese din comun; curiozitate, ciudățenie, minunăție, bizarerie", *prăpădit* „(om) care are un caracter josnic, care comite acte josnice, care este lipsit de scrupule; (om) ticălos, nemernic, netrebnic, mișel", *prihană* „pricină, motiv care împiedică realizarea unui fapt, a unei acțiuni etc", *rață*, probabil, „obiect folosit în artilerie; proiectil", *răcoare* „putere malefică", (*a*) *răși* „(despre materiale, haine etc.) a se destrăma, a se deșira", (*a*) *săpa* „a nimici, a distruge în mod progresiv, lent, încetul cu încetul, pe nesimțite", *scăperemânt* „scăpărătoare", (*a se*) *teferici* ș.a.

Scanned with OKEN Scanner

se găsesc în traducerile lui Dosoftei, în HERODOT, I. şi în alte scrieri din epocă[12]. Prezența acestora în *Hronograf...*, alături de multe altele, demonstrează că, deşi atestată o singură dată, cu un secol sau două înainte, orice unitate lexicală putea fi cunoscută şi utilizată de un om instruit – mai ales că terminologiile erau în faze cu totul incipiente, iar elementele româneşti prin care se exprimau proveneau dintr-un fond lexical comun, popular în mare parte –, desigur, exceptând creațiile lexicale, care au un statut aparte.

În termenii lui G. Ivănescu, limba comunică viața sufletească, pentru că ea cuprinde nu numai semnele fonetice, ci şi înțelesurile, care sunt chiar faptele sufleteşti (gândiri, voințe, sentimente). În viziunea sa, „ceea ce nu este în limbă semn [fonetic] se identifică cu spiritul în totalitatea sa"[13], iar „literatura şi cultura pe de o parte, şi limba pe de alta, nici nu alcătuiesc două realități deosebite una de alta, ci o singură realitate, care e spiritul, viața spirituală"[14]. Din această perspectivă, studiul lexicului *Hronografului...* întregeşte profilul spiritual al traducătorului. O trăsătură specială a lexicului acestei traduceri este prezența unui număr mare de turcisme. Dintre acestea, sunt relevante numele proprii, prin care sunt actualizate denumirile unor clădiri şi locuri din Constantinopolul devenit Țarigrad şi din împrejurimi[15], prin echivalentul turcesc: numele porții Kinigon este actualizat prin *Balata*; palatul generalului Velisarie este numit *Techir Sarai;* un sarai vechi este numit *Ischi Sarai; Bahcĕ Sarai* este centrul Crâmului; strâmtoarea *Danei*, probabil Dardanele, este numită *Baluclava*; sunt amintite cartierele *Gălata*, *Betictaş* din Țarigrad; *Avrat pazar* este glosat „târgul de muieri"; numele turcesc al Hipodromului din Țarigrad este *Atmeidan*, *Atmeidian*, utilizat într-unul din contexte chiar fără ca echivalentul grecesc pe care îl redă, Ἱπποδρόμιον, să existe în cronografele greceşti; pentru numele Insulei Hios este utilizat numai turcescul *Sacâz*, la fel ca în traducerea *Istoriilor* lui Herodot. Aceste denumiri nu au fost introduse de un „remaniator" al traducerii, aşa cum s-a putut presupune[16], ci, desigur, de traducătorul acestor scrieri. În afara numelor proprii amintite, în *Hronograf...* se întâlnesc peste şaptezeci de turcisme, în special termeni

[12] Din această categorie sunt: *armată*, *logoş*, *músică/musícă/musâcă*, *opacină*, *plaşcă*, *tvoreț*, *țăst*, *țintirim/țântirim* ş.a.

[13] G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", Iaşi, vol. XI–XII, 1944–1945, p. 22.

[14] *Ibidem.*

[15] Acestea sunt descrise prin detalii care puteau fi precizate numai în urma contactului cu realitatea, aşa cum reiese, de altminteri, chiar din context. În lucrarea noastră (vezi *supra*, nota 2), capitolul *Repere pentru stabilirea traducătorului*, am expus pe larg fragmente cu acest tip de descrieri, pasajele corespondente din cronograful grecesc şi din traducerea lui Dosoftei după cronograful lui Matei Kigalas, *Nová adunare de istorii...*, în care nu apar nici denumirile turceşti, nici descrierile amintite.

[16] Vezi N.A. Ursu, *op. cit.* p. 247–278.

Scanned with OKEN Scanner

administrativi, dar şi nume de obiecte, clădiri etc., ceea ce arată o bună cunoaştere a sistemului, dar foarte probabil şi a limbii: *agem, agimăsc, -ască, aibaşi ciorbagiu, bail, barat, beglerbei, bogaz, boaz, bostangi başĕ, buiurdium, buluc, cadiu, cadil escheriu, cafas, caftan, caic, caimacam, capigiu, căftan, cărăiman, căzâlbaş, ceauş, chirie, chiuhăilan, ciflic, cirac, cobuz/cubuz, culă, donanma/donamma, dugheană, duium, emurluc, iamurluc, gherdan, gherghef, ghiaur, girit, hadâmb, (a) hadâmbi, halca, hazna, hasăchie, hoge, ienicer, iltirim, imam, imaret, (iuva) haraci, leafă, magună, mangăr, marda, mazil, măframă, mecit/mecet, meidan, milotie, minarea, musaip, nacara, nagara, nafaca, nisangiu, otac, paşă, pil, sarahir, săitidz (?), sângeac bei, spahiu, subaş, tavlii, techĕ, tefericie, (a se) teferici, tefterdari, telbiz, valedea.* O parte din aceste cuvinte nu sunt înregistrate în DA şi DLR, iar, pentru majoritatea, *Hronograful...* oferă o primă atestare sau unica atestare din epocă, în raport cu atestările din dicționarul tezaur. Este de remarcat că, dintre aceştia, *Atmeidian, Atmeidan, bogaz, boaz, buluc, caic, caimacam, ceauş, duium, hadâmb, hoge, imam, mangăr, mecit, tefericie, nacara/nagara* sunt folosiți în repetate rânduri şi, de asemenea, că traducătorul utilizează derivate pe teren românesc de la radicalul turcesc: *agimăsc, -ască, (a) hadâmbi* (care se întâlneşte şi în HERODOT, I.), *(a se) teferici*[17].

O altă trăsătură a lexicului *Hronografului...* este numărul mare de slavonisme şi de pasaje în slavonă care, cel mai adesea, traduc din textul grecesc fragmente biblice variind ca dimensiune de la sintagme la texte de patru-cinci rânduri. Traducătorul se va fi folosit curent de slavonă nu doar ca de o modalitate de expresie care îi era familiară, fiind şi limbă de cultură, cu circulație în epocă în Țările Române, dar şi pentru necesitatea de a suplini neajungerea limbii române. Astfel se explică şi utilizarea sensurilor etimologice în multe cazuri, din care aici am prezentat o parte: *gomon* (de la care a format şi verbul *gomoni*), *lĕtopiseț, agneț* şi slavonismele prin care a preferat să traducă cuvinte compuse din greceşte, care desemnează noțiuni din sfera religioasă (dar nu numai), precum *bogonosăț, bogoboreț, bogoslovie, ciudotvoreț* ş.a. Să nu uităm că, la acea dată, Dosoftei nu tipărise cărțile de cult, iar un bun cunoscător al problemelor religioase cum era Milescu va fi utilizat slavona, atât în scris, cât şi în discuții[18]. Cu siguranță, în interiorul nucleului elitei româneşti – în care Nicolae Milescu Spătarul şi mitropolitul Dosoftei sunt personalități centrale – care se formase în acel moment

[17] Am analizat pe larg elementele turceşti în comunicarea *Nicolae Milescu Spătarul, traducător al* ***Hronografului den începutul lumii****. Noi argumente*, prezentată la simpozionul „Nicolae Spătarul Milescu – 300", organizat de Institutul de Studii Sud-Est Europene (București, 3 octombrie 2008). Comunicarea va fi publicată în volumul care va reuni contribuțiile prezentate la simpozionul respectiv sub titlul *Nicolae Milescu Spătarul, le traducteur de la* ***Chronique dès le commencement du monde****. Nouvels arguments.*

[18] Pentru ideea existenței variantei vorbite a limbilor literare, vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 20.

Scanned with OKEN Scanner

şi care avea idealuri comune, se va fi produs, odată cu schimbul de idei, şi circulaţia unor termeni şi a unor tendinţe de exprimare în care slavona era un factor comun. Dosoftei, spirit sintetizator şi, mai mult decât atât, un creator de limbă, a preluat termeni din scrierile studiate şi traduse, dar şi din contactul viu cu cărturarii vremii, aşa cum a preluat şi a prelucrat elemente din graiul popular şi din limbile pe care le cunoştea. În ceea ce priveşte folosirea cultismelor slavone religioase, dar şi din sfera laică, acestea aveau circulaţie în epocă, după cum atestă folosirea termenilor *iconoboreţ* în MOXA, C., *ciudotvoreţ* în MĂRGĂRITARE şi *bogoslovie* în MILESCU, M., N. COSTIN, L.

O altă latură definitorie a personalităţii traducătorului reiese din studiul elementului latin din *Hronograf*... Este incontestabil că traducătorul cunoştea latina. A utilizat o seamă de termeni, neologici la acea vreme, sub influenţa limbii greceşti, a slavonei, a polonezei, a textelor pe care le-a tradus etc., dar şi a latinei: *astronom, avgustă, avorighen, consul, corcodil, delfin, doftor/dovtor, ducă/dux, eclipsis/eclipsâs, elefantin/lefantin, -ă, gardinal, legheon, maghistru, modiu, musică, monedă/monetă, ochean/ochiian/ocheian, organ*[1], *organ*[2], *palatiĕ, patrichiu, planită, politica, pretorie, prindzăp, ritor, sănat, sănator, secretari, sânagog, theologhie, ţărimonie/ţărămonie/ţirimonie, ţâdulă* ş.a. Preia termeni care erau în uz încă din secolul anterior: (*a*) *împlânta*, (*a*) *împuta*, (*a*) *învita*, dar termenii neologici latini sunt foarte puţini: *despotaţâe, îndurat, -ă, întopsăcat, -ă, scupelator, testement/testemânt*. Dintre aceştia, *îndurat* (cu sensul propriu „tare, dur"), nu a mai fost înregistrat în alte scrieri, *despotaţie* numai într-o copie după *Hronograf*..., *scupelator* şi în BIBLIA 1688[19]. Reluând pe scurt comparaţia pe care

[19] În traducerile mitropolitului Dosoftei se întâlnesc multe cuvinte de origine latină sau derivate pe baza unui radical latin neologic, de tipul: (*draculь şi*) *ageriĭ lui, consţienţie, coriu, creatură, figură, formă* şi verbele (*a*) *înformui* şi (*a*) *preformui, fără maculă* şi derivatul *nemăculată, persoană* (cu referire la unul din ipostasurile Sf. Treimi), *presidenţiile* (*prorocilor*), *tristicie, versь*, calcul *împregiur stanţie*, explicat de Dosoftei prin *ţircumstanţiile* (*încungiurările*) (în MOL.); *conştinţie*; (*Ţie*) *depunem* (*viaţa noastră toată şi nedejdea*), *l-ai înformuit, înveştit* (*cu al preuţâiei dar*), *formă, a ta matrică* (*scaun ş-au făcutu-o*) (în DL 1679); *ai înformuit*, (*trimite agiutoriul Tău*) *supra* (*cărora stau naintea feţii slăvii Tale*) (în DL 1689); (*aceşti sămeţi şi vârtoşi şi*) *ageri* (*asupra şerbilor lui Hristos cădzură gios*), *armoniile* (*trupului şi toate-ncheieturile*), *benedict, catedră, cavză, commentarie, crudelitatea, depozitum, diferenţie, duxul, firmamentul, formă* (utilizat de mai multe ori), *formuire* şi participiul *formuite, gheneros, Genesis, iliiustrissimus, lustrată, notar, pretor, proprietăţâle* (*trupului*), *proprium, protictorii, providenţie, şteptru, teatrum, ţisterna* ş.a. (în V.S.); *aborighines, ageri* (*a satanei*), *Ghenesis, bibliotecă, colona, consţienţie, daţi, deoţeză, dictator, figură, furmuit, furma, materie* (de mai multe ori), *matrica* (de mai multe ori), *Narţissus, naturaleter, necompozit, necompozuit* (de mai multe ori), *nefigurată, neînformuit, nobillisimi, notar Vasilie Optimus, palatium, Ioan patriţiul, patronul, podagric, prinţipii, propiţiatoriul, proprietate* (de mai multe ori), (*a lui Dumnădzău este*) *proprie* (*să înviedze*), şi verbul (*a*) *proprieţi, providenţie, purgaţie, raţionaliul, răducere, secund, senteţie*, (*pravile şi*) *statute, subsistenţie, teatrum, topsăc* (în N.A.). Întâlnim, de asemenea, compuse cu prepoziţia *supră* şi sintagme sau pasaje mai lungi în latină.

am făcut-o cu traducerile lui Dosoftei, precizăm că, în scrierile mitropolitului moldovean, termenii latini reprezintă o categorie distinctă atât prin număr, cât şi prin sfera semantică din care sunt preluați, dominant teologică şi filozofică[20], precum şi prin folosirea lor neaşteptată în contexte privitoare la dogma creştin-ortodoxă: *creatură*, (*a*) *înformui*, (*a*) *preformui*, *persoană*, *providenție*, *proprietate*, *subsistenție* ş.c.l. Dacă, din necesitatea de a susține viziunea ortodoxă asupra tainei împărtăşaniei în Occident, Milescu a scris în latină *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali Splendens*..., pentru traducerile în româneşte[21], cărturarul moldovean nu numai că nu a considerat necesar să utilizeze termeni latini, dar credem că a evitat, chiar, folosirea lor în exprimarea chestiunilor teologice şi mai ales dogmatice. Motivul profund care l-a determinat la această opțiune ține de convingerea sa la acel moment, de şcoala şi mediul în care s-a format[22] şi în care „greaca era considerată ca receptacolul cel mai pur al teologiei ortodoxe"[23].

Am analizat pe larg cuvintele latine neologice din *Hronograf*... şi pe cele utilizate sub influența latinei, prin comparația cu aceste elemente din traducerile lui Dosoftei, în articolul *Elementul latin în* ***Hronograful den începutul lumii****. Noi argumente în sprijinul paternității lui Nicolae Milescu Spătarul*, în „Analele Universității «Ştefan cel Mare»", Suceava, tomul XIV, nr. 1, 2008.

[20] În studiul *Limba mitropolitului Dosoftei*, în vol. *Studii de istoria limbii române literare*, Iaşi, Editura Junimea, 1989, ediție îngrijită şi postfață de Al. Andriescu, G. Ivănescu, arată că, prin împrumuturile din greacă şi latină din traducerile lui Dosoftei, începe să se creeze în limba română o terminologie ştiințifică şi filozofică.

[21] Nici în *Cartea cu multe întrebări*... Milescu Spătarul nu foloseşte termeni neologici latini. Din această categorie, foarte puțini termeni – dintre care unii care apar şi în alte scrieri din epocă – se întâlnesc în *Istoriile* lui Herodot: *răpublică*, (*a*) *împuta*, (*a*) *învinci*, (*a*) *răduce* şi, probabil, şi *parasang*; vezi comentariile pe care le-am făcut în *art. cit.*

[22] Sextil Puşcariu surprinde cu exactitate starea de lucruri de la Şcoala patriarhiei din Constantinopol şi rolul lui Milescu: „Cultura grecească însăşi, pe care o răspândea «şcoala cea mare» a patriarhiei din Constantinopol, suferea în vremea aceasta o puternică influență apuseană. Grecii din insulele de sub stăpânire venețiană introduseră în această şcoală studiul limbii latine. Această influență italiană, exercitată cu deosebire de eleni ai Universității din Padova, avu însă ca rezultat întărirea elenismului şi a ortodoxiei. În această şcoală îşi făcură educația fiii unor boieri români şi odată cu ei şi domnitorii de mai tîrziu Constantin Duca, Dimitrie Cantemir şi Alexandru Mavrocordat. În a doua jumătate a veacului al XVII-lea şeful acestei mişcări, care tindea la emanciparea creştinilor ortodocşi, cu deosebire a grecilor de sub jugul turcesc, era Dosoftei, patriarhul din Ierusalim, care petrecu câtva timp şi în Țările Române. Prietenul şi confidentul acestuia, trimis de Dosoftei în Rusia, unde fu, în curs de aproape patruzeci de ani, exponentul acestor idei, a fost un român, moldoveanul Nicolae Milescu", *Istoria literaturii române. Epoca veche*, București, Editura Eminescu, 1987, p. 86; vezi şi P.P. Panaitescu, *Nicolae Milescu Spătarul (1636–1708)*, versiunea românească de Silvia P. Panaitescu, ediție îngrijită, studiu introductiv şi note de Ştefan S. Gorovei, Iaşi, Editura Junimea, 1987, p. 6: „«Marea Şcoală», sub conducerea acestor profesori, a căror educație era mai curând occidentală, a înlesnit elevilor săi cunoaşterea limbii latine şi a umanismului, a fost unul din focarele Renaşterii ortodoxe. Elevii săi au întemeiat şcoli greceşti la București, Iaşi şi Moscova; din mijlocul ei a răsărit ideea eliberării creştinilor de sub jugul otoman".

[23] P.P. Panaitescu, *op. cit.* p. 10.

Scanned with OKEN Scanner

Grăitoare în acest sens este şi atitudinea lui Milescu în Rusia[24]. Mitropolitul Dosoftei, despre care s-a presupus că a studiat la şcoala Frăției Ortodoxe din Polonia[25], deci într-un mediu în care curentul grecesc nu prima, ca în şcoala Patriarhiei din Constantinopol, adoptă cu mai multă uşurință termeni latini în exprimarea chestiunilor de dogmă, fiind, ca şi în alte privințe, un inovator[26]. El vede necesitatea unei sinteze între termenii religioşi slavoni, latini şi greceşti şi, mai mult decât atât, are puterea să o şi creeze, menținând canoanele dogmei ortodoxe. În termenii lui A. Philippide şi G. Ivănescu, este vorba despre manifestarea bazei spirituale. Putem spune că fiecare din aceşti cărturari are baza sa spirituală[27], cu trăsături proprii, iar această realitate se reflectă în limbă. Milescu îşi structurează cunoştințele teologice şi cuprinde dimensiunea religioasă ca parte a vieții sale sufleteşti, dar, din motivul pe care l-am arătat şi care ține de formația, deci de structura sa interioară din acea perioadă, preia selectiv şi într-un număr foarte mic cuvinte din latină. Dimpotrivă, altele sunt datele bazei psihologice a mitropolitului Dosoftei care are o mai mare libertate interioară, trecând chiar peste prejudecățile partidei greceşti, ce identifica elenismul cu ortodoxismul[28]. Drept

[24] Vezi pentru acest episod din activitatea lui Milescu şi pentru rolul său în Rusia, P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 76–78 şi p. 87–89.

[25] Vezi N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, postfață şi bibliografii finale de Dan Simonescu, prefață de Dan Zamfirescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1980, p. 203; cf. şi *Dicționarul general al literaturii române*, vol. *C–D*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2004, p. 725, articolul *Dosoftei*, realizat de Rodica Şuiu.

[26] „El reprezintă un nou tip de teolog român, deosebit de cel obişnuit atunci, care se inspira mai ales din limba slavă bisericească; Dosoftei ştia greceşte şi latineşte şi căuta să îmbogățească limba şi cu elemente greceşti şi latineşti", afirmă G. Ivănescu, *loc. cit.*, p. 57; vezi şi Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Editura Minerva, 1971, p. 149; cf. şi Ioan Oprea, *Terminologia filozofică românească modernă*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1996, p. 64.

[27] Vorbind despre conceptele de *bază de articulație* şi *bază psihologică* din teoria lui A. Philippide şi arătând modul în care G. Ivănescu le preia şi le nuanțează, Carmen-Gabriela Pamfil, în monografia *Alexandru Philippide*, Bucureşti–Chişinău, Editura Litera, 2008, p. 127, observă că „aceste sintagme se întîlnesc în contexte care vizează atât limbile, ca produse ale organelor articulatorii şi ale psihicului uman, cât şi vorbitorii, ca creatori ai limbilor prin acțiunea organelor articulatorii şi a psihicului"; de aceea, afirmă autoarea, se poate vorbi despre *baza de articulație* ori *baza psihologică* a unei limbi, ca şi despre *baza de articulație* ori *baza psihologică* a vorbitorilor. Ivănescu, care nuanțează conceptul de bază psihologică şi denumeşte această realitate *bază spirituală*, distinge în această bază elemente formale (logice) general umane şi „elementele de conținut, *adică cele care au ca expresie cuvintele* [subl. n.]. Acestea variază însă foarte mult de la o epocă la alta, de la un popor la altul, de la o categorie socială la alta, *chiar de la un individ la altul* [subl. n.] şi, deci, în această privință, baza spirituală este foarte diversă şi foarte schimbătoare. Putem admite că înseşi limbile literare (de cultură) au altă bază spirituală decât graiurile populare, *putem admite o bază spirituală deosebită chiar la fiecare individ vorbitor* [subl. n.]" (Carmen-Gabriela Pamfil, *op. cit.*, p. 139).

[28] La un moment dat, în Rusia, când susținătorii elenismului exagerează, şi Milescu va ajunge să adopte o atitudine temperată, devenind un factor de echilibru între partida greacă şi cea latină; vezi P.P. Panaitescu, *op. cit.*, subcapitolul *Conflictul dintre Milescu şi partidul grec* (p. 76–78).

Scanned with OKEN Scanner

urmare, mitropolitul-cărturar nu numai că nu vede o opreliște în utilizarea termenilor latini neologici, dar îi folosește el însuși, care era un susținător al ortodoxismului, după cum se știe, chiar prin atitudine polemică.

Fiecare dintre trăsăturile lexicului din *Hronograf...*, evidențiate aici, sunt, implicit, tot atâtea trăsături ale personalității traducătorului și reprezintă coordonate ale bazei sale spirituale. În afară de acestea, o serie de termeni neologici denotă competențele de vorbitor al limbii grecești și latine – mai sus am susținut această calitate și privitor la slavonă –, practicate îndeosebi într-un alt mediu decât cel românesc și cunoștințe de tip enciclopedic. Este semnificativ faptul că acești termeni[29] nu se află în pasajele corespondente din cronografele grecești, ci erau familiari traducătorului din alte contexte, cel mai probabil din medii în care se vorbea și se studia în greacă și latină. Termenul *ambac* „tablă, placă utilizată pentru scris și socoteli" nu a mai fost înregistrat în epocă și, în pasajul în care îl folosește, traducătorul precizează că acest instrument era grecesc. Faptul că și obiectul în sine și numele, dar și cei care îl foloseau îi erau familiare rezultă și din utilizarea unui derivat de la acest grecism, *ambăcari*. Un alt termen, *pestref*, este din domeniul muzicii și se referă, în *Hronograf...*, la muzica grecească. Cuvântul *pălărie*[30], înregistrat în epocă și în LEX. MARS. și N. COSTIN, LET. II, are drept corespondente în textul grecesc termeni diferiți, καπάσιον (K, p. 199) și χρυσοκόκκινα σκιάθια „pălărie de aur roșie" (K, p. 528). Probabil, așa cum presupune D. Mihăescu, la originea acestui cuvânt se află mgr. ἀπαλαρία, care se poate să fi circulat mai mult oral și să fi fost chiar un termen popular; nu e exclusă nici influența it. *cappellaria* și, probabil, acest termen, a putut fi construit chiar pe forma românească de la radicalul *păr*, **părărie*, despre care vorbește Philippide, cu influențele străine precizate. Forma *scupelator* „călău" este rezultată prin metateză de la latinescul *speculator* și se datorează mai degrabă copistului, căruia cuvântul latin îi era, foarte probabil, necunoscut și pe care traducătorul l-a preferat termenilor care se utilizau atunci. Presupunem că verbul (*a*) *măti* „a se pierde, a se distruge" și substantivul *mătire* sunt adaptări ale gr. ματαιώνω, pe care traducătorul îl utilizează și, realizând că e necunoscut, îl glosează. Latinismul *despotație* „discuție, dezbatere; pledoarie"[31], înregistrat doar într-o copie după *Hronograf...*, este folosit nu mai puțin de șapte ori, ceea ce demonstrează că îi era familiar traducătorului, care îl introduce în virtutea faptului că îl considera potrivit pentru a desemna realitatea respectivă, anume disputa pe teme dogmatice, care ține de oratoria teologică. Tot un termen care trebuie să-i fi fost familiar și pe care

[29] Vezi analiza lor și contextele din *Hronograf...* în lista de la sfârșitul acestei lucrări.

[30] Vezi mai jos analiza cuvântului.

[31] Vezi analiza în art. *Elementul latin în* ***Hronograful den începutul lumii****. Noi argumente în sprijinul paternității lui Nicolae Milescu Spătarul.*

Scanned with OKEN Scanner

traducătorul l-a utilizat tocmai pentru că îl considera adecvat pentru a exprima exact realitatea la care se referă este *gheometru* „inginer hotarnic", pentru care în cronograful grecesc se foloseşte cuvântul τεχνήτας. Totodată, aşa cum procedează frecvent, conştient că va fi fiind necunoscut cititorilor, traducătorul glosează neologismul. Referitor la prezenţa acestui termen în scrierile lui Nicolae Milescu, D. Mihăescu menţionează: „De notat că cea mai veche atestare rusească, sub forma *geometrij*, datează din anul 1672, provine din scrierea *O sivillax* (*Despre sibile*) a lui Nicolae Spătarul (Milescu)"[32]. Un alt termen cunoscut traducătorului independent de textele greceşti, *întradă*, neînregistrat în epocă, este o adaptare după grecismul εντράδα, la rândul său preluat în perioada bizantină din italiană. Precizarea adusă prin glosă denotă că traducătorul introduce în mod voit acest termen, referitor la sfera semantică administrativă, procedând ca şi în cazul termenilor din aceeaşi categorie amintiţi mai sus, şi consideră necesar să-l folosească pentru că desemnează adecvat realitatea avută în vedere, pe care o cunoscuse prin contact direct. În acelaşi timp, are conştiinţa că este un termen necunoscut şi, ca şi în celelalte cazuri, îl explică printr-un turcism.

Ovid Densusianu remarca în scrierile lui Dosoftei[33] o seamă de termeni: derivatele regresive *cust*, *pornă*, *pogor*, *scumpăr*, adverbul *lesne* folosit ca substantiv, *hoarbă* „adunare", (*a*) *îndupleca* din pasajul *să înduplece sub picioarele lui tot pizmaşul*, probabil cu sensul „a supune", *popor* cu sensul actual, (*a se*) *prosti* „a ierta", (*a*) *schimosi*, *dumeastec*, (*a*) *ima*, *lucoare*, *încălţări* „încălţăminte", *rapură*, *sufrunceao*, *bojniţă* „templu", *crâng*, *crug*, *grumb*, *iştelenie*, *năsli*, *oceanie*, (*a*) *pohvăli*, *poslanie*, *săpotrivire*, *săzdanie*, *sever* „vânt de nord", *sâlţă*, *tvoreţ*, (*a*) *undi* „a prinde cu undiţa", (*a*) *încita*, *nelutatec*, *prohită* din pasajul *mă iau în prohită*, cu sensul „a lua în batjocură", (*a*) *(îm)prohita*, *stavăr*, *tângă*. În *Hronograf...*, la fel ca în alte scrieri vechi, se întâlnesc derivate regresive, însă nu atât de multe şi de speciale ca cele observate de Densusianu în textele lui Dosoftei. De asemenea, fie şi numai prin raportare la DA şi DLR, se poate constata că termeni precum *sâlţă*, *crug*, (*a*) *pohvăli*, *poslanie*, *săzdanie*, (*a*) *schimosi*, *tvoreţ* se află şi în alte scrieri. Însă o creaţie proprie lui Dosoftei, dintre cele observate de Densusianu şi de alţi lingvişti, precum *nelutatec*, cuvânt pe care, de asemenea, îl întâlnim în mai multe traduceri ale sale, precum şi derivatul *nelutăticia*, nu apar în *Hronograf...*. Nici *sufrunceao*, *horbă* „adunare", cu derivatele (*a*) *horbi* „a aduna", *horbitor* „care este de faţă"[34], (*a*) *îndupleca* „a supune", *popor* cu sensul actual nu

[32] Vezi *Contribuţii etimologice şi lexicale*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 141.

[33] Vezi *Opere*, III, ediţie îngrijită de Valeriu Rusu, Bucureşti, Editura Minerva, 1977, p. 44–51.

[34] Vezi Carmen-Gabriela Pamfil, *O etimologie controversată: **vorbă** < (v. rom. **dvorbă**) < sl. **dvorĭba***, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", tomul XXXIX–XLI, 1999–2001 (Bucureşti, 2003), p. 18, unde, alături de substantivul *horbă* „adunare, mulţime", sunt amintite şi derivatele *a*

Scanned with OKEN Scanner

sunt folosite de traducătorul *Hronografului*.... Aceste creații lexicale și altele, precum derivatele cu radical latin sau grecesc de tipul (*a*) *preformui*, (*a*) *înformui*, *nemăculată*, *necompozit*, (*a*) *prăplăzmui*, *astronomicesc*, *icumenicesc*, *iamviceşti*, *aselghiceşti* etc., formații lexicale cu prepoziția latină *supra*[35]: *supră-nălța*, *supră-ntra*, *supră-ființat*, *supră-cerescul*, *supră-dumnădzăiască* ș.a., derivatele neobișnuite în număr mare, mai ales cu sufixul *-ciune*[36], nu sunt utilizate de traducătorul *Hronografului*... și nu apar nici în *Istoriile* lui Herodot.

* * *

Am selectat pentru analiză, din economie de spațiu, minimul necesar pentru a oferi o idee asupra bogăției lexicului acestei traduceri și pentru a susține, prin argumente noi, ipoteza că traducătorul *Hronografului*... este Nicolae Milescu Spătarul.

ábur s.m. – etimologia cuvântului este controversată, vezi CIORĂNESCU; în general, în dicționare este considerat cuvânt autohton, cu trimitere la alb. *avull*. În *Hronograf*..., cuvântul este utilizat cu trei sensuri. 1) Cu sensul „suflet, viață", cuvântul este ilustrat în DA (s.v.) cu un citat din CANTEMIR (apud HEM), astfel în *Hronograf*... putem vorbi de o atestare anterioară: *Socotesc că și pământul va fi suspinat de jĕlĕ ei și pietrile și lĕmnele și toate câte sânt* ***cu abur*** *și* ***fără abur*** *să vor fi mâhnit și să vor fi jelit* (f. 478[r]). 2) Sensul „vapori; lichid trecut în stare gazoasă" este înregistrat în epoca veche în COD. VOR. și BIBLIA 1688. Se întâlnește și în HERODOT, I. 94, 96[37]. În *Hronograf*...: *Ş-au potolit para cĕ de foc ş-au făcut mijlocul peştiei răcuros ca* ***un abur*** *de roaă, suflând* (f. 193[r]). 3) Sensul „răsuflare, suflare" este înregistrat în DOSOFTEI, PS. Se află și în DOSOFTEI, V.S.[38] și, cu două secole înainte, în PSALT. HUR. 200. Textul nostru oferă o atestare: *Să-ş ferească omul cĕle cinci ciuvstvo ce le are de la Dumnădzău să fie curate de păcate, adecă vedĕrĕ ochilor și audzul urechilor, și mireazma nasului, adecă răsuflul* ***aburului*** *și gustarĕ rostului și purcesul trupului* (f. 541[v]).

aburătór, -ătoáre adj. < *abur* + suf. *-ător*[39]. Cuvântul nu este înregistrat în dicționare. În *Hronograf*... are sensul „care este grăit cu duh", „înduhovnicit": *Nu ca dumnădzăilor ne închinăm icoanelor noi, încredințați creştinii, precum să închină elenii bodzâlor.* [...] *Şi precum jidovii să închina celor doi heruvimi de aur făcuți și vărsați, ce era puşi deasupra chivotului cu pravila de învățătura lui Dumnădzău, ce nu să închina firei aurului, ce celuiĕ ce învață de-i fĕce într-acela chip, Dumnădzăului. În ce chip dentru cuvinte* ***aburătoare*** *audzâm ca când ar fi întrupate și înțălĕgem cu gândul duhovnicĕşte, aşĕ și den vedĕre trupască ne aducem spre vedĕre duhovnicească* (f. 567[r]).

---

horbi „a aduna", *horbitor* „care se află de față", iar această creație a lui Dosoftei este interpretată astfel: „Dosoftei va fi pus în relație acest cuvânt (și derivatele) de el creat, și nu preexistând în limbă, cu o realitate originară, pe care astfel o evocă. Poate că prin *horbă*, Dosoftei, îngemănând «(con)vorbirea» cu ideea de «solidaritate», cu «comuniunea», a revelat rostul profund al limbajului uman".

[35] Vezi și O. Densusianu, *op. cit.*, p. 46.

[36] Vezi și Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *op. cit.*

[37] „Pentru căci nu are Nilos *abur*, aşă socotescu cum den lucru cald nu iasă *abur*, ce numai de unde iaste răci, și, pentru căci iaste cald locul acela, pentru aceea nu iasă nici *abur*" (96).

[38] Vezi Laura Manea, *Dosoftei, Viața și petreacerea svinților. Studiu lingvistic*, partea I, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2006, p. 424.

[39] De regulă, asemenea derivate se formează de la verb, la care se adaugă sufixul *-ător*, cf. *pătrunzător*, *coborâtor*, *înțelegător* etc. În cazul lui *aburător*, un verb (*a*) *abura* nu este atestat în textele vechi, însă este înregistrat în DA, cu citate din epoca modernă.

Scanned with OKEN Scanner

ágneț subst. < sl. агньць (rus. агнец), DA (s.v.), MIKLOSICH „ἀμνός agnus"; SCRIBAN și DEXI fac trimitere și la lat. *agnus, -i*. Sensul etimologic „miel" din *Hronograf...* nu este atestat în dicționare: *Luăm plată darul svântului botedz, a doa naștere sufletului, pe după ce să giunghě dumnădzăescul **agneț**, Hristos, și pre după înviere trupul și sângele lui noaă dĕde-l, fiindu-i voiě ca să ne facă moșněni věcinici împărăției Sale* (f. 542[r]).

aiúri adv. < lat. *ălĭŭbī*, DA (s.v. *aiure*); în dicționare este general acceptată etimologia lat. *aliŭbi* + *-re* + *a*. Sensul din *Hronograf...*, așa cum reiese din sintagma *lumea de-aiuri*, care înseamnă, în credința creștină, „lumea de dincolo de moarte; judecata de apoi", nu este surprins în DA și nici în alte dicționare. În *Hronograf...*: *Ca să nu-i facă plată în lumě **de-aiuri** pentru sângele acelor oameni mulț ce s-au vărsat, ce să i să facă plată pre această lume* (f. 290[v], cf. f. 96[r]).

albĕță s.f. pl. < *alb* + suf. *-eață*. Prima atestare din DA (s.v. *albeață*) a sensului „boală de ochi care provoacă pierderea transparenței cristalinului; cataractă", este din NECULCE, LET. Cuvântul se întâlnește și în ms. *4389*[40]. *Hronograful...* prezintă atestări anterioare: *Topazion. Acĕsta, când o freci cu apă, ĕste bună de ochi, săvai de va hi și **albĕță*** (f. 47[r]); *Hiĕrĕ pĕștelui, de vei atinge la ochii cu **albĕțe**, în loc să vor lua albĕțele și vor hi curați ca și de-ntâi* (f. 97[r]).

albúș s.n. < *alb* + suf. *-uș*. Sensul „albul ochiului; sclerotică" este ilustrat în DA (s.v.) cu un citat din CANTEMIR, IST. *Hronograful...* oferă atestări mai timpurii: *Dicor i-au fost dzicând căce i-au fost **albușul** unui ochi vĕrde* (f. 263[v]); *Anastasie cel cu doaă **albușuri** la ochi împărățî 27 ani* (f. 582[v]).

(a se) alége vb. III, refl. < lat. *allĕgo, -ĕre*, DA. Sensul din *Hronograf...* „a ajunge, a deveni" este ilustrat în DA (s.v.) printr-un citat din Nicolae Costin, în LET. I. A. Textul nostru prezintă o atestare anterioară: *Ș-au dat tot ce au avut milostenie la săraci și la mișei și s-au călugărit și **s-au ales** foarte un om doslușit și ciudotvoreț* (f. 218[r]).

ambác s.n. < ngr. ἄμπακος, DLN (unde este considerat și în neogreacă o formă învechită < it. *abbaco* < lat. *abacus* < gr. ἄβαξ, -κος). În DA (s.v. *abac*) nu au fost înregistrate atestări din epoca veche; este considerat un neologism din fr. *abaque*; CADE, DM, NDU, DEXI propun ca etimologie și lat. *abacus*; DEXI face trimitere și la gr. ἄβαξ, -κος; CIORĂNESCU indică etimologiile fr. *abaque*, it. *abbaco*, iar din it., prin ngr. ἄμπακος, pentru varianta învechită *ambac*; cf. și TDRG[3]. Cuvântul nu se află în textul grecesc K (vezi p. 428). Traducătorul *Hronografului...* îl va fi preluat din limba greacă, după cum atestă forma cuvântului, independent de sursele grecești, și îl utilizează cu sensul „tablă, placă utilizată pentru scris și socoteli": *Cumpăta împărățâiĕ cu scrisorili și cu **ambacul** grecesc* (f. 481[r]). Acest sens nu este surprins în DA, iar dintre dicționare, SCRIBAN, unde se indică și etimologiile în funcție de perioada în care a putut pătrunde acest cuvânt în limbă: lat. *ăbăcus, -i*, ngr. ἄβαξ, fr. *abaque*, precizează pentru sec. al XVIII-lea forma *ambac* < ngr. *ἄμπακος*, cu sensul „placă (tăbliță) de scris; socoteală". Atestarea din *Hronograf...* indică faptul că acest cuvânt a pătruns în limba română încă de la mijlocul sec. al XVII-lea.

ambăcári s.m.sg. < *ambac* + suf. *-ar*. Cuvântul nu este înregistrat în dicționare. În *Hronograf...* are sensul „persoană care ține socotelile". Faptul că traducătorul formează de la *ambac* un derivat nume de agent este o dovadă în plus că acest termen îi era familiar: *Era* [...] ***ambăcari** foarte adânc a luarĕ sama, mii de legheoni și de întunĕrece* (f. 433[r]).

(a) anathematisí/(a) anaftematisí vb. IV, tranz. sunt forme de la aoristul gr. ἀναθεματίζω. În DA (s.v. *anatematiza*) se indică și etimologia greacă și este înregistrată varianta *anatematisi*; SCRIBAN, de asemenea, prezintă această variantă, indicând ca etimologie ngr. și vgr. ἀναθεματίζω, fr. *anathématiser*. Cu sensul care apare și în *Hronograf...*, „a lovi cu anatemă, a afurisi, a blestema, a procleți", cuvântul este ilustrat în DA cu citate din DOSOFTEI, V.S.[41] Se

[40] Vezi V. Arvinte, studiul lingvistic la MLD, III, LEV., p. 8.
[41] Vezi și Laura Manea, *op. cit.*, p. 415–416.

Scanned with OKEN Scanner

întâlnește și în BIBLIA 1688, cu aceeași formă provenită din aoristul verbului grecesc[42]. Atestările din *Hronograf...* sunt anterioare: *Pre alț bogonosăți părinț și bărbaț svinț i-au* ***anathematisât*** *acesta spurcat de împărat* (f. 348[r]); ***Anaftematisârâ*** *pre aceștě și pre toți eriticii* (f. 463[v]).

anthipát s.m. < mgr. ἀνθύπατος, DA. Cu sensul „proconsul (având și funcție de judecător)", cuvântul este atestat în DA (s.v. *antipat*) în COD. VOR., MINEIUL 1776. În epocă, *anthipat* apare în DOSOFTEI, V.S.[43] și în DOSOFTEI, N.A. (f. 168[r,v], f. 297[r]), unde este preluat din textul lui Kigalas (p. 259). În *Hronograf...*: *Și-l boieri de-l fĕce* ***anthipat*** (f. 446[r]).

apắs subst. – postverbal de la (*a*) *apăsa*, DA. Cu sensul „asuprire", cuvântul este consemnat în DA (s.v.) la Nicolae Costin, în LET. I, A. TDRG[3] prezintă o atestare din DOSOFTEI, PAR. În *Hronograf...* se află o atestare mai timpurie: *Dac-au stătut împărat Alexandru, s-au potopit împărățiĕ persilor de* ***apăsul*** *lui* (f. 126[r]).

ápur ? < posibil lat. **por*[44]. Cuvântul nu este atestat în dicționare. În *Hronograf...* se întâlnește numai în locuțiunile conjuncționale *că apur ce, de apur ce* și are sensul „de vreme ce; deoarece": *Lumina fața lui Moisi ca soarele, c-***apur** *ce grăisă cu Dumnădzău* (f. 43[v]); *De* ***apur*** *ce-și scosĕse nume mare, toț împărații să temĕ de dânsul* (f. 88[v]); *De* ***apur*** *ce au plâns mult într-acei 7 ai, i să făcusă ochii roșii ca singele* (f. 112[v], cf. f. 58[v], f. 92[v], f. 116[r], f. 120[r], f. 122[v] ș.a.).

árepa besĕrecii – această sintagmă, cu sensul „streașina de la cel mai de sus turn", este atestată în BIBLIA 1688 și în MINEIUL 1776 (DA, s.v. *aripă*). În *Hronograf...*: *L-au aruncat de pre* ***arepa besĕrecii*** *gios și acolo l-au omorât* (f. 157[v]).

avgústă s.f.< lat. *augustus, -a, -um*, DA. Cuvântul este preluat în *Hronograf...* din K (p. 330), αυγούστα. Cu sensul din *Hronograf...*, „împărătească", cuvântul nu este ilustrat în DA (s.v. *august*) cu citate din limba veche. În epocă apare la DOSOFTEI, V.S., cu forma din latină, *augusta*[45], și în DOSOFTEI, N.A. (f. 179[v]). Atestările din *Hronograf...* sunt anterioare: *Și-i dzâsără* ***avgusta****, adecă împărătească* (f. 351[v], cf. f. 149[r]).

báștă s.f. < pol. *baszta*, DA; SCRIBAN propune pol. *baszta* și magh. *bástya*. 1) Cu sensul din *Hronograf...* „masiv de pământ (acoperit cu iarbă sau întărit cu zidărie sau cu îngrădituri de nuiele umplute cu pământ) ridicat în afara liniei fortificațiilor principale, spre a le proteja; meterez, bastion, tranșee, retranșament, redută", cuvântul este ilustrat în DA (s.v. *baștă*) cu citate din Miron Costin (LET. I), în mai multe locuri, în BIBLIA 1688, în Nicolae Costin (LET. I) și în Neculce (LET. II). Cu același sens este utilizat și în HERODOT, I. 458[46]. În *Hronograf...* se află atestări anterioare: *Tocmi zidiurili și* ***baștele*** *cetățâi Efhaitei* (f. 439[r]); *Dobândiră zidiurili cĕle mare și pusără steaguri prentr-însa și pren* ***baște*** (f. 477[v]). 2) În *Hronograf...*, cuvântul are și sensul „turn", prin care traducătorul glosează turcismul *culă*, pe care îl utilizează, deși conștientizează că este mai puțin cunoscut: *Închisără-l într-o culă de piatră în mare* [...]. *Iară împăratul* [...] *au trimis acolo unde era închis, într-acĕ culă, adecă* ***baștĕ****, ș-au învățat de l-au orbit* (f. 275[v]).

bílă s.f. < bg. било, DA; SCRIBAN indică sl. **билѡ** „bârnă", rut. *biló* „trunchi", rus. било „mai (ciocan)"; CADE indică bg. било; aceeași etimologie se propune și în TDRG, DM, NDU, DEXI; cf.

---

[42] Vezi V. Arvinte studiul lingvistic la MLD, IV, NUM. p. 25.

[43] Vezi Laura Manea, *op. cit.*, p. 416.

[44] Vezi N.A. Ursu, *op. cit.*, p. 174: „Ne-am gândit și la posibilitatea ca el să fie, ca și fr. *pour* [...], prepoziția latină *pro* (pronunțată în latina populară *por*), cu sensul «en raison de, en vertu de». Forma lat. pop. *por* a putut deveni și în română **pur*, iar prin compunerea ei cu prepoziția *a* a putut rezulta forma **apúr*, accentuarea *ápur* putându-se produce, mai ales în Transilvania, sub influența accentului pe prima silabă a cuvântului, specific limbii maghiare".

[45] *Ibidem*, p. 423.

[46] „Apucară perșii mai nainte, de întrară și să suiră prin *băști*".

Scanned with OKEN Scanner

şi CIORĂNESCU. Sensul din *Hronograf...*, „trunchiul (sau parte din trunchiul) unui copac; bârnă" nu are atestări din epoca veche în DA (s.v.): *Pluteli de supt picioarile lor sânt făcute cruci de* ***bili*** *groasă, ca nişti trunchi* (f. 452[r]).

bláznă s.f. < sl. **блазнъ (блазнй, блазна)**, DA. Sensul din *Hronograf...*, „om nătâng, prostănac", este înregistrat în DA pe baza unui citat din MOXA, C., unde are aceeaşi valoare adjectivală ca în *Hronograf...* În TDRG[3], cu valoare de substantiv, este înregistrat în PSALT. SCH., DOSOFTEI, V.S. În textul nostru: *Iară* ***blazna*** *de împărat, numai cum i-au grăit, atâta au şi prins bucuros să le hie pre voie* (f. 205[r]).

boághe s.f. < magh. *bagoly*, DA, CADE, CIORĂNESCU, TDRG[3]; SCRIBAN propune magh. *bogoly*; NDU, DEXI indică magh. *boglya*. Cu sensul „buhă, bufniţă", cuvântul este atestat în DA (s.v.) la CANTEMIR. Se întâlneşte şi în BIBLIA 1688[47]. În *Hronograf...* este prezentă o atestare mai timpurie: *Iar bulgarul să iziè în mânuli lui ca o* ***boaghe*** *în gura unui lup* (f. 404[r]).

bogonosáţ s.m. < sl. **богоносъць**, DA. Cu sensul „cu frica lui Dumnezeu (propriu: care poartă pe Dumnezeu)", cuvântul este atestat în DA (s.v. *bogo-*) la DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf...* se află atestări anterioare: *Acel părinte* ***bogonosăţ*** *s-au închinat cu faţa până la pământ, cerşind iertăciune despre Dumnădzău* (f. 295[v]); *Pre alţ* ***bogonosăţi*** *părinţ şi bărbaţ svinţ i-au anathematisât acesta spurcat de împărat* (f. 348[r]).

bogoboréţ s.m. < sl. **богоборъць**, DA. Cu sensul „luptător împotriva lui Dumnezeu", cuvântul este atestat DA (s.v. *bogo-*) la DOSOFTEI, V.S. Se află şi în cronograful tradus de DOSOFTEI, N.A.[48]. *Hronograful...* oferă atestări mai timpurii: *Spurcaţâi eretici şi* ***bogoboreţâi*** *să mâhniră şi să ruşinară, iară creştinii pravoslavnici să bucurară* (f. 355[v]); *Eresâiè cè noaă despre iconoboreţ şi* ***bogoboreţi****, pre după ce o vestiră minciunoasă, pre toţi iconoboreţii îi anathematisârâ svinţii oteţi* (f. 559[r]).

bogoslovíe s.f. < *bogoslov* + suf. *-ie*. Cu sensul din *Hronograf...*, „teologie", cuvântul este ilustrat printr-un citat din DOSOFTEI, V.S. (DA s.v. *bogo-*). În epocă l-am întâlnit şi la MILESCU, M. 102, 104 şi la N. COSTIN, L. 17[49]. *Hronograful...* oferă o atestare: *Iară mai audz, omule, şi socotèşte întru cugetul tău pentru Hristos, Fiiul lui Dumnădzău, şi nu fii îndoit că când audz că să laudă Fiiul, atunce să arată edina slavnago, edino săştestvo, edina bojestvo şi alte* ***bogoslovii****, ce să cuvine ca unui Dumnădzău* (f. 550[r]).

bóiniţă s.f. < sl. (rus) **божинца**, DA. Cuvântul este înregistrat în DA (s.v.) cu sensul „loc de luptă", cu precizarea „numai la Dosoftei" şi este atestat în V.S.[50]. În textul *Hronografului...* are alt sens, „casă de toleranţă": *Aşijdirè pre svinte măciniţe, fète curate, le au fost trimiţind la* ***boiniţa*** *cè de curvărie* (f. 170[v]). *Boiniţă* traduce cuvântul πορνεῖα din pasajul: Τὰς παρθένους ἔβαλλον εἰς τὰ πορνεῖα διὰ ὕβριν [ρπα'] (p. 181) (= Pe fecioare le-au dus la bordeluri, pentru batjocură).

búlci s.n. < magh. *bolcsù (búcsú)*, DA. Cu sensul din *Hronograf...*, „serbare bisericească aniversară, praznic, hram; cf. chirvai", cuvântul este atestat în DA (s.v. *bâlci*) în mai multe locuri în DOSOFTEI, V.S. şi în BIBLIA 1688. În TDRG[3] prima atestare este din anul 1640. *Hronografiul...* prezintă două atestări: *Să să strângă toţi să facă* ***bulci*** *acelui chip, cum să dzâce svinţenie* (f. 101[v]). În alt context, termenul se referă la o serbare în cinstea unui zeu: *Menelau împărat* [...] *s-au dus şi el acolo, la Crit, unde au fost acel* ***bulci*** *elenesc, cum le-au fost obicina bodzilor lor* (f. 132[v]).

---

[47] Vezi V. Arvinte, studiul lingvistic din MLD, III, LEV. p. 21.

[48] În DOSOFTEI, N.A., cuvântul are două ocurenţe: „Spurcatul Neron căzdu în păgânie şi să fece el întâiul *bogoboreţ* şi gonaci cuvântului lui Dumnădzău" (f. 88[r], cf. f. 344[r]).

[49] În N. COSTIN, L. 17: „Învăţat-au Noe pre ficiorii săi şi pre sămânţiia sa *bogoslovia* şi învăţături întru lucrurile dumnedzăeşti."

[50] În articolul *Ediţia cronografului numit „tip Danovici" şi problema paternităţii traducerii lui*, în „Cronica", XXXIV, 1999, serie nouă, p. 12, N.A. Ursu precizează că acest cuvânt este prezent în *Viaţa şi petreacerea svinţilor*, unde glosează cuvântul *stadiu*.

Scanned with OKEN Scanner

burdúv/burdúh s.n. – cf. *burduhan*, DA; în NDU este propus un primitiv *burd*, înrudit cu *burtă*; DEXI face trimitere la ucr. бурдюк „burduf". Cu sensul din *Hronograf...*, „sac primitiv făcut din pielea (argăsită) a (stomacului) vreunui animal (de capră, de vătui, de bivol, de nevăstuică), în care se păstrează sau se transportă diferite substanțe, precum: brânză, făină etc." (DA, s.v. *burduf*), cuvântul nu are atestări din epoca veche. L-am întâlnit în traducerea *Bibliei* din ms. *45* (21.14)[51]. În TDRG[3], prima atestare este din anul 1561. În *Hronograf...* se află mai multe atestări: *Iar dac-audzi Avraam aşĕ, el împlu un* ***burduh*** *de apă* (f. 11[v]); *Numai cum au sosit, au şi aflat 12* ***burduje*** *pline de galbeni* (f. 27l[v]; cf. f. 269[r], f. 508[v]).

butúc s.m. < lat. **bottum*, CIORĂNESCU; SCRIBAN indică etimologia gep. **buttuk*. În *Hronograf...* cuvântul are două sensuri. 1) Cu sensul „trunchi de arbore tăiat, curățit de crengi (şi de coajă); bucată mai mare tăiată dintr-un astfel de trunchi; bucată groasă de lemn", cuvântul nu este atestat în limba veche în DA (s.v.). *Hronograful...* oferă câteva atestări în care acest cuvânt este utilizat ca termen de comparație: *Şi unde-i vădzu numai a doa dzi că dzac ca* ***butucii****, numai ce s-au spământat* (f. 93[r]); *Nu cutedza să iasă den cetate, că vedĕ cum dzac troadĕnii tăiĕți ca* ***butucii*** (f. 137[v]); *Dzăcĕ trupurele oamenilor ca* ***butucii*** *şi ca buciumii* (f. 144[r]). 2) Cu sensul „bucată groasă de lemn cu o gaură (sau cu două) în mijloc, în care se prindeau picioarele, mâinile sau gâtul prizonierilor şi făcătorilor de rele; obezi, cătuşe, fiare", acest cuvânt este atestat în DA (s.v.) la DOSOFTEI, V.S. şi în HERODOT, I. 447[52]. În textul *Hronografului...* se întâlnesc atestări anterioare: *Alți-i pună la legătură. Alții cu picioarele în* ***butuci*** *şi pre alții în lațuje de hier* (f. 147[v]); *Acolĕ ĕste şi* ***butucul*** *care a fost pus în picioarele lui Hristos* (f. 187[v], cf. f. 259[v]).

camín (accentuat şi **cámin**) s.n. < sl. **камина** „sobă, vatră", bg. камин „partea aceea a ridicăturii de pământ lângă care se clădeşte vatra", rus. камин „vatră", DA. Cuvântul putea fi cunoscut traducătorului şi independent de textul grecesc, dar şi sub influența termenului καμίνος (K, f. 286), întâlnit aici. Cu sensul „cuptor", cuvântul este atestat în DA (s.v. *cămin*) la DOSOFTEI, V.S. În TDRG[3] (s.v.), *cămin* este înregistrat cu acelaşi sens în BIBLIA 1688. *Hronograful...* oferă atestări mai timpurii: *Marsără la dugheană unde făcĕ jidovul sticle şi abătu de aprinsă* ***caminul*** *foarte tare şi luă pre copil şi-l aruncă acolo, într-acel* ***camin*** *plin de foc, şi astupă* ***caminul*** *la gură cu o tablă de hier* (f. 287[r], cf. f. 287[v]).

cărtuláre s.f. < mgr. χαρτουλάριος, DA. Cu sensul „om care ştie carte (multă); om învățat, erudit, cult", cuvântul este atestat, cu forma de masculin, în ANON. CAR., MOXA, C., DOSOFTEI, V.S., NECULCE, LET. II (DA s.v.). În *Hronograf...* se întâlneşte forma de feminin, rară: *Au oblicit şi de Casâiĕ cum ĕste* ***cărtulare*** *şi-i în rând cu tvorețâi, de faci irmoase şi samoglasne* (f. 426[r]).

ceasórnic s.n. < bg. (sau v. rus.) часовник, apropiat de *ornic*, DA. Cu sensul „aparat care arată ceasurile, ceas, ornic; orologiu, pendulă", cuvântul este atestat prima dată în ANON. CAR. (DA s.v.). L-am întâlnit şi în M. COSTIN, O.[53] şi la R. GRECEANU, 171[54], cu forma *ceasornec*. În *Hronograf...* se află o atestare: *Vru să puie* ***ceasornice*** *în Țarigrad, să bată ceasuri, ca şi la Veneție* (f. 523[r]).

(a) **cercătá** vb. I, tranz. – contaminare din *cerceta* şi *căta*, DA, SCRIBAN, CIORĂNESCU. În *Hronograf...*, cuvântul are sensul „a cerceta; a studia, a medita (asupra unui lucru), a cântări; a scruta". Cu această formă cuvântul este atestat la DOSOFTEI, V.S.[55], dar cu sensul „a cerceta; a se

---

[51] Vezi V. Arvinte, studiul lingvistic la MLD I, GEN., p. 66; în BIBLIA 1688 şi în ms. *4389* se foloseşte sinonimul *foale*.

[52] „Fiind în *butucu* de her, ş-au tăiat călcâile şi au scăpat".

[53] Vezi *Glosarul*. Cu forma *ceasnic* cuvântul este atestat şi în cronica lui Radu Greceanu, cf. Ovid Densusianu, *op. cit.* p. 125.

[54] „Trimițând Mării-Sale şi semn de dragoste un *ceasornec*".

[55] Vezi şi Laura Manea, *op. cit.*, p. 336, unde autoarea aduce şi un alt exemplu decât cel din DA, din DOSOFTEI, V.S.: „Veniia [...] de *cercăta* pre toți călugărașii pre la chilii" (sept. 24[v]/7).

Scanned with OKEN Scanner

interesa de cineva (spre a-i veni în ajutor), a vedea de cineva, a avea grija cuiva, a îngrji, a căuta", DA (s.v. *cerceta*). În DOSOFTEI, PAR. este folosit substantivul *cercătare*, cu sensul „vizită făcută cuiva pentru a-l pedepsi"[56]. În *Hronograf...*: *Carele va cercăta de amărunt cuvântul acesta şi va sămălui aii făcând începătură de la Ishoda Cniga* (f. 529[v]); *Nu te mai sâli a cercătarĕ adâncurile lui Dumnădzău* (f. 549[r]).

chiparís s.m. < ngr. κυπαρίσσι, κυπάρισσος, DA. Cu sensul „arbore răşinos din familia conifere lor, cu frunziş verde închis, care nu se veştejeşte iarna", cuvântul este atestat la DOSOFTEI, V.S., BIBLIA 1688 (DA, s.v. *chiparos*). L-am întâlnit şi în VARLAAM, L. 223, 228. TDRG[3] (s.v. *chiparos*) prezintă atestări din ÎNV. şi ANON. CAR. În *Hronograf...*: *Vădzu în vis unde crescusă în ograda ei un* ***chiparis*** *frumos* (f. 403[r]).

chíşiţă s.f. < sb. кичица şi bg. китица, DA. Cu sensul „moţul de păr la încheietura dindărăt deasupra copitei calului sau a boului; pinten; p. ext. scobitura de deasupra copitei, glezna calului", cuvântul este atestat, după DA (s.v.), în ANON. CAR. În *Hronograf...*: *Au fost îmblând în sânge cu caii până în* ***chişiţă*** (f. 202[v]).

(a) **cimpotí** vb. IV, intranz. – cuvânt onomatopeic derivat din rădăcina *cimp-* + suf. *-ot*, pentru care cf. *şipoti*, *sopoti*, *(z)bocoti*, *clocoti* etc., DA. *Cimpoti* este utilizat în *Hronograf...* cu două sensuri: 1) „A năvăli, a se arunca dintr-o dată asupra cuiva cu gândul de a-i face rău", neînregistrat în DA (s.v.), unde cuvântul este ilustrat cu un citat din literatura folclorică: *Numai ce au ieşit den săcriiu dascalul împăratului, îmbrăcat cu alte haine şi cu sabiĕ zmultă amână şi* ***cimpoti*** *cu sabiĕ asupra împăratului* (f. 150[r]); *Fără vĕste şi* ***cimpoti*** *asupra împăratului cu un toiag mare* (f. 422[r]). 2) Cu sensul „a ţâşni", cuvântul este folosit şi în DOSOFTEI, N.A.[57]. În *Hronograf...*: *Iară focul şi* ***cimpoti*** *pre naştere-i dentre picioare-i* (f. 425[v]).

ciopátă s.f. < magh. *csapat* „ceată, trupă, grămadă" (< *csapni* „a tăia, a amputa", cf. *csapatos* „bătut bine"), DA[58]. Cuvântul are sensul „bucată de carne tăiată sau ruptă din trupul unui om sau al unui animal" şi nu are atestări din epoca veche în DA (s.v.). În *Hronograf...*: *Pre acel bou, l-au giunghiat şi l-au tăiat* ***ciopăţi*** *şi au pus lemne unde au fost locul cel de jirtfă* (f. 82[v]).

cóbză s.f. < rut. (şi rus., pol., ceh.) *kobza*, DA. Cu sensul din *Hronograf...*, „instrument muzical întrebuinţat la ţară spre a acompania alte instrumente, de obicei vioara", cuvântul nu are atestări din epoca veche. În HERODOT, I. 11, am întâlnit termenul *cobzar*. În *Hronograf...*: *Dĕderă în surle şi în nagarali şi în toate organeli şi* ***cobzăli*** (f. 404[r]).

corcódil s.m. < ngr. κροκόδειλος, lat. *crŏcŏdīlus*, *-i*, sl. крокодилъ, DA; în K, κροκόδειλος (p. 288). Cuvîntul este definit ca „reptilă amfibie în forma unei şopârle uriaşe, puternică şi foarte mâncăcioasă, care trăieşte de-a lungul fluviilor din ţările tropicale şi mai ales în apele Nilului" şi este ilustrat în DA (s.v. *crocodil*) cu un citat din HERODOT, I. Se întâlneşte şi în BIBLIA 1688, în ms. *45* şi în ms. *4389*[59]. În *Hronograf...* se află o atestare mai timpurie, cu varianta *corcodil*, formată prin metateză, şi cu accentul ca în neogreacă: *Pre atunce au ieşit şi* ***corcodili*** *dentr-acĕ apă a Nilului şi*

---

[56] Vezi Felicia Şerban, *Din lexicul scrierilor lui Dosoftei*, în „Dacoromania", serie nouă, II, Cluj-Napoca, 1996–1997, p. 334.

[57] În ms. *3456*: „Lovi sânta icoană în piept şi-ndată *cimpoti* singe mult" (f. 226[v]).

[58] Vezi şi discuţia asupra etimologiei acestui cuvânt, pe care o face A. Avram în *Comentarii şi ipoteze etimologice*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006, p. 49-50. Părerea sa este că etimologia maghiară nu este certă şi că A. Philippide, în *Originea românilor*, II. *Ce spun limbile română şi albaneză*, Iaşi, 1927, p. 706, ar putea avea dreptate să spună că, la fel ca şi alb. *copë*, de care îl apropie pe rom. *ciopăţi* (pl.), acesta are origine „obscură".

[59] Vezi V. Arvinte, studiul lingvistic din MLD, III, LEV. p. 20–21; în ms. *4389* şi în BIBLIA 1688 se întâlneşte în sintagma *corcodelul cel de pământ*, iar în ms. *45*, în aceeaşi sintagmă, cu forma *crocodel*.

Scanned with OKEN Scanner

mulț oameni au mîncat ş-au pierit de dînşi (f. 290r). Se întîlneşte în pasajul corespondent în traducerea din Kigalas, în DOSOFTEI, N.A., cu forma *crăcodili* (f. 195v).

(a) defăimá vb. I, tranz. < lat. **diffamiare* (=*diffamāre*), DLR. Cu sensul „a vorbi de rău, a pune (cu rea-credință) într-o lumină defavorabilă, a blama, a calomnia, a denigra, a discredita", cuvântul este atestat în CHEIA ÎN., C. CANTACUZINO, în CM I, în anul 1700 (DLR s.v.). *Hronograful...* prezintă o atestare: *Au învățat pre un diiacon al său de s-au suit de le-au scos ochii, **defăimând** că n-au ochi să vadză* (f. 393r).

elefantín/lefantín, -ă s.n., s.f. < lat. *ĕlĕphantus, -i*, gr. ἐλέφαντος (genitivul lui ἐλέφας), ngr. ἐλέφαντας, DLR; ca determinant adjectival, în K, δόντια ἐλεφάντινα „dinți de elefant; colți, fildeşi" (p. 101). Formele din *Hronograf...*, *elefantin*, *lefantină*, *lefantin* sunt rezultatul poliglotiei traducătorului. El a utilizat şi forma fără *e* inițial, ca în slavonă, лефанъ, „ἐλέφας, elephas", MIKLOSICH (s.v.), dar nu a preluat grupul consonantic *nd*, ca în slavonă şi ca în neogreacă, unde ντ se pronunță *d*, ci forma cu pronunția *nt*, ca în latină şi greacă veche. Cuvîntul era un neologism, termenul prin care se desemna de obicei realitatea respectivă fiind turcescul *pil*, după cum reiese şi din glosă. Din folosirea a trei variante pentru acelaşi cuvânt şi din fonetismul lor se observă efortul de a găsi o formă potrivită, prin sinteza, în acest caz, din trei limbi cunoscute, şi de a o adapta limbii române. Cu sensul „animal masiv, cu o trompă lungă şi incisivii transformați în colți lungi, din fildeş etc.", cuvîntul este ilustrat în DLR (s.v. *elefant*) cu un citat din BIBLIA 1688, unde are forma *elifand*, influențată de pronunția grecească. Se întâlneşte şi în HERODOT, I. p. 172, cu forma actuală, *elefant*, şi la p. 250, glosat prin termenul mai cunoscut în epocă: ***elefanzi**, adecă pili*[60]. În *Hronograf...* se află atestări anterioare. Într-un loc, cuvântul este glosat, ca în HERODOT, I.: *Dinți de **elefantini*** (f. 75r); *Vădzură **lefantinele** şi leii cei învățați şi să foarte îngroziră* (f. 142r); *Luară turcii de la pers cămile multe şi **lefantini**, adecă pili, tot cu povoară* (f. 507r).

fáeş adj. < magh. **fajos*, derivat din *faj* „neam, rasă", DA. Cu sensul „de soi bun, de neam bun, ales, nobil", cuvântul este ilustrat în DA (s.v.) cu un citat din HRONOGRAF (a. 1760). În TDRG[3] (s.v. *faieş*) apare atestat şi din N. COSTIN, L. Îl aflăm şi la DOSOFTEI, N.A.[61]. *Hronograful...* oferă o atestare anterioară: *Atâta era mare acel măr şi **faeş**, cât s-au mirat şi împăratul* (f. 256r).

fâicav adv. < sl. флъкавъ, DA. Cu sensul „gângav", cuvântul este atestat, după DA (s.v.), în CANTEMIR, HR., în mai multe locuri, ca adjectiv. Textul *Hronografului...* prezintă o atestare mai timpurie, cu valoare adverbială: *Şi-i dzâcě Făicavul căce grăiě **făicav*** (f. 376v, cf. f. 29v).

(a) feleluí vb. IV, tranz. < magh. *felelni*, DA. Cu sensul „a-şi lua asupra sa răspunderea pentru ceva", cuvântul este atestat, după DA (s.v.), în COD. VOR. *Hronograful...* oferă o atestare: *Iară patriarhul dac-au vădzut că nu va mai hi într-alt chip, nice să va mai întoarce fire împăratului* [...], *l-au lăsat **să feleluiască** el cu sufletul său naintě lui Dumnădzău* (f. 205v).

feleluiát subst. < magh. *felelet*, DA. Cuvântul are sensul „răspuns" şi se întâlneşte într-un document din anul 1690 (DA s.v. *feleleat*). *Hronograful...* prezintă o atestare anterioară: *Dac-au vădzut că n-au creştinii nice un **feleluiat** despre împăratul, nici de bine, nici de rău, s-au sculat şi s-au dus tocma la Râm, la împăratul Ualian* (f. 221r).

furníc s.m. – variantă a lui *furnică* < lat. *formīca, -ae*, DA. Cu sensul „mică insectă din ordinul himenopterelor", cuvântul, cu forma de feminin, este ilustrat pentru epoca veche cu un citat din BIBLIA 1688. În *Hronograf...* este prezent cu o variantă lexicală, de substantiv masculin: *Şi-i gătiră*

---

[60] V. Bogrea, în *Studii de semantică, I. Observații semantice asupra „Irodot"-ului de la Coşula*, p. 409, numeşte această explicație „glosă populară", sintagmă care se referă, desigur, la faptul că termenul turcesc, *pil*, era cunoscut şi utilizat.

[61] „Era frumos şi *faeş*, în bună făptură foarte" (f. 3v).

Scanned with OKEN Scanner

în mijlocul cetății, unde era loc larg și ieși împăratul cu oștile, ș-au ieșit și cetățénii ca ***furnicii*** *să prăvască* (f. 230^{v}).

gheométru s.m. < vgr. γεομέτρης, cf. SCRIBAN; fr. *géomètre*, lat. *geometra*, DM, DEX^{2}; fr. *géomètre*, lat. *geometra*, germ. *Geometer*, NDU; fr. *géomètre*, DEXI. Cu sensul învechit „inginer hotarnic", „topograf', în forma *geometru*, este semnalat în DA (s.v.), iar cu forma *gheometru*, în GOLESCU, Î. (1824), fără precizarea sensului. În TDRG^{3} (s.v. *gheometru*) este atestat în CANTEMIR, I.I., dar cu sesul „specialist în geometrie". În *Hronograf...*, cuvântul este cunoscut traducătorului independent de textele grecești (vezi K 348): *Împăratul trimisă de dusără acolo, unde-ș făcè Petrona casă, niște meșteri de acèè treabă, ce le dzâcè* ***gheometri****, adecă socotitori și măsurători de pământ* (f. 381^{v}).

gomón subst. < sl. (rus.) гомонъ „gâlceava, larmă", DA, cf. MIKLOSICH (s.v.) „strepitus". Cuvântul este înregistrat în DA cu sensul „adunare, sfat", fără atestări din limba veche. În *Hronograf...*, cuvântul este utilizat cu sensul etimologic „ceartă, larmă; vacarm": *Ei au fost audzind trăsnete mari și* ***gomon*** *de oameni mulți și tropot de cai și sunet de sahaidace* (f. 87^{r}); *Audzi* ***gomon*** *mare la besèreca lui Dumnădzău* (f. 90^{v}); *Audzând zuzăt și* ***gomon*** *de mulțâme de glasuri de oameni, îndată au și încălecat* (f. 274^{v}).

(a) gomoní vb. IV, intranz. < derivat din *gomon*, cf. rus. гомонить „a lărmui", DA. Cu sensul „a sta de vorbă, a vorbi", cuvântul nu este ilustrat în DA (s.v.) cu citate din limba veche. În TDRG^{3} (s.v.) prima atestare este din ANON. CAR. *Hronograful...* prezintă o atestare mai timpurie: *Și audzi glasul copilașului unde* ***gomonié*** *și grăié cu oarecini în camin* (f. 287^{r}).

grái s.n. – postverbal din *grăi*, cf. sb. грања „vorbire", DA. În *Hronograf...* are sensul „înțelegere, învoială", neînregistrat în dicționare: *Numai* ***graiul*** *ni-i aș*ĕ*: den vasă câte să vor faci de trecut oștili, pe câte vom împlè noi cu oștèni de ai noștri, a noastre vor fi* (f. 458^{v}).

grecioásă adj. – derivat de la *greu*, DA. Cu sensul „care poartă un făt în pântece", cuvântul este atestat în BIBLIA 1688, DOSOFTEI, V.S., PS. În TDRG^{3}, prima atestare este din ÎNDR. LEG. În *Hronograf...: I-au învățat să spintece o muiére* ***grecioasă*** *și să-i scoață cuconul den pântece-i* (f. 325^{v}).

hab s.n. – et. nec. Cuvântul este atestat în DA cu forma de feminin, *habă*, ilustrat cu citate din literatura populară. Cu sensul „adunare la care oamenii se întâlnesc să vorbească, să cânte, să danseze etc.; p. ext. șezătoare", am întâlnit cuvântul în DOSOFTEI, N.A.[62]. *Hronograful...* prezintă mai multe atestări: *Ș-au învățat împărăteasa pururè să strângă giocuri și* ***haburi*** *acolo, la acel chip a ei, să gioace și să să desfătèdză oamenii pentru sănătatè împărătèsei* (f. 238^{r}); *Ce-i era mai giocuri și de* ***haburi*** *și de vesălie ce avè cu fète și cu nevèste* (f. 398^{r}); *În toată vrèmè strângè* ***haburi*** *și giocuri cu surle și cu tâmpeni* (f. 238^{r}).

haidău s.m. < magh. *hajtó*, DA. Cu sensul „servitor însărcinat cu paza vitelor mari, mai ales boi și vaci; bouar, văcar", în DA (s.v.), cuvântul nu are atestări din epoca veche. În TDRG^{3} (s.v.), prima atestare este din anul 1608. În *Hronograf...*: *Acel armaș au dat pre cucon pre mâna unui* ***haidău*** *al său și-l învață să-l lèpede în pădure* (f. 116^{v}); *Chira spusă că èste fecior acelui* ***haidău*** *ce paște boii acelui armaș a împăratului* (f. 117^{v}).

(a) hăolí vb. IV, tranz. – derivat din *aoleo*, cu sensul originar „a striga aoleo", DA. Cu sensul „a boci, a văicăra, a plânge", cuvântul este atestat în DA (s.v. *aoli*) la DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf...*: *Să tânguiè cu bocet și cu amar și cu glas* ***hăoliè****, cu foc mult, de la adâncul inimii sali pre Leon, fiiu-său* (f. 415^{v}).

hólcă s.f. < dintr-o formă ruteană corespunzând rusescului голка „răscoală", DA. Sensul cuvântului este „zgomot, gălăgie, larmă făcută cu gura, toi; sfadă" și este atestat în DA (s.v.) la DOSOFTEI, V.S. În TDRG^{3} (s.v.) cuvântul este înregistrat la DOSOFTEI, PS. *Hronografiul...* oferă o

[62] „Strângea acole nărod la prăvit și la *haburi* și giocuri cu tâmpene" (f. 157^{v}).

Scanned with OKEN Scanner

atestare mai timpurie: *Să fĕce sunet şi* ***holcă*** *mare în Ţarigrad şi să jecuiră casă şi dughĕne fără număr* (f. 278[r]).

ierosăl s.m. < ιερόσυλος „hoț de biserici; profanator", DNR. Cuvântul este înregistrat în DA (s.v. *ierosilie*) cu forma *ierosilios*, fiind atestat în PRAV. MOLD. În *Hronograf...* are drept coresponent în textul grecesc substantivul feminin ιεροσυλία K (p. 332), dar, desigur, traducătorul cunoştea şi masculinul ιερόσυλος, pe care l-a adaptat fonetic şi, conştientizând că nu era în uz, l-a glosat: *Şi-ş luă plată de la Dumnădzău, ca un* ***ierosâl****, adecă ca un fur de svânta besĕrecă* (f. 354[v]).

ispravlénie s.f. < sl. **исправлениѥ** „κατόρθωσις correctio", MIKLOSICH (s.v.). Cu sensul „faptă bună; realizare", cuvântul este atestat în DA (s.v. *isprăvi*) la DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf...* se află atestări anterioare: *Au pus pre* ***ispravlenie*** *besĕreca ş-au făcut postavlenie noaă şi multe mitropolii* (f. 460[v]); *Să poți urma* ***ispravleniele*** *părinţâlor tăi, cĕle bune* (f. 596[v]).

(a) însâ(m)brá vb. I, tranz. < lat. pop. **insimulo, -are* (derivat din *in simul* „împreună, în acelaşi timp"), cu aceeaşi epenteză a lui *b* între *m* şi *l* (devenit în româneşte *r*), ca în fr. şi prov. *ensemble*, cf. *sâmbră*, *simbrie* (DA). Cu sensul „a se întovărăşi, a se asocia, a se însoți cu cineva (în vederea unui scop sau în serviciul unei cauze comune), cf. *înceti*; p. ext. a se uni", cuvântul este atestat în DA (s.v. *însâmbra*) la DOSOFTEI, MOL. Se întâlneşte şi în DOSOFTEI, V.S.[63] şi în DOSOFTEI, N.A.[64] În *Hronograf...* are sensul „a uni": *Nu să poate potrivi nice* ***a să însâbrari*** *firile a îngeri cu a oameni* (f. 552[v]); *Împreunare facem cu Dumnădzău şi ne* ***însâ(m)brăm****, de sântem neîmpărțât şi neusăbiț de svânt trupul său şi de cinstitul şi dumnădzăescul sânge* (f. 552[v]).

întrádă s.f. < mgr. şi ngr. εντράδα < it. *entrata* „rentă, venit, câştig", GHIOVANIS. Cuvântul nu este înregistrat în dicționarele româneşti. Pasajul în care se întâlneşte în *Hronograf...* este o extensiune narativă a traducătorului, fără corespondent în textele greceşti (v. K 321). În *Hronograf...*, *întradă* are sensul „leafă, venit", iar forma greacă este adaptată limbii române: *Şedĕ dascalul acela în casă împărăteşti, aproape de Svânta Sofiĕ şi avĕ* ***întradă****, adecă leafă mare şi obroc de la împărățâie* (f. 338[v]).

învârvomát – participiul verbului *învârvoma* < sl. **врьхомь** „cu vârf, îndesat", DA. Cu sensul „covârşitor, perfect", o folosire figurată de la sensul etimologic, cuvântul este ilustrat în DA (s.v. *învârvona*) cu trei citate din DOSOFTEI, V.S. Se întâlneşte, cu acelaşi sens, şi la DOSOFTEI, MOL.[65]. În *Hronograf...*, cuvântul este utilizat cu sensul etimologic „îngrămădit, învârfuit": *Să împlusă ruptura acĕ de zâdiu de trupuri de oameni morț,* ***învârvomaț*** *unii preste alț* (f. 477[v]).

jlătĕniță s.f. < sl. **жлътѣница** „κρόκος, crocus", MIKLOSICH. Cuvântul nu este atestat în dicționarele româneşti. Sensul etimologic este „şofran". În *Hronograf...* are sensul „verdețuri, plante comestibile": *Să mănânce cărnile acĕlĕ într-acĕ noapte friptă pre foc şi adzâme cu* ***jlătĕniță*** (f. 538[v]). Pasajul în care apare acest cuvânt este de sorginte biblică. Traducătorul a utilizat în această situație împrumutul slavon. În alt loc, în acelaşi context, termenul este redat în română prin *verdețuri amară* (f. 35[r]). În mai multe texte din epocă, traducătorii au preferat împrumutului traducerea în diferite moduri: în BIBLIA 1688 *azime cu papadie*, în ms. *45 azime cu susaiu*, în ms. *4389*, *azimă cu susaiu*[66], în VARLAAM, L. 344, într-un pasaj unde se face referire la acelaşi fragment biblic, *adzâme cu amărăciuni*. În DOSOFTEI, N.A. este tradus prin *azime cu lăptuci de câmp* (f. 41[r]) şi *adzime şi amărăciune* (f. 69[v]).

---

[63] „Să te-*nsâmbredz* cu patriarhul", „Să fece nedespărțât de învățătoriul, *însâmbrat* la svinția sa toată vremea" ş.a., apud N.A. Ursu, *op. cit.*, p. 151.

[64] „[...] nici să te-*nsâmbredzi* cu strâmbii" (f. 194[r]).

[65] „[...] om-dragoste *învârvomată*" (f. 99[r]), apud N.A. Ursu, *op. cit.*, p. 151.

[66] Vezi MLD, II, EX., p. 112–113.

Scanned with OKEN Scanner

lámură s.f. < lat. *lāmĭna*, *-am* „bară sau placă de aur, de argint etc.", DLR[67]. Ca determinant pe lângă substantive ca „aur", „argint" etc. cuvântul are sensul „metal de cea mai bună calitate, cu un înalt grad de puritate" şi este înregistrat în HERODOT, I., BIBLIA 1688 (DLR s.v.). În *Hronograf...* se află o atestare mai timpurie: *Templul, ce să dzâce catapetazma beserecii, fiind făcut tot de argint* ***lamură*** (f. 459^{v}).

lehúsă s.f. < ngr. λεχοῦσα, DLR. Cu sensul „nume dat femeii în primele săptămâni după naştere până la restabilirea sănătăţii; femeie care a născut (şi stă încă în pat)", cuvântul apare în BIBLIA 1688 (DLR, s.v. *lehuză*). În *Hronograf...*, găsim o atestare anterioară: *Era pusă icoana într-un unghi deasupra căpătuiului jidovcei ceii* ***lehusă*** (f. 337^{v}).

lĕtopisăţ (accentuat şi **lĕtopisăţ**) s.m. < sl. **лѣтописєць**, DLR. Cu sensul etimologic „cronicar", cuvântul este ilustrat în DLR (s.v.) cu un citat din NECULCE, L. G. Ivănescu presupune că acest termen, însemnând iniţial „scriitor al anilor", este unul dintre cuvintele care au pătruns în limba română, „în clasa boierească şi administrativă", între secolele al XIV-lea şi al XVI-lea, din slava literară[68]. „*Hronograful...* confirmă existenţa în epocă a acestui sens prin mai multe atestări: *La acĕ şcoală acelui dascal era strânsă toate cărţâle den lume, precum scriu* ***lĕtopisăţâi*** (f. 338^{v}); *Am lăsat să scrie alţ* ***lĕtopisăţi*** (f. 524^{v}); *De-aicĕ vor scrie den ce să vor faci mai nainte alţi* ***lĕtopisăţ****, precum am scris şi noi aicĕ* (f. 592^{r}).

limán s.n. < tc. *liman* „port", DLR; SCRIBAN indică etimologiile tc. *liman*, ngr. λιμένας, λιμάνι, sl. **лимєни** şi **лиманъ**, rus. лиман, rut., bg. лиман, vgr. λιμέν; cf. şi CIORĂNESCU. 1) Cu sensul „port" cuvântul este ilustrat prin citate din HERODOT, I., N. COSTIN, L., CANTEMIR, I.I. II, FN (DLR s.v.). În *Hronograf...* este prezentă o atestare anterioară: *S-au făcut un* ***liman*** *cât încap şi astădz corabii, câte de multe* (f. 279^{r}); *Să iviră nişte catarge întrând în* ***liman****, adecă în stanişte* (f. 499^{r}, cf. f. 296^{r}). 2) Cu sensul „gură de vărsare a unui fluviu, care a fost inundată de mare şi transformată într-un golf alungit; estuar", cuvântul nu are atestări din epoca veche (DLR s.v.). În *Hronograf...*: *Ieşind corabiĕ în carĕ întrasă pentr-acel* ***liman*** *strâmt, i-au lovit furtună* (f. 320^{v}).

mănós, -oásă adj. < *mană* + suf. *-os*. Cuvântul are sensul „favorabil pentru culturi" şi este înregistrat în ANON. CAR. (DLR s.v.). *Hronograful...* oferă o atestare mai timpurie: *O ploaie foarte bună şi* ***mănoasă****, cât au început a răsări toate lucrurile* (f. 83^{r}).

(a se) mătí vb. IV, refl. – probabil o adaptare după ngr. ματαιώνω „a zădărnici, a pierde", DNR. Cuvântul nu este înregistrat în dicţionare. În *Hronograf...* apare cu sensul „a se pierde, a se distruge". Traducătorul utilizează şi un substantiv format de la acest verb: ***Mătindu-să*** *preuţâiĕ, adecă pierdzându-o jidovii şi rătăcindu-să, de nevoie şi* ***mătire*** *de pravilă să face* (f. 565^{r}).

mulieráreţ s.m. < *muiere* + suf. *-areţ*, DLR. Cu sensul „afemeiat", cuvântul este ilustrat în DLR (s.v.) printr-un citat din DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf...*: *Au fost şi curvar şi* ***muierareţi****, atâta cât de ar hi putut câte muieri vedĕ cu ochii, toate să fie a lui* (f. 424^{r}, f. 73^{v}).

naceálnic s.m. < rus. начальник, DLR. Cu sensul învechit „şef al unui serviciu sau al unei instituţii (civile, militare sau religioase); conducător; comandant", cuvântul este ilustrat cu citate din HERODOT, I., BIBLIA 1688 (DLR s.v.). În *Hronograf...* se află atestări anterioare: *Dentr-aceştĕ să trage şi Mehmet,* ***nacealnicul*** *sarachinĕnilor* (f. 471^{r}); *N-au fost supus supt oblastiĕ nemărui, ce au fost crai* ***nacealnic*** *în ţara lui* (f. 517^{r}, cf. f. 474^{r}, f. 553^{v} ş.a.).

---

[67] Vezi discuţia etimologică asupra acestui cuvânt în Teofil Teaha, *Cuvinte latineşti moştenite în graiurile româneşti actuale*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 266. Autorul arată că poate fi acceptată şi etimologia lat. *lamnula* < lat. *lam(i)na*, propusă în CADE.

[68] Vezi *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea, 1980, p. 495. Despre acest cuvânt, Ivănescu spune că „s-a substituit mai târziu lui *leatopis* «cronică», «anale»", şi anume în secolul al XVI-lea.

Scanned with OKEN Scanner

(a) năbuși vb. IV, intranz. < scr. *nabušiti*, DLR. Cu sensul „a năvăli; a invada", cuvântul este atestat în Miron Costin (LET. I), N. COSTIN. L. și CANTEMIR, HR. (DLR s.v.). *Hronograful...* oferă o atestare anterioară: ***Năbușiră** cu toții la Țarigrad, de-l încungiurară și de pre uscat și de pre mare* (f. 327^{r}).

omănáș s.m. < *omen-* (tema veche a lui *om*) + suf. *-aș*, DLR. Cu sensul învechit și popular „om (mic de statură)", cuvântul este înregistrat la CANTEMIR, HR. (DLR s.v.). *Hronograful...* prezintă o atestare mai timpurie: *Să afla Rovoam la Ierusalim cu **omănașii**, câț rămăsase la dânsul* (f. 79^{v}).

pălărie s.f. < probabil it. *cappelleria*, DLR; *părărie*, cu *r* disimilat la *l*, cf. it. *capelleria*, NDU[69]. Doru Mihăescu[70] propune mgr. ἀπαλαρία. Cu sensul „obiect folosit pentru acoperirea capului, format dintr-o calotă (cu boruri de forme variate) și confecționat din fetru, catifea, pai, piele", cuvântul este ilustrat cu un citat din Nicolae Costin, în LET. II. (DLR s.v.). În TDRG^{3} (s.v.) este înregistrat în LEX. MARS. În *Hronograf...*: *Și-l îmbrăcă cu căftan și-i dĕde și **pălărie** scumpă de-i pusără în cap. Și-i dzâsă: „Pasă de fii patriarh întru nărocul împărățâii mĕle* (f. 481^{v}); *De la boierie ce să cheamă chesari panipersevastos, au fost purtând **pălării** roșii cu aur, până la boierie ce să dzâci stratopedarhul, iară de la acesta până la boierie lui curopalat pre rând au fost purtând **pălării** prisne sirmă* (f. 573^{r}); *Gheorghie Școlariul fu patriarhul Țarigradului* [...]. *Și-i dĕde sângur împăratul toiag de argint și **pălărie** scumpă de-i pusără în cap* (f. 589^{r}).

pestréf s.n. < ngr. πεστρέφι, DLR; TDRG^{3} propune tc. *peşrev*. Cuvântul era cunoscut traducătorului independent de textul grecesc (vezi K 445 unde, în contextul corespondent din *Hronograf...*, nu există). Cu sensul învechit „preludiu, uvertură (în muzica turcească)", cuvântul nu are atestări din epoca veche în DLR (s.v.). În TDRG^{3} (s.v.) prima atestare este din Gheorgaghi, în LET. În *Hronograf...* atestare este anterioară: *Începu a cânta grecul tot acela glas ș-acela **pestref**, cât s-au mirat sângur împăratul de dăscălie musâcăi grecească* (f. 496^{v}).

piélm s.n. – et. nec., DLR; SCRIBAN face trimitere la albanezul *mjel* „făină"; DM, la ngr. πέλμα „talpă"; DEXI trimite la lat. *pegma* < gr. πῆγμα „consistență; materie coagulată". Cu sensul popular „făină de grâu, de porumb sau (mai rar) de alte cereale (de cea mai bună calitate); spec. făină de grâu adăugată în aluatul de mălai pentru turtă; făină albă care se pune pe aluatul de pâine, ca să nu se lipească", cuvântul este ilustrat în DLR (s.v.) cu un citat din BIBLIA 1688. *Hronograful...* oferă o atestare mai timpurie: *Nu am mai mult de o mână de **pielm** de făină într-o putină* (f. 81^{v}).

podalghíe s.f. < ngr. ποδαλγία, DLR. Cu sensul învechit „podagră", cuvântul este ilustrat în DLR (s.v.) cu un citat din N. Costin (LET. I). *Hronograful...* oferă o atestare anterioară: *Fiind împăratul bolnav de **podalghie** la picioare și la mâni, mai multu-i era viața în pat decât pre picioari* (f. 286^{r}).

(a se) pohvăli vb. IV, tranz., refl. pas. < sl. **похвалити**, DLR. Cu sensul „a lăuda, a slăvi, a preamări, a proslăvi", cuvântul este înregistrat în DOSOFTEI, V.S., BIBLIA 1688. În *Hronograf...* atestările sunt mai timpurii: *Să slăvĕște Tatăl și **să pohvălĕște** Fiiul și să laudă Svântul Duh și tot un Dumnădzău să pomenĕște* (f. 197^{r}); *Toț-îl **pohvăliră** și i să închinară ca unui împărat* (f. 289^{v}; cf. f. 430^{r}). Cu sensul „a triumfa", cuvântul se întâlnește la CANTEMIR, HR. (DLR s.v. *pohfăli*).

polimár s.n. – et. nec. Cu sensul din *Hronograf...*, „cerdac, pridvor; foișor, balcon", cuvântul se întâlnește în BIBLIA 1688 și în NECULCE, L. (DLR s.v. *pălimar*). *Hronograful...* prezintă atestări anterioare: *Într-o dzi au fost ședzind Priiam împărat sus, în **polimariul** cetății* (f. 136^{v}); *Ieși împăratul într-un **polimari** despre mare și căută pre mare și vădzu corabiĕ sosând* (f. 382^{r}).

---

[69] A. Philippide consideră substantivul *pălărie* un derivat din *păr*, cu sufixul *-ărie*, care a dat inițial **părărie*; vezi *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu, București, Editura Academiei, 1984, p. 51.

[70] Vezi *op. cit.*, p. 146.

Scanned with OKEN Scanner

povódnic s.m. < *povod*[1] + suf. *-nic*, DLR. În DLR (s.v.), definiția cuprinde mai multe sensuri. Două sunt înregistrate și în limba veche: „cal dus de căpăstru", la URECHE, L.; „cal care umblă liber, cal care umblă singur pe lângă trăsură" (DLR s.v.), cu atestări din URECHE, L., Nicolae Costin (LET. I) ș.a. În *Hronograf...* sunt prezente trei atestări ale cuvântului, dar este imposibil de distins la care dintre cele două realități se referă: *Ave Solomon* [...] *40 de mii de iape de prăsilă și 10 mii de armăsari sirěpi și 3 mii de bidivii învățați* ***povodnici****, tot cu șěle ferecate și cu țoltarele de mătasă* (f. 76[r]); *Întrară în turci de-i tăiară foarte rrău și cumplit și străbătură până la* ***povodnicii*** *împăratului* (f. 509[r], f. 492[v]).

právăță s.f. – variantă a lui *pravăț* < sl. **правъць**, scr. *pravaț*, DLR, cu sensul învechit „țintă, obiectiv (final); țel, scop (propus, urmărit)". Cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S. (DLR, s.v. *pravăț*), însă sensul lui în acest citat este mai degabă cel precizat în TDRG[3], acela de „ghid, manual; îndreptar": *Svântul papa Martin gonisă cu scrisoare pre Serghie și pre Pir* [...]. *Ș-au dat și afară termin sau pravaț de hotar scris, adecă sămnul credinței cu săborul ce s-au strâns cu sinția sa* (f. 410[r]). În *Hronograf...* se află o atestare a cuvântului cu sensul din DLR și în varianta lexicală *pravăță*, neînregistrată în DLR: *O vedě împăratul că socotiě și ea că în* ***pravăța*** *ei trěce împăratul pre acolě* (f. 424[v]).

prihódişte s.f. < sl. **проходище**, DLR. Cu sensul învechit, rar „priod" (DLR s.v.), adică „loc în pădure pe unde trece vânatul; potecă, cărare făcută de animalele sălbatice" (DLR, s.v. *priod*), cuvântul apare la HERODOT, I. (DLR s.v. *prihodişte*). În *Hronograf...* găsim o atestare anterioară: *Vădzu că-l gonesc ai săi pren toate strâmtoareli și* ***prihodeștili*** (f. 510[r]).

(a se) prostí vb. IV, refl. și tranz. < sl. **простити**, DLR. 1) Cu sensul „a renunța (la o slujbă), a-și da demisia", cuvântul este ilustrat cu trei citate din VĂCĂRESCUL, IST. În *Hronograf...* se află o atestare anterioară: *Și-i dzâsără arhirei, dacă-l adusără la Patriarhie,* ***să să prostească*** *de bună voie den scaunul Patriarhiei* (f. 521[v]). 2) Cu sensul „a ierta, a scuti de o pedeapsă", cuvântul este înregistrat în DOSOFTEI, MOL. În *Hronograf...* se întâlnește forma de supin cu acest sens: *Și-i cetiră molitfe de iertare și de* ***prostit*** [...] *și iarăș l-au îngropat și iarăș l-au aruncat pământul afară* (f. 518[r]).

rarắu s.m. < magh. *ráró*, DLR. Cu sensul învechit și regional „numele unei păsări răpitoare, nedefinită mai îndeaproape, probabil șoim", cuvântul este înregistrat în DLR (s.v.) la CANTEMIR, IST. *Hronograful...* oferă o primă atestare: *S-au și lăsat Ector cu mâna goală la dânsul, iute ca un* ***rarău*** (f. 141[v]).

raspétie s.f. < sl. **распетиѥ**, DLR. Cu sensul învechit, rar, „crucifix", cuvântul nu are atestări din epoca veche (DLR, s.v. *răspetie*). În *Hronograf...*: ***Raspetiě****, crucě cěě ce o au făcut mareli Costantin împărat când s-au bătut cu Maximiian* (f. 459[v]).

răpít, -ă adj. – vezi *răpi*[2] < lat. *rapire* (=*rapio*, *-pěre*), DLR. Cu sensul „nestăpânit, aprig", cuvântul este ilustrat în DLR (s.v.) printr-un citat din M. COSTIN, LET. I. În *Hronograf...* sunt prezente atestări anterioare: *Aceasta cu hulturul era arătare așě cum au fost la mânie rău și* ***răpit****, dară n-au fost țiind mânie mult* (f. 149[r]); *Că-l știě dascalul că este* ***răpit*** *la mânie* (f. 150[r]); *Era un om* ***răpit*** *și la mânie, și la grai și la toate lucrurile lui foarte era zlobiv* (f. 262[r]).

răsúflu s.n. < postverbal al lui *răsufla*, DLR. Cu sensul „respirație, răsuflare, răsuflet", cuvântul nu este ilustrat cu atestări din limba veche. În *Hronograf...*: *Să-ș ferească omul cěle cinci ciuvstvo ce le are de la Dumnădzău să fie curate de păcate, adecă veděrě ochilor și audzul urechilor, și mireazma nasului, adecă* ***răsuflul*** *aburului și gustarě rostului și purcesul trupului* (f. 541[v]).

răváș s.n. < magh. *rovás*, DLR. 1) Cu sensul „bucată de lemn pe care neștiutorii de carte țineau numărătoarea, prin crestături", în DLR cuvântul nu are atestări din epoca veche. *Hronograful...* oferă o atestare: *Turcii era neînvățați și necărtulari, ce făcě* ***răvași*** *de lěmne și cresta pre dânsă și le*

Scanned with OKEN Scanner

era în loc de băgare samă (f. 481[r]). 2) Cu sensul „scrisoare, bilet", cuvântul este înregistrat la M. COSTIN, O., *Anonimul cantacuzinesc*, în CM I (DLR s.v.). În TDRG[3] (s.v.) este înregistrat în anul 1569 şi în BIBLIA 1688. Cu un sens nedefinit, probabil „carte", l-am întâlnit şi în HERODOT, I. 271[71]. *Hronograful...* oferă o nouă atestare: *Apucă de scrisă un* ***răvaş*** *şi l-au foarte ţinut rău pre-mpăratul într-acel* ***răvaş*** *pentr-acei oameni ce s-au grăbit cu pierire lor* (f. 149[v]).

répedele adv. substantivat < lat. *răpidus, -a, -um*, fr. *rapide*, DLR. În *Hronograf...*, traducătorul foloseşte acest adverb cu valoare de substantiv şi cu sensul „iuţeală, viteză", neînregistrat în DLR: *Acolĕ, într-acĕĕ, s-au oprit* ***rĕpedeli*** *toiagului. Dĕcii au lovit pre împăratul* (f. 422[r]).

ródine s.f. < ucr. родини, DLR. Cu sensul „zi de naştere; sărbătoare (cu ocazia zilei de naştere a cuiva)", cuvântul este înregistrat în HERODOT, I. şi DOSOFTEI, V.S. L-am întâlnit şi în DOSOFTEI, N.A.[72]. Dosoftei utilizează acest cuvânt şi cu sensurile „creaţie, geneză" şi „întemeiere". Într-un document din anul 1797, cuvântul apare cu sensul „neam, familie, spiţă" (DLR, s.v. *rodină*). În *Hronograf...* se află o atestare mai timpurie, cu primul sens amintit: *Peste puţână vrĕme au dobândit prunc muiĕrĕ jidovului aceluiĕ. De ce s-au strâns jidovi mulţi şi jidovce la* ***rodini****, precum li-i obicina* (f. 337[v]).

rodoslovie s.f. < sl. **родословие**[73]. Cuvântul nu este atestat în dicţionare. Cu sensul „genealogie", este folosit în epocă la DOSOFTEI, N.A.: „*Rodoslovia* lui Moameth şi cum s-au crescut legea lui şi dintr-însul să trag împăraţii turceşti" (f. 338[r]), unde este utilizat adjectivul *nerodoslovit* (f. 20[v]) şi verbul (*a*) *rodoslovi* (f. 82[v]). În *Hronograf...*: ***Rodoslovie*** *lui Mehmet, turcul cel de început, de unde să trage şi carĕ-i ĕste sămânţâie* (f. 471[r]).

rugínă s.f. < lat. *aerūgo, -ĭnis*, DLR. Cu sensul „boală infecţioasă a plantelor, cauzată de ciuperci microscopice, care se manifestă prin apariţia unor pete de culoare brună-ruginie pe frunze, pe tulpini sau pe inflorescenţe; (regional) mucegai", cuvântul este atestat în PSALT., CORESI, PS. În *Hronograf...*, cuvântul este utilizat în trei locuri, dar cu referire la oameni, mai precis la o boală contagioasă, manifestată prin apariţia unor bube roşietice, probabil rujeolă: *Ghiezi* [...] *s-au bucurat de au luat de la Neeman bani şi unĕlte de ale lui şi s-au lipit toată* ***rugina*** *şi bubele cĕle scârnave a lui Neeman pre trupul lui* (f. 86[r]); *Şi cum s-au mâniĕt, în loc s-au şi împlut de* ***rugină*** *de bube peste tot den talpe până în crĕştet; ş-au murit cu acĕ rugină de bube* (f. 92[r]); *Era acĕle bube ca o* ***rugină*** (f. 176[v]).

sandăc subst. < magh. *szándék*, DLR. Sensul din *Hronograf...* „supărare mare, mânie; necaz", nu este înregistrat în DLR. Cu sensul învechit „intenţie", cu conotaţie negativă, este ilustrat prin citate din CORESI, EV., PRAV. LUCACI (DLR, s.v. *sandâc*[2]). În *Hronograf...*: *Ce să miră împăratul ce* ***sandâc*** *i-are face, să-l amărască* (f. 117[v]); *Avĕ toţ* ***sandâc*** *spre dânsul, că grăiĕ de toţ rrău cătră împăratul* (f. 405[v]; cf. f. 434[v], f. 435[v]).

sarandár s.n. < sl. **сарандарь**, ngr. σαραντάρι, DLR. Cu sensul „(în biserica ortodoxă) ciclu de patruzeci de rugăciuni făcute de preot timp de patruzeci de zile consecutive pentru morţi, pentru iertarea păcatelor, pentru bolnavi etc.; (sens suspect) rugăciune făcută de preot la 40 de zile de la moartea cuiva sau o dată pe an, parastas", cuvântul este atestat în anul 1680, la ANTIM, P. şi în mai multe documente din secolul al XVIII-lea (DLR, s.v. *sărindar*). În *Hronograf...* este prezentă o atestare anterioară: *Pe după moartĕ episcopului, îl va odovăi mitropolitul şi-i va lua ce va avĕ şi-l va griji cu* ***sarandari*** *şi cu milostenii* (f. 460[r]).

---

[71] „Aristagor luă *răvaş* de rug[ă] şi întră la Cleomenis. Şi întră în casă şi, vrând să i să roagi, sta înainte lui Cleomenis fata lui, Gorgo". Vezi şi nota asupra lecţiunii sintagmei *răvaş de rug[ă]*, în *ed. cit.*

[72] „Într-acel an sosâră şi *rodinile* marelui Constantin, 30 de ani" (f. 130[r]); „Trecând puţine vreme, născu jidovca cucon şi viniră jidovi la *rodine*" (f. 224[r]).

[73] Vezi N.A. Ursu, *op. cit.*, p. 220.

Scanned with OKEN Scanner

sămăluitór, -oáre adj. < *sămălui*[1] + suf. *-tor*, DLR. Cu sensul „care sămăluieşte, chibzuieşte, judecă", cuvântul este ilustrat cu două citate din CANTEMIR, I.I. (DLR s.v.). În *Hronograf...* are sensul „care complotează; care face rău": *Şi era un om foarte viclean la inemă şi **sămăluitori*** (f. 163[v]).

sălță s.f. < ucr. сильце, DLR. 1) Cuvântul este atestat cu sensul propriu învechit, rar „capcană", la DOSOFTEI, PS., CANTEMIR, I.I. (DLR, s.v. *silță* şi *sâlță*). *Hronograful...* oferă o atestare mai timpurie: *Au arătat şi locurili cu gropili şi cu **sâlța** ce făcusă* (f. 508[v]). 2) În *Hronograf...* este prezentă şi o utilizare figurată a acestui cuvânt, care apare în epocă în traducerea *Mântuirea păcătoşilor* şi în MILESCU, M. 74[74]. În *Hronograf...*: *Începu a-l lua cu cuvinte bune şi cu glume, ca să-l aducă întru **sâlțăle** lui* (f. 330[v]).

schitáci, -ce adj. < scr. *skitač*, *chitaci*, DLR. Cu sensul „(despre oameni) vioi, sprinten, iute; fluşturatic, zvânturatic; isteț, deştept", cuvântul nu are atestări din epoca veche în DLR (s.v. *schitaci*[1]). Cu un sens apropiat l-am întâlnit în VARLAAM, L. 88, 112[75] şi a fost semnalat la Dosoftei[76]. În *Hronograf...*: *De vrě ieşi la săgetat sau la luptat, cum sint cuconii, nime nu pută sta împotriva lui, că era mai **schitaci** şi mai tare decât toți câț era de potriva lui* (f. 116[v]).

scupelátor < lat. *spīcŭlātŏr*, *spēcŭlātŏr*, *-ōris*, DLR (s.v. *speculator*). Forma din *Hronograf...* este o variantă datorată, cel mai probabil, copistului, rezultată prin metateză din *speculator*. Cuvântul este înregistrat în DLR (s.v. *speculator*) cu sensul învechit „gardă înarmată" într-un document din anul 1765. În TDRG[3] este înregistrat cu un citat din BIBLIA 1688. Cu sensul „călău" din *Hronograf...*, cuvântul nu are atestări din epoca veche: *Dzisă împăratul Solomon cătră **scupelatorii** lui să ie pre amândoi cuconii şi să-i despice* (f. 73[r]).

slátină s.f. < sl. слатина, DLR. Cu sensul „salină", cuvântul este înregistrat în DLR (s.v.) cu o ilustrare din PSALT. În *Hronograf...*, cuvântul prezintă o altă atestare: *I-au dat împăratul pentru venitul lui **slatina** de sare de la cetatě Enului* (f. 487[v]).

smârc s.n. < sl. смрькъ, DLR. Cu sensul învechit şi regional „vârtej (de apă)", cuvântul este ilustrat cu două citate din DOSOFTEI, PS. Sensul „loc mlăştinos (acoperit cu vegetație) unde izvorăşte apă fără a se scurge; ochi de apă pe un teren mlăştinos", este înregistrat în anul 1721 (DLR s.v.). În TDRG[3] (s.v.), prima atestare este din anul 1526. *Hronograful...* oferă o atestare anterioară a cuvântului, cu primul sens amintit: *Pentr-acěle stânci ěste strâmptoare de cură marě rěpede* [...]. *Care vas, adecă corabie, va cădě într-acě parte de loc nu să mai poate îndirepta, ce o amistuiěşte **smârcul** de o bagă în fundul mării* (f. 575[v]).

sótnic s.m. < rus. сотник, DLR. Cu sensul „comandant al unei sotnii, sutaş", cuvântul este ilustrat cu citate din M. COSTIN, O., NECULCE, L., CANTEMIR, HR. ş.a. (DLR s.v.). În *Hronograf...* apare o atestare anterioară: *Trimisă Ohoziě pre un **sotnic** cu 50 de oameni* (f. 84[v]).

sugărél, -ea adj. < *sugar* + suf. *-el*, DLR. Cu sensul „(copil sau pui de animal) care suge lapte, care se hrăneşte numai cu lapte sau care nu a depăşit vârsta alimentării cu laptele mamei", cuvântul nu are atestări din epoca veche, însă în DLR se specifică faptul că este un sens popular şi, din acest motiv, putem presupune că era utilizat. A fost semnalat în DOSOFTEI, PAR.: „cucon *sugărel*"[77]. În

---

[74] „Adecă adevărat aşa iaste şi aşa trebuie a crede cu toată credința noastră, pentru ca să nu cădem în vreo greşală de moarte sau în *sulița* ereticilor". N.A. Ursu consideră că este vorba, de fapt, despre cuvântul *sâlță*, care apare şi în *Mântuirea păcătoşilor*: „multe-s *sâlțile* diavolului"; vezi *Nicolae Spătarul (Milescu), traducător al **Mântuirii păcătoşilor** a lui Agapie Landos (I)*, în SCL, XLIV, nr. 5, 1993, p. 429.

[75] „Cât să adaoge credința într-înima noastră cătră mai marii noştri, atâta şi trupul iaste mai *schitaci* şi mai ascultoiu pre slujbă" (p. 88); „Nice fii posomorât şi trândav cu chipul şi cu îmblarea, ce să hii *schitaci* şi sârghiş" (p. 112).

[76] Vezi N.A. Ursu, *op. cit.*, p. 152.

[77] Vezi Felicia Şerban, *art. cit.*, p. 346.

Scanned with OKEN Scanner

Hronograf... se află atestări anterioare: *Să alegi un ied, să hie gras şi* ***sugărel*** (f. 16[r]); *Vei pune să-ț strângă cuconi mici* ***sugărei*** (f. 176[v], cf. f. 293[v], f. 401[v]).

târgóvişte s.f. < sl. тръговище, DLR. Cu sensul învechit „târg, piață", cuvântul este ilustrat în DLR (s.v.) cu două citate din DOSOFTEI, V.S. În TDRG[3] prima atestare este din anul 1413. *Hronograful...* oferă o atestare: *Dacă sosâră unde să făcă* ***târgovişte*** *o pusără gios* (f. 425[v]).

trătáș s.n. < ngr. τετράδιον, sl. тетрадь, тотрадь, тетрадь, DLR. Cu sensul învechit „cărticică, broşură; caiet; condică", cuvântul este înregistrat în DLR (s.v. *tartaj*) cu atestări la Nicolae Costin, în LET. II, în anii 1724, 1765, 1793. În TDRG[3] (s.v. *tartaj*) apare atestat pentru anul 1588 şi la CANTEMIR, DIV. G. Ivănescu presupune că acest cuvânt este dintre cele care au putut pătrunde în rândul claselor instruite între secolele al XIV-lea şi al XVI-lea[78]. *Hronograful...* oferă o altă atestare: *Şi-ş lăsă şi* ***trătaşii****, şi călămării şi scăuiaşul ce şedé de scriè* (f. 426[v]).

țărimónie/țărămonie (al doilea *i* de la plural este suprascris şi nu apare accentul)**/țirimonie** s.f. < pol. *ceremonia*, *cerymonia*, rus. церемония, lat. *caerĕmōnĭa*, *-ae*, it. *cerimonia*, DA. Cu sensul „forme exterioare şi regulate şi de oarecare pompă, la săvârşirea unui cult religios" (DA, s.v. *ceremonie*), cuvântul este înregistrat cu două atestări din LET. II şi în CANTEMIR, IST. În TDRG[3] (s.v. *ceremonie*) prima atestare este din anul 1648. L-am întâlnit şi la R. GRECEANU, 131[79]. În *Hronograf...*, în prima atestare, cuvântul este accentuat pe două silabe, după model grecesc: *Şi scrisă împăratul Iovian la marele Athanasie, să-i scrie toate învățăturile şi* ***țirimoniile*** *a svintei legi creştineşti* (f. 220[r]); *Să hvăluiè şi-i urla capul pentru svântul săbor şi pentru alte* ***țărimónii*** *a svintei besĕrecei* (f. 323[v]); *Ieremiè, om bun şi cărtular mare, iară gros den fire şi nechitit cu* ***țărămoniile*** *călugăreşti şi cu obicinile* (f. 519[r]).

țâdúlă s.f. < ucr. цидула, pol. *cedula*, magh. *cédula*, lat. med. *cedula,-ae*, *scedula*, *-ae*, DLR. Cu sensul popular „bucată (mică) de hârtie care cuprinde o însemnare scurtă, bilet, răvaş", cuvântul este atestat în anul 1725 (DLR s.v. *țidulă*). În textul nostru se află atestări anterioare: *Duceț cĕstă* ***țâdulă*** *de hârtiuță mică* (f. 387[r]); *Scrisă într-o* ***țâdulă*** *şi-i dzâsă* (f. 426[v]).

urdzít s.n. – vezi *urzi*[1] < lat. *ordĭre*, *-īre*, DLR. Cu sensul învechit „întemeiere", cuvântul este ilustrat printr-un citat din M. COSTIN, O. În *Hronograf...* sunt prezente atestări anterioare, cu sensul „facerea lumii; geneză": *Când s-au împlut de la* ***urdzitul*** *lumii 5539 de ai* (f. 154[v]); *Era cursul ailor de la* ***urdzitul*** *lumii 5032 de ai* (f. 268[v]).

urdzâtór s.m. < *urzi*[1] + suf. *-itor*, DLR. Cu sensul figurat învechit „întemeietor; făptuitor, creator", cuvântul este ilustrat în DLR (s.v. *urzitor*) cu un citat din N. COSTIN, L. În *Hronograf...* se află o atestare mai timpurie; sensul se referă la Dumnezeu: *Să ştie tot omul că* ***urdzâtoriul*** *nostru, sângur Dumnădzău* (f. 296[r]).

(a) **urlá** vb. I, intranz. < lat. *ūlŭlo*, *-āre*, DLR. Cu sensul „(despre vânt, viscol, apă etc.) a produce un zgomot prelung şi puternic", cuvântul nu are atestări din epoca veche în DLR (s.v.). În *Hronograf...*: *Iară până a nu muri,* ***au urlat*** *pământul 7 dzile cât s-au muncit ea pentru păcatul cel mari al ei* (f. 242[r]).

văluşág s.n. < *val*[1] + suf. *-ăşag*, DLR. Cu sensul învechit „supărare; necaz; neliniște; zbucium", cuvântul este înregistrat în PRAV. LUCACI, VARLAAM, C. (DLR, s.v. *vălăşag*). În TDRG[3] (s.v. *vălăşag*) prima atestare este din anul 1581. *Hronograful...* oferă o nouă atestare: *Putĕrnici împărate, Silvestru s-au adeverit că ne va arăta lucruri adevărate pentru naşterè lui Hristos şi pentru* ***văluşagul*** *ce-au avut de satana şi pentru stratiili lui* (f. 527[v]).

---

[78] Vezi *op. cit.*, p. 495, unde Ivănescu afirmă că acesta este un termen provenit din slava literară şi precizează: „*trataj (tartaj)* (probabil, la început, *tetraz*, pl. *tetraji*) „caiet"; mai târziu, „coperte de carton".

[79] „Cu litie în bisérică întrându şi făcându-şi *țermoniile* cele de cinste ce i s-au căzut".

Scanned with OKEN Scanner

zar s.n. < tc. *zar*, DLR; SCRIBAN indică tc. *zar*, alb., bg. *zar*, ngr. ζάρι, it. *zara*. Cu sensul „cub mic (de os, de lemn, de plastic etc.) pe fețetele căruia sunt imprimate puncte de la unu la șase și care se folosește la anumite jocuri de noroc, prin aruncare", cuvântul nu are atestări din epoca veche în DLR (s.v. *zar*). În *Hronograf...* ar putea fi preluat din textul grecesc, K (p. 435) ζάρι, dar este posibil ca traducătorul să-l fi cunoscut din limba turcă și, realizând că nu este utilizat în epocă, îl glosează: *Într-o dzî, şedzând şi giucând în tavlii cu alț boiĕri, cum s-au întins să iĕ* ***zarurile****, adecă oşcioarele careli aruncă pre tavlii* [...], *îndată au şi început a răcni ş-a tremura* (f. 485^{v}).

zburătúră s.f. < *zbura* + suf *-ătură*, DLR. Cu sensul popular „bucată de lemn scurtă și groasă (folosită, de obicei, pentru a bate pe cineva); scurtătură", cuvântul este înregistat în DLR (s.v.) cu o atestare de la începutul secolului al XVIII-lea. *Hronograful...* oferă o atestare mai timpurie: *Ş-au fost aruncând cu* ***zburături****, de au fost venind toate acĕlĕ deasă ca ploaiĕ* (f. 143^{v}).

(a) **zgândări** vb. IV, tranz., refl. – et. nec. 1) Sensul din *Hronograf...*, „a se împrăștia, a se răspândi în toate părțile", nu este înregistrat în DLR (s.v.): ***Să zgândărâră*** *atâțĕ ținţari cât era negură de nu-ş vedĕ oamenii calĕ încătro mărg* (f. 33^{r}). 2) Cu sensul figurat „a ațâța, a întărâta; a scormoni", cuvântul nu are atestări în DLR din epoca veche. În *Hronograf...*: *Nu râhni la muiĕre altuiĕ, că rahna* ***zgândărĕşte*** *păcatul şi să cheamă începătură* (f. 43^{v}); *Iară dentru toate lucrurile lui cĕle fără lĕge, să mira ce va mai izvodi şi ce va mai* ***zgândări*** (f. 212^{v}).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ALEXANDRIA = *Istoria lui Alexandru cel Mare*, ediția a V-a, București, tipărită de Iosef Copainig, 1850.

ANON. CAR. = *Anonymus Caransebesiensis* [„Dictionarium valachico–latinum", vechi glosar român–latin, cca 1650], publicat de Gr. Crețu în revista „Tinerimea română", noua serie, Tipografia Corpului Didactic, vol. I, fasc. III, p. 326–380.

ANTIM, P. = Antim Ivireanul, *Predice*, 1709–1716, publicate după manuscrisul de la 1781 [...] de prof. I. Bianu, notițe biografice despre Mitropolitul Ungrovlachiei Antim Ivireanul de P.P.S. episcopul Melchisedec, București, 1886.

BIBLIA 1688 = *Biblia, adecă dumnezeiasca scriptură ale cei vechi şi ale cei noao leage toate*, care s-au tălmăcit dupre limba elinească, [București], 1688.

CADE = I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, partea I, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, de I.-Aurel Candrea; partea a II-a, *Dicționarul istoric și geografic universal*, de Gh. Adamescu. București, Editura „Cartea românească", 1926–1931.

CANTEMIR, DIV. = Dimitrie Cantemir, *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*, Iași, 1698.

CANTEMIR, HR. = Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ediție îngrijită de Gr.G. Tocilescu, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1901.

CANTEMIR, IST. = *Operele Principelui Dimitrie Cantemir*, tomul VI, *Istoria ieroglifică*, București, Societatea Academică Română, 1883.

CANTEMIR, I.I. = Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, vol. I–II, București, Editura pentru Literatură, 1965.

CAZ. GOV. = Silvestru, *Evanghelie învățătoare sau Cazanie*, Govora, 1642.

CHEIA ÎN. = *Cheia înțelesului*, scoasă pre limbă rumânească, București, 1678.

CIORĂNESCU = Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O., 2001.

CM I–II = *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, I. *Stolnicul Constantin Cantacuzino. Anonimul cantacuzinesc. Radu Popescu*, II. *Radu Greceanu. Anonimul Brâncovenesc*, București, Editura pentru Literatură, 1961.

Scanned with OKEN Scanner

COD. VOR. = Ion al lui G. Sbiera, *Codicele Voroneţean*, cu un vocabulariu şi studiu asupra lui de..., Cernăuţi, 1885.

CORESI, EV. = Diaconul Coresi, *Carte cu învăţătură* (1581), publicată de Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici, vol. I, *Textul*, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec et comp., 1914.

CORESI, PS. = Diaconul Coresi, *Psaltirea*, reprodusă cu un studiu bibliografic şi un glosar comparativ de B. Petriceicu-Hasdeu, tomul I, *Textul*, Bucureşti, Tipografia Academiei Române, 1881.

CORESI, TE. = *Tetraevanghelul* tipărit de Coresi. Braşov, 1560–1561, comparat cu *Evangheliarul lui Radu de la Mănicești*, 1574, ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1963.

M. COSTIN, O. = Miron Costin, *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P.P. Panaitescu, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1958.

N. COSTIN, C. = Antonio de Guevara, *Ceasornicul domnilor*, traducere din limba latină de Nicolae Costin, ediție critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Minerva, 1976.

N. COSTIN, L. = Nicolae Costin, *Opere*, I. *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 şi de la 1709 la 1711*, studiu introductiv, note, comentarii, indice şi glosar de Const. S. Stoide şi I. Lăzărescu, prefață de G. Ivănescu, Iaşi, Editura Junimea, 1976.

CR. ANON. = *Cronica Anonimă despre Brâncoveanu, Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 până la martie 1717*, în *Cronici brâncoveneşti*, antologie, postfață, glosar şi bibliografie de Dan Horia Mazilu, Bucureşti, Editura Minerva, 1988.

DA = *Dicționarul limbii române* [sub conducerea lui Sextil Puşcariu], tomul I, partea I: *A–B*, Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913; tomul I, partea II: *C*, Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul", 1940; tomul II, partea I: *F–I*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934.

DEX^2 = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1998.

DEXI = *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, coordonator ştiințific Eugenia Dima, autori: Eugenia Dima, Doina Cobeț, Laura Manea, Elena Dănilă, Gabriela E. Dima, Andrei Dănilă, Luminița Botoşineanu, Chişinău, Editura ARC şi Editura Gunivas, 2007.

DL = *Dicționarul limbii române literare cotemporane*, 4 vol., Bucureşti, Editura Academiei Române, 1955–1958.

DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur şi Ion Coteanu; din anul 2000, Marius Sala şi Gheorghe Mihăilă, Bucureşti, Editura Academiei Române, tomul IV, Litera *L* (*L–lherzolită*), 2008; tomul V, Litera *L* (*Li–luzulă*), 2008; tomul VI, Litera *M*, 1965–1968; tomul VII, partea I, Litera *N*, 1971; tomul VII, partea a 2-a, Litera *O*, 1969; tomul VIII, Litera *P*, 1972–1984; tomul IX, Litera *R*, 1975; tomul X, Litera *S*, 1986–1994; tomul XI, partea a 2-a şi a 3-a, Litera *T*, 1982–1983; tomul XII, partea I, Litera *Ț*, 1994; tomul XII, partea a 2-a, Litera *U*, 2002; tomul XIII, părțile 1, a 2-a şi a 3-a, Litera *V* şi literele *W, X, Y*, 1997–2005; tomul XIV, Litera *Z*, 2000.

DLN = Γεωργίου Δ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας* [*Dicționarul limbii neogreceşti*], Αθήνα, Κέντρο Λεξικολογίας, 1998.

DM = *Dicționarul limbii române moderne*, Bucureşti, Editura Academiei, 1958.

DNR = *Dicționar neogrec–român*, coordonare şi redactare finală Lia Brad-Chisacof, autori: Margarita Kondoghiorghi, Eugen Dobroiu, Ştefan Stupca, Antița Augustopoulos-Jucan, Bucureşti, Editura Demiurg, 2000.

DOSOFTEI, L. (1679, 1689) = Dosoftei, *Dumnezăiasca liturghie 1679*, ediție critică de N.A. Ursu, studiu introductiv de ÎPS Teoctist, arhiepiscop al Iaşilor şi mitropolit al Moldovei şi Sucevei, Iaşi, 1980.

Scanned with OKEN Scanner

DOSOFTEI, MOL. = D. Puşchilă, *Molitvelnicul lui Dosoftei*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secţiunii Literare, seria II, tomul XXXVI, 1913–1914, p. 1–114, Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1914.

DOSOFTEI, N.A.= Mitropolitul Dosoftei, *Nová adunare de istorii, începând de la faptul lumii...* ms. *3456* BAR.

DOSOFTEI, PAR. = Dosoftei, *Parimiile preste an*, Iaşi, 1683.

DOSOFTEI, PS. = Dosoftei, mitropolitul Moldovei, *Psaltirea în versuri*, publicată de I. Bianu, Bucureşti, Ediţiunea Academiei Române, 1887.

DOSOFTEI, V.S. = Mitropolitul Dosoftei, *Viaţa şi petreacerea svinţilor*, Iaşi, 1682.

EUSTR. PRAV. = Eustratie, *Pravila aleasă* (ms. din 1632).

FIZIOLOGUL = *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, II. *Fiziologul*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie şi glosar de V. Guruianu, Bucureşti, Editura Minerva, 1997.

FN = Emil Vârtosu, *Foletul novel*, calendarul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, Bucureşti, 1942.

GHIOVANIS = Χρήστος Γιοβάνης, *Νέο λεξικό θησαυρός όλης της ελληνικής γλώσσας, Παγκόσμιος εκδοτικός οργανισμός*, Αθήνα (f.a.).

GOLESCU, Î. = Constantin (Dinicu) Golescu, *Însemnare a călătoriei mele, făcută în anul 1824, 1825, 1826*, tipărită din nou şi însoţită de o introducere de Nerva Hodoş, Bucureşti, Tipografia „Cooperativa", 1910.

R. GRECEANU = Radu Greceanu, *Începătura istoriii vieţii luminatului şi preacreştinului domnului Ţării Rumâneşti, io Costandin Brâncoveanu Basarab-voievod, dă când Dumnezeu cu domniia l-au încoronat, pentru vremile şi întâmplările ce în pământul acesta în zilele măriii-sale s-au întâmplat*, în *Cronici brâncoveneşti*, antologie, postfaţă, glosar şi bibliografie de Dan Horia Mazilu, Bucureşti, Editura Minerva, 1988.

HERODOT, I. = Herodot, *Istorii*, [traducere de Nicolae Spătarul], ediţie îngrijită de L. Onu şi Lucia Şapcaliu, prefaţă, studiu filologic, note, glosar de Liviu Onu, indice de Lucia Şapcaliu, Bucureşti, Editura Minerva, 1984.

IST.Ţ.R. = *Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 până la martie 1717*, cronică anonimă, ediţie întocmită de Constantin Grecescu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1959.

ÎNDR. LEG. = *Îndreptarea legii* sau *Pravila cea mare*, Târgovişte, 1652.

ÎNV. = *Învăţături preste toate zilele*, Câmpulung, 1642.

K = Ματθέος Κιγάλας, *Νεφα συφνοψις διαφοφφων ίστοφιῶν ἀφχομεφνη ἀποφ κτισεως κοφσμου...*, Veneţia, 1650.

LET. I–II = Mihail Kogălniceanu, *Letopisiţile Ţării Moldovii*, publicate pentru întâiaşi dată de..., Iaşi, [La Cantora Foaiei Săteşti şi Institutul Albinei Româneşti], tomul I, 1825; tomul II, 1845, tomul III, 1846 [indicaţia „A" trimite la „Apendicele" tomului I].

LEX. MARS. = Carlo Tagliavini, *Il „Lexicon Marsilianum". Dizionario latino–rumeno–ungherese del sec. XVII*, studio filologico e testo, Bucureşti, Cultura Naţională, 1930.

MARDARIE, L. = Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo–românesc şi tâlcuirea numelor din 1649*, studiu, note şi indicele cuvintelor româneşti de Grigorie Creţu, Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti, Carol Göbl, 1900.

MĂRGĂRITARE 1691 = Ioan Gură de Aur, *Mărgăritare*, 1691.

MLD I, GEN. = *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Pars I, *Genesis*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 1988.

MLD, II, EX. = *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Pars II, *Exodus*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 1991.

MLD, III, LEV. = *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Pars III, *Leviticus*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 1993.

Scanned with OKEN Scanner

MLD, IV, NUM. = *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Pars IV, *Numeri*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 1994.

MIKLOSICH = Fr. Miklosich, *Lexikon paleoslovenico–graeco–latinum*, Vindobonae, Guilelmus Braumueller, 1682–1685.

MILESCU, M. = Nicolae Spătarul Milescu, *Manual sau steaua Orientului strălucind Occidentului*, ediție îngrijită, introducere, tabel bibliografic, text stabilit, traducerea textului latin, note și comentarii de Traian S. Diaconescu, Iași, Institutul European, 1997.

MINEIUL 1776 = Chir Chesarie, episcopul Râmnicului, *Mineiul*, luna lui octombrie, care s-au tipărit acum întâi rumâneşte..., 1776.

MOXA, C. = Mihail Moxa, *Cronica universală*, ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, București, Editura Minerva, 1989.

NDU = Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*, București, Editura Litera Internațional, 2006.

NEAGOE, ÎNV. = *Învățăturile bunului și credinciosului domn al Țării Românești, Neagoe Basarab Vvd. către fiul său Teodosie Vvd.*, București, Tipografia Colegiului Sfântul Sava, 1843.

NECULCE, L. = Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv de Iorgu Iordan, ediția a II-a, revăzută, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959.

N. TEST. = *Noul Testament sau împăcarea au leagea noao...*, Bălgrad [Alba-Iulia], 1648.

PRAV. = *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, însoțită 1. de izvoarele sale, 2. de varianta sa muntenească întrupată în *Îndreptarea legii* a lui Matei Basarab, de S.G. Longinescu, 3. de tălmăcirea sa în franțuzește de A. Patrogneț (vol. I din *Legi vechi românești și izvoarele lor*), București, Carol Göbl, 1912.

PRAV. GOV. = *Pravila* aceasta iaste direptătoriu de leage, tocmeala sfinților apostoli tocmite de zece săboară cătră aceasta și a preacuvioșilor părinți învățătorilor lumei. Tipăritu-s-au în Tipari prealuminatului domn Io Matei Basarab-Voievod a toată Țara Ungrovlahiei în Mănăstirea Govora, v leat 7148, iară de la naşterea lui Hristos 1640.

PRAV. LUCACI = *Pravila ritorului Lucaci*, text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, Editura Academiei Române, 1971.

PRAV. MOLD. = *Carte românească de învățătură de la pravilele împărăteşti și de la alte giudeațe*, cu zisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie Voivodul, Iași, 1646.

PSALT. = *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavoneşte*, edițiune critică de I.A. Candrea, I. *Introducere*, II. *Textul și glosarele*, București, Librăriile Socec & Comp., 1916.

PSALT. HUR. = *Psaltirea Hurmuzaki*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, indice de cuvinte de Rovena Șenchi, vol. I–II, București, Editura Academiei Române, 2005.

PSALT. SCH. = *Psaltirea scheiană (1482)*, publicată de I. Bianu, tomul I, *Textul în facsimile și transcriere cu variantele din Coresi (1577)*, București, Carol Göbl, 1889.

SCRIBAN = August Scriban, *Dicționaru limbii românești* (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme), ediținea întâia, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa bună", 1939.

TDRG[3] = H. Tiktin, *Rumänisch–deutsches Wörterbuch*, 3, überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band I–III. Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000–2005.

URECHE, L. = Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.

VARLAAM, C. = Varlaam, mitropolitul Moldovei, *Cazania (1643)*, ediție de J. Byck, București, Editura Fundațiilor Regale, 1943.

Scanned with OKEN Scanner

VARLAAM, L. = Varlaam, *Leastvița sau scara raiului de Ioan Scărarul*, ediție, notă asupra ediției și glosar de Oana Panaite, prefață și revizuirea transcrierii interpretative de Eugen Munteanu, Iași, Editura Trinitas, 2007.

VĂCĂRESCUL, IST. = Ianache Văcărescul, *Istorie a preaputernicilor împărați othomani*, adunată și alcătuită pe scurt, în A. Papiu Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România, atât de vechi tipărite, cât și manuscripte, cea mai mare parte străine, adunate, publicate cu prefațiuni și note ilustrate*, tomul II, București, Tipografia Națională, 1864, p. 237–302.

L'ANALYSE SÉMANTIQUE ET ÉTYMOLOGIQUE DE CERTAINS MOTS DE LA *CHRONIQUE DÈS LE COMMENCEMENT DU MONDE*. NOUVEAUX ARGUMENTS QUI SOUTIENNENT LA PATERNITÉ DE NICOLAE MILESCU SPĂTARUL

RÉSUMÉ

Dans d'autres travaux nous avons présenté les arguments surtout philologiques qui soutiennent notre hypothèse que le traducteur de la *Chronique dès le commencement du monde* a visité le Constantinople et même qu'il y a étudié. Cet ouvrage développe toute une série d'arguments, cette fois-ci d'ordre linguistique, qui soutiennent la même paternité sur cette traduction. Il s'agit de la manière d'employer les emprunts, surtout les mots turcs, slavons, latins (néologiques à l'époque) et certains termes, disons encyclopédiques, que le traducteur a utilisé indépendamment de la chronique grecque: *ambac* (et le dérivé *ambăcari*), *pestref*, *pălărie*, *scupelator*, (*a se*) *măti* (et le nom *mătire*), *despotație*, *gheometru*, *întradă*. Dans notre démarche nous nous appuyons sur le concept de *base psychologique*, utilisé par A. Philippide, mais qui a été enrichi et nommé *base spirituelle* dans la vision de G. Ivănescu et sur la théorie développée par les deux grands linguistes autour de ce concept. Cette théorie s'avère tout à fait vraie et utile dans cette situation aussi. Nos recherches nous ont conduit vers l'idée que la manière d'utiliser la catégorie des termes mentionnés montre pour le traducteur de la *Chronique...* une base psychologique (spirituelle) différente de celle du métropolite Dosoftei qu'on a supposé être le traducteur de cette oeuvre. Aussi soutenons-nous que le fait d'avoir bien connu le Constantinople et la manière d'utiliser les termes turcs, latins, slavons et les mots rappelés de la façon précisée sont des arguments qui précisent pour le traducteur le profil spirituel d'un autre grand érudit moldave de l'époque, Nicolae Milescu Spătarul. Il faut aussi préciser que les arguments présentés, bien que suffisamment forts, n'en finissent la série, que nous présenterons avec d'autres occasions. Pour insister un peu sur la richesse du lexique de la *Chronique...*, pour présenter les mots mentionnés, mais surtout pour montrer que le procédé d'établir la paternité d'une oeuvre tout en utilisant comme argument principal des mots, des constructions figées etc. n'a pas de relevance nous avons fait l'analyse sémantique et étymologique d'une centaine de mots de cette traduction.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iași, str. Codrescu, nr. 2

Scanned with OKEN Scanner

TOPONIMIE ŞI ZOONIMIE. OBSERVAŢII METODOLOGICE ŞI DISTINCŢII ETIMOLOGICE

MIRCEA CIUBOTARU

Una dintre cele mai confuze şi mai puţin fundamentate opinii din toponimia românească este aceea referitoare la frecvenţa şi repartiţia numelor de locuri motivate de existenţa zonală a unor animale. În Moldova istorică, ca de altfel în toată România, există un mare număr de toponime care pot fi relaţionate cu apelative desemnând animale şi păsări, sălbatice sau domestice: urs, lup, capră, bursuc, vulpe, cal, iapă, porc, cioară, găină, gâscă, vultur etc. O dificultate importantă pentru explicarea lor corectă constă în faptul că multe dintre acestea sunt nume de persoane în funcţie toponimică, astfel încât numai printr-o documentare detaliată se poate decide în opţiunea pentru identificarea unui toponim personal sau a unuia descriptiv. Dacă reperele *Cuibul Hultanului* (com. Ţibăneşti, jud. Iaşi), *Cuibul Vulturului* (la est de satul Tomeşti, com. Pogana, jud. Vaslui), *Groapa Lupului* (de pe Dealul Humăriei, în Pădurea Negreştilor, jud. Vaslui) şi multe altele, apoi toponimele de tipul colectivelor *Broscăria*, *Bursucăria*, *Căprăria*, *Lupăria*, *Văcăria* sau *singulare tantum* precum *Calul* şi *Iapa*, denumind vechi ocoale pentru păşunatul cailor, sunt cu certitudine justificate de prezenţa unor păsări sau animale, un număr imens de alte nume de locuri similare trebuie supuse unui examen critic atent, pentru a evita capcanele unor interpretări facile. De pildă, pârâul care străbate satul Coticul (com. Todireşti, jud. Vaslui) se numeşte *Pârâul la Gâsca*, dar, într-un plan hotarnic din 1875, forma denumirii este *Pârâul Gâştei*[1]. Hidronimul nu trebuie însă pus în legătură, aparent uşor de motivat, cu apelativul *gâscă*, fiindcă documentele atestă în acel loc proprietatea neamului de răzeşi *Gâ(n)scă* din satul dispărut Armeneşti (apoi din satul Cotic), în secolele al XVII-lea – al XIX-lea[2]. De asemenea, un teren *Gâsca*, de pe malul stâng al

[1] Arhivele Naţionale Iaşi, Planuri şi hărţi, nr. 674 (Planul părţilor din Todireşti i Sofroneşti. Proprietatea domnilor C. şi E. Popovici).

[2] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, VI, Bucureşti, 1904, p. 76 (sec. XVII); Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, V, Iaşi, 1908, p. 106 (anul 1689); idem, *Ispisoace şi zapise*, V_1, Iaşi, 1921, p. 77 (anul 1698), 47, 54 (anul 1785); Arhivele Naţionale Iaşi, *Documente*, 409/179, f. 1^r (anul 1776), 412/132, 1^v (anul 1820).

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 101–111

Scanned with OKEN Scanner

Rebricioarei, de la sud de satul Tufeştii de Sus (com. Scânteia, jud. Iaşi) aminteşte de Gânscă, unul dintre cei cinci bătrâni ai moşiei, menționați în anul 1715[3].

În absența unor informații istorice exacte, a cunoaşterii *de visu* a locurilor şi a analizei lingvistice corecte, se poate ajunge la concluzii eronate, atât în privința stratificării şi repartiției teritoriale a numelor, cât şi în statistica apelativelor generatoare de nume proprii, fiindcă ariile de răspândire a apelativelor, antroponimelor şi toponimelor nu se suprapun, iar, în procesul creării numelor de locuri, între nivelul lexical şi cel toponimic se interpune nivelul antroponimic. Dacă toponimele, prin natura lor, sunt stabile într-un teritoriu în intervale de timp largi, ariile apelativelor şi entopicelor se pot extinde (cazul termenului *bahnă* „teren îmbibat cu apă" este notoriu) sau micşora, prin răspândirea sau, dimpotrivă, ieşirea din uz a termenilor comuni, isoglosele se deplasează, iar circulația individuală a persoanelor, precum şi migrația grupurilor (prin bejenie, transhumanță, colonizare) transplantează la mari distanțe cuvinte şi nume proprii. Astfel, dacă apare ca firesc faptul că oronime din Moldova, precum *Bobeica*, se găsesc în aria entopicului *bobeică*, regula poate fi perturbată de existența unor familii Bobeica/Bobeică în Oltenia, de pildă, unde nici entopicul şi nici toponime corespunzătoare nu sunt cunoscute, dar ar putea fi oricând create. La fel, prezența unui toponim ca *Fundul Şistarului* (com. Valea Ursului, jud. Neamț) în aria apelativului *doniță* poate fi un argument pentru originea personală a determinantului.

Ignorarea acestor distincții metodologice denaturează realitatea geografică şi statistica toponimică, aşa cum constatăm în aprecieri ale lui Ovid Densusianu[4] sau G. Giuglea[5], privitoare la prezența numelor de animale în toponimia românească, şi în studiul considerat clasic şi adesea citat al lui George Vâlsan[6], care delimitează zona răspândirii zimbrului, notând pe o hartă şi oiconimele *Zămbreşti*, *Zâmbreşti*, *Zembreşti*, *Zimbroslava*, toponime cu baze antroponimice evidente, precum şi toponimul *Zimbroaia*, care este, de fapt, *Zâmbraia*, cu înțelesul „valea cu zâmbri", apelativul *zâmbru* desemnând o specie de pin[7] . Mai mult, nu pot fi admise nici concluziile acestuia privind habitatul bourului, fiindcă un mare număr de toponime *Bourul* sau *Dealul Bourului* localizează foste semne de hotar (bouri), îndeosebi dacă acestea sunt situate pe hotarul sigur ştiut al unor moşii vechi. De exemplu, pe

---

[3] Arhivele Naționale Iaşi, *Documente*, 425/52, 53.

[4] *Urme vechi de limbă în toponimia românească*, 1898, în *Opere*, I, Bucureşti, Editura Minerva, 1968, p. 468.

[5] *Schiță din toponimia românească*, 1909–1910, în *Fapte de limbă. Mărturii despre trecutul românesc*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1988, p. 165–166.

[6] *Toponime din punct de vedere geografic. Distribuțiunea în România a trei animale dispărute: Bour–Zimbru–Breb*, în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie", LVII, 1938, p. 20–34.

[7] Emilian N. Burețea, *Valori ale sufixului -aia în toponimie*, în LR, XXXIV, 1985, nr. 1, p. 64, 70, şi *Contribuții la studiul toponimiei româneşti*, Craiova, Editura Universitaria, 1994, p. 32.

Scanned with OKEN Scanner

Dealul Bourului, unde se întâlnesc colţurile moşiilor Săcăleni, Poienari şi Gâdinţi, deal pe care se află Pădurea Bourului, de la vest de cătunul Poienița, com. Poienari, jud. Neamț, exista încă în 1871 un bour vechi într-un fag mare, semn despărțitor al moşiilor Avereşti şi Gâdinţi[8].

Iorgu Iordan a înregistrat numeroase toponime derivate în *-a* şi cu suf. *-oaie* de la nume de animale şi nume de persoane, semnalând importanța lor atât pentru istoria limbii, cât şi pentru istoria generală[9]. Din păcate, lipsit de experiența anchetelor şi prea puțin preocupat de pregătirea unei baze documentare pentru atestări de forme vechi şi autentice, autorul nu a distins corect planurile (lexical, antroponimic şi toponimic) în care s-a realizat derivarea, interpretările sale fiind adesea confuze, eronate şi chiar imposibile. Rezultă, mai întîi, faptul de două ori ciudat, anume că românii au preferat să denumească locurile mai ales cu numele animalelor femele şi că au putut să observe cu uşurință sexul acestora. Motivele acestei preferințe nu sunt comunicate şi nici nu aflăm ceva, de pildă, despre importanța sau comportamentul femeiuştii pițigoiului (o presupusă pițigoaie) care ar fi la originea a nu mai puțin de patru nume de locuri *Pițigaia* şi *Chițigaia*[10]. Aflăm apoi că ar fi existat în limba română apelative feminine rămase necunoscute dicționarelor sau glosarelor, precum *bivolă*, *boură*, *hulubă*, *socoală* (< **socol* „şoim"), *urşiță* (feminin în *-iță*, dedus din toponimul *Urşița*, jud. Iaşi, care este, însă, o variantă nouă paronimică pentru hidronimul de origine slavă *Uşița*, atestat cu acest nume începând din anul 1472) şi chiar amuzantul *taură* (< *taur*), considerat probabil un sinonim pentru mult prea banalul *vacă*. În aceeaşi manieră, se reconstituie alte nume fictive, care ar trebui să explice fitonime de tipul *Brustura* prin *brustură* < *brusture*[11] etc. Toate aceste forțări ale posibilităților limbii sunt rezultatul nerecunoaşterii valorii onomastice a sufixului *-a*[12], care, evident, nu trebuie confundat cu articolul hotărât *-a* al apelativelor feminine cu desinența *-ă*. În plan toponimic, sufixul are funcție locală sau/şi colectivă (*Taura* este locul unde pasc taurii, *Brustura* este un loc cu brusturi), în timp ce, în plan lexical, articolul determină un individ dintr-o clasă (*iapă* > *iapa*) şi nu este nevoie să inventăm un substantiv feminin *boură* < masc. *bour*, pentru a explica un toponim *Boura*, care desemnează un loc cu bouri (animale sau semne de hotar), şi nici să invocăm un apelativ *cucă*

[8] Mircea Ciubotaru, *Oronimia şi hidronimia din bazinul superior al Bârladului*, Iaşi, Casa Editorială *Demiurg*, 2001, p. 44–45.

[9] Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1963, p. 396–403.

[10] *Ibidem*, p. 401. De fapt, la originea acestor toponime a fost identificat apelativul *pițigaie* „găteje subțiri", cf. Emilian N. Burețea, *loc. cit.*

[11] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 387.

[12] I. Rizescu, *Asupra sufixelor onomastice* $-a_1$ *(topoantroponimic) şi* $-a_2$ *(antroponimic)*, în *Studii şi materiale de formare a cuvintelor*, VI, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1972, p. 35–43; Viorica Florea, *Sufixul în toponimie*, în „Studii de onomastică", [I], 1976, p. 184–207.

Scanned with OKEN Scanner

„femeiușca cucului", pentru etimologia oiconimului *Cuca* (sat în jud. Galați)[13], când numele mai vechi al așezării (*Fântâna Cucului*) documentează fără îndoială antroponimul *Cucu(l)* ca bază a toponimului. În polemica sa cu Sextil Pușcariu și G. Weigand referitoare la sufixul *-a*[14], Iorgu Iordan nu putea avea dreptate.

Aceeași gravă eroare de interpretare o constatăm în paragraful consacrat toponimelor cu sufixul *-oaie*. Astfel, mai multe nume de locuri sunt puse în relație cu presupuse nume de viețuitoare femele: *Boroaia* cu *bouroaie* < *bour*[15] (baza reală este antroponimul *Bora*), *Brezoaia* cu *brezoaie* < *bărzoaie* < *barză* (în loc de antroponimul *Breazu*), *Breboaia* < *breboaie* (?) < *breb*, *Corboaia* < *corboaie* (?) < *corb*, *Drăcoaia* < *drac* (cu pereche feminină?; de fapt, metaforic, „femeie drăcoasă") etc. Inacceptabilă este și explicația mai multor toponime prin apelative derivate feminine de la termeni masculini desemnând funcții, etnii, meserii, stări sociale etc. Iorgu Iordan ține să precizeze că baza toponimelor *Ceauşoaia*, *Cerchezoaia*, *Chităroaia*, *Cizmăroaia*, *Comisoaia*, *Făuroaia*, *Roboaia*, *Şerboaia*, *Vămeşoaia*, toate de tipul *Armăşoaia*, nu este una personală (< *Armaşu*), ci comună (< *armăşoaie* „soția armașului"). În principiu, unele toponime în *-oaia* citate mai sus ar putea fi antroponime feminine (de pildă, satul Armăşoaia, din com. Pungești, jud. Vaslui, inițial numit *Schitul Armăşoaiei*) în funcție toponimică absolută, formate ca supranume individuale de la supranumele masculine corespunzătoare (*Armaşul*, *Ceauşul*, *Vameşul* etc., care ar trebui ortografiate în documentele istorice cu majuscule inițiale, atunci când supranumele au funcția unor nume de familie, ca în cazurile lui Lungul Armaşul, Păun Vameşul etc.), derivarea producându-se în plan onomastic și nu lexical, după modelul *Adam* > *Adămoaia*, *Cozma* > *Cozmoaia*, *Miron* > *Mironoaia*, *Pascal* > *Păscăloaia*, *Ursu* > *Ursoaia*, *Vârnav* > *Vârnăvoaia* etc. Așadar, trebuie deosebite, de pildă, *Roboaia* < *Robu* și *roabă* < *rob*, *Şerboaia* < *Şerbu* și *şerbă* < *şerb* etc. Dar, mai curând, asemenea toponime, care desemnează localități și moșii, sunt derivate cu sufixul toponimic *-oaia* de la supranume masculine (de exemplu, amintirea lui Păun Vameșul, din secolul al XVII-lea, se păstrează în numele satului Păun și al văii Vămeşoaia de lângă Iași).

Și alți toponimiști împărtășesc convingerea că toponimia românească de presupusă origine animalieră este extrem de bogată. Astfel, Ion Toma aprecia că „toponimele terminate în *-oaia*, ca *Lupoaia*, *Ursoaia*, *Iepuroaia*, *Vulturoaia* sunt atât de numeroase față de alte toponime provenite de la antroponime cu sufixul *-oaia*, încât ne conving că, cel puțin marea lor majoritate, dacă nu toate, provin de la nume de animale. Dacă adăugăm că ele denumesc, de regulă, locuri împădurite

[13] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 35, 396–397.
[14] *Ibidem*, p. 397, nota 3.
[15] *Ibidem*, p. 346, 399.

Scanned with OKEN Scanner

şi că sufixul *-oaia* are în toponimie şi sensul «loc bogat în ceva anume», ne întărim această convingere. Valoarea citată a sufixului explică şi de ce formele feminine sunt mai numeroase decât cele masculine"[16]. Între acestea, observăm noi, denumirile referitoare la urs şi lup au o răspândire aproape generală. Dar trebuie imediat constatat că numele *Ursul* şi *Lupul*, având o frecvenţă mare în veacurile trecute ca nume unice, prenume sau nume de familie, impun distincţia între baza lexicală şi cea antroponimică mai ales în sintagme de tipul *Valea Lupului*, *Valea Ursului* etc., în care genitivul sintetic caracteristic limbii române vechi ocultează diferenţa dintre antroponime şi apelative. Etimologia presupune o documentare minuţioasă şi adesea soluţia devine certă. De pildă, o mică vale de pe dreapta Pârâului Patricheni, la sud de satul Patricheni (com. Poienari, jud. Neamţ) se numeşte *Valea Lupului*, cu atestări din secolul al XIX-lea[17]. Cu certitudine, determinantul din această sintagmă este un antroponim, fiindcă îl găsim pe polcovnicelul Lupu Lazăr cu o pricină de judecată (în anul 1817) la Tălpălăşeşti (Tălpălăii de astăzi), sat în hotar cu valea menţionată[18].

Pentru chestiunea mai sus semnalată, abordăm aici doar un număr restrâns de toponime din seria *La Ursoi/Ursoiul/Ursoaia.*

1. Surprinzător de mare este numărul denumirilor de locuri *Ursoi(ul)*, care desemnează dealuri, pâraie, repere şi sate din Moldova, dacă observăm că majoritatea toponimelor în *-oi* caracterizează aproape exclusiv Oltenia şi Muntenia[19]. Astfel, înregistrăm sub numele *Ursoiul*: un sat *Ursoi* pe Jeravăţ, în ţinutul Tutovei, în 1667[20], o vie *La Ursoi*, în ţinutul Putnei, în anul 1667[21], un afluent stâng al Başeului, la obârşia acestuia[22], un fost sat *Ursoiul* sau *Pârâul Ursoiului* (1871)[23] şi dealul omonim din com. Sănduleni, jud. Bacău[24], un altul la sud-vest de izvoarele pârâului Bohotin, în com. Costuleni, jud. Iaşi, *Dealul Ursoiului*[25], la sud-vest de satul Nerejul, jud. Vrancea, pârâul *Ursoiu* şi satul *Ursoiu*[26] (azi Ursoaia), din com. Reghiu, jud. Vrancea.

---

[16] *Toponimia Olteniei*, Tipografia Universităţii din Craiova, multigrafiat, [1988], p. 111.

[17] *Atlasul Moldovei*, sc. 1:50000, Institutul Geografic al Armatei, Bucureşti, 1892–1898.

[18] Th. Codrescu, *Uricariul*, VI, Iaşi, 1875, p. 306.

[19] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 544.

[20] Ioan Antonovici, *Mănăstirea Floreşti*, Bucureşti, 1916, p. 119.

[21] Arhivele Naţionale Neamţ, *Documente şi scrisori*, *Mănăstirea Văratic*, nr. 248.

[22] Vasile Dragomir ş.a., *România. Atlas rutier*, Bucureşti, 1981.

[23] *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, Volumul I, *Repertoriul istoric al unităţilor administrativ-teritoriale 1772–1988*, Partea a 2-a, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1992, s.v. *Ursoiul*[2].

[24] *România. Atlas rutier.*

[25] H.H. Stahl, *Nerej. Un village d'une région archaïque*, I, Bucureşti, 1939, Fig. 2.

[26] Aurel V. Sava, *Documente putnene*, I, Focşani, 1929, p. 103 (atestări din 30 aprilie 1772).

Scanned with OKEN Scanner

Toponimele moldoveneşti menţionate trebuie analizate cu atenţie, fiindcă unele atestări pot transmite erori de consemnare sau de editare a hărţilor şi documentelor şi, ca urmare, pot compromite o anume explicaţie. Distingem mai multe posibile etimologii pentru aceste denumiri.

a. Toponimele *(La) Ursoi(u)* nu pot fi explicate în primul rând printr-un eventual apelativ augmentativ *ursoi* „urs mare" (cf. DLR), motivarea fiind aproape imposibil de admis.

b. Este foarte puţin probabilă originea lor în totuşi posibilul antroponim *Ursoi(u)*, neatestat însă în Moldova istorică. Numele personale masculine cu suf. *-oi(u)* sunt fie apelative augmentative în funcţie antroponimică, de regulă porecle de tipul *Bărboi*, *Cioroi*, *Răţoi*, *Vulpoi* etc., care pot fi întâlnite oriunde, fie derivate regresive (matronime) de la feminine în *-oaia*, ca *Marinoiu* (< *Marinoaia* < *Marin*), *Rădoiu* (< *Rădoaia* < *Radu*), *Ruxăndoiu* (< *Ruxăndoaia*), *Săndoiu* (< *Săndoaia* < *Sandu*), fie patronime (echivalente celor cu suf. *-escu*) de tipul *Dobroiu* (< *Dobre*), *Oproiu* (< *Oprea*) şi altele, toate acestea fiind caracteristice provinciilor şi regiunilor din sud-vestul României[27]. Unele antroponime sunt de origine slavă (derivate hipocoristice în *-oje*), precum *Brătoe/Brătoiu*, *Dragoe/Drăgoiu*, *Neagoe/Neagoiu* etc.[28]. Numele unui Apostol Ursoianul[29], din Moldova, de pe la începutul secolului al XVIII-lea, sau al cunoscutului treti logofăt (apoi serdar) Ioniţă Ursoian, de la sfârşitul aceluiaşi secol şi primele decenii ale veacului următor, nu trebuie derivate de la un nume de persoană *Ursoi*, ci, ca patrionime, de la un sat Ursoaia.

c. Mai multe toponime *Ursoi(ul)* pot fi variante paronimice, prin etimologie populară, ale toponimelor *Osoi(ul)*, care sunt, la origine, entopicul *osoi*, de origine slavă, cu sensul „loc expus spre nord", „dos"[30], cuvânt ieşit din uz de multă vreme, fapt ce a determinat desemantizarea şi apoi resemantizarea toponimelor corespunzătoare. Emil Petrovici a formulat criterii de identificare a acestei paronimii: toponimele *Ursoiul* se vor afla în jumătatea de nord a ţării[31], în aria

---

[27] Iustina Burci, *Câteva consideraţii asupra unor antroponime derivate în catagrafii ieşene*, în „Studii şi cercetări de onomastică" (SCO), Craiova, nr. 6, 2001, p. 301, 304.

[28] Emil Petrovici, *Ursoi, Orsoaie, Ursoaie, Usoi, Osoi, Osoie, Osoaie, Usoaie „ubac"*, în „Revue roumaine de linguistique", XIII, 1968, p. 481–483, şi *Studii de dialectologie şi toponimie*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1970, p. 176; N.A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic român*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1963, p. LXIII–LXIV; Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 544.

[29] *Catalogul documentelor moldoveneşti din Direcţia Arhivelor Centrale* (CDM), V, Bucureşti, 1974, nr. 111.

[30] Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 524; Emil Petrovici, *Vestiges des parlers slaves remplacés par le roumain*, II, în „Balcania", VII$_2$, 1944, p. 483–485; idem, *Ursoi, Orsoaie, Ursoaie...*, p. 481–483.

[31] Vasile Ioniţă, în *Nume de locuri din Banat*, Timişoara, Editura „Facla", 1982, p. 62, consideră că toponimele *Osoină* şi *Osoişte* ar fi derivale ale entopicul *osoi*, fapt ce ar extinde aria apelativului dispărut.

Scanned with OKEN Scanner

toponimelor *Osoi* şi uneori în vecinătatea acestora. De pildă, constatăm noi, un deal *Osoi* se găseşte lângă cătunul *Ursoiul* al satului Dragomireşti, din comuna omonimă, jud. Maramureş, iar numele unei tarlale *Ursoiul* şi al unei coaste de deal, cu *Pădurea Ursoi*, de la hotarul comunei Horleşti cu moşia satului Păuşeşti, com. Dumeşti, jud. Iaşi[32], au şi variante cu forma *Osoi*. Precizăm că, în cazurile paronimice, care trebuie soluționate individual, poziția locului şi atestările cele mai vechi sunt argumentele decisive ce pot fi invocate, fiindcă unele nume *Ursoiul* pot avea şi alte explicații. Astfel, un autor nu motivează oronimul *Dealul Ursoi* de la Răchitoasa, dar ne asigură că acesta nu poate fi o deformare populară de la *osoi*[33]. Un fost sat Ursoiul, înglobat în satul Dumbrava, azi suburbie a oraşului Panciu, este atestat în 1772 cu numele *Osoiul* (formă certă), varianta paronimică apărută pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea generalizându-se în prima jumătate a veacului următor[34]. Şi un deal Ursoiul de la nord-vest de oraşul Rădăuți va fi avut numele inițial *Osoiul*, atestat în anul 1768 într-o sursă de limbă germană[35].

d. O explicație nouă pentru un toponim *La Ursoi* apare ca sigură în condiții documentare generoase şi precise. Un loc de la confluența Gârlei Morii cu Bârladul, la sud de cartierul Schinaşi, component al oraşului Negreşti, are acest nume. Toponimul aminteşte de o veche moară de pe râul Bârlad, făcută înainte de anul 1680 de vornicul Ilie Sturza[36] şi care a funcționat până la începutul secolului al XX-lea[37]. După dispariția morii, va fi rămas o vreme ceva din partea cea mai solidă a construcției, ursoii („fiecare din stâlpii în care sunt fixate grinzile care împreună cu spetezele susțin coşul morii"; DLR, t. XII, 2, s.v. *ursoi*), considerați un reper toponimic singular pe şesul Bârladului.

O documentație istorică similară ar mai putea identifica şi alte toponime (desigur puține) *La Ursoi* cu acest sens, fiindcă în Moldova medievală numărul morilor de apă dispărute a fost imens.

e. Unele toponime *Ursoiul* sunt, foarte probabil, variante ale unor denumiri mai vechi *Ursoaia*, forme rezultate dintr-un acord în gen al numelui cu entopice

---

[32] Mircea Ciubotaru şi Petroliana Zară, *Comuna Horleşti. Cadre istorice, sociale şi culturale*, Iaşi, Editura Performantica, 1999, p. 117.

[33] Puiu Filipescu, *Oronime din valea superioară a Zeletinului*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară" (Iaşi), t. XXXI, 1986–1987, A, p. 321.

[34] *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, Volumul I, Partea a 2-a, s.v. *Ursoiul*[1].

[35] *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, Volumul I, Partea a 3-a, *Toponimia Moldovei în documente scrise în limbi străine (exclusiv slavona) 1332–1850*, Iaşi, 2004, s.v. *Ursoiul*.

[36] *Catalogul documentelor moldoveneşti din Direcția Arhivelor Centrale*, IV, Bucureşti, 1970, nr. 1110 (1687 septembrie 23); Mircea Ciubotaru, *O străveche aşezare de pe valea Bârladului: Negreşti (jud. Vaslui) (I)*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»" (Iaşi), XX, 1984, p. 328.

[37] Moara veche apare în planuri ale moşiei Negreşti: Biblioteca Academiei Române, Hărți, *Creditul funciar rural*, nr. 79, 81 (anul 1837) şi 83 (anul 1843).

Scanned with OKEN Scanner

sau apelative masculine sau neutre precum *dealul/pârâul/satul* etc. Acesta pare a fi cazul cursului Pârâului Ciurea, de pe teritoriul satului Vovrieşti, com. Băceşti, jud. Vaslui, atestat în anul 1533, cu două iazuri в потокъ оурсоае „la pârâul Ursoae”[38]. Pe un plan din 1847 al moşiei[39], sunt notate *Părăul Ursoiu*, *Valea Ursoiu*, *Fundul Ursoiu* şi *Gura Ursoiu*. Denumirea veche s-a păstrat până în prezent, dar desemnând terenul arabil *Ursoaia* de pe malul drept al pârâului, la sud-est de satul Vovrieşti.

2. Aceste situaţii implică însă abordarea unei alte chestiuni: explicarea, la rândul lor, a toponimelor *Ursoaia*, foarte multe în toată ţara. Numai în Moldova, un număr de 12 (foste) localităţi sau moşii sunt atestate după 1774 cu acest nume[40], ca şi alte zeci de terenuri, pâraie, păduri, dealuri etc., cu menţiuni mai vechi sau mai noi. Se impun şi în această analiză mai multe distincţii.

a. Toponime *Ursoaia* vor fi apărut, prin acord cu entopice feminine ca *moşia/partea/ hliza/poiana* şi altele, ca variante ale denumirilor vechi *Ursoiul* sau *Osoiul*. Acesta ar fi cazul unui fost cătun de pe moşia Pungeşti, din jud. Vaslui, numit *Ursoiul* în 1852 şi de a cărui existenţă aminteşte terenul numit până astăzi şi *Ursoaia Veche*[41]. De asemenea, o moşie din partea de sud-vest a satului Slobozia Conachi, jud. Galaţi, este reprezentată sub denumirea de *Ursoiul* pe un plan din jurul anului 1825 şi *Urso[a]ia* pe alt plan din anul 1859[42]. Satul Ursoaia din com. Negri, jud. Bacău, este atestat sub denumirea *Osoi* în cca 1825[43] şi 1827[44], numele actual fiind impus prin reglementări administrative (indicatoare de localităţi şi decrete) ulterioare. Emil Petrovici a observat că toponime *Ursoaia* se găsesc şi în afara ariei *Osoi*, acestea putând proveni de la apelativul *ursoaie*. Sate Ursoaia sunt astăzi şi în judeţele Argeş, Buzău, Dolj, Gorj, Mehedinţi, Mureş, Olt, Prahova şi Vâlcea, dar avem serioase rezerve asupra legăturii dintre aceste localităţi şi presupuse „ursoaie” (= ursoaice), mai ales că nici una dintre localităţi nu se numeşte *Ursoaica*.

b. Considerăm că îndeosebi oiconimele (inclusiv moşii şi trupuri de moşii) *Ursoaia* pot avea origine antroponimică, în derivatul feminin cu suf. *-oaia* de la masc. *Ursul*, derivat personal folosit în funcţie toponimică absolută. Uneori,

---

[38] Arhivele Naţionale Bucureşti, *Peceţi*, nr. 123 (original slavon), şi *Documente privind istoria României. A. Moldova*, XVI/3, p. 353 (traducere). Cf. şi Mircea Ciubotaru, *Oronimia şi hidronimia...*, p. 161.

[39] Biblioteca Academiei Române, Hărţi, *Creditul funciar rural*, nr. 3481.

[40] *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, Volumul I, Partea a 2-a, s.v. *Ursoaia*[1-11] şi *Ursoiul*[3].

[41] *Ibidem*, s.v. *Ursoiul*[3].

[42] *Ibidem*, s.v. *Ursoaia*[7].

[43] *Ibidem*, s.v. *Ursoaia*[3].

[44] *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, Volumul I, Partea a 3-a, *Toponimia Moldovei în documente scrise în limbi străine (exclusiv slavona) 1332–1850*, s.v. *Ursoaia*.

Scanned with OKEN Scanner

documentele dovedesc această posibilitate. De exemplu, o fostă parte răzăşească a moşiei Petreşti de la obârşia pârâului Vilna, afluent stâng al Bârladului lângă oraşul Negreşti, s-a numit *Ursoaia*, cu atestări vechi, de la sfârşitul secolului al XVII-lea[45]. Pe această parte au existat o livadă (*Livada Ursoaea de Petreşti*[46]) şi o poiană (*Poiana Ursoai*[47]), adesea menţionate în documentele secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea[48]. Ursoaia a fost unul dintre „bătrânii" moşiei (în acest caz, o femeie) din secolul al XVI-lea. Un răzeş Hilipaşco din Dumeşti, „nepotul i Ursoae", vindea partea sa din Petreşti, la 3 octombrie 1641[49]. Semnalăm aici faptul întâmplător că, la sud de fostul trup Ursoaia, în imediată vecinătate, există un complex câmp toponimic *Osoiul* (denotând un teren, un deal şi o pădure)[50], fără legătură denominativă cu toponimul *Ursoaia*.

c. Numărul foarte mare al toponimelor *Ursoaia* nu poate fi însă satisfăcător acoperit de aceste posibilităţi denominative, fiind în contradicţie frapantă cu o realitate onomastică şi socială evidentă în veacurile Evului Mediu românesc, când au fost create aceste denumiri. Firesc ar fi fost ca numele de aşezări şi (părţi de) moşii, în primul rând, să aibă ca bază personală prenumele sau numele unic masculin *Ursu(l)* şi nu femininul *Ursoaia*, fiindcă bărbaţii erau, de regulă, fondatorii sau stăpânii satelor, boieri şi răzeşi. Foarte puţine sunt însă, în Moldova, oiconimele care au apărut fie ca plural direct (*Urşii*, două foste sate), fie cu sufix colectiv (*Urseşti*, două foste sate[51], dar niciun *Urseni*[52]) din antroponimul *Ursul*. Astfel, între 1384 şi 1625, într-o colecţie de documente moldoveneşti numărăm 76 de persoane numite *Ursu(l)*, dar nu apare încă nici o *Ursoaia*[53]. Abia din secolul al XVII-lea, numele *Ursoaia* are ocurenţe semnificative, dar mult inferioare variantei masculine. Această situaţie denominativă toponimică se explică, dacă admitem

---

[45] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, III, Iaşi, Editura „Dosoftei", 2000, editate de Ioan Caproşu, nr. 52, p. 43 (aici, *Ursoie*); *Partea zisă Ursoae*: Biblioteca Naţională Bucureşti, *Documente moldoveneşti*, XX/138 (anul 1696).

[46] Arhivele Naţionale Iaşi, *Documente*, 425/79 (anul 1741).

[47] Arhivele Naţionale Bucureşti, *Documente istorice*, CCXLVII/153 (anul 1766).

[48] Mircea Ciubotaru, *Comuna Ipatele*, I, Iaşi, Editura Apollonia, 2000, p. 207–208 (*Poiana Ursoaia*, *Poiana Ursoaei*, *Poiana Urşoaei*).

[49] Biblioteca Naţională Bucureşti, *Documente moldoveneşti*, XX/57; Mircea Ciubotaru, *op. cit.*, p. 84.

[50] Mircea Ciubotaru, *op. cit.*, p. 188.

[51] Un alt sat Urseştii, de pe Nechid, a fost dat mănăstirii de la Tazlău de către stăpânul satului, Ursul, ce avea privilegiu de la Ştefan cel Mare: *Documente privind istoria României. A. Moldova*, XVI/1, p. 142 (4 iunie 1519).

[52] Cf. *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, Volumul I, Partea a 2-a.

[53] *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV–XVII (1384–1625). Indicele numelor de persoane*, întocmit de Alexandru I. Gonţa, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1995.

Scanned with OKEN Scanner

alături de funcția derivativă lexicală (*urs* > *ursoaie/ursoaică*) și de cea antroponimică (*Ursu* > *Ursoaia*), și funcția toponimică a sufixului *-oaia*. Ca urmare, noi considerăm că cea mai mare parte a numelor de locuri *Ursoaia* sunt sinonime cu sintagme toponimice genitivale de tipul *Apa/Coasta/ Hliza/Partea/ Pădurea/Valea Ursului* etc. Documentele istorice pot oferi indicii sau argumente pentru această interpretare. De exemplu, pe un trup al moșiei Pungești din jud. Vaslui, trup numit *Hârtopul Ursului* (1839), s-a format cătunul Ursoaia, atestat din 1842[54]. De asemenea, capul dealului dintre Pârâul de la Cioate și pârâul Stuhușorul, din com. Valea Ursului, jud. Neamț, s-a numit *Botul Ursoaei* (cu varianta actuală *Botul Ursoiului*). Denumirea trebuie pusă în relație cu numele unui Ursu (neidentificat), cel care a stăpânit o parte din moșia Giurgeni (secolul al XVIII-lea), pe care s-a format satul Valea Ursului[55].

Funcția toponimică a sufixului *-oaia* se verifică documentar ca similară și cu aceea a sufixelor colective *-ești* și *-ani* sau *-eni*, acestea creând nume de localități, în timp ce numele moșiilor respective au sufixul *-oaia*. Astfel, un Cârjă din secolul al XV-lea sau al XVI-lea se află la originea satului Cârjești (de la sud de Cotnari), atestat exclusiv cu acest nume începând din martie 1573 și până la sfârșitul veacului al XVII-lea, când începe să fie denumit și *Cârjoaia*[56]. Un teren arabil de pe coasta dealului Holmul, dintre satele Ciurea și Vovriești (com. Băcești, jud. Vaslui) este numit în mai multe documente din anii 1919 și 1943 *Țarna Bordeienilor* sau *Țarna Bordeieștilor*, fiindcă a fost proprietatea unor răzeși Bordea. În alte surse (din 1919) și în anchete de teren, apar toponimele *Bordeoaia* și *Coasta Bordeoaia/Bordeoaei*[57]. La fel, satul Vetrișăni (1528), al lui Toader Vetreș și urmașilor săi[58], din ținutul Fălciului, sat dispărut o vreme, va fi reînființat pe aceeași moșie și numit *Vetrișoaia*, începând din secolul al XVIII-lea, iar șesul satului Vlădeni (com. Vlădeni, jud. Iași) este denumit și *Șesul Vlădoaia*. Ca urmare, numele mai multor moșii *Ursoaia* pot fi explicate ca desemnând proprietăți răzețești ale unor neamuri Ursu (Urseni/Urșești).

În concluzie, trebuie revizuită opinia curentă (bine ilustrată în *Marele dicționar geografic al României*, I–V, 1898–1902, și, fără excepție, în monografii de localități și comune) privind originea toponimelor *Ursoaia*, dintre care unele pot

---

[54] *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, Volumul I, Partea a 2-a, s.v. *Ursoaia*[4]. Este foarte probabil că oiconimul păstrează amintirea lui Ursul Suflet, răzeș de vază de la Hârsova, din prima jumătate a veacului al XVIII-lea, cf. Mircea Ciubotaru, *Comuna Vultureşti*, I, Iași, 2003, p. 74–75.

[55] Mircea Ciubotaru, *Oronimia și hidronimia...*, p. 161–162.

[56] Mircea Ciubotaru, *Evoluția așezărilor. Istoria proprietăților și a viticulturii*, în vol. *Podgoria Cotnari*, coordonator Valeriu D. Cotea, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 35–38.

[57] Mircea Ciubotaru , *Oronimia și hidronimia...*, p. 43–44.

[58] *Documente privind istoria României. A. Moldova*, XVI/1, p. 288–289.

Scanned with OKEN Scanner

fi motivate şi de prezenţa urşilor, dar nu prin apelativul feminin *ursoaie* în funcţie toponimică, ci ca sinonime cu sufixul toponimic *-oaia* ale unor sintagme de tipul *Pădurea Urşilor* sau *Valea Urşilor*, acestea din urmă regăsindu-se, probabil, mai ales în numele de păduri şi pâraie *(Apa) Ursoaia*, destul de multe.

TOPONYMIE ET ZOONOYMIE. OBSERVATIONS MÉTHODOLOGIQUES ET DISTINCTIONS ÉTYMOLOGIQUES

RÉSUMÉ

Beaucoup de toponymes de toutes les régions du pays ont été expliqués, souvent justement, par la présence des animaux sauvages et domestiques : ours, loup, chèvre, blaireau, renard, cheval, jument, porc, corneille, poule, oie, aigle, etc., avec des conclusions qui intéressent surtout la géographie physique et historique. Mai celles-ci peuvent dénaturer la réalité si on ne tient compte du fait que les appellatifs qui désignent des animaux peuvent être aussi des anthroponymes en fonction toponymique. Cette erreur apparaît notamment dans les considérations de Iorgu Iordan, qui identifie à l'origine des toponymes suffixés avec *-oaie* des appellatifs fictifs qui désigneraient des animaux femelles, comme *bouroaie* < *bour*, *brezoaie* < *bărzoaie* < *barză*, *breboaie* (?) < *breb*, *corboaie* (?) < *corb*, *drăcoaia* < *drac*. On peut réaliser des distinctions entre les toponymes d'origine lexicale et ceux d'origine anthroponymique seulement par une documentation riche et par la connaisance de toutes les circonstances de la dénomination. Les toponymes *La Ursoi*, *Ursoiul* şi *Ursoaia* sont des exemples qui illustrent de multiples possibilités dénominatives: une base dans l'appellatif *ursoi*, l'attraction paronymique au top. *Osoi*, anthrop. fém. *Ursoaia* (< masc. *Ursu*) en fonction toponymique, le changement du genre grammatical des toponymes déterminants par l'accord avec le genre des appellatifs déterminés dans des syntagmes toponymiques (*Ursoiul* > *Ursoaia* et inversement), anthrop. masc. *Ursu* ou appell. *urs* + suff. topon. *–oaia*

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza"
Iaşi, Bulevardul Carol, nr. 11

Scanned with OKEN Scanner

ELEMENTE DE SINTAXĂ ŞI DE SINONIMIE ÎN TOPONIMIE (COMUNA FILIPEŞTI, JUD. BACĂU)

ELENA DĂNILĂ

În cadrul cercetării filologice româneşti, toponimiei i se acordă în ultimul timp o atenție deosebită, un interes special prezentând, şi pentru gramaticieni, comportamentul sintactic al toponimelor la nivelul limbii vechi şi populare.

În lucrarea de față ne propunem să analizăm anumite aspecte ținând de sintaxa şi sinonimia faptelor toponimice înregistrate în cursul unor anchete care s-au desfăşurat, în anii 1999 şi 2000, în comuna Filipeşti, județul Bacău[1], pe baza *Chestionarului toponimic şi entopic general, cu un glosar de entopice onomasiologic* (1978), conceput de profesorul Dragoş Moldovanu. Avem în vedere fapte de sintaxă internă şi de sintaxă externă, precum şi elementele de sinonimie care se pot constata pe baza toponimelor culese din zona anchetată. Materialul astfel obținut a fost examinat pornind de la datele teoretice din bibliografia de specialitate şi din cursul de Introducere în toponimie susținut de prof. univ. Dragoş Moldovanu la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, în anul universitar 1998–1999.

A. Sintaxa internă

Din punct de vedere lingvistic, clasificarea toponimelor se face din perspectiva expresiei toponimice. După Petar Skok[2], se deosebesc două tipuri

[1] Pe baza acestor anchete a fost elaborată *Monografia toponimică a comunei Filipeşti, județul Bacău (satele Boanța, Corneşti, Hârleşti şi Onişcani)* (lucrare de licență, îndrumător prof. univ. dr. Dragoş Moldovanu, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2000), din care preluăm materialul faptic avut în vedere pentru cercetarea de față. Studiul toponimic din lucrarea menționată cuprinde o clasificare a toponimelor, prezentarea sinonimelor şi a echivalentelor toponimice, cercetarea sintaxei externe, evidențierea câmpurilor toponimice, discutarea originii toponimelor şi un glosar. Schema tezei a fost propusă de îndrumătorul acesteia, ceea ce face ca organizarea unora dintre elementele teoretice din cercetarea noastră să fie similară cu cea din alte lucrări de specialitate din ultimul timp, construite pe aceeaşi structură.

[2] Vezi cursul de Introducere în toponimie, ținut la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, în anul universitar 1998–1999, de către prof. univ. dr. Dragoş Moldovanu.

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 113–125

Scanned with OKEN Scanner

fundamentale: *toponimele descriptive* (formate de la apelative) şi *toponimele personale* (formate de la nume de persoane), tipuri cărora le corespund, din perspectivă lexicografică, cele două categorii de nume – comune şi proprii. În cadrul fiecărui tip, se disting mai multe subcategorii: *toponime simple, derivate, sintagme, compuse, perifraze*. În mod convenţional, toate denumirile vor fi înregistrate la nominativ (cazul subiectului, identic cu acuzativul obiectului direct). În lucrarea de faţă, ne vom opri asupra *sintagmelor, compuselor* şi *perifrazelor toponimice*.

1. Sintagmele toponimice sunt „formaţii sintactice plurimembre, caracterizate prin relativa coeziune a termenilor aflaţi în concordanţă de gen şi număr (dacă aparţin grupului nominal) şi prin transparenţa semnificaţiei”[3].

Construcţiile sintagmatice sunt formate dintr-un determinat substantival, permanent articulat când se află în procliză, şi un determinant cu funcţie de atribut cu diferite realizări[4]. Sintagmele pot fi *determinative* şi *apozitive*.

1.1. Sintagmele determinative. Construcţiile sintagmatice determinative sunt formate dintr-un determinat şi un determinant cu funcţie de atribut exprimat prin substantiv în cazul genitiv sau printr-un adjectiv. După felul de realizare a raportului de dependenţă, sintagmele determinative cu determinant substantival pot fi *sintetice* sau *analitice*. Aceste categorii pot angaja ambele tipuri de toponime, personale şi descriptive.

1.1.1. Sintagme sintetice:

– **personale**: *Dealul Vrâncencii, Dealul Aldeştilor, Cotul Micleştii, Cotul Popii, Balta Bănoaiei, Valea Mărinii, Uliţa Brăieştilor, Uliţa Roşeştilor, Uliţa Creţoaiei, Uliţa Alboaiei, Uliţa Crăciuneştilor, Uliţa Beldimanilor, Plopii Borşănoaiei, Fântâna Tămboaiei, +Podul Vrâncencii, Cotul Grosului, Lunca Onişcanilor* (1835)[5];

– **descriptive**: *Lunca Siretului, Balta Boilor, Drumul Bisericii, Uliţa Bisericii, Cărarea Bisericii, Uliţa Ţiganilor, Fânaţul Cârligenilor, Galbenii Precistei* (1856)[6], *Buciumii Mănăstirii Precistei* (1844)[7].

1.1.2. Sintagme analitice personale (formate din termeni nominali în raport de determinare exprimat prin articol proclitic[8]): *Balta lui Morţun, Malul lui Ioniţă, Malul lui Brăiescu, Malul lui Gârbu, Zăvoiul lui Ghiţă Candet, Zăvoiul lui*

[3] Dragoş Moldovanu, *Introducere* la *Tezaurul toponimic al României. Moldova* (TTRM), vol. I, partea I, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1991, p. XVIII.

[4] *Ibidem*, p. XXXVII.

[5] TTRM I, s.v. *Onişcanii*[1].

[6] TTRM I, s.v. *Galbenii*.

[7] TTRM I, s.v. *Buciumii Precistei*.

[8] Dragoş Moldovanu, *Motive creştine în toponimia Moldovei*, în „Teologie şi viaţă”, III, 1993, nr. 4–7, p. 89.

Scanned with OKEN Scanner

Brăiescu, Plopii lui Neculai Munteanu, În Plopii lui Neculai Luca, Poiana lui Moş Tăchiță, Cotul lui Floareş, Stâna lui Goşman, +Stâna lui Călin de la Olăreşti, +Hanul lui Done, Fântâna lui Neculai Munteanu, Fântâna lui Nică Candet, Fântâna lui Ion Radu, Fântâna lui Jănică, Fântâna lui Ion Țuțu, +Fântâna lui Goşman, +Fântâna lui Alec Răduc, +Iazul lui Răduc, +Iazul lui Nechita, Ulița lui Alec Rusu, Ulița lui Pădureru, Ulița lui Ioniță, +Satul lui Doni (1900)[9].

Pe baza exemplelor prezentate, se poate constata tendința limbii populare de a extinde uzul sintagmelor analitice în defavoarea celor sintetice, care se păstrează atunci când determinantul este un nume de persoană feminin sau un nume de persoană la numărul plural, dar chiar şi acestea sunt concurate de variante perifrastice: *Fântâna Tămboaiei* > *Fântâna de la Tămboaia.*

1.1.3. Alte tipuri de sintagme determinative

1.1.3.1. Între atestările satelor cercetate[10] s-au găsit şi sintagme cu un determinant cu funcție de atribut adjectival exprimat printr-un substantiv cu valoare de adjectiv, nearticulat: *Cărligii Răzăşi* (1838)[11], *Corneştii Răzeşi* (1838)[12], *Galbenii Răzeşi* (1846)[13], sau cu funcție de atribut adverbial: *Muntenii de Sus* (1848)[14].

1.1.3.2. O categorie aparte în cadrul sintagmelor determinative o constituie sintagmele cu determinant adjectival care se structurează pe baza acordului adjectivului cu substantivul: *Prundul Mare, Şoseaua Națională, Şoseaua Județeană, Fântâna Națională, +Podul Vechi, +Şoseaua Veche, +Satul Vechi.*

1.1.3.3. Trebuie remarcată şi prezența sintagmelor prepoziționale, tipice mai ales pentru toponimia minoră: *La Bazin, Între Sate, În Bodancea, La Brăiescu, În Buhleoaia, După Dig, După Sat, Sub Pădure, La Colonel, În Sohodor, În Perişor, În Țintă, Pe Bălătău, La Munteni, La Ureche, La Crețu, În Bărgăunița, În Predoaia, În Cioate, La Tapalagă, Devale-n Zăvoi.*

1.1.3.4. Construcțiile sintagmatice pot fi formate şi dintr-un ansamblu determinativ complex, exemplele fiind caracteristice în special pentru limba veche: *Corneştii Răzeşi, al clucerului Nistor Hăulică* (1838)[15], *Cotunul Porcescului pe Filipeşti* şi *Cătunul Ruşii pe Filipeşti* (1820)[16].

---

[9] TTRM I, p. 797, s.v. *Onişcanii*[1].

[10] Atestările au fost excerptate din mai multe lucrări şi colecții de documente; în multe situații, s-a făcut apel la datele din TTRM.

[11] TTRM I, s.v. *Cârligii*[2].

[12] TTRM I, s.v. *Corneştii*[4].

[13] TTRM I, s.v. *Galbenii*[2].

[14] TTRM I, s.v. *Muntenii*[14].

[15] TTRM I, s.v. *Corneştii*[4].

[16] TTRM I, s.v. *Filipeştii*[1].

Scanned with OKEN Scanner

1.2. Sintagme apozitive. Sunt formate dintr-un determinat şi un determinant cu funcţie de atribut substantival apoziţional, în care numele este la cazul nominativ. În limba veche apoziţia era de obicei articulată, ca şi determinantul: *Satul Galbenii* (1781)[17], *Slobozia Filipeştii* (1859)[18], *Poşta Galbenii* (1820)[19], *Moşiile Galbenii şi Tuleştii* (1460)[20]. De cele mai multe ori, nearticularea apoziţiei la plural din documentele anterioare secolului al XIX-lea trebuie pusă pe seama editorilor, care au „rectificat" forma. Există şi sintagme apozitive actuale, cu determinantul în cazul nominativ, însă nearticulat: *Dealul Aldeşti, Cimitirul Hârleşti.* Când determinantul este un substantiv de genul feminin, terminaţia sa este omofonă cu articolul hotărât corespunzător: *Balta Bărgăuniţa, Scruntarul Boanţa.*

Din analiza de mai sus, a tipului toponimic sintagmatic, se mai poate observa că predomină construcţiile sintagmatice determinative, mai ales cele analitice în cazul toponimelor personale (acestea din urmă fiind majoritare). Această preponderenţă a toponimiei personale, referindu-ne aici la comuna zonă de referinţă, se explică prin spaţiul relativ restrâns, cu puţine variaţii de relief, în care proprietatea individuală este bine reprezentată şi îşi găseşte în mod necesar un corespondent în plan toponimic.

2. Compusele toponimice sunt „formaţii asintactice, plurimembre, caracterizate prin strânsa coeziune a termenilor, a căror concordanţă de gen şi număr este facultativă, şi prin lipsa de transparenţă a semnificaţiei în toate cazurile în care ele nu rezultă din inversarea membrilor unei sintagme"[21].

Deosebirea între compusul toponimic şi sintagma toponimică este dată de natura diferită a determinatului: toponim (în cazul compuselor) şi apelativ în funcţie toponimică (în cazul sintagmelor).

Compusele sunt tipice pentru toponimia oficială: *Onişcanii-Târg* şi *Onişcanii-Sat* (1908)[22], *Onişenii-Târg* şi *Onişenii-Sat* (1959)[23], *Buciumii-Precista* (1854)[24].

3. Perifrazele toponimice sunt structurile în care elementul de relaţie este o prepoziţie (*Budăile de la Aldeşti*). Ele rezultă prin comprimarea atributivelor, prin elipsa determinatului sau prin combinarea celor două procedee:

3.1. Perifraze rezultate din comprimarea unei propoziţii atributive, al cărei predicat poate fi un verb de mişcare sau de stare. Acestea pot fi clasificate în personale şi descriptive şi pot fi grupate după prepoziţii.

---

[17] Arhivele Naţionale Iaşi, *Documente*, 107/14.
[18] TTRM I, s.v. *Filipeştii*[1].
[19] TTRM I, s.v. *Galbenii*[2].
[20] *Documenta Romaniae Historica* (DRH), seria A, *Moldova*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1976, p. 95.
[21] D. Moldovanu, *Introducere...*, p. XLII.
[22] TTRM I, s.v. *Onişcanii*[1].
[23] TTRM I, s.v. *Onişcanii*[1].
[24] TTRM I, s.v. *Buciumii Precistei.*

Scanned with OKEN Scanner

3.1.1. Perifraze personale. Predomină perifrazele cu prepoziția *(de) la*: Drumul care duce la Aldeşti → *Drumul (de) la Aldeşti*; Drumul care vine de la Moldoveni → *Drumul (de) la Moldoveni*; Ruptura care este la Mihai Roşu → *Ruptura (de) la Mihai Roşu*; Hulboana care este la Costică Candet → *Hulboana (de) la Costică Candet*. Alte perifraze personale formate cu prepoziția *(de) la*: *Cotul de la Brăiescu, Cotul de la Muraru, +Dolia de la Gheorghe Dumitru, Adăpătoarea de la Tulucești, Gârla de la Brăiescu, Gârla de la Rusu, Siretul Vechi de la Tuluc, Malul de la Ioniță, Malul de la Mihai Roşu, Malul de la Nică a lui Ionel, Malul de la Brăiescu, Malul Mare (de) la Stâncă la Ioniță, Malul cel Mare (de) la Mărioara lui Nică, Prundul de la Brăiescu, Scruntarul de la Rusu, Grindul (de) la Hriscu, Zăvoiul de la Brăiescu, Zăvoiul de la Muraru, Zăvoiul de la Ionel, +Spinii de la Crețu, Stâna de la Alec al Mariei, Fântâna (de) la Nică Candet, Fântâna (de) la Ion Radu, Fântâna (de) la Jănică, Fântâna (de) la Ion Țuțu, Fântâna (de) la Petrică Roşu, Fântâna de la Bombonica, Fântâna (de) la Tămboaia, Ulița (de) la Ioniță, Ulița (de) la Brăiescu, Ulița(de) la Bută, Ulița de la Crăciun, Cărarea de la Neculai Luca, Podul de la Crăciun, +Podul de la Marin, Vadul de la Brăiescu, Adăpătoarea de la Bodancea, Dealul de la Aldeşti, Islazul de la Vidraşcu, Cimitirul de la Hârleşti, Budăile de la Aldeşti, Drumul (de) la Buhleoaia, Drumul de la Vidraşcu, Cărarea de la Podul Bănoaiei, Podul de la Şerbăneşti.*

În toponimia zonei cercetate am identificat şi câteva perifraze personale formate cu prepoziția *de sub*: *Ruptura de sub Icuşeşti, Bulboana de sub Icuşeşti, +Dolia de sub Spiridoneşti*, sau cu *de pe*: *Cărarea de pe Hat la Grădinaru.*

3.1.2. Perifraze descriptive. Şi în perifrazele descriptive formate prin comprimarea atributivelor, predomină prepoziția *(de) la*: Prundul care este la Cotul Popii → *Prundul de la Cotul Popii*; Dealul care este la Munteni → *Dealul (de) la Munteni*; Drumul care vine de la Sohodor → *Drumul (de) la Sohodor*; Cărarea care duce la Cimitir → *Cărarea de la Cimitir*. Alte exemple: *Prundul de la Pod la Olăreşti, Zăvoiul de la Podul Vechi, Mlaja de la Podul Vechi, Poiana de la Podul Vechi, Imaşul de la Moară, Iarba de la Sohodor, Budăile de la Vlanici/de la Munteni, Fântâna de la Imaşul Onişcănenilor, Drumul (de) la Moară, Drumul (de) la Islaz, +Podul de la Olăreşti, Poiana de la Batardou, Grădina de la Munteni.*

Au fost înregistrate, de asemenea, şi perifraze descriptive formate cu prepozițiile *(de) sub* (*Drumul de sub Pădure*), *de după* (*Balta de după Colectiv, Zăvoiul de după Sat, Islazul de după Sat*), *din* (*Zăvoiul din Cotul Popii, Cărarea din Plopi*). În aceste perifraze, prin comprimarea atributivelor, se elimină verbul, dar se menține prepoziția, astfel încât verbul, din explicit, devine implicit, subiacent[25].

[25] Moldovanu, *Motive...*, p. 89.

3.2. Perifraze rezultate din elipsa verbului sau a numelui, a determinatului în genere, care au aspectul unor *construcții prepoziționale*:

3.2.1. Perifraze descriptive: „mă duc devale-n zăvoi" → *Devale-n Zăvoi*; „mă duc la Mal la Colectiv" → *La Mal la Colectiv*; „mă duc la Mal la Olăreşti" → *La Mal la Olăreşti*.

3.2.2. Perifraze personale: „mă duc la Vad la Muraru" → *La Vad la Muraru*; „mă duc la Bulboană la Otea" → *La Bulboană la Otea*.

3.3. Perifraze rezultate prin combinarea celor două procedee

3.3.1. Perifraze descriptive: „mă duc în Nuielele care sunt lângă Balastieră" → *În Nuiele lângă Balastieră*; „mă duc în Nuielele care sunt la Boanța" → *În Nuiele la Boanța*; „mă duc la +Grădina care se află lângă Duruitoarea" → *+La Grădină la/lângă Duruitoarea*.

3.3.2. Perifraze personale: „mă duc în +Spinii care sunt la Ghiță Crăciun" → *+În Spini la Ghiță Crăciun*; „mă duc la Porumbelele care sunt la Moş Tăchiță" → *La Porumbele la Moş Tăchiță*. Comprimarea şi elipsa funcționează ca *scheme sintactice* ale denominației toponimice, alternând cu structurile prepoziționale atunci când denumirea nu a fost încă fixată.

În uz alternează prepozițiile *la* cu *de la* (*Iazul de la Aldeşti* cu *Iazul la Aldeşti*, *Drumul de la Moară* cu *Drumul la Moară* etc.), *sub* cu *de sub* (*+Dolia de sub Spiridoneşti* cu *+Dolia sub Spiridoneşti*), *după* cu *de după* (*Zăvoiul de după Sat* cu *Zăvoiul după Sat*) etc. Alternanța se explică prin cele două modalități de indicare a unui loc prin verbe de mişcare: dinspre vorbitor („mă duc la…") şi dinspre obiect („vin de la…"). Această schemă s-a extins prin analogie şi la alte prepoziții cu sens local, care indică poziția în afara vorbitorului: locul se găseşte/se află *sub* sau *după* ceva (*După Sat* → *Zăvoiul de după Sat/Zăvoiul după Sat*).

Formele perifrastice coexistă cu formele sintagmatice (*Ulița de la Brăiescu* şi *Ulița Brăieştilor*; *Dealul de la Aldeşti* şi *Dealul Aldeştilor* etc.).

Din punct de vedere diacronic, subtipurile reprezintă niveluri diferite de abstractizare: *Ulița la Beldimani* (I – perifrază toponimică), *Ulița Beldimanilor* (II – sintagmă determinativă sintetică personală), *La Beldimani* (III – sintagmă prepozițională formată prin elipsa lui I).

B. Sintaxa externă

Sintaxa externă a toponimelor priveşte încadrarea acestora într-o propoziție, având, deci, în vedere o comunicare completă, în care acestea reprezintă o parte de propoziție; de exemplu, „mă duc în Zăvoiul de la Brăiescu", unde *Zăvoiul de la Brăiescu* este o unitate complexă (perifrază) cu funcție de parte de propoziție (complement). De raportul dintre componentele unităților complexe (*Zăvoiul de la*

Scanned with OKEN Scanner

Brăiescu – perifrază, *Zăvoiul lui Brăiescu* – sintagmă determinativă analitică cu determinant personal) se ocupă sintaxa internă.

Există câteva elemente care prezintă un interes deosebit în analiza sintaxei externe a toponimelor din zona la care ne referim: principalele prepoziții folosite cu verbe de mișcare, articularea sau nearticularea toponimului precedat de prepoziție, folosirea genitivului sintetic sau analitic. Pentru observarea principalelor prepoziții înregistrate în toponimia acestei zone s-au ales verbele de mișcare pentru că sunt utilizate frecvent cu toponime. Contextele sintactice sunt de obicei aceleași, ele fiind rezultatul unor întrebări-șablon. Principalele prepoziții folosite cu verbe de mișcare sunt:

– *la*: „mă duc la Siret", „mă duc la Fântâna de la Imaşul Onişcănenilor", „mă duc la Podul Vrâncencii", „mă duc la Zăvoiul de la Brăiescu", „mă duc la Budăi la Aldeşti", „ajung la Ulița Brăieştilor", „mă duc la Sohodor", „mă duc la Buhleoaia";

– *în*: „mă duc în Prund", „mă duc în Prund la Brăiescu", „intru în Balta de la Brăiescu", „nu te scălda în Hulboana de sub Icuşeşti", „intru în Vadul de la Brăiescu", „s-a înecat în Dolia de la Costică Candet", „intru în Iazul de la Aldeşti", „urc în Deal la Aldeşti", „mă duc în Valea Micleştii", „mă duc în Zăvoiul de după Sat", „mă duc în Poiana de la Batardou", „mă duc în Şerbăneşti", „ajung în Cărarea de pe Hat la Grădinaru", „stau în Ulița lui Alec Rusu";

– *pe*: „mă urc pe Malul de la Ioniță", „mă duc (la pescuit) pe Canal", „mă duc pe Sohodor", „mă duc pe Median", „merg pe Drumul de sub Pădure", „mă urc pe Dealul de la Munteni";

– *din*: „ies din Siret", „iau apă din Siret", „vin din Prund de la Muraru", „ies din Gârla de la Marin", „l-au scos din Bulboana de sub Icuşeşti", „vin din Cotul Popii", „cobor din Dealul Muntenilor", „vin din Valea Micleştii", „vin din Predoaia", „vin din Zăvoiul de la Podul Vechi", „vin din Han";

– *de la*: „vin de la Budăile de la Aldeşti", „vin de la Balta lui Morțun", „vin de la Fântâna Tămboaiei", „vin de la Ureche", „vin de la Colonel", „vin de la Grădină", „vin de la Bârjoveni";

– *de pe*: „cobor de pe Malul de la Rusu", „cobor de pe Dealul Vrâncencii", „vin de pe Bălătău", „vin de pe drumul de la Sohodor", „vin de pe Ulița Alboaiei", „vin de pe Cărarea Bisericii", „vin de pe Prundul de la Brăiescu";

– *de sub*: „mă duc să iau lut de sub Stâncă la Ioniță";

– *de după*: „vin de după Dig", „vin de după Sat", „vin de după Şcoală";

– *până la*: „mă duc până la Şerbăneşti", „mă duc până la Fântâna de la Ion Țuțu".

Se întâlnesc şi cazuri în care se observă folosirea unor prepoziții în contexte speciale: de exemplu, propoziția „Du-te-n hulboană!", care are înțelesul unei imprecații (= „Du-te şi te-neacă!"), sau perifraza *Devale-n Zăvoi*, care, precedată de prepoziția *de*, apare sub forma „vin de devale-n Zăvoi" (cf. Eminescu, „De din vale de Rovine"), echivalentă cu „vin din Zăvoi".

Scanned with OKEN Scanner

Se remarcă în sistemul prepoziţional al toponimelor pe care le analizăm numeroase alternanţe ce pot fi grupate astfel:

– *în/la*: de exemplu, în enunţul „mă duc în/la Zăvoiul de la Brăiescu", prepoziţia *în* exprimă trăsătura semantică [+ pătrundere], în timp ce *la* arată că toponimul este punctul ce trebuie atins, exprimând direcţia (prepoziţia *în* este mai concretă, mai precisă, în timp ce *la* este foarte generală).

Prepoziţia *în* poate alterna cu prepoziţiile *la* şi *pe* în enunţuri precum: „mă duc în Buhleoaia/la/pe Buhleoaia", în care exprimă ideea de „în cuprinsul, în zona". Alt exemplu: „mă duc la/pe Canal". Prepoziţia *pe* poate avea şi un alt înţeles în afara celui deja menţionat („în cuprinsul, în zona"), şi anume „deasupra": „mă urc pe Dealul de la Aldeşti".

Cele două înţelesuri ale prepoziţiei *pe* se reflectă şi în alte alternanţe ca, de exemplu:

– *de la/de pe*: „vin de la/de pe Bălătău" („vin de la bucata numită Bălătău/vin din zona Bălătău"). Acestea alternează şi cu *din*: „vin din Bălătău";

– *din/de pe*: „cobor din Dealul Muntenilor/de pe Dealul Muntenilor".

În enunţul „vin din/de la Zăvoiul de după Sat" apare alternanţa între prepoziţia *din*, care arată ieşirea dintr-un spaţiu bine delimitat, şi prepoziţia *de la*, care indică punctul de plecare, de exemplu, în drumul către casă.

Din punct de vedere statistic, predomină prepoziţiile *în*, *la* şi *de la*, care precedă toponimele din enunţuri conţinând verbe de mişcare. Mai rar sunt întâlnite şi prepoziţii ca *de sub*, *de după*, *până la*.

În ceea ce priveşte articularea sau nearticularea toponimului precedat de prepoziţie, am putut constata faptul că structurile toponimice complexe sunt supuse unei duble tendinţe:

a) de menţinere a determinatului entopic în forma articulată chiar când este precedat de prepoziţie: „urc pe Dealul de la Aldeşti", „ajung la Podul Vrâncencii", „mă duc la Budăile de la Aldeşti", „vin din Poiana lui Moş Tăchiţă", „vin de la Stâna lui Goşman", „mă duc la Fântâna Naţională", „ajung la Cărarea Bisericii";

b) de nearticulare a determinatului entopic, precedat de prepoziţie: „urc pe deal la Aldeşti", „ajung la budăi la Aldeşti", „mă duc la adăpătoare la Bodancea", „mă duc la iaz la Aldeşti". În acest caz, determinatul nu mai este un nume propriu, ci un nume comun, un apelativ, şi de aceea trebuie scris cu literă mică.

Astfel, toponimia minoră oscilează între un stadiu preconstitutiv (în care poziţia unui loc este aproximată cu ajutorul unor apelative) şi stadiul constituit (în care apelativul devine nume propriu prin articulare). Oscilaţia priveşte doar perifrazele, nu şi sintagmele determinative, în care determinatul este permanent articulat: *Dealul de la Aldeşti* → „mă urc în deal la Aldeşti" (perifrază); *Dealul Aldeştilor* → „mă urc pe Dealul Aldeştilor" (sintagmă determinativă atributivă);

Scanned with OKEN Scanner

Malul la Ioniță → „mă duc la mal la Ioniță" (perifrază); *Malul lui Ioniță* → „mă duc la Malul lui Ioniță" (sintagmă determinativă atributivă); *Ulița de la Biserică* → „mă duc la uliță la Biserică" (perifrază); *Ulița Bisericii* → „mă duc pe Ulița Bisericii" (sintagmă determinativă atributivă); *Zăvoiul de la Muraru* → „mă duc în zăvoi la Muraru" (perifrază); *Zăvoiul lui Muraru* → „mă duc în Zăvoiul lui Muraru" (sintagmă determinativă atributivă). Aşadar, un toponim precedat de prepoziție este întotdeauna articulat atunci când este exprimat printr-o sintagmă determinativă sintetică sau analitică („stau pe Ulița Roşeştilor", „mă duc în Balta Bănoaiei", „mă duc la Plopii Borşănoaiei", „vin din Ulița Bisericii", „iau apă de la Fântâna lui Goşman", „ajung în Cotul lui Floareş" etc.) sau printr-o sintagmă adjectivală („merg pe Şoseaua Națională", „mă duc la †Podul Vechi", „iau apă din Fântâna Națională" etc.).

Toponimele precedate de prepoziție, exprimate prin perifraze, pot fi atât articulate, cât şi nearticulate (în ultimul caz determinatul devenind nume comun, apelativ): „mă duc pe prund la Brăiescu" – „mă duc pe Prundul de la Brăiescu"; „vin de la budăi de la Aldeşti" – „vin de la Budăile de la Aldeşti"; „vin de la fântână de la Ion Radu" – „vin de la Fântâna de la Ion Radu"; „mă duc în poiană la Batardou" – „mă duc în Poiana de la Batardou" etc. Se poate constata că articularea sau nearticularea formațiilor toponimice depinde de tipul toponimelor şi chiar de prepozițiile cu care sunt folosite. Când este vorba de toponime simple, sistemul românesc popular obligă la nearticulare dacă acestea sunt precedate de prepoziție: „mă duc la Siret", „vin din Prund", „vin de pe Sohodor", „merg pe Dig", „vin din Răzoale", „vin din Şurini", „mă duc la Cârligi", „vin din Vidraşcu". Regimul principalelor prepoziții folosite cu verbele de mişcare, ca şi problema articulării sau a nearticulării toponimelor precedate de prepoziție au legătură directă cu funcția sintactică de circumstanțial de loc pe care un toponim o poate îndeplini în propoziție.

Din punctul de vedere al sintaxei externe a toponimelor interesează, de asemenea, şi studierea formei toponimelor la cazul genitiv, care presupune şi studierea funcției lor de *atribut*, exprimat sintetic („în marginea Prundului de la Brăiescu") sau analitic („în margine la Prundul de la Brăiescu").

Genitivul sintetic apare atunci când determinantul atributului toponimic este articulat: „beau din apa Siretului", „am ajuns în marginea Bălătăului", „am băut din apa Fântânii de la Ion", „m-am scăldat în apa Gârlii de la Brăiescu", „am ajuns în vârful Dealului de la Munteni", „am ajuns în marginea Buhleoaiei", „se joacă pe marginea Medianului", „am ajuns în mijlocul Drumului de sub Pădure", „merg pe mijlocul Uliței lui Alec Rusu", „vin pe mijlocul Cărării de pe Hat la Grădinaru".

Genitivul analitic este utilizat atunci când determinatul atributului toponimic este nearticulat: „am ajuns în margine la Valea Mărinii", „am ajuns în vârf la Dealul de la Munteni", „ajung în margine la Zăvoiul de după Sat", „ajung în

Scanned with OKEN Scanner

margine la Răzoale", „am ajuns în margine la Poiana lui Moş Tăchiţă", „se joacă pe margine la Median", „ajung în margine la Grădina de la Duruitoarea". Este vorba, însă, de o tendinţă, şi nu de o regulă, pentru că genitivul analitic poate apărea şi după un determinat nominal articulat: „am băut din apa de la Budăile de la Aldeşti", „am văzut acoperişul de la Stâna lui Goşman", „am ajuns în margine la Bodancea".

Pe baza exemplelor date se remarcă o preferinţă a sintaxei populare pentru genitivul analitic în defavoarea formelor sintetice, fapt care se înscrie în tendinţa generală a vorbirii populare de a refuza literarizarea sintaxei, observabilă mai ales la vorbitorii mai tineri.

Răspunsurile la întrebările de sintaxă din cursul anchetei directe, pe teren, au permis sesizarea unor fluctuaţii ale structurilor toponimice (pentru acelaşi referent s-au obţinut, în unele cazuri, mai multe forme: sintagme determinative sau apozitive, perifraze etc.)

C. Sinonime şi echivalente toponimice

1. Sinonime toponimice sunt acele toponime care uzează de lexeme diferite pentru a desemna acelaşi obiect. Ele fie apar în cadrul aceleiaşi comunităţi, fie sunt folosite de comunităţi diferite (de pildă de localnici şi de vecinii din alt sat). Exemple:

– *În Han* şi *La Şosea*. Sinonimia se explică prin caracterul relativ recent al celui de al doilea toponim (*La Şosea*), astfel încât acesta nu a reuşit să se generalizeze. Hanul care a dat numele acestei părţi de sat nu mai este, dar s-a păstrat ca reper antropic în toponimie (fenomen de demotivare toponimică).

– *Cotul Grosului* şi *Corduneni*. *Cotul Grosului* este numele vechi al satului *Corduneni*, oiconim motivat de venirea în zonă a unor familii din satul Cordun (Bucovina) sau din satul Cordun de lângă Roman.

– *Drumul Beldimanilor* şi *Uliţa Ţiganilor*. Cele două toponime sunt sinonime, cel de al doilea funcţionând în registru peiorativ.

– *Uliţa Roşeştilor* şi *Uliţa Piraţilor*. Cel de-al doilea toponim pleacă de la porecla ce s-a dat familiilor Roşu („Piraţi").

– *Uliţa de la Crăciun* şi *Drumul lui Toică*. Şi această sinonimie se explică pe baza poreclei celui ce a dat numele acelei ulițe („lui Gheorghe Crăciun i se zice şi Toică"[26]).

2. Echivalente (morfo)sintactice sunt formaţiile toponimice dezvoltate de la acelaşi lexem (determinant) prin procedee gramaticale diferite. Sunt morfologice echivalenţele între singular şi plural (*Dealul Aldeştilor* şi *Dealul Aldeştiului*) sau

[26] Explicaţie dată de informatori.

între nominativul articulat şi genitiv, mai ales în limba veche (*Aldeştii* şi *Satul Aldeştilor*). Asemenea echivalente denotă o instabilitate denominativă caracteristică toponimelor relativ recente în care forma numelui nu s-a fixat încă. De regulă, echivalentele pot fi sesizate pe baza răspunsurilor la întrebările de sintaxă din chestionarul cu care s-a lucrat în ancheta de la Filipeşti.

Pentru toponimul *Dealul de la Aldeşti*, aceste întrebări au scos în evidenţă o multitudine de forme echivalente. La întrebarea „Cum zici că te urci acolo?", s-a răspuns: „Mă urc pe *Dealul de la Aldeşti/Dealul Aldeştiului/Dealul Aldeştilor*"/„Mă urc în *Deal la Aldeşti*".

Se poate constata existenţa formelor toponimice diferite ce trimit la acelaşi referent:

– *Dealul Aldeştilor/Dealul Aldeştiului* – sintagmă atributivă, sintetică, cu determinant substantival în cazul genitiv, la singular şi la plural, obţinută ca răspuns şi la întrebarea: „Mă urc... unde?". *Dealul Aldeştilor* reprezintă forma populară normată, canonică, în timp ce *Dealul Aldeştiului* este o inovaţie populară reflectând tendinţa de trecere la singular a oronimelor la plural;

– *Dealul de la Aldeşti* – perifrază în care elementul de relaţie între determinant şi determinat este prepoziţia *(de) la*. Este o construcţie populară liberă, perifrastică, obţinută ca răspuns şi la întrebarea „Cum spui: cobor... de unde?";

– *Dealul la Aldeşti* – perifrază având ca element de relaţie prepoziţia *la*. Este o formă populară liberă, perifrastică.

La întrebarea „Ce nume au dealurile?" s-a răspuns *Dealul Aldeşti*, care este, după cum arătam mai sus (vezi **2.1**), o sintagmă apozitivă cu determinantul personal în cazul nominativ, nearticulat şi care reprezintă forma oficială.

Pentru toponimul *Malul lui Ioniţă*, la întrebarea „Cum zici că te duci acolo?" s-a răspuns cu formele echivalente „Mă duc la *Malul lui Ioniţă/Malul de la Ioniţă*". În acest caz se observă existenţa a două forme toponimice diferite, dar echivalente, pentru că se realizează cu aceleaşi lexeme şi trimit la acelaşi referent:

– *Malul lui Ioniţă* – sintagmă determinativă analitică, obţinută şi ca răspuns la întrebarea „Cum se numesc malurile?". Forma de genitiv a determinantului („[al] lui Ioniţă") are o funcţie locală şi nu una posesivă;

– *Malul de la Ioniţă* – perifrază realizată cu ajutorul prepoziţiei *de la*; este obţinută ca răspuns dat de un alt informator, la aceeaşi întrebare, sau chiar de acelaşi informator, în momente diferite ale anchetei.

La întrebarea „Am ajuns în marginea... cui ?", s-a înregistrat răspunsul „Am ajuns în marginea *Malului la Ioniţă*", unde forma *Malul la Ioniţă* este o perifrază.

Este de remarcat faptul că formele perifrastice *Malul de la Ioniţă/Malul la Ioniţă* (construite cu prepoziţii ce au sens de localizare) sunt echivalente cu o sintagmă determinativă analitică, *Malul lui Ioniţă*, unde genitivul are, de asemenea, funcţie locală.

Scanned with OKEN Scanner

La întrebarea „De unde vii?" s-a răspuns: „Vin de la *Fântâna lui Ion Țuțu*" sau „Vin de la *Fântâna de la Ion Țuțu*", unde forma *Fântâna lui Ion Țuțu* (sintagmă determinativă analitică cu genitivul posesiei – fântâna este la poarta curții lui Ion Țuțu, este a lui) a fost dată și ca răspuns la întrebarea „Apa... cui?". Din nou apare ilustrată echivalența între o formă sintagmatică și forma perifrastică a aceluiași toponim.

Faptul că unele formații toponimice nu sunt stabile este relevat și de răspunsurile privind întrebarea „Mijlocul... cui ?", pentru toponimul *Drumul Bisericii* („mijlocul *Drumului Bisericii*"/„mijlocul *Drumului de la Biserică*") sau pentru toponimul *Ulița Brăieștilor* („mijlocul *Uliței Brăieștilor*" sau „mijlocul *Uliței de la Brăiescu*"/„mijlocul *Uliței la Brăiescu*").

Un alt exemplu de echivalență îl constituie formele toponimului *În Prund* și *Prundul Mare*, unde construcția prepozițională este echivalentă cu sintagma determinativă adjectivală. Prima se justifică prin tendința de economie lingvistică și pentru că este vorba de singurul prund (care este și mare) la Siret, din apropierea satului Hârlești (com. Filipești), ceea ce motivează circulația ambelor forme.

Toate aceste forme echivalente denotă variabilitatea construcțiilor în funcție de contextul vorbirii și mobilitatea toponimiei minore, încă nefixată în forme stabile, cel puțin pentru unele elemente ale sistemului toponimic al zonei anchetate (deoarece vizează doar unele denumiri).

D. Concluzii

În lucrarea de față am plecat de la clasificarea lingvistică a toponimelor, precizând cele două tipuri fundamentale (*toponime descriptive* și *toponime personale*), fiecare având mai multe subcategorii (*toponime simple*, *derivate*, *sintagme*, *compuse* și *perifraze*).

În cercetarea *sintaxei externe*, ne-am concentrat atenția asupra studiului principalelor prepoziții folosite cu verbe de mișcare (evidențiind astfel funcția de complement circumstanțial de loc a toponimelor); se remarcă predominarea prepozițiilor *la* și *de la*, precum și folosirea unor prepoziții care apar rar pe lângă verbele de mișcare folosite în întrebările adresate subiecților (de exemplu, *a veni*), cum ar fi prepoziția *după*. Apoi, în privința articulării sau a nearticulării toponimelor precedate de prepoziție, am putut constata utilizarea articulată a tuturor toponimelor, mai puțin a celor simple. Am avut în vedere și folosirea genitivului analitic sau sintetic; sintaxa populară preferă genitivul analitic, evitându-l pe cel sintetic, mai dificil de folosit în enunțuri.

Se observă o predominare netă a sintagmelor și a perifrazelor, ceea ce relevă faptul că în mediul rural se utilizează formații toponimice cu un grad de abstractizare mai redus, preferându-se forme care fac trimiteri clare la diferiți referenți.

Scanned with OKEN Scanner

Sinonimele întâlnite nu sunt prea numeroase, necreându-se confuzii în ceea ce priveşte desemnarea obiectelor; majoritatea sinonimelor se datorează, de exemplu, coexistenţei între forma numelor de persoană cunoscute de toţi şi porecle. *Echivalentele* sunt mai numeroase, fapt ce demonstrează o instabilitate denominativă, caracteristică mai ales pentru toponimele relativ recente, în care forma numelui nu s-a fixat încă.

ÉLÉMENTS DE SYNTAXE ET DE SYNONYMIE EN TOPONYMIE (FILIPEŞTI, BACĂU)

RÉSUMÉ

Dans ce travail on est parti de la classification des toponymes, précisant les deux types fondamentaux (*les toponymes descriptifs* et *les toponymes personnels*), chacun ayant plusieurs sous-catégorisations (*des toponymes simples*, *des dérivés*, *des syntagmes* et *des périphrases*).

Dans la recherche de la *syntaxe externe* l'auteur a envisagé l'étude des principales prépositions utilisées avec des verbes de mouvement (mettant en évidence de cette manière la fonction syntaxique de circonstanciel de lieu des toponymes); on remarque la prédominance des prépositions *la* et *de la*, et l'utilisation de certaines prépositions qui apparaissent rarement à coté des verbes de mouvement utilisés dans les questions adressées aux sujets (*a veni* «venir», par exemple), telle la préposition *după*. L'auteur a été intéressé aussi par l'articulation ou la non-articulation des toponymes précédés par une préposition, constatant l'utilisation articulée de tous les toponymes, sauf des toponymes simples. La syntaxe populaire préfère le génitif analytique en évitant le génitif synthétique qui est plus difficile à utiliser dans des énoncés.

On remarque une prédominance nette des syntagmes et des périphrases, ce qui relève le fait que le milieu rural utilise des formations ayant un degré d'abstractivité plus réduit, parce qu'on préfère les formes qui renvoient à des référents différents.

L'auteur observe aussi que les synonymes rencontrés ne sont pas trop nombreux, il n'y a pas des confusions en ce qui concerne la désignation des objets; la majorité des synonymes sont dus à la coexistence entre la forme, par exemple, des noms de personnes connus par tous et les surnoms. Les équivalents sont plus nombreux, ce qui démontre une certaine instabilité dénominative caractéristique surtout pour les toponymes relativement récents, dont la forme n'est pas encore fixée.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iaşi, str. Codrescu, nr. 2

Scanned with OKEN Scanner

REGULI, CONSTRÂNGERI ŞI PRINCIPII CONVERSAŢIONALE: INTERACŢIUNEA VERBALĂ CA UNIVERS AGONAL REGLEMENTAT

FLORIN-TEODOR OLARIU

1. Una dintre principalele caracteristici ale analizelor de tip pragmatic aplicate interacţiunilor verbale o reprezintă constanta invocare a necesităţii respectării sau îndeplinirii unor seturi de reguli, constrângeri sau condiţii referitoare fie la statutul sau comportamentul participanţilor angajaţi într-un schimb conversaţional, fie la cadrul situaţional în care interacţiunile verbale avute în vedere se derulează. Această acţiune cvasigeneralã a teoreticienilor din domeniu (acţiune plasată, aşadar, la nivel *conceptual-metalingvistic*) vine din conştientizarea naturii *contractuale* (altfel spus, *coercitive*) a activităţilor discursive, pe parcursul cărora este necesară o permanentă ajustare a nevoilor comunicative (care trebuie să satisfacă nu de puţine ori obiective conversaţionale *antagonice*) ale partenerilor de discurs în scopul unei cât mai bune „lubrifieri" a mecanismului conversaţional şi al evitării, pe cât posibil, a distorsiunilor majore ce pot afecta buna funcţionare a acestuia, prin elaborarea unor tehnici de monitorizare şi ajustare permanentă a disfuncţionalităţilor inerente universului discursiv. Menţionăm că evidenţierea eforturilor de *reglementare* a continuumului verbal, ce face obiectul de studiu al analizei conversaţiilor – eforturi cărora lingviştii le-au acordat un spaţiu deloc de neglijat în activităţile lor de cercetare –, vine în întâmpinarea eforturilor noastre de a conştientiza importanţa majoră a *dimensiunii agonale* adiacente oricărui univers discursiv, conştientizare care, odată asumată şi inclusă în instrumentarul de lucru al lingviştilor interesaţi de dinamica practicilor discursive cotidiene, poate contribui la o mai bună înţelegere a resorturilor care stau la baza funcţionării facultăţii limbajului. Potenţialul euristic al complementarităţii conceptual-funcţionale *agôn/normă* a fost prea puţin exploatat până acum, majoritatea specialiştilor preocupaţi de analiza conversaţiilor dând câştig de cauză valenţelor irenice implicate în cadrul schimburilor verbale, în sensul manifestării unei opţiuni categorice în direcţia valorificării aproape exclusive a *principiului cooperării*, principiu ce a dobândit treptat statutul de postulat în analiza conversaţiei.

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 127–164

Scanned with OKEN Scanner

În ceea ce ne priveşte, credem că se impune o reconsiderare a acestei optici asupra interacţiunilor verbale, în sensul unei mult mai consistente atenţii acordate agonalului – implicit sau explicit – ce determină şi structurează în mod definitoriu majoritatea conversaţiilor cotidiene[1].

1.1. Referitor la activitatea de surprindere a regulilor constitutive ce structurează conversaţiile cotidiene, trebuie să precizăm că această manieră de abordare a dinamicii schimburilor verbale a constituit o temă predilectă de reflecţie pentru teoreticienii implicaţi în astfel de cercetări încă de la începuturile analizei de tip pragmatic, şi anume chiar în cadrul teoriei actelor de limbaj ce va sta la baza dezvoltării ulterioare a studiilor consacrate funcţionării contextuale a limbajului uman, care îşi propusese să evidenţieze, pe lângă funcţiile de descriere şi de cunoaştere ale acestuia, şi capacitatea sa de a acţiona asupra interactanţilor. Astfel, J.L. Austin, referindu-se la performarea unor acte verbale de tip convenţional (declaraţii oficiale, oficierea unor ceremonii etc.), afirma că, pentru ca ele să-şi atingă scopul, este necesară îndeplinirea unui set de condiţii, numite *condiţii de reuşită* (engl. *felicity conditions*), grupate după cum urmează:

a) condiţii privind *procedura convenţională*, conform cărora anumite persoane trebuie să rostească, în circumstanţe predefinite din punctul de vedere al uzajului oficial, anumite cuvinte, atât persoanele în cauză, cât şi circumstanţele trebuind să fie adecvate derulării în bune condiţii a procedurii respective;

b) condiţii privind *execuţia* procedurii, care stipulează faptul că punerea în practică a procedurii trebuie să fie realizată de toţi participanţii corect şi complet;

c) condiţii privind *sinceritatea*, conform cărora, odată procedura invocată, persoana respectivă trebuie să se comporte pe tot parcursul derulării sale potrivit cu atitudinea implicată de procedura în cauză, respectarea acestei atitudini fiind necesară chiar şi ulterior încheierii acţiunii de performare a procedurii ca atare[2].

„**A:** [...] ă ↑ dureri de cap? ameţeli?
B: da. Şî dau şî din cap câteodatî.
A: da?
B: pi cuvânt. + câteodată când stau pi partea stângî ↑ mă simt mai bini. Câteodatî când ţân capu_aşa pi dreapta ↑ dau din cap.
A: durerea de cap ↓ + unde e localizată?
B: Mă doare aşa p_eişi ↑ câteodatî mai am dureri ↑
A: şi ameţeli? când vă ridicaţi ↑
B: eu cred cî di la diabet ↑ =

[1] Regândirea paradigmei irenice a analizei interacţiunilor verbale (paradigmă cu statut cvasicanonic în studiile de specialitate) din perspectiva unei creditări mult mai substanţiale a principiului agonal subsumat actelor discursive a constituit tema unei alte lucrări, publicată de noi sub titlul *Interacţiunea verbală, între ritual şi strategie*, în „Philologica Jassyensia", an III, nr. 2/2007, p. 105–136.

[2] J.L. Austin, *Cum să faci lucrurile cu vorbe*, Bucureşti, Paralela 45, 2005, p. 34.

Scanned with OKEN Scanner

A: = dar diabetică de când sînteţi?
B: di câţiva ani în urmă ↑ am fost şî mi-o găsit glicemia unu nouăzeci ↑ =
A: = şi câţi ani?
B: da' mă credeţi cî nu pot sî vă spun exact?
[...]
A: <Î CÂND> s-a_ntâmplat? haideţi ↓ faceţi un efort de memorie.
B: a ↓ + sî fii vreo cinci ani" (CLRVA, p. 147–148)[3].

În secvenţa discursivă de faţă toate cele trei condiţii sunt respectate: dialogul are loc într-un spital, fapt ce asigură îndeplinirea condiţiei de *procedură convenţională*, atât din punctul de vedere al „calificării" discursive a celor doi protagonişti (raportul medic-pacient), cât şi al asigurării contextului adecvat pentru performarea intervenţiilor verbale (spitalul, ca spaţiu unde o asemenea conversaţie poate avea loc; este puţin probabil ca o asemenea secvenţă discursivă să se poată desfăşura, de exemplu, în tramvai, într-o sală de spectacole sau într-un restaurant); dat fiind specificul tematic al secvenţei (o consultaţie medicală), atât pacientul, cât şi medicul sunt direct interesaţi în îndeplinirea celei de a doua condiţii – cea privind corectitudinea *execuţiei* procedurii. De altfel, singurul moment când îndeplinirea acestei condiţii pare să fie ameninţată (atunci când pacientul pare să nu-şi aducă aminte un anumit amănunt, fapt ce poate pune în pericol realizarea *completă*[4] a procedurii, sau, în alţi termeni, mai apropiaţi demersului de faţă, ce ar putea distruge coerenţa internă a *jocului* comunicativ), locutorul „marcat" sub aspectul prestigiului social intervine prompt, folosindu-şi poziţia dominantă în direcţia restabilirii echilibrului informaţional, cerut de condiţia în cauză; în sfârşit, condiţia de *sinceritate* este îndeplinită implicit în cazul de faţă, tocmai prin statutul deja amintit al partenerilor implicaţi în derularea secvenţei respective, statut care asigură, în acelaşi timp, şi respectarea *post-factum* a condiţiei în cauză (în sensul că relaţia medic-pacient va fi reactivată de fiecare dată când cei doi parteneri se vor întâlni în contextul dat, şi anume cabinetul medical).

Nerespectarea acestor condiţii duce la nereuşita (engl. *infelicity*) actului verbal avut în vedere, nereuşită care poate fi considerată ca *rateu* (engl. *misfire*), în cazul deficienţelor de procedură sau de execuţie, şi *abuz* (engl. *abuse*), atunci când nu este respectată condiţia de sinceritate[5].

1.2. Aceeaşi problemă a necesităţii respectării unor reguli pe parcursul derulării unui schimb conversaţional este urmărită şi de celălalt reprezentant de

[3] Exemplele folosite în cadrul lucrării au fost excerptate din diferite corpusuri de texte de limbă română vorbită, cu respectarea fidelă a sistemelor de transcriere adoptate de autorii fiecăruia dintre aceste corpusuri.

[4] Din punctul de vedere al *maximelor conversaţionale*, formulate de H.P. Grice ca modalităţi de realizare a principiului cooperării în interiorul unui univers discursiv (cf. *infra*, 2.1), avem în cazul de faţă o încercare de încălcare a *maximei cantităţii*.

[5] J.L. Austin, *op. cit.*, p. 35.

Scanned with OKEN Scanner

seamă al teoriei actelor verbale, J. Searle, care, luând în considerare natura regulilor, distinge două tipuri: *reglementative* şi *constitutive*, primele stând la baza unor activităţi preexistente (cum ar fi, de exemplu, regulile de circulaţie sau cele ale comportamentului în societate), celelalte generând chiar activitatea în cauză (aici intrând regulile ce guvernează diverse tipuri de jocuri).

Regulile constitutive – cele care definesc atât condiţiile de existenţă, cât şi cele de reuşită ale actelor verbale, altfel spus, maniera în care forţa ilocuţionară a acestora ajunge să se concretizeze în efectele scontate – apar sub forma necesităţii îndeplinirii unui set de patru condiţii, şi anume:

a) *condiţia esenţială*, care se referă la conţinutul propriu-zis al actului verbal (cerere, afirmaţie, salut, promisiune etc.);

b) *condiţii preliminare*, care presupun îndeplinirea unor premise situaţionale necesare performării în bune condiţii a actelor verbale (autoritatea de care trebuie să se bucure emiţătorul în cazul unui ordin; necesitatea întâlnirii dintre cei doi protagonişti în cazul salutului etc.);

c) *condiţii de sinceritate*, referitoare la adecvarea sentimentelor, a convingerilor sau a intenţiilor emiţătorului în raport cu tipul actului performat (propria credinţă a emiţătorului în cele afirmate, în cazul unei aserţiuni; considerarea ca oportun şi în favoarea receptorului a rezultatului acţiunii la care se referă, în cazul sfatului etc.);

d) *condiţia de specificare a conţinutului propoziţional*, cu caracter restrictiv în ceea ce priveşte respectivul conţinut (pentru ordin sau sfat, enunţul trebuie să se refere la o acţiune viitoare a receptorului; pentru o promisiune, enunţul trebuie să exprime o acţiune viitoare a emiţătorului etc.).

Putem observa o oarecare similaritate între modalităţile celor doi teoreticieni anglo-saxoni de a concepe, sub aspectul normativ, activitatea comunicativă, atât din punctul de vedere al condiţiilor ce trebuie respectate (condiţia de procedură convenţională şi cea privind sinceritatea din teoria lui Austin suprapunându-se în mare condiţiilor preliminare şi, respectiv, celor de sinceritate din teoria lui Searle), cât şi al nivelului vizat de normele în cauză, acesta fiind, aşa cum am menţionat deja, unul al condiţiilor de existenţă, ce legitimează, pe de o parte, statutul interlocutorilor în interiorul universului conversaţional, iar, pe de altă parte, natura schimburilor verbale ce pot să apară între aceştia.

1.3. Dacă activitatea reglementativă prezentă în cadrul teoriilor celor doi autori menţionaţi mai sus se plasează, aşadar, cu preponderenţă la nivelul general al condiţiilor ce fac posibilă desfăşurarea unui traseu comunicativ, există o întreagă direcţie de cercetare care studiază aceste reguli mult mai „aplicat" şi punctual, şi anume din punctul de vedere al mecanismelor ce structurează dinamica conversaţională. Un nume de referinţă ce reprezintă această direcţie de cercetare

Scanned with OKEN Scanner

este cel al lingvistei franceze Catherine Kerbrat-Orecchioni, care, dorind să demonteze prejudecata conform căreia „conversaţiile cotidiene se desfăşoară în mod anarhic şi aleatoriu", este de părere că respectivele interacţiuni, „ca mai toate practicile comunicative, se derulează conform anumitor scheme prestabilite şi se supun anumitor reguli de procedură"[6]. Numite şi *reguli conversaţionale*, acestea sunt grupate de autoare (indiferent de caracterul lor constitutiv sau normativ, strategic sau tactic, principial sau procedural etc.) în trei categorii:

a) reguli ce facilitează gestiunea *alternanţei luărilor de cuvânt* („tours/prises de paroles"), conversaţia fiind concepută la acest nivel drept o succesiune de intervenţii verbale, fiecare participant la un schimb conversaţional asumându-şi, rând pe rând, statutul de emiţător şi, respectiv, de receptor în cadrul lanţului comunicativ:

> „**A:** Vă rugăm foarti frumos sî mai interveniţ cu ăştia la reatece + dexemplu, dacă eu am s-o, cumpărat un bilet di pensionar din ăla trei mii cinci suti + lung şî-l dă pi data de doîzeci, sî fii valabil şî pi data di doăzeci + luna ci vini, adică din doăzăci în doăzăci, nuu...
> **B:** Da alea...
> **A:** Nu numa-n doă zili sau trei sau
> **B:** da alea-s valabili
> **A:** (_____)
> **B:** da alea am spus sî fii valabili oricînd.
> **A:** Nu, o zis cî numa-n luna respectivîî, dexemplu dacî l-am luat pi doîzăşpatru acumaia, nu-i valabil dicît luna asta, luna ci vini nu mai i bun.
> **B:** Nu sî puati, domle, alea-s dreptu dumneavuastrî.
> **A:** Am pătit-o cu controloru.
> **B:** Da" (LRVMI, p. 36).

În cazul de faţă avem o conversaţie purtată telefonic în cadrul unei emisiuni radiofonice, în cursul căreia primarul unei localităţi (**B**) răspunde problemelor ridicate de cetăţeni (**A**, în fragmentul transcris). Succesiunea interlocutorilor (de tip *abababab*) decurge din specificul secvenţei prezentate, în care A îşi prezintă problema, iar B încearcă să formuleze o soluţie la problema ridicată de A. Dată fiind natura semi-formalizată a situaţiei discursive, alternanţa luărilor de cuvânt are un grad de coerenţă destul de ridicat, fără suprapuneri (engl. *overlap*) sau întreruperi (engl. *gap*) care să pericliteze traseul discursiv, punctele de tranziţie (engl. *transition relevant place*) fiind în general de natură prozodică[7].

Există însă şi situaţii când alocarea rolului de locutor se face cu dificultate, fie că nici un participant la conversaţie nu vrea să-şi asume respectivul rol, fie că, dimpotrivă, mai multe persoane îşi revendică în mod concomitent rolul în cauză sau, o a treia situaţie, cel care ia cuvântul nu este persoana „validată" la nivel

---

[6] Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, I, p. 155.

[7] *Ibidem*, p. 165–166.

discursiv. În astfel de situații se semnalează o puternică *activitate de negociere* (explicită sau implicită) a rolului de vorbitor, fiecare participant la schimbul verbal punând în joc diferite *strategii* de evitare/preluare a cuvântului.

„**A:** Bonn... ++ deci cì temăă aț avut + pentru astîz? ++ la seminar + di pregătit?
C: Componentele géo-demográfici.
A: Cu cari-ncèpem; ++ [C dă din cap nehotărît] < la-alègir[i].> [afonizat]
[...]
A: [...] ++ Iaa sî vâdem; ++ nişti problèmi legati dee nàătalitáte dec(i). ++ Cini sî ofèrăă? [zâmbind] Da cini oferâ mài mùlt. +++ Da nú toți-odatâ! Aşa cîte-oo...++ pe rînd r'îînd vorbiț! Cîte unuu ++ cá sî núú + sî nu-aglomeraz-bànca. +++ [şoapte; studenții caută prin cărți, caiete, scheme] [H]ai! Curaj! ++ [agită puțin mâna] Nu vres-sî nominalizez? ++ Democratic + ieste sîî ++ vă oferiț. ++ ă? [se uită spre studenții de la colțul din dreapta] Ei tre-sî vorbes-tot [cineva:] Nuu" (LRVMI, p. 113).

Dificultatea alocării rolului de locutor (dificultate pe care vorbitorul A, în calitatea sa de cadru universitar, încearcă să o depăşească prin adoptarea unui ton jovial, ca strategie comunicativă menită să contracareze consecințele negative la nivel discursiv ce decurg din lipsa de cooperare din partea interlocutorilor) vine, în cazul de față, din faptul că nici unul dintre participanții la conversație nu doreşte să-şi asume această poziție, moment în care apare riscul unei scurtcircuitări a schimbului verbal. Dimensiunea acestei dificultăți este sporită şi de faptul că interlocutorul vorbitorului A este reprezentat, de fapt, de un întreg grup de persoane, atribuirea poziției de *next speaker* fiind cu atât mai problematică cu cât numărul participanților la conversație este mai mare, rolul de partener conversațional devenind astfel din ce în ce mai difuz;

b) reguli ce asigură *organizarea structurală* a interacțiunilor verbale şi care, astfel, stau la baza formulării unei *gramatici conversaționale*, conformă unui set de constrângeri şi unui sistem de aşteptări venite din partea interlocutorilor:

„**A:** bună ziua: ↑
B: bună ziua ↑
A: aş vrea <R două PATRU> bilete de fapt.
C: pa pa pa pa.
B: la revedere ↓ mulțumim mult.
C: cu plăcere.
B: pentru ↑
A: la spectacolul de luni: ↑ paisprezece:.
B: hâi ↑ unchiu' vanea ?
A: da:
B: vai ↓ <R eu vă dădeam la sângi vienez că avem reducere> pentru <L domniŞOAri şî DOAmni>
A: da: <Râs mulțumesc>" (CLRVA, p. 133–134).

Scanned with OKEN Scanner

În această *secvență*[8] conversațională avem cinci tipuri de constrângeri interacționale, reprezentate de tot atâtea *schimburi verbale*: a) unei formule de salut trebuie să i se răspundă în limitele aceluiaşi *act de limbaj*; b) unei întrebări i se replică cu un răspuns; c) performarea unei formule de despărțire implică un răspuns în consecință; d) un act de mulțumire implică, de asemenea, o replică adecvată; e) performarea unei inferențe cu tentă ludică presupune din partea interlocutorului intrarea sa în „joc", printr-un răspuns care să satisfacă condiția de *feedback* comunicativ. Cele cinci schimburi verbale prezente aici constituie unitățile dialogale minimale care stau la baza structurării secvenței în cauză, fiecare dintre ele având, prin constrângerile explicite (primele patru tipuri) sau implicite (cel de al cincilea, care necesită o activitate inferențială din partea interlocutorului) pe care le presupune, o anumită încărcătură *agonală* ce face posibilă derularea conversației în conformitate cu un anumit *scenariu* discursiv (în cazul de față, cumpărarea unui bilet la teatru într-o agenție de spectacole);

c) reguli care determină tipul de relație interpersonală – intim /vs/ distant, egalitar /vs/ ierarhic, consensual /vs/ conflictual –, acesta fiind în strânsă legătură cu sistemul politeții activ în cadrul societății avute în vedere[9].

Propunem spre comparare două secvențe relativ identice din punctul de vedere al structurii lor (două convorbiri telefonice), însă puternic diferențiate sub aspectul relațiilor interpersonale implicate:

„**VJ:** Alo↑ mama?
CJ: Da↓ dragă.
VJ: Săru' mâna↓ mami scumpă↓ CE faci.
CJ: Uită:↓ am . . mâncat de trei ori astăzi.
VJ: Ză:u?" (CORV, p. 202).

„**AM:** Da↑
LDJ: Alo↑ bună seara.
AM: Bună seara↑
LDJ: /ă: Sânt L.D. /î Pot să vorbesc cu domnul profesor?
[
AM: Da:↑ un moment↓ un moment.
LDJ: Mulțumesc.
AM: Cu plăcere" (CORV, p. 210).

Nivelul la care se face diferența între cele două secvențe este cel legat de raportul intim /vs/ distant, în primul caz având o conversație între fiu şi mamă

[8] Folosim aici terminologia *modelului ierarhic* propus de autoarea citată, model structurat pe 5 paliere, două reprezentând nivelul monologal (*actul de limbaj* şi *intervenția*), celelalte trei corespunzând nivelului dialogal (*schimbul*, *secvența* şi *interacțiunea*) (Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, I, p. 213).

[9] *Ibidem*, p. 157.

Scanned with OKEN Scanner

(raport intim), iar cel de al doilea caz reprezentând o discuție între două persoane ce nu au în comun nicio „istorie conversațională" (raport distant). În rest, ambele secvențe se plasează la nivelul unei conversații ce implică o poziție *ierarhică* între vorbitori şi cu o evidentă aplecare spre *cooperare* din partea acestora.

Toate aceste tipuri de reguli creează, la nivelul interactanților, un adevărat sistem de drepturi şi obligații, în conformitate cu care aceştia îşi vor structura întreg setul de intervenții incluse în cadrul unui schimb verbal.

Un aspect pe care Catherine Kerbrat-Orecchioni ține să-l precizeze este că regulile conversaționale avute în vedere, departe de a avea un statut coercitiv cu tentă absolutistă,

> „au un caracter probabilistic şi sunt cu uşurință transgresabile: încălcările sistemului sunt frecvente şi, în general, bine tolerate"[10].

Aceasta nu înseamnă că nu există un anumit „prag de toleranță", care, odată depăşit, poate provoca scurtcircuite majore la nivel discursiv.

Aşadar, caracterul flexibil al aplicării regulilor existente la nivel conversațional permite participanților să-şi *negocieze* în permanență propriul statut avut în interiorul unui schimb verbal, această negociere a rolurilor apropiind conversația de specificul *jocurilor strategice*.

1.4. Tot la acest nivel al caracterului coercitiv subsumat funcționării oricărui univers discursiv amintim şi demersul lui Jacques Moeschler (autor puternic influențat de şcoala anglo-americană), aşa cum apare acesta prezentat în lucrarea sa *Argumentation et conversation* (1985). Dorind să-şi delimiteze tipul de analiză pe care îl va întreprinde, autorul elvețian precizează că urmăreşte să dea o imagine a ceea ce se numeşte *competență comunicațională*, aceasta însă nefiind gândită nici în termeni cognitivi, nici în termeni comunicativi, ea urmând să fie abordată din perspectiva *constrângerilor discursive* care regizează orice interacțiune, ca activitate socială puternic *ritualizată*. Mergând pe ideea că fiecare individ vorbitor deține un anumit *savoir-faire* discursiv, Moeschler remarcă faptul că acesta se supune unui set de *norme*, *reguli* şi *constrângeri* a căror natură încearcă să o definească. Astfel, *normele* sunt înțelese ca fiind identice cu acele „reguli normative" din teoria lui J. Searle, ele reprezentând nişte convenții fixate de o anumită instituție, în timp ce *regulile* corespund „regulilor constitutive" din cadrul aceleiaşi teorii (ambele tipuri fiind prezentate deja de noi *supra*), ele nemaifiind proprii unei instituții, ci unui sistem, fapt pentru care au, în consecință, un grad mult mai mare de abstractizare. În ce priveşte categoria «constrângeri», acesteia îi este alocată un spațiu mult mai mare de analiză, constrângerile fiind înțelese drept condiții ce definesc activitatea discursivă, conform unui principiu reglementativ.

[10] Kerbrat-Orecchioni, *La conversation*, p. 33.

Scanned with OKEN Scanner

Ele au mai întâi calitatea de a fi variabile, în funcție de domeniul de aplicare; apoi, fiecare constrângere

> „are ca proprietate nu posibilitatea de a fi respectată (normă) sau aplicată (regulă), ci *satisfăcută*, şi mai ales în mod *gradual* satisfăcută. Satisfacerea unei constrângeri ține, aşadar, de domeniul unui «mai mult sau mai puțin»"[11].

Conform acestor caracteristici, Moeschler stabileşte trei tipuri de constrângeri conversaționale[12], după cum urmează:

a) *constrângeri interacționale*, aici întrând ansamblul principiilor de natură socială care asigură fluiditatea unui ritualul interacțional: pentru ca o conversație să se poată desfăşura în condiții optime, este necesar ca participanții la o astfel de interacțiune să satisfacă ritualurile de inițiere, încheiere şi reparare, ce derivă din obligația interlocutorilor de a-şi respecta în mod reciproc propriile „teritorii" şi de a nu amenința „fața" partenerului de dialog, concepte preluate din teoria lui Gofmann;

b) *constrângeri structurale*, date de existența a două tipuri de necesități la nivelul structurii oricărei conversații: una care impune participanților să continue schimbul de replici odată inițiat, iar alta care se referă la necesitatea încheierii respectivului schimb de replici;

c) *constrângeri de înlănțuire*, impuse nu de structura conversației, ci de constituenții conversaționali, fiecare dintre aceştia fiind supuşi unei duble constrângeri de înlănțuire: interpretative şi secvențiale. Pentru ca un constituent să fie adecvat din punct de vedere contextual, este necesară respectarea unui set de patru condiții:

– *condiția tematică*, care impune identitate tematică discursivă între constituentul de inițiere şi cel reactiv;

– *condiția conținutului propozițional*, ce presupune existența unei relații semantice fie directe, fie indirecte între constituentul de inițiere şi cel reactiv (este o completare, în fond, a *condiției de specificare a conținutului propozițional* prezente în teoria lui Searle, amintită *supra*);

– *condiția ilocuționară*, conform căreia prezența unei anumite funcții în replica de inițiere impune selectarea unei funcții adecvate în replica reactivă (întrebarea solicită un răspuns, aserțiunea solicită, de obicei, o acțiune evaluativă etc.);

– *condiția orientării argumentative*, care impune constituentului reactiv să fie co-orientat cu cel inițiativ, în funcție de îndeplinirea acestei ultime condiții stabilindu-se *coerența argumentativă* a secvenței conversaționale avute în vedere.

Pentru că, la nivelul exemplificării, respectarea acestor constrângeri poate fi observată cu uşurință în secvențele prezentate până acum, vom reda în continuare

---

[11] Moeschler, *Argumentation et conversation*, p. 12.

[12] *Ibidem*, p. 110–118.

Scanned with OKEN Scanner

doar schema interconectării ierarhice a celor patru condiții de adecvare contextuală, structurată de Moeschler după cum urmează:

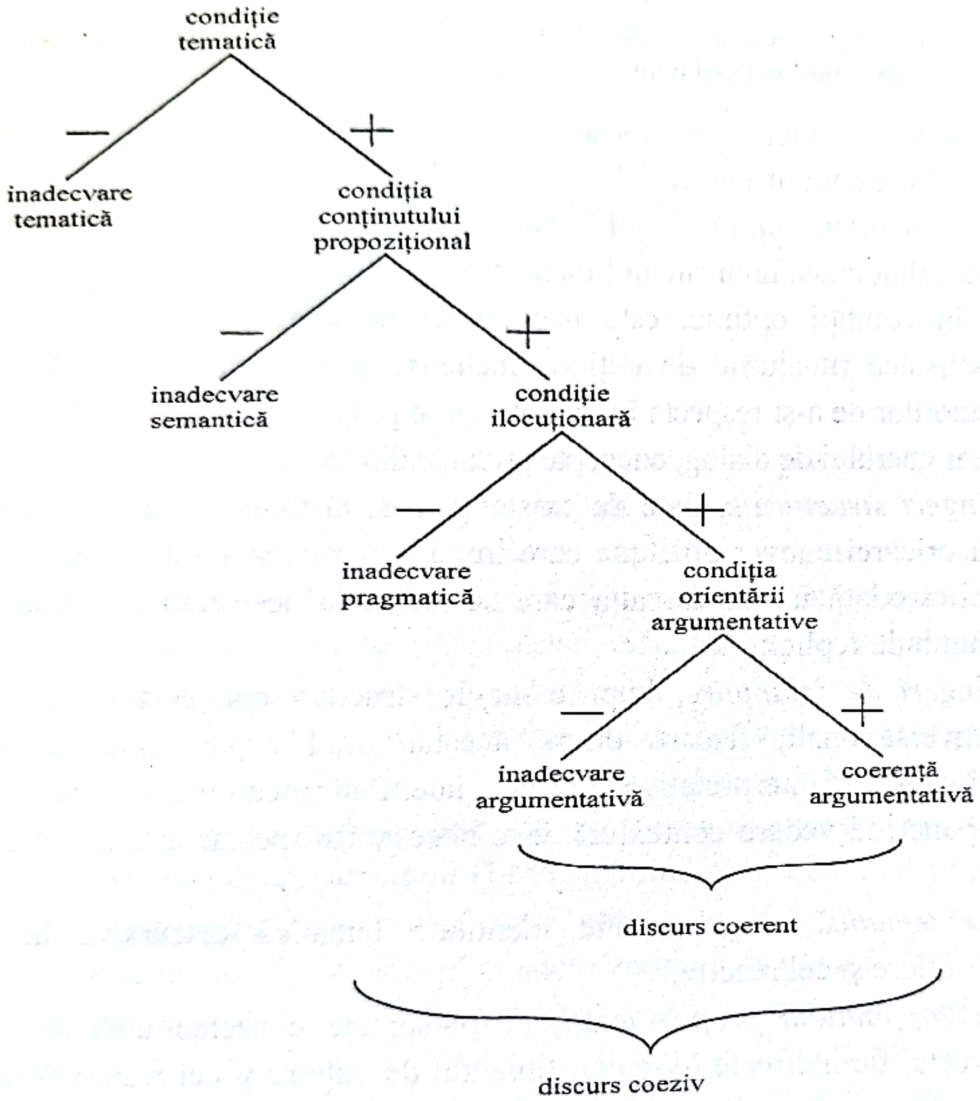

Scara adecvării contextuale (Moeschler)

Această prezentare de tip ierarhic a condițiilor cărora se supune orice univers conversațional, mergând de la condiția cea mai coercitivă (*condiția tematică*) până la cea mai permisivă (*condiția orientării argumentative*) ce reglementează o interacțiune verbală, îl conduce pe autorul elvețian la concluzia că „o teorie a conversației trebuie să includă o teorie a argumentării"[13]. Idee cu care suntem întru totul de acord, cu atât mai mult cu cât, în accepția noastră, atât conversația, cât și demersul argumentativ se supun unor principii organizaționale de tip *agonal*, ce

[13] *Ibidem*, p. 119.

urmăresc menajarea şi mai ales valorificarea la maximum a prestigiului social (*positive face* în terminologia deja consacrată a analizei interacțiunilor la nivel microsocial) pe care orice locutor îl deține la un moment dat, complementaritatea celor două activități de tip discursiv fiind evidentă.

Putem observa, în concluzie, că reuşita unei conversații ține de respectarea sau/şi îndeplinirea unui întreg set de reguli, condiții sau constrângeri, acțiune care derivă din necesitatea gestionării eficiente a principiilor ce structurează orice univers discursiv. Orientarea permanentă a schimburilor verbale dintre interlocutori în funcție de condițiile concrete ale performării actelor verbale impune acestora o adaptare a strategiilor conversaționale la scopurile pe care fiecare le urmăreşte, ei fiind însă mereu atenți ca acestea să nu ajungă în situația unui hiatus iremediabil, fatal pentru continuarea conversației. Această permanentă atenție acordată supraviețuirii dialogului face din negocierea condițiilor ce guvernează schimburile verbale (*tours de parole*) o activitate cu o importanță capitală în economia oricărei interacțiuni verbale. Permanentizarea acestei activități se concretizează în stabilirea unor adevărate *ritualuri conversaționale* – un alt aspect esențial în evidențierea caracterului agonal al structurilor conversaționale.

2. În continuarea prezentării elementelor structurale de factură agonală asupra cărora am insistat până acum (prezentare al cărei scop este evidențierea o dată în plus a naturii ritualizante a interacțiunilor cotidiene), ținem să luăm în discuție cele două principii majore considerate ca jalonând orice activitate discursivă: *principiul cooperării* şi *principiul politeții*, a căror impunere în domeniul analizei conversaționale a dus la o creştere exponențială a preocupărilor şi teoretizărilor vizând această formă fundamentală de manifestare lingvistică a interacțiunii care este conversația cotidiană. Altfel spus, intenția noastră este aceea de a încadra cele două principii în aceeaşi viziune interacționist-dinamică asupra evenimentelor verbale, structurată pe ideea că, ori de câte ori se produce o situație de comunicare de factură interpersonală, aceasta evoluează în strânsă corelație cu nevoia partenerilor, exprimată prin mijloace fie directe (verbale, paraverbale sau nonverbale), fie indirecte (implicaturi, presupoziții etc.), de a-şi valoriza la maximum propriul statut socio-profesional, văzut ca indice identitar în funcție de care este definită întreaga panoplie a acțiunilor cu caracter social existente la nivelul unei comunități.

Referitor la principiile ce guvernează la nivel pragmatic activitatea comunicativă, acestea au fost concepute de către G.N. Leech ca fiind de tip *reglementativ* (conform terminologiei propusă de J. Searle), ele fiind din acest punct de vedere în opoziție cu *regulile* ce guvernează gramatica unei limbi, considerate de tip *constitutiv* (în termenii aceluiaşi J. Searle)[14]. Principiile

[14] Geoffrey N. Leech, *Principles of Pragmatics*, London–New York, Longman, 1983, p. 21–23.

Scanned with OKEN Scanner

pragmatice, a căror principală funcție este aceea de a guverna planificarea și interpretarea enunțurilor, sunt supuse în ultima vreme unei tendințe ce merge în direcția unei crescânde diversificări a lor[15], acest fapt fiind direct legat de caracterul proteic al comunicării umane, activitate greu de gestionat prin intermediul a doar câteva tipare comprehensive cu caracter universal. Deși această prolificitate la nivel terminologic-taxonomic își are justificarea sa, ce vine și din faptul că respectivele principii au ca principală sarcină aceea de a structura o activitate extrem de complexă, cum este cea a comunicării umane, două sunt, totuși, principiile ce au cunoscut cea mai mare dezvoltare în cadrul aplicațiilor având ca obiect analiza interacțiunilor verbale: *principiul cooperativ* și *principiul politeții*[16].

2.1. Referitor la *principiul cooperativ*, acesta a fost formulat de filosoful britanic H. Paul Grice în studiul *Logic and Conversation*, apărut în 1968 și reluat ulterior în diverse alte volume[17]. Plecând de la decalajul remarcat de logicieni între *operatorii formali* și echivalenții lor din limbile naturale, Grice constată că s-au cristalizat două tabere care văd în mod diferit existența și relevanța teoretică a respectivului decalaj: mai întâi „formaliștii", care dau câștig de cauză operatorilor formali în tentativa de a configura acele modele generale de validare a inferenței, ca operație logică menită să ducă la aflarea valorii de adevăr a unei propoziții, aceștia considerând decalajul respectiv drept o urmare a imperfecțiunii limbilor naturale, iar neconcordanțele în cauză, niște „excrescențe indezirabile" ce îngreunează definirea clară a conceptelor; de cealaltă parte sunt „informaliștii", care resping acuzele celor dintâi la adresa incapacității limbilor naturale de a servi la construirea unor limbaje formale necesare intereselor științei, spunând că limbajul are ca domeniu de validitate o arie de activități infinit mai complexă decât cea care face obiectul teoretizărilor științifice și subliniind, în același timp, necesitatea formulării unei logici a echivalenților naturali a acestor operatori logici, o logică „mai mult sau mai puțin asistematică"[18]. Nedorind să discute „pertinența

---

[15] Angela Bidu-Vrănceanu et alii, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Nemira, 2001, s.v. *principiu*.

[16] Geoffrey N. Leech consideră cele două principii ca făcând parte dintre principiile fundamentale ce structurează activitatea discursivă, existând și principii de ordin secund, subordonate, însă, principiilor din prima categorie (cum ar fi, de exemplu, principiul ironiei, considerat ca „parazitar" în comparație cu celelalte două; vezi *op. cit.*, p. 142).

[17] În cele ce urmează, ne vom folosi de traducerea în franceză a studiului în cauză (Grice, *Logique et conversation*).

[18] Confruntarea celor două tabere astfel expusă de Grice poate fi regăsită, în fond, în diferența de concepție asupra limbajului natural așa cum apare ea pe parcursul celor două perioade distincte din filosofia lui Wittgenstein: în gândirea filosofică de tinerețe, filosoful dă câștig de cauză direcției logiciste asupra limbajului, pentru ca, în gândirea filosofică târzie, să acorde întâietate dimensiunii contextual-pragmatice a funcționării acestuia.

Scanned with OKEN Scanner

filosofică a unei reforme a limbilor naturale", Grice îşi propune să demonstreze că, în fond, presupoziția existenței decalajului amintit nu este decât o banală confuzie, provenită dintr-o

> „lipsă de atenție în legătură cu natura şi importanța condițiilor ce regizează exercițiul conversației"[19],

modalitatea de a depăşi această confuzie fiind un examen atent al condițiilor generale ce guvernează desfăşurarea unei conversații.

Iar o asemenea examinare îl pune pe autor în fața imperativului de a introduce în cadrul analizei sale mai întâi o serie de termeni, precum «a implicita», «implicatură», «implicat», necesari unei analize adecvate a performării contextualizate a actelor verbale. Legat de noțiunea de «implicatură», Grice distinge mai întâi între *implicaturi convenționale*, al căror semantism nu este legat de valoarea de adevăr, dar care este transmis prin intermediul formei lingvistice a unei propoziții, şi *implicaturi nonconvenționale*, numite şi *implicaturi conversaționale*, al căror semantism este legat numai în mod indirect de conținutul lingvistic al propozițiilor.

Acest din urmă tip de implicaturi este, conform autorului englez, strâns legat de existența unor trăsături generale ale discursului, dintre care cea mai importantă ar consta în existența *eforturilor de cooperare* pe care interlocutorii le fac în mod constant atunci când se află în situație discursivă, în scopul asigurării continuității fluxului conversațional. Această trăsătură Grice o statuează sub forma unui principiu general, numit de el *principiul cooperării*, căruia este de aşteptat să i se supună toți participanții la o interacțiune verbală şi care stipulează faptul că orice intervenție verbală din cadrul unui schimb conversațional trebuie să corespundă în orice moment al realizării sale cerințelor impuse de scopul sau de direcția deja formulată a schimbului verbal în care interactanții sunt angajați.

Operativitatea principiului cooperării se realizează prin respectarea de către vorbitori a unui set de reguli şi sub-reguli pe care autorul le formulează inspirându-se din teoria categoriilor kantiene, dintre care sunt reținute ca relevante pentru o teorie a conversației următoarele patru: cantitatea, calitatea, relația şi modalitatea[20], acestea fiind cunoscute în literatura de specialitate şi ca *maximele principiului cooperativ* sau *maximele conversaționale*. Fiecare dintre cele patru maxime se concretizează prin luarea în considerare şi îndeplinirea la nivel conversațional a unor sub-reguli specifice, după cum urmează:

a) *maxima cantității* este formulată în jurul ideii că orice intervenție verbală va trebui să conțină atâta informație cât este cerută de contextul comunicativ;

---

[19] Grice, *Logique et communication*, p. 59.

[20] *Ibidem*, p. 61.

b) *maxima calității* cere locutorilor să nu afirme nimic din ceea ce cred că poate fi fals sau în legătură cu care nu pot face dovada unor probe relevante;

c) *maxima relației* sau a *pertinenței* poate fi exprimată prin intermediul imperativului „Rămâi la subiect!", regulă discursivă care ascunde un număr important de probleme ce vizează buna desfăşurare a unui schimb conversațional, precum identitatea genurilor şi a centrelor de pertinență posibile, maniera în care acestea se modifică pe parcursul unei conversații, procedurile ce fac posibile aceste schimbări de registru la nivel tematic etc.;

d) în sfârşit, *maxima modalității* se referă la maniera în care trebuie performate actele verbale, în scopul asigurării fluidizării şi coerenței lanțului conversațional, imperativul fiind în acest caz „fiți clar!", care presupune evitarea obscurității, a ambiguității sau a prolixității expresiilor, punându-se accentul pe caracterul logico-metodic al acestora.

Ca orice principiu ce încearcă să circumscrie în termeni exhaustivi un fenomen caracterizat prin entropie constitutivă şi dinamism funcțional (aşa cum sunt considerate în cadrul prezentului demers interacțiunile verbale), nici principiul cooperativ propus de Grice (împreună cu maximele ce-i sunt subiacente) nu reuşeşte să se constituie într-un model interpretativ care să țină cont de întreaga problematică ridicată de o analiză cât mai detaliată a activităților discursive. Acest fapt îl recunoaşte mai întâi însuşi autorul, atunci când constată fie că unele dintre regulile incluse în cadrul principiului cooperativ sunt contestabile (aşa cum se poate întâmpla în cazul celei de a doua reguli ce poate fi ataşată maximei cantității: contribuția locutorului nu trebuie să conțină mai multă informație decât cea necesară – regulă a cărei violare, pe de o parte, poate să nu fie considerată drept o încălcare a principiului cooperativ, iar pe de altă parte, funcția ei poate fi îndeplinită de o altă regulă, şi anume regula pertinenței), fie că inventarul regulilor asociate principiului în cauză poate fi mult lărgit, prin luarea în considerare şi a unor reguli estetice, sociale sau morale, dintre care autorul menționează drept exemplu regula ce poate fi prezentată sub forma imperativului „fiți politicoşi!" (o regulă care va face în lingvistică o carieră cel puțin la fel de strălucită ca şi principiul cooperativ, de la care, de altfel, se va şi revendica).

Însă, mergând pe această linie deschisă de Grice, au fost formulate şi alte luări de poziție care, recunoscând implicit sau explicit importanța deloc de neglijat a teoriei în cauză pentru dezvoltarea ulterioară a domeniului pragmalingvisticii, au ținut să nuanțeze, să reformuleze sau să combată chiar unele idei prezente în cadrul acesteia. Aşa se face că, într-un număr consacrat conversației din prestigioasa revistă franceză „Communications", în care este publicată mai întâi lucrarea cu caracter fondator a lui Grice[21], sunt incluse un set de articole care, fiecare în parte,

[21] Vezi nota 17.

Scanned with OKEN Scanner

încearcă să facă unele disocieri în interiorul teoriei autorului britanic. Mai întâi, François Flahault[22] constată că unul dintre neajunsurile modului în care a fost formulat principiul cooperării constă în ambiguitatea ce planează asupra *naturii* maximelor conversaționale și a regulilor subiacente lor, în sensul că rămâne indecis faptul dacă acestea au un caracter *constitutiv* sau, dimpotrivă, unul *normativ*, altfel spus, dacă ele *fundamentează* posibilitatea funcționării conversației sau doar o *regizează*[23]. Declarându-și interesul pentru ceea ce este *constitutiv* pentru structura și dinamica unui schimb conversațional, autorul se oprește asupra precizării specificului a ceea ce el numește *timpul vorbirii* (*le temps de la parole*), o noțiune esențială pentru înțelegerea funcționării oricărui univers discursiv. Iar acest specific rezidă în faptul că, pe parcursul unei conversații, „firul timpului" aferent acesteia poate fi ocupat la un moment dat doar de un singur participant[24], ceilalți parteneri de dialog depinzând, în consecință, de disponibilitatea celui ce deține cuvântul de a-l ceda sau nu. Continuând direcția acestei logici argumentative, autorul, nedorind să pună în discuție pertinența principiului cooperativ doar prin necesitatea introducerii distincției *constitutiv/normativ*, ajunge la concluzia că acesta poate fi reevaluat într-un mod mult mai eficient prin prisma ideii că, existând un singur fir temporal pe care participanții la o conversație sunt nevoiți să-l gestioneze împreună, este aproape inevitabil ca, la un moment dat, să apară unele disfuncționalități în procesul acestei gestionări colective a temporalității adiacente unei interacțiuni verbale. Aceste disfuncționalități sunt date în primul rând de potențialul conflictual ce grevează orice mișcare de (auto)atribuire a cuvântului în cadrul acelor *tours de parole*, considerate unități elementare în structurarea unei intervenții conversaționale:

---

[22] În articolul intitulat *Le fonctionnement de la parole. Remarques à partir des maximes de Grice*, „Communications", 30/1980, p. 73–79.

[23] *Ibidem*, p. 73.

[24] Această idee trebuie nuanțată, în sensul că, pe parcursul unei conversații *in vivo*, pot să apară numeroase suprapuneri de replici, așa cum se poate observa cu ușurință din corpusurile de limbă vorbită, a căror constituire a început în ultima perioadă să devină o preocupare din ce în ce mai stringentă pentru cercetătorii ce se ocupă de problematica extrem de complexă a oralității. Acest fapt vine, într-o oarecare măsură, să contrazică scepticismul unui Roland Barthes, de exemplu, care, în prefața numărului (30/1980) consacrat conversației din revista „Communications, afirma, împreună cu Frédéric Berthet: „[...] *in vivo*, conversația este «neînregistrabilă», «intranscriptibilă» (este inutil să se pună microfoane pe sub fotolii), corpusul de neconstituit (fapt ce ține, în fond, de deontologia anchetatorului)" (p. 5). Însă lucrurile au evoluat, ca dovadă interesul amintit pentru constituirea de corpusuri de limbă vorbită, care au fost realizate mai întâi pentru câte o limbă luată separat, însă treptat s-a ajuns la corpusuri ce includ texte reprezentând o întreagă familie de limbi (limbile romanice, în speță), așa cum este C-ORAL-ROM (*Corpora for Spoken Romance Languages*).

Pentru limba română au apărut în ultima perioadă câteva corpusuri de limbă vorbită non-dialectală care se pot consulta cu succes în direcția unei analize a structurii conversațiilor cotidiene (vezi lucrările citate în lucrarea de față).

Scanned with OKEN Scanner

„Astfel, atribuirea rolului de locutor este darul pe care ni-l fac cei de a căror cuvinte se vor lega şi se vor articula propriile noastre cuvinte. De aceea, cuvântul nu ne este alocat fără speranţă şi fără temeri, şi cei care ni-l dau, pentru că sunt expuşi la efectele cuvintelor noastre, ne atribuie dinainte locul în care acestea ar trebui să ajungă (acest fapt se întâmplă în orice moment, dar mai ales în cel iniţial)"[25].

În consecinţă, considerând că această necesitate a gestionării de către interlocutori a unui singur fir temporal constituie o realitate cu mult mai importantă pentru structura interacţiunilor verbale decât principiul cooperării, autorul francez remarcă faptul că nu putem să evităm dimensiunea conflictuală înscrisă în însăşi structura interacţională a conversaţiilor cotidiene.

Al doilea set de modificări aduse principiului cooperării (set formulat de Deirdre Wilson în colaborare cu Dan Sperber[26]) începe prin constatarea faptului că principiul în cauză poate fi considerat ca stând mai degrabă la baza configurării unei teorii a interpretării enunţurilor decât a unei teorii a conversaţiei, cum pretinde autorul britanic a fi contribuţia sa. Această remarcă are ca suport în primul rând faptul că, în cadrul teoriei lui Grice, lipseşte referirea la alternanţele de rol pe care actanţii le realizează pe parcursul unei conversaţii obişnuite, aceste alternanţe constituind, de altfel, o caracteristică esenţială a oricărui univers discursiv, iar în al doilea rând faptul că, în interiorul teoriei principiului cooperării, sunt incluse şi unele tipuri de enunţuri irelevante pentru o situaţie discursivă, cum ar fi prelegerile sau articolele. Pornind de la aceste neconcordanţe, cei doi autori consideră ca oportună o reinterpretare a teoriei lui Grice, prin luarea în calcul a trei noi elemente, şi anume:

a) sunt necesare dezambiguizarea şi determinarea referenţilor, care, deşi incluse în cadrul teoriei iniţiale, nu au fost formulate în mod explicit;

b) unii tropi, precum ironia sau metafora, se supun altor mecanisme decât simpla implicitare ce rezultă din violarea aparentă a primei reguli din cadrul maximei calităţii („Nu spuneţi ceea ce credeţi că este fals"), implicitare prin care Grice încearcă să explice respectivii tropi;

c) în sfârşit, cei doi autori consideră că ansamblul maximelor conversaţionale poate fi redus la o singură axiomă, pe care o denumesc *axioma pertinenţei*, conform căreia, în timpul unui schimb discursiv,

„locutorul face tot posibilul să producă enunţul cel mai pertinent posibil"[27].

---

[25] François Flahault, *op. cit.*, p. 74.

[26] În articolul *Remarques sur l'interprétation des énoncés selon Paul Grice*, „Communications", p. 80–93.

[27] D. Wilson, D. Sperber, *op. cit.*, p. 89. Recunoaştem aici o formulare primară a ceea ce va deveni mai târziu *teoria pertinenţei*, teorie care, fiind formulată mai întâi, în 1986, în lucrarea *Relevance. Comunication and cognition* (trad. fr. *La Pertinence. Communication et cognition*, Paris, Minuit, 1989), cunoaşte la ora actuală o puternică diseminare în cadrul studiilor de pragmalingvistică.

Scanned with OKEN Scanner

În viziunea lui Wilson şi Sperber, această axiomă, dublată şi de corolarul conform căruia „implicațiile logice puse în valoare de forma enunțului sunt cele mai pertinente”[28], devine o grilă de interpretare a interacțiunilor verbale mult mai exactă şi, mai ales, mult mai relevantă decât maximele conversaționale considerate în ansamblu, ca reuşind să explice unele efecte ale formei enunțului asupra interpretării sale, efecte care au fost ignorate de Grice.

Cele două luări de poziție prezentate mai sus nu au fost singurele critici aduse principiului cooperativ, în forma consacrată în care a fost prezentat de fondatorul său. Mai amintim aici şi constatările conform cărora maximele conversaționale pot fi considerate drept nişte reguli a căror punere în practică reprezintă o activitate destul de banală, precum recomandările unui profesor de compoziție (G. Green) sau că, în fond, acestea nu au nimic de a face cu realitatea concretă, cotidiană, de desfăşurare a interacțiunilor verbale, ci descriu mai degrabă o situație ideală, în cadrul căreia orice conversație devine, prin respectarea *tale quale* a regulilor în cauză, o activitate extrem de plictisitoare pentru indivizii care participă la derularea sa (S.C. Levinson)[29].

În ceea ce ne priveşte, trebuie să recunoaştem meritele reale pe care teoria lui Grice le-a avut în dinamizarea abordărilor atât la nivel practic, dar şi teoretic consacrate analizei discursului sau celei a conversației. Venind în continuarea teoriei actelor de limbaj, mai ales prin dezvoltarea noțiunii de «ilocuționar» (care se regăseşte în noua ipostază sub forma noțiunii de «implicatură»), teoria britanicului constituie un pas înainte în direcția unei mai bune înțelegeri a acelor caracteristici ale evenimentelor verbale ce fac din acestea momente importante în structurarea şi desfăşurarea socialului, considerat dintr-o perspectivă profund interacționistă. În fond, însă, putem spune că ceea ce reuşeşte Grice prin intermediul principiului cooperării nu este altceva decât să realizeze o primă formulare a ceea ce Coşeriu va statua mai târziu ca fiind una din dimensiunile fundamentale ale limbajului: *alteritatea*. Cooperarea interactanților la nivel discursiv în scopul eficientizării acțiunii de interpretare a sensurilor puse în joc reprezintă manifestarea alterității limbajului, adică a nevoii participanților de a fi considerați parteneri cu drepturi egale în interiorul „contractului” social manifestat la nivel comunicativ.

În plus, dorind să fim consecvenți cu linia argumentativă formulată şi adoptată încă de la începutul lucrării de față, în conformitate cu care agonalul constituie o dimensiune fundamentală a interacțiunilor verbale, credem că, dacă e să discutăm principiul cooperării prin prisma raportului *structură de*

[28] *Ibidem*, p. 92.

[29] Apud Ionescu-Ruxăndoiu, *Limbaj şi comunicare*, p. 46.

Scanned with OKEN Scanner

adâncime/structură de suprafață, acesta ar activa exclusiv la nivelul structurii de suprafață, structura de adâncime fiind ocupată în întregime de valențele agonale ale schimburilor conversaționale. La acest nivel al problematizării, însăşi distincția *conflict/cooperare* îşi pierde relevanța, ceea ce reuşeşte să realizeze întreg arsenalul de reguli, constrângeri sau ritualuri ce acționează la nivelul schimburilor verbale fiind o cât mai eficientă gestionare a potențialului conflictual presupus ca implicit majorității interacțiunilor verbale. Dacă se vorbeşte de preeminența principiului cooperării, nu putem să acceptăm această idee decât la nivelul structurii de suprafață, acolo unde nevoia continuării fluxului conversațional face ca, într-adevăr, participanții să încerce să-şi camufleze fie divergențele de opinii, fie nevoia acută de a-şi valoriza propriul statut social prin mijloace directe, aşadar, cu un potențial conflictual evident[30]. Însă, deşi camuflate, valențele agonale reuşesc să structureze în cea mai mare parte conversațiile cotidiene, prin aceea că fiecare participant la o interacțiune verbală va încerca să confere acesteia structura care îl avantajează cel mai mult, atât la nivel formal, cât şi la cel tematic.

Dorim să exemplificăm cele susținute până acum printr-o secvență conversațională excerptată dintr-o interacțiune mai amplă, desfăşurată între nişte colegi aflați în cancelaria unei unități de învățământ (aşadar, un context în care premisele cooperării sunt, cel puțin în principiu, asigurate):

„**A:** mă rog, da' cazarea↓ de exemplu↓ o plătesc EI↑ sau o plăteşti TU↓ că nu scrie aici.
B: < CIT pentru informații suplimentare sunați [la>
A: [a: deci pot să dau telefon şi să ți se spună cît te costă cazarea↓ că dacă scriau aicea↓ era prea: aşa.
B: s-au gîndit că zece dolari deja e prea mult.
A: prînz# la revedere.# aşa e↓ plăteşti tu absolut tot.
B: decît masa pe care am avut-o la greci↑
A: CE masă ați avut la greci.
B: ce MAsă.
A: zi-mi. a fost bună sau rea↑ că nu-nțeleg.
B: rea a fost.
A: de CE a fost rea.
B: pentru că nu mi-a plăcut. era o sala[tă care avea
C: [salată cu castravete↓ [lămîie ă:
+ B: [iaurt↓
+ C: smîntînă↓
A: deci era foarte sănătoasă. şi↑
[...]

[30] La acest nivel, putem spune că funcția de bază a principiului cooperării se suprapune într-o oarecare măsură atributelor funcției fatice din modelul lui Jakobson, fiecare având ca principal scop acela de a asigura şi, respectiv, verifica calitatea „conexiunii" dintre participanții la dialog, conexiune fără de care nu se poate vorbi de reuşita unei interacțiuni verbale.

Scanned with OKEN Scanner

C: CE preț aveau portocalele. sucul era ieftin?
B: sucul de portocale↓ mă rog↓ noi l-am luat la un bar şi am dat o mie de drahme ceea ce-nseamnă vreo şaptezeci de mii de lei.
A: CÎT era.
B: douăsute cinzeci de mililitri.
C: erau mai ieftine astă-vară astea. CE-i aia. Uite o ciocănitoare. uite↓ o vezi?
B: tucutucutucu. Da. hai mută-te-n față.
C: era prea multă liniște aici.
((C şi B vorbesc despre ciocănitoare, dar nu se aude))
A: şi v-au asigurat trei mese pe zi sau asta era:
C: stai că se uită la ciocănitoare
A: hai măi↓ las-o-n colo [sic!] de ciocănitoare
B: nu. nu ne-au asigurat trei mese pe zi# a fost micu dejun inclus în prețu cazării↓ care era /bed end brekfăst/" (IVLRA, p. 70–72).

Suntem în cazul de față în prezența unei secvențe de tip narativ-descriptiv, cu un conținut caracterizat printr-un grad ridicat de „informativitate": unul dintre participanți doreşte să afle detalii în legătură cu condițiile de cazare/masă de care a beneficiat interlocutorul la un simpozion internațional. Deşi, la nivelul structurii de ansamblu, principiul cooperării este respectat (dovada cea mai evidentă în acest sens fiind continuitatea lanțului discursiv, fără sincope majore care să perturbe respectiva linearitate), trebuie să constatăm că aceasta se face în ciuda transgresării evidente a unora dintre maximele conversaționale enumerate de Grice. Unul dintre punctele „critice" ale respectării acestora îl reprezintă, în interiorul secvenței citate, următorul schimb: „**B:** decît masa pe care am avut-o la greci↑ / **A:** CE masă ați avut la greci. / **B:** ce MAsă", în care, conform teoriei lui Grice, ar fi încălcate nu mai puțin de trei din cele patru maxime: maxima cantității (informația vehiculată de **B** este insuficientă satisfacerii curiozității interlocutorului **A**), maxima relației (asistăm în acest punct la o redirecționare a conversației spre un alt subiect, care, deşi „relaționat" inițial cu precedentul, va canaliza conversația spre un cu totul alt domeniu), dar mai ales maxima modalității, prin opțiunea pe care locutorul **B** o face în sensul utilizării unei exprimări obscur-ambigue a conținutului mesajului, prin implicarea în construirea acestuia a componentei suprasegmentale, reprezentată în cazul de față prin accentul emfatic – un accent prin excelență polisemantic.

În ceea ce priveşte efectele pe care nerespectarea ultimei maxime le are asupra continuității discursive, trebuie să constatăm că, departe de a o obstrucționa, aceasta are, dimpotrivă, un efect catalizator asupra derulării secvenței în cauză, o dovadă peremptorie în acest sens fiind succesiunea „în cascadă" a schimburilor verbale ce urmează respectivului moment critic. Aşadar, avem în cazul de față o situație clară în care principiul agonal aferent structurii de adâncime contribuie decisiv la dinamizarea parcursului conversațional, dinamică la baza căreia se află acțiunea centrifugă a doi vectori: nevoia de a fi în posesia unei cantități de

Scanned with OKEN Scanner

informație optime, care să confere stabilitate statutului discursiv al locutorului /vs/ strategia interlocutorului de a-şi vinde respectiva informație în condiții dintre cele mai avantajoase, pentru a-şi valoriza astfel cât mai mult poziția dominantă în cadrul actului comunicativ.

Revenind la secvența ilustrativă de mai sus, putem observa că nici atunci când intervin încălcări destul de dure ale maximelor conversaționale, datorate acțiunii unor factori externi (în cazul de față, apariția bruscă a unei păsări distrage în totalitate pe unii dintre interlocutori de la subiectul inițial al conversației pentru a se „dedica" noului subiect, moment în care se produce o surclasare categorică a maximei relației), nu sunt înregistrate efecte negative majore la nivelul continuității comunicative. Singurul aspect care se poate constata este cel al intensificării din partea interlocutorului a eforturilor discursive orientate centripet („**A:** hai măi↓ las-o-n colo [sic!] de ciocănitoare"), acțiune ce are drept scop repoziționarea conversației între cadrele inițiale, agreate şi confirmate de comun acord de către participanți. În aceste condiții, putem spune că transgresarea maximelor principiului cooperării nu reprezintă neapărat un pericol la adresa stabilității interacțiunilor verbale, ea stând, dimpotrivă, la baza continuității conversaționale, prin caracterul profund creativ (creativitate situațională, în mod special) pe care îl implică această dimensiune agonală a actelor comunicative.

Raportul *conflict/cooperare* a fost luat în discuție de numeroşi lingvişti care s-au aplecat asupra structurii conversației, fiecare dintre aceştia venind cu propria metodologie în studiul subiectului în cauză. Astfel, Catherine Kerbrat-Orecchioni analizează respectivul raport din perspectiva celor două tipuri de axe ce se stabilesc în cadrul unei relații interpersonale: a) *axa orizontală*, care are plasată la o extremă noțiunea de „distanță", iar, la cealaltă, noțiunea de „familiaritate" (sau „intimitate"), axă ce poate fi considerată ca *simetrică* din punctul de vedere al tipului de comportament adoptat de cei doi protagonişti (în sensul că, în general, ambii folosesc fie un comportament familiar, fie unul distant); b) *axa verticală*, activată în cazul în care partenerii au poziții ierarhice diferite, ei conlucrând de pe poziții inegale în interiorul conversației. Această axă are la un capăt poziția „înaltă", „dominantă", la celălalt capăt aflându-se poziția „joasă" sau „dominată"; din acest punct de vedere, distanța verticală fiind, spre deosebire de cea orizontală, una profund *asimetrică*, putând fi caracterizată prin termeni precum „putere", „ierarhie" sau „dominare". O precizare importantă a autoarei se referă la faptul că atât distanța orizontală, cât şi cea verticală funcționează gradual, în sensul că, de cele mai multe ori, interacțiunile verbale îmbină în grade diferite distanța şi familiaritatea (pentru axa orizontală) sau poziția dominantă cu cea dominată (pentru axa verticală)[31].

[31] Prezentarea detaliată a întregii problematici legate de tipologia relațiilor ce se stabilesc în situație de interacțiune verbală poate fi urmărită în Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, II, p. 9–155 (idei reluate în Kerbrat-Orecchioni, *La conversation*, p. 41–49).

Scanned with OKEN Scanner

Aceasta este, de altfel, şi poziţia majorităţii specialiştilor care se ocupă cu analiza interacţiunilor verbale şi care sunt de acord că acestea implică atât un „efort de colaborare" în direcţia asigurării unei „sincronizări interacţionale" între partenerii de dialog, cât şi o dimensiune competitivă, mulţi dintre ei mergând până a considera conflictul ca fiind plasat chiar în mijlocul proceselor interacţionale, ca potenţator al oricărei activităţi discursive, în deplină concordanţă cu ideea lui Jacques Moeschler, conform căreia:

> „Atunci când toată lumea este de acord, nu mai este nimic de spus; când există dezacord, discuţia este posibilă"[32].

Autoarea franceză, acceptând şi ea această poziţie ce stipulează faptul că, în fond, „cooperarea şi conflictul sunt două componente în mod egal necesare continuării unui dialog", de unde decurge şi

> „statutul paradoxal al dialogului: continuarea sa se situează undeva între armonie şi cacofonie, «irénè» şi «agôn», recunoaştere a unei identităţi şi revendicare a unei diferenţe"[33],

înclină, în cele din urmă, balanţa în favoarea stabilirii preeminenţei cooperării asupra conflictului. Plasându-se, aşadar, printre „optimiştii comunicării", Kerbrat-Orecchioni afirmă că, în ceea ce priveşte opoziţia noţională *cooperare/conflict*, aceasta este asimetrică[34], „cooperarea fiind mai importantă decât conflictul, care este «marcat» în raport cu cooperarea"[35], acest fapt fiind cu atât mai evident cu cât şi în cazul unei comunicări conflictuale este nevoie de cooperare – o dimensiune necesară, în fond, desfăşurării oricărei activităţi interacţionale.

Referitor la poziţia exprimată mai sus (şi în concordanţă cu aceeaşi linie argumentativă asumată de noi până acum), trebuie să spunem că, în principiu, suntem de acord cu ideile susţinute de autoarea franceză, mai ales în ceea ce priveşte necesitatea cooperării la nivel interacţional. Interesaţi în mod direct de continuarea unei conversaţii începute sub semnul acordului reciproc (fiind evident faptul că, fără existenţa unui asemenea acord incipient, interacţiunea nu ar fi avut nicio şansă să poată continua), participanţii vor coopera pe parcursul întregului act

---

[32] Moeschler, *Argumentation et conversation*, p. 153.

[33] Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, II, p. 149.

[34] Tot despre o asimetrie la nivelul structurii discursive vorbeşte şi Dominique Maingueneau, referindu-se de această dată la relaţia ce se stabileşte între locutor şi interlocutor din punctul de vedere al producerii şi, respectiv, al interpretării unei secvenţe comunicative: „Orice act de limbaj este în mod funciar *asimetric*: cel care interpretează enunţul îi reconstruieşte sensul plecând de la indicii daţi de respectivul enunţ, dar nimic nu ne garantează că ceea ce el reconstruieşte coincide cu reprezentările enunţătorului"; vezi *Analyser les textes de communication*, Paris, Nathan, 2000, p. 6. Orice proces de factură hermeneutică include, aşadar, o latură agonală, dată de tensiunea instaurată între cei doi poli cu statute asimetrice care generează activitatea discursivă.

[35] Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, II, p. 151.

Scanned with OKEN Scanner

discursiv, în scopul finalizării intențiilor cu care fiecare a pornit la drum. Însă tocmai acest nivel al *intențiilor* reprezintă, după părerea noastră, punctul central de unde se poate formula o abordare adecvată a principiilor ce guvernează orice activitate comunicativă, în sensul că promovarea cooperării discursive nu reprezintă altceva pentru partenerii la o conversație decât o premisă a validării propriilor strategii argumentative, fiind un fapt de ordinul evidenței că doar printr-o continuitate la nivelul schimburilor verbale respectivele strategii vor putea avea câştig de cauză.

Cât priveşte faptul că, aşa cum este văzută activitatea comunicativă în cadrul teoriei de mai sus, conflictul este marcat în raport cu cooperarea, putem accepta această idee doar dacă, printr-un joc imaginativ, o transpunem la nivel figurativ sub forma unei imagini „telurice", în care „scoarța terestră" a cooperării, văzută ca simbol al structurii de suprafață, este „marcată" din loc în loc de „erupțiile vulcanice" ce denotă puternica „activitate seismică" din structura de adâncime a oricărui univers discursiv, activitate generată, aşa cum am mai menționat până acum, de nevoia indivizilor de a-şi valoriza la nivel verbal propria personalitate. Acceptând această metaforă „telurică", trebuie să precizăm faptul că ceea ce ne interesează pe noi în analiza interacțiunilor verbale este în primul rând structura de adâncime a acestora, altfel spus, principiile ce fac posibilă existența unei conversații în condiții concrete de desfăşurare, aşadar contextualizate din punct de vedere social. Or, din această perspectivă, credem că acordarea unui statut privilegiat acelei tensiuni discursive ce este camuflată în spatele unei interacțiuni verbale devine esențială pentru o înțelegere adecvată a oricărei dinamici conversaționale. Nedorind să ne plasăm neapărat printre „pesimiştii" comunicării, acordăm totuşi un loc important, în strategia noastră argumentativă, disensiunilor constitutive ce structurează orice univers discursiv. Însă nu vedem în noțiunea de «conflict» o înfruntare a persoanelor la nivel corporal, ci la cel al ideilor, altfel spus, optăm pentru o variantă „soft" a agonalului, ceea ce ne permite să ne plasăm mai degrabă pe o poziție *realistă* în ceea ce priveşte analiza conversațională. Ajunşi în acest punct al demersului nostru, putem afirma că, dacă acceptăm ideea analizei interacțiunilor verbale în termeni de *structură de suprafață/structură de adâncime*, opoziția dintre *pesimişti* şi *optimişti* ai conversației va avea aceeaşi soartă cu cea a raportului *conflict/cooperare*, în sensul că ea îşi pierde relevanța la nivelul structurii de adâncime, acolo unde, dacă e să privim realist lucrurile, agonalul constituie elementul potențator al oricărei interacțiuni verbale.

Tot în legătură cu raportul amintit, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu constată (mergând pe aceeaşi linie a diferențierii graduale a diferitelor tipuri de interacțiuni pe care o adoptă şi Kerbrat-Orecchioni[36]) că cele două elemente ale sale pot fi

[36] Idee prezentă şi la Uli Windisch, în lucrarea *Le K.O. verbal. La communication conflictuelle*, Lausanne, L'âge d'homme, 1986, p. 95–105.

Scanned with OKEN Scanner

reprezentate ca cei doi poli ai unei axe discursive între care se regăsesc o mare varietate de forme conversaţionale de tranziţie, construite pe un amestec, în proporţii diferite, între cele două tipuri de „atitudine" comunicativă. În plus, autoarea, însuşindu-şi poziţia lui Grice, precizează că

> „majoritatea formelor de interacţiune conflictuală satisfac condiţia de raţionalitate, definitorie pentru funcţionarea principiului cooperativ, şi maximele acestui principiu. Interlocutorii îşi «joacă» rolurile ştiind că «scenariile» unor astfel de forme nu implică negocierea unei soluţii mutual acceptabile [...], ci sublinierea diferenţelor şi uneori chiar augmentarea acestora. Dezacordul este programatic, este o regulă constitutivă (în termenii lui Searle), privită ca atare de participanţi. El reprezintă tipul structural nemarcat, în timp ce acordul este tipul marcat, prefaţând frecvent o amplificare a dezacordului într-o secvenţă ulterioară"[37].

Se poate observa că, şi în cazul de faţă, analiza raportului *conflict/cooperare* este făcută printr-o abordare scalară a interacţiunilor verbale, în sensul că cei doi termeni ai raportului generează, în principiu, tot atâtea tipuri de discurs, care pot evolua ulterior, prin combinaţia variată a acestora, spre numeroase tipuri hibridate.

În ceea ce ne priveşte (şi reluând şi în cazul de faţă argumentele prezentate mai sus), suntem de părere că un asemenea punct de vedere aplicat comportamentului comunicativ cotidian se opreşte exclusiv şi în mod inerent la nivelul aceleiaşi structuri de suprafaţă, acolo unde, într-adevăr, satisfacerea condiţiei de raţionalitate[38] (redată la nivel discursiv sub forma principiului cooperativ şi a maximelor acestuia) este esenţială pentru asigurarea continuităţii lanţului discursiv. Însă, aşa cum afirmam şi până acum, credem că, la nivelul structurii de adâncime (nivel a cărui relevanţă este decisivă pentru demersul nostru ce are ca principal scop precizarea factorilor constitutivi ai unui schimb conversaţional), ceea ce devine definitoriu din punctul de vedere al dinamicii structurilor verbale este prezenţa acelui *principiu agonal* asupra căruia am insistat pe parcursul acestei lucrări şi a cărui funcţie principală este aceea de a mobiliza întreg arsenalul argumentativ de care dispune vorbitorul la un moment dat, arsenal care poate fi echivalat cu ceea ce este cunoscut în terminologia de specialitate a pragmalingvisticii sub denumirea de *competenţă comunicativă*. Acest principiu se manifestă, în primul rând, sub forma dorinţei vorbitorului de a-şi conserva sau, dimpotrivă, repoziţiona la un nivel superior pe scara socială propriul capital de imagine de care dispune la un moment dat, acest interes fiind expresia directă a

---

[37] Ionescu-Ruxăndoiu, *Limbaj şi comunicare*, p. 64–65.

[38] Ţinând cont de faptul că aceeaşi condiţie a raţionalităţii subiacente comportamentului actorilor implicaţi în orice activitate socială reprezintă o caracteristică definitorie a jocurilor strategice analizate în cadrul teoriei jocurilor, putem spune că principiul raţionalităţii devine în aceste condiţii un *arhi-principiu* înglobat în arsenalul conceptual al unora dintre cele mai importante teorii aplicate dinamicii realităţii sociale.

Scanned with OKEN Scanner

determinării sociale pe care fiecare individ o are de gestionat la nivelul activităților cotidiene.

Însă pertinența statuării unui astfel de principiu poate fi validată și dintr-o altă perspectivă, mult mai abstractă, și anume aceea a *intenționalității* ce caracterizează orice manifestare a comportamentului uman, așa cum apare această proprietate formulată în cadrul demersului cognitivist al lui John Searle[39]. Urmând direcția amintită, putem afirma că, fie că atribuim interacțiunilor verbale perspectiva restrânsă a intenționalității, conform căreia performarea oricărui act de limbaj «are intenția de» a modifica o anumită stare de lucru preexistentă, fie că le includem în cadrul perspectivei lărgite asupra intenționalității, văzută de această dată ca o proprietate «de a trimite la» obiecte sau stări de lucruri, altfel spus ca o capacitate biologică fundamentală a spiritului de a pune organismul în raport cu lumea, comportamentul uman își presupune ca inerentă dimensiunea intențională, ceea ce-i conferă un profund caracter agonal, înțeles ca relaționare cu și/sau modificare a unei anumite stări de lucru.

Limbajul, ca dimensiune fundamentală a umanului și, în același timp, principal mijloc prin care individul este pus în relație cu mediul înconjurător, reprezintă poate domeniul unde acest tip de agonal existent la nivelul intențional al comportamentului uman este cel mai bine pus în evidență, o dovadă în acest sens fiind maniera în care Wittgenstein considera jocurile de limbaj o activitate *intențională* guvernată de reguli sau, tot la acest nivel al discuției, definirea de către Searle a limbajului drept „comportament intențional guvernat de reguli convenționale"[40]. Așadar, *vectorializarea* intenționalității presupusă ca implicită limbajului prin intermediul unui cadru reglementativ reprezintă o idee recurentă în cercetările dedicate acestui aspect. În plus, un alt nivel la care prezența intenționalității se face masiv resimțită este cel al argumentării discursive, relația *argumentare-intenționalitate* fiind una de *consubstanțialitate*, în condițiile în care poate cea mai clară confirmare a intenționalității comportamentului comunicativ o găsim tocmai în caracterul profund *strategic* al conversațiilor cotidiene.

2.2. Acestea fiind cele câteva observații pe care am considerat necesar să le formulăm în legătură cu principiul cooperării din perspectiva propriului demers, ne vom opri în cele ce urmează asupra celui de al doilea principiu apreciat ca determinând în mod decisiv orice activitate discursivă, și anume *principiul politeții*.

Ca fenomen social, politețea este destul de greu de definit, în primul rând datorită faptului că formele sale de manifestare sunt extrem de eterogene, variind în funcție de diverși factori de ordin spațial, temporal, social sau individual. Din

[39] John Searle, *L'Intentionalité. Essai de philosophie des états mentaux*, traduit de l'américain par Claude Pichevin, Paris, Les Éditions de Minuit, 1983.

[40] Idem, *Les actes de langage*, Paris, Hermann, 1972, p. 56.

Scanned with OKEN Scanner

punctul de vedere al accepțiunii curente, politețea este înțeleasă preponderent sub aspectul său *prescriptiv*, ea fiind strâns legată de analiza normelor comportamentale active în cadrul unei anumite comunități date. Considerată drept o transpunere la nivel comportamental a conceptului de «savoir-vivre», fenomenul în cauză a fost pentru o lungă perioadă de timp asociat aproape exclusiv acelor „reguli de civilitate"[41] ce reglementau activitățile cu caracter social, fiind perceput ca sinonim cu termenii de «deferență» şi «etichetă» şi constituind, în consecință, subiectul unei bogate literaturi de specialitate, centrate asupra descrierii normelor de conduită în societate.

Încercarea (destul de recentă) de a transforma politețea într-un subiect relevant din punct de vedere ştiințific este în strânsă legătură cu redirecționarea sferei de interes dinspre politețea văzută ca respectare a unor maniere comportamentale, înspre o analiză detaliată a modalităților lingvistice de manifestare proprii. Primele concretizări ale acestei turnúri se conturează începând cu mijlocul anilor '70 ai secolului trecut, atunci când, constatând că „politețea [...] este un fenomen pertinent din punct de vedere lingvistic"[42], autori precum R. Lakoff, G. Leech, S. Levinson şi P. Brown (pe care Kerbrat-Orecchioni îi consideră ca făcând parte din „prima generație" de cercetători ce au luat în considerare latura lingvistică a politeții) transformă studiul acesteia într-un adevărat câmp teoretic, încercând, pe de o parte, să construiască un model general al politeții (sub forma unui sistem unificat de reguli), iar, pe de altă parte, să urmărească şi să descrie modalitățile în care aceste reguli funcționează la nivelul interacțiunilor verbale cotidiene. Abordată din această perspectivă a dimensiunii sale lingvistice, politețea va fi considerată de acum înainte drept o „constantă a comportamentului comunicativ"[43], centrată în mod definitoriu pe acțiunea de eficientizare a comunicării interpersonale.

Dacă, aşa cum am menționat deja, primele considerații făcute asupra politeții vizau în mod special latura sa prescriptivă – acest fapt devenind, în consecință, o caracteristică a respectivei etape –, trebuie să precizăm că, în marea lor majoritate, şi noile abordări de tip lingvistic ale politeții se plasează sub semnul unui numitor comun, şi anume acela al *raționalității* activităților comunicative, aşa cum apare el formulat în teoria lui Grice. Considerat drept un complement al principiului cooperativ, principiul politeții se revendică de la aceeaşi viziune teleologică asupra comunicării umane, văzută ca o activitate orientată spre îndeplinirea unor scopuri. Astfel concepute, interacțiunile verbale sunt marcate decisiv de imperativul cooperării interpersonale la nivel discursiv, cooperare care, în aceste condiții,

[41] Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, II, p. 161.

[42] *Ibidem*, p. 160.

[43] Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Limbaj şi comunicare*, p. 66.

Scanned with OKEN Scanner

devine un semn al asumării acelei raționalități implicite ce caracterizează orice comportament comunicativ.

În continuare, vom încerca să prezentăm pe scurt principalele teorii în domeniu, scoțând în evidență mai ales acele atitudini hermeneutice şi idei teoretice care fac din politețe o activitate puternic reglementată, ce conferă interacțiunilor verbale o funcționare în mod definitoriu ritualizată, această atitudine analitică fiind adoptată de noi în perspectiva ideii de a contribui astfel la consolidarea propriei viziuni de tip agonal asupra conversațiilor cotidiene.

2.2.1. Una dintre primele încercări de redefinire a politeții dintr-o perspectivă marcat pragmatică este cea a lui Robin Lakoff, autoare etichetată de Kerbrat-Orecchioni drept „o pionieră în materie"[44]. Încercând să valorifice sugestia lui Grice, conform căreia pe lângă cele patru maxime conversaționale mai pot fi adăugate şi altele, acest autor specificând, drept exemplu, pe cea care ar corespunde imperativului „fiți politicoşi!" (cf. **2.1**), Lakoff îşi însuşeşte ca atare respectiva sugestie şi încearcă să o pună în practică. Astfel, autoarea concepe competența pragmatică a interlocutorilor ca răspunzând în mod necesar unui număr de două imperative: 1) „fii clar!" şi 2) „fii politicos!". Dacă primul imperativ stă la baza formulării *regulilor conversației* (corespunzătoare celor patru maxime ale principiului cooperativ), necesitatea respectării celui de al doilea imperativ va duce la stabilirea *regulilor politeții*, în număr de trei: a) *regula formalității*, b) *regula ezitării* şi c) *regula egalității* sau a *camaraderiei*.

Prima regulă de politețe cere participanților păstrarea distanței pe parcursul unei conversații (engl. *keep aloof*), fapt realizabil prin utilizarea unor mărci discursive cum ar fi construcțiile impersonale, pronumele de politețe, titlurile onorifice etc. În plus, această regulă recomandă evitarea unor subiecte ce fac referire la unele aspecte de ordin personal sau, cu atât mai mult, intim legate de viața interactanților, asemenea subiecte contrastând puternic (altfel spus, nefiind pertinente din punct de vedere pragmatic) cu distanța recunoscută şi asumată ca atare de participanți între propriile poziții de pe scara valorii sociale.

A doua regulă presupune ca receptorului să i se acorde din partea emițătorului posibilitatea unei alegeri (engl. *give options*), aspect funcțional de această dată atunci când între participanții la schimbul conversațional există o similitudine din punctul de vedere al statutului social deținut de fiecare în parte, ei nefiind, totuşi, apropiați. Respectarea acestei reguli se face prin apelul la unele mărci lingvistice, cum ar fi:

– exprimarea unor imperative sub formă interogativă;

– utilizarea eufemismelor;

[44] Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, II, p. 183.

Scanned with OKEN Scanner

– folosirea unor formule de minimalizare a conținutului aserțiunilor produse, de tipul „într-un fel", „într-un anumit sens", „într-o anumită măsură" etc.

– utilizarea unor cuvinte precum „cred", „îmi închipui", „presupun" etc., ce acordă receptorului posibilitatea de a adera sau nu la afirmațiile emițătorului.

În sfârşit, a treia regulă, valabilă între parteneri cu statut egal sau, în cazul existenței unei inegalități în acest sens, trebuind să fie inițiată de partenerul cu un statut social superior, cere locutorului un comportament care să-l facă pe interlocutor să se simtă în largul său (engl. *show sympathy*). Această funcție poate fi îndeplinită prin apelul la unele mărci lingvistice, cum ar fi:

– utilizarea pronumelui de persoana a II-a singular;

– folosirea prenumelor sau a hipocoristicelor în timpul conversației;

– apelul la unele formule care, lipsite de un referent reperabil, ajută la stabilirea unor relații amicale, cum ar fi: „înțelegi", „între noi fie vorba", „ştii", cu varianta „ştii (foarte) bine că" etc.

Fiind considerate de Kerbrat-Orecchioni ca neavând o coerență internă care să le confere posibilitatea unei perspective sistemice asupra politeții[45], formularea acestor reguli a avut, totuşi, consecințe importante în direcția unei noi înțelegeri a respectivului fenomen, mai ales prin depăşirea perspectivei formalizante din care acesta era aproape exclusiv analizat.

2.2.2. Un alt model al politeții este cel propus de P. Brown şi S. Levinson, într-un studiu apărut inițial în anul 1978[46] şi reluat, apoi, într-un volum aparte, în anul 1987[47], acest model fiind considerat de majoritatea specialiştilor în domeniu drept cea mai coerentă teorie pragmatică a politeții.

Punctul de plecare în configurarea modelului celor doi autori îl constituie încercarea de corelare a două direcții distincte de analiză a interacțiunilor la nivel social: pe de o parte, este vorba de ipoteza raționalității comportamentului uman, împrumutată din teoria cognitivistă a lui H.P. Grice, conform căreia orice persoană implicată într-o activitate comunicativă va alege cele mai potrivite mijloace pentru a-şi atinge propriile scopuri, de cealaltă parte aflându-se interacționismul simbolic al lui Erving Goffman[48], de unde sunt împrumutate conceptele de «față» şi de «teritoriu», concepte care vor deveni în noua ipostază «positive face» şi, respectiv, «negative face». *Fața pozitivă*[49] corespunde nevoii individului de a-şi valoriza la

---

[45] *Ibidem*, II, p. 183.

[46] *Universals in Language Usage. Politeness Phenomena*, în E.N. Goody (ed.) *Questions and Politeness. Strategies in Social Interaction*, Cambridge, Cambridge University Press, 1978, p. 56-289.

[47] *Politeness. Some universals in language usage*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.

[48] Recunoştința celor doi autori pentru ilustrul lor înaintaş este exprimată în mod categoric prin dedicația aflată pe pagina de gardă a volumului: „To the memory of Erving Goffman".

[49] Referitor la conceptul de «față» (engl. *face*), există mai multe opinii în legătură cu posibilitatea traducerii lui în limba română. Astfel, dacă Maria Carpov îl echivalează cu sintagma

Scanned with OKEN Scanner

maxim statutul social printr-o serie de acțiuni menite a impune partenerilor de dialog un set de imagini favorabile referitoare la propria personalitate – această noțiune având, în consecință, un puternic caracter sociopet[50] –, în timp ce *fața negativă*, de orientare sociofugă de această dată, se referă la nevoia fiecăruia de a-şi prezerva integritatea propriului teritoriu, conferindu-i o cât mai solidă „imunitate" la orice tip de intruziune.

O altă noțiune importantă în economia modelului luat în discuție este aceea redată prin sintagma *Face Threatening Act* („act amenințător pentru față"), cunoscut în terminologia de specialitate mai ales sub forma abreviată FTA. Formularea acestei noțiuni a fost rezultatul constatării, de către autorii în discuție, a faptului că majoritatea actelor verbale performate pe parcursul unei conversații au un potențial amenințător (chiar dacă de cele mai multe ori implicit) la adresa feței interactanților. Coroborând această constatare cu faptul că, în cadrul unei interacțiuni între doi locutori, sunt activate patru tipuri de fețe (câte o *față pozitivă* şi una *negativă* pentru fiecare interlocutor), autorii repartizează actele de limbaj în patru categorii[51]:

1) acte amenințătoare pentru *fața negativă* a celui care le performează, aici intrând acte precum promisiunea, de exemplu, care presupune, din partea celui care

---

«imagine publică» (*Elemente pentru abordarea logicii subiectului interactiv*, în *Ipostaze ale interacțiunii*, coord.: Maria Carpov, Editura „Alma Mater", Bacău, 2004, p. 181), Liliana Ionescu-Ruxăndoiu susține că el este, „practic, imposibil de tradus în română într-o formă acceptabilă" (Ionescu-Ruxăndoiu, *Limbaj şi comunicare*, p. 73, idee prezentă şi în *Conversația. Structuri şi strategii*, ediția a II-a, Bucureşti, All, 1999, p. 107), autoarea traducând *negative face* prin «eul negativ» şi *positive face* prin «eul pozitiv». Ambele soluții terminologice pot fi considerate, în principiu, rezonabile, prima punând accent pe alteritatea comunicării (şi înscriindu-se, astfel, în tradiția goffmaniană a conceperii sinelui social printr-o permanentă raportare la Celălalt), în timp ce a doua se concentrează mai ales pe persoana locutorului în cadrul traseului conversațional, mai precis, la comportamentul pe care acesta trebuie să-l adopte în interiorul unei interacțiuni verbale. În ceea ce priveşte propria opțiune terminologică referitoare la subiectul în cauză, aceasta a fost determinată, într-o oarecare măsură, de participarea noastră întâmplătoare în calitate de martor la un dialog desfăşurat între doi conducători auto de pe cursele de maxi-taxi, în timpul căruia unul dintre ei, dezavuând comportamentul duplicitar al unei a treia persoane (o cunoştință comună), a formulat următoarea afirmație la adresa acesteia: „Da, ştiu, el trebuie să-şi facă fața, să pară cel mai corect". Intrând în discuție cu cei doi, am putut afla că expresia în cauză («a-şi face fața», cu sensul 'a-şi crea un anumit statut social') este destul de cunoscută şi utilizată în mediul profesional în care ei activau. Exploatând pertinența lingvistică a acestor informații (pertinență validată cel puțin din perspectiva afirmației coşeriene conform căreia „vorbitorul are întotdeauna dreptate") şi coroborând-o cu faptul că în lingvistica franceză cele două sintagme au fost transpuse ca atare («face positive» şi «face negative»), am considerat că putem transpune, la rândul nostru, sintagmele în cauză prin *față pozitivă* şi *față negativă*, ele fiind întru totul *transparente* la nivelul semantic atât pentru specialiştii în domeniu, cât şi pentru majoritatea vorbitorilor de limbă română.

[50] Ionescu-Ruxăndoiu, *Limbaj şi comunicare*, p. 74.

[51] Apud Kerbrat-Orecchioni, *Les interactionş verbales*, II, p. 169–170.

Scanned with OKEN Scanner

o face, un angajament față de partenerul de conversație, angajament care poate fi considerat un act ce poate amenința pe viitor teritoriul emițătorului, ca urmare a obligației asumate o dată cu realizarea actul promisiv:

„**SS:** Adresa e Strada Colței ↑ numărul douăzeşitrei.
LDJ: Colței ↑ douăzeşitrei. [pronunță pe silabe, scriind concomitent adresa]
SS: Da. Şi la interfon jos ↑
LDJ: Da: ↑
SS: E numărul douăzeci şi şepte. Da' o aştept eu jos" (CORV, p. 211).

2) acte amenințătoare pentru *fața pozitivă* a celui care le performează: scuza, autocritica, mărturisirea etc.:

„**C:** mă duc şi eu ↑ uşurel ↑ uşurel ↑ poati ↑ ++ [xxx] şi iar am uitat cum sî chiamî aia sî citesc oleacî. + mi-ai zis de trei ori.
B: lucrarea?
C: [xxx] cu domnu' profesor am stat ↑ am analizat ↑ nu lucrarea ↑ [xxx] dar am stat o datî ş_am analizat ↑ cum ar trebui sî fii referatili ↑ ştii ↓ + şî ++ domnu' credi cî li ştiu. ş_acuma mă chinui ↑ [xxx] ca sî parî c-am fost interesatî di sidi. adică c_am meditat asupra lor. cî na ↑
A: (Râde) da' stai liniştitî cî ↑ + domnu' ari memorii bunî.
C: da. asta ↑ pi asta mizez şi eu. + da' nu-i prea plăcut. nu-i prea ↑ (râde)" (CLRVA, p. 116).

3) acte amenințătoare pentru *fața negativă* a celui căruia îi sunt adresate, aici intrând atât violările teritoriale de tip nonverbal (nerespectarea regimului proxemic valabil pentru tipul de societate în care se desfăşoară actul verbal în cauză, agresiunile vizuale, sonore sau olfactive etc.), cât şi amenințările teritoriale de tip verbal (întrebările indiscrete, ordinul, cererea, interdicția etc.):

„**A:** CUM te cheamă.
E: haricleea.
A: ă::↑
B: haricleea. ce ↑ n-ai auzit de ea?
A: haricleea?
E: da.
A: eşti româncă?
B: cum adică dacă e româncă!
A: eu n-am auzit numele ăsta pîn-acuma.
B: e:
E: nu ştii de haricleea /darcle/?
A: CINE-a fost.
E: o cîntăreață de operă.
A: a:: d-aia n-am auzit de ea <@ c-a fost de operă > dacă era de altceva # şi CUM de ți-au pus numele ăsta.
E: n-are nici o legătură cu muzica ↓ aşa că nu mai întreba" (IVLRA, p. 80–81).

4) acte amenințătoare pentru *fața pozitivă* a celui căruia îi sunt adresate: reproşul, critica, insulta, sarcasmul etc.:

Scanned with OKEN Scanner

„**A:** mi-ai sp- ⊥ m-ai întrebat CE vei face. <$_R$ vei fi preşedintele-> şi <$_R$ io ţi-am spus> NU: nu-mi trebui AŞA ceva:: ↓ însă nu am încoTRO în momentu_ă:sta ↑ federaţia NU POAte # să rămînă neconDU:să ↑ ştii că SÎNT probleme la nivel internaţional ↓ ştii din auzite ↓ eu ştiu [la modul conCRET
B: şi tu te <$_F$ şi tu te sacri:fici>
A: exact.
B: şi tu te sacrifici
A: exA:CT
B: [şi-o vei conduce tu.
A: [exA:ct. exA:CT.
B: [hai să <$_Z$ nu
A: [exA:CT.
+B: exageră:m > că: nu [sîntem copii aicea" (IVLRA, p. 192).

Prezenţa unei tipologii atât de dezvoltate de acte ameninţătoare adiacente activităţilor conversaţionale pare, la o primă constatare, deconcertantă pentru un analist al dinamicii interacţiunilor verbale, fiind destul de greu de explicat cum pot, totuşi, interlocutorii să-şi realizeze scopurile (de cele mai multe ori divergente) pentru care au căzut de acord să înceapă un schimb verbal, pentru că – fapt de ordinul evidenţei, de altfel –, cu toată această tensiune inter- şi intradiscursivă, fluxul comunicativ reuşeşte, aproape în mod paradoxal, să-şi urmeze traseul. Soluţia acestei dileme este găsită de autorii invocaţi prin preluarea şi adaptarea noţiunii de «figuraţie» („face-work") din teoria lui Goffman, care va fi înţeleasă în cadrul propriei teorii ca o puternică activitate *strategică*, în sensul că tensiunea generată ca urmare a producerii aproape inevitabile a unor FTA este ţinută sub control prin elaborarea unor *strategii ale politeţii*, menite să diminueze potenţialul ameninţător al actelor de limbaj performate de participanţii la universul discursiv. Datorită faptului că există un număr important de strategii dintre care interlocutorii pot alege (la acest nivel fiind în mod direct solicitată creativitatea fiecărui individ în parte), opţiunea pentru una sau alta dintre acestea se face în funcţie de trei factori (Brown şi Levinson):

– distanţa socială care există între interlocutori (corespunzătoare unei relaţii interpersonale de tip orizontal);

– relaţia de putere stabilită între participanţi (corespunzătoare unei relaţii interpersonale de tip vertical);

– nivelul gravităţii unui FTA.

Modelul lui Brown şi Levinson a suscitat numeroase atitudini critice (poate şi datorită faptului că este cel mai complex dintre toate modelele propuse până acum, fapt ce îl face, în acelaşi timp, şi destul de vulnerabil, toţi cei care se raportează la el dorind, în acelaşi timp şi aproape inevitabil am spune, să-l ajusteze cu ajutorul propriilor viziuni asupra fenomenului în cauză). Dintre acestea amintim aici numai pe acelea formulate de Kerbrat-Orecchioni, care, deşi recunoaşte faptul că modelul celor doi constituie

Scanned with OKEN Scanner

„în mod incontestabil la ora actuală cadrul teoretic cel mai coerent şi mai puternic, inspirând, în consecinţă, cel mai mult cercetările recente din domeniu"[52],

îşi exprimă următoarele rezerve[53]:

a) teoria în cauză nu distinge în mod clar între principii *A*[*alocutor* sau «Alter»]-*orientate* şi principii *L*[*locutor*]-*orientate* (altfel spus, între principii orientate spre interlocutor şi, respectiv, principii orientate spre locutor);

b) această concepţie este exclusiv şi excesiv *negativă*, fundamentându-se în întregime pe noţiunea de FTA, chiar şi politeţea pozitivă fiind considerată ca performare a unui FTA, însoţită, însă, de o acţiune reparatorie; în ceea ce ne priveşte, această remarcă este cea mai „stimulativă" pentru propriul model, însă nu în sens... pozitiv, ci în unul negativ, şi anume al provocării şi declanşării propriei noastre contra-argumentări la adresa criticii în cauză. Însă asupra acestui aspect vom reveni în finalul lucrării, după ce vom prezenta, pe scurt, şi alte modele de analiză a politeţii la nivel lingvistic;

c) inventarul strategiilor evocate de Brown şi Levinson poate fi considerat destul de anarhic, iar clasamentul acestora, destul de arbitrar, unul dintre motive fiind

„ambiguitatea destul de jenantă care afectează adjectivele «negativ» şi «pozitiv», atunci când ele determină cuvântul «politeţe»"[54].

Astfel, în ceea ce priveşte noţiunile de *faţă pozitivă* şi *faţă negativă*, acestea au dublă proveniență: pe de o parte, ele corespund noţiunilor de «faţă» şi, respectiv, «teritoriu» din teoria goffmaniană, iar, pe de altă parte, ele rezonează cu riturile pozitive şi, respectiv, negative din teoria lui Émile Durkheim, unde primele erau caracterizate ca punând accentul pe abstinenţă interacţională, în timp ce acelea din a doua categorie presupuneau îndeplinirea unui act intrinsec politicos. Mergând pe această linie demonstrativă, politeţea negativă, aşa cum apare ea la Brown şi Levinson, ar include, în acelaşi timp, două caracteristici: a) ea trimite la teritoriul interlocutorului şi b) este construită pe noţiunea de «evitare», proprietăţi care nu întotdeauna pot fi asociate. În aceste condiţii, Kerbrat-Orecchioni vede ca inevitabil necesară o ajustare a modelului în cauză, pe care o va face atunci când îşi va construi propriul model al politeţii.

2.2.3. G. Leech este cel care, în lucrarea *Principles of Pragmatics* (1983), încearcă să abordeze fenomenul politeţii dintr-o perspectivă uşor diferită faţă de încercările anterioare. În primul rând, autorul constată că principiul cooperativ, aşa cum a fost el propus de Grice, nu reuşeşte să explice relaţia dintre sensul unui

[52] Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, II, p. 167.
[53] *Ibidem*, p. 176–179.
[54] *Ibidem*, p. 177.

Scanned with OKEN Scanner

enunț și forța sa ilocuționară. Pentru a remedia această deficiență hermeneutică, este introdus un al doilea principiu, cel al *politeții*, care, fiind complementar cu principiul cooperativ, are rolul ca, atunci când are loc o încălcare a acestuia la nivelul structurii de suprafață, să intervină la nivelul structurii de adâncime în sensul restabilirii relației de tip cooperativ între interlocutori.

În al doilea rând, Leech introduce o distincție între *politețea relativă* și *politețea absolută*. Politețea relativă, înțeleasă ca o rezultantă a celor două axe din teoria lui Brown și Levinson – *axa orizontală*, ce corespunde distanței sociale, și *axa verticală*, ce redă raportul de putere între interlocutori –, se definește în termeni contextuali și aparține, în consecință, domeniului sociopragmaticii (politețea fiind covariabilă, printre altele, cu caracteristicile culturale ale contextului social), în timp ce politețea absolută se definește non-contextual, din această perspectivă – a pragmaticii generale de această dată – actele verbale fiind împărțite în *acte intrinsec politicoase* și *acte intrinsec nepoliticoase*.

Determinarea gradului de politețe pe care interactanții trebuie să-l satisfacă într-o anumită situație comunicativă se face printr-o raportare permanentă a acestora la trei tipuri de scale evaluative:

a) scala costului și a beneficiului pe care performarea unui enunț le induce atât la nivelul emițătorului, cât și la cel al receptorului;

b) scala posibilităților de opțiune pe care emițătorul, odată ce a performat actul verbal, le lasă receptorului;

c) scala exprimării indirecte.

Ca și în cazul principiului cooperării, și în ceea ce privește principiul politeții autorul formulează un set de șase maxime, fiecare subordonându-și câte două submaxime:

I) maxima *tactului* (pentru acte directive și comisive), cu submaximele:

a) minimizează costul pentru celălalt;

b) augmentează beneficiul pentru celălalt;

II) maxima *generozității* (pentru acte directive și comisive), cu submaximele:

c) minimizează beneficiul pentru sine;

d) augmentează costul pentru sine;

III) maxima *aprobării* (pentru acte expresive și asertive), cu submaximele:

a) minimizează discreditarea celuilalt;

b) augmentează creditul acordat celuilalt;

IV) maxima *modestiei* (pentru acte expresive și asertive), cu submaximele:

a) minimizează creditul acordat propriei persoane;

b) augmentează discreditarea propriei persoane;

V) maxima *acordului* (pentru acte asertive), cu submaximele:

a) minimizează dezacordul dintre tine și celălalt;

b) augmentează acordul dintre tine și celălalt;

Scanned with OKEN Scanner

VI) maxima *simpatiei* (pentru acte asertive), cu submaximele:

a) minimizează antipatia dintre tine şi celălalt;

b) augmentează simpatia dintre tine şi celălalt.

Urmând, după cum cu uşurință se poate observa, aceeaşi viziune scalară prezentă la majoritatea cercetătorilor care au luat în discuție principiul cooperativ, Leech constată că există o ierarhie şi în cadrul maximelor politeții pe care el le formulează, în sensul că unele dintre ele sunt mai puternice/importante decât altele în procesul gestionării interacțiunilor verbale. Astfel, maximele I şi III sunt mai puternice decât maximele II şi IV, datorită numărului mai mare de restricții la adresa comportamentului comunicativ pe care acestea le impun ca urmare a faptului că ele sunt orientate către receptor. Tot aşa, submaximele notate cu a) au o importanță mai mare decât cele notate cu b), politețea negativă activată de primele surclasând, în economia unui schimb verbal, importanța politeții pozitive presupusă de cele din a doua categorie.

2.2.4. Modelul pe care Catherine Kerbrat-Orecchioni îl propune realizează, după cum însăşi autoarea declară, „sinteza între Brown şi Levinson (de la care este împrumutat vocabularul de bază) şi Leech (ale cărui maxime corespunzătoare principiilor noastre sunt semnalate între paranteze)”[55], această acțiune de hibridare conceptuală având la bază cele trei axe în funcție de care a fost ajustat modelul lui Brown şi Levinson:

a) principii ce reglementează comportamentul locutorului atât în raport cu el însuşi (principii orientate spre locutor), cât şi în raport cu partenerul de conversație (principii orientate spre alocutor);

b) principii ce țin de dinamica raportului *politețe pozitivă* /vs/ *politețe negativă*;

c) principii privind *fața negativă* (teritoriu) /vs/ *fața pozitivă* (narcisism).

Această sistematizare a axelor în jurul cărora se organizează întregul travaliu strategic al indivizilor prezenți în cadrul unui univers discursiv constituie una dintre principalele contribuții ale lui Catherine Kerbart-Orecchioni în domeniul analizei fenomenului politeții. Un alt element de noutate introdus în cadrul instrumentarului teoretic specific domeniului îl reprezintă noțiunea de «anti-FTA» (act „anti-amenințător”), considerat ca act ce are,

> „dimpotrivă, efecte pozitive pentru fețele participanților: o creştere a teritoriului în cazul unui cadou, o valorizare a feței pozitive în cazul unei laude etc.”[56],

noțiune ce va fi redefinită, ulterior[57], ca «FFA» (*Face Flattering Acts*). Ca noțiuni antagonice, FTA şi FFA reprezintă cei doi vectori implicați în mod

[55] *Ibidem*, p. 185.

[56] *Ibidem*, p. 171.

Scanned with OKEN Scanner

permanent în configurarea strategiilor conversaționale pe care fiecare individ le gestionează în activitatea discursivă cotidiană, astfel încât

> „desfășurarea unei interacțiuni apare ca un nesfârșit și subtil joc de balansare între actele de tip FTA și cele de tip FFA"[58],

o perspectivă ce favorizează, așadar, componenta ludic-agonală a interacțiunilor verbale.

Coroborând cele două modele cu cele trei axe, Kerbrat-Orecchioni ajunge să-și formuleze propriul model referitor la structura și funcționarea fenomenului politeții, conform următoarei scheme[59]:

I) Principii orientate *spre alocutor*: sunt toate favorabile acestuia.

1. *Politețea negativă*: Evitați sau atenuați amenințările la adresa

a) *feței negative a alocutorului* (cf. Leech I-a): evitați ordinele brutale, întrebările indiscrete, pierderea inutilă de timp etc.;

b) *feței pozitive a alocutorului* (Leech III-a, V-a), VI-a): abțineți-vă de a face remarci nepoliticoase, critici devastatoare, respingeri radicale, reproșuri violente, altfel spus, menajați narcisismul partenerului de dialog.

2. *Politețea pozitivă*: Produceți anti-amenințări la adresa

a) *feței negative a alocutorului* (Leech I-b): faceți acestuia mici cadouri (ele întrețin prietenia), propuneți-i ajutorul sau serviciile voastre etc.;

b) *feței pozitive a alocutorului* (Leech III-b, V-b, VI-b): valorizați fața pozitivă a acestuia prin intermediul elogiilor, complimentelor, semnelor de interes și simpatie etc.

II) Principii orientate *spre locutor*: pot fi atât favorabile, cât și nefavorabile acestuia (de tipul „fiți modești!").

A) Principii acționând *în favoarea locutorului*:

1. *Versantul negativ*: Încercați să nu vă pierdeți prea ușor

a) *fața negativă*: protejați-vă, pe cât posibil, propriul teritoriu (rezistați incursiunilor prea acaparatoare, nu faceți promisiuni imprudente etc.);

b) *fața pozitivă*: nu tolerați ca propria imagine să fie pe nedrept degradată, răspundeți criticilor, atacurilor și insultelor etc.

2. *Versantul pozitiv*: Nu există principii corespunzătoare, datorită faptului că nu ar fi recomandat să admitem, printre principiile constitutive ale comportamentului comunicativ, unul de genul „faceți-vă propriul elogiu".

B) Principii acționând *în defavoarea locutorului*:

---

[57] Mai întâi în Kerbrat-Orecchioni, *La conversation*, p. 54, reluată apoi și în Kerbrat-Orecchioni, *Les actes de langage*, p. 134 și urm. Rămânând la capitolul *inovații*, nu suntem de acord cu afirmația Lilianei Ionescu-Ruxăndoiu, conform căreia „elementul de noutate cel mai important pe care îl aduce C. Kerbrat-Orecchioni în definirea politeții este considerarea acesteia drept *ansamblu de principii orientate nu numai spre receptor, ci și spre emițător*" (Ionescu-Ruxăndoiu, *Limbaj și comunicare*, p. 94), această schimbare de optică fiind prezentă deja în modelul lui Leech, cel puțin în cazul maximelor *generozității* (maxima a II-a) și a *modestiei* (maxima a IV-a), ce au în vedere în mod evident comportamentul comunicativ al locutorului.

[58] Kerbrat-Orecchioni, *Les actes de langage*, p. 74.

[59] Kerbart-Orecchioni, *Les interactions verbales*, II, p. 184.

Scanned with OKEN Scanner

1. *Versantul negativ*: Evitați sau atenuați anti-amenințările la adresa
a) *propriei fețe negative* (Leech II-a);
b) *propriei fețe pozitive* (Leech IV-a): dacă veți fi nevoit vreodată să vă faceți propriul elogiu, cel puțin să-l faceți utilizând litota.
2. *Versantul pozitiv*: Produceți amenințări la adresa
a) *propriei fețe negative* (Leech II-b): este recomandat uneori să vă „sacrificați" propriul teritoriu;
b) *propriei fețe pozitive* (Leech IV-b): este recomandat uneori să vă devalorizați prin intermediul unei auto-critici.

Ca o remarcă generală referitoare la sistemul politeții propus de Kerbrat-Orecchioni, se poate constata că principiile orientate spre alocutor şi cele orientate spre locutor se află în relație de *complementaritate*, acțiunea lor concomitentă având rolul asigurării unui climat adecvat desfăşurării interacțiunilor verbale, însă, în acelaşi timp, se observă şi existența unei disimetrii între cele două categorii de principii, ca urmare, pe de o parte, a absenței tipului II-A-2 (valorizarea *propriei fețe*), iar pe de altă parte, a prezenței tipului II-B (devalorizarea *propriei imagini*). Această disimetrie a principiilor ce guvernează politețea la nivel discursiv nu face altceva decât să sublinieze ideea conform căreia

> „[...] *interesele celuilalt trebuie să primeze în raport cu cele proprii* [...] şi că *grija pentru celălalt este rațiunea fundamentală a comunicării politicoase* [subl. a.]"[60].

Valorizarea personalității partenerului de dialog devine, în aceste condiții, expresia generală a principiului politeții, nevoia promovării propriei imagini, pe de o parte, precum şi cea a prezervării propriului teritoriu, pe de altă parte, trebuind să fie pe deplin coroborată cu necesitatea acordării întregii atenții atât *feței*, cât şi teritoriului celuilalt, devenit astfel un concurent cu drepturi egale în cadrul raportului „Ego"/„Alter".

Constatând că politețea, ca principiu ce regizează orice activitate discursivă, este omniprezentă la nivelul schimburilor verbale, Kerbrat-Orecchioni afirmă că, în consecință, comportamentul politicos poate fi considerat drept normă în cadrul interacțiunilor cotidiene, în raport cu care orice abatere de la specificul acestuia poate fi considerată ca „marcată". În plus, exploatând aceeaşi idee a caracterului general valabil al principiilor conversaționale, lingvista franceză, amintind că H.P. Grice menționa ca posibilă maximă conversațională şi pe cea corespunzătoare imperativului „fiți politicoşi!", susține că atât regulile constitutive ale principiului politeții, cât şi cele ale principiului cooperării au un statut foarte asemănător, ele având în comun unele proprietăți precum:

– se aplică atât comportamentelor verbale, cât şi celor nonverbale;

[60] *Ibidem*, p. 190.

Scanned with OKEN Scanner

– funcționarea lor depinde de context;
– pot fi cu ușurință transgresate;
– pot intra în conflict unele cu altele etc.

În ceea ce ne privește, considerăm că această complementaritate a celor două principii nu este altceva decât o recunoaștere din partea autoarei a plasării propriului demers sub semnul aceluiași „arhi-principiu" conversațional, și anume acela al *rațională*tății oricărei activități conversaționale, conform căruia atât cooperarea, cât și politețea nu sunt decât diferite fețe ale aceleiași realități: nevoia interactanților de a asigura continuitatea fluxului discursiv, aspect cu reverberații directe asupra definirii competențelor comunicative ale celor implicați în actul conversațional, în calitatea acestora de indici importanți în însăși definirea identității discursive (și nu numai) a interlocutorilor.

3. În finalul acestei treceri în revistă a principalelor modele aplicate politeții verbale, vom încerca să ne precizăm propria poziție cu privire la subiectul în discuție.

Mai întâi, trebuie să constatăm că principiul cooperării și principiul politeții constituie la ora actuală cele două componente principale ale majorității teoriilor ce au încercat să elaboreze un model interpretativ al conversațiilor cotidiene, ca manifestări primare ale facultății limbajului. Generalizarea celor două principii la nivelul analizei conversaționale a avut drept efect conturarea unui curent teoretic extrem de prolific, fapt ce a dus la crearea unui nou domeniu de cercetare în interiorul demersului pragmalingvistic, ce analizează pertinența discursivă a politeții dintr-o perspectivă interdisciplinară.

Având ca premisă, așa cum am mai menționat deja, rațională tatea subiacentă oricărui comportament comunicativ, cei mai mulți cercetători au considerat necesar să sublinieze de fiecare dată că mecanismele conversaționale urmăresc, în principal, asigurarea acelei atmosfere cooperative necesare, conform teoriei lui Grice, unei cât mai eficiente transmiteri a informației între un emițător și un receptor, în calitatea acestora de elemente constitutive ale oricărui univers discursiv. Însă postularea acestui *irenism* interactiv, așa cum a fost el formulat prin intermediul teoriei autorului mai sus amintit, ne duce cu gândul, *mutatis mutandis*, la teoria matematică a comunicării, centrată pe același aspect al eficientizării transmiterii informației. Or, o asemenea perspectivă asupra politeții devine irelevantă atunci când analiza se plasează la nivelul schimburilor conversaționale, principalul scop nemaifiind acela al permeabilizării transmiterii informației, ci acela al fluidizării conversației, în sensul reglementării relațiilor interpersonale care se stabilesc pe parcursul interacțiunilor verbale. Conștientizând importanța unei asemenea schimbări de optică, mulți cercetători au încercat să depășească această viziune irenică asupra politeții, propunându-și să surprindă motivația ce stă în spatele performării unor acte de limbaj etichetate ca politicoase. Astfel, fără a se neglija importanța principiului cooperării în economia

Scanned with OKEN Scanner

schimburilor verbale, a început să fie pusă în evidenţă treptat şi dimensiunea *agonală* a funcţionării respectivelor schimburi, care, chiar dacă a însoţit îndeaproape multe dintre teorii, a fost mai tot timpul plasată într-o zonă marginală din punctul de vedere al importanţei care i s-a acordat în cadrul analizei conversaţionale. În ceea ce ne priveşte, aplicând distincţia *structură de suprafaţă/structură de adâncime* teoriilor pragmatice vizate, am ajuns la concluzia că, pentru structura de suprafaţă, cel ce trebuie luat în considerare este principiul cooperativ, în timp ce structura de adâncime este ocupată de acea tensiune fundamentală ce pune în mişcare nevoia valorizării propriei personalităţi a indivizilor ce intră în interacţiune, tensiune teoretizată de noi sub forma *principiului agonal*. Din acest punct de vedere, considerăm că analiza fenomenului politeţii trebuie să ia în considerare ambele principii, politeţea fiind văzută de noi drept o cooperare la nivelul structurii de suprafaţă ce încearcă să *socializeze* principiul agonal activ la nivelul structurii de adâncime.

Această atitudine epistemică se fundamentează pe ideea că limbajul uman are un profund caracter *creativ*, care se manifestă cu precădere în situaţiile de comunicare intersubiectivă. Or, creativitatea are ca suport constitutiv ideile de *diferenţă*, *tensiune* şi *ruptură*, idei care trimit toate înspre o puternică încărcătură agonală a oricărei activităţi ce încearcă să inoveze în raport cu o stare de lucruri preexistentă. Limbajul uman face parte din categoria acestor activităţi, care, prin asumarea istoriei conversaţionale ce caracterizează fie interlocutorii implicaţi într-un schimb comunicativ consideraţi în mod individual, fie un întreg grup determinat spaţio-temporal şi cultural, încearcă să ducă mai departe respectiva istorie, îmbogăţind-o prin crearea şi includerea la nivelul său a unor noi situaţii discursive. Astfel se ajunge la configurarea unei *competenţe enciclopedice* comună unui anumit grup, însă, în acelaşi timp, individualizată la nivelul fiecărui vorbitor al său, care, pe de o parte, să poată să susţină coerenţa discursivă a oricărei interacţiuni verbale, dar care să poată asigura, pe de altă parte, şi *diferenţa* necesară inovării la nivel comunicativ. În aceste condiţii, putem spune că perspectiva asupra dinamicii interacţiunilor verbale cotidiene propusă mai sus poate constitui corespondentul lingvistic al fundamentării unei teorii constructiviste, antifundaţioniste, antistatice şi antiformaliste a cunoaşterii umane, văzută în primul rând ca o cunoaştere dialogică de tip social[61], pentru care *schimbarea*, *temporalitatea* şi *istoricitatea* joacă roluri esenţiale în cadrul activităţilor umane.

SIGLE ŞI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

CLRVA = Luminiţa Hoarţă Cărăuşu (coord.), *Corpus de limbă română vorbită actuală*, Iaşi, Editura Cermi, 2005.

[61] Cf. Ivana Marková, *Dialogistica şi reprezentările sociale*, Iaşi, Polirom, 2004.

Scanned with OKEN Scanner

CORV = Laurenția Dascălu Jinga, *Corpus de română vorbită (CORV). Eşantioane*, Bucureşti, Oscar Print, 2002.

IVLRA = Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Interacțiunea verbală în limba română actuală. Corpus (selectiv). Schiță de tipologie*, Editura Universității din Bucureşti, 2002.

LRVMI = Klaus Bochmann, Vasile Dumbravă (eds.), *Limba română vorbită în Moldova istorică*, vol. 2, *Texte*, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig, 2000.

Grice, *Logique et communication* = H. Paul Grice, *Logique et conversation*, „Communications", 30/1980, Paris, Seuil, p. 57–72.

Ionescu-Ruxăndoiu, *Limbaj şi comunicare* = Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Limbaj şi comunicare. Elemente de pragmatică lingvistică*, Bucureşti, All, 2003.

Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, I, II = Catherine Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, 2 vol., Paris, Armand Colin, 1990–1992.

Kerbrat-Orecchioni, *La conversation* = Catherine Kerbrat-Orecchioni, *La conversation*, Paris, Éditions du Seuil, 1996.

Kerbrat-Orecchioni, *Les actes de langage* = Catherine Kerbrat-Orecchioni, *Les actes de langage dans le discours. Théorie et fonctionnement*, Paris, Éditions Nathan, 2001.

Moeschler, *Argumentation et conversation* = Jacques Moeschler, *Argumentation et conversation*, Paris, Hatier-Crédif, 1985.

RÈGLES, CONTRAINTES ET PRINCIPES CONVERSATIONNELS : L'INTERACTION VERBALE EN TANT QU'UNIVERS AGONAL RÉGLEMENTÉ

RÉSUMÉ

L'analyse conversationnelle est devenue le dernier temps un domaine de recherche relativement autonome, avec une méthodologie adéquate pour la poursuite du propre but – déceler les principes qui gouvernent la dynamique des interactions verbales – et avec des résultats concluants dans ce sens. Ayant comme fondement deux principes majeurs – le principe de coopération et le principe de politesse –, la majorité des démarches qui se sont proposées une analyse des structures conversationnelles quotidiennes ont crédités au maximum les deux principes, en défavorisant la dimension agonale qui détermine fondamentalement chaque mise en acte de la faculté du langage. En suivant l'aspect normé des structures discursives, ainsi qu'il est présent, comme lieu commun, dans la majorité des analyses spécifiques pour le domaine en discussion, nous avons essayés de montrer le fait que l'acceptation et, en même temps, l'inclusion du *principe agonale* dans l'instrumentaire de travail des spécialistes dans l'analyse de la conversation est en mesure de faciliter l'élaboration d'une vision et même d'une méthodologie beaucoup plus adéquate à la structure fonctionnelle du langage, dans sa qualité d'activité créative définitoire pour l'être humain.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iaşi, str. Codrescu, nr. 2

Scanned with OKEN Scanner

LEXICOGRAFIA MODERNĂ. DIRECȚII ȘI TIPOLOGII

MARIUS-RADU CLIM

Preliminarii

Domeniul lexicografiei cunoaşte în ultimele decenii o evoluție aparte, motivată, în special, de dezvoltarea socială, de fenomenul globalizării şi de extinderea permanentă a ariilor de cercetare filologică. Acest lucru a fost determinat constant de nevoile de comunicare umană, de relațiile sociale, de interferențele culturale şi, nu în ultimul rând, chiar de contextul informatizării şi al dezvoltării tehnologiilor digitale.

1. Definiție şi delimitare metodologică

1.1. Lexicologia şi lexicografia au fost considerate multă vreme domenii lingvistice complementare, având drept scop studiul cuvintelor. Chiar şi astăzi, unii cercetători includ lexicografia între obiectele de studiu ale lexicologiei, alături de semantică, onomasiologie, teoria cuvântului şi altele[1]. În plus, lexicografia este definită, pe de o parte, restrictiv, ca „o parte a lexicologiei, care stabileşte principiile ştiințifice şi tehnica, metodele practice folosite la elaborarea dicționarelor", iar, pe de altă parte, doar sincronic, constituind şi „totalitatea dicționarelor dintr-o epocă sau dintr-un domeniu ştiințific şi tehnic"[2].

1.2. Deşi aceste asemănări au creat multiple confuzii, lexicografia şi, în special, redactarea dicționarelor nu au fost considerate, de-a lungul secolelor, ca făcând parte din istoria lingvisticii. Dimpotrivă, în contextul european, munca lexicografilor era privită la începuturi ca fiind una fără orizont, socotită mai degrabă ca o pedeapsă decât o virtute, potrivită, mai degrabă, pentru un condamnat şi nicidecum pentru un erudit. A rămas memorabilă, pentru acele vremuri, expresia unui vestit umanist italian, Giulio Cesare Scaligero (1484–1558), care afirma că

---

[1] Vezi, de exemplu, Nicolae Corlăteanu, Ion Melniciuc, *Lexicologia*, Chişinău, Editura Lumina, 1992, p. 15–16.

[2] *Ibidem*, p. 189.

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 165–178

Scanned with OKEN Scanner

„munca lexicografului este a doua după cea a lui Hercule (*lexicographis secundus post Herculem labor*)"[3]. Fiul acestuia, renumitul astronom Giuseppe Scaligero (1540–1609), a completat afirmația tatălui său cu următoarele versuri latinești:

> Si quem dura manet sententia iudicis olim
> Damnatum aerumnis suppliciisque caput,
> Lexica conscribat; nam cetera, quid moror omnes,
> Poenarum facies hic labor unus habet[4].

El aprecia astfel că, dacă un condamnat ar merita o pedeapsă aspră din partea unui judecător, atunci aceasta nu ar fi munca silnică și tortura, ci alcătuirea de liste de cuvinte, pentru că această activitate le cuprinde pe toate celelalte pedepse la un loc.

Cercetătorul polonez Witold Doroszewski arată, în lucrarea citată, că delimitarea dintre lexicografie și lingvistică a existat întotdeauna, prima având o evoluție istorică independentă față de diversele teorii lingvistice. În plus, lexicografia, ca știință a realizării dicționarelor, este mai veche cu câteva secole decât lingvistica, ce a devenit o disciplină de sine stătătoare abia în secolul al XIX-lea. Totuși, în concluzie, el subliniază, pe bună dreptate, că lexicografia și lexicologia sunt domenii de cercetare legate de lingvistică, că evoluția lingvisticii depinde de dezvoltarea lucrărilor lexicologice și lexicografice și că, într-un anumit sens, lexicografia trebuie considerată o disciplină superioară lexicologiei întrucât rezultatele sunt mai importante decât intențiile sau previziunile, iar valoarea principiilor teoretice nu poate fi estimată decât în raport cu rezultatele obținute[5].

1.2.1. Cât privește domeniul lexicografiei, aceasta a fost asimilată doar realizării dicționarelor. Conform primei ediții a *Dicționarului Oxford*[6], terminată în 1933, termenul *lexicografie* a fost atestat în scris în anul 1680 și cei doi autori, James A.H. Murray și Henry Bradley, au conferit acestui termen următorul sens: „The writing or compilation of a lexicon or dictionary; the art or practice of writing dictionaries". Cea de a doua ediție a acestui dicționar, finalizată în 1989, a păstrat

---

[3] Apud Corlăteanu–Melniciuc, *op. cit.*, p. 189.

[4] Apud Witold Doroszewski, *Elements of Lexicology and Semiotics*, Varșovia, PWN – Polish Scientific Publishers, 1973, p. 32–33.

[5] Doroszewski, *op. cit.*, p. 36: „We shall be able to draw two conclusions: the first is that both the disciplines in question are closely connected with linguistics and, what is more, the development of linguistics may depend directly on the development of lexicological and lexicographical works; the second is that, as the *raison d'être* for foundations is what is to be build on them, so in a certain sense lexicography may be considered a superior discipline to lexicology, for results are more important than intentions, and the value of theoretical principles must be estimated according to results".

[6] Ediția intitulată *A New English Dictionary on Historical Principles: Founded Mainly on the Materials Collected by the Philological Society (Volume 6, part 1: L)* a putut fi consultată gratuit atât în varianta scanată după original, cât și în varianta de text prelucrat în format .txt de pe pagina: http://www.archive.org/details/oed6aarch.

Scanned with OKEN Scanner

sensul inițial, însă în cea de a treia ediție, proiectată doar în format electronic și neterminată încă (în iunie 2007 a ajuns până la cuvântul *proteose*), sensul termenului a fost redus doar la „the theory and practice of writing dictionaries”[7]. Se observă o diferențiere clară între lexicografie și lexicologie, cea din urmă fiind asimilată doar studiului vocabularului, al cuvintelor din perspectiva formei, a înțelesului și a comportamentului în limbă.

În dicționarele românești însă, chiar și în secolul al XX-lea, există accepții contradictorii în ce privește definirea lexicografiei, determinate în special de relația acesteia cu lexicologia, dar și de obiectul de studiu. Astfel, DEX nu face delimitarea față de domeniul lingvisticii, oferind următorul sens termenului lexicografie: „Disciplină a lingvisticii care stabilește principiile și metodele practice de întocmire a dicționarelor. ♦ Totalitatea dicționarelor (dintr-o țară, dintr-o epocă, dintr-un domeniu etc.)”[8]. O definiție asemănătoare este dată și în *Dicționarul limbii române* al Academiei, unde lexicografia apare ca o „activitate de elaborare a dicționarelor, constând în înregistrarea (alfabetică) și cercetarea cuvintelor, expresiilor etc. unei limbi, ale unui dialect etc., considerate în forma și, mai ales, în semnificația lor; p. ext. rezultatul acestei activități; disciplină a lingvisticii care studiază tehnica alcătuirii dicționarelor”[9]. După cum se poate observa, prin această definiție a fost detaliată și metoda de lucru folosită la realizarea unui dicționar, și anume modul de ordonare și de prelucrare a materialului lexical, dar lexicografia nu a fost considerată o știință de sine stătătoare, ci a fost subordonată lingvisticii.

În fine, dacă vom consulta și un dicționar „specializat” al științelor limbii și anume *Dicționarul general de științe. Științe ale limbii* realizat de Angela Bidu-Vrănceanu și alte patru colaboratoare, vom afla următoarea definiție: „disciplină lingvistică elaborată treptat, care a apărut mai întâi (sec. al XVI-lea) prin practica alcătuirii diverselor dicționare pentru anumite limbi și, mult mai târziu (sec. al XX-lea), ca tehnică elaborată și comentată de alcătuire a dicționarelor, domeniu al lingvisticii aplicate”[10]. În acest articol găsim, pe lângă definiția citată, câteva

---

[7] Această ediție a dicționarului poate fi comandată de pe internet, dar multe din definițiile existente au fost puse la dispoziția publicului în mod gratuit de Universitatea din Oxford, pe pagina Departamentului Oxford University Press, la următoarea adresă: http://www.oup.com/elt/catalogue/teachersites/oald7/?cc=ro.

[8] *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.

[9] *Dicționarul limbii române* (DLR), serie nouă, tomul IV, Litera *L* (*L–lherzolită*), București, Editura Academiei Române, 2008, s.v. *lexicografie*.

[10] Angela Bidu-Vrănceanu et alii, *Dicționarul general de științe. Științe ale limbii*, București, Editura Științifică, 1997, s.v. *lexicografie*. Aceeași definiție a fost reluată de autoare în următoarea ediție, apărută în 2001 la Editura Nemira.

Scanned with OKEN Scanner

referiri la istoria lexicografiei românești, și anume la primele dicționare publicate, dar și multe corelații privind lexicografia franceză: istoricul ei și stadiul actual al cercetărilor lexicografice. De asemenea, sunt prezentate destul de detaliat și realizările din domeniul lexicografiei computaționale referitoare la informatizarea *Trésor de la lanque française* (TLF) și a altor dicționare electronice de mici dimensiuni. Vorbind despre tendințele actuale în domeniu, legate de încercarea de teoretizare și perfectare a metodelor de redactare a dicționarelor, autoarea acestui articol din dicționarul citat menționează existența unei noi discipline denumită metalexicografia.

1.2.2. Astfel, în dicționarul menționat, metalexicografia este definită ca o disciplină subordonată lexicografiei sau parțial sinonimă cu aceasta. Rolul ei este acela de a efectua o analiză textuală a produselor lexicografice, de a studia structura dicționarelor și a articolelor din cuprinsul lor. Însă autoarea rămâne doar la menționarea diferitelor accepții ale acestui termen din spațiul francez, fără a face corelații cu cercetările din alte țări.

Printre cei care au susținut existența metalexicografiei ca știință de sine stătătoare a fost cercetătorul german Herbert Ernst Wiegand, prima dată într-un articol intitulat *On the structure and contents of a general theory of lexicography*, publicat în volumul *LEXeter '83 Proceedings. papers from the International Conference on Lexicography at Exeter, 9–12 September 1983*, editat de Reinhard R.K. Hartmann și apărut la Tübingen în 1984. În acel articol, Wiegand definește metalexicografia ca studiul principiilor de redactare a dicționarelor, rolul ei fiind diferit de cel al lexicografiei. Dacă aceasta din urmă are ca scop strict realizarea dicționarelor, metalexicografia urmărește analiza teoriilor, dar și descrierea tipurilor de dicționare. Autorul susține mai departe că metalexicografia cuprinde atât teoria și critica dicționarelor, cât și istoria lexicografiei, dar și cercetări ale modului de receptare și de utilizare de către public a dicționarelor[11]. Wiegand face, de asemenea, distincția între lingvistică și lexicografie, atât la nivelul metodologiei, cât și la cel al obiectivelor urmărite. În ce privește metodologia, lingviștii studiază cazurile paradigmatice din limbă, folosind de obicei o cantitate destul de redusă de informații din limbă. Lexicografii au nevoie de o cantitate mult mai mare de informații ce trebuie prelucrată pentru evidențierea unor fapte de limbă. Referitor la obiectivele urmărite, lingvistica tinde mai mult spre analize teoretice și ipoteze de lucru, pe când lexicografia este axată pe înregistrarea faptelor de limbă și pe realizarea de lucrări de referință pentru publicul larg. Și, nu în ultimul rând, trebuie menționat faptul că, pentru Wiegand, lexicografia are în vedere studiul tipurilor de

[11] Pentru un comentariu mai detaliat al acestui articol, vezi Tadeusz Piotrowski, *Problems in bilingual lexicography*, Wrocław, Wydawnietwo Universytetu Wrocławskiego, 1994, p. 3–8.

Scanned with OKEN Scanner

dicționare și scopul acestora, înregistrarea și prelucrarea informațiilor din limbă și organizarea procesului lexicografic. El are meritul de a fi primul lexicograf care a definit dicționarul ca pe un produs de utilitate publică și care a afirmat că importanța unui dicționar poată fi măsurată ținând cont de uzul acestuia, precum și de situațiile de utilizare.

1.2.3. O altă definiție care merită menționată aici este cea din *Dictionary of Lexicography* (R.R.K. Hartmann și Gregory James). Autorii definesc lexicografia ca „the professional activity and academic field concerned with dictionaries and other reference works"[12] și identifică două componente distincte ale acestei activități: una practică, ce presupune realizarea propriu-zisă a dicționarelor, și cealaltă teoretică, presupunând analiza și critica dicționarelor. Accentul pus de autori pe latura academică a domeniului lexicografiei se datorează în special rolului pe care acesta îl dau unui dicționar: acela de a proteja limba și de a o influența în direcția conservării identității ei. Pentru Hartmann și James, lexicografia cuprinde mai multe subdomenii, cum ar fi: lexicografia bilingvă, computațională, dialectală, enciclopedică, etimologică, istorică, a limbajelor speciale, regională, a uzului etc. De asemenea, autorii consideră lexicografia o disciplină de sine stătătoare, care interferează cu alte domenii, precum terminologia, lexicologia, tehnologia informației. Relația acesteia cu lexicologia nu poate fi limitată, așa cum am menționat mai sus, doar la opoziția teoretic versus practic, ci lexicografia are un câmp autonom de activitate, în care utilizează și adaptează într-un mod specific informațiile înregistrate de alte discipline. Însăși lexicologia, menționează autorii, a preluat multe fapte de limbă acumulate în dicționare de-a lungul timpului, cum ar fi: neologismele, termenii tehnici, arhaismele, cuvintele polisemantice etc.[13].

2. Dicționare. Rol și tipologie

2.1. Lexicograful american Tom McArthur, autorul lucrării *Worlds of Reference. Lexicography, Learning and Language from the Clay Tablet to the Computer*, vorbește despre existența a patru etape în evoluția dicționarelor și a lexicografiei[14]. Aceste etape sunt similare dezvoltării comunicării umane, căci lexicografia s-a dezvoltat implicit odată cu nevoile de comunicare ale omului. Aceste patru etape ar fi:

A. o primă fază, a exprimării orale, când primele manifestări ale lucrărilor lexicografice circulau în versuri (de exemplu, în cultura persană, arabă și în cea sanscrită) cu ritm și rimă pentru a fi mai ușor memorate și transmise din generație în generație;

---

[12] R.R.K. Hartmann, Gregory James, *Dictionary of Lexicography*, Londra, Routledge, 1998, s.v.

[13] *Ibidem*, p. 86.

[14] Apud Hartmann–James, *op. cit.*, p. VII.

Scanned with OKEN Scanner

B. dezvoltarea scrisului a permis progresul dicționarelor, în sensul că informațiile au putut fi ordonate altfel, conținutul a putut fi extins întrucât locul memorării a fost luat de consultarea liberă, scopurile redactării și utilizatorii s-au diversificat;

C. apariția tiparului a favorizat publicarea unui număr mare de dicționare tipărite și a produs o schimbare de atitudine din partea utilizatorilor cu privire la rolul educativ și de autoritate în problemele limbii al dicționarelor;

D. cea de a patra etapă, informatizarea limbii, a dus la o revoluționare a lexicografiei în domeniul conceperii și realizării dicționarelor, dar și prin deschiderea unui orizont variat de posibilități de cercetare și de folosire a informațiilor dintr-o limbă.

Dicționarele au fost întotdeauna considerate lucrări de referință „care înregistrează cuvintele unei limbi ori a două sau mai multe limbi”[15] și care „indică sensul sau sensurile diferitelor cuvinte”[16]. Rolul lor este acela de a furniza cât mai multe informații despre o limbă sau mai multe limbi utilizatorilor lor sau, mai bine zis, de a activa deprinderile lingvistice ale cititorilor și nu neapărat de a le da noi competențe lingvistice. În plus, Hartmann insistă pe latura de autoritate finală a dicționarelor în domeniul utilizării și al delimitării sensurilor cuvintelor, precum și pe faptul că acestea exercită și o influență remarcabilă în favoarea protejării și păstrării identității limbii[17]. Trebuie menționat faptul că dicționarele nu reprezintă o culegere exhaustivă a lexicului unei limbi, ci, în funcție de tipul lucrărilor sau de destinatarii lor, este aleasă o parte din vocabularul limbii[18]. Însă funcția principală a acestor lucrări este cea normativă, dicționarele fiind modele pentru întrebuințarea lexicului unei limbi.

2.2. În ceea ce privește tipologia dicționarelor, Hartmann propune o clasificare structurală și deosebește patru criterii de clasificare, în funcție de care s-ar putea distinge între:

a) o clasificare fenomenologică, bazată pe criteriul formal prin care dicționarele pot fi împărțite în funcție de mărimea lor sau în funcție de conținutul lor (generale, specializate etc.);

---

[15] Angela Bidu-Vrănceanu et alii, *Dicționarul general de științe...*

[16] Oswald Ducrot, Tzvetan Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*. Paris, Editions du Seuil, 1972, p. 71: „Le dictionnaire... indique le ou les sens que possèdent les mots”.

[17] Hartmann–James, *Dictionary of Lexicography...*, p. IX: „The dictionary is supposed to represent some form of final authority in matters of lexical meaning and use. The academy dictionaries typically excert considerable influence... in protecting a language from what are perceived as unacceptable or corrupting pressures, for exemple, excessive borrowing from other languages”.

[18] Apud Louis Guilbert, *La creativité lexicale*, Paris, Librairie Larousse, 1975, p. 38.

Scanned with OKEN Scanner

b) după tipologia prezentării lor, dicționarele ar putea fi categorisite după formatul prelucrării informației (ordonată alfabetic, tematic etc.) sau după felul cum sunt oferite publicului (în varianta printată, manuscris sau electronică);

c) o clasificare funcțională ar delimita dicționarele în funcție de:

– informațiile prezentate, în dicționare etimologice, ortografice și de punctuație, istorice, enciclopedice etc.;

– scopul urmărit, în dicționare explicative, pedagogice etc.;

– utilizatorii vizați, în dicționare pentru elevi, dicționare de traducere sau de învățare a unei limbi etc.;

d) în fine, o clasificare lingvistică vizând limba sau limbile folosite într-un dicționar, în funcție de care s-ar distinge dicționare monolingve, bilingve și multilingve[19].

Pentru limba română, una dintre primele tipologii ale dicționarelor a fost realizată de Iorgu Iordan[20], care clasifică dicționarele, după conținutul lor, în trei categorii:

– explicative, care înregistrează și explică prin definiții, prin citate sau prin exemple ilustrative, oferite în limba de redactare a dicționarelor sau altă limbă, lexicul unei limbi;

– etimologice, care arată cuvintele din care provin termenii explicați;

– mixte, care cuprind ambele categorii.

În interiorul acestor categorii, menționează lingvistul român, diferențierea între dicționare se face după criteriul cantitativ, în funcție de volumul de informații pe care îl conțin, însă majoritatea dicționarelor urmăresc evidențierea cuvintelor aparținând limbii literare și a termenilor cu circulația cea mai mare de la nivelul graiurilor populare.

În *Dicționarul general de științe. Științe ale limbii*, autorii realizează o clasificare a dicționarelor din limba română doar în funcție de criteriul lingvistic, adică al referirii la limbă, deosebind două mari categorii: dicționarele nelingvistice și cele lingvistice.

I. Dicționarele nelingvistice sunt acele dicționare care grupează termenii din domeniile tehnico-științifice, dar și enciclopediile care oferă informații despre lumea înconjurătoare.

II. Dicționarele lingvistice sau de limbă oferă informații despre lexicul limbii, despre sensurile și modul de utilizare a cuvintelor. La rândul lor, ele se împart în trei categorii:

---

[19] Hartmann–James, *op. cit.*, p. VI–VII.

[20] Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, Editura Ministerului Învățământului, 1956, p. 124. Pentru alte clasificări ale dicționarelor, vezi și Corlăteanu–Melniciuc, *op. cit.*, p. 191–208, și Liviu Groza, *Elemente de lexicologie*, București, Editura Humanitas Educațional, 1994, p. 15.

Scanned with OKEN Scanner

1. monolingve, descrise ca fiind cele mai importante instrumente de cunoaştere şi de descriere a unei limbi. În funcție de obiectivele urmărite ele pot fi:

a. dicționare etimologice, care explică sensurile cuvintelor pornind de la originea lor;

b. dicționare explicative, care dau informații detaliate ale sensurilor cuvintelor, cu (sau fără) exemple ilustrative ori citate din diferiți autori;

c. dicționare mixte, care îmbină obiectivele celor două categorii de mai sus şi între care sunt incluse şi dicționarele academice;

2. speciale, care au alte obiective lingvistice decât cele monolingve, categorie pentru care autorii dau ca exemple *Dicționarul invers*, care înregistrează cuvintele în ordinea alfabetică a sufixelor şi *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, realizat sub coordonarea lui T. Vianu;

3. bilingve şi poliglote, care au dimensiuni diferite în funcție de limbile folosite şi care au ca obiectiv practic învățarea uneia sau a mai multor limbi.

O clasificare a dicționarelor care combină diferitele criterii enumerate până acum şi care merită, de asemenea, prezentată este cea a lexicografului ceh Ladislav Zgusta, unul din fondatorii primei societăți de lexicografi numită Dictionary Society of North America (DSNA) apărută în 1975, la Indiana State University. În lucrarea *Manual of Lexicography*[21], autorul deosebeşte două mari categorii de dicționare: lingvistice şi enciclopedice. Primele definesc unitățile lexicale ale limbii şi trăsăturile lor lingvistice, pe când celelalte vizează lumea extralingvistică pe care o denumesc cuvintele. Plecând de la această împărțire generală, autorul se referă apoi doar la dicționarele lingvistice pe care le clasifică în funcție de mai multe criterii.

În primul rând, el deosebeşte dicționare diacronice şi sincronice. Primele au ca obiect evoluția istorică a cuvintelor atât la nivelul formei cât şi la nivelul conținutului şi se împart, la rândul lor, în etimologice şi istorice. Dicționarele etimologice urmăresc originea termenilor lexicali şi vizează în special forma cuvintelor, pe când cele istorice evidențiază transformările la nivelul formei şi al conținutului unităților lexicale, într-o anumită perioadă istorică. Referitor la dicționarele sincronice, Zgusta subliniază faptul că sintagma este destul de relativă, însă conceptul de sincronie nu trebuie confundat cu cel de „contemporan". El arată

[21] Vezi Ladislav Zgusta, *Manual of Lexicography*, Praga, Publishing House of the Czechoslovak Academy of Sciences, 1971, p. 197–221.

Scanned with OKEN Scanner

că pot exista dicționare sincronice doar pentru limbi care au fost folosite în trecut și care nu mai sunt contemporane nouă.

Cea de a doua clasificare distinge între dicționarele generale și cele speciale, dar nu vizează cantitatea de termeni lexicali analizați, ci trăsătura primită *a priori* de un cuvânt, considerat de un anumit redactor ca făcând parte dintr-o anumită zonă a lexicului unei limbi. Plecând de la această idee, dicționarele speciale sunt cele care au în vedere anumite cuvinte din registrele limbii; astfel, am putea avea dicționare dialectale, care analizează lexicul unei regiuni, fie în relație cu alte dialecte, fie raportat la limba literară, apoi dicționare de argou, de jargon. Dicționarele de termeni tehnici sunt adunate sub denumirea de glosare, întrucât au și un caracter enciclopedic, descriind și realitatea denotată. Alte dicționare tratate în această categorie sunt cele de neologisme, de sinonime, antonime și onomasiologice (sau sistematice), de termeni literari etc. Dicționarele generale vizează limbajul standard și pot fi normative sau descriptive. Cele normative descriu limba literară folosită și au rolul de a fi autoritate în domeniul păstrării acurateței limbii, ferind-o de influențele dialectale, regionale sau din vorbirea curentă. Dicționarele descriptive nu au scop normativ, ci urmăresc să prezinte lexicul unei limbi într-un mod cât mai detaliat posibil, oferind utilizatorilor posibilitatea de a înțelege toate textele dintr-o limbă.

Cea de a treia clasificare vizează limbile descrise în dicționare care, astfel, pot fi împărțite în monolingve, bilingve și multilingve.

Cea de a patra tipologie ține seama de scopul redactării unui dicționar. Din această perspectivă, Zgusta deosebește trei categorii de dicționare: dicționare pedagogice (ortografice, ortoepice, frazeologice), care urmăresc oferirea de indicații în ce privește utilizarea diverselor unități lexicale, dicționare care își propun un scop științific (dicționarul invers sau de ocurențe), considerate mai degrabă liste de cuvinte decât dicționare propriu-zise, și dicționare create special pentru diferite categorii de persoane (elevi și studenți, de exemplu).

Ultimul criteriu de clasificare este cel al dimensiunii dicționarelor. Dicționare mari sunt dicționarele tezaur și cele academice. Diferența dintre cele două este aceea că în dicționarele academice nu sunt menționate toate ocurențele unui cuvânt, ci ele depind de utilizarea lor în scrierile literare, și nici nu sunt vizate cuvintele din registrele speciale ale limbii, pe când un dicționar tezaur se vrea a fi exhaustiv în ce privește evidențierea a cât mai multe unități lexicale ale limbii și a ocurențelor lor. Dicționarele medii sunt în special cele normative, care nu oferă multe exemple din literatură și nici nu tratează toate registrele limbii. Dicționarele mici nu oferă deloc exemple, iar vocabularul discutat este mult redus.

În ciuda acestei prezentări destul de cuprinzătoare, Zgusta recunoaște faptul că dicționarele nu pot fi încadrate complet într-o anumită clasificare, întrucât ele

Scanned with OKEN Scanner

prezintă caracteristici combinate din toate trăsăturile menționate mai sus. Însă acestea sunt absolut necesare pentru un redactor în pregătirea pentru realizarea unui dicționar.

3. Tendințe în lexicografia modernă românească

3.1. Una din tendințele care s-a manifestat în a doua jumătate a secolului al XX-lea este cea numită „user perspective"[22], adică, în realizarea şi difuzarea dicționarelor, accentul este pus pe utilizator: care sunt nevoile care îl determină să apeleze la un dicționar şi contextele în care face acest lucru. Această orientare a însemnat crearea unor dicționare cât mai diversificate care să corespundă diferitelor profiluri de utilizatori, contextelor în care aceştia le folosesc şi aptitudinilor pe care le au sau le dobândesc.

Însă o tendință actuală a lexicografiei moderne – definitorie în secolul al XXI-lea pentru dezvoltarea acestei discipline – care a adus modificări multiple în domeniu şi care este motivată atât de fenomenul globalizării, cât şi de dezvoltările ştiinței digitale, este aceea de informatizare, pe de o parte, a metodelor de studiu, iar, pe de altă parte, a dicționarelor ca mijloace de cunoaştere a unei limbi. De aceea, încă din anii '90 se manifestă o preocupare crescândă din partea lexicografilor români pentru trecerea în format electronic a cât mai multe dicționare. Trebuie menționat aici că lexicografii români au avut cunoştință de această tendință chiar de la începuturile ei, de la primele încercări pentru limbile occidentale[23]. Ne referim, în special, la articolul lui Mircea Mitran, *Automatizarea lexicografiei*, apărut în 1965, în revista „Limba română" (nr. 5, p. 527–531), în care autorul prezintă rezultatele conferinței de la New York, *International Conference on Computational Linguistics*, la care a participat. Ca efect al acestor preocupări internaționale, colectivul de la Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan" împreună cu cel de la Institutul de Lingvistică „S. Puşcariu" din Cluj au început, chiar din anul 1980, crearea primei bănci computerizate de date lingvistice, intitulată BANDASEM (*Banca de date fono-morfo-semantică a limbii române*)[24].

---

[22] Cf. Hartmann–James, op. cit., p. VIII.

[23] Vezi, de exemplu, articolul lui M.B. Quemada, *La technique des inventaires mécanographiques*, apărut în vol. *Lexicologie et lexicographie françaises et romanes. Orientations et exigences actuelles*, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Strasbourg, 1957, p. 53–68.

[24] Pentru mai multe detalii despre acest proiect şi despre alte resurse lingvistice dezvoltate de cercetătorii de la cele două institute ale Academiei Române, vezi articolul Ioanei Vintilă-Rădulescu, *Resurse lingvistice pentru limba română elaborate la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan"*, în vol. Dan Tufiş, Florin Gh. Filip (coord.), *Limba română în Societatea Informațională – Societatea Cunoaşterii*, Bucureşti, Editura Expert, 2002, p. 19–32.

Scanned with OKEN Scanner

3.2. Aceste preocupări pentru informatizarea limbilor au dus la crearea unor organizații continentale care reunesc lexicografi, lexicologi, lingviști, dar și informaticieni și care urmăresc realizarea unui nivel de tehnologizare cât mai ridicat pentru cât mai multe limbi de pe glob. Această tendință susține afirmația lui Alain Danzin că, „în era electronică, este esențial pentru supraviețuirea unei limbi ca ea să fie folosită în sistemele de informare electronică"[25]. Astfel au apărut Dictionary Society of North America (DSNA) în 1975, European Association for Lexicography (EURALEX) în 1983, Australasian Association for Lexicography (AUSTRALEX) în 1990, African Association for Lexicography (AFRILEX) în 1995 și Asian Association for Lexicography (ASIALEX) în 1997, cu scopul de a coordona cât mai eficient activitățile și proiectele de informatizare a tuturor limbilor de pe glob.

Pentru limba română a fost creată în anul 2001, Comisia de Informatizare pentru Limba Română (CILR), formată din cercetători din cadrul Academiei și din principalele centre universitare din țară, specialiști în diverse domenii ale lingvisticii, în lexicografie, prelucrarea limbajului natural, terminologie, prelucrarea vorbirii și informatică. Această comisie și-a propus susținerea informatizării limbii române și păstrarea identității, a individualității limbii. Membrii comisiei au decis apoi crearea unui consorțiu, intitulat Consorțiul de Informatizare pentru limba română (ConsILR), care să reunească preocupările cercetătorilor români în acest domeniu, în scopul unei mai strânse colaborări și coordonări în cadrul diverselor proiecte. Se încearcă astfel eficientizarea eforturilor informaticienilor și ale lingviștilor și accesul liber la diversele rezultate din acest domeniu. Proiectele rezultate până în prezent și lista membrilor implicați în acest consorțiu pot fi consultate pe pagina de internet: http://consilr.info.uaic.ro/.

3.3. Avantajele unor dicționare electronice, disponibile publicului larg, sunt enorme. În primul rând, acestea ar constitui o foarte importantă resursă pentru cercetări în tehnologia limbajului, datorită imensului conținut de informații de istoria limbii, de semantică lexicală etc. Apoi, informatizarea unui dicționar ar aduce multe alte avantaje față de edițiile tipărite, printre care: posibilitatea actualizării în ritm cu evoluția limbii, cercetarea automată a unor fenomene de limbă (evoluția împrumuturilor, de exemplu), extragerea automată de dicționare (etimologic, frazeologic, de neologisme etc., în special din dicționarul tezaur al limbii române – DLR), exploatarea colecției de colocații pe sensuri ale cuvintelor – pentru antrenarea programelor de dezambiguizare a sensurilor. Dar pentru ca un asemenea instrument să poată fi realizat este nevoie, în primul rând de alcătuirea

[25] Apud Gabriela Haja et alii, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, Iași, Editura Alfa, 2005, p. 5.

Scanned with OKEN Scanner

unui corpus de texte în care să fie incluse surse de texte scrise sau audio cât mai multe şi mai variate, care vor sluji ca izvoare şi ca exemple în redactarea cuvintelor şi, în al doilea rând, de crearea de programe, care să permită analiza şi recunoaşterea cuvintelor şi a trăsăturilor fonetice, morfologice, sintactice şi semantice ale acestora.

Versiunea electronică a unui dicţionar poate oferi multe posibilităţi pentru aplicaţiile din domeniul procesării limbajului natural, cum ar fi: dezambiguizare de sens, adnotaţie semantică, învăţare automată, prelucrarea vorbirii, traducere automată. Dezvoltarea acestor tehnologii reprezintă condiţia de bază pentru integrarea limbii române în grupul mare al limbilor informatizate şi va contribui, de asemenea, şi la împlinirea nevoii umane de cunoaştere şi de comunicare fără bariere lingvistice. Totodată, existenţa unor dicţionare accesibile pe internet ar putea fi de mare folos tuturor celor interesaţi de limba şi cultura română.

Până în prezent, cea mai cunoscută pagină de internet care conţine resurse pentru limba română este http://dexonline.ro/, pe care firma Siveco şi Editura Litera Internaţional au introdus mai multe dicţionare româneşti, dintre care amintim pe cele mai importante: *Dicţionarul explicativ al limbii române* (DEX), ediţiile din 1975, 1984 şi, respectiv, 1996, *Dicţionarul de sinonime*, realizat de Mircea şi Luiza Seche, din 2002, *Dicţionarul de arhaisme şi regionalisme*, redactat de Gh. Bulgăr şi Gh. Constantinescu-Dobridor, tot din anul 2002, prima ediţie, publicată între 1958 şi 1966, a *Dicţionarului etimologic român* de Alexandru Ciorănescu, ambele ediţii, din 1982 şi, respectiv, 2005 ale *Dicţionarului ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, apoi *Micul dicţionar academic* (MDA), din 2002 şi, în fine, *Marele dicţionar de neologisme*, din anul 2000, al lui Florin Marcu. În ciuda reticenţei manifestate atât din partea Academiei Române, cât şi din partea editurilor, referitoare la difuzarea ediţiilor de dicţionare pe suport electronic, solicitările cele mai multe din partea utilizatorilor români şi nu numai, din ţară sau din străinătate, au vizat existenţa dicţionarelor electronice şi au generat, până la urmă, o mai mare preocupare şi chiar realizarea în varianta electronică a unor dicţionare sau a unor baze de date cuprinzând texte româneşti[26]. Varianta electronică a DEX, în ciuda greşelilor existente, a făcut ca acest dicţionar să fie cel mai cunoscut şi cel mai utilizat instrument lexicografic pentru limba română, ceea ce demonstrează interesul publicului pentru o astfel de versiune digitală.

3.4. În momentul actual, preocuparea lexicografilor români este concentrată pe realizarea într-o ediţie electronică a *Dicţionarului limbii române* al Academiei, care să cuprindă ambele serii: cea veche (DA) şi cea nouă, cunoscută sub sigla

[26] Pentru mai multe informaţii despre preocupările în acest domeniu, vezi Ioana Vintilă-Rădulescu, *Resurse lingvistice...*

Scanned with OKEN Scanner

DLR. Acest lucru a fost posibil prin efortul susținut atât din partea lexicografilor, cât şi din partea informaticienilor în diferite proiecte derulate până acum. Deşi acest pas presupune efectuarea mai multor operațiuni destul de costisitoare (de scanare a volumelor tipărite din DLR, de convertire a imaginilor rezultate şi de transformare a acestora în format text, prin recunoaşterea caracterelor folosind un program special, de corectare manuală a diverselor greşeli ortografice sau de formatare apărute în procesul de scanare şi convertire şi, nu în ultimul rând, de procesare a textului cu ajutorul unui instrument de lucru – creat special pentru acest scop şi adaptat normelor de redactare şi tipărire a dicționarului academic – şi transformarea textului într-un format XML[27]), realizarea lui va reprezenta un câştig evident pentru lexicografia românească în procesul informatizării limbii române. Prin acest exercițiu s-a demonstrat că dezideratul de a crea un dicționar tezaur pentru limba română, complet informatizat, poate deveni realitate în urma eforturilor de perfecționare şi eficientizare din partea celor implicați a mijloacelor digitale existente în prezent.

Iar acest demers este stimulat din plin de un public tot mai numeros, eterogenitatea lui, nevoile practice fiind elementele care contribuie la dezvoltarea continuă a lucrărilor lexicografice şi, în special, a formatului electronic al acestor resurse lexicografice.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

Mihăilă, G., *Studii de lexicologie şi istorie a lingvisticii româneşti*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1973.

Pamfil, Carmen-Gabriela, *Lexicografia română la începutul secolului al XXI-lea în context european*, în vol. *Limba şi literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc şi în diaspora* (ed.: Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu), Iaşi, Editura Trinitas, 2003, p. 225–232.

Ram Adhar Singh, *An Introduction to Lexicography* (html.http://www.ciil-ebooks.net/html/lexico/coverpage.html).

Seche, Mircea, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I–II, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1966–1969.

LA LEXICOGRAPHIE MODERNE. DIRECTIONS ET TYPOLOGIE

RÉSUMÉ

Le domaine de la lexicographie connaît une évolution spéciale dans ces dernières décennies, aspect motivé par le développement social, par le phénomène de la globalisation et par l'extension

[27] Pentru detalii privind acest proiect şi rezultatele obținute, vezi Gabriela Haja et alii, *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

permanente des domaines de recherche philologique. Cette évolution est déterminée, d'une manière constante, par les besoins de communication humaine, par les nouvelles relations sociales, par l'interférence culturelle et par le contexte de l'informatisation et du développement des technologies digitales. Cet article synthétise diverses informations concernant les délimitations méthodologiques au sein de la lexicographie, en offrant une typologie des dictionnaires, et finit par illustrer quelques tendances actuelles manifestées dans ce domaine.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iaşi, str. Codrescu, nr. 2

Scanned with OKEN Scanner

ION BARBU. ÎNTOARCEREA LA „PĂMÂNT". ISARLÂK, MIT AL INTERIORITĂȚII

STĂNUȚA CREȚU

„...și toată aparenta inimă a locului o dezlegam:
cadran afund al unor modificate,
deviate orologerii, durând necunoscut..."
(*Veghea lui Roderick Usher*)

Volumul *Joc secund* a fost gândit de autorul lui drept o carte unică, moment definitor în destinul omului şi al artistului.

De aceea, Ion Barbu a lăsat deoparte versurile perioadei de debut (de până la plecarea sa, pentru studii universitare, în Germania), în care vedea – aspru judecându-le prin prisma „silei" sale, mărturisite, pentru „contrafacerile poeziei apusene" – expresii străine de viața spiritului şi de omenesc, nişte „strâmbături"[1] ori simple „exerciții de digitație".

A lăsat deoparte şi *După melci*, poem care negocia o trecere, pledând, din ascunzişul unei expresii voit copilăreşti, pentru împlinirea dobândită în aşteptarea – proces de viață şi de creştere – a unei, neiertătoare, definitive, revelații.

Năzuind la răscumpărarea trecătorului în orizontul „neîmpărțit" al Unității, „cunoaşterea mântuitoare"[2] era urmărită de Barbu atât în ştiințe, cât şi în universul de „curății şi semne"[3] al Poeziei.

Cartea, „numai una" (*le Livre* îi spunea Stéphane Mallarmé, prizonier al aceluiaşi vis al „purității oprite, unice"), nu va fi o sumă de „caligrafice perfecții"[4];

---

[1] *Ion Barbu în corespondență*, îngr. Gerda Barbilian şi Nicolae Scurtu, Bucureşti, Editura Minerva, 1982, p. 242: „De asemenea strâmbături m-am făcut şi eu vinovat o vreme. Dar casca de «Cavaler al Lebedei» venea capului meu de valah precum câinelui – legendara oală".

[2] *Ibidem*, p. 119.

[3] Ion Barbu, *Pagini de proză*, îngr. şi pref. Dinu Pillat, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968, p. 87.

[4] Ion Barbu, *Opere*, II, îngr. şi pref. Mircea Coloşenco, Cluj-Napoca, Editura Echinox, 1999, p. 355.

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 179–199

Scanned with OKEN Scanner

ea este *Formă* singulară, oglindă ce, prin intelect, filtrează şi restituie esența – întregul cosmic şi divin.

Dar această carte, inițial exclusiv, „premeditat”[5], pură, a fost apoi visată de Mallarmé, când, într-o anumită fază a evoluției sale, a căutat un antidot „specularizării fantomatice” a poeziei, şi, de asemenea, de Ion Barbu, drept un echivalent al *Opus*-ului alchimic – Vas de artă şi Vas de Natură –, „sudura” a două „mari spații de ispită”, cum recunoştea un comentator, la apariția *Jocului secund*[6].

În interpretarea sau „explicația orfică a pământului” Mallarmé afla „singura îndatorire a poetului”[7]. Transfigurarea, eliberarea materiei a fost şi ținta poetului român.

Iar după modelul Vasului Artei – „le fourneau du Grand Oeuvre”, evocat de Mallarmé (care a şi precizat: „comme disaient les alchimistes, nos ancêtres”[8]), prototip ce nu-i era necunoscut lui Ion Barbu, de vreme ce amintea într-o scrisoare „lumina de atanor” şi o asemuia cu „lumina dinlăuntrul viselor” –, *Joc secund* se vrea o carte hermetic închisă.

Paradoxul, iar, după Rimbaud, „sfâşietorul nenoroc” al acestui traseu se află în neliniştile interioare, în tentacularele, abisalele rădăcini ale procesului abstractor, chiar dacă ele abia transpar în poezie.

Căci „la nivelul pasiunilor se elaborează alchimia universală, minunata transformare a lumii naturale şi a lumii omeneşti”[9].

„Mă inspir din propria mea carte, care s-a deschis în mine”, spunea Jakob Böhme.

Şi Barbu, o fire tumultuoasă, dionisiacă (se vedea pe sine ca pe o natură plebeiană, adevărat Niebelung robit), dar şi un *homo religiosus*, dublat de un himeric, a urmat, cu o excepțională consistență a trăirii, angajarea sa într-o poezie care, deşi a fost plasată, pentru obscuritatea ei, în avangarda modernismului, nu s-a abătut, în fapt, de la calea de dincolo de timp a marii lirici: cea a creşterii omului şi, simultan, a consolidării permanențelor.

„Nu cunoaştem în întreaga literatură un alt poet care să fi îndrăznit a-şi propune dificila temă a trecerii de la neființă la viață, vraja magică a desfacerii din adâncurile mobile ale posibilului”[10], avea dreptate să sublinieze Tudor Vianu.

---

[5] Stéphane Mallarmé, *Correspondance. Lettres sur la poésie*, Édition de Bertrand Marchal, préface d'Yves Bonnefoy, Paris, Gallimard, 1995, p. 585.

[6] Paul Sterian, *El Gahel*, „Gândirea”, 1930, 4, p. 138.

[7] Stéphane Mallarmé, *op. cit.*, p. 586: „L'explication orphique de la Terre, qui est le seul devoir du poëte et le jeu littéraire par excellence”.

[8] *Ibidem*, p. 345.

[9] Françoise Bonardel, *Filosofia alchimiei. Marea Operă şi modernitatea*, trad. Irina Bădescu şi Anca Vancu, Iaşi, Editura Polirom, 2000, p. 84.

[10] Tudor Vianu, *Ion Barbu*, Bucureşti, Editura Minerva, 1970, p. 63.

Scanned with OKEN Scanner

În acest sens, Ion Barbu nu greşea când, la anii senectuții, se vedea pe sine drept un creator clasic, după cum, în tinerețe, proclamase idealul clasicismului grec ca mare paradigmă a poeziei: „Lirismul cel nou se limpezeşte de apele, mai luminate, ale unei melodice arhitectonice: modul dorian (al lirei), echivalentul simplicității cântării bisericeşti". Sau: „Formele revelate ale poeziei stau mai departe, în suvenirea unei umanități clare: a Greciei, chenar ingenuu şi rar, ocolind o mare. Intuiția acestui suflet e o favoare a zeilor"[11].

Dar, pentru ca intensitatea obscurului (recunoscută drept adânc al mării sau inconştient) şi clarul să facă corp comun în poezie, există o rețea de trimiteri subterane, adeverind ceea ce Barbu numea „sondagiile... în structura nevăzută a existenței"[12]. Încorporate, acestea, în oniricul divinator, în „invariantul" arhetipal şi mitic, desemnat şi ca „reminiscență", în „sistemul... larg de referințe, fără coordonare de loc şi de timp", de la care se trage formula hermetică[13], atât de prezentă, dar tot pe atât ascunsă, datorită necunoaşterii sistemului de către cititor. („De-ți zăvorăşti comoara oarbă:/ Hermetic eşti...", brava poetul, într-un catren ocazional.)

Restituind „înțelesul originar", care este cel al sacrului, aceste „sondagii" recentrează universul cărții, îl întorc asupra destinului creatural al omului, asupra saltului lui deasupra neantului.

Poetul nu a fost numai de o exigență extremă în selecția versurilor din Carte, ci a intenționat să transmită, chiar prin intermediul celor trei cicluri care o alcătuiesc, un mesaj.

Primul, cel după care şi-a primit şi titlul, *Joc secund*, strânge o poezie voit, orgolios, pură – „frumosul necontingent", „negație spiritualistă a lumii"[14] şi raportare la modelul imuabil, Ideea platoniciană: „...ne fût-ce que pour vous en donner l'Idée". O lume pe măsura Schemei abstracte, dedusă din „ceas" şi instalată în absolutul din care a purces, simplă, perfectă ca scriitura dumnezeiască adeverită de geometrie, este menținută în ființă prin preeminența, strict intelectuală, a unor structuri din modelul matematicii, trecute în procedee precum figurația şi exhauția,

---

[11] *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 118: „Voi putea distruge legenda că am fost ori că sunt modernist? E o eroare care s-a acreditat din vina îndoitei mele specialități: toxicomania şi matematica, pe care n-am ştiut să le țin bine, să nu se prelingă în scrisul meu. Toate preferințele mele merg spre formularea clară şi melodioasă, către construcția solidă a clasicilor". Vezi şi Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 80 şi 81.

[12] Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 46.

[13] *Ibidem*, p. 244: „invariantul, permanența...". Cuvântul *arhetip* era întrebuințat de Barbu într-o poezie de circumstanță, datând din 1922 (vezi Ion Barbu, *Opere*, II, ed. cit., p. 107). *Formula*, cu sensul de formulă hermetică, apare într-o referire la *Craii de Curtea-Veche* (vezi *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 222).

[14] Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 62.

Scanned with OKEN Scanner

în relația de grup. Dar, mai ales, printr-o sintaxă care urmărește distrugerea punților obișnuite ale comunicării, tinzând, conform artei teoremei („un minim de formule oarbe unit cu un maxim de idei vizionare”[15]), la captarea esențialului.

Eliptica celor douăzeci de texte este dominată de simbol și în el transpare lumina revelației. *Numerus perfectus*, 10 face dovada revenirii la unitate și a cunoașterii integrale. Însă, chiar în vârtejul imaculatelor obsesii ale absolvirii de terestritate, sângerările vieții nu au fost eludate, ci numai puse în umbră de aspirația către orizontul cel mai de sus, în care se topește glasul salvator al Poeziei: „Scris, râul trece – în mai – albastru/ Și varurile zilei scad,/ E rana Taurului astru./ Vădita țară, Galaad”.

Opus celui dintâi – ce tindea către „sunetul de aur”, „cast”, și privilegia „suprafața de gheață a Frumuseții”[16] –, al doilea ciclu, *Uvedenrode*, este un ciclu infernal, desfășurându-se, odată cu vedenii ale nebuniei, ratării, dedublării (în *Riga Crypto*, *Un personaj eteroman*, *William Wilson și cele 1000 de fețe ale lui*, *Înfățișare*), „printre coruperi”.

Aici Barbu reconstituie, pe o tramă de baladă și în cadrul ei „de identitate generală” și de deschidere cosmică, înfruntarea dintre tendințe și pulsiuni interioare divergente. Demonia străfundurilor, criza, neîmplinirea se înscriu în tema, deopotrivă biblică, alchimică și hermetică, a „robiei” sufletului, închis în materie și pecetluit de tristețea ei.

Acest ciclu dominat de umbră, de partea stricată sau ne-lucrată a puterilor, de Nigredo, îndeplinește, fără îndoială, necesitatea de a da declinului și spaimei posibilitatea de a se dezvălui; pentru ca, din „circularitatea mortală”, într-o mișcare compensatoare, să țâșnească „viziunea eliberatoare”: un alt pământ, transmutat – „deslegat în cântare”, îi spune Barbu[17] –, identificându-se însă cu „Pământul curat”, „virgin”, ori cu „Pământul făgăduinței” din tradiția spirituală.

Numărul poemelor acestei descinderi în infern este de nouă. 9 îl reprezintă pe omul fizic. Coborâșul, ca și suișul, se află sub semnul lui 9[18]. (Și înțelesul lui nu i-a fost necunoscut lui Barbu, de vreme ce el apare în poezia care a dat titlul ciclului, *Uvedenrode*[19].)

Trecerea de la material la imaterial era consfințită, în mistica numerelor, prin septenar, dar începea din senar. Acesta a și fost numit de pitagoreici *teleios*

---

[15] Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 192.

[16] *Ibidem*, p. 77.

[17] *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 142 și Ion Barbu, *Opere*, II, ed. cit., p. 71.

[18] E. Bindel, *Elementele spirituale ale numerelor*, trad. Radu Duma, București, Editura Herald, 1996, p. 209.

[19] „Încorporată poftă,/ Uite o fată:/ Lunecă o dată,/ Lunecă de două/ Ori până la *nouă*,/ Până o înfășori/ În fiori ușori,/ Până-o torci în zale/ Gasteropodale;// Până când, în lente/ Antene atente/ O cobori:// Pendular de-încet/ Inutil pachet,/ Sub timp/ Sub mode/ În Uvedenrode” (vezi Ion Barbu, *Poezii*, îngr. Romulus Vulpescu, București, Editura Albatros, p. 196).

Scanned with OKEN Scanner

(complet) şi *gamos* (nupţial)[20]. Poate de aceea, în *Isarlâk*, ultimul ciclu, de şase piese, prim-planul poemelor este destinat unor figuri ale salvării.

Isarlâk este poema-cheie a unui spaţiu fabulos care – înlănţuit de Dunărea „împărătească", ce duce gândul către unul din cele patru purificatoare fluvii ale Paradisului, şi desfăcut din durata, profană, a lumii turce prin lance sau catarg, simbolurile înălţării şi eliberării omului prin suferinţă, pe cruce[21] – se revelă ca râvnit centru soteriologic: „Dunăre împărătească/ O înlănţuie s-o crească,/Lance sau catarg s-o urce/În durata lumii turce".

Iar personajele poemelor, adevărate spirite ale locului, deşi, aparent, sunt unite cu natura şi cu forţele ei anarhice, reprezintă aceeaşi putere izbăvitoare. Turc „smolit de foame şi de chin", sfâşiat în sine, Nastratin Hogea dă viaţă formei sacre, *uroboros*-ul, hieroglifă a totalităţii; „prea-turburata" domnişoară Hus este iertată pentru că, prin intensitatea iubirii, a atins însuşi principiul ei, divin; întrevăzut, pomul vieţii, realitate absolută, dă sens trecerii, în poema *In memoriam*; poetului, fascinat de visul „Dreptei Simple", ax dumnezeiesc ce transpersează şi înnobilează făpturile, i se adevereşte, în *Încheiere*, Ierusalimul, pământul ceresc, vedenie a redempţiunii.

Totuşi, ciclul se adânceşte într-o pastă groasă, materialitatea sa este suculentă, condimentat orientală, punând în dificultate pe cel ce nu poate desluşi în acest „afară" doar oblonul „de var" ce ascunde incorporalul, interior şi spiritual, prins în jocul Somnului şi al Morţii, temele ciclului, recunoscute de poet.

Mai mult, această faţadă sau mască a realităţii a permis ca Ion Barbu să fie văzut, în ciuda violentelor sale luări de poziţie împotriva pitorescului, a tradiţionalismului, a liricii cu obiect, drept un evocator direct al atmosferei balcanice"[22].

Când rolul lumii din poemele balcanice, în ciuda pregnanţei cu care ea figurează aici viaţa, rămâne acela de a fixa reperele unei interiorităţi desfăcute în jurul unui centru: de la care totul porneşte şi la care totul se întoarce. Odată cu destinul unei poezii care va urmări, după Paracelsus, după alchimişti, „vederea potrivit cu natura".

Nu există – cum demonstra Oswald Spengler – o a doua naştere, naşterea în spirit, „decât ca trezire la o spaţialitate determinată, obligatoriu în raport cu o cultură dată"[23].

---

[20] Alexandrian, *Istoria filozofiei oculte*, trad. Claudia Dumitriu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1994, p. 127.

[21] Una din emblemele crucii este catargul (vezi Jean Daniélou, *Simbolurile creştine primitive*, trad. Anca Opric şi Elena Arjoca Ieremia, Timişoara, Editura Amarcord, 1998, p. 85). În hermetismul Iranului islamizat, *Povestirea Exilului occidental* a filosofului mistic Sohravardī, comentată de Henry Corbin (*Omul şi Îngerul său*, trad. Monica Jităreanu, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2002, p. 23), desemna, de asemenea, prin „Regiunea de dincolo de fluviu", lumea celestă.

[22] Vezi Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 41: „Am îndoieli asupra poeziei tradiţionaliste. De aceea... dau [în poemele balcanice] preponderenţă... elementului halucinatoriu" şi „instinct tradiţional... o experienţă în ascendenţă"; p. 46: „literatura de pitoresc şi... pastişul folcloric (lucruri de care mi-e groază...)"; p. 99: „dubla trivialitate a unor rurali fără mister" etc.

[23] După Françoise Bonardel, *Filosofia alchimiei*, ed. cit., p. 314.

Scanned with OKEN Scanner

Însă, dincolo de raportul inițiatic dintre suflet şi spațiul său natal, marii creatori au intuit mersul însuşi, arhetipal, al materiei.

„Eu, eu care m-am crezut mag sau înger, scutit de orice morală, sunt înapoiat pământului, având de căutat o datorie şi de îmbrățişat realitatea aspră! Țăran!", scria Rimbaud în *Adio*, ultima poemă din *Une saison en enfer*, dorind ca prin întoarcerea la pământ şi la adevărurile trupului să opereze în el însuşi transformarea alchimică hotărâtoare ce va să restituie materiei, încorporată în verb, un statut şi o demnitate spirituală, incoruptibilă. (Şi cuvântul francez *paysan*, ca şi românescul *țăran*, arată legătura cu acest fundament natural şi confratern, pământul.)

A căuta lucrul în sine în chiar intimitatea materiei este firul conducător în ciclul *Isarlâk* şi el a fost pus în evidență chiar de scriitor: „...această sondare a eului meu cel mai secret, a ființei mele orientale, frate a acelui Heraclit din Ephes care din spectacolul deprimant al ineluctabilei degradări a timpului derivă adeziunea sa la ordinea contemplativă"[24].

Să deprinzi limba misterioasă a pământului nu a fost, pentru Barbu, cum fusese pentru Rimbaud, contraponderea unei anterioare, şi vizionare, „înălțări la cer". El i-a încercat filtrele încă din tinerețe, când, student în Germania, „biet balcanic neştiutor", însă dionisiac frenetic, căuta să îşi afle identitatea într-un mediu străin, a cărui dominantă îi apărea sub forma unui „pronunțat instinct de turmă" şi a fățărniciei: „Deocamdată sunt spectatorul unui mare caraghioslâk. Totul îmi pare joc chinezesc de umbre, baroc şi anapoda"[25], i se destăinuia lui Tudor Vianu. De unde, în contrapondere sfidătoare, alegerea „bunei animalități a vieții".

Tot aici, nu se ştie pe ce căi, dar sigur în contact cu filosofia Naturii (*Naturphilosophie*), ferment al gândirii romanticilor[26], Barbu a ajuns în posesia unei cunoaşteri esoterice.

A fost, astfel, stimulat să caute şi să întrezărească în pământ, în om, „lumina naturii", vedenia mântuitoare ce îi apăruse şi lui Rimbaud în *Deliruri*[27] şi al doilea izvor al cunoaşterii, alături de lumina revelației: „această lumină străină, sora celei care... imana... cleştarul mult poleitelor teoreme"[28].

Încât Isarlâk, mitul lui Ion Barbu, Centrul neschimbător între înfățişările pestrițe ale amestecului (în care gnosticii recunoşteau povara fatală a păcatului

[24] *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 142.

[25] Vezi *Scrisori către Tudor Vianu*, îngr. Maria Alexandrescu Vianu şi Vlad Alexandrescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1992, p. 46.

[26] Vezi Pierre Hadot, *Le voile d'Isis. Essai sur l'histoire de l'idée de la nature*, Paris, Gallimard, 2004.

[27] A. Rimbaud, *Integrala poetică*, îngr. şi trad. Petre Solomon, Bucureşti, Editura Eminescu, 1999, p. 168.

[28] Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 200.

Scanned with OKEN Scanner

originar[29]), ca loc al comuniunii cu sensul Absolut, putea deține chiar dovada „realității noastre". Cea pe care Barbu o căuta fără încetare, dar într-o „cunoaştere imperfectă, dibuitoare"[30].

Conform misticei sufi, numai inițiații, urmând calea „alchimică-teandrică, se pot bucura cu adevărat de realitate şi pot să rostească: «...Noi suntem sclavii eliberați ai lui Dumnezeu!»". (Sufismul îl închipuia pe Atotputernicul ca pe un Alchimist ce „transformă o bucată de pământ în cer"[31].)

Imaginea-arhetip a luminii rămase captivă în materie a intrat în mitul Salvatorului salvat; este mitul care a imaginat o altă lumină, tot divină, trimisă să o ridice. Gnosticii l-au sintetizat şi i-au dat forma cea mai dramatică în *Imnul mărgăritarului* din *Faptele lui Toma*[32]. Filosofia Naturii îl reia şi, sub forma opoziției dintre lumină şi inerția în care se ascund energiile primare, face din el un mit fondator[33].

Barbu, cel care, în experiența mortificantă a eterului şi cocainei, în erotism şi, pe de altă parte, în matematici şi poezie, a căutat o „certitudine puternică"[34], de ordinul realităților ultime, proiectează înțelesul mitului Salvatorului salvat asupra Isarlâkului.

Şi lumea lui nu va fi cea a Giurgiului, oraşul în care poetul a trăit o vreme, deşi chiar el sugerase similitudini[35].

Ci, după o metodă hermetică de ascundere a revelatului şi de revelare a ascunsului, imaginea târgului rămâne un camuflaj, o mască[36]. Sub care se ghiceşte o forță eternă[37], „Locuire pornind din pământurile tale", spunea în *Veghea lui Roderick Usher*, perfect ocultată în ființa de limbaj a poeziei.

---

[29] Vezi Simone Pétrement, *Eseu asupra dualismului la Platon, la gnostici şi la maniheeni*, trad. Ioana Munteanu şi Daria Octavia Murgu, Bucureşti, Editura Symposion, 1996, p. 261.

[30] Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 89.

[31] Silviu Lupaşcu, *Cercul apropierii, cercul îndepărtării*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2004, p. 47 şi 49.

[32] M. Eliade, *Istoria credințelor şi ideilor religioase*, II, trad. Cezar Baltag, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1986, p. 367–69.

[33] Vezi Antoine Faivre, *Ezoterismul*, trad. Gina Bărănescu, Bucureşti, Editura Paideia, 2001, p. 105.

[34] *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 133: „În momentul disoluției mele ultime, aştept să le verific [anumite mistere] în explozia luminilor puternice din cale afară. Şi voi muri cum mi-am promis: luând cu mine, de sub nasul acestei tâmpite vieți cotidiene, o certitudine puternică".

[35] Vezi *O scrisoare a d-lui Ion Barbu*, „Facla", 1935 (1287): Giurgiu e „prim material" pentru un Isarlâk „fără coordonate geografice şi istorice".

[36] Şi Barbu vorbeşte despre „Giurgiu-Turda: mască a sudului" (vezi *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 142), despre „disimulare" (vezi Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 91), despre „talerul cu două fețe" din imaginea Greciei (vezi Ion Barbu, *Opere*, II, ed. cit., p. 165).

[37] Constantin Florin Pavlovici, *Isarlâk – Comentarii la ciclul balcanic al poeziei lui Ion Barbu*, „Viața românească", 1968, 7, p. 46: „ceea ce interesează... e descoperirea sub foi înşelătoare de aparență a durabilului şi a esenței".

Scanned with OKEN Scanner

Aşa cum gloriosul Ilion, antica cetate Troia, redescoperită în anii 1870–1890 de arheologul german Heinrich Schliemann (dar văzută ca prototip sacru), zace sub ruinele altor cetăți, la suprafață rămânând, ca pentru a dovedi ineluctabila degradare a timpului, „o ruşine istorică" – amintea Vladimir Streinu, cel care a observat ascunsele trimiteri –, mica aşezare turcă „de giugiucuri, susaiuri, acadele", Hissarlik[38]. (Numele ei a fost translat, astfel, Isarlâkului barbian.)

De aceea, după intenția autorului, formulată ca motto, poema, care propune, într-o natură căzută, restaurarea *Formei*, a arhetipului conținut de Intelectul universal, poate pleda „pentru mai dreapta cinstire a lumii lui Anton Pann", sau „pentru gloria lui Anton Pann".

Căci acest „geniu impersonal şi fermecător" îi apare drept un avatar al Înțeleptului. Iar când Barbu îl portretizează pe Anton Pann prin paradoxala locuțiune „imobil între strană şi psaltichie", imobilitatea sau stagnarea, cu care, chiar el, într-o scrisoare către Lucian Blaga, nota „neomenescul" (atins şi de vers, definit uneori ca „ardere imobilă şi neprihănit îngheț"[39]), este de aceeaşi calitate cu cea atribuită de Anton Pann lui Ciubăr Vodă: „trăieşte şi nu trăieşte". Nelumeasca stare a fost comentată de Vasile Lovinescu, prin prisma cunoaşterii hermetice închisă în figura Monarhului ascuns: „această inerție exterioară e mărturia unei imuabilități interioare, care nu numai că nu e inerție, dar este Actul prin excelență, *Actus purus* al contemplativului"[40]. Prezență spirituală perpetuă, Pann poate fi văzut şi drept călăuza necesară celui rătăcit încă în ignoranță în drumul către Cetatea sfântă. Aşa cum Virgiliu a fost pentru Dante „il buon maestro", cel chemat să răspundă la greaua întrebare „Che terra è questa?".

Analiza poemei-matcă *Isarlâk* în linia alchimică şi hermetică oferă numeroase chei pentru a sesiza convergența şi unitatea planurilor ei de semnificație.

Forța unei „realități" ce ocultează şi transferă înțelesurile stă în ambiguitatea ei, situație pe care Ion Barbu, familiarizat cu, după el, „misterioasa" teorie a

---

[38] Vladimir Streinu, *Adevărata biografie a lui Arhimede Nastratin*, „Facla", 1935, 17 mai. În mod surprinzător, numele cuprinde termenul *isrâ*, desemnând în *Cartea călătoriei nocturne* a marelui învățat sufi Ibn' Arabî, scriere pe care Guénon a considerat-o modelul *Divinei Comedii*, descinderea în Infern (vezi René Guénon, *Ezoterismul lui Dante*, trad. Daniel Hoblea, postfață Mircea A. Tămaş, Oradea, Editura Aion, 2005, p. 66).

[39] Vezi *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 216, p. 109, şi Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 51.

[40] Vasile Lovinescu, *Monarhul ascuns (permanență şi ocultare)*, Iaşi, Editura Institutul European, 1999, p. 105. Şi aceeaşi imagine la Plotin: „Ne se détournant pas de l'être de l'Un, il ne tourne plus autour de lui-même; mais il reste tout à faite immobile; il est devenu l'immobilité elle-même..." (vezi Plotin, în *Dictionnaire critique de l'ésoterisme*, publié sous la direction de Jean Servier, Paris, P.U.F., 1998, p. 1056).

Scanned with OKEN Scanner

ambiguității și „aplicațiile ei la «analiza transcendentă»"[41], din matematică, cu avantajele echivocului, le proiectează și le fructifică din plin în poezie.

„Sensul pământean și balcanic", prin care, la anii tinereții, poetul își întrevedea „originalitatea lirică", invită însă la depășirea etnicului și descriptivului, tocmai pentru că ele apar ca forme închise față cu amplitudinea lunecătoare, complexă, a ambiguității simbolice, adusă în poezie odată cu Natura, Somnul și Moartea, obsesiile de la care se dezvoltă ciclul. Încât, în aceeași scrisoare în care își asuma rădăcina pământeană, Barbu a putut preciza: „N-am vrut să spun nimic limitat, precis, în *Nastratin*. Am conceput-o muzical: un pretext de visătorie, o viziune concretă, care te poftește să cauți și un sens, dincolo"[42].

Și poema *Isarlâk* este construită din „viziuni concrete", și aici tabloul va fi negat de un „dincolo" simbolic.

Figurile care pot fi unilateral sau greșit interpretate sunt tocmai cele care susțin concretul. „La vreo Dunăre turcească,/ Pe șes veșted, cu tutun" apare ca situare geografică; când totul se petrece, de fapt, într-un microcosm, într-un suflet condamnat la irosire pe orizontala materiei și pentru care a ieși la lumină înseamnă traversarea câmpului morții – mistuirea a ceea ce trebuia nimicit (cu un termen din alchimie, o *separatio*).

Dar, fără percepția dublului mitologic al imaginilor, înțelegerea rămâne trunchiată.

Marea Zeiță[43], principiul feminin universal, întruchipând natura terestră și, deopotrivă, lumina spirituală, a fost numită Țesătoarea, Stăpâna tenebrelor, dar și „câmpie". În Ulster, numele ei, Macha, înseamnă „câmpie"[44], iar ebraicul „afară", *hûs*, tradus în *Biblie* și prin „câmp"[45], seamănă (și nu întâmplător!) cu numele dat complementarului feminin, mitic, al bărbatului, „sordida și divina" domnișoară Hus din poezie.

Determinanta mitologică – câmpia ca denumire pentru lumea cealaltă, întâlnită în *Cartea egipteană a morților*, în folclorul celtic, dar și la Platon, în peregrinarea eshatologică a lui Er – nu-i era necunoscută lui Barbu, care afla în „câmpiile devastate din Valahia" „deja" o inițiere în „cele ale mormântului"[46].

---

[41] Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 211.

[42] Vezi *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 242.

[43] Ioana Em. Petrescu, în *Ion Barbu și poetica post-modernismului*, București, Editura Cartea Românească, 1993, p. 80, vede în Isarlâk pe „Eva cosmică".

[44] Vezi *Rituri ale pământului-mamă*, în Mircea Eliade, *Eseuri*, trad. Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București, Editura Științifică, 1991, p. 272–273; Adele Getty, *La Déesse. Mère de la Nature vivante*, traduit de l'anglais par Christian Vivien, Paris, Seuil, 1992; *Dictionnaire critique de l'ésoterisme*, ed. cit., p. 567.

[45] Vezi *Dicționar biblic*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 1995, p. 237.

[46] Vezi *Cartea egipteană a morților*, îngr. și trad. Maria Genescu, Arad, Editura Sophia, 1993, p. 85; Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, I, București, Editura Artemis, 1994,

Scanned with OKEN Scanner

În poemă, ideea de moarte este adusă de posibila apropiere a Dunării turceşti de Lethe, fluviul uitării, şi de atributele şesului: „veşted" (precum în Eminescu: „Şi totu-mi pare veşted, căzut şi uniform./ Sunt însetat de somnul pământului s-adorm") şi „cu tutun" (tutunul apărând, poate ca în miturile calumetului[47], drept simbol al substanței grosiere ce trebuia sacrificată şi transformată în substanță înălțată, subtilă – „acel fumegat/ Fra Mercur/ De pur augur", invocat în *Ritmuri pentru nunțile necesare*).

Alte conotații ale intrării în nunta subpământeană au fost suprimate, fiindcă trimiterea la un mister se vrea alăturată tăcerii.

În doctrinele mistice, de divinitate se apropie numai cel ce o poartă (sau o aşteaptă) în el însuşi. Iar în cea mai teribilă cădere, dionisiacii, alchimiştii ori Nietzsche întrezăreau şansa urcuşului. De unde şi ruperea de nivel, iluminarea, trecere explozivă, dar necesară „ca o lege a minții", cum scria în *Răsăritul Crailor* (idee exprimată în poezie prin „trebuie"), de la moarte la mutația răscumpărătoare: o viziune salvatoare – cetatea Isarlâk. „La mijloc de Rău şi Bun/ Pân' la cer frângându-şi treapta,/ Trebuie să înflorească:/ Alba/ Dreapta/ Isarlâk!".

Inițial „La mijloc de Rău şi Bun", vers care a stârnit un ecou deosebit datorită interpretării lui – inadecvată, de altfel – prin prisma sensului moral (întrevăzându-se, aici, şi o legătură cu pasivitatea levantină), a fost „La mijloc de râu, vechi, bun". Forma aceasta era mai aproape de situarea mitică, „veche", prin care zeița, mama naturii vii, se identifica cu „râul"[48] – bun, întrucât ținea de inocența naturii necorupte[49].

Trimitea, de asemenea, şi la confruntarea, mereu prezentă în poezie, cu inconştientul, perceput ca moarte şi ca apă. „Drumul sufletului care îşi caută tatăl pierdut, aşa cum Sophia [*labor Sophiae* numea Paracelsus inconştientul] îl caută pe Bythos, conduce de aceea spre acea apă, spre acea oglindă întunecată dinlăuntrul temeiului său", conchidea C.G. Jung, într-unul din eseurile strânse în volumul *În lumea arhetipurilor*[50].

Varianta de vers reținută, mult mai enigmatică, păstrează o intuiție arhetipală valoroasă: în inconştient, în basme, legende şi mituri, ca la originea creației, Binele

---

p. 334; Karl Reinhardt, *Miturile lui Platon*, trad. Christian Schuster, pref. Vasile Muscă, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002, p. 120; *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 142.

[47] Vezi M. Eminescu, *Poezii*, îngr. Perpessicius, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1958, p. 544, şi Vasile Lovinescu, *Însemnări inițiatice*, îngr. Roxana Cristian şi Florin Mihăilescu, Bucureşti, Editura Rosmarin, 1996, p. 163–164.

[48] Vezi *Dictionnaire critique de l'ésoterisme*, ed. cit., p. 567.

[49] „Buna animalitate a vieții" era menționată de Ion Barbu într-o scrisoare (vezi *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 274). La celălalt pol, prin Philon, *râul* se identifica cu Logosul divin.

[50] C.G. Jung, *În lumea arhetipurilor*, trad. şi pref. Vasile Dem. Zamfirescu, Bucureşti, Editura „Jurnalul literar", 1994, p. 54; „E nevoie ca omul să coboare la apă pentru ca să aibă loc însufleţirea apei" (p. 55).

Scanned with OKEN Scanner

şi Răul fac corp comun, nefiind despărţite precum în atotputernicia logicii lui *tertium non datur*.

Isarlâk reprezintă locul unde contradicţia se resoarbe, e un centru sacru, Mijlocul, mediatorul care uneşte.

Închipuit de alchimişti ca piatră suprafirească, germene sau fiu şi având semnificaţia Mântuitorului, „mijlocul", în om, este figurat prin suflet[51].

Anima inter bona et mala sita, sufletul e încă legat de corp, dar deschis către spirit, de la care primeşte viaţă: „Pân' la cer frângându-şi treapta".

Prin „dreapta", *linea media*, Isarlâk se dezvăluie ca Înţelepciune, prin „albă", ca mamă a pietrei şi vas al Artei: „foemina alba", Luna[52]. Apropierea este întărită de relaţia cvasi-conjugală sugerată de formularea „ruptă din coastă de soare".

La fel ca în „facerea" biblică, unde coasta primului om (ebraicul *ţela*, pentru coastă, însemna *parte*), întruchipată mitic în femeie, reprezintă latura lui întunecată, el fiind chemat să şi-o asume printr-o cunoaştere-nuntă întregitoare[53], luna nu e numai luminoasă, ci şi demonică şi ascunsă[54].

Alchimia, oferind soluţii dramei contrariilor, a imaginat conjuncţia Soare-Lună ca simbol al integrării antagonismului masculin-feminin, existent în orice făptură umană.

Tot ea a sugerat o anumită înrudire între Lună şi Pământ[55]. În unire cu Helios, aceasta creşte germenii creatori, dar, încă legată de pământ, îşi face auzit glasul seducţiei, evocând pericolul grav al fascinaţiei materiei.

În poem, glasul ei „galeş, de unsoare" este unit cu ruga muezinului şi cu asfinţitul, încărcat de răsfrângerile tărâmului de „dincolo", patronat tot de Lună.

Conotaţiile implicate menţin continua, însă fulgurant-întrevăzuta dualitate a naturii, cât şi a omului, iar, prin sintagma „ruptă din coastă de soare", coasta, interioară şi obscură, conduce, sugerând analogii, către imaginea „Soarelui... orb, hipogeic..., inimă a Erdei", figură întrevăzută şi comentată de Barbu în poezia lui Novalis, dar preamărită de alchimie ca *Sol terrenus*, „soare interior", *lumen naturae*.

Acest arcan solar situat în inimă a fost numit şi *Dumnezeu secund*, comparat cu aurul şi descris ca *urbs sancta*[56].

Cetatea „rezumă" cuaternitatea, devenind ea însăşi o siglă a unificării. Jung îi pune în lumină semnificaţia pornind de la o axiomă alchimică formulată de Maria

---

[51] C.G. Jung, *Opere complete*, XIV, partea I, trad. Maria-Magdalena Anghelescu, Bucureşti, Editura Teora, 1968, p. 52, nota 37.

[52] Vezi C.G. Jung, *Opere complete*, XIII, trad. Reiner Wilhelm, Bucureşti, Editura Teora, 1999, p. 71. Dar şi piatra filosofală a fost descrisă ca „lapis albus rotundus" (p. 63).

[53] Annick de Souzenelle, *Le Féminin de l'être*, Paris, Éditions Albin Michel, 1997, p. 29 ş.u.

[54] C.G. Jung, *Opere complete*, XIV, partea I, ed. cit., p. 33.

[55] *Ibidem*, p. 121: „Terra fecit lunam", luna, „venter et uterus naturae".

[56] *Ibidem*, p. 53.

Scanned with OKEN Scanner

Egipteanca: „Unul devine doi, doiul trei, din trei apare unul ca al patrulea". „Ceea ce înseamnă, scrie Jung, că, atunci când din al treilea se naşte al patrulea, simultan apare şi unitatea. Partea care s-a pierdut şi care se află în posesia lupilor marii mume [este încă, explică el, ataşată solului matern, inconştientului, şi e considerată funcţie inferioară] reprezintă într-adevăr doar un sfert, dar alcătuieşte împreună cu celelalte trei acea totalitate care suprimă disocierea şi conflictul"[57].

Desigur, nu numai instinctul ce-i poruncea să ridiculizeze derizoriul („blestemata mea «satiriazis»"), ci şi „ştiinţa" alchimică – Paracelsus, supranumit Hermesul german, şi recunoscut de Barbu ca spirit afin („Vrăjit, curbat: un Paracelse"), cu tratatele sale în arta spagirică[58] – şi-au amestecat apele în descrierea Isarlâk-ului printr-o alternare a josnicului cu pozitivitatea.

Precum în alchimie, unde coroana şi sedimentul sunt valori egale, albul irealităţii este opus şi, în acelaşi timp, alăturat varului, ciumei, raialei – acestea exprimând natura stăpânită de forţa negativă, simbolizată prin turci[59]. „– Isarlâk, inima mea,/ Dată-în alb, ca o raia/ Într-o zi cu var şi ciumă,/ Cuib de piatră şi legumă/ – Raiul meu, rămâi aşa!".

„Raiul meu" – raiul, climat al graţiei, al regăsirii, de către om, a identităţii sale originare, redată în *Ezechiel* (48, 35) prin numele Domnului („numele cetăţii va fi: «Domnul este aici!»") – şi „cuib de piatră" sau cupă a Graalului, de o parte, de cealaltă, „leguma", în care doarme spiritul vegetativ, „neajuns" sau inconştient al naturii.

Virtutea vegetativă a fost percepută, însă, de alchimişti şi ca foc cosmic ce îşi aşteaptă, prin Ars Magna, eliberarea – o potenţialitate, neexprimată, a binelui, deci.

Aşa cum în târgul năuc şi hilar ar putea fi văzută, conform simbolului analizat de Jean Chevalier[60], o treaptă în ierarhia iniţiatică. Un centru spiritual, egal sieşi, dar a cărui acoperire exterioară poartă o mască ce dezorientează: „Fii un târg temut [conservând aspectul de *tremendum* al sacralităţii sale], hilar [o contrarietate faţă cu lucrul în sine]/ Şi balcan-peninsular" [în care peninsula atrage înţelesul de „punct critic"[61] al naturii, caracteristic „limbului" – ţinut intermediar între sacru şi demonia fiinţei].

---

[57] C.G. Jung, *În lumea arhetipurilor*, ed. cit., p. 144.

[58] Vezi Archibald Cockren, *Alchimia*, trad. Ana Precup şi Ramona Ardelean, Bucureşti, Editura Herald, 2005, p. 42, şi Theophrastus Ph. Paracelsus, *Ars Alchimica. Şapte tratate în care se vorbeşte despre natura, ştiinţa şi arta spagyrică*, trad. Ilie Iliescu, Bucureşti, Editura Herald, 2005.

[59] C.G. Jung, în *Psihologie şi alchimie*, II, trad. Maria Magdalena Anghelescu, Bucureşti, Editura Teora, 1996, p. 149, citează pe Nicolaus Melchior din Sibiu care, descriind procesul alchimic în formă liturgică, scria: „Christoase, sfinte, piatra binecuvântată a cunoaşterii artei, tu care pentru mântuirea turmei ai aprins lumina ştiinţei, pentru nimicirea turcilor!".

[60] Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicţionar de simboluri*, III, ed. cit., p. 359 (*Târg*).

[61] Vezi I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 116: „Increatul cosmic: adică existenţele embrionare, germenii, peisajele nubile, limburile..., punctele critice ale unei naturi întregite prin

Scanned with OKEN Scanner

În Isarlâk-ul patronat de zeița care ucide, întoarce sorții și este, precum Venus, stăpâna aerului[62], se produce dorita inversare a drumului omului adevărat: sub forma sacrificiului, situat în suflet, dar redat ca într-un scenariu al Misteriilor. „La fundul mării de aer/ Toarce (Să torci) gâtul, ca un caer,/ În patrusprezece furci/ La raiele;/ rar (nu la), la turci!".

Sufletul, explică Paracelsus (*De vita longa*), are o parte incoruptibilă, ce locuiește în foc și în inimă, și alta pătimitoare, încă însuflețită de natură. El e împlinit de aer și e ridicat la Mijloc, „în afara a ceea ce sub care a zăcut ascuns"[63]; căci aerul, ce conține fantezia, e și simbolul alchimiei.

Tot o înălțare este și ținta ritualului atroce al toarcerii gâtului – gâtul, parte independentă de corpul fizic, supranumit „Poarta zeilor", nivelul unde „omul devine Cuvânt"[64] –, la patrusprezece raiale, în patrusprezece furci.

Înălțare-spânzurătoare pe crucea în formă de Y[65], care e și forma furcii cu doi dinți (grecescul *stauros*, pentru cruce, a fost chiar tălmăcit în *Vechiul Testament* prin *tālâ*, cuvântul ebraic care înseamnă spânzurătoare[66]).

Jertfiți în calitatea lor de greșiți „pentru păcatele de somn, prostie, îmbuibare" sunt chiar aleșii, „raielele", întrucât „cunoașterea mântuitoare" e interzisă, preciza altundeva poetul, naturilor plebeiene. Precum în străvechi și stranii credințe ale morții și renașterii, sufocarea lor arată atât dizolvarea vechiului ciclu, cât și necesara reorientare a „respirației" înspre interior[67].

14 este numărul sfinților salvatori; regele sfâșiat, Osiris, a fost recompus de Isis din 14 părți; mielul era înjunghiat în a 14-a zi a lunii întâia și pe 14 Nisan tradiția situează moartea lui Adam, întâiul căzut, ca și jertfa glorioasă a lui Isus, iar în Asia Mică se celebrează Paștele; 14 tineri cretani erau, după legendă, sacrificați Minotaurului; al 14-lea punct în instrucția cerută unui cavaler al Rosacrucii este Cuvântul pierdut; 14 sunt etapele în urma cărora substanța alchimică devine

---

adaosul unor existențe ideale". Baudelaire și-a intitulat poemele, inițial, *Les Limbes*, titlu care i-a fost refuzat și transformat în *Les fleurs du mal* (vezi Marcel Constantin Saraș, *Sensul simbolic la Baudelaire*, „Jurnalul literar", I, 1939, 28).

[62] Vezi C.G. Jung, *Opere complete*, XIII, ed. cit., p. 190, nota 171.

[63] *Ibidem*, p. 145.

[64] „Redă vertebrelor gâtului meu vigoarea de odinioară,/ Ca nimic să nu le poată sfărâma și nici să mă doară!/ Întăriți-mă zei, să pot rezista și să mă feresc/ De cei ce l-au tăiat în bucăți pe Tatăl meu ceresc,/ Iată că pun stăpânire pe cele două Pământuri" se spune în *Cetatea egipteană a morților* (ed. cit., p. 84), la capitolul *Pentru reîntregirea Trupului, Dincolo*. Vezi și Annick de Souzenelle, *Oedip interior*, trad. Margareta Gyurcsik, Timișoara, Editura Amarcord, 1999, p. 55: „la nivelul gâtului, acolo unde omul devine Cuvânt și tinde către Vocea una".

[65] Vezi *Encyclopédie des symboles*, édition française établie sous la direction de Michel Cazenave, Paris, Le Livre de poche, 1996, p. 697: crucea în formă de Y, simbol al Trinității.

[66] Vezi *Dicționar biblic*, ed. cit., p. 304.

[67] I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 88 și *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 119. Vezi și Mircea A. Tămaș, *Arta regală și franc-masoneria*, Oradea, Tipografia Aion, 2005, p. 150–151.

Scanned with OKEN Scanner

tămăduitoare; lira orfică are 14 coarde, figurând Spiritul universal; nu în ultimul rând, „în al patrusprezecelea an al vieții sale, Eu, Isus, Viața voastră, am venit să locuiesc în pântecele ei din propria mea voie", se arată în *Evanghelia* apocrifă *Pseudo-Matei*[68].

În sfera acestei simbolici a răscumpărării, şi aşa cum „fiul înțelepciunii [alchimice] se naşte în aer"[69], le va fi dată şi celor 14 posibilitatea de a făptui transfigurarea lumii, întruchipând, odată cu „toarcerea" şi rotirea în sens contrar a fusului destinului omenesc, arhetipul *Salvator salvatus*, motivul major al ciclului.

Spiritul se arată şi – ca vinul ce ridică „soarele interior"[70] – va însufleți cetatea, încă unitate „contradictorie", loc al divizării („în patrusprezece"), dar şi al reunificării omului întru o a doua naştere.

Cu haină profană, el este Nastratin, năzdrăvanul fiu şi filosof al Isarlâk-ului. Însă, prin umor şi fermecătoare magie, ambele conținute în hazul ce îi era atribuit („Beată numai de un vis" sau „Beată, într-un singur vin./ Hazul Hogii Nastratin"), Nastratin îl arată pe Hermes sau Mercurius duplex, „logosul devenit lume", materie a Pietrei şi mare inițiat, cel care, prin subtilitate, cuvânt, imaginație, schimbă direcții şi „conține tot ceea ce caută înțelepții"[71].

Dar unei mulțimi haotice („Gâzii, printre fete mari,/ Simigii şi gogoşari/ Guri cască când Nastratin..."), nepregătită, minunile ciudatei alchimii îi par amuzante scamatorii, iar el, un biet „vrăjitor anapoda"; când, în secret, este transformatorul, regeneratorul vieții.

Rafinează inul, unul din simbolurile alchimice pentru materia rudimentară[72], în „alba combustie" a transfigurării, amintită în *Veghea lui Roderick Usher* şi redată în poem (în acord cu concepția alchimică, paracelsiană, potrivit căreia focul ce urmează să-l calcineze regenerându-l pe om e o forță plăsmuitoare străină de focul comun) prin „jarul alb"[73].

În mistica Orientului a vinde o perlă corespundea răspândirii ştiinței sacre; iar Nastratin aduce „acelor case" [*casă*, la fel *cort*, având înțelesul de interioritate]

---

[68] Vezi Vasile Turcu, *Naşterea Maicii Domnului în texte străvechi*, „Magazin", 2007, 36.

[69] După C.G. Jung, *Opere complete*, XIV, partea I, ed. cit., p. 127.

[70] *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 235.

[71] Vezi C.G. Jung, *Opere complete*, XIV, partea I, ed. cit., p. 99; Françoise Bonardel, *Hermetismul*, trad. Beatrice Stanciu, Timişoara, Editura de Vest, 1992, p. 99; Paracelsus, *Ars alchimica*, ed. cit., p. 11; *Code I: ruses (occultation de la conduite)*, în Pierre A. Riffard, *L'Ésoterisme*, Éditions Robert Laffont, 1990, p. 263.

[72] Vezi Éliphas Lévy, *Cheia marilor mistere*, trad. Maria Ivănescu, Bucureşti, Editura Antet, p. 267.

[73] Într-un vers la care s-a renunțat, Nastratin „zvânta" cu o iască (latinul *esca* = medicament, hrană) inul sufletului, aflat în exaltația mortificantă a umezelii inconştientului, recunoscută astfel de Paracelsus, dar şi de Heraclit, pentru care doar sufletul uscat este înțelept şi bun (Vezi Ion Banu, *Heraclit din Efes*, trad. A. Piatkowski şi I. Banu, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1963, p. 252, fragm. 36 şi 19).

Scanned with OKEN Scanner

pietre, inele, fireturi – opinci pentru hagialâk sau căi simbolice pentru a pătrunde într-un loc sfânt.

„Odinioară aveai în hruba ta nişte câni sălbatici, dar s-au prefăcut în păsări şi cântăreți plăcuți", profețea Nietzsche; Artemis, zeița fecioară, era însoțită de o ceată de copoi gata să sfâşie, operație care preceda restituirea unui trup nou; Nastratin, exorcizând, într-un spațiu-plasă magic („leasă"), copoii forței sălbatice, îi preschimbă în inofensivi cățel de usturoi: „Vinde-în leasă de copoi/ Cățel iuți de usturoi".

Umilul bulb ascunde şi el un conținut prețios, întrucât este legat de Mercurul viu sau „iute"[74], pe care îl reprezintă, iar puterea lui vindecătoare este prezentă, de Rusalii, în ritualul Căluşarilor, şi, mai adânc în timp, în riturile de înnoire din Tracia.

Semnalăm aceeaşi metamorfozare, prin usturoi, a banalului, implicată în frângerea antinomică existență–principiu, într-un poem al lui T.S. Eliot intitulat *Burnt Norton* şi pus tot sub semnul lui Heraclit, „Obscurul": „Safir şi usturoi se strânge/ Noroi pe osii aplecate/ Se răsuceşte tril în sânge/ Sub rănile cicatrizate/ Din luptele de mult uitate./ Şi scris e dantul în artere.../ Prin iarbă, jos, strivind verdeața,/ De câini mistreții sunt vânați..."[75].

Dantul acesta, joc al schimbărilor şi expresia creației de sine a omului, este jucat şi de Nastratin, când, în lumea închisă a athanorului (cazan de coacere şi de eliberare, prin volatil, din inerțiile materiei, văzut drept corp, al său şi al Operei), el impune un ritm, un principiu organizator, muzical, prin care, în rezonanță, „sună" şi devine perceptibil întreg universul: „Joacă, şi-n cazane sună/ Când cadâna curge-în Lună".

Piatra este rezultatul acestei unități interioare, identificată în *syzygia*, aluziv amintită, Mercur/Nastratin şi Luna/Cadână, Soție. Iar armonia muzicală apare, aici, drept un mod de a se orienta în multiplicitate, în nesfârşita curgere vegheată de Lună (pe care, în *Physica Trismegisti*, Dorneus o înfățişa ca purtătoarea, prin cânt, a fătului spagiric).

Barbu continuă să oculteze prețioasa esență a lui Mercur, salvatorul aflat într-un „pogorâmânt" sacrificial asemănător *kenozei* lui Christ. În acord cu trăsăturile balcanice, de lume a amestecului şi labilității, trecute în masca Isarlâk-ului, locul întrupării, portretul lui Nastratin se conturează în linii burleşti[76]: „Deschideți-vă, porți mari!/ Marfă-aduc, pe doi măgari,/ Ca să vând acelor case/ Pulberi de pe lună rase/ Şi-alte poleieli frumoase;/ Pietre ca apa de grele,/ Ce fireturi, ce inele,/ Opinci pentru hagialâk/ – Deschide-te, Isarlâk!".

---

[74] Vezi Diana Fernando, *Alchimia*, trad. Mihnea Columbeanu, Bucureşti, Aldo Press, 1999, p. 52.

[75] T.S. Eliot, *Poeme*, trad. Aurel Covaci, pref. Nichita Stănescu, Bucureşti, Editura Albatros, 1970, p. 131–132.

[76] Vezi şi *Un maestru al esoterismului sub înfățişare burlescă*, în André Nataf, *Maeştrii ocultismului*, trad. George Anania şi Matilda Banu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995, p. 316.

Scanned with OKEN Scanner

Mistica musulmană numea prin „călători" o categorie de inițiați aflați în perpetuu colind. Pelerin și negustor-călător, Nastratin stârnește nedumerire, pentru că mărfurile sale, prezentate în paradoxale cuvinte-materii, de fapt extrag din lume o suprarealitate: „pulberi de pe lună rase" (cu puterea Pulberii de proiecție alchimice?), „poleieli" (altădată prin ele Barbu marca versul), „pietre ca apa de grele" (imagine-cifru pentru „apa albă și grea", argintul viu, agentul Operei, cu trimiteri și către inconștientul-apă[77], primejdios, dar necesar întregirii Pietrei).

Toate aceste bogății apar purtate de doi măgari. Ca la Misterele Eleusine, unde măgarii transportau bagajele inițiaților[78].

Obtuzele făpturi, demne de dispreț, cărora, spunea sarcastic Heraclit, le plac mai mult paiele decât aurul, sunt o imagine vie a coincidenței opuselor. Și, după o demonstrație făcută de Giordano Bruno, în *Asino cillenico*, anexa la cartea sa *Cabala del cavallo pegaseo* (pe larg analizată de Nuccio Ordine într-o lucrare specială, *Cabala măgarului*[79]), asinul îl reprezintă, în formă joasă, chiar pe Mercur, purtătorul influenței spirituale.

Nastratin-Mercur adevereşte, precum Isus, „pământarea Spiritului", dar, după cum Christ a sfărâmat porțile Iadului, și el cheamă spița terestră la eliberare: „Deschide-te Isarlâk!", „Deschideți-vă, porți mari!" („Porțile mari" indică, poate, același plan ca la templul lui Solomon: conceput cu 7 porți, acesta avea și o a 8-a, sacră, ce nu se deschidea decât pentru Mesia[80].)

Ambiguitatea, dusă, în poem, la maximum datorită dublului Mercur/Christ atribuit lui Nastratin, după invocația profetică și oarecum mai explicită, se reinstalează și pune în joc o altă față a polimorfismului său, exprimată în imaginea-arhetip a mugurului și în trimiterile către copilul divin: „Deschide-te, Isarlâk!// Să-ți fiu printre foi un mugur".

Pornit de la rădăcina obscură, anulând antagonismul părților despărțite în promisiunea ființei lui noi, de vârf și de frunză, mugurul (odată cu el, Alesul) se ridică purtând în inimă plodul nemuritor, germenele de aur sau lumina naturii, căruia, într-un vechi text chinezesc, prezentat de C.G. Jung, în *Studii despre reprezentările alchimice*, i se mai spune și „încăperea cerului originar" sau „sala de purpură a orașului de nefrit". (Umbra mitică a orașului sacru interior stăruie asupra Isarlâk-ului, amestecându-se cu alte înfățișări, între care și Curtea-Veche, pentru romanul lui Mateiu Caragiale.)

---

[77] C.G. Jung, *Métamorphoses de l'âme et ses symboles*, préface et traduction d'Yves le Lay, Paris, Georg Éditeur, 1993, p. 540.

[78] Vezi Pierre A. Riffard, *L'Ésoterisme*, ed. cit., p. 398.

[79] Nuccio Ordine, *Cabala măgarului. Asinitate și cunoaștere la Giordano Bruno*, trad. Aurora Martin, București, Editura Humanitas, 2004.

[80] Éliphas Lévi, *Misterele Kabalei*, trad. Maria Ivănescu, București, Editura Antet, 1998, p. 79.

Scanned with OKEN Scanner

„În vezica-germene, scria Jung, conştiinţa şi viaţa (sau «esenţă» şi «viaţă») sunt încă o «unitate», «amestecate indisolubil precum sămânţa focului în cuptorul purificator». «Înlăuntrul vezicii germene se găseşte focul domnitorului». «Toţi înţelepţii şi-au început truda cu vezica germene»"[81].

Întrupare însufleţită, „mugurul" înseamnă triumful forţei de regenerare a vieţii şi restituirea temeiului ei. Poetul, alesul, omul treaz, cel prin care materia se ridică şi se mântuieşte, impune lumii, asemenea lui Mercur, care, purificându-se, acţionează asupra tuturor metalelor primenindu-le, asemenea mugurului, reintrarea în normele ontologice.

Faţă de „specularitatea fantomatică" din ciclul *Joc secund*, perceperea prin natură a spiritului, în ciclul *Isarlâk*, interesează încă mai mult şi pentru că, prin om ca mediator, se arată în operă traseul unei culturi care, implicit, se cere realizată.

De aceea, ultima parte a poemului a fost şi este mereu citată, în ea întrevăzându-se nu numai „fiinţa orientală" a poetului, ci şi trăsăturile posibile ale unui ethos naţional: „Să-ţi fiu printre foi un mugur./ S-aud multe, să mă bucur/ La răstimpuri, când Kemal,/ Pe Bosfor, la celalt mal,/ Din zecime, în zecime,/ Taie-în Asia grecime;// Când noi, a Turchiei floare,/ Într-o slavă stătătoare// Dăm cu sâc/ Din Isarlâk!".

Secvenţa care ar indica înlănţuirea în lumea exterioară şi în istorie – „s-aud multe, să mă bucur... când Kemal... taie-în Asia grecime" [Kemal Atatürk, general naţionalist, întemeietorul statului turc modern, i-a alungat (expatriat) pe greci din coloniile lor din Asia Mică] –, derutantă după ce imaginea lui Nastratin, cu învăluirile ei arhetipale şi mitice, era raportată la hermetism şi, deci, „centrată în jurul sursei unice şi transcendente a oricărei existenţe"[82], în fapt, nici ea nu o poate nega.

Teosoful german Franz von Baader, unul din primii filosofi ai Naturii şi hermeneut al scrierilor lui Jakob Böhme, a exprimat raportul dintre Natură şi Dumnezeu în parabola rădăcinii şi tulpinei, *tăierea* figurând clar separarea de principiu.

Sub forma înfruntării esenţei şi inautenticului în om, o regăsim reluată de Nichita Stănescu: „Când ajunge lemnul la putere,/ mai întâi îşi *taie* rădăcina, /mai apoi a frunzelor muiere/ şi dantură/ sfârtecând lumina". Ori „Rupt e lemnul tău, Bizanţe,/ De străini din tată, dar din mamă fraţi".

Lemnul, metaforă, venind de la antici şi mistici, a omului patimilor, impusă în poezia noastră de Ion Barbu, intră în poemul lui Nichita Stănescu *Lupta inimii cu sângele* cu accepţia pe care i-o dădea Pitagora, când profeţea că nu orice lemn este bun să-l modeleze pe Mercur, iar acesta se închide cu dureroasa recunoaştere a limitei: „Dar ce înseamnă...„Doamne/ ce înseamnă «a pierde-pierdere»?"[83].

---

[81] C.G. Jung, *Opere complete*, XIII, ed. cit., p. 24.

[82] Titus Burckhardt, *Alchimia*, trad. Luana Schidu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998, p. 22.

[83] Nichita Stănescu, *Necuvintele*, Bucureşti, Editura Tineretului, 1969, p. 33.

Scanned with OKEN Scanner

Fără să fie de prim-plan, ca în *Lemn sfânt*, metamorfoza lemnului, subiacent, prin „taie", este anunțată de *Isarlâk*.

Rădăcinile raționalității grecești încă țineau de moștenirea dionisiacă și orfică venită din Tracia și din Asia Mică, de hermetismul Alexandriei[84]. Asia arhaică, arăta Mircea Eliade, era deținătoarea unei tradiții spirituale unice, aducând o viziune primordială asupra vieții[85]. Criza civilizației științifice grecești a fost legată, a susținut Ion Barbu ca matematician, de imposibilitatea ei de a concepe numărul irațional[86]. În alt plan, Jung avertiza asupra primejdiei separării conștiinței de fundamentul ei instinctiv[87].

Dar dacă, în acel aparent subiectiv, și de mirare, „să mă bucur", adresat neajungerilor lumii, poate intra – ca într-o definiție a umorului dată de George Barițiu – ceva „batjocoritoriu vrednic de iubire"[88], precumpănitoare rămâne, însă, aici, „vederea" atotștiutoare a înțeleptului. Pentru el, contradicțiile dureroase, răul și binele, fac parte din proces, iar nimicirea poartă cu sine bucuria eliberării, rădăcina unică fiind prezentă în toate, fie ca eterogenitate, fie ca identitate. Și, prin această conștiință (hermetică) a relativului supus unității – Toate sunt una –, Barbu a putut recunoaște în umorul balcanic o „ultimă Grecie".

„E posibil? Atâta tristețe sacră pentru un fapt de Istorie"[89], se întreba Ion Barbu la audiția celei de a șaptea simfonii a lui Beethoven, inspirată de Napoleon, descumpănit într-un fel, întrucât el îmbrățișa acea circularitate a naturii și a divinității în care contingentul nu e decât accident.

Cum floarea urmează simbolismul purtătorilor de lumină, sub semnul cuprinderii vizionare a întregii urzeli de către floarea aleșilor Turchiei se înscrie și concluzia procesului de creștere din întuneric și de sinteză spirituală interioară reprezentat prin Mercur/Nastratin: „Când noi, a Turchiei floare,/ Într-o slavă stătătoare/ Dăm cu sâc/ Din Isarlâk!"[90].

Din nou în răspăr cu „certitudinea impasibilă" a traseului uroboric al conștiinței înalte, apare, datorită lui „dăm cu sâc", nuanța unei satisfacții, dacă nu răutăcioase, măcar implicând o lejeritate, și ea de neacceptat din perspectiva întregului.

---

[84] *Dictionnaire critique de l'ésotérisme*, ed. cit., p. 983.

[85] Mircea Eliade, *Drumul spre centru*, îngr. Gabriel Liiceanu și Andrei Pleșu, București, Editura Univers, 1991, p. 169.

[86] I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 234.

[87] C.G. Jung, *Opere complete*, XIII, ed. cit., p. 43.

[88] Vezi Val. Panaitescu, *Humorul*, I, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 19.

[89] *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 140.

[90] La fel, în Philon din Alexandria: „Cetatea lui Dumnezeu evreii o numesc Ierusalim, care prin interpretare înseamnă «Vederea Păcii». De aceea nu căutați Cetatea Celui-ce-este în locurile de pe pământ, căci nu-i făcută din lemn și pietre, ci [căutați-o] în sufletul ce nu poartă război, ci le dăruiește celor cu vederea ascuțită, o viață contemplativă și pace". După George Robert Mead, *Hermes Trismegistos. Gnoza și originile scrierilor trismegiste*, trad. Al. Anghel, București, Editura Herald, 2007, p. 174.

Scanned with OKEN Scanner

Este ea, prin fire nevăzute, legată de puterea „contemplației în suferință", virtutea prin care orientalii, pentru că nu văd lumea după criterii individuale, nu sunt striviți ori „întorși la animalitate" de nicio lovitură?

„Există în folclor și în obiceiurile românești rurale o sumă de amănunte care ne îndrituiesc să credem că noi suntem sau am fost unul din puținele neamuri europene care au experimentat contemplația în suferință"[91], a susținut Mircea Eliade.

Contemplație în suferință sau, după Heraclit, „nevinovăție" a jocului ca atotputernicie a „focului veșnic viu", motor al universului, în care Unu e identic cu Multiplul?

Heraclit, cel căruia antichitatea târzie i-a zis „filosoful care plânge", iar Nietzsche, consacrându-i, cu mare admirație, un amplu comentariu în *Naşterea filosofiei în epoca tragediei greceşti*, îl vedea „asemenea Zeului contemplator".

„În fața privirii sale de foc – spunea Nietzsche despre Heraclit – nu mai rămâne nici o picătură de nedreptate în lumea care i s-a revărsat în jur; și chiar acea piedică pe care am putea-o numi cardinală, întrebarea cum anume focul cel pur se poate absorbi în forme atât de impure, e depășită de el printr-o contemplație sublimă. O devenire și o trecere întru pieire, clădirea și distrugerea, fără nici o compensare morală, într-o nevinovăție, veșnic rămânând asemenea sieși, nu are pe lumea aceasta decât joaca artistului și a copilului. Și astfel, așa cum se joacă artistul și copilul, se joacă și focul care trăiește veșnic, clădește și destramă, în nevinovăție – și jocul acesta îl joacă Eonul cu sine însuși"[92].

Oricum ar putea fi, și o poemă inițiatică niciodată nu se va dezvălui în totalitate, întrucât propune cucerirea sensului ascuns, „Dăm cu sâc/ Din Isarlâk!" rămâne o formulă concluzivă percutantă, subliniată cu bună știință.

Pentru că, pe de o parte, ea vine din cutezanța sfidătoare, gata de a dinamita limitările normalului, a măscăriciului[93], creatorul-mântuitor Nastratin/Mercur, pe de alta, pentru că sugerează cum că jocul fețelor schimbătoare, „dibuitor" în raport cu slava „stătătoare" a esenței, egal oglindindu-se în ea însăși, este oprit în „acea înflăcărare bărbătească de a se apleca asupra evenimentelor pentru a le extrage semnificația eternă", pomenită altundeva[94] – lege a întemeierii lăuntrice și singura, paradoxală, „înaintare".

---

[91] După Olga-Alexandra Diaconu, *Creație și creativitate în viziunea lui Mircea Eliade*, Iași, Editura Sedcom Libris, 2001, p. 125.

[92] Friedrich Nietzsche, *Naşterea filosofiei în epoca tragediei greceşti*, trad. Mircea Ivănescu, pref. Vasile Muscă, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002, p. 51–52.

[93] În *Nastratin Hogea la Isarlâk*, Nastratin e numit chiar „soitariu" („măscărici", în limba turcă, ne atrage atenția Victor Ivanovici, în prefața la Ion Barbu, *Joc secund*, *Juego segundo*, ediție bilingvă româno–spaniolă, trad. Victor Ivanovici și Omar Lara, București, Editura Minerva, 1981, p. 47).

[94] *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 156.

Scanned with OKEN Scanner

„Niciodată piatra nu va da Bucureştiului un sfert din strălucirea marilor cetăți din Apus. Civilizația noastră e sortită să se petreacă în virtual şi interior. Neputând clădi în afară (e şi prea târziu şi prea zadarnic pentru asta), în inimile noastre se cade să întemeiem: – turnuri vibrătoare, speranței..., adâncimi soarelui netemporal”[95].

Din primordialul identificat cu Orientul[96] – „L'Orient que tu portes en toi-même”, cum scria Villiers de l'Isle Adam, în *Axël* –, trecând prin răscrucea naturală a pământului omenesc, lăuntricul poartă, odată cu „soarele netemporal”, centrul lui, puterea de ardere şi de sporire, pentru ca pământul negru (*kem*, ce a dat *alchimie*) să învie, prin cuvânt, „fără chip lumesc, fund de rai”[97].

În felul acesta, format în Germania, țară pe care Edgar Quinet, în *Le Génie des religions* a caracterizat-o drept Orientul creştin şi Asia Europei, Ion Barbu, ce se recunoştea „armean şi romantic”, dar care s-a aflat în război declarat cu tradiționalismul placid (ultragiat de „atâtea «Tebaide», «Bizanțuri» şi, vai, – atâția... «Maeştri Manole» umflați, nefaşti...”[98]), leagă cu marile tradiții ale Orientului[99], pentru care înțelepciunea trebuia să treacă prin viață.

O învățătură ce continuă să rămână fundamentală, atâta vreme cât, pentru lumea apuseană, percepția Orientului spiritual şi simbolic a pus în evidență necesitatea, examinată şi exprimată mai ales de C.G. Jung, de a lua, cum spune el, „legătura cu ceea ce este încă străin în noi”.

Dar şi pentru că alchimia, prin care André Breton celebra „L'Orient vainqueur”, a propus artei, odată cu omniprezența lui Hermes şi cu legea analogiei, un spațiu-„loc” mediator sau liant, unde, prelucrându-se materia brută în suflul unei „nelinişti” personale, împerecheată „cu «marele ritm» al lumii”, este căutată „transmutația esențialului”[100].

În acest *mundus imaginalis* afla inițiatul oriental realitatea plenară şi adevărată a omului.

E ceea ce a reuşit să evoce Ion Barbu prin *Isarlâk*, în ciclul pe care îl vedea încă nedesprins din ganga „nămoloasă”[101] a materialității; însuflețit, însă, adeverind „o fizică a Resurecției”[102], acesta aruncă în joc o polifonie şi o putere a imaginii tot atât de bogată cât şi *Jocul secund*.

---

[95] *Răsăritul Crailor*, în Ion Barbu, *Poezii*, ed. cit., p. 330.

[96] Vezi şi Rimbaud, *Imposibilul*: „mă întorceam în Orient şi la înțelepciunea dintâi şi veşnică”..., „te afli în Occident, însă eşti liber să locuieşti în Orientul dumitale, cât de străvechi ți-l doreşti... Nu te socoti un învins” (Arthur Rimbaud, *Integrala poetică*, ed. cit., p. 172). Vezi şi Orientul ca metaforă a aurului filosofal, în *Dictionnaire critique de l'ésotérisme*, ed. cit., p. 985.

[97] *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 110.

[98] *Ibidem*, p. 109.

[99] Tudor Vianu, *Ion Barbu*, ed. cit., p. 35.

[100] Françoise Bonardel, *Filosofia alchimiei*, ed. cit., p. 87 şi 119.

[101] *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 243.

[102] Vezi Henry Corbin, *op. cit.*, p. 10 şi 32.

Scanned with OKEN Scanner

ION BARBU. LE RETOUR À LA « TERRE ». ISARLÂK, MYTHE DE L'INTÉRIORITÉ

RÉSUMÉ

La lecture du poème *Isarlâk* et du cycle (dont il fait partie et auquel il prête son titre) en entier, qui clôt l'unique livre de poésie de Ion Barbu, réceptive aux connotations symboliques, archétypales, émises partout en réseau de métaphores, suggestions rituelles et « allusions » alchimiques, numérologiques, en général, ésotériques, en permet une interprétation initiatique, sous le signe de laquelle l'espace imaginaire, poétique, de *Isarlâk*, se laisse situer entre l'« enfer » du cycle *Uvedenrode* et la pureté incantatoire des poèmes hermétiques qui ouvraient le *Jeu second* de 1930.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iaşi, str. Codrescu, nr. 2

Scanned with OKEN Scanner

POETICA GENULUI TRAGIC ÎN ITALIA. ARISTOTEL ŞI INTERPREŢII SĂI DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

GABRIELA E. DIMA

Deşi vorbeşte de tragedie, comedie, epopee, ditiramb etc., Platon nu încearcă o clasificare riguroasă a genurilor literare. Cea mai dezvoltată tentativă de încadrare a scrierilor existente în anumite categorii este cea din *Cartea III* a *Republicii*, în care Platon împarte operele literare în trei categorii, în funcţie de gradul în care acestea sunt sau nu mimetice:

> „În poezie şi în povestirile mitologice, există un /tip de istorisire/ întemeiat întru totul pe imitaţie – aceasta este, cum spui, tragedia şi comedia; există apoi un tip întemeiat pe expunerea făcută de către poetul însuşi – vei găsi acest tip cel mai bine /reprezentat/ în ditirambi; şi, în sfârşit, mai este un tip bazat pe ambele feluri, pe care îl afli atât în poezia epică cât şi în multe alte locuri..."[1].

Astfel, el distinge între imitaţia integrală, specifică artei dramatice, imitaţia parţială din epopee şi lipsa imitaţiei, atunci când poetul se transformă în povestitor care relatează din exterior faptele, fără să se implice în desfăşurarea lor, sau atunci când poetul se abandonează unor efuziuni lirice care dau glas propriilor sentimente.

Platon nu intenţionează să iniţieze o teorie a genurilor, ci doar se serveşte de aceste observaţii pentru a alcătui o ierarhie a diferitelor tipuri de poezie, pe baza căreia să justifice excluderea artei dramatice din statul său, ca fiind cea mai îndepărtată de adevăr prin caracterul ei de imitaţie totală.

Răsturnând ierarhia platoniciană, care situa imitaţia dramatică pe treapta cea mai de jos, Aristotel susţine superioritatea tragediei, datorată capacităţii de a produce desfătare în cel mai înalt grad:

> „Ce e concentrat produce mai multă plăcere decât ce se întinde pe un timp îndelungat. [...] E evident că [tragedia] întrupează o mai aleasă formă de artă, ca una care-şi atinge ţelul într-un chip mai deplin decât epopeea"[2].

---

[1] Platon, *Republica*, 394b–c. (Pentru datele complete privind autorii şi operele citate în cuprinsul articolului sau în note, vezi lista bibliografică de la sfârşit. Toate traducerile din autori italieni ne aparţin.)

[2] Aristotel, *Poetica*, 1462b1–15.

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 201–226

Scanned with OKEN Scanner

Astfel, ea întrece epopeea prin folosirea de mijloace proprii, prin concentrarea acțiunii și prin participarea intensă a spectatorilor, grație *mimesis*-ului absolut[3].

Plecând de la clasificarea din *Republica* lui Platon, Aristotel definește cele trei genuri clasice, epic, liric și dramatic, acesta din urmă cu două forme, tragedia și comedia. Deosebirile dintre ele nu mai privesc gradul de participare la imitație, ci mijloacele de care se servește fiecare, subiectul pe care îl imită și modalitatea prin care se realizează imitația[4]. Combinațiile acestora duc la individualizarea diverselor genuri.

În cazul artei dramatice, sunt folosite toate mijloacele posibile (cuvinte, ritm, melodie și măsură/armonie), iar modalitatea de dezvoltare a subiectului este de a aduce în fața spectatorului acțiuni în derulare. Distincția dintre tragedie și comedie are la bază, așa cum sublinia și Platon, seriozitatea subiectului și a personajelor. În tragedie, subiectul imită faptele alese ale unor eroi deosebiți, năzuind să-i înfățișeze pe oameni mai buni decât în viața de toate zilele[5]. Într-o definiție devenită celebră, tragedia este:

> „...imitația unei acțiuni alese și întregi, de o oarecare întindere, în grai împodobit cu felurite soiuri de podoabe, osebit după fiecare din părțile ei, imitație închipuită de oameni în acțiune, ci nu povestită, și care stârnind mila și frica săvârșește curățirea acestor patimi"[6].

Plasarea de către Aristotel, dar și de lumea romană, a tragediei deasupra tuturor celorlalte genuri literare se va menține în spațiul italian și va sta la baza atenției pe care literații italieni i-o vor acorda începând cu secolul al XVI-lea, când se asistă la o adevărată tentativă de reînviere a tragediei antice. Din punctul de vedere al teoriei genului, secolul al XVI-lea reprezintă o perioadă de căutări, ezitări, dezbateri și încercări literare care au drept punct de plecare *Poetica*, fie prin acceptarea necondiționată și rigidă a regulilor desprinse din aceasta, fie prin negarea cvasitotală a preceptelor antice. Tipice sunt oscilațiile structurale, ca și apariția unor noi tipuri de tragedie, precum tragedia iezuită ori cea burgheză, sau chiar a unor noi genuri, ca melodrama și tramelogia[7].

Eșecul majorității tragediilor scrise în această perioadă, ca și excesele tragediei baroce au drept rezultat modificarea, în secolul al XVIII-lea, a concepției

---

[3] De altfel, Aristotel susține superioritatea genului dramatic în general, preferând tragedia, epopeii și comedia, versurilor iambice: „De cum și-au făcut apariția tragedia și comedia, cei din fire înclinați spre una sau cealaltă din aceste forme ale poeziei au pornit să scrie, unii, comedii în loc de versuri iambice, alții, tragedii în loc de epopei, ca unele ce erau mai ample și mai prețuite decât manifestările anterioare" (*ibidem*, 1449a1–5).

[4] Cf. *ibidem*, 1448a25.

[5] Cf. *ibidem*, 1448a15.

[6] *Ibidem*, 1449b20–25.

[7] Deși lucrarea de față are în vedere doar tragedia în forma ei pur dramatică, importanța discuțiilor privitoare la apropierea melodramei de tragedia greacă, precum și întrepătrunderea ideilor exprimate atât de teoreticienii tragediei, cât și de cei ai melodramei ne-au determinat să nu excludem referirile la melodramă ca tragedie cântată, fără însă a insista asupra ei.

Scanned with OKEN Scanner

asupra folosirii ca normă a *Poeticii*[8]. Admirator declarat al lui Aristotel, Gravina reia în lucrarea sa multe din ideile anticilor, precum derivarea tragediei din epopee[9], distincția dintre tragedie și comedie[10] etc. Teoreticianul italian susține însă o interpretare flexibilă a *Poeticii* și necesitatea adaptării teoriei aristotelice la necesitățile lumii moderne:

> „Cum regulile antice se potriveau cu obiceiurile antice, așa cele noi să se potrivească cu obiceiurile națiunii care este introdusă în operă în prezent, astfel că, atât regulile antice, cât și cele noi, să rămână în cadrul unei idei comune de imitație proprie, naturală și convenabilă și de transpunere a adevărului în ficțiune, aceasta fiind rațiunea cea mai înaltă, universală și perpetuă a tuturor operelor poetice, la care reducem în aceste două cărți toate preceptele și exemplele și a cărei utilitate, scop și plăcere încercăm să le expunem, pentru a pune capăt viciilor care au fost introduse atât din neglijarea cât și din studierea superstițioasă a regulilor, ceea ce, îndemnându-ne să ordonăm ficțiunea lucrurilor prezente după regulile bazate pe obiceiuri antice variate, ne îndepărtează de natural doar o idee mai puțin decât întreaga lor neglijare"[11].

Gravina atrage atenția asupra imposibilității de a pretinde respectarea strictă a unor precepte enunțate cu peste două milenii înainte și care, de altfel, nici măcar atunci nu aveau caracter normativ, ci descriptiv.

Deși izolată, părerea lui Gravina, de la începutul secolului al XVIII-lea, are un impact deosebit asupra literaților datorită autorității de necontestat a autorului. Sugestia lui de a se înțelege corect spiritul tratatului aristotelic va fi pusă în practică mult mai târziu de Vittorio Alfieri, care încearcă să propună un limbaj și o formă poetică pe care viitorimea să le poată folosi pentru a dezvolta genul literar cel mai înalt. Caracteristicile definitive ale tragediei italiene vor fi așadar stabilite de Alfieri, în urma unui proces de respingere și anulare a tuturor încercărilor precedente și de reîntoarcere la tragedia antică, pe care însă nu o imită, ci o reelaborează prin prisma propriei simțiri și a propriei angajări etico-civice, urmărind recrearea nu a unei lumi de mult apuse, ci a spiritului universal al virtuții grecești și romane:

---

[8] Pronunțându-se împotriva analizei unei opere literare pe baza criteriului genurilor, Benedetto Croce remarca faptul că acest criteriu a dominat critica din Renaștere și din Clasicismul francez, ducând la excese: „când cineva vrea să stabilească că tragedia trebuie să aibă cutare sau cutare subiect, cutare tip de personaje, cutare desfășurare a acțiunii și cutare dimensiuni" (Benedetto Croce, *Breviar de estetică. Estetica in nuce*, traducere de Eugen Costescu, studiu introductiv de N. Tertulian, București, Editura Științifică, 1971, p. 211). Intenția de a stabili astfel de legi de apreciere estetică precedă perioada de care ne ocupăm și se perpetuează, în măsură din ce în ce mai mică, până în secolul al XIX-lea.

[9] Cf. Gravina, *Della ragion poetica*, I, 12.4.

[10] Diferențierea este formulată extrem de limpede: „Dacă se va reprezenta un subiect politic și personaje sublime, se va naște tragedia; dacă vor fi acțiuni din sfera prifată, familiare, va rezulta comedia: care, amândouă, descriu prin invenție pasiuni adevărate, idei, sfaturi, obiceiuri și apucături, una ale principilor, cealaltă ale oamenilor de rând" (*ibidem*, I, 12.5).

[11] *Ibidem*, I, *dedica*.4.

Scanned with OKEN Scanner

„Eu cred ferm că oamenii trebuie să învețe în teatru să fie liberi, puternici, generoși, animați de virtute adevărată, netoleranți față de orice violență, iubitori de patrie, adevărați cunoscători ai propriilor drepturi, și în toate pasiunile lor înflăcărați, drepți și măreți. Așa era teatrul la Atena"[12].

Alfieri își rezumă considerațiile asupra tragediei într-o definiție devenită notorie, cu care începe răspunsul său la scrisoarea prietenului literat Ranieri de' Calzabigi:

„...tragedia de 5 acte dense, cât permite subiectul, doar cu acțiune; cu dialoguri numai între personaje-actori, și nu cu mobilierul sau cu spectatori; tragedia urzită cu un singur fir; rapidă, cât se poate pentru a servi pasiunilor [...]; simplă, cât permite folosirea artei; întunecată și feroce, cât suportă natura; caldă, cât era în mine"[13].

După cum se poate observa, definiția alfieriană respectă preceptele aristotelico-horațiene, cărora le adaugă menționarea pasiunii ce trebuie să anime scriitorul, preluată din tratatul *Despre sublim*. Alfieri este convins că, pentru a-și atinge scopul, în spatele versurilor tragice trebuie să se întrevadă sufletul poetului, nobil precum cel al eroilor săi, fără de care opera literară rămâne un simplu exemplu de scriere bine meșteșugită.

Aristotel este mai puțin interesat de structura dramatică și mai mult de cea literară. Faptul că evoluția tragediei este un fenomen încheiat în momentul în care scrie[14] îi permite să observe trăsăturile comune majorității tragediilor și să individualizeze caracteristicile lor definitorii. Astfel, Aristotel identifică șase elemente componente ale tragediei: *subiectul*, *personajele*, *judecata*, *limbajul*, *scena* și *muzica*, pentru fiecare în parte stabilind câteva trăsături fundamentale[15]. În funcție de măsura în care unele din aceste elemente contribuie la realizarea tragicului, Aristotel împarte tragediile în patru categorii: *complexă* (cu răsturnare de situație și recunoaștere), *patetică* (ce prezintă suferințele unui personaj), *de caracter* (privitoare la un erou anume) și *tragedie-spectacol* (în care elementul spectaculos predomină, ca în cazul acțiunilor amplasate în Hades).

1. Subiectul

Principala caracteristică atribuită de Aristotel subiectului unei tragedii este de a fi complet, întreg și unitar, ceea ce înseamnă că acțiunea trebuie să aibă un început și un sfârșit în cadrul tragediei, să conțină numai episoade esențiale pentru înțelegerea acțiunii, iar aceste episoade să decurgă unele din celelalte:

[12] Alfieri, *Risposta dell'autore*, p. 564.

[13] *Ibidem*, p. 554.

[14] Acest lucru este remarcat chiar de Aristotel: „...tragedia s-a desăvârșit puțin câte puțin, pe măsura dezvoltării fiecărui nou element dezvăluit în ea, până când, după multe prefaceri, găsindu-și firea adevărată, a încetat să se mai transforme" (Aristotel, *op. cit.*, 1449a1–15).

[15] Vom analiza în lucrarea de față caracteristicile formale ale celor șase elemente, pornind de la capitolele IV–XVIII ale *Poeticii* aristotelice.

Scanned with OKEN Scanner

„...subiectul, întrucât e imitația unei acțiuni, cată să fie imitația unei acțiuni unice și întregi, iar părțile în așa fel îmbinate ca prin mutarea din loc a uneia, ori prin suprimarea ei, întregul tot să rezulte schimbat ori tulburat"[16].

Cu mici excepții, tragedia romană este, din punct de vedere structural, o copie a celei grecești. Deși importanța acțiunii se reduce în favoarea unei mai mari atenții acordate personajelor, Horațiu are în mod special în vedere unitatea subiectului, recomandând în mai multe rânduri folosirea unei acțiuni întregi[17].

În comentariul său din 1570 la *Poetica* lui Aristotel, Castelvetro identifică alte două unități ale subiectului tragediei, și anume unitatea de timp și unitatea de loc, care, împreună cu unitatea de acțiune, devin cunoscute sub numele de „cele trei unități aristotelice" sau „clasice" și capătă statutul de regulă obligatorie în alcătuirea tragediei. Ce spune însă Aristotel în privința lor este departe de a avea caracterul de normă care le-a fost atribuit, fiind vorba mai degrabă de observații dictate de realitatea practică a reprezentării tragediei.

Stagiritul vorbește de două ori de lungime temporală în cazul tragediei, prima dată atunci când compară acțiunea sa cu cea a epopeii și, mai târziu, când se referă la durata acțiunii, care trebuie să fie „o întindere lesne de cuprins cu gândul"[18] și care nu ține de regulile artei, ci de condițiile reprezentației dramatice, astfel că, „...dacă nevoia ar cere să se joace odată o sută de tragedii, e limpede că li s-ar măsura durata cu clepsidra..."[19]. Cele mai multe dificultăți de interpretare au fost provocate de prima afirmație, pe care Aristotel o explică notând că „...tragedia năzuiește să se petreacă, pe cât se poate, în limitele unei singure rotiri a soarelui, sau într-un interval ceva mai mare, iar epopeea n-are limită de timp"[20]. Comentariile la acest pasaj au privit două aspecte asupra cărora literații de la începutul secolului al XVI-lea nu au reușit să se pună de acord: cât înseamnă ca timp „o singură rotire a soarelui" și la ce se referă ea. Astfel, expresia aristotelică a fost echivalată de unii cu 12 ore (timpul în care astrul străbate bolta cerească), iar de alții cu 24 de ore (durata astronomică a unei zile), ultima variantă fiind și cea preferată de Castelvetro. De asemenea, din text nu rezultă clar ce are în vedere Aristotel când vorbește de o rotire a soarelui: durata efectivă a reprezentării tragediei sau întinderea acțiunii ei. În primul caz, faptul că tragediile erau reprezentate în trilogii urmate de o dramă cu satiri ar explica nevoia de a limita spectacolul la durata unei zile; în cel de al doilea, concentrarea temporală a acțiunii ar contribui la realizarea unității și esențialității ei. Castelvetro alege ultima variantă și, deși Aristotel menționează doar

[16] *Ibidem*, 1451a30.
[17] Cf. Horațiu, *Arta poetică*, v. 23, 43–45, 148–152.
[18] Aristotel, *op. cit.*, 1451a5.
[19] *Ibidem*, 1451a5–10.
[20] *Ibidem*, 1449b10.

Scanned with OKEN Scanner

„năzuința" de a se respecta această limită, comentatorul italian o transformă în normă obligatorie, aproape pierzând din vedere motivația care o justifica, și anume de a nu dilua acțiunea tragică și de a nu o întrerupe cu episoade marginale.

Dacă unitatea de timp este amintită, chiar dacă nu cu caracter normativ, în *Poetica*, unitatea de loc nu apare menționată nicăieri de filosoful grec, fiind, după cum s-a constatat, o invenție a Renașterii[21].

Regula celor trei unități s-a răspândit în întreaga Europă, iar respectarea sau nerespectarea ei a constituit o preocupare constantă a tragediografilor și a comentatorilor lor. În Italia secolului al XVIII-lea, unitățile au ajuns ca un bun câștigat, obligatoriu pentru adevărata tragedie[22], imposibil de contestat chiar de către un atent cititor al textului aristotelic precum Gravina. El sesizează lipsa unității de loc la Aristotel, dar nu ia nici un fel de atitudine, mulțumindu-se doar să o ignore atunci când formulează propriile indicații de poetică.

Ca și Aristotel, Gravina insistă asupra unității de acțiune și a necesității ca întâmplările să decurgă una din cealaltă:

> „Rezultă așadar că fiecare fapt e legat de un altul, și cine vrea să conducă o acțiune trebuie să-și îndrepte instrumentele către operă, iar acestea, pentru a lucra bine, trebuie să fie bine ancorate în trecut"[23].

În privința unității de timp, Gravina consideră că anticii urmăreau ca durata acțiunii tragice să fie aceeași cu cea a reprezentării spectacolului și, deci, să se încadreze în douăsprezece ore:

> „anticii [...] voiau să imagineze lucrul ca și când ar fi fost făcut, pentru a răpi cu reprezentarea vie și verosimilă întreaga fantezie a ascultătorilor, aproape ca și când acea acțiune s-ar fi produs tocmai atunci. De aceea, măsurau întinderea succesului cu orele teatrului, care erau în general douăsprezece"[24].

Sentimentul de autenticitate a imitației, datorată identității dintre jocul scenic și realitatea pe care o reproduce, îl determină să ceară și el respectarea unității de timp:

---

[21] D.M. Pippidi identifică originea unității de loc în Aristotel, *Poetica*, 1459b25, unde se spune că tragedia e „restrânsă la cele petrecute pe scenă și reprezentate de actori" (D.M. Pippidi, *Formarea ideilor literare în antichitate*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972, p. 121). Nu ni se pare însă că expresia în chestiune ar fi suficientă pentru a constitui o justificare a normei unității de loc și preferăm să o considerăm pură invenție, așa cum observă mai mulți exegeți (cf., de exemplu, Roberto Tessari, *Teatro e spettacolo nel Settecento*, Roma–Bari, Laterza, 2000, p. 40; Claude Margueron, *La tragédie italienne au XVIe siècle: théorie et pratique*, în *Le Théatre Tragique*, études réunies et présentées par Jean Jacquot, Paris, Editions CNRS, 1970, p. 139; Sandro Bajini, *Teatro e poetiche: dai greci al Seicento*, Milano, Franco Angeli, 2005, p. 95).

[22] Potrivnic teoriei unităților, Giuseppe Baretti comenta ironic: „trebuie să te conformezi, sau să pieri" (Baretti, *Prefazioni...*, p. 233).

[23] Gravina, *Della ragion poetica*, I, 12.7.

[24] *Ibidem*, I, 3.2.

Scanned with OKEN Scanner

„...dramaticul, care ascunde propria persoană şi le creează pe cele ale altora în acţiune, e obligatoriu să facă să se nască acţiuni şi sfaturi care să pară a corespunde timpului în care poporul rămâne în teatru, şi căruia totul i se reprezintă în curs de realizare"[25].

Importanţa celor trei unităţi este recunoscută şi de Alfieri. Analizându-şi propriile creaţii din această perspectivă, poetul simte nevoia de a preciza că a nesocotit de trei ori unitatea de loc şi numai ocazional pe cea de timp[26]. El preia ideea lui Gravina, care lega unitatea de timp de senzaţia de autenticitate a acţiunii dramatice, considerând de asemenea că aceasta poate fi încălcată cu condiţia să nu dăuneze verosimilului[27].

Atenţia lui Alfieri se îndreaptă cu precădere către unitatea de acţiune, care i se pare „singura adevărată" şi pe care o respectă întotdeauna cu rigurozitate:

„În ceea ce priveşte regulile celor trei unităţi, mi se pare că nici cum nu a fost încălcată vreodată aceea principală şi care este singura unitate adevărată, existând în sufletul omului, unitatea de acţiune"[28].

Pentru el, ca şi pentru Aristotel sau Gravina, tragedia este în special acţiune: intensă, severă şi simplă. Nu admite nici o replică inutilă, nici o întâmplare suplimentară a cărei prezenţă ar putea devia atenţia spectatorului sau al cărei efect ar putea împiedica desfăşurarea directă şi violentă a acţiunii către catastrofa finală. Convins susţinător al principiului că episoadele tragediei trebuie să fie atât de strâns legate unul de altul încât nici unul să nu poată fi eliminat sau mutat, Alfieri insistă asupra obligaţiei scriitorului de a „dezinventa", termen folosit în sensul de a desemna orice fapt care nu este esenţial pentru a da intensitate acţiunii:

„Autorul şi-a propus să-şi dezbrace tema de orice incident care nu apărea natural, necesar şi, ca să spun aşa, absolut stăpân al locului pe care îl ocupă. Din acest punct de vedere aş spune mai degrabă că autorul a «dezinventat» refuzând orice invenţie a lui sau a altora acolo unde dăuna, după părerea sa, simplităţii subiectului din care şi-a făcut o lege sfântă să nu se depărteze nici un moment..."[29].

În plus, atent la păstrarea simplităţii subiectului, el aplică aceleaşi exigenţe replicilor personajelor, susţinând că şi acestea trebuie într-atât concentrate încât pierderea unora dintre ele să facă imposibilă înţelegerea acţiunii[30].

---

[25] *Ibidem*, I, 12.4.

[26] Cf. Alfieri, *Parere dell'autore...*, p. 654.

[27] În analiza pe care o face tragediilor sale, Alfieri explică: „Aceea [unitatea] de timp nu a fost niciodată nerespectată decât uşor, rar, şi astfel încât aproape nimeni să nu-şi poată da seama, nefiind niciodată afectată verosimilitudinea necesară" (*ibidem*, p. 654).

[28] *Ibidem*, p. 654.

[29] *Ibidem*, p. 641.

[30] Alfieri afirmă că şi-a compus tragediile astfel încât „...nu se va putea pierde aproape nici un vers fără ca înţelegerea şi claritatea să nu fie foarte mult afectate" (*ibidem*, p. 641).

Scanned with OKEN Scanner

Platon sublinia în mai multe dialoguri[31] faptul că opera literară este asemănătoare unui organism viu ale cărui părți trebuie să se găsească în armonie între ele şi care, împreună, să creeze un întreg armonic.

Aristotel preia această idee, aplicând-o mai ales la tragedie, a cărei unitate de acțiune devine caracteristica sa fundamentală[32]. Prin aceasta, el înțelege că tragedia trebuie să fie concentrată, să aibă început, mijloc şi sfârşit, iar părțile sale să fie esențiale pentru realizarea acțiunii, ordonate logic, decurgând unele din altele. Fundamentală pentru tragedie este respectarea structurii riguroase care îi este proprie, precum şi evitarea abordării mai multor subiecte care să se împletească, această practică fiind specifică epopeii:

> „...poetul e dator să țină minte că nu-i e îngăduit să dea tragediei o structură de epopee – vreau să spun în care se împletesc mai multe subiecte –, cum ar fi când cineva s-ar apuca să pună în scenă întreg subiectul Iliadei"[33].

Mai mult, cum tragedia trebuie să aibă o unitate organică incontestabilă, mutarea din loc a unei părți ar trebui să ducă la schimbarea întregului. Deşi se pronunță împotriva tragediilor episodice, Aristotel admite că „uniformitatea e pricina căderii tragediilor"[34] şi că arta scriitorului constă tocmai în a reuşi să evite senzația de uniformitate.

Horațiu menține conceptul de unitate obligatorie a tragediei, trecând de la invitația de a „dura o operă simplă şi unitară"[35] la indicații mai precise, potrivit cărora poetul trebuie „să aleagă un fapt şi să treacă disprețuitor peste altul..."[36], să stabilească „o strânsă armonie între început şi mijloc, între mijloc şi încheiere"[37].

Chiar dacă ideea de ordine şi, implicit, de unitate este prezentă în secolul al XVI-lea, ea nu este considerată centrală. Scaligero vede în poet un demiurg care ordonează natura, dar nu se preocupă de rezultatul acestei ordini şi de obligativitatea ei pentru opera de artă[38].

Dezordinii teoretizate de baroc îi urmează o puternică reacție a literaților secolului al XVIII-lea. Ideile acestora se împart în două direcții principale: una care urmăreşte restabilirea principiului unității clasice a acțiunii şi o alta, care ajunge să creeze o nouă paradigmă: cea a unității în varietate.

---

[31] Conceptul se regăseşte în Platon, *Phaidros*, *Philebos*, *Omul politic* etc.

[32] Ideea întregului apare frecvent în *Poetica*, începând cu însăşi definirea tragediei drept „imitație a unei acțiuni alese şi întregi" (Aristotel, *op. cit.*, 1449b20), sau „complete şi întregi" (*ibidem*, 1450b25), sau „unice şi întregi" (*ibidem*, 1451a30).

[33] *Ibidem*, 1456a10.

[34] *Ibidem*, 1459b30.

[35] Horațiu, *Idem*, v. 23.

[36] *Ibidem*, v. 44.

[37] *Ibidem*, v. 152.

[38] Cf. Giulio Cesare Scaligero, *Poetices libri septem*, ed. a 2-a, apud Petrum Santandreanum, 1581.

Scanned with OKEN Scanner

Muratori şi Gravina se pronunță ferm în favoarea acțiunii unice şi simple, fără evenimente paralele, condamnând vehement tragedia „împletită”[39], preferată în secolul al XVII-lea. Cum publicul trebuie să aibă senzația că totul se petrece sub ochii săi, introducerea de episoade care se desfăşoară în locuri diferite sau între care nu există o legătură imediată contravine verosimilului, putând astfel distruge mesajul tragediei:

> „Va alege acesta subiecte ilustre, nici nu se va pierde vrând să le înconjoare de superfluu (viciu folosit în secolul trecut), pentru ca atunci când se caută Miraculosul mult să nu te împiedici, nici din greşeală, nici automat, în Verosimilul puțin şi să nu ajungi să închei fără măreție atâtea fire la sfârşit”[40].

Un subiect complicat deviază atenția publicului ducând nu la mărirea emoției, ci la anularea ei:

> „Povestirile prea stufoase nu sunt numai vicioase din cauza neverosimilului lor, ci şi pentru dificultatea lor şi pentru osteneala şi aplicațiunea pe care le impun cui vrea să le-nțeleagă pe de-a-ntregul: pentru că sufletul fiind scufundat prea mult în ițe, ceea ce îi solicită întreaga atenție, concepe mai puțin părțile şi expresia, şi extrage mai puțină învățătură şi cunoaştere a adevărului distribuită în corpul acțiunii”[41].

Principiul unității în varietate este introdus în Italia de Conti. Reluând discursul aristotelic despre uniformitate, el susține că poetul trebuie să încerce o sistematizare a realului, dar că frumusețea nu este dată de liniaritate, ci rezultă dintr-o uniune de diversități şi de simplitate.

> „...e necesar ca, atât cât varietatea satisface şi distrage sufletul, tot atât uniformitatea să-l concentreze şi să-l fixeze, iar acest echilibru de varietate şi de uniformitate, fiind proporționat cu natura însăşi a sufletului, provoacă plăcere când îl modifică”[42].

Plăcerea provine din moderarea varietății, dar şi a uniformității, potrivit principiilor ordinii şi gradației:

> „Multitudinea generează confuzie dacă lipseşte ordinea; ordinea constă în trecerea de la un obiect la altul în etape, dispuse în aşa fel încât în etapa următoare să rămână întotdeauna ceva din cea precedentă, însoțită de ceva nou...”[43].

Ideea este preluată de Spalletti, care crede şi el că varietatea este necesară pentru a evita plictiseala provenită din faptul că spectatorul nu se poate concentra multă vreme asupra unei singure impresii:

---

[39] Aşa este denumită tragedia construită pe mai multe filoane narative care se intersectează pentru a se uni în final.

[40] Muratori, *Della perfetta poesia italiana*, III, 6.6.

[41] Gravina, *Della tragedia*, p. 515.

[42] Antonio Conti, *Lettera a Monsignor Ceratti*, apud Enrico Mattioda, *Teorie della tragedia nel Settecento*, Modena, Mucchi, 1994, p. 256.

[43] *Ibidem*, p. 256.

Scanned with OKEN Scanner

„...e un lucru necesar ca unitatea să amendeze şi să corecteze varietatea şi, echilibrându-se una cu alta, să provoace o senzaţie plăcută"[44].

Recunoscând că varietatea este imperfectă, întrucât poate produce confuzie, el vorbeşte despre necesitatea introducerii unităţii drept factor de ordonare a ei. Şi în concepţia sa ordinea înseamnă gradaţie, care constă în faptul că orice element nou introdus trebuie să păstreze ceva cunoscut pentru a realiza legătura cu elementul precedent.

O distincţie clară a termenilor de „unitate" şi „simplitate" o face Beccaria, care atrage atenţia asupra faptului că unitatea se referă la cantitate, putându-se analiza doar în cazul unor obiecte independente, în timp ce simplitatea este calitativă şi există în relaţii, atunci când se pot compara mai multe obiecte:

„...unitate şi pluralitate pot să se aplice obiectelor care sunt independente unele de altele, iar simplitate şi complicare obiectelor care depind unele de altele. [...] Unu deci reprezintă cantitatea, iar simplu, calitatea lucrurilor..."[45].

Beccaria, Pietro Verri sau Baretti susţin diversificarea pasiunilor tragice prin provocarea unei game ample de senzaţii şi sentimente, gradate sau contrastante. Pietro Verri include în conceptul de varietate trecerea de la senzaţii dureroase la cele plăcute[46], dar şi o lărgire a sferei estetice prin acceptarea disonanţei, a dezordinii, neplăcutului, teribilului. Cel mai radical dintre ei, Baretti, admirator al lui Shakespeare, îl critică pe Aristotel şi principiul unităţii pe care acesta îl teoretizează, continuând prin a condamna şi aplicarea sa în tragedia franceză. El se distanţează chiar şi de Verri, prin considerarea tragediei „împletite" asemănătoare unei galerii de tablouri şi, deci, acceptabilă pe baza principiului horaţian de *ut pictura poesis*[47].

Între aceste două direcţii, Alfieri realizează un compromis, interpretând în manieră proprie ideea varietăţii. Analizându-şi opera, Alfieri recunoaşte „uniformitatea" formală a tragediilor sale[48], care au identice structura, dezvoltarea

[44] Giuseppe Spalletti, *Saggio sopra la bellezza*, a cura di Paolo D'Angelo, Palermo, Aesthetica, 1992, p. 59.

[45] Beccaria, *Ricerche intorno alla natura dello stile*, în *Opere*, vol. I, a cura di S. Romagnoli, Firenze, Sansoni, 1958, p. 271.

[46] Potrivit lui Verri, „marea artă constă în a şti cu atâta măiestrie să distribui spectatorului mici senzaţii dureroase, să i le faci să înceteze imediat şi să-l ţii mereu animat cu speranţa unor senzaţii plăcute..." (Pietro Verri, *Discorso sull'indole del piacere e del dolore*, a cura di R. De Felice, Milano, Fletrinelli, 1964, IX.1.

[47] Cf. Baretti, *op. cit.*, p. 232–233. Ideea galeriei de tablouri este interpretată diferit de teoreticieni. Calzabigi, de exemplu, o foloseşte în scrisoarea către Alfieri pentru a afirma tocmai unitatea necesară în tragedie (cf. Calzabigi, *Lettera...*, p. 186–192).

[48] În autoanaliza tragediilor, Alfieri scrie: „Defectul principal pe care îl remarc în desfăşurarea tuturor acestor tragedii este uniformitatea. Cine a observat osatura uneia le-a observat pe aproape toate" (Alfieri, *Parere dell'autore...*, p. 653).

Scanned with OKEN Scanner

acțiunii și, mai ales, tipul de conflict în care sunt antrenați protagoniștii, împinși spre distrugere nu atât de faptele lor eroice, cât de o anume forță secretă și inexplicabilă care provine din străfundul sufletelor lor. Dar, așa cum poetul însuși ține să precizeze, uniformitatea se referă în special la modul de desfășurare a acțiunii, în tragediile sale regăsindu-se o varietate impresionantă de subiecte, caractere și conflicte:

> „alții vor trebui apoi să observe [...] dacă această uniformitate constantă, de economie, în poem este suficient compensată de varietatea subiectelor, a caracterelor și a catastrofelor"[49].

Dacă eroii vorbesc în același fel despre libertate, aceasta nu se datorează lipsei de fantezie a autorului, ci caracteristicilor comune personalității și idealurilor lor. În același timp, însă, ei sunt cât se poate de diferiți prin natura suferinței lor, în cazul căreia dispare orice asemănare.

Și la nivelul fiecărei tragedii în parte, Alfieri recurge la elemente care să asigure o anumită varietate, atât din punctul de vedere al structurii interne, cât și din acela al pasiunilor provocate. Astfel, el introduce ruperi de fraze și diferențe de expresie care rezultă din alternarea ritmului versurilor. Mai semnificativă este însă diversitatea pasiunilor. În acest sens, poetul comentează:

> „Spun unii că în tragedii trebuie totuși introduse personaje secundare, pentru a da astfel diferite nuanțe poemului și a nu obosi prea tare auditoriul. Răspund alții că nuanțele diferite se vor găsi prin simpla forță a naturii în fiecare din personaje luate prin ele însele, având în vedere diversitatea gradelor de pasiune prin care trec în timpul acțiunii. Și așa nuanțele diferite se vor regăsi și între un personaj și altul, având în vedere pasiunile puternice diferite care îi însuflețesc"[50].

Respingând diversitatea obținută prin divagații în acțiune sau prin prezențe scenice inutile, Alfieri susține crearea unei varietăți de senzații pentru diversificarea pasiunii eroilor și prezintă etapele evolutive care conduc protagonistul către prăbușirea finală, menținând în același timp coerența internă a personajului.

* * *

O primă afirmație a lui Aristotel este că, în cadrul acțiunii tragice, trebuie „să se treacă de la o stare de fericire la una de nefericire, sau de la una de nefericire la alta de fericire"[51]. El revine ulterior afirmând că, pentru a avea o intrigă bine închegată, trebuie ca „schimbarea de situații să nu ducă de la nenorocire la fericire, ci dimpotrivă de la fericire la nenorocire"[52]. Această limitare nu intră în

[49] *Ibidem*, p. 654.
[50] *Ibidem*, p. 643.
[51] Aristotel, *op. cit.*, 1451a10–15.
[52] *Ibidem*, 1453a10.

Scanned with OKEN Scanner

contradicție cu aprecierea anterioară, ci reprezintă doar exprimarea unei preferințe, justificată în continuare de Aristotel prin faptul că nu toate tragediile greceşti se încheie cu o nenorocire dar că acestea sunt mai apreciate de public şi se dovedesc a fi cele mai tragice. Este deci normal să recomande acest tip de deznodământ, fără a exclude posibilitatea de a avea tragedii cu final fericit. Mai critică este poziția filosofului față de „tragedia dublă", adică aceea în care sfârşesc în mod diferit cei buni şi cei răi, considerată drept o concesie făcută gustului public:

> „A doua în ordinea calității [...] e tragedia înzestrată, ca Odiseea, cu o îndoită desfăşurare de fapte [...]. Pare a fi cea dintâi din pricina slăbiciunii publicului, poeții fiind deprinşi să se lase înrâuriți şi să lucreze după gustul privitorilor. În realitate, desfătarea pe care o dă un asemenea spectacol, departe de a fi desfătarea tragică, e mai curând o desfătare proprie comediei"[53].

Influența lui Seneca, precum şi confirmarea teoretică dată de Aristotel faptului că specific tragediei este sfârşitul funest îi determină pe primii tragediografi italieni să accentueze catastrofa şi să respingă cu hotărâre orice posibilitate de sfârşit fericit[54].

Însă, la sfârşitul secolului al XVII-lea, poziția teoreticienilor, dar şi a scriitorilor începe să se schimbe, autori precum Giraldi Cinzio susținând tocmai tragedia dublă[55]. Această tendință se menține la începutul secolului al XVIII-lea, când tragedia se modifică sub influența noii situații politice create de absolutismul luminat. Protagonistul, erou fără vină, este victima unui şir de nenorociri, pentru a triumfa în final. Ideologia iluministă introduce conceptul de justiție poetică, potrivit căreia pedeapsa trebuie să fie proporțională cu vinovăția personajului, recompensându-l aşadar pe cel bun şi pedepsindu-l pe cel rău. În strânsă legătură cu ideea ordinii divine, în care binele depăşeşte răul, iar dificultățile temporare sunt doar încercări premergătoare grației finale, teatrul din perioada absolutismului luminat aduce o schimbare de paradigmă, considerându-se că tragedia nu trebuie să reflecte realitatea, ci să ofere o viziune filosofico-ştiințifico-religioasă a ei.

Finalul fericit în tragedie este acceptat de majoritatea teoreticienilor, unii susținându-i superioritatea şi mai marea adecvare la lumea modernă. Fără a nega valoarea tragediei clasice, Crescimbeni îşi exprimă preferința pentru sfârşitul fericit datorat recompensării creştine a eroului virtuos:

---

[53] *Ibidem*, 1453a30–35.

[54] Este emblematică în acest sens tragedia *Merope* a lui Pomponio Torelli. În finalul acesteia, tiranul, care s-a căsătorit cu Merope după ce i-a ucis primul soț şi i-a constrâns fiul să fugă în exil, este ucis, iar ordinea de drept restabilită. Pentru a menține însă sfârşitul funest recomandat de Aristotel, autorul modifică sentimentele reginei, încheind tragedia cu regretul acesteia de a-şi fi pierdut ambii soți.

[55] Cf. Giovambattista Giraldi Cinzio, *Giudizio sopra una tragedia di Canace e Macareo*, în Sperone Speroni, *Canace e i scritti in sua difesa: Giudizio ed Epistola latina* di Giambattista Giraldi Cinzio, a cura di Christina Roaf, Bologna, Commissione per i testi di lingua, 1982, p. 114–115.

Scanned with OKEN Scanner

„Că tragediile cu sfârşit fericit sunt foarte bune, e la fel de clar: pentru că, dacă din cele care se termină în mod nefericit, extrag Ascultătorii învăţăminte folositoare, precum că greşelile se pedepsesc, cele cu final fericit le demonstrează aceleaşi învăţăminte, dar şi altele nu mai mici, adică faptul că nevinovăţia e protejată de Cer..."[56].

Autor al unei tragedii de succes în care triumfă binele, Maffei se justifică[57] afirmând că nu e obligatoriu ca protagonistul să trezească în acelaşi timp milă şi frică şi că aceste pasiuni se pot atribui şi altor personaje. De asemenea, nu este necesar nici ca un singur personaj să trezească ambele sentimente.

Mai radical, Corio condamnă sfârşitul funest sau inacceptabil din punct de vedere moral. Amintind că tragedia are două scopuri principale, producerea plăcerii şi educarea spectatorilor, Corio afirmă şi el că aceasta trebuie să prezinte o ordine dreaptă, universală şi armonică a lumii. Astfel, tragedia are rolul de

„...a ne învăţa moravurile prin a ne demonstra în teatru (care a fost construit ca să fie şcoală a oamenilor) nevinovăţia asistată de cer, tirania prăbuşită, sfaturile rele şi mândria anihilate, şi umilinţa înălţată, toate lucruri care pe lângă învăţăminte provoacă evident o mare plăcere celui care ascultă..."[58].

Încercând să explice că violenţa din teatrul antic nu îşi mai are rostul în societatea modernă, creştină şi civilizată, Planelli, teoretician al melodramei ca tragedie modernă, consideră că finalul fericit este singurul adecvat timpurilor pe care le trăieşte, el reprezentând o dovadă de progres:

„...tragedia modernă, adică melodrama, preferă sfârşitul fericit, şi puţine se termină trist. Această trecere pe care a făcut-o poezia de la trist la fericit e o demonstraţie clară a progresului făcut de om în calm, în civilitate, în clemenţă"[59].

Pe o poziţie moderată se situează Gravina, pentru care sfârşitul dezastruos este justificat atunci când e consecinţa unor situaţii de o gravitate extremă, netrebuind introdus întotdeauna, fără discernământ:

„Dar mulţi vor cu orice preţ moartea în tragedii, chiar şi atunci când s-ar putea lipsi de ea, crezând că dacă renunţă, le fuge tragedia din mână. Nici nu ţin cont că atât natura binelui, cât şi exemplele anticilor, de la care s-au născut preceptele, privesc în primul rând învăţămintele politice şi exprimarea geniului celor mari printr-o acţiune imaginată, căreia îi urmează moartea ca efect ce derivă din marile tumulturi, care uneori nu duc la extreme acţiunea şi atunci nu se comite nici un fel de greşeală lăsând să trăiască persoanele, pentru că împreună cu ele poate să trăiască şi tragedia"[60].

Mai puţin entuziast faţă de tragedia cu sfârşit fericit, pe care totuşi nu o neagă, contele Calepio aminteşte că în acest fel nu se schimbă esenţa tragediei, dar i se diminuează considerabil forţa:

---

[56] Giovanni Mario Crescimbeni, *La bellezza della volgar poesia*, apud E. Mattioda, *op. cit.*, p. 202.
[57] Cf. Maffei, *Proemio...*, p. 82–83.
[58] Giuseppe Gorini Corio, *Trattato della perfetta tragedia*, apud E. Mattioda, *op. cit.*, p. 213.
[59] Antonio Planelli, *Dell'opera in musica. Trattato*, apud E. Mattioda, *op. cit.*, p. 207.
[60] Gravina, *Della ragion poetica*, I, 12.8.

Scanned with OKEN Scanner

„...poezia tragică îşi pierde prin veselia finală o mare parte din forţa ei"[61].

Părerea sa îşi găseşte susţinerea în tragediile alfieriene şi în crezul artistic al autorului lor. Problema sfârşitului şi a catastrofei finale face obiectul unei dispute literare între Alfieri şi Ranieri de' Calzabigi care este de părere că spectatorul trebuie să iasă satisfăcut din sală, tragedia ajungând în cele din urmă la victoria onestităţii şi dreptăţii, cel puţin prin pedepsirea vinovatului. Remarcii lui Calzabigi, nesatisfăcut de modul în care se încheia una din tragediile sale[62], Alfieri îi răspunde că moartea eroului pozitiv este obligatorie tocmai pentru că are drept rezultat insatisfacţia spectatorului, trezind în acesta revolta împotriva injustiţiei care a provocat nenorocirea. Odată realizat acest scop, uciderea tiranului vinovat pe scenă nu mai este necesară, ea putând fi dedusă cu uşurinţă[63].

Este interesant de subliniat că Alfieri îşi însuşeşte totuşi ceva din ideologia predecesorilor săi, nelăsând niciodată un personaj negativ să triumfe. Chiar dacă eroul pozitiv este cel sacrificat, chiar dacă tragedia nu se încheie cu distrugerea răului, personajele negative sunt întotdeauna psihologic înfrânte, iar revolta provocată în sufletul spectatorilor împotriva lor este tocmai măsura acestei înfrângeri.

2. Personajele şi judecata

Personajele (*caracterele*) sunt oameni mai buni ca noi sau la fel ca noi, care atrag ori sunt pe punctul de a atrage nenorocirea asupra lor printr-o greşeală mare, săvârşită cu sau fără voie, cu sau fără ştiinţă. Prin caracterul lor puternic, neînduplecat, eroii provoacă ei înşişi deznodământul tragic.

Platon însuşi remarcase necesitatea ca personajele să vorbească şi să acţioneze potrivit educaţiei, vârstei, situaţiei şi temperamentului lor. Pentru Aristotel, personajele au de îndeplinit patru condiţii principale: să fie alese, să acţioneze şi să se exprime în concordanţă cu natura lor, să fie asemănătoare cu cele reale, să fie statornice în atitudini sau coerente cu ele însele[64].

Din aceste condiţii, Horaţiu preia doar două, şi anume manifestarea pe potriva naturii personajului[65] şi coerenţa caracterelor[66], insistând asupra celei din urmă, mai ales atunci când tradiţia nu pune la dispoziţie un model deja fixat:

---

[61] Pietro Calepio, *Paragone della poesia tragica d'Italia con quella di Francia*, apud E. Mattioda, *op. cit.*, p. 203.

[62] În comentariul la *Virginia*, Calzabigi îi sugerează lui Alfieri să îl ucidă pe tiran în încheierea tragediei: „După părerea mea, pentru a termina bine tragedia dumneavoastră, trebuie să-l faceţi să moară pe scenă: puteţi să rezolvaţi asta în câteva versuri" (Calzabigi, *op. cit.*, p. 204).

[63] Cf. Alfieri, *Risposta dell'autore...*, p. 562–563.

[64] Cf. Aristotel, *op. cit.*, 1454a15–30.

[65] Cf. Horaţiu, *op. cit.*, v. 114–118, 156–178.

[66] Cf. *ibidem*, v. 119–124.

Scanned with OKEN Scanner

„Dacă aduci pe scenă un subiect neîncercat încă şi te încumeţi să plăsmuieşti un personaj nou, păstrează-i până la sfârşit firea cu care a pornit de la început, rămânând statornic cu sine însuşi"[67].

Trebuie remarcat că, în contradicție cu Aristotel, Horațiu admite sceleratul drept protagonist al tragediei[68].

Tragedia italiană acordă o atenție deosebită eroilor, iar teoreticienii secolului al XVI-lea recomandă folosirea miturilor greceşti sau a istoriei îndepărtate drept surse de caractere deosebite. Dacă pentru Aristotel cea mai importantă condiție în cazul personajului tragic este aceea de a avea suflet nobil, calitate pe care filosoful grec o găseşte în toate categoriile sociale[69], în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea aceasta este identificată cu noblețea de sânge, iar tragedia italiană din această perioadă combină în figura eroului tragic trăsăturile unui cavaler şi pe cele ale unui sfânt, chiar dacă acestea din urmă nu sunt strict legate de religiozitate.

Abia în secolul al XVIII-lea accentul se deplasează spre o mai mare credibilitate a caracterului, încadrabil în limitele umanului. Giuseppe Gorini Corio promovează ideea unui erou verosimil şi maiestuos, cu virtuți naturale, nu angelice:

„Să formeze deci poetul cum vrea eroul, numai că, având mereu ca bază verosimilul şi maiestuosul şi ca scop plăcerea şi distracția, să îl reprezinte cu virtuți naturale şi proprii omului, nu îngereşti şi ieşite din uz"[70].

Tot în numele naturaleței şi al credibilității personajelor, Gravina atrage atenția asupra erorii de a interpreta rigid coerența antică a caracterelor, recomandând evitarea unei prea mari liniarități a personajelor în favoarea aprofundării psihologice:

„Oamenii, buni sau răi, nu sunt în întregime şi nici întotdeauna cuprinşi de bunătate sau de răutate [...]; şi în general omul nu este mereu la fel, şi orice vârstă, condiție şi morav poate să devieze prin forța unor rațiuni externe şi a unor ocazii şi contexte"[71].

În dorința de a construi eroi de talia celor clasici, Alfieri îi alege cu precădere dintre protagoniştii miturilor antice sau ai istoriei romane. Ideea de măreție sufletească este într-un fel echivalată de poet cu demnitatea, astfel că toți protagoniştii, fie ei pozitivi, reprezentând valori universale precum virtutea, dreptatea, credința, sau negativi, conduşi în acțiunile lor de setea de putere, o au în comun, demnitatea constituindu-se ca o caracteristică esențială a figurilor alfieriene.

---

[67] *Ibidem*, v. 125–127.

[68] *Ibidem*, v. 124.

[69] Aristotel notează: „Această calitate [de a fi ales] se întâlneşte la personaje de orice categorie: aleasă poate fi şi o femeie, şi chiar un rob, măcar că femeia e mai curând o ființă inferioară, iar robul pe de-a-ntregul netrebnic" (Aristotel, *op. cit.*, 1454a15–20).

[70] Giuseppe Gorini Corio, *Trattato della perfetta tragedia*, apud E. Mattioda, *op. cit.*, p. 214.

[71] Gravina, *Della ragion poetica*, I, 6.3.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă Aristotel avea în vedere numai protagoniştii, Alfieri imaginează astfel toate personajele, al căror număr încearcă să-l reducă la minimum[72], renunțând la doici şi confidenți şi păstrând, mai ales pe lângă tirani, doar câte un consilier care, de obicei, este cu mult mai odios decât tiranul însuşi şi are rolul de a scoate în evidență maiestatea acestuia. Convins şi el că eroii trebuie să acționeze şi să vorbească potrivit naturii lor, scriitorul italian elimină personajele secundare a căror prezență poate fi evitată printr-un dialog între protagonişti sau printr-un solilocviu, declarând că e mai bine ca cineva să vorbească singur decât cu un interlocutor nedemn, având în vedere că însăşi natura secretelor sufletelor înalte nu permite mărturisiri sau confidențe către persoane inferioare:

> „...orice om care meditează la o acțiune teribilă şi importantă, pentru a fi capabil să o facă, trebuie în general să se pregătească singur şi să nu se încreadă în nimeni niciodată, cu excepția celui care, chinuit de aceeaşi pasiune, nu e mai prejos decât el. Astfel un personaj nu poate fi, nici nu poate părea supus unui protagonist pasionat, atunci când acesta nu este prost"[73].

Atent la toate recomandările aristotelice, dar şi la cerințele vremii sale, Alfieri reuşeşte să mențină coerența eroilor chiar şi atunci când surprinde multiple aspecte psihologice. Astfel, el identifică o trăsătură dominantă, care se menține liniară chiar dacă uneori pare să dispară în tumultului pasiunilor[74]. Indiferent însă de zbuciumul prin care trec, personajele îşi regăsesc întotdeauna această dominantă care îndeplineşte rolul de destin şi în virtutea căreia se îndreaptă cu demnitate spre catastrofa finală.

În categoria personajelor intră şi corul, căruia Aristotel îi atribuie rolul de a fi implicat direct în desfăşurarea acțiunii ca sfetnic, comentator, cel mai adesea ca voce a polisului atenian. În ciuda faptului că acest rol este confirmat de Horațiu[75], în tragedia latină el îşi pierde funcția de interlocutor. Adeseori cântecul său, liric, nu are legătură cu desfăşurarea evenimentelor de pe scenă, ci serveşte doar drept *intermezzo*, pentru separarea episoadelor.

Majoritatea tragediilor italiene scrise până în prima jumătate a secolului al XVIII-lea păstrează corul ca personaj. La început, el servea drept comentator etic şi moral: prin referiri la actualitate, trebuia să contribuie la îndeplinirea rolului

---

[72] Numărul personajelor din tragediile alfieriene variază între 4 şi 7 astfel: şase tragedii cu patru personaje, şapte tragedii cu cinci personaje, trei tragedii cu şase personaje şi trei tragedii în care apare poporul ca al şaptelea personaj.

[73] Alfieri, *Parere dell'autore...*, p. 649.

[74] Pentru fiecare personaj, această trăsătură, ca şi cele secundare, este stabilită dinainte, aşa cum rezultă din *Notele* lui Alfieri asupra personajelor.

[75] Din nou Horațiu se detaşează de realitatea tragediei timpului său, acesta recomandând întoarcerea la principiile aristotelice: „Corul să aibă rolul unui actor şi însărcinări proprii. Între acte să nu cânte decât ceea ce e în legătură cu subiectul şi i se adaptează în chip armonic" (Horațiu, *op. cit.*, v. 193–195).

Scanned with OKEN Scanner

estetico-didactic al tragediei. Opozant al funcției moralizatoare a tragediei, Gravina identifică un alt rol pe care corul îl poate îndeplini, şi anume cel de subaltern care să anunțe sau să explice deciziile protagonistului. Având în vedere deplasarea acțiunii din piața antică spre curtea princiară modernă, Gravina consideră oportună adaptarea tipologiei corului la noile realități:

> „Dacă, de exemplu, regulile date pentru corurile tragediilor greceşti sunt bazate pe vechile obiceiuri ale celor care îşi discutau problemele în stradă, în faţa uşii lor, unde femeile care ascultau şi corul aflau despre ce era vorba, şi deci vorbeau după aceea despre aceasta, vor putea în timpul nostru să se creeze alte reguli, prin care să se introducă un cor, nu în stradă, ci în anticamere, format din curtezani care să discute despre acțiunile stăpânului lor"[76].

Pentru Alfieri, corul de tip antic este la fel de inutil ca majoritatea personajelor secundare, şi îl suprimă împreună cu acestea[77]. În tragedia concentrată pe care urmăreşte să o creeze, poetul redă opiniile generale prin intermediul câte unui erou. Doar în unele piese cu subiect roman apare poporul ca voce a colectivității[78], iar replicile sale sunt puține, esențiale şi nu au nimic în comun cu corul tragic clasic. Introducerea sa este datorată faptului că, pentru Alfieri, statutul de cetățean al Romei permitea oamenilor simpli să exprime păreri de care trebuia să se țină cont. Intervențiile cetățenilor devin astfel la fel de importante precum acelea ale personajelor individualizate, mai ales atunci când ele întăresc dorința de dreptate şi libertate a unei națiuni ce se pronunță ferm împotriva tiraniei.

Judecata (*cugetarea*), adică modul de a raționa al personajelor, trebuie să aibă în vedere doar cauzele sau motivațiile acțiunilor lor. Discursul privitor la o situație dată trebuie să conțină doar idei, nu să exprime sentimente sau să încerce un dialog cu sine însuşi sau cu publicul. De altfel, Aristotel menționează că detaliile privitoare la felul în care se exprimă judecata reprezintă o problemă mai mult de retorică decât de artă poetică[79].

Deşi Horațiu susține importanța predominantă a acțiunii, tragedia romană, concentrată în jurul zbuciumului personajelor, acordă o mare importanță psihologiei eroului, conflictului interior, verbalizat prin lungi solilocvii. Judecata capătă astfel o funcție mult mai accentuată, contrară principiilor aristotelice.

Cum tragedia latină o influențează direct pe cea italiană, importanța judecății se menține, chiar dacă teoreticieni precum Calzabigi atrag atenția asupra pericolului ca aceasta să eclipseze acțiunea propriu-zisă. Calzabigi consideră că „e defectuos orice plan tragic în care se judecă prea mult şi se face prea puțin"[80].

---

[76] Gravina, *Della ragion poetica*, I, *dedica*.4.

[77] În tragedia *Mirra* apare un cor, dar care nu are nimic în comun cu cel clasic, singurul său rol fiind de a intona imnul nupțial pentru Myrrha într-una din scenele piesei.

[78] Este vorba despre *Virginia*, *Bruto primo* şi *Bruto secondo*.

[79] Cf. Aristotel, *op. cit.*, 1456a35–1456b5.

[80] Calzabigi, *op. cit.*, p. 192.

Scanned with OKEN Scanner

Alfieri este de acord cu Aristotel în privința faptului că sentimentele trebuie să rezulte din înlănțuirea faptelor şi, în general, îşi începe tragediile intrând direct în miezul acțiunii:

> „Dar întotdeauna s-a început povestirea cu dialogul de acțiune, pasional numai atât cât se poate admite la început, dar care nu se poate nicicând despărți de personajele care au cu adevărat în suflet pasiuni înalte şi arzătoare"[81].

Prin aceasta poetul nu înțelege necesitatea eliminării solilocviilor, pe care le apără din interiorul poziției sale aristotelice:

> „Multe şi poate prea multe dintre tragediile acestea încep cu un solilocviu; dar el este întotdeauna scurt, şi recitat întotdeauna de unul din personajele principale; el conține, nu prin povestire, ci prin pasiune, tot subiectul tragediei şi, în plus, acel personaj spune în acel solilocviu astfel de lucruri pe care n-ar putea cu discreție să le spună nimănui"[82].

Aşadar, chiar dacă refuză monologurile lungi, ce ar putea dăuna rapidității acțiunii, Alfieri îi recunoaşte judecății exprimate într-un solilocviu un rol esențial în tragedie, preferând-o unui dialog care nu ar putea reda eficient pasiunea supraomenească a personajului sau măreția gândirii sale.

3. Limbajul şi versul

Limbajul trebuie să fie „limpede, fără să cadă în comun"[83]. Aristotel însuşi recunoaşte dificultatea unei astfel de exprimări, care se loveşte de contradicția între ideea clarității, obținută tocmai prin folosirea cuvintelor comune, şi cea a unui limbaj ales, caracterizat de cuvinte rare, creații interne sau chiar străine. Astfel, talentul poetului constă în a realiza un amestec bine măsurat de provincialisme, metafore, podoabe şi cuvinte populare. De asemenea, la noblețea şi originalitatea limbajului pot şi trebuie să contribuie inversiunile sintactice sau folosirea unor expresii care nu se întâlnesc în vorbirea curentă, cu condiția să nu se exagereze.

Susținător al măsurii, Horațiu se pronunță pentru utilizarea cuvintelor comune, cărora măiestria poetului le poate da noi valențe:

> „Iscusit şi măsurat de asemenea şi în alegerea cuvintelor, vei scrie bine dacă vei da printr-o măiestrită îmbinare cuvântului obişnuit putere nouă"[84].

Singura abatere de la această regulă o constituie introducerea cuvintelor noi. Conştient de faptul că limba este ca un organism viu în continuă schimbare, care trebuie să răspundă evoluției sociale, el recunoaşte drept necesară folosirea de

---

[81] Alfieri, *Parere dell'autore...*, p. 645–646.
[82] *Ibidem*, p. 649.
[83] Aristotel, *op. cit.*, 1458a15.
[84] Horațiu, *op. cit.*, v. 46–48.

Scanned with OKEN Scanner

neologisme, limitându-se la a recomanda moderație și a sugera limba greacă drept sursă a împrumuturilor.

Atât pentru Aristotel, cât și pentru Horațiu, o grijă constantă a poetului trebuie să fie adecvarea exprimării la tipologia personajelor. În acest sens, Horațiu avertizează:

> „Dacă vorbele nu se potrivesc cu destinul celui care le rostește, Romanii (cavaleri și pedeștri) vor izbucni în hohote de râs"[85].

Tratatul *Despre sublim*, deși susține necesitatea unui stil grandios în tragedie, atrage și el atenția asupra exagerărilor ce produc efecte negative:

> „...și-n tragedie, care prin natura sa e operă măreață și îngăduie cuvinte răsunătoare, umflarea peste măsură a stilului este o greșeală de neiertat"[86].

În afara acestor indicații sumare și care țin strict de limbajul folosit în tragedie, nici unul dintre autorii antici nu insistă asupra caracteristicilor tehnice ale stilului. Complet diferită este situația literaturii italiene, care se confruntă cu o problemă semnificativă în găsirea unui stil potrivit pentru tragedie.

Gravina susține superioritatea limbii italiene față de toate celelalte limbi moderne:

> „...limba italiană, așa cum se supune celei grecești, căreia i se supuneau și Latinii, tot așa învinge orice altă limbă vie"[87].

Cu toate acestea, el recunoaște faptul că scriitorii italieni nu reușesc să atingă sublimul care caracterizează tragedia greacă din cauza incapacității limbii de a permite exprimarea măreață și a păstra, în același timp, naturalețea discursului:

> „Autorii noștri de tragedii nu au ajuns la acel sublim pentru că, neputând să înalțe stilul decât prin traducere, dacă ar fi împins-o dincolo de puterea limbii noastre, în loc să câștige măreție, ar fi pierdut naturalețea"[88].

De această problemă se lovește și Alfieri, care se găsește în situația complicată de a trebui să inventeze un metru și un limbaj tragic, nici unul din cele folosite până la el neavând forța și expresivitatea necesare.

> „Eu am încercat să învăț să fac versuri citindu-i pe Dante, Petrarca, Ariosto, Tasso, Poliziano, Ossian [...] și puțini alții. Dar cum la toți aceștia nu găsesc versuri de dialog recitat, am încercat să adaptez cuvintele, frazele și expresiile lor la noua artă de a face versuri tragice italiene, având însă mereu dinaintea ochilor și în urechi recitarea, curățată de orice tărăgănare moale și nedemnă, așa cum se cuvine actorilor experimentați în teatru"[89].

---

[85] *Ibidem*, v. 112–113.
[86] Tratatul *Despre sublim*, III, 1.
[87] Gravina, *op. cit.*, II, 20.2.
[88] *Ibidem*, II, 20.2.
[89] Alfieri, *Note dell'Alfieri...*, p. 276.

Scanned with OKEN Scanner

El alege aşadar endecasilabul liber, pe care îl esenţializează, înlăturând ornamentele şi împingând până la limită capacitatea expresivă a cuvântului gol. Teama de a nu cădea în desuetudine îl determină să opereze asupra limbajului aceeaşi sintetizare pe care o face la nivelul acţiunii şi al personajelor. Alfieri rescrie de mai multe ori fiecare vers, căutând cea mai redusă expresie care să redea ceea ce intenţionează să comunice: urmăreşte eficacitatea replicilor în care include nu numai încărcătura semantică a cuvintelor rostite, ci şi sugestiile cuprinse în elipse, într-o privire sau un gest care înlocuieşte o explicaţie verbală[90]. Astfel, stilul alfierian depăşeşte, prin asprimea şi rigoarea sa, toate producţiile precedente, autorul plecând de la premisa că forţa caracterului sublim nu poate fi redată printr-o exprimare elegantă[91], ci printr-una energică.

Ranieri de' Calzabigi, care susţine de altfel că „e obligatoriu, pentru a se apropia de perfecţiunea artei, să se înlăture ambiţioasele podoabe"[92], îi reproşează tocmai esenţialitatea[93] pe care, dimpotrivă, Alfieri o consideră cea mai mare virtute a sa:

> „...nu avem absolut nici o tragedie până acum în Italia care în întregime să poată fi considerată bună ca stil, cu atât mai puţin optimă. Iar eu consider [stilul] acesta ca cel mai puţin prost de până acum, pentru că mi se pare că văd în el în mod constant mai multă concentrare, mai multă energie, mai multă simplitate, demnitate şi varietate decât în orice alt vers tragic încercat până acum în Italia de alţii, pe lângă faptul că mi se pare că zăresc mai puţină tărăgănare şi trivialitate a sunetului"[94].

La rândul său, Cesarotti îl acuză de artificiozitate şi lipsă de cursivitate a exprimării:

> „Energia şi precizia sunt calităţile predilecte ale autorului nostru şi el reuşeşte să fie în mai multe locuri admirabil. Ar fi de dorit ca acestor calităţi singulare să le adauge naturaleţea şi fluiditatea"[95].

Pentru Alfieri însă fluiditatea este sinonimă cu tărăgănarea melodioasă şi este, aşadar, respinsă cu hotărâre, întrucât versul tragic trebuie să fie diferit de cel din alte compoziţii:

---

[90] Celebru în acest sens este un endecasilab care conţine nu mai puţin de cinci replici: „Creon: Ales-ai? Antigona: Am ales. Creon: Hemon? Antigona: Moartea. Creon: Fie" (Alfieri, *Antigone*, IV, 1.1: „– Scegliesti? – Ho scelto. – Emon? – Morte. – L'avrai").

[91] Eleganţa exprimării este menţionată de Alfieri drept caracteristica principală a literaturii produse sub tiranie: „Caracterul predominant în operele meşteşugite născute sub principat va consta deci cu mult mai mult în eleganţa exprimării decât în sublimul şi forţa gândirii" (Alfieri, *Del principe...*, I, 3.3).

[92] Calzabigi, *op. cit.*, p. 192.

[93] Observaţia lui Calzabigi este deosebit de pertinentă: „Aţi preferat gândurile şi nu v-aţi preocupat să le îmbrăcaţi frumos" (*ibidem*, p. 211).

[94] Alfieri, *Parere dell'autore...*, p. 663.

[95] Cesarotti, *Lettera...*, p. 261.

Scanned with OKEN Scanner

„...armonia versurilor tragice italiene trebuie să fie diferită de cea a tuturor celorlalte poezii ale noastre, chiar dacă se folosesc de aceeaşi măsură a versului, pentru că alta, din păcate, nu avem. Dar această armonie tragică trebuie să aibă noblețea şi grandilocvența epicii, fără să preia însă şi cântul continuat; şi să aibă din când în când fioruri lirice, dar presărate cu judecată, şi mereu (cum nu există rimă) dispuse cu ritm divers, față de cum ar fi în sonet, madrigal, octavă sau cançonă" [96].

Iar această diferență constă tocmai în ruperea frazelor, în concentrarea de idei, în găsirea acelui cuvânt care să rezume o întreagă gamă de sentimente. Lipsa de naturalețe pe care o remarcă teoreticienii reprezintă tocmai naturalețea personajelor sale pentru că nu se poate crede, afirmă Alfieri, că un erou ar folosi în vorbire sintaxa tărăgănată a limbii populare:

„Am considerat că trebuia să fiu mai puțin fluid decât într-un alt gen de poezie şi natural într-o manieră destul de diferită de cea obişnuită. Adică, având în vedere mereu că vorbesc (nu cântă) personaje alese, a căror naturalețe nu trebuie, nici nu poate fi vreodată trivială"[97].

Dimpotrivă, în discursul său fiecare expresie este cântărită pentru a avea acea greutate care să creeze senzația adevăratului sublim.

4. Scena şi muzica

Scena şi *muzica* sunt elemente de spectacol, specifice modului de reprezentare a tragediei antice. Aristotel nu insistă asupra lor pentru că le consideră străine de arta poetică.

Pregătirea scenei, potrivit stagiritului, reintră în atribuțiile decoratorului, nu ale poetului. Această perspectivă se menține în tragedia latină şi se va transmite şi tragediei italiene. Chiar dacă în cazul celei din urmă decorurile joacă un rol mult mai important, ele sunt încredințate arhitecților, scriitorii limitându-se la indicații sumare privitoare la locul desfăşurării acțiunii.

Muzica, în schimb, este „cea mai de seamă podoabă"[98] a tragediei. Lipseşte, din păcate, din opera filosofului grec, ca şi din scrierile latine, o mențiune clară asupra modului în care ea însoțea textul dramatic. Această omisiune a provocat în Italia numeroase dezbateri, care au dus la naşterea melodramei la începutul secolului al XVII-lea.

Faptul că elementul muzical ajunge să predomine în melodramă, provocând o scădere a calității textului şi o lipsă de interes pentru poezie, determină o puternică reacție a teoreticienilor secolului al XVIII-lea împotriva muzicii. Nici măcar

---

[96] Alfieri, *Risposta dell'autore*, p. 567.

[97] Alfieri, *Note dell'Alfieri...*, p. 274. Observația lui Alfieri nu are valoare absolută, ci se referă mai ales la efectul versurilor atunci când sunt pronunțate pe scenă: „cuvinte fluide, rotunde şi cântate toate, recitate în teatru provoacă imediat tărăgănare; şi din tărăgănare, neverosimil, din neverosimil, plictisul" (Alfieri, *Risposta dell'autore...*, p. 568).

[98] Aristotel, *Idem*, 1450b15.

Scanned with OKEN Scanner

susținerea necondiționată venită din partea unui poet de talia lui Metastasio, care întrunește uneori aprobarea criticilor[99], nu poate împiedica detașarea definitivă a melodramei de tragedia clasică.

Alfieri recunoaște rolul muzicii de a exprima pasiuni, dar o consideră inferioară literaturii pentru că nu este autosuficientă: în cazul muzicii instrumentale depinde de execuție, iar în cazul muzicii vocale se subordonează poeziei:

> „Muzica, nobilă artă și ea, și prima poate pentru a mișca și pentru a exprima (chiar dacă în trecere) toate pasiunile și emoțiile, muzica ar putea, într-un anume fel, să fie suficientă ei însăși. Dar în vremurile noastre nu este practicată de cei mari decât pentru propria plăcere; în plus, toate creațiile sale au nevoie de executanți, pentru că acele hârtii notate sunt mute prin ele însele dacă nu vin instrumentele să le facă să vorbească. Iar muzica vocală, care trebuie preferată tuturor celorlalte, care nu sunt altceva decât imitații imperfecte ale ei, muzica vocală e sclava înnăscută a scriitorului; și chiar (așa cum era cel puțin în Grecia) nu ar trebui să se depărteze niciodată de poet"[100].

Pentru Alfieri problema se pune în termeni definitivi: indiferent de modul în care era reprezentată tragedia în Antichitate, în lumea modernă muzica nu-și mai are locul:

> „Dar Tragedia [...] nu cântă printre moderni; puțin știm dacă și cum cânta la antici și, de altfel, puțin contează să o știm"[101].

În viziunea poetului, tragedia trebuie să îndrepte sufletele spre simțiri înalte și sublime, nu să le consoleze cu duioșia cântecului.

Fără îndoială, Alfieri greșea apreciind ca fiind negativ rolul muzicii în trezirea conștiințelor, în opoziție cu ceea ce avea să demonstreze Giuseppe Verdi, care se considera discipol al marelui poet, ale cărui arii de operă devin simbol al luptei pentru unitatea și independența Italiei. Alfieri nu putea să prevadă că secolul următor va aduce în melodramă aceeași revoluție pe care el o operase în tragedie, transformând opera lirică în cea mai reușită formă de tragic italian[102]. Ca gen literar însă, tragedia se desprinde definitiv de muzică, renunțând astfel la una din podoabele pe care lumea antică i le atribuia.

5. Concluzii

În Italia secolului al XVIII-lea, în cercurile culturale, există numeroase personalități preocupate de tragedie, dintre care se distinge, în prima jumătate a

---

[99] Calzabigi apreciază lucrările lui Metastasio, considerând că, în absența muzicii, au toate caracteristicile adevăratelor tragedii (cf. Ranieri de' Calzabigi, *Dissertazione su le poesie drammatiche del sig. Abate Pietro Metastasio*, apud E. Mattioda, *op. cit.*, p. 224).

[100] Alfieri, *Del principe...*, II, 5.10.

[101] Alfieri, *Risposta dell'autore...*, p. 566.

[102] Mario Baratto consideră opera, și în special opera lui Verdi, drept urmașa istorică a tragediei alfieriene în Italia (cf. Mario Baratto, *La letteratura teatrale del Settecento in Italia*, Vicenza, Neri Pozza Editore, 1985, p. 32).

Scanned with OKEN Scanner

veacului, vocea lui Gian Vincenzo Gravina, autor a două tratate fundamentale – *Della ragion poetica*, 1708 şi *Della tragedia*, 1715 – în care se susține reîntoarcerea la Aristotel printr-o interpretare flexibilă a stagiritului, care să țină cont de înnoirile în plan artistic şi social, specifice societății moderne. Gravina continuă în mod firesc dezbaterile începute încă de la sfârşitul secolului al XV-lea privitoare la poetica genului, dar, în acelaşi timp, anunță ruptura față de acestea pe care o va concretiza Vittorio Alfieri, autorul singurelor tragedii de valoare din literatura italiană.

Cât de interesat a fost Alfieri de justificarea teoretică a modificărilor realizate în scrierea tragediilor sale o demonstrează preocuparea sa de a-şi motiva deciziile, de a-şi explica intențiile ori de câte ori era confruntat cu îndoielile sau reproşurile colegilor literați. Alfieri nu s-a considerat teoretician şi nu a intenționat să scrie o poetică[103], totuşi, din scrierile sale este uşor de identificat un adevărat sistem, bazat în mare parte pe antici (Aristotel, Horațiu şi pseudo-Longinus în special), în virtutea căruia sunt alcătuite tragediile sale.

Pentru Alfieri, ca şi pentru Aristotel, tragedia este în special acțiune, simplă, dar intensă. Nu admite nici o replică inutilă, nici o întâmplare suplimentară a căror prezență ar putea devia atenția spectatorului sau al căror efect ar putea împiedica desfăşurarea directă şi violentă a acțiunii, direcționată către catastrofa finală. Ca şi Aristotel, care cerea ca nici un episod să nu poată fi eliminat, Alfieri insistă asupra necesității de a „dezinventa", cum numeşte el suprimarea oricărui fapt care nu este esențial, pentru a da astfel intensitate acțiunii. Atent la păstrarea simplității subiectului, Alfieri susține că replicile personajelor trebuie într-atât concentrate, încât îndepărtarea câtorva dintre ele să facă imposibilă înțelegerea acțiunii. Alfieri este de acord cu Aristotel în privința faptului că sentimentele trebuie să rezulte din înlănțuirea faptelor şi, în general, îşi începe tragediile intrând direct în miezul acțiunii, poziționarea personajelor rezultând ulterior din dialogul protagoniştilor. De asemenea, în numele verosimilului invocat şi de Aristotel, Alfieri renunță la unele mijloace utilizate frecvent în tragedia antică, dar şi în cea franceză, considerate de el desuete. Astfel, el respinge vehement recunoaşterea cu ajutorul unor „semne", indicii concrete precum şuvițe de păr, săbii, cruci, ca şi folosirea intervențiilor spectaculoase de tipul *deus ex machina*. Această ultimă metodă – folosită frecvent de Euripide – era, de altfel, criticată şi de Aristotel, dispus să admită astfel de interferențe doar în afara acțiunii principale, şi nu ca factor decisiv în rezolvarea conflictului.

Pentru a se ajunge la efectul atât de mult dorit, de continuitate şi esențialitate, este necesar ca poetul să se apropie cât mai mult posibil de verosimil, nu numai în

[103] Cf. Alfieri, *Risposta dell'autore...*, p. 576.

Scanned with OKEN Scanner

desfăşurarea acţiunii, dar şi în ceea ce priveşte credibilitatea personajelor, astfel încât Alfieri le aplică, de asemenea, exigenţa de sinteză pe care o pretinde de la acţiune, reducând la minimum numărul lor. Aristotel consideră că protagoniştii tragediilor trebuie să fie personaje maiestuoase, excepţionale, în speţă regi sau eroi. Alfieri preia această idee şi o extinde la toate personajele, renunţând la doici şi confidenţi, existenţi în teatrul antic, ca şi în piesele anterioare poetului italian, personaje minore, dar care aveau rolul de a dezvălui secrete majore. Păstrează, mai ales pe lângă tirani, doar câte un consilier care, de obicei, este cu mult mai odios decât tiranul însuşi şi are rolul de a scoate în evidenţă măreţia acestuia. Opţiunea lui Alfieri este, în acest sens, clară şi întru câtva opusă celei a lui Aristotel. Cum problemele cu care se confruntă eroii şi caracteristicile psihologiei lor nu le-ar permite mărturisiri sau confidenţe către persoane de rang inferior, prezenţa masivă a solilocviilor sau dialogul între protagonişti sunt considerate de autor preferabile unui dialog cu un personaj neînsemnat, eliminarea personajelor secundare din economia unei piese fiind o inovaţie a teatrului alfierian, iar în favoarea deciziei sale el readuce ideea de verosimil. De exemplu, nu ar fi credibil ca regina Isabella să împărtăşească unei confidente marea taină din sufletul ei, atunci când nu îndrăzneşte să-şi mărturisească nici ei înseşi iubirea pentru Don Carlos. De aceea e mai plauzibil ca un personaj să vorbească cu sine însuşi, deoarece natura secretelor unui suflet înalt nu permite împărtăşirea acestora.

După Alfieri, o altă funcţie a solilocviilor este aceea de a crea varietate în interiorul tragediei. Respingând diversitatea obţinută prin devieri ale acţiunii sau prin prezenţe scenice inutile, poetul susţine crearea unei varietăţi de senzaţii, cu rolul de a diversifica pasiunea eroilor, în etape evolutive, care conduc protagonistul către prăbuşirea finală, menţinând în acelaşi timp coerenţa intimă a personajului.

Dacă pentru Aristotel era suficientă precizarea că personajele trebuie să se exprime potrivit condiţiei lor, literaturii greceşti nelipsindu-i modelele, Alfieri se găseşte în situaţia dificilă de a trebui să inventeze un metru, dar şi un limbaj tragic, pentru obţinerea expresivităţii dorite; el respinge categoric folosirea muzicii în tragedie şi alege endecasilabul liber, pe care îl despoaie de ornamente, îl esenţializează, împingând până la limită capacitatea expresivă a cuvântului. Teama de a nu cădea în desuetudine îl determină să opereze asupra limbajului aceeaşi reducţie pe care o face la nivelul acţiunii şi al personajelor. Alfieri rescrie de mai multe ori fiecare vers, căutând cea mai concisă expresie care să redea ceea ce intenţionează să comunice, urmărind eficacitatea replicilor în care include nu numai încărcătura semantică a cuvintelor rostite, ci şi sugestiile cuprinse în întreruperi, pauze, elipse, într-o privire sau într-un gest care înlocuiesc o explicaţie verbală.

Spre deosebire de poetica lui Aristotel, cea alfieriană este, însă, în primul rând opera unui poet care nu sintetizează, ci desprinde caracteristicile, în parte, din

Scanned with OKEN Scanner

propria experienţă, din cunoaşterea directă a problemelor pe care tragedia le ridică, încercând o rezolvare uniformă a lor, care să se înscrie în limitele genului, dar, în acelaşi timp, să nu permită acestor limite să anuleze autenticitatea inspiraţiei. Astfel, poetica lui Alfieri nu rămâne o simplă teorie literară, ci îşi găseşte materializarea în cele nouăsprezece tragedii ale sale, care se constituie ca principala expresie a genului în Italia.

BIBLIOGRAFIE

Alfieri, Vittorio, *Della Tirannide e Del principe e delle lettere*, Milano, Rizzoli, 2000.

Alfieri, Vittorio, *Note sui personaggi* şi *Dediche*, în Alberto Granese, *La „cornice" nel sistema tragico di Vittorio Alfieri*, Salerno, Edisud, 1993.

Alfieri, Vittorio, *Parere sull'arte comica in Italia* şi *Note dell'Alfieri che servono di risposta alla lettera dell'abate Cesarotti*, în Alfieri, *Parere sulle tragedie e altre prose critiche.*

Alfieri, Vittorio, *Parere sulle tragedie e altre prose critiche*, a cura di Morena Pagliai, Asti, Casa d'Alfieri, 1978.

Alfieri, Vittorio, *Risposta dell'autore alla lettera di Ranieri de' Calzabigi, Parere dell'autore sulle presenti tragedie*, în *Opere*, vol. II, a cura di Francesco Maggini, Milano, Rizzoli, 1958[1].

Alfieri, Vittorio, *Antigone*, în *Tragedie*, a cura di L. Toschi, Firenze, Sansoni, 1985.

Aristotel, *Poetica*, studiu introductiv, traducere şi comentarii de D.M. Pippidi, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1965.

Baretti, Giuseppe, *Prefazioni e polemiche: Prefazioni alle tragedie di P.Cornelio*, a cura di L. Piccioni, Bari, Laterza, 1911.

Calzabigi, Ranieri de', *Lettera di Ranieri de' Calzabigi*, în Alfieri, *Parere sulle tragedie e altre prose critiche.*

Cesarotti, Melchiorre, *Lettera dell'abate Cesarotti su „Ottavia", „Timoleone" e „Merope"*, în Alfieri, *Parere sulle tragedie e altre prose critiche.*

Gravina, Gian Vincenzo, *Della ragion poetica* şi *Della tragedia* în *Scritti critici e teorici*, a cura di A. Quondam, Bari, Laterza, 1973.

Horaţiu, *Arta poetică*, text, traducere, comentar de H. Mihăescu, Iaşi, 1943.

Maffei, Scipione, *Proemio alla „Merope"* în *„De' teatri antichi e moderni" e altri scritti teatrali*, a cura di Laura Sannia Nowé, Modena, Mucchi, 1988.

Muratori, Ludovico Antonio, *Della perfetta poesia italiana*, a cura di A Ruschioni, Milano, Marzorati, 1971.

Platon, *Republica*, în *Opere*, vol. V, traducere de Andrei Cornea, cuvânt prevenitor de Constantin Noica, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986.

Tratatul Despre sublim al unui autor necunoscut, [traducere] din greceşte, studiu introductiv de C. Balmuş, Bucureşti, 1935.

LA POETICA DEL GENERE TRAGICO IN ITALIA. ARISTOTELE E I SUOI INTERPRETI NEL SETTECENTO

RIASSUNTO

A partire dalla scoperta della *Poetica* di Aristotele, la tragedia gode in Italia di un'attenzione particolare, soprattutto a livello teorico, che culmina nel Settecento con l'opera di Vittorio Alfieri. Il presente studio, che parte dalla stistematizzazione proposta da Aristotele, analizza le idee dei letterati

Scanned with OKEN Scanner

più noti dell'epoca. Saranno dunque commentate le loro teorie concernenti le argomentazioni sul genere della tragedia, con particolare attenzione alle idee di unità, di varietà, del lieto fine e dell'intento moraleggiante nei personaggi, nel linguaggio e nella versificazione. Si faranno inoltre alcune considerazioni sulle questioni attinenti alla rappresentazione scenica e all'uso della musica. Ogni volta verrà dato ampio spazio alle conclusioni in merito di Alfieri, visto che nel suo caso non si tratta tanto di una sterile poetica bensì di un suo coerente quadro analitico espresso in ben diciannove tragedie che rappresentano la principale espressione del genere tragico in Italia.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza"
Iaşi, Bulevardul Carol, nr. 11

Scanned with OKEN Scanner

SENSURILE TIMPULUI ÎN FANTASTIC

ANA ALEXANDRA SANDULOVICIU

„Cred că timpul este misterul esențial" (*Borges despre Borges*).

„La fonction mimétique des récits s'exerce de préférence dans le champ de l'action et de ses valeurs temporelles" (Paul Ricoeur, *Temps et récit*, vol I).

„Există deci atâtea motive pentru ca povestirile să nu se oprească niciodată, încât fără voie ne întrebăm: ce se petrece înainte de prima povestire? şi ce se întâmplă după ultima? Cele *O mie şi una de nopți* n-au pregetat să dea răspunsul, răspuns ironic de bună seamă, pentru aceia care vor să ştie ce este înainte şi după [...]. *Este inutil să căutăm originea povestirilor în timp, căci timpul îşi găseşte originea în povestiri*" [subl.n.] (Tzvetan Todorov, *Oamenii-povestiri*, în *Poetica. Gramatica Decameronului*).

În primul capitol al cărții sale despre fantastic[1] intitulat *Anthropologie*, Jean Fabre porneşte în analiza conceptului de fantastic de la problematica timpului. Există, apreciază criticul, două feluri distincte de a percepe Timpul: o dată, e vorba de timpul în care trăieşte omul arhaic, primitiv, şi apoi de cel al individului modern. Felul în care individul se va raporta la Timp separă, de fapt, două mentalități, două moduri diferite de a vedea şi de a imagina lumea: viziunea arhaică, opusă celei moderne, numită de critic, de asemenea, prometeiană sau schizoidă. Se poate susține că *bi-temporalitatea* despre care vorbeşte Fabre este deosebit de importantă şi în contextul unei analize a sensurilor fantasticului. Pentru că fantasticul ia naştere tocmai din modul de a gândi al individului modern – a cărui conştiință prometeiană, schizoidă este supusă timpului istoric nemilos, ireversibil –, care caută răspunsuri la cele mai adânci întrebări existențiale, reconstruind realul într-un mod aparte. Lumea laicizată permite acum hazardului, întâmplării să se instaleze deplin în interiorul noii paradigme spațio-temporale

[1] Vezi Jean Fabre, *Le Miroir de sorcière. Essai sur la littérature fantastique*, Paris, Corti, 1992.

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 227–239

Scanned with OKEN Scanner

desacralizate. Din contră, cauzalitatea mitico-magică la care primitivul a recurs prin modul său de gândire este în perfectă concordanță cu un spațiu existențial perceput ca sacru, centrat, capabil să îl apere de eventuale pericole: „[...] en face de la fluidité chaotique du profane, s'instaure un point fixe qui va fonder le monde et l'organiser"[2]. Locul în care trăiește reprezintă, deci, pentru omul arhaic, un *centrum mundi*, iar timpul care îl însoțește se desfășoară doar sub auspiciile unui etern prezent. Noțiunea de istorie, trecerea nu există pentru acesta, la fel cum nici viitorul nu este primit în acest sistem cu o coordonată unică temporală. În fapt, Fabre îl urmează îndeaproape, privitor la Timp, pe Mircea Eliade care, în numeroase studii, marchează opoziția între cele două tipuri de mentalități și, de aici, între două feluri de a înțelege timpul și spațiul. Eliade vorbește despre distanța care există între timpul sacru și durata profană, prin urmare despre modul de viață al individului religios, diferit de acela al omului nereligios al societăților moderne: „Omul religios trăiește astfel în două feluri de timp, dintre care cel mai important, Timpul sacru, se prezintă sub aspectul paradoxal al unui Timp circular, reversibil și recuperabil, un fel de etern prezent mitic, în care te reintegrezi periodic prin intermediul riturilor. Acest comportament privitor la Timp este suficient pentru a distinge omul religios de omul nereligios: primul refuză să trăiască doar în ceea ce, în termeni moderni, se numește «prezent istoric»; el se străduiește să regăsească un Timp sacru care, în anumite privințe, poate fi omologat cu „Eternitatea"[3].

Omului modern nu îi rămân, deci, prea multe căi de urmat în tentativa sa de a învinge, de a stăpâni trecerea. Și, totuși, una dintre ele, o garanție a ieșirii din Timp, o reprezintă până la urmă construirea unei dimensiuni temporale *epice*, înăuntrul căreia rememorarea, aducerea-aminte, îi așază pe cel care povestește, dar și pe cel care ascultă la adăpost de Timp, desființând granițele dintre trecut și prezent. Văzută în această lumină, literatura epică îndeplinește un rol major, și anume acela de continuatoare a Mitului într-o societate profană, desacralizată, amenințată la fiece pas de ceea ce tot Mircea Eliade numea, pe drept cuvânt, „teroarea istoriei"[4].

De obicei, timpul propus de fantastic este exact acel timp – desprins de mult de orice coordonată sacră – construit de mentalitatea prometeiană a omului modern și, mai nou, post-modern (deși în rândurile care urmează se va vedea că există și excepții: fie ritualul povestirii, al anamnezei, fie găsirea unor punți de legătură și trecere spre spațiul și timpul tare al originilor mai pot salva omul de la condiția sa damnată).

În fantastic poate fi întâlnită o temporalitate asemenea unei capcane, unei obsesii, de care, de exemplu, eroii din proza lui E.A. Poe se simt mereu constrânși,

[2] *Ibidem*, p. 33.

[3] În *Sacrul și profanul*, București, Humanitas, 1992, p. 65. A se vedea și *Mitul eternei reîntoarceri. Mituri, vise, mistere*, București, Editura Științifică, 1991.

[4] *Ibidem*, p. 109–111.

Scanned with OKEN Scanner

amenințați. Prințul Prospero, în *Masca Morții Roșii*, va fi ucis tocmai de sinistra apariție fantomatică, ivită din uriașul orologiu de abanos, aflat în una dintre încăperile ce le serveau, lui și curtenilor, drept refugiu. Desigur, se poate vorbi în acest caz despre o alegorie asupra timpului, „căci strigoiul fără trup și chip este o ipostază metonimică a „Viermelui biruitor", a ceea ce, într-o povestire burlescă, Poe a numit „Coasa Timpului"[5].

Mai rar – în cazul prozei fantastice – categoria timpului va fi convertită în temă centrală a unei povestiri. Însă se poate spune cu certitudine că problematica timpului, sub diferite aspecte, constituie o permanentă prezență în interiorul acestui gen. Patru metode, consideră Adrian Marino, caracterizează „cronologia inedită a evenimentelor" în fantastic: *„înghețarea, încetinirea, accelerarea și inversarea timpului"*[6]. În sprijinul acestei perspective se pot da nenumărate exemple. Vom recurge, însă, în rândurile următoare, doar la câteva dintre ele.

În *Sărmanul Dionis*, Eminescu utilizează o tehnică literară extrem de modernă pentru momentul de apariție a nuvelei, dovadă stând faptul că majoritatea junimiștilor nu au înțeles profunzimea și mesajul textului. Construită pe articularea unui dublu plan temporal, povestirea prezintă existența unui erou cu dublă personalitate, ce trăiește deopotrivă în prezent, Dionis, și în trecut, pe vremea lui Alexandru cel Bun, cu numele Dan. În fapt, după producerea *regresiunii*, Dan (alias Dionis) se întreabă – și odată cu el și cititorul – care este adevărata epocă în care viața i se desfășoară: aceea proiectată în viitor, în care se visase mirean cu numele Dionis, sau aceea a domniei lui Alexandru cel Bun, în care el se știe a fi un simplu călugăr. Situație tipic fantastică, dacă ne gândim la suprapunerea planurilor real/oniric, prin procedeul inversării momentelor temporale, și finalul povestirii, care lasă cititorului posibilitatea de a alege între două variante de interpretare. Specifice pentru genul supranatural sunt recursul la motivul dublului, precum și intervențiile naratorului în interiorul textului, modalități ce facilitează formarea unui *metatext*, a unui comentariu al textului despre sine însuși, procedeu cunoscut și sub numele de *mise en abîme*. Povestirea este presărată, dintru început și până la ultimele rânduri, de indicii care o pot proiecta într-un eventual intertext fantastic, deși în literatura noastră este prea devreme să se vorbească de existența manifestă a genului. Un astfel de rol au explicațiile filozofice despre spațiu și timp din deschiderea nuvelei, despre percepția noastră relativă asupră-le, inspirate desigur de scrierile lui Kant, cu care Eminescu era familiarizat („În faptă lumea-i visul sufletului nostru. Nu există nici timp, nici spațiu – ele sunt numai în sufletul nostru. Trecut și viitor e în sufletul meu ca pădurea într-un sâmbure de ghindă, și infinitul

[5] Vezi *Prefață*, de Liviu Cotrău, la E.A. Poe, *Prăbușirea Casei Usher*, București, Univers, 1990, p. 26.

[6] *Op. cit.*, p. 673.

Scanned with OKEN Scanner

asemene, ca reflectarea cerului înstelat într-un strop de rouă"[7]). În final, naratorul, pentru a uşura sarcina cititorului în înțelegerea complicatei istorii despre Dan/Dionis, recurge la un citat din Théophile Gautier, el însuşi autor cunoscut de proză fantastică, citat revelator, de altfel, deoarece susține tocmai „ideea migrației eului metafizic în timp şi spațiu"[8].

Dacă în *Sărmanul Dionis* timpul fantastic susține ideile scriitorului, proprii generației romantice şi nu numai acesteia, relative la metempsihoză şi la avatarurile sufletului (posibil ca Eminescu să fi fost influențat în *Archaeus* şi *Avatarii faraonului Tlà* şi de povestirile fantastice *Avatar*, *Moarta îndrăgostită*, *Ibricul de cafea* ş.a. ale lui Théophile Gautier, scriitor foarte apropiat de poetica parnasiană), un altfel de timp are menirea de a proiecta cititorul în dimensiunea supranaturalului în povestirea lui Gala Galaction *Moara lui Călifar*. Cu siguranță inspirată de filonul eresurilor populare, prezentând un spațiu oarecum apropiat de cel al miraculosului fantastic, al poveştii, aventura viteazului Stoicea trimite, în primul rând, la cunoscutul motiv al pactului încheiat cu diavolul. În trama povestirii se leagă două planuri ale timpului, cel real, al unui sat de munte, cu nimic diferit de alte aşezări omeneşti, şi cel simbolic, în care timpul nu mai trece şi unde există „din vremi uitate" o moară străveche oglindindu-se în apele unui iaz. Stăpân ar fi, aici, spun bătrânele satului la şezători, Moş Călifar, care de mult şi-a vândut sufletul lui Nichipercea. Curios şi dornic de înavuțire, Stoicea prinde curaj şi porneşte, într-o bună zi, spre locul unde sălăşluieşte bătrânul Călifar. Intrarea în pădure echivalează cu ieşirea din timpul normal şi pătrunderea în cel de sorginte magică, asociat morii şi morarului. De aici, schema proprie fantasticului îşi urmează cursul, încă destul de apropiat, la Gala Galaction, de tiparul basmului popular fantastic. Visul ocupă un loc important în scenariul povestirii, întrucât este instrumentul prin care timpul existenței lui Stoicea va fi supus unor metamorfoze uluitoare. Mai întâi, se accelerează ritmul temporal la maximum, iar tânărul trăieşte în câteva clipe o întreagă viață, devine bogat şi se căsătoreşte cu o fiică de boier, domnița Tecla, ajunge chiar la vârsta înțelepciunii şi copiii săi reprezintă în mintea eroului dovada că toate aceste lucruri sunt adevărate şi nu doar o nălucire diavolească: „Şi iată-l pe Stoicea: boierit de vodă, cinstit de o lume întreagă, iubit de nevastă, norocos în copii, norocos în roadele pământului, norocos în toate celea, ca în poveste! [...]. Şi zilele lui Stoicea treceau voioase, pline, limpezi, dar repezi ca unda pârâului de munte şi ca visul. Câteodată, prea arare, parcă îşi aducea aminte de ceea ce fusese [...]. Eu sunt cel care mă hotărâi într-o zi să mă duc la morarul Călifar ca să mă procopsească?..."[9]. Personajul lui Galaction aminteşte

[7] Mihai Eminescu, *Proză literară*, Timişoara, Facla, 1987, p. 34.

[8] Vezi Eugen Simion, *Proza lui Eminescu*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1964, p. 128.

[9] Vezi Gala Galaction, *Opere alese. Nuvele, povestiri, amintiri, reverii, însemnări de călătorie*, vol. I, Bucureşti, Editura pentru Literatură şi Artă, 1959, p. 16.

Scanned with OKEN Scanner

întru câtva de eroul hoffmannian Elis Fröbom, din *Minele din Falun.* Aşa cum Stoicea este atras de ideea de a pune la încercare puterile lui Călifar, Elis, la rândul său, este urmărit în vis de figura bătrânului Torbern, care încearcă astfel să îl convingă să părăsească apa şi meseria de marinar pentru adâncurile minei. La sfârşitul povestirii, visul de mărire al lui Stoicea, în care-l aruncase Călifar, se spulberă. Prin urmare se produce şi revenirea în timpul „înghețat", în care trecerea nu are loc, al traiului morarului. Stoicea reactualizează, s-ar putea spune, străvechiul scenariu mitic – trecut mai apoi în țesătura narativă a basmului şi a legendei – al uciderii personajului malefic, în cazul de față bătrânul Călifar, al cărui suflet era prins sub semnul unui blestem, şi rupe puterea vrăjii care ținea timpul în loc.

Pe lângă orientarea materiei epice prin întrebuințarea, în interiorul diegezei, a *accelerării ritmului temporal*, aşa cum procedează naratorul heterodiegetic din exemplul de mai sus, o posibilitate diferită se poate regăsi în construirea unei paradigme temporale în care evenimentele, atunci când apar, se desfăşoară *au ralenti*[10], într-un spațiu unde lucrurile nu progresează, dezagregându-se lent, aşa cum se întâmplă în povestirea lui A.E. Baconsky *Aureola neagră.*

Farmecul câtorva texte din volumul *Echinoxul nebunilor* stă tocmai într-o atmosferă sustrasă, de obicei, referințelor spațio-temporale, aşezată sub semnul unui deplin mister. Eugen Simion observa, caracterizându-l extrem de inspirat pe scriitor, că poetica sa prinde contur sub semnul vagului şi al tăcerii, precum şi că Baconski este „un estet al melancoliei"[11]. Acelaşi critic vorbea de obsesia scriitorului în fața „timpului încremenit, a țărmurilor pustii"[12]. Este greu de stabilit dacă *Aureola neagră* aparține fantasticului sau, dimpotrivă, se revarsă pe domeniul învecinat, dar, sub unele aspecte, inamic, al straniului. Cititorul are, s-ar părea, o deplină libertate în a alege una dintre cele două soluții. Şi, totuşi, echivocul povestirii, păstrat până la sfârşit, precum şi anumite întâmplări acceptabile numai pe teritoriu fantastic îndreptățesc punerea acesteia sub pecetea fantasticului. Interesantă este în *Aureola neagră* întrepătrunderea prezentului prăfuit, înecat în uitare („Timpul nu mai are aici decât înfățişarea străvezie a urâtului. Nici o clepsidră nu s-ar osteni să mai numere clipele"[13]) cu reminiscențe şi zvâcniri ale unui trecut falnic, când ținutul „ce se întinde spre miazănoapte şi răsărit"[14] era stăpânit de mândrii cavaleri ai stepelor. Țesătura narativă a povestirii nu amalgamează însă niciodată prea mult aceste două niveluri temporale, încât tocmai

[10] Cf. Adrian Marino, *op. cit.*, p. 673.

[11] Cf. *Scriitori români de azi*, vol. I, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1974, p. 135.

[12] *Ibidem*, p. 420.

[13] A.E. Baconski, *Echinoxul nebunilor şi alte povestiri*, vol. II, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1990, p. 69–70.

[14] *Ibidem*, p. 69.

Scanned with OKEN Scanner

de aici ia naştere elementul fantastic. Practic, litania cu care hangiul deschide povestirea oferă, subtil, cititorului două piste de lectură, una de suprafață, alta adâncă, încărcată de sensuri, pe care lectorul ideal cu siguranță că o va găsi şi urma. Sub fabula aparentă, a călătoriei celor doi prieteni spre țărmurile pustii în căutarea altarului lui Zamolxis, se ascunde o realitate ciudată, poate chiar ocultă, presărată cu întâmplări şi personaje stranii. Astfel ne sunt înfățişați hangiul („hangiul rămânea îngândurat îndărătul tejghelei, cu ochii pierduți în gol, cu barba roşcată răvăşită, asemenea unei ființe căreia cineva i-ar fi vorbit de departe într-un alfabet de semnale nevăzute. Era un om fără vârstă hangiul, un om fără țară, fără iubiri, fără patimi”[15]), apoi pigmeul, ambii fiind, se pare, conectați dimensiunii temporal-fantastice a călăreților-tâlhari care încă stăpânesc din umbră ținutul. Cine sunt sau au fost aceste temute personaje, „tâlhari enigmatici, vânători sau călugări în zale ascunse sub mantii, cu paloşe grele şi lănci verzi”[16], naratorul nu va şti niciodată. Misterul păstrat cu străşnicie de text şi nota sa de fantastic vin, până la urmă, tocmai din *sugerarea* permanentă a existenței *planului temporal* în care evoluează cavalerii-tâlhari, ce par nişte templieri rătăciți din trecut în evul nostru, plan care nu se intersectează decât foarte slab cu prezentul. Nu degeaba vor fi presărate, pe parcursul textului, indicii şi aluzii la certa lor prezență. Îi cunoaştem pe slujitorii lui Zamolxis doar din descrierea hangiului, importantă în ponderea narațiunii şi reluată ciclic şi în final, apoi din posibilitatea sugerată de naratorul-personaj cum că zgomotele care se aud noaptea în han („când nu dormeam prea adânc, auzeam chiar de la venirea noastră scârțâitul prelung al scărilor de stejar şi un zgomot de paşi ce trebuiau să fie ai unor oameni voinici şi sprinteni”[17]) aparțin prezenței lor oculte, tăinuită de hangiu, şi, în sfârşit, din o a treia mărturie. Noaptea în care arheologul pare să fie ales de conjurația cavalerilor nevăzuți, căpătând în jurul capului misterioasa aureolă neagră pe care o poartă şi hangiul, este totodată şi noaptea când naratorul aude din depărtare „un galop ca şi când câteva zeci de călăreți ar fi gonit urmărindu-se unii pe alții”[18] şi când vede proiectată pe perete umbra unor lănci încrucişate. Ar mai fi o ultimă apariție fulgurantă a acestora, chiar în clipele în care povestitorul se hotărăşte să părăsească dimensiunea atemporală țesută ca o vrajă în jurul hanului, al hangiului şi al țărmurilor dezolante. De această dată, simțul *văzului* îl face să nu se mai îndoiască de prezența fantomatică a tâlharilor-călăreți sau slujitori vechi ai altarelor lui Zamolxis („Prin întuneric văzui peste câmp alergând torțe aprinse şi auzii ropotul unui galop îndepărtat. Mi-am

[15] *Ibidem*, p. 72.
[16] *Ibidem*, p. 69.
[17] *Ibidem*, p. 71.
[18] *Ibidem*, p. 73–74.

Scanned with OKEN Scanner

adus aminte de călăreții din țara de peste păduri"[19]). Probabil că această tehnică a obnubilării face parte din strategia unui autor-model, care îl obligă astfel pe cititor să revină iar şi iar asupra textului, pentru a pătrunde sensul dispariției arheologului şi, mai târziu, revenirea naratorului pe țărmurile pustii cu scopul de a-l căuta („Au trecut ani de atunci"[20]), precum şi descoperirea celui pierdut în ipostază de hangiu („Îi recunoşteam glasul, barba roşcată şi răvăşită, înfățişarea lui de om fără vârstă, fără țară. Îi recunoşteam până şi cuvintele, dar încetasem să-l mai ascult. Ochii îmi stăteau pironiți asupra lui, căci hangiul nu era decât prietenul meu, care mă privea străin, ca şi când m-ar fi văzut prima oară"[21]). Fantasticul se formează, în text, prin accederea gradată în această breşă spațio-temporală unde evenimentele se desfăşoară *au ralenti* sau, parcă sub semnul unui blestem ori al unei vrăji, ascund zbuciumul neîncetat al călăreților fantomatici. Iată motivul pentru care categoria timpului deține un loc important în economia narațiunii *Aureola Neagră.*

Este absolut firesc faptul de a regăsi, la fiecare scriitor atras de registrul fantastic, o lume imaginară clădită pe o temporalitate aproape unică (se va încerca demonstrarea aceluiaşi lucru şi în ceea ce priveşte problema spațialității în fantastic), deşi structurată în limitele câtorva procedee tehnico-tematice, care revin asemenea unor invariante, pentru a deschide calea spre un univers temporal unde cititorul îşi va regăsi de multe ori propriile percepții asupra timpului.

Spre deosebire de temporalitatea arhaică, străbătută de nervuri mitice, a prozei lui Baconsky, situată prin parfumul vetust şi cadența frazei în descendența scrierilor literare ale lui Mateiu I. Caragiale, la un prozator de azi precum Ioan Groşan – e vorba, de fapt, numai de investigarea axei temporale în povestirea *Trenul de noapte* – poate fi întâlnită o altă simbolistică a timpului, centrat însă la început pe aceeaşi modalitate a *înghețării*, a *încetinirii* trecerii (desfăşurare *au ralenti*). Acest prim nivel se va scurtcircuita cu un timp fantastic antropofag, cu tentacule monstruoase, care îl absoarbe pe imprudentul ce încearcă să treacă „dincolo" şi să-i dezlege misterul. Poate fi regăsită aici atmosfera de dezolare – prezentă şi în proza fantastică a altor scriitori contemporani – proprie unui loc situat în mijlocul civilizației, dar uitat, ca o insulă izolată unde timpul e perceput asemenea unei stagnări dureroase. Personajele încearcă un sentiment de inutilitate, de disperare oarbă, înconjurate de un neant ale cărui granițe se deschid de cele mai multe ori fatal pentru soarta lor. Aceeaşi senzație o transmit şi eroii unor povestiri scrise de Vladimir Colin (*Imposibila oază*), Oscar Lemnaru (*Omul şi umbra*) sau de autorii străini André Pieyre de Mandiargues (în povestirea *Pasajul Pommeraye*

[19] *Ibidem*, p. 76.
[20] *Ibidem.*
[21] *Ibidem*, p. 77.

Scanned with OKEN Scanner

din *Muzeul negru*) şi Jean Muno (*Povestiri insolite*). Nimic, aşadar, nu apropie destinele unor astfel de oameni, condamnaţi să trăiască într-o lume din care orice semn al sacrului s-a retras, de căutările sau revelaţiile, uneori întâmplătoare, ale eroilor lui Mircea Eliade sau chiar de cei ai povestirilor fantastice ale lui Vasile Voiculescu, descoperitori sau purtători ai unui sâmbure de spaţiu şi timp sacru, arhaic, în mijlocul civilizaţiei actuale.

În *Trenul de noapte*, insolitul face casă bună cu peisajul dezolant al unei mici gări de provincie – spaţiu ce pare suspendat într-un vid unde niciodată nu se întâmplă nimic. Timpul este aici închis şi suficient sie însuşi, paralel celui real, asemenea duratei de desfăşurare a unui coşmar. Cel puţin aşa gândeşte unul dintre personaje, domnul Fotiade, şeful de gară, proaspăt mutat în modesta haltă feroviară, unde nu mai trăieşte decât un singur acar. Locul acesta ciudat pare a fi unul ieşit din circuitele normale ale căilor ferate. Viaţa celor doi oameni se scurge într-o perpetuă aşteptare, în speranţa că un eveniment memorabil, care să le schimbe existenţa, s-ar putea petrece şi aici. Şi, într-adevăr – în afară de povestirile şefului de gară, singurele care întrerup monotonia unui timp liniar („Că ei doi ce să facă după ce veneau mărfarul şi personalul? Să povestească”[22]), de la o vreme, deşi extrem de rar, numai noaptea la orele trei şi şapte minute, începe să treacă prin halta pustie un tren misterios. Trenul-fantomă, care „nu oprea, nici n-avea lumini, nici măcar o fereastră luminată”[23], aducea în schimb, după el, un puternic miros de trandafiri. În final, curiozitatea acarului, care încearcă să descopere misterul trenului fără lumini şi călători, îl va costa destul de scump. Simion este absorbit în interiorul trenului de o forţă nevăzută, ca şi cum acolo s-ar fi deschis o nouă dimensiune spaţio-temporală, fără posibilitate, pentru individul curios şi imprudent, de întoarcere înapoi, de revenire la vechea stare de lucruri. Sigur, sensurile povestirii trimit, dincolo de aparenţa şi imaginea trenului fantastic, la o metaforă a existenţei, a vieţii, a Timpului nemilos. Partea finală a povestirii este relevantă în acest sens. Impresia de cinetism, senzaţia de mişcare ce însoţeşte scena finală, nu lipsită de dramatism, este în totală contradicţie – contribuind astfel la *efectul* puternic *de fantastic* al textului – cu maniera extrem de statică în care s-a derulat, până atunci, acţiunea: „[...] fugi prin cercul acum verde al luminii spre locomotivă [...]. Sări şi se agăţă cu stânga de clanţa mare, lucitoare [...]. Şi-abia mai zări cu coada ochiului câinele zbătându-se în lanţ şi felinarul rămas în pragul uşii şi-apoi cantonul dispărând şi grinzile verticale ale magaziei de lemne înşirându-se tot mai iute în urmă şi se-ntoarse puţin şi văzu dalele peronului fugind una după alta şi, ca

[22] Ioan Groşan, *Trenul de noapte*, în *Trenul de noapte. Proză fantastică*, antologie de Angela Tudorii, prefaţă de Mircea Ciobanu, Braşov, Editura Astra, 1987, p. 184.
[23] *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

într-o fulgerare, în lumina verzuie a propriei lanterne, fața îngrozită a domnului Fotiade, fântâna, și se gândi că încă-ar mai putea sări în șanțul cu iarbă ce trebuia să urmeze, dar atunci ușa se deschise brusc, trăgându-l înăuntru"[24]. Trama povestirii lui I. Groșan ascunde, în spatele celor câteva evenimente petrecute, sensuri mai adânci. Concluziile la care cititorul ajunge la sfârșitul lecturii nu îi oferă, nicidecum, motive de a fi optimist; „captiv" pe durata lecturii în spațiul imaginar al gării unde la început nu se întâmplă nimic, pentru ca apoi lucrurile să se precipite atât de brutal, lectorul nu poate să nu asocieze trenul cu însăși existența care, de cele mai multe ori, îl face să se îndrepte spre orizonturi noi, total necunoscute – în contextul de față încărcate și de acel sentiment straniu și neliniștitor caracteristic fantasticului –, așa cum se întâmplă și cu neînsemnatul acar Simion.

Exemplele de până acum au privilegiat o primă perspectivă asupra dimensiunii temporale în fantastic: aceea a timpului tragic, profan, caracterizat de „ritmul egal și indiferent al disoluției cronologice"[25]. Cât privește a doua modalitate de construcție a *duratei* și a simbolurilor pe care le reunește, cu siguranță opusă primei, aceasta poate fi întâlnită, în literatura română, în proza fantastică a lui Mircea Eliade și Vasile Voiculescu sau într-o anumită mentalitate și viziune asupra lumii ale unor personaje ale lui Mihail Sadoveanu ș.a. Ceea ce îi apropie, până la urmă, pe cei trei scriitori este tocmai o *Weltanschauung* specific românească, coborâtoare din fondul de eresuri și mituri ale folclorului nostru, bazat și pe o sumă de foarte vechi credințe precreștine.

S-a observat, nu de puține ori, că fantasticul din proza lui Mircea Eliade se dezvoltă – în ciuda prezenței într-un plan secund, figurat, al textului a numeroase trimiteri la miturile culturii universale sau, vizibil, la aspecte din mistica și spiritualitatea indiană – în jurul unei atitudini existențiale profund autohtone. Sorin Alexandrescu scrie că supranaturalul din povestirile și cele câteva romane eliadești se diferențiază de fantasticul unor scriitori străini tocmai prin atitudinea sa pozitivă, constructivă și luminoasă în fața vieții: „Originalitatea lumii lui fantastice îmi pare a consta tocmai în *seninătatea* ei, în *absența tragicului*, a *damnării*, a *catastrofei finale*, a *obsesiilor* și *spaimelor de orice fel*. Fantasticul lui Mircea Eliade este benign, o revanșă a Vieții, a frumuseții și fecundității ei inepuizabile. Din acest punct de vedere, el rămâne, după părerea mea, specific românesc, pentru că literatura română îmi pare a fi una dintre puținele literaturi ale lumii în care *fantasticul n-a devenit niciodată grotesc, tragic, sumbru*"[26]. Și această afirmație

[24] *Ibidem*, p. 204.

[25] Liviu Cotrău, *op. cit.*, p. 27.

[26] Vezi Mircea Eliade, *La țigănci și alte povestiri*, studiul introductiv *Dialectica fantasticului*, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. XLIX.

Scanned with OKEN Scanner

poate fi susținută tocmai prin modul în care, la Mircea Eliade, personajele se situează în raport cu timpul; mai exact, permanenta și obstinata lor încercare de a ieși din timpul istoric și a pătrunde în cel mitic le revelează, până la urmă, o nouă față a realului, a lumii pe care ceilalți, profanii, o trăiesc doar într-un singur sens, într-o singură dimensiune, aceea comună. Indivizii angajați în neobosita căutare a „drumului spre Centru" găsesc, însă, de cele mai multe ori, răspunsuri la întrebările care îi frământă[27]. Timpul nu mai îmbracă, prin urmare, pentru ei, doar aspectul polarizant al unor sensuri negative, al „terorii istoriei". Pentru că personaje precum doctorul Zerlendi (*Secretul doctorului Honigberger*), pustnicul Anisie, Ștefan Viziru, Ciru Partenie, Cătălina (*Noaptea de Sânziene*) ori Zaharia Fărâmă (*Pe strada Mântuleasa*), în urma unor căutări și experiențe spirituale comparabile cu faimoasa *quête du Graal*, întrezăresc sau, mai mult, pun în practică metode de „a te vindeca de efectele timpului..."[28].

Problema timpului reprezintă, până la urmă, tema centrală a operei științifice și literare a lui Mircea Eliade. Undeva, autorul *Nopții de Sânziene* scria că oamenii moderni nu mai știu cum să își piardă timpul[29]. Desigur, prin această sintagmă scriitorul are în vedere tocmai starea de contemplație care echivalează cu părăsirea, chiar și pentru câteva secunde, a duratei fizice, cu suprimarea bătăilor ceasornicului. A ști să îți pierzi timpul reprezintă, așadar, o primă încercare a unui traseu inițiatic, un prim pas spre cunoaștere: „Pierderea timpului implică un preaplin, o suspendare provizorie a certitudinilor prezente – dar păstrează și atenția și luciditatea [...]. Rareori trăiești mai surprinzător, mai fertil ca atunci când îți pierzi timpul [...]. Cât de puțin se cunosc oamenii, cât de singuri rămân – chiar în decorul cel mai bine regizat al unei intimități și dragoste încercate – înțelegi numai într-o zi când îți vei pierde timpul, și vei sta de vorbă cu ei fără să încerci să-i convingi de un adevăr al tău [...]. Este o deplină deschidere, o deplină nuditate, această fericită pierdere de timp. Și cunoașterea capătă atunci o perspectivă și o certitudine pe care niciodată nu o vor avea cei care judecă prin cadranul lor, prin înțelegerea lor stereotipă și moartă"[30].

Revenind la proza fantastică – sau, mai degrabă, la narațiunea inițiatică, mitică, așa cum o numește Eugen Simion[31] – a lui Mircea Eliade, trebuie precizat

---

[27] Și aici stă „camuflat" întregul sens al prozei lui Mircea Eliade, în felul în care anumiți oameni, cei aleși, încearcă să caute drumul spre propria mântuire. Unii dintre ei aleg calea ezoterică, ocultă, a inițierii, alții o aleg pe aceea exoterică, a credinței ortodoxe...

[28] Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, București, Univers, 1978, p. 80.

[29] Cf. *Pierdeți-vă timpul*, în *Drumul spre centru*, antologie îngrijită de Gabriel Liiceanu și Andrei Pleșu, București, Univers, 1991.

[30] *Ibidem*, p. 18–19.

[31] Cf. Eugen Simion, *Postfață* la Mircea Eliade, *Proză fantastică. La umbra unui crin*, vol. V, București, Editura Fundației Culturale Române, 1992, p. 207.

Scanned with OKEN Scanner

că există aici, în principal, două tipuri de personaje: ar putea fi numite eroi şi anti-eroi. Primii au conştiința destinului lor aparte în raport cu al celorlalți indivizi. Sunt niște inițiați ce ajung a deține capacitatea de transcendere spre un timp sacru, primordial, izbăvit de trecere. Se poate vorbi astfel de Zerlendi din *Secretul doctorului Honigberger*, de Bogdanof, Suren Bose şi Van Manen din *Nopți la Serampore*, apoi chiar de protagonistul din *Noaptea de Sânziene*, Ştefan Viziru (acesta „vede" în anumite întâmplări din viața sa tot atâtea semne de „dincolo"; iar descoperirea camerei Sambô echivalează pentru el cu pătrunderea într-un spațiu transcendent, unde timpul obiectiv nu mai are nici o putere) sau de ghicitorul în pietre din povestirea cu acelaşi titlu. A doua categorie îi include pe cei mai puțin hărăziți de soartă, în aparență, indivizii care nu întrezăresc decât modelul de la suprafața covorului, fără a se gândi, însă, la complicata urzeală de pe spatele său – conform celebrei metafore a desenului din covor a lui Henry James. Astfel, ei împlinesc, fără să ştie, lucruri importante, actualizează în lumea contemporană mituri, dobândind prin asemenea valențe un rol nu mai puțin semnificativ decât primii, acela al permanentei încercări a omului modern de a se întoarce la origini: modestul învățător Zaharia Fărâmă din *Pe strada Mântuleasa*, personaj care trimite la înseşi începuturile şi rațiunile apariției narațiunii, ale eposului, trăieşte cufundat în timpul construit prin propriile povestiri şi devine, din anchetat, anchetator. El este, de fapt, o Şeherezadă modernă, amânându-şi sentința prin fiecare nouă povestire. În *Podul* – narațiune în care sunt aglomerate permanent trimiteri, directe sau aluzive, la mitologie sau la toposuri frecvente ale operei eliadeşti, cum ar fi camuflarea sacrului în profan, tema labirintului, *concidentia oppositorum*, realitatea ultimă, rolul ritualului, apoi aluzii biblice –, unul dintre cei trei naratori pronunță, la un moment dat, o posibilă caracterizare a celui de-al doilea tip de eroi eliadeşti: „Uneori, la anumiți oameni, sub aspectul celei mai stridente realități, ți se revelează structurile profunde ale realului. Structuri care altminteri, rațional, vreau să spun, ne sunt inaccesibile"[32]. Aşadar, pe acest principiu sunt construiți indivizii cei mai banali, aşa cum ne apare, de altfel, şi modestul profesor de pian Gavrilescu din *La țigănci*, care oscilează în alegerea unuia din cele două paliere temporale, acela în care ceasurile au stat şi acela al lumii reale. Se va vedea, până la urmă, că alegerea sa nu a fost lipsită de sens, ci făcută cu justețe.

Digresiunea referitoare la o posibilă tipologie a personajelor în proza lui Mircea Eliade a fost făcută tocmai pentru că, aşa cum s-a mai spus, prin comportamentul lor, exponenții lumii imaginare eliadeşti pun în practică ideile scriitorului despre o posibilă depăşire, în cazul omului modern, a aparentelor

[32] Mircea Eliade, *Proză fantastică, III. Pe strada Mântuleasa*, Bucureşti, Editura Fundației Culturale Române, 1991, p. 49.

Scanned with OKEN Scanner

graniţe spaţio-temporale ce îl înconjoară. În fapt, aceasta ar fi o primă modalitate, pentru eroul iniţiat al prozei eliadeşti, de a învinge timpul.

O a doua posibilitate salvatoare, pentru individul modern, la care trimite literatura lui Mircea Eliade este conţinută în simplul act al naraţiei, al anamnezei. Apoi, scriitorul explică în mai multe rânduri că povestirea şi literatura în general nu fac altceva decât să continue, într-o societate profană, rolul pe care *mitul* îl deţine în vechime, acela de punte de legătură între om şi divinitate. Raportându-se la istoriile divine, omul găseşte reperele necesare unei vieţi eliberate de vidul existenţial al trecerii, al „monstrului-Timp"[33]. Aşa cum scenariul mitic îl reintegra pe individul arhaic într-un timp sacru, la fel, *mutatis mutandis*, literatura îi aduce cititorului în faţă un „timp străin, imaginar, ale cărui ritmuri variază la infinit, căci fiecare povestire îşi are propriul ei timp, specific şi exclusiv"[34]. Mai mult, pentru Eliade epicul se înscrie într-o poetică magică: „Este vorba nu doar despre o ieşire din timp prin epic, prin literatură, ci chiar, la propriu, despre o funcţie antithanatică, aşa cum, probabil, trebuie să înţelegem şi rolul Şeherezadei din *1001 de nopţi*"[35]. O mărturie asemănătoare face autorul *Domnişoarei Christina* în *Încercarea labirintului*, referitor la povestire ca descendentă a mitului: „Se ştie că literatura, orală sau scrisă, este fiica mitologiei şi a moştenit ceva din funcţiile acesteia: să povestească ceva *semnificativ* ce s-a petrecut în lume [...]. Cred că orice naraţiune, chiar şi aceea a unui fapt cât se poate de comun, prelungeşte marile povestiri relatate de miturile care explică cum a luat fiinţă această lume şi cum a devenit condiţia noastră aşa cum o cunoaştem noi astăzi. Eu cred că interesul nostru pentru naraţiune face parte din modul nostru de a fi în lume [...]. Suntem fiinţe umane formate din întâmplări. Iar omul nu va renunţa niciodată să asculte povestiri"[36].

Interesul lui Eliade pentru rolul jucat de Timp în structura nuvelelor sale este remarcat de majoritatea comentatorilor. Eugen Simion observă că în mai toate povestirile fantastice ale lui Eliade întâlnim „o schemă bazată pe ideea *ruperii de nivel* temporal. Un individ oarecare are un mic accident şi, deodată, se trezeşte în alt timp şi alt loc. În *Secretul doctorului Honigberger*, *Nopţi la Serampore* era adusă explicaţia exerciţiului spiritual, a practicii magice. În *La ţigănci*, *Ghicitor în pietre* etc. această justificare este eliminată"[37].

O simbolistică *numai* parţial asemănătoare, descendentă, aşa cum s-a mai scris, din sentimentul comun românesc asupra prezenţei unui timp coborâtor din

[33] Cf. Jean Fabre, *op. cit.*, p. 19.
[34] *Ibidem*, p. 179.
[35] Marcel Tolcea, *Eliade, ezotericul*, Timişoara, Mirton, 2002, p. 78.
[36] Mircea Eliade, *Încercarea labirintului*, Cluj-Napoca, Dacia, 1990, p. 141–142.
[37] Vezi Eugen Simion, *Mircea Eliade, spirit al amplitudinii*, Bucureşti, Demiurg, 1995, p. 128.

Scanned with OKEN Scanner

sacru în spatele aparențelor lumii moderne – și, de aici, asupra existenței unui spațiu aparte, inscriptibil într-o anume geografie mitico-magică –, poate fi întâlnită și în formula prozei fantastice a lui Vasile Voiculescu. Personajele sale parcurg, însă, de cele mai multe ori, un drum invers în raport cu eroii lui Mircea Eliade. Spre deosebire de cei din urmă, care găsesc semne ale transcendentului chiar în mijlocul unui oraș precum Bucureștiul, spațiu prin excelență al civilizației moderne (în *Podul*, *La țigănci*, *Pe strada Mântuleasa*, *Noaptea de Sânziene*), eroii din volumul *Iubire magică* străbat calea dinspre civilizație spre un loc izolat, arhaic, unde oamenii încă mai trăiesc în ritmuri ancestrale (*Misiune de încredere*, *În mijlocul lupilor*, *Sakuntala*, *Iubire magică*, *Lipitoarea*), sau viețuiesc, fără a-l părăsi vreodată, în interiorul acestui spațiu-timp aparținând unei mentalități revolute (*Pescarul Amin*, *Lostrița*, *Ciorbă de bolovan*, *Lacul rău*, *Ultimul Berevoi*).

LES SENS DU TEMPS DANS LE FANTASTIQUE

RÉSUMÉ

Une première direction d'analyse du temps épique regarde l'exploration des *sens* que celui-ci développe à l'intérieur d'un conte qui contient lui aussi les attributs de la fantasticité.

Il existe plusieurs acceptions thématiques du temps littéraire. Dans un récit fantastique, la configuration temporelle s'avère être très importante, puisqu'elle soutient le développement d'une trame insolite, étrange, peu commune au réel.

Si le fantastique recourt, habituellement, à un temps clos, oppressif, il y a des situations quand cette permanente menace peut être vaincue, par le retour au temps circulaire, sacré des origines et des mythes. Dans la prose fantastique roumaine, ce phénomène approche, à notre avis, trois écrivains comme Mircea Eliade, Vasile Voiculescu et Mihail Sadoveanu.

L'autre aspect, celui contraire, d'un temps monstrueux, apparaît dans les récits fantastiques de A.E. Baconsky, Vladimir Colin, Oscar Lemnaru, Ioan Grosan, etc. La sensation transmise par les héros de leurs contes s'apparente à la peur, à la lutte de sortir d'un labyrinthe. Rien n'approche les destinées de telles gens, condamnés à vivre dans un monde en dehors du sacré, des recherches ou des révélations des personnages de Mircea Eliade ou de Vasile Voiculescu, qui détiennent parfois la capacité de découvrir les traces d'un espace et d'un temps sacrés, archaïques, justement au milieu de l'actuelle civilisation.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza"
Iași, Bulevardul Carol, nr. 11

Scanned with OKEN Scanner

APARIȚIA NOȚIUNII DE „ROMAN" ÎN LITERATURA ROMÂNĂ. DE LA „LITERATURA SPURCATĂ" LA *MITISTORIE*

ȘERBAN AXINTE

Oricât de intens am problematiza în jurul ideii de roman şi indiferent asupra cărei definiții ne-am concentra atenția, nu putem ignora un fapt esențial, acela că istoria romanului şi, implicit, istoria gândirii despre roman este, printre altele, „o istorie a unei lungi dezbateri morale"[1]. O simplă lectură a celor mai importante teorii dedicate acestei specii literare, fie că vorbim despre tratate de estetică, fie de simple prefețe, conduce la ideea că majoritatea celor care s-au exprimat într-un fel sau altul cu privire la esența romanului nu au exclus din discuție această coordonată morală. Recurența ei e dovada interesului real şi inepuizabil pentru problematica în cauză.

Cuvântul traducătorilor

În literatura română, primele opinii exprimate în legătură cu romanul au apărut concomitent cu primele traduceri din literaturile străine. Termenul de *romanț* este folosit pentru prima dată în prefața nesemnată la *Viața lui Bertoldo şi a lui Bertoldino* de Giulio Cesare Croce, tipărită la Sibiu în anul 1799. Transcriem aici un pasaj pe care-l considerăm relevant pentru tema noastră: „mai mult de doao sute de ani sunt, de când neamul italienesc să desfătează cu dulciața cetirii acestui romanț mic comicesc; toți carii ştiu ceti, cu de-a dinsul cetesc viața acestui Bertoldo, pruncii îl ştiu mai de rost: doicile şi femeile ceale de casă povestesc celor ce nu pot ceti, şi cei ce nu l-au cetit, din auzul altora învață multe pilde şi învățături ale acestui om minunat şi le țin minte; şi ce să zic multe? Fără pociu zice, că Bertoldo în Italia este mai vestit şi vrednic de cinste decât Blobart în Țara Francească, de vreme ce viața, cuvintele şi pildele lui să asamănă învățăturii şi istoriei esopicești, sau să poate asămăna cu povestirile scrise în Sancho Panza"[2].

---

[1] Cf. Toma Pavel, *Gândirea romanului*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008, p. 10.

[2] Ioan Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche 1508–1830*, tomul 2, Bucureşti, Atelierele Socec, 1910, p. 410.

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 241–254

Scanned with OKEN Scanner

Se poate observa cu uşurinţă că prefaţatorul pune accentul pe funcţia moralizatoare a scrierii, pe capacitatea intrinsecă a acesteia de a transmite „pilde şi învăţături", asta în condiţiile în care eroul de factură esopică a preexistat *romanţului* lui Giulio Cesare Croce, povestea lui Bertoldo circulând mai întâi în versuri. Romanul are, aşadar, capacitatea de a se adresa unor categorii mai largi de cititori, subiectele devenind, astfel, mai circulabile, accesibile tuturor. Interesant este că autorul prefeţei face referire la Sancho Panza. Ne întrebăm de ce nu l-a pomenit pe Don Quijote? Să fie oare încă un indiciu al faptului că tânăra specie literară se adresa în primul rând păturilor joase ale societăţii? Probabil că da. În textul de faţă este folosită sintagma „romanţ mic comicesc", aşadar, nu „cronicesc", cum apare în mod eronat în transcrierea lui Teodor Vârgolici din lucrarea *Aspecte ale romanului românesc din secolul al XIX-lea.* Anonimul prefaţator vorbeşte despre romanul de tip comic al cărui rol este să producă plăcere la lectură: „neamul italienesc să desfătează cu dulceaţa cetirii". Şi se ştie că, atât în Antichitate, cât şi în Evul Mediu, comicul era mai ales apanajul celor mulţi şi necultivaţi. Altele erau genurile şi speciile aureolate.

Textul din care am citat, deşi nu foarte bogat în sugestii referitoare la poetica romanului, are calitatea de a fi primul fragment în care, după informaţiile noastre, se foloseşte termenul de *romanţ*. Poate fi considerat, în acelaşi timp, şi prima dare de seamă despre mentalitatea unei epoci, mentalitate ce a suferit de-a lungul timpului numeroase mutaţii şi metamorfoze, până când cea mai populară specie literară a tuturor timpurilor să fie considerată o artă.

„Dezbaterea morală" s-a amplificat în prima jumătate a secolului al XIX-lea, când numărul traducerilor a crescut considerabil, iar traducătorii-prefaţatori încercau prin modestele lor mijloace teoretice să lupte împotriva unor prejudecăţi conform cărora lectura romanelor era dăunătoare spiritului uman şi adevărului artei. Exemplară în acest sens este prefaţa la *Noul Erotocrit*, semnată de Dionisie Fotino şi intitulată *Către cititorii cei iubitori de neam*: „acest roman [...], dacă cineva îl cercetează în mod obiectiv, nu este imoral sau vătămător pentru sufletele tinerilor, ci dimpotrivă serios şi foarte moral; şi întru cât reprezintă puterea amorului, care pătrunde pe nesimţite pe de-o parte în inima Aretusei cu ajutorul auzului, iar pe de altă parte în cea a lui Erotocrit cu ajutorul vederei continue, îndeamnă cu această pildă, pe părinţi, ca în faţa tinerilor gingaşi şi inocenţi, să nu se întindă în discuţiuni erotice şi în proslăvirea frumuseţei corpului, şi să aibă grije de a împiedica vederea liberă şi continuă a frumoşilor obraji (căci frumuseţea corupe virtutea sufletului) şi ascultarea melodiilor plăcute ale cântecelor erotice. [...] Prin urmare, acest roman fiind unul dintre cele mai morale, sper să placă; de asemenea sper că criticii drepţi, după ce vor pătrunde bine sensul chestiunei, nu-l vor ataca, findcă nu numai că el nu e vătămător (după cum îl cred unii dintre noi,

Scanned with OKEN Scanner

stăpâniți de prejudecăți, că ar înfățișa tinerilor puterea amorului), dar, dimpotrivă, învață cu pilda sa pe tineri şi tinere, să nu cedeze uşor şi în mod necugetat îmboldurilor amorului"[3].

Având temerea că scrierea poate să pară imorală, prefațatorul aduce în exces argumente care să-i facă pe cititori şi pe critici să înțeleagă demersul subtil al romanului, acela că oferă situații de viață reală care, prin exemplaritatea lor, nu se dovedesc „vătămătoare", ci moralizatoare. Cei care citesc pot să tragă învățăminte. Literatura română se afla la stadiul în care *povestea* nu era citită pentru ea însăşi, ci pentru rolul ce putea eventual să-l joace în configurarea unui profil moral al societății. Esteticul era, aşadar, subordonat eticului. Şi aşa urma să rămână o perioadă destul de mare de timp. Un alt traducător, Grigore Pleşoianu, susținea în 1829, în prefața la *Aneta şi Luben* de Marmontel, că dacă ar exista şi la noi „istorii pentru tot felul de greşeli [...] apoi atunci fără îndoială am greşi mai puțin"[4].

Aceeaşi idee apare şi în prefața semnată de Simion Marcovici la *Viața contelui de Comminj* de M-me de Tencin, apărută în anul 1830. Textul intitulat *Înştiințare* merită toată atenția noastră: „Această istorioară va dovedi cetitorilor că din pricini foarte mici se nasc întâmplări cumplite şi că asupra tuturor mişcărilor noastre trebuie să întoarcem o băgare de seamă adâncă ca să depărtăm mâhnirea şi necazurile, pre cât este dat unei ființe supuse la atâtea patimi şi bătută de atâtea valuri. Un rumân doritor de înaintarea neamului său spre învățătură şi fericire şi ale căruia cugetări sunt a pururea îndreptate spre a să arăta, pe cât puterile îl iartă, folositor fraților săi, a tipărit această cărticică, socotind-o de mare preț pentru purtarea tinerilor în lume, acest teatru de veselie şi de desfătare, când faptele sunt bune şi dimpotrivă prăpastie plină de lacrămi şi de suspinuri când lucrările noastre nu să potrivesc cu povățuirile celui drept. Numirea de romanț să nu sperie pe nimeni, căci nu însemnează alt decât o istorioară plăzmuită. Aşadar această plăzmuire poate fi bună şi folositoare şi iarăşi vătămătoare, după scopul scriitorului, cât pentru acest romanț îndrăznim a zice că nici un părinte, nici un copil de veri ce treaptă sau feliu vor fi, nu să poate supăra, pentru că într-însul vor vedea întâiu că neunirea familiilor pricinuieşte cele mai grozave necazuri şi al doilea că orbeasca pornire a tinerilor la patima amorului îi asvârle în noianurile ticăloşiii şi ale chinurilor, de care numai moartea poate să-i scape"[5]. În această *Înştiințare*, romanul este tratat în manieră clasică, în conformitate cu rolul

[3] Ioan Bianu, Nerva Hodoş şi Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche. 1508–1830*, tomul 3, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec, 1912–1936, p. 261–262.

[4] Teodor Vârgolici, *Aspecte ale romanului românesc din secolul al XIX-lea*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1985, p. 55.

[5] Ion Bianu, Nerva Hodoş şi Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche. 1508–1830*, tomul 3, p. 707–708.

Scanned with OKEN Scanner

literaturii, în general. Romanul nu este altceva decât o „istorioară plăzmuită". Deci nu trebuie să sperie pe nimeni. Ficțiunea nu poate să perturbe bunul mers al unei societăți. Romanul trebuie să se adreseze tuturor claselor sociale. Cărțile să fie „îndestule şi pentru toată treapta de oameni". Din acest motiv, romanul trebuie să se dovedească flexibil şi variat, să aibă capacitatea de a fi folositor „în ceasurile de odihnă şi nelucrare". Interesant este că, pentru Simion Marcovici, un roman este folositor sau nu, „după scopul scriitorului". Nu putem vorbi, aşadar, despre o anumită autonomie a artei, ci de o subordonare a acesteia instanței auctoriale. Scopul unei scrieri trebuia să fie clar exprimat, fie prin intervenția autorului în text, fie prin imprimarea unei anumite teze desfăşurărilor narative din care era plămădită scrierea. Opinia lui Simion Marcovici reafirmă faptul că romanul se afla în acea etapă a existenței sale în care caracterul moralizator era totul. Aproximativ aceleaşi idei pot fi întâlnite şi în prefața semnată de Ion Heliade Rădulescu la *Julia sau Nuoa Eloise* de J.-J. Rousseau. Prefațatorul-traducător afirma în 1837 că, „unde năravurile sunt stricate, legăturile rudeniei şi prieteşugului nerespectate, amorul în depravație şi necunoscut, romanțul, fără să strice obiceiurile, dimpotrivă începe a le îndrepta: încălzeşte inimile tinerimei şi-i nobilează simtimentele".

Din punctul de vedere al lui I.D. Negulici, cel care a tradus şi a prefațat în 1844 *Judita franțeză sau Clotilda şi Edmond* de J.E. Paccard, romanul este valoros dacă este moral. Cu alte cuvinte, esteticul se suprapune cu eticul. Aceasta este, probabil, cea mai simplistă şi nenuanțată definiție a romanului pe care un traducător a putut să o propună în prima jumătate a secolului al XIX-lea: „Este adevărat că romanțul acesta, a căruia traducere o depui la picioarele voastre, nu se poate asemăna cu acele capete d'operă ce însemnai; dar dacă, cu toată simplitatea lui, este moral, şi dacă, precum autorul lui zice: «în loc de a atinge legile, bunele năravuri, religia, dimpotrivă, vă înfățişează numai pilde de virtute; dacă vă vorbeşte cu învăpăiere despre ființa lui Dumnezeu, şi cultul ce-l cinsteşte; dacă celebrează talentele cele mari şi frumusețile Naturei; dacă toate esemplele lui sunt mărețe; dacă simțimântul vine de mai adaogă un nuou interes, un nuou fermec la toate acestea; dacă în sfârşit, vă arată viținl căzând, iar virtutea triumfând cu vâlvă mare», apoi îl socotesc bun"[6].

Nestor Heruvim, în a sa *Precuvântare*, face cunoscute motivele care l-au determinat să-l traducă pe Chateaubriand. Poziția sa are o oarecare importanță pentru că pune în discuție expresivitatea limbii române, capabilă din acele vremuri să accepte traducerea unui roman modern cum este *Atala-René*. Nu vom transcrie aici nici un fragment din prefața lui Nestor Heruvim, ea fiind mult prea săracă în indicii referitoare la arta romanului sau la mentalitatea acelor vremuri.

---

[6] J.E. Paccard, *Judita franțeză sau Clotilda şi Edmond*, traducere şi prefață de I.D. Negulici, Bucureşti, Tipografia Valbaum, 1844, p. I–IV.

Scanned with OKEN Scanner

De o cu totul altă anvergură e opinia lui G. Barițiu, care, în articolul *Lectura unui om tânăr sau cetirea fără cumpăt şi fără folos*, publicat în anul 1839 în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", izbuteşte o adevărată poetică a lecturii. Referirea la roman este indirectă, dar deloc de neglijat. G. Barițiu vorbeşte despre un haos al lecturii determinat de absența selecției critice în ceea ce priveşte traducerile, dar mai ales de absența unei literaturi originale în limba română: „Materia cetirei precum şi rândul după care citeşti cărțile, să fie alese aşa încât să-ți întărească şi să-ți lumineze duhul, iar nu să ți-l slăbească, adecă: cetirea ta să fie metodică, amăsurată la starea în care te afli [...]. Cetirea să nu-ți fie grămădită prea multă deodată, cât nu biruie nici puterile sufletului nici ale trupului. Activitatea sufletului cu mişcările trupului să fie proporționate. [...] Să citim mai puțin, dar să cugetăm mai mult"[7]. Barițiu recomandă citirea romanelor lui Walter Scott şi marile realizări epice ale clasicilor antici. Prin delimitarea pe care o trasează (delimitare provenită din selecția critică) şi prin ideile cu privire la practica lecturii, acest text amplu se situează în avangarda gândirii teoretice româneşti despre literatură. Cum G. Barițiu recomandă să se citească romane, putem spune că, printr-o asemenea luare de poziție, s-a mai făcut un pas important în acceptarea acestei specii literare la noi.

După şase ani de la publicarea articolului menționat mai sus în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", G. Barițiu adoptă însă o poziție tranşantă față de „o mulțime de spurcăciuni numite povestiri romantice". Aşadar, romanul nu este altceva decât o „literatură spurcată" care are un singur rol, acela de a corupe mințile şi inimile cititorilor inocenți. Barițiu recunoaşte şi existența unor opere „cari au respectat moralitatea, adică nevinovăția năravurilor, şi dacă totuşi ne-au povestit amoruri oprite, fapte criminale ş.a. au făcut-o întâi pentru că acelea tot se află în ființă în practica între oameni şi a doua, pentru că scriindu-le cu fețe negre îngrozitoare, scopul le era ca să îngrozească pe cititor de la asemenea urmări şi să-l facă deştept şi luător de seamă"[8]. Cu alte cuvinte, dacă un scriitor voia să înfățişeze fapte considerate ca fiind reprobabile, demersul său trebuia să se subordoneze în totalitate unei teze, aceea a erijării instanței narative într-un îndrumător al conştiințelor imaculate, care să ferească mintea şi inima cititorilor de pericolul penumbrei morale. G. Barițiu opinează vehement: „Începând de la noul luceafăr romantic Eugène Sue până la cel din urmă măzgălitor mai mult sau mai puțin toți scriu despre amoruri, preacurvii, ruşinări siluitoare de fecioare, ucideri şi de alte mai multe fapte criminale cu o manieră atât de amăgitoare, ca şi cum toate ar trebui să se întâmple aşa cum se întâmplă, [pe] scurt romanțierii grămădesc la măscări şi

[7] G. Barițiu, *Lectura unui om tânăr sau cetirea fără cumpăt şi fără folos (adevăr sau poezie)*, în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1839, nr. 1.

[8] G. Barițiu, *Literatura spurcată*, în „Gazeta de Transilvania", 1845, nr. 8.

Scanned with OKEN Scanner

întind la zămi lungi de amoruri şi de fleacuri". G. Barițiu era dominat de valorile clasicismului, aşa cum le înțelegea el. Literatura trebuia să conțină „idei şi cugete frumoase şi folositoare deodată". Altfel, nu era decât „literatură spurcată".

Traducătorii care se simțeau obligați să răspundă la întrebarea *Ce este romanul?* făceau acest lucru fie în mod direct, prin trasarea unor universalii ale speciei, în baza unor observații cu caracter general, fie indirect, prin analiza unei anumite opere literare. G. Asachi este autorul unui articol despre George Sand, „cel mai strălucit autor de romansuri a Franției din zilele noastre". Asachi observă şi scoate în evidență principalele caracteristici ale scrisului autoarei: „romansurile cele întâi a lui George Sand, deosebindu-se prin podoaba unui stil strălucit, a unor icoane încântătoare şi prin zugrăvirea adevărată a naturei întregi şi mai ales a patimilor înfocate, cuprind în ele întâmplările şi sentimentele cele mai desfrânate, scopul lor este a vădi primejdia patimelor cu urmările lor, adecă disființarea fericirei şi vredniciei omului şi a societății. Adeseori, în mijlocul melodiilor blânde, răsună un acord înfricoşat şi sumeț, carile aduce aminte de cuvintele posomorâte a nemuritorului poet italian Dante"[9].

Aşadar, în viziunea lui G. Asachi, romanul trebuie să zugrăvească o lume, să o înfățişeze aşa cum este ea în realitate, „zugrăvirea adevărată a naturei întregi", fără a omite „patimile înfocate" şi sentimentele cele mai desfrânate". Natura umană conține numeroase tipuri ce nu trebuie neglijate. Fiecare element are importanța lui într-un ansamblu ce se vrea, firește, moralizator. Scopul ultim nu poate fi altul decât acela de „a vădi primejdia patimelor cu urmările lor". În afara acestor idei, comune în epocă, Asachi se dovedeşte a fi capabil de următoarea nuanță: observarea alternanței celor două tonalități contrastive ce definesc scrisul lui Sand. „Melodiile blânde" intră în disonanță cu un „acord înfricoşat şi sumeț". Punerea în aceeaşi ecuație a contrariilor a fost întotdeauna necesară inducerii impresiei de verosimilitate şi autenticitate, indiferent de vârsta romanului.

O altă traducere din George Sand prilejuieşte o nouă opinie despre roman. Prefața semnată de P. Teulescu la *Indiana* şi intitulată *Epistolă către Ion Ghica* surprinde prin noutatea ideilor exprimate într-un limbaj ce se autoanalizează din punct de vedere lexical şi semantic (traducătorul mărturiseşte că s-a „grăbit" cu neologismele, din dorința de a vedea literatura română pe „un drum progresiv"). Teulescu crede că romanul trebuie să ilustreze viața adevărată, socială şi intimă, să însemne atât experiență, cât şi reflectare a sinelui în natura celuilalt. Iată o idee care a fost considerată modernă şi atunci când a reapărut, după aproape un secol, între cele două războaie mondiale. Şi nu este singurul element ce anticipează ceva din

[9] Vezi George Ivaşcu, *Din istoria teoriei şi a criticii literare româneşti. 1812–1866*, București, Editura Didactică şi Pedagogică, 1967, p. 295.

Scanned with OKEN Scanner

poetica romanului interbelic. Sincronizarea cu marele model european era o altă cerință pretinsă de către P. Teulescu romanului românesc: „romanțurile care au de princip morala, care ne arată scene din viața noastră publică şi privată, care ne desfăşură mizeriile inimei umane într-acest timp de ruină morală, romanțurile, zic, care ne arată pe unde avem să trecem cu pasiunile noastre în societate, sunt folositoare. [...] Este mare studiu inima omului, şi romanțurile care ne o reflectează trebuiesc citite; cei care le scriu au văzut pe oameni cu lupa esperiinței şi a reflecției, şi a ne folosi de esperiința altora este un bine netăgăduit. Către acestea asemenea romanțuri sunt necesari pentru nutrimentul spiritului: citirea lor dezvoltă imaginația în frumos, rafinează gustul şi învățăm cum reflectează alții; printr-însele ne familiarizăm cu ideile altor nații; facem un studiu plăcut şi uşor despre legile, obiceiurile lor şi ne-nlesnim către o altă sferă de cunoştințe fără dificultăți"[10].

Acestea au fost cele mai importante opinii despre roman din prima jumătate a secolului al XIX-lea, opinii exprimate de către cei care au importat prin traduceri această specie literară în literatura română. Evident, au existat în epocă mult mai mulți opinatori, dar recurența ideilor ne-a obligat la o selecție.

La nişte concluzii interesante, demne de a fi semnalate, ajunge Paul Cornea după ce întreprinde un studiu al traducerilor şi traducătorilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea, analiză efectuată dintr-o perspectivă a ştiinței statisticii, aplicată istoriei literare. Tabelul traducerilor demonstrează însemnătatea în continuă creştere a romanului, în perioada respectivă. Şi asta în condițiile în care povestirile şi nuvelele se mențin la acelaşi nivel de frecvență între 1840 şi 1860, iar teatrul cunoaşte chiar o scădere. Faptul se datorează diversificării vieții economice şi democratizării relative a operei de culturalizare. Burghezia devine consumatoare de beletristică, apar edituri ce dau traducerilor un scop mercantil. Acestor cauze li se mai adaugă şi faptul că literatura se desprinde de ideea de şcoală, diversificându-şi temele şi mijloacele. Cititorului îi este stimulată apetența latentă pentru fantezie şi, ca o urmare firească, apar primele romane autohtone. Putem spune cu certitudine că, în romane, publicul nu căuta viața reală, ci istoriile inventate. Fantezia dezlănțuită stătea la baza noului raport ce se stabilea între *provider*-ul de literatură şi consumator. Paul Cornea afirmă că „epoca postrevoluționară a pierdut treptat sensul ascezei în folosul cauzei; povestirile moralizatoare plictiseau; oamenii voiau să se amuze, iar supapa odată deschisă, prin efectul supralicitării, vechile criterii restrictive se prăbuşeau. Cartea fusese odinioară mijloc de edificare şi filantropie, acum se transforma în marfă; ca atare, condiția existenței ei era să placă; iar

[10] George Sand, *Indiana*, traducere şi prefață de P. Teulescu, Bucureşti, Tipografia Rosetti şi Vinterhalder, 1847, p. III–IV, apud Justin Constantinescu, Octavian Lohon, Pompiliu-Mihai Constantinescu, *Opinii româneşti despre roman*, Craiova, Editura Universitaria, 2000, p. 23.

Scanned with OKEN Scanner

câtimea plăcerii se măsura foarte simplu: după numărul exemplarelor vândute. De aici cercul vicios: întrecerea de a satisface gustul şi gustul acţionând ca factor propulsiv al creaţiei. Înainte de a întâlni opoziţia teoretică înverşunată a junimismului, conceptul paşoptist al esteticii utilitare a suferit o eroziune lentă, dar iremediabilă, datorită pătrunderii capitalismului în toate sferele vieţii publice, inclusiv în cultură"[11]. Neîndoielnic, traducerile, atât de contestate de voci cu autoritate, au avut un rol extrem de important. Au funcţionat „ca un mare şi rodnic laborator de lărgire, perfecţionare şi cizelare a limbii". Ele mai subliniază un aspect, de asemenea foarte important, şi anume „tendinţa de sincronizare cu Europa". Iată, aşadar, un alt element ce anunţă una dintre ideile majore ale gândirii literaturii din perioada interbelică. Prin intermediul traducerilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea, societatea culturală românească a asimilat lumea modernă. Paul Cornea îşi încheie studiul astfel: „nu numai că, graţie organismului sufletesc robust al culturii naţionale şi acţiunii energice a grupării de la *Dacia literară*, traducerile n-au anulat prin abundenţa lor originalitatea creaţiei autohtone, dar e foarte probabil că i-au servit drept termen de comparaţie şi factor stimulativ, că au ajutat-o prin şoc să-şi elibereze disponibilităţile ascunse şi să-şi descopere căi proprii de afirmare a personalităţii"[12].

Romanul românesc a avut nevoie de această etapă preliminară, de autodefinire. Apariţia lui în literatura noastră a fost marcată de o dezbatere morală tumultuoasă, care s-a confundat, până la un punct, cu însăşi poetica sa. Din punctul de vedere al cititorului sau cercetătorului de astăzi, romanul nu este aproape deloc ceea ce se credea atunci că ar fi. Totuşi, credem că a cunoaşte originile gândirii despre roman este absolut necesar pentru a înţelege metamorfoza lui ulterioară, din punct de vedere practic şi teoretic.

Două perspective asumat teoretice: Dimitrie Gusti şi Ion Heliade Rădulescu

Întâia încercare de definire a romanului, dintr-o perspectivă asumat teoretică, îi aparţine lui Dimitrie Gusti. În anul 1852, adică la puţină vreme după apariţia primelor tentative de roman original, apărea volumul *Ritorică română pentru tinerime*, unde autorul lua în discuţie tehnica şi estetica romanului. Este criticată ideea conform căreia această specie literară ar fi înţeleasă ca „o supunere de-ntâmplări închipuite numai pentru ca să desfăteze". Romanul trebuie să aibă un scop mult mai înalt, acela de a ţinti „la învăţătura spiritelor şi la îndreptarea moravurilor". Din

[11] Vezi Paul Cornea, *De la Alecsandrescu la Eminescu. Aspecte – figuri – idei*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1966, p. 68–69.

[12] *Ibidem*, p. 76.

Scanned with OKEN Scanner

această perspectivă, opinia lui Gusti nu diferă de accepțiunea comună, derivă direct din mentalitatea epocii. Există totuși unele nuanțe care individualizează această poziție teoretică. „Întâmplările trebuie inventate, însă să fie adevăr-asemenea, care să intereseze și să lege de ele pe cititori", cu alte cuvinte, ficțiunea nu desființează granițele verosimilului. E necesar să se creeze impresia de realitate, de adevăr, pentru ca cititorii să se poată regăsi în acea lume plăsmuită. Dimitrie Gusti nu neglijează unele aspecte legate de tehnica narativă și de construcția personajelor: „În spunerea lor nu trebuie nimic să fie lânged, lucrarea să meargă cu repegiune, stilul să fie viu și plin de căldură, încât din ce în ce să aprindă imaginația și spiritul cetitoriului; caracterile persoanelor să fie bine însemnate și sprijinite până la fine; deznodământul adus firește și chiar din miezul întâmplărilor"[13]. Faptul că sunt luate în discuție momentele subiectului și este trasată chiar o modalitate de dispunere a unor elemente ce fac parte din desfășurarea narativă (dezvoltarea gradată a acțiunii) demonstrează un început de maturizare a concepției despre roman în literatura română.

O altă concepție interesantă și asumat teoretică îi aparține lui Ion Heliade Rădulescu. Opiniile lui despre literatură, în general, și despre roman, în special, se regăsesc în mai multe texte, intervenții critice complementare. Articolul *Despre autori* (1840), precedat cu trei ani în urmă de o prefață deloc neglijabilă la *Julia sau Nuoa Eloise* a lui J.-J. Rousseau, este urmat de studiile *Teoria literaturii. Fabula* (1860), *Istoria literaturii XIII. Cervantes* (1865) și *Literatura = Politica* (1867).

Este remarcabil efortul de definire a romanului dintr-o perspectivă culturală largă, care presupune înțelegerea în profunzime a mecanismelor ce stau la baza dinamicii genurilor și speciilor literare.

În textul prefațator al romanului lui J.-J. Rousseau, Ion Heliade Rădulescu vorbea și el despre abolirea viciilor și despre vindecarea morală prin literatură. Ideea recurentă în epocă părea mult mai ancorată în adevărul vremii, așa cum o înfățișa teoreticianul român: „Unde năravurile sunt stricate, legăturile rudeniei și prieteșugului nerespectate, amorul în depravație și necunoscut, romanțul, fără să strice obiceiurile, dimpotrivă începe a le îndrepta: încălzește inimile tinerimei și-i nobilează simtimentele".

La 1840, Heliade se arăta preocupat de problema scrisului în genere. Înainte de a fi elaborată o teorie mai specializată despre arta romanului, trebuia pusă în discuție „solia" autorului, menirea sa întru „regenerația unui norod". Din acest articol de critică de direcție a literaturii răzbate îndemnul de a se scrie opere diferite ca natură, pentru că „limba noastră și nația are trebuință de multe feluri de scrieri,

[13] Vezi Dimitrie Gusti, *Ritorică pentru tinerimea studioasă*, ediție îngrijită și introducere de Petru Frânculescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 343.

Scanned with OKEN Scanner

şi atunci va înainta şi una şi alta". Dar pentru ca dezideratul să poată avea o finalitate, autorului îi este necesar să dobândească mai întâi „cunoştinţele trebuincioase la materia sa". Scriitorului i se impune să dovedească „un chip de vedere a lucrurilor mai presus de a gloatei", cu alte cuvinte, e necesar ca, înainte de a produce opere, să atingă un nivel de maturitate a gândirii, a simţirii şi a cunoaşterii limbii. Tot aici sunt satirizaţi cei care, în pofida unei evidente lipse de talent, continuă să scrie, nestingheriţi de nici o apăsare morală: „dorinţa de a scrie, fără a ave cineva aceste însuşiri neapărate, se face manie într-un cap slab sau într-un june, care sau se arde de neastâmpăr să producă ceva sau, fiindu-i urâtă osteneala şi supunerea la o disciplină oarecare, i se pare mai comod a se face cunoscut prin mijlocul scrisului şi tiparului, fără nici unul din mijloacele neapărate unui scriitor. Scrisul atunci la asfel de oameni cade din mărimea sa cea folositoare şi, ajungând la abuz, se face vătămător celorlalţi şi, mai cu deosebire, celui crezut de autor. Această manie împinge pre om să scrie în limba ce n-o cunoaşte bine, să scrie despre lucruri ce nu le înţelege, să judice despre întâmplări al cărora nu le cunoaşte pricina"[14].

Cu şase ani mai devreme, Ion Heliade Rădulescu propusese o definiţie a stilului în maniera lui Buffon: „Stilul este felul sau chipul alcătuirii ce întrebuinţează cineva în scriere". Enunţului adaptat după celebra formulă *le style est l'homme même* i s-a adăugat şi o nuanţă nouă, originală. Trăsătura naţională distinctivă: „Aceste deosebiri între oameni şi între naţii pricinuiesc îndeobşte deosebite feluri de stiluri. Prin aceasta, Heliade anticipa filosofia stilului, cea intens supusă dezbaterii în perioada interbelică. Din fiecare spectru psihologic şi/sau moral rezultă câte un stil. Se procedează şi la o clasificare a stilurilor după expresia cugetărilor celui ce scrie (un stil strâns şi unul întins sau dezinvolt), după „podoabele" întrebuinţate (un stil sec şi unul elegant, înflorit) şi după talentul şi profesia autorului (stilul poetic poate reprezenta un corolar al tuturor stilurilor, pentru că are valenţe expresive nelimitate).

În volumul *Poezii inedite* (1860), Heliade a inserat şi un studiu teoretic dedicat fabulei. Cărturarul porneşte de la semnificaţia etimologică a cuvântului *fabulă*, pentru a stabili un raport între evoluţia acestei specii şi evoluţia culturală a naţiilor: „mitul, fabula, apologul ca şi parabola şi toate alegoriile îşi au începutul în părţile Orientului şi putem zice că s-a născut deodată cu primele societăţi sau mai bine cu primele reuniri la un loc sau întâlniri pacefice de oameni; pentru că mit sau fabulă va să zică vorbă, cuvânt, naraţie; a fabula va să zică a sta la vorbă, a nara"[15]. Modalitatea prin care fabula se comunică este limbajul. Diferenţele specifice dintre fabule sau naraţiuni sunt o consecinţă a vârstei, condiţiei şi cunoştinţelor despre

[14] Vezi Ion Heliade Rădulescu, *Despre autori*, „Curierul românesc", 1840, nr. 6.
[15] Ion Heliade Rădulescu, *Poezii inedite*, Bucureşti, Tipografia Eliade şi asociaţii, 1860, p. 183.

Scanned with OKEN Scanner

lume ale *celui ce spune* şi ale *celui ce ascultă*. „Omul, spune Heliade, are o aplecare firească spre a asculta la narațiuni, are însă tot acea aplecare şi simte o plăcere de a nara sau spune câte a auzit, câte ştie şi câte inventă singur". În definitiv, între cel ce povesteşte/scrie şi cel ce ascultă/citeşte, adică între emițător şi receptor, are loc un permanent schimb de esențe, o negociere continuă cu scop precis: definirea parametrilor de comunicare şi cunoaşterea plăcerii estetice. Prin analogie cu vârstele omului şi cu modalitățile sale diferite de a se raporta la narațiune, Ion Heliade Rădulescu ajunge la a discuta despre vârstele națiilor şi despre modalitatea lor distinctă de a asimila fabula, transformând-o în tipuri de roman. Corespondențele ce se stabilesc sunt de natură psihoetnică. Popoarele evoluate, cele care au la bază o gândire mitologică, produc „romanț miraculos", în timp ce națiile moderne înfăptuiesc „romanț istoric". Transcriem cele două fragmente ce fac referire la cele două tipuri de roman: „limbagiul copilului sau al omului primitiv este cu totul poetic, căci dă judicată şi rație şi limbă animalelor; simțire şi pasiuni, şi limbă, şi rație plantelor şi tuturor celor neînsuflețite, conversă sau stă la vorbă cu dânsele. [...] Grandiosul, miraculosul, imposibilul narația îi devine şi mai atrăgătoare [...]. Adolescentul nu mai e copil; [...] miraculosul încă îi place şi îl încântă; [...] ceea ce am ajuns a înțelege când zicem fabulă la el cată să devie *romanț miraculos*" şi „junele ce judică mai matur, ce începe a cunoaşte binele din rău, ce începe şi el a produce şi crea, de unde până aci a tot consumat şi distrus, îşi schimbă cu totul şi aplecările, şi aspirațiunile, şi limbagiu. [...] Nu-i spune dar absurdități, nu minciuni, nu imposibile. Ceea ce nu e adevărat, cată să aibă aparența adevărului şi a posibilității ca să poată fi binevenit la auzul lui. El despre narație voieşte istorie; şi fabula sau romanțul miraculos cată să se prezinte sub forma romanțului istoric înaintea lui. [...] El cu cât se apropie de a deveni bărbat, cu atâta tinde mai mult către istorie".

Deşi concepția prezentată mai sus are destul de puține lucruri în comun cu estetica, metoda trădează o gândire interdisciplinară, aplicată pe studiul cultural, profitabilă pentru concepția de ansamblu asupra scrisului, în general, şi asupra scrisului de romane, în special. Dar Ion Heliade Rădulescu şi-a exersat calitățile de teoretician pe mai multe paliere ce s-au dovedit a fi complementare şi iradiante între ele.

Cărturarul vorbeşte despre roman şi într-un articol dedicat lui Cervantes. Analizând opera scriitorului spaniol, Heliade numeşte unele trăsături ale romanului, particularități ce trimit în acelaşi timp şi la epopee, între cele două specii existând o legătură, evidențiată, definită şi comentată. Principalele calități-trăsături ale scrisului lui Cervantes sunt: umorul („o formă a râsului epic", „fin, oțelit, poleit, delicat", opus celui practicat de Rabelais), imaginația debordantă („are într-însul himera. De aici vin toate mărimile neaşteptate ale imaginațiunii"),

Scanned with OKEN Scanner

puterea de pătrundere psihologică („Cervantes vede cele din întru ale omului"), ce se combină cu instinctul comic şi romanesc. Romanescul este puntea de legătură dintre epopee şi roman. Heliade mai face referire şi la alte trei „daruri suverane" ale lui Cervantes: „creaţia ce produce tipuri şi care îmbracă ideile în carne şi în oase; invenţia ce împinge şi loveşte patimile în contra evenimentelor; face să scapere omul asupra destinului şi produce dramă; imaginaţia ce, ca un soare, pune clarobscurul pretutindeni şi dând relieful, dă viaţă. Observaţia ce apucă şi, prin urmare e mai mult decât un dar, se cuprinde în creaţie"[16]. Se întâmplă uneori ca eroicul să se transforme în aventură derizorie, tot aşa cum iubirea decade adesea din sublim în ridicol. În spatele oricărei evidenţe există un alt înţeles. „Acel surâs are o lacrimă", avertizează Heliade. Marile opere trebuie citite din perspectiva acelui înţeles aparent secund, neevident, dar de o importanţă definitorie pentru reuşita procesului de tranzitare a mesajului, dinspre emiţătorul clar determinat, către receptorul amorf.

Într-un studiu dedicat epopeii, se afirmă originea comună şi similitudinea de substanţă dintre aceasta şi roman. Ion Heliade Rădulescu analizează mai multe scrieri ce aparţin celor două specii, opere văzute ca fiind de aceeaşi natură. Epopeea şi romanul au teme comune, cum ar fi miticul, eroicul, aventura, religia. Circumscrierea în cadrul aceleiaşi specii a unor scrieri precum *Iliada*, *Odiseea*, *Biblia*, *Orlando furioso*, *Gerusalemme liberata*, *Henriada*, *Divina comedia*, *Don Quijote*, *Misterele Parisului* sau *Mizerabilii* e o consecinţă a concepţiei lui Ion Heliade Rădulescu, conform căreia epopeea şi romanul au o rădăcină comună, acesta din urmă desprinzându-se încet din eposul primordial, fără însă a renunţa la temele majore enumerate mai sus, la care se adaugă complexitatea personajelor şi forţa romancierului de a zugrăvi caractere.

Un fapt semnificativ este acela că Heliade propune un alt termen, alternativ celui de roman. Se consideră că, de vreme ce operele nu mai sunt scrise în limba romană vulgară, folosirea termenului de *roman* este improprie, greşită. Ion Heliade Rădulescu foloseşte termenul de *mitistorie*, împrumutat de la Heliodor, termen ce desemnează „o specie de istorie fabuloasă". „Ceea ce în literatura catolicismului erau legendele sau vieţile sânţilor, hagiografiile, aceea în literatura profană erau romanurile. Acestea, la orice popol, ca şi în antichitate, îşi au sorgintea în legendele populare şi până astăzi oamenii instruiţi, de geniu şi de filocalie, de artă cu un cuvânt, le-au adus la atâta perfecţiune. De aci literaturile moderne avură epopee în proză, ca *Telemac* al lui Fénelon, *Don Quijote* al lui Cervantes, operele de asemenea genere ale lui Walter Scott şi altor autori german şi francezi sunt de generele acesta mitistoric, ce rău se zic romanuri, dacă nu mai sunt scrise în limba necultă romană şi mai vârtos dacă sunt scrise în limbile germană şi engleză"[17].

---

[16] Vezi Ion Heliade Rădulescu, *Critica literară*, ediţie de Aurel Sasu, Bucureşti, Editura Minerva, 1979, p. 84–85.

[17] *Ibidem*, p. 241.

Scanned with OKEN Scanner

D. Popovici stabileşte filiația acestei teorii a romanului. În elementele ei, scrie D. Popovici, concepția lui Heliade se bazează pe datele conținute în definițiile lui Giraldi Cinthio şi Huet d'Avranches, aşa cum acestea erau înfățişate în lucrările lui Blair şi Vardalah. „Aplicând însă desvoltării romanului legile de evoluție ale societății omeneşti, scriitorul român ajunge să vorbească de romanul divin, eroic şi uman, ceea ce, spre deosebire de modelele sale, nuanțează în sens vichian concepția sa. În felul acesta, în definiția la care el se oprea, fuzionau influențe venite din Italia, Franța, Anglia, mediate în parte, ca de atâtea ori, de Grecia"[18].

Heliade îşi întemeia concepția despre roman sau, în varianta lui, despre mitistorie, pornind de la sensul etimologic al cuvântului, cum de altfel, proceda de fiecare dată când încerca să definească un concept. Dar sensul etimologic nu impune definitiv un termen. Semantica lui se schimbă în timp, se metamorfozează, în funcție de circumstanțele prilejuite de însăşi istoria lui. Romanul, deşi inițial nu a fost altceva decât o poveste de dragoste scrisă în latina vulgară, şi-a depăşit condiția de mai multe ori. S-a reinventat în fiecare epocă, a îmbrăcat pe rând haina tuturor genurilor şi speciilor literare, fiind chiar un corolar al acestora. O definiție a romanului care să vorbească despre natura lui schimbătoare nu e posibilă decât printr-o explorare a istoriei speciei, o istorie ce poartă în sine şi deplasează în timp gândirea romanului. La noi, abia în secolul al XIX-lea a apărut noțiunea de roman, deşi la 1705, Dimitrie Cantemir dovedea o aplecare şi o disponibilitate de a gândi specia, fără a o numi, fără a avea conştiința unui regn literar clar determinat. Mai trebuie adăugat că denumirea de roman s-a cristalizat, şi-a găsit forma definitivă relativ greu. A fost ortografiat în mai multe feluri: *romanț*, *romans*, la plural, *romane*, *romanuri*, *romanțuri*, *romanțe*, *romansuri* sau scrieri *romanțiere*. Toate variantele numeau, în fapt, acelaşi lucru.

Traducătorii-prefațatori au adus romanul în literatura română şi au emis primele considerații despre acesta, înfruntând o mentalitate ostilă speciei. Era începutul unei dezbateri morale fără precedent în istoria culturii. În preajma apariției primelor încercări originale de roman s-au ivit şi cele dintâi poziții asumat teoretice. Le-am prezentat pe cele ale lui Dimitrie Gusti şi Ion Heliade Rădulescu. Ele au o valoare certă, nu doar grație intuițiilor remarcabile existente, ci şi datorită faptului că, prin intermediul lor, literatura se legitima, îşi afla resorturile sale interne, de a căror conştientizare prin confruntarea cu demonul teoriei depindea însăşi evoluția ei.

După cum am mai spus, dezbaterea morală s-a identificat şi se identifică în mare măsură cu istoria romanului. Chiar şi după izbânda, atât de aclamată, a

[18] Vezi D. Popovici, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1934, p. 104–105.

Scanned with OKEN Scanner

esteticului asupra eticului, germeni ai interogaţiei privind conduita regnului literar amintit au rămas, suficienţi cât să reclame noi şi noi polemici.

L'APPARITION DE LA NOTION DE «ROMAN» DANS LA LITTÉRATURE ROUMAINE. DE LA «LITTÉRATURE SOUILLÉE» À LA *MYTHE-HISTOIRE*

RÉSUMÉ

L'étude qu'on propose vise à démontrer que l'émergence du roman roumain est restée sous le signe d'un débat moral sans précédent dans notre culture. Ce débat a commencé avec la propagation de la notion de roman. Les premières opinions exprimées par rapport au roman roumain sont apparues en même temps que les traductions des littératures étrangères. Les traducteurs, qui écrivaient aussi des préfaces, mettaient l'accent sur l'aspect moralisateur des écritures, sur leur capacité intrinsèque de transmettre « des exemples et des enseignements », de modeler les connaissances en train de se former.

Ceux-ci ont essayé par leurs moyens théoriques assez modestes de lutter contre des préjugés conformément auxquels la lecture des romans était nuisible à l'esprit humain et à la vérité de l'art. Cette étude présente et analyse les plus pertinents points de vue exprimés par ces traducteurs et auteurs des préfaces.

C'est autour de l'apparition des premières tentatives originales de roman qu'ont surgi les premières prises de position assumées théoriquement, dont l'auteur expose les opinions de Dimitrie Gusti et Ion Heliade Rădulescu.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iaşi, str. Codrescu, nr. 2

Scanned with OKEN Scanner

IRONIA ÎN PUBLICISTICA EMINESCIANĂ

SEBASTIAN DRĂGULĂNESCU

Simpla problemă a identificării ironici, în numeroase texte de publicistică eminesciană, se dovedeşte, la o privire mai atentă, a nu fi deloc simplă. Să ne oprim întâi asupra unui articol ce poartă inofensivul titlu *Literatură din Botoşani*, din „Curierul de Iaşi", numărul 3, ianuarie 1877[1]. Articolul se deschide printr-o frază neutră, „serioasă", referitoare la o temă străină de cea anunțată în titlu:

> „Ştiam odată că în vechiul târg al Botoşanilor se face pastramă bună şi în genere se dau cărnii acele modificaţii ce-o fac să se împotrivească timpului şi să figureze sub denumirea generală de mezelic în deosebite formate în băcălii şi piețe".

Abstrăgând de la întregul articolului, acest incipit pare cu totul lipsit de ironie, ba chiar de o pozitivitate obiectivă, demnă de un ghid turistic, un fel de recomandare. Dar fraza incită prin nedumerirea pe care o poate stârni lectorului, avertizat de incongruența titlu – incipit. Tonalitatea obiectiv-didactică a frazei, ce ar putea figura într-un op de gastronomie, de pildă în *Fiziologia gustului* de Brillat-Savarin, este „temperată", în rigiditatea ei tehnică, de veritabilă definiție, printr-o emfază: „modificațiile" care fac din carne pastramă au ca rezultat nu simpla „conservare", ci calitatea de a se „împotrivi timpului". Nu cumva, insinuează Eminescu, arta face acelaşi lucru, literatura nu este cumva o conservă a ceva spiritual şi sensibil, un fel de hrană perpetuă, o marfă inextricabilă, care se vinde şi se consumă la nesfârşit? Emfaza pomenită este contrabalansată de finalul pompoasei definiții, care pune lucrurile la locul lor: „prin băcălii şi piețe", dar şi de ceremonioasa formulă „vechiul *târg* al Botoşanilor", în care sensul prim al cuvântului este, cu siguranță, dominant. Dar adevărata marcă a ironiei este acel „Ştiam odată...", căruia îi răspunde cea de a doua frază, în care ironia este „descoperită", manifestă:

---

[1] Mihai Eminescu, *Articole şi traduceri*, ediție îngrijită de Aurelia Rusu, Bucureşti, Editura Minerva, 1974, p. 45–48.

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 255–271

Scanned with OKEN Scanner

„Dar că în Botoşani s-ar fi făcând şi – literatură, şi-ncă literatură ştii cole! cu şic, asta n-o ştiam, pân-a nu ne veni *Calendarul «Lectorului român»* pe anul 1877 (anul al IV-[lea]). Va să zică, de patru ani se repetează aceste apeluri la gustul estetic fără ca noi să le fi băgat de seamă".

Această a doua frază este în întregime *evident* ironică: se mimează ignoranța, prin... lipsa de informare (*Calendarul...*), iar tonul „suspect" de ironie este marcat şi gramatical: autorul nu spune: „nu ştiam că se face şi literatură", ci utilizează scepticul prezumtiv „s-ar fi făcând", urmat de uluirea prefăcută: „şi – literatură", ca şi cum gloria artei culinare n-ar fi fost de ajuns. Expresia, pe jumătate populară, „ştii cole! cu şic", traduce ironic maximum de admirație, dar şi neputința de a surprinde valoarea caracteristică, prin acest „cu şic", potrivit mai degrabă cu aspectul extravagant al unei pălării. Semnalările *Calendarului...* sunt „apeluri la gustul estetic", vinovat, iată, de o îndelungă nereceptare, pe care acum recenzentul se va grăbi s-o repare – „Dar acuma..." – şi aici simularea ironică a neglijării valorii se întrerupe, făcând loc unei ironii directe, ample şi agresive; mecanismul ironic funcționează, astfel, în doi timpi: primul, al reținerii şi acumulării de energie, încheiate de suspensia celor trei puncte, al doilea, al detentei, al atacului ironic propriu-zis:

„...acuma cetitorul nu ne mai scapă. Vrând-nevrând trebuie să urmeze pe cărarea înflorită a muzelor botoşănene, să se îmbete de profumul florilor de pe malul Botoşancei, să adoarmă în cântecul filomelelor cu nemuritoare boturi, cari în acest fericit oraş au forma cam ciudată de scriitori de cancelarie".

Recenzentul – specializat – nu se recunoaşte el însuşi ca lector-victimă a acestei literaturi, ci transferă „supliciul" asupra potențialului cititor al recenziei, nevoit să-i suporte mostrele exemplificatoare din literatura în cauză, trecute însă prin filtrul metaforelor ironice care îmblânzesc răul, făcându-l rizibil. Metaforele ironice sunt selectate din recuzita poeziei bucolice („cărarea înflorită", „profumul florilor", „cântecul filomelelor"), în contrast violent cu prozaismul „poeziei" citate, care combină exclamații retorice cu cele mai banale detalii ale vegherii bardului telegrafist, care îşi traduce plictiseala zdrobitoare a orelor de serviciu în cuvinte pompoase şi truisme goale: „O! Noapte! Neagră noapte! N-ai să te curmi odată?/ Fi-vei eternă noapte? făr' s-ai finit?...". Fiindcă „poema" *O noapte de serviciu* nu e decât rezultatul, de o stângăcie penibilă, al luptei cu somnul, cititorul-victimă „vrând-nevrând trebuie să urmeze...", „să se îmbete" şi, firește, „să adoarmă", traiectorie estetică... fatală. „Răsucind" şiragul metaforelor ironice, Eminescu atribuie filomelelor (iubitoarelor de melos...) „nemuritoare boturi". Alăturarea, de o inadecvare grotescă, a privighetorii şi a botului, ca metaforă ironică a poeților-scriitori de cancelarie, este, recunoaşte Eminescu, „ciudată", dar n-avem încotro, aşa se petrec lucrurile aievea „în acest *fericit* oraş". Epitetul ironic se referă, desigur, la „nevinovata" putere de iluzionare deopotrivă a celor ce scriu şi a celor

Scanned with OKEN Scanner

ce gustă respectiva literatură. Deturnând expresia „crema inteligenței", printr-o traducere/localizare în consonanță cu universul culinar al incipit-ului, se aduce maximul elogiu ironic: „Acest calendar conține smântâna (ca să nu zicem crema) inteligenței literare din acel oraș, iar untul din acea smântână e neapărat d. N.I. Anghel", autorul discutat. Dacă metafora, înțeleasă nu ca trop, strict delimitată la cuvânt, ci ca o coprezență a două coerențe – una la nivelul denotativ și una la nivelul figurii, al sensului metaforic, într-un mod asemănător se petrec lucrurile în registrul ironic; coerența de suprafață, a ceea ce se spune, coexistă cu o coerență implicită, a contrariului a ceea ce se spune; chiar dacă această coerență a „înțelesului" (opus sensului exprimat), este dominantă, reflectând mesajul și intenția emitentului, ironia și-ar pierde orice eficiență, dacă nivelul enunțului nu și-ar păstra coerența intactă, în dispută cu sensul intenționat. Smântâna și *quintesența* ei, untul, ca metafore ironice, continuă „universul bucolic", și în același timp, „fantasmele" alimentare ale primei ironii. Fiindcă bardul în discuție poartă numele Anghel, Eminescu îi exploatează nobila etimologie în sens ironic: „Vibreze așadar coarda arfei *angelice*", și dă astfel cuvânt textului însuși, pe care îl subminează nu printr-un comentariu global, ori analitic, ci prin sublinierea unor sintagme și versuri întregi, „remarcabile" prin ceva: truisme, nonsensuri, incorectitudine, agramatisme, poncife, deformări și „licențe" neinspirate, pe care cititorul-victimă este invitat, compensatoriu, a le gusta, în comicul lor involuntar, devenit, prin subliniere, țintă atinsă, ridicolă. Se întregește astfel schema generală a relațiilor specifice ironiei, care presupune un ironist, un ironizat și un al treilea, spectatorul neimplicat, ce poate să râdă total detașat. La obiecția, frecventă, a absenței acestui martor „exterior", se poate presupune că ironistul, dedublat, poate savura, ca din exterior, lucrarea ironică a simulantului din el însuși, asupra celui ironizat. În cazul de față, cititorul recenziei este captat într-o complicitate „critică", este lăsat să guste și să judece singur jalnicele înfrângeri literare, care ar părea patetice, dacă nu te-ar face să râzi. Refuzând să le comenteze, să le detalieze, Eminescu își atinge ținta prin semnale neutre, într-un amuzament complice cu cititorul inteligent. În felul acesta, cele două „piese" citate în recenzie, cu sublinierile semnificative, capătă aerul comic al unor veritabile parodii; intervenția grafică a lui Eminescu funcționează aici ca semnale intermintente ale unei rostiri ironice, care convertesc *inabilitatea* autorului prim într-o abilitate *comic-parodică* a ironistului Eminescu. Este ca și cum cele două „produse" poetice ar fi recitate apăsându-se pe vocabule care sună ridicol, pe truisme care își dezgolesc, sonor, caducitatea, pe acele precizări inutil-pedante care subminează, manifest, convenția poetică, stârnind și confuzii comice:

> „Veghez cu *morsa* singur și lampa, împreună,/ Amici inseparabili în ore de serviciu./ La cea întâi chemare, pana-mi iau în mână,/ *Mașină oarbă la acest oficiu*".

Scanned with OKEN Scanner

Odată încheiate citările „nemuritoarelor sale produceri", ni se spune că d. Anghel este şi „prozaist" şi ni se oferă un eşantion din „gingaşa scriere novelistică" *George şi Maria*, în care Eminescu subliniază când cuvinte izolate, când fraze întregi, demne de luare-aminte. Citim, fără să înţelegem de ce, cum eroul nuvelei înnebuneşte şi, însoţit de... consoartă, purcede într-un voiaj de un an; „*crierii săi începu a se restabili*". În locul oricărui comentariu, odată încheiată citarea, Eminescu se întreabă: „Oare un voiaj timp de un an nu i-ar folosi tânărului bard?". Ironia este, recunoaştem, vitriolantă, oarecum insultătoare, insinuând că producerile literare ale celui vizat corespund crizelor de nebunie, într-o „confuzie" autor/personaj. Dacă metoda „selecţiei", a sublinierilor, este un fel de „şic!" ce lasă libertate de interpretare lectorului, captat într-o complicitate posibilă, între limitele competenţei sale critice, se constituie într-o veritabilă şedinţă de lectură în care se indică felul cum *nu trebuie* să scriem. Expedientul sublinierii îl „absolvă" pe critic de pedanteria comentariilor. Propoziţia finală care, în fond, consiliază pe auctorul în cauză a se odihni de toată truda sa artistică, măcar un an, nu este o ironie simplă, o „antifrază" obişnuită.

Mai întâi, remarcăm forma negativ-interogativă, atât de frecventă în interogaţia retorică: „Oare un voiaj timp de un an nu i-ar folosi tânărului bard?", echivalentă cu mai puţin expresiva afirmaţie „un voiaj timp de un an i-ar folosi tânărului bard". După o succintă definiţie a ironiei, ea consistă în „l'intersection d'une structure antiphrastique et d'un éthos moqueur"[2], iar aceste două condiţii fundamentale nu par a fi îndeplinite pe de-a-ntregul aici. Dacă un ethos batjocoritor, persiflant, este evident, *structura antifrastică*, în sensul lui Quintilian, de *simulare per contrarium*, este mai dificil de pus în evidenţă.

> „Ca figură retorică, ironia presupune simularea unei contradicţii între expresie şi sens. Ironia-figură nu se deosebeşte ca gen de trop, precizează Quintilian: în ambele cazuri se înţelege contrariul a ceea ce se spune; ca specie există diferenţe. Tropul e descoperit, sensul veritabil nu e disimulat, deşi expresia nu corespunde gândirii. În figură, cel care vorbeşte îşi deghizează întreaga gândire într-o manieră cât mai puţin mărturisită. În tropi, opoziţia e între cuvinte (!); în figură, gândirea şi modul de a prezenta cauza se opun formei şi tonului. Aşa cum o alegorie e formată dintr-o suită de metafore, ironia-figură e formată dintr-o suită de ironii-tropi"[3].

Dar tocmai „îndoiala", pe care ne-o inspiră propoziţia, reprezintă „semnalul" construcţiei ironice. Coprezenţa a două niveluri semantice concurente, a două coerenţe în dispută, este condiţia chiar a modului dubitativ în care ironia este percepută: „elle est faite pour être perçue, mais sur un mode dubitatif"[4]. În ultimă

[2] Grupul μ, *Ironique et iconique*, „Poétique", nr. 36, nov. 1978, p. 429.

[3] Marian Popa, *Comicologia*, Bucureşti, Editura Univers, 1975, p. 189.

[4] „Ea (ironia) e făcută pentru a fi pătrunsă, înţeleasă, dar cu un fel de îndoială" (Catherine Kerbrat-Orecchioni, *La Connotation*, Presses Universitaires de Lyon, 1977, p. 139).

Scanned with OKEN Scanner

instanță, mesajul adevărat al ironiei lui Eminescu este, în propoziția în discuție, acesta: „părăseşte îndeletnicirile literare, căci eşti lipsit de talent". Nucleul ironic este, aici, cuvântul *voiaj*; căci înțelesul întregii aserțiuni se decriptează total *numai* prin aluzia, transparentă, la voiajul personajului care, voiajând, se vindeca de nebunie. Propoziția finală include şi judecata de valoare globală a literaturii „angelice" a lui N.I. Anghel: se insinuează că e vorba de o „rătăcire" trecătoare pe meleagul literar, părăsirea lui şi voiajarea spre alte ținuturi ar fi mai sănătoasă pentru „tânărul bard", care, în fapt, nu este poet. Ceea ce s-ar putea reproşa încheierii lui Eminescu, dacă ne raportăm la condiția canonică a ironiei, este o prea atenuată *simulare*, deşi, în „litera" ei, este prezentă: recenzentul este, totuşi, fals îngrijorat de starea sănătății bardului, în urma copleşitorului efort literar.

Devenit redactor la „Timpul", Eminescu atinge adesea „forma pură" a ironiei, în polemicile cu „Românul", care capătă un timbru specific: tăişul ironiei se purifică, devenind mai rece şi de un radicalism absolut, vecin cu duritatea sarcastică. O mostră de critică acidă şi de biciuire ironică este articolul intitulat *Probe de stil*, apărut în „Timpul", II, nr. 252, nov. 1877[5]. Parodiind aristotelica definiție a omului, definiție laconică şi ironică în ea însăşi, *zoon politikón*, Eminescu o deplasează în zona mai restrânsă a politicienilor contemporani, şi mai precis a acelora care scriu (jurnale!) politice; această specie, numită „animal scribax" din familia Liberalelor (!), se comportă... degenerativ, adică împotriva esenței lor, chipurile, dovedind crasă incultură:

> „Unul din semnele caracteristice ale speciei «animal scribax» din familia Liberalelor este că nu ştie carte".

Fraza parodiază stilul lucrărilor de entomologie, creând sugestii pe baza eufoniei, dincolo de sensul lexical: *scribax* este consonant cu *limax*, iar *Liberalelor* duce cu gândul la libelule şi alte soiuri de insecte zburătoare şi uşurele; altfel, *scribax* comunică subiacent cu *liber*, *librum*, etimon latin pentru *carte*. Paradoxul (şi ironia) este că tocmai familia asta nu ştie... carte. Continuând metafora ironică, în registrul realist, „animal scribax" devine „animalele condeiului"; sintagma, prin grotescul inadecvării, se situează mai aproape de invectivă. Părăsind tonul zeflemitor, în favoarea unei ironii mai „obiective", mai precise, poetul constată:

> „«Românul», care de altmintrelea numai româneşte nu-i scris, au ajuns la treapta de a şti că verbul are proprietatea de a putea fi conjugat, prin urmare nu se mulțămeşte numai c-un timp sau c-o persoană care s-ar cere pentru însemnarea înțelesului, ci pune câteva după olaltă, pentru ca să se pară că zice ceva".

„Oare puțină, cât de puțină gramatică românească nu se poate introduce prin contrabandă la redacția Românului?", exclamă, exasperat, autorul comentariilor. La

[5] Mihai Eminescu, *Articole şi traduceri*, I, p. 86.

Scanned with OKEN Scanner

„multa lumină" s-ar cuveni, totuşi, „puţină gramatică". În logica ironiei, la atâta spirit s-ar cuveni un minim de corectitudine, care, dinspre gramatică, din litera discursului, ar putea contamina pozitiv şi *spiritul*, deocamdată găunos, al mesajului politic. În finalul articolului, prefăcându-se a abandona *atacul* ironic, Eminescu simulează că recunoaşte „Românului" românitatea, vorbind în numele unor valori „populare", jignite îndeajuns de pretenţiile sale stilistice:

> „Dar să contenim. Deja am atacat prea mult de tot ce este românesc şi am atins susceptibilităţile naţiunii. Naţiunea nu ştie a scrie; ar fi o crimă pentru redactorii *Românului* să ştie şi ei asemenea moft conservator şi austro-maghiar".

Ceea ce se impune cu puterea evidenţei la lectura publicisticii eminesciene este faptul că adevăratul „motor intern" al ironiei nu este situarea – nu întâmplătoare, totuşi – de o anumită parte a baricadei politice a lui Eminescu ziaristul, ci revolta continuă, nu împotriva unor ţinte „accidentale", dar a unor „strâmbătăţi" ale lumii româneşti care jignesc spiritul său, exigenţa sa de adevăr, sensibilitatea lui morală, credinţele sale într-o lume de valori şi principii, a căror batjocorire, în societatea ignorantă şi mercantilă, poetul o resimte acut, ca o agresiune existenţială directă. Când Eminescu afirmă că ţinta ironiei sale nu o constituie „onorabilii confraţi" de la „Românul", avertizând pe cititorii care cred astfel („dar rău cred"), nu are nicidecum intenţia de a construi un paradox. Trăind în lumea adevărurilor generale şi deopotrivă atent la principii şi la greşelile de gramatică, pentru el adversarii politici nu sunt decât „accidente" ale istoriei contemporane, interlocutori conjuncturali într-o polemică „agonală" dintr-un război cu mult mai mare.

Pentru a nu crea impresia, inexactă, că ironia lui Eminescu în publicistică ar fi cu totul de negăsit în „stare pură", asemeni unui periculos metal rar, radioactiv, vom ilustra tocmai câteva exemple în care „nucleele" ironice sunt izolate, aceasta făcându-le încă mai vizibile, mai strălucitoare, mai ales când se găsesc prinse în reţeaua unor texte de o mare sobrietate.

Un astfel de text – surprinzător la o primă lectură, pentru cine cunoaşte doar istoria rivalităţii Eminescu – Petrino şi sonetul satiric *Petri-Notae* – este fără îndoială *Necrolog – Dimitrie Petrino*, publicat în „Timpul", III, mai 1878, nr. 97[6]. O uriaşă distanţă separă „stilistic" sonetul satiric de rândurile din necrolog, deşi, cronologic, doi-trei ani numai. Versurile primului catren:

> „Împresurat de creditori, se vede,/ Şi neputând plăti cu rele rime,/ Te-ai strecurat pe la Cordon, sublime,/ să ne-asurzeşti cu versuri centipede"

sunt, desigur, cele mai „inofensive" din sonetul bine-cunoscut. Când „biletul a expirat", cum se exprimă Eminescu în *Contrapagină*, se vede mai clar „valoarea lui

[6] Mihai Eminescu, *Articole şi traduceri*, p. 100.

Scanned with OKEN Scanner

internă", de aici şi optica epurată de orice patimi personale, adoptată în portretul postum, a cărui primă parte nu se deosebeşte mult de unele pagini din *Dicţionarul general al literaturii române*, cel puţin ca ton şi conţinut:

> „Familia sa e originară din Moldova, de unde trecu în Basarabia-rusească şi de aci în Bucovina, unde a fost născut Dimitrie. Însurat foarte de tânăr cu frumoasa fiică a baronului de Bruchenthal – boier român din Bucovina – fu adânc lovit de moartea soţiei sale, în amintirea căreia a scris cele dintâi şi cele mai frumoase poezii: *Florile de mormânt*. Micei broşuri îi urmă în curând un volum mai mare *Lumine şi umbre*, apoi un poem epic scris sub impresia lui *Rolla* al lui Alfred de Musset, intitulat *Raul*. Puţin după aceasta trecu din Bucovina în Moldova".

De această ultimă trecere pomeneşte sonetul satiric: „Te-ai strecurat pe la Cordon, sublime...".

> „D. N. Ionescu a rostit un discurs funebru, plin de vervă declamatorie; a vorbit despre drepturile României asupra Bucovinei, despre regimentul al treisprezecelea de dorobanţi [...]; ne-a spus că răposatul, fost milionar de mai multe ori şi născut baron, a risipit avere, a lepădat titlul şi rang [sic!], şi-a părăsit ţara, fiindcă era democrat şi voia să trăiască ca democrat, fiindcă despreţuia deşertăciunea lumească şi îşi iubea naţiunea.// Cât de trist e a vedea un poet mort şi a-i asculta panegiricul, în care numai despre poet nu se vorbeşte!?// În o viaţă atât de bogată şi atât de zbuciumată, d. N. Ionescu nu a găsit decât un hârb democratic!".

Aceste două cuvinte finale, în aparenta lor „ilaritate", traduc întreaga amărăciune ironică a lui Eminescu: la moartea unui poet, amicii lui chiar nu găsesc altceva mai potrivit decât ocazia de a „fructifica" momentul într-un discurs politic! Ironia amară a sintagmei are, desigur, ca ţintă, demagogia politică, oarbă de orice altă semnificaţie. În chip ciudat, poate chiar împotriva intenţiei lui Eminescu, ironia aceasta tinde, pentru cititorul actual, să-şi extindă „umbra" tragi-comică asupra condiţiei poetului, în genere. Eminescu însuşi va fi avut anume temeri privind destinul postum al propriei opere şi, cum s-a putut vedea, temerile i-au fost cu mult întrecute. Relaţia între „hârb" şi „democraţie" este, istoric vorbind, „trădătoare", dacă ne amintim că *ostrakon*, netrebnicul ciob de oală, în democraţia ateniană, purta înscris numele celui *ostracizat*. Eminescu asistă cu amărăciune şi ironie cum, din exil în exil, poetului i se refuză, odată dispărut, identitatea spirituală, devenită bun public, „hârb democratic". Acest „nucleu ironic" izolat, încheind, ca o pecete, un necrolog, iradiază, pentru cititorul de azi, asupra întregului text, în antiteză semnificativă cu „epitetul de Bard al Bucovinei", oricâte precauţii ale lui Eminescu, pe parcurs, încearcă să ne abată atenţia în direcţia „bună", căci simetria... rămâne.

Tot din motive de simetrie – răsturnată – a atitudinii lui Eminescu, dar mai ales pentru configurarea aparte a ironiei „izolate", ne oprim la articolul *Pseudo-Urechia* din „Timpul", III, decembrie 1878, nr. 277[7]. Dacă textul discutat anterior

[7] Mihai Eminescu, *Articole şi traduceri*, p. 122–123.

Scanned with OKEN Scanner

era unul sobru, obiectiv (în limitele convenției genului), „pozitiv", acesta din urmă are forța distructivă a pamfletului. Personajul vizat are și el o istorie „ilustră", evident, de esență „antifrastică", adică mincinoasă:

> „...dar care a sfeterisit porecla unei vechi și de mult stinse familii boierești din Moldova, pentru a-și împodobi mutra cu ea... [...]. Toată lumea ghicește că nu poate fi vorba decât despre d. Pseudo-Urechia".

În buna tradiție a pamfletului, orice amănunt, fie el unul... periferic, de pildă *grafia* numelui, poate deveni țintă a caricaturii.

> „Singura mângâiare, ce ne mai rămâne, e că acest domn n-a sfeterisit exact numele boieriului moldovenesc care se iscălea Ureki, ci a adăugat la trupina cuvântului sufixul -ia (Urech-ia), foarte semnificativ pentru strigătele metamorfozatului rege Midas".

Într-un astfel de text, este greu de susținut că un *anume* nucleu ironic este izolat și, cu toate acestea, perifraza „strigătele metamorfozatului rege Midas", numind zbieretele măgarului, ce s-ar auzi în „sufixul -ia", reprezintă un astfel de nucleu ironic, nefiind în relație directă cu un altul, pentru simplul fapt că se referă la un detaliu fonetic. De notat că acest pamflet este la opt ani distanță de *Repertoriul nostru teatral*, publicat în „Familia", ianuarie 1870, numărul 18 (Mihai Eminescu, *Articole și traduceri*, p. 551), articol în care personajul se bucura de aprecierea lui Eminescu, în calitate de autor dramatic. „În fine, piesele cele sporadice, dar escelente ale domnului Urechia, a căror păcat mare e acela că nu sunt mai multe, că nu sunt cât de multe". În acest amplu interval temporal avusese loc o „edificare":

> „Să vorbim oare de renumele său de autor? Am trebui să facem un curs întreg de literatură – furată, să pomenim de Lope de Vega, de Gozzi, de Ascoli, de Göthe, cari toți aceștia în România s-a metamorfozat în chipul pomenit mai sus și poartă pseudonimul Urechia".

Se înțelege că „vigilența înșelată" cu opt ani în urmă se răzbună aici; iar vigilența noastră înșelată trebuie să recunoască o posibilă eroare: nucleul presupus „izolat", în secvența „strigătele metamorfozatului rege Midas", își prelungește efectul ironic în *metamorfoza* unei literaturi ce a „împrumutat" pseudonimul... Urechia.

> „Ceea ce ar putea deosebi că e original al său, va fi sau o platitudine sau un nonsens [...]. După orice șir original al acestui domn am întinde mâna, întâmpinăm numaidecât sau una din cele calități, sau pe amândouă la un loc".

Și ni se oferă o probă de „dublă originalitate":

> „domnia sa anunță cum că la institutul său de băieți se va da o reprezentație quasi-teatrală. Prețul locurilor: *aplauze și iubire*.
> Stă scris negru pe alb: prețul locurilor – aplauze și iubire!
> Ex ungue leonem!".

Scanned with OKEN Scanner

Dacă „ironia fonetică" exploata un detaliu grafic/sonor, acum platitudinea şi nonsensul, *aplauzele şi iubirea* sunt preţul spectacolului: nu mai e scăpare! din ghearele leului, cum sună expresia latină. Această ironie livrescă, abia, rămâne izolată, ermetică oarecum în laconismul ei, şi cu posibilă interpretare ambivalentă: nici spectatorul nu are scăpare (trebuie să plătească preţul), nici emitentul anunţului, căci, subliniază Eminescu, „Stă scris negru pe alb", renumitul autor nu mai poate retracta nimic, nici platitudinea, nici nonsensul. În urmă cu opt ani scăpase, dar acum... nu se mai poate. „Ex ungue leonem!" (= „Leul după gheare se cunoaşte"), pare a spune ironia, „mi-ai căzut în gheare!".

Două sunt însă domeniile privilegiate, în care ironia eminesciană depăşeşte funcţia de simplu instrument în economia retorică, şi acestea două sunt teatrul şi politica, în consonanţă cu aptitudinile regizorale ale poetului, cu gustul de a construi „scene" (fie că le regăsim în lirică, în proză, în proiectele dramatice, în cronicile dramatice) sau, dimpotrivă, de a se sustrage critic existenţei cotidiene, pentru a contempla totul din perspectiva sceptică a „privitorului ca la teatru", pentru care viaţa politică, oricât de pasionantă, capătă aerul subit inactual/ireal de „comèdie politică". În aceste două tipuri de texte, construcţia ironică, prin amploare şi polimorfism nesfârşit, capătă o valoare atât de înaltă, încât aceste pagini devin lirice, dramatice, mici opere în sine, izolate artistic de textul-ramă care le include, când ele însele nu ocupă întregul spaţiu al cronicii de teatru sau polemicii politice. Prin artisticitatea lor, aceste pagini se sustrag, involuntar, intenţiei autorului şi chiar strategiei persuasive care, în ultimă instanţă, devine o componentă pragmatică secundară, ataşată purei gratuităţi a unui mod cu totul personal de literatură.

Dubla cronică la *Visul Dochiei* (poem într-un act) şi *Oştenii noştri* (comedie [?] într-un act) de Frédéric Damé, apărute în „Timpul", noiembrie 1877, nr. 256 şi nr. 258, a doua parte fiind intitulată *Revista teatrală*[8] reprezintă o *summa* în materie de ironie, glisând de la ironia devastatoare a pamfletului la ironia parodică şi sfârşind în tonul satirei amare. Producţia mai veche a lui Frédéric Damé, la drept vorbind, nu merită efortul de-a o critica:

> „Domnia sa au mai comis până acuma scrieri dramatice «originale», care însă stingându-se de mult de moarte bună, credem a putea face abstracţie de la ele, de vreme ce uitarea, în care au căzut cu drept cuvânt, e o critică mai bună decât ar putea fi aceea a penei noastre".

Apoi Eminescu explică în ce constă „originalitatea" lui Damé, un prea fidel discipol al marelui model de impostură intelectuală, care nu e altul decât V.A. Urechia, pe care nu-l pomeneşte direct, fiindu-ne de ajuns calităţile sale şi anvergura, recognoscibile. Portretul acestuia din urmă are fastul unui mic pamflet în sine:

[8] Mihai Eminescu, *Articole şi traduceri*, I, p. 219–225, p. 573.

Scanned with OKEN Scanner

„Domnia sa (F.D.!) s-au folosit de lecțiile marelui autor național, a aceluia care este Ronsard, Tacitus și Max Müller al României într-o persoană, istoric, archeolog, autor dramatic, prelector la Ateneu, academic, profesor de universitate, director de liceu privat etc., etc., care fiind dus la congresul archeologilor ca delegat tocmai la Stockholm și-au îndeplinit delegațiunea trimițând lista de bucate, de la banchet, cu un cuvânt domnul Damé au avut de la cine învăța meșteșugul de a deveni autor fără de a fi învățat carte, poet fără a fi poet, profesor de universitate fără a ști să scrie și literat român fără a ști românește".

Prin acumularea de mari nume, total incongruente, și a „demnităților" și recunoașterilor, până la anecdota semnificativă, Eminescu construiește un tip de encomion ironic al cărui paroxism este „frânt" brusc de frivolitatea lamentabilă a personajului, demascată în anecdotă, ca un uriaș balon de săpun care întâlnește un ac. Falsul encomion de acest tip, cu alte tonalități, știm, Eminescu l-a folosit la adresa lui Maiorescu (clasica înșiruire a titlurilor și funcțiilor... reale!), dar, autoironic, despre sine însuși („ajuns" revizor școlar). Dar, în cazul de față, specifică este inadecvarea absurdă a pieselor din care personalitatea în cauză este „compusă": „Asemenea adunări de mărimi algebrice se fac multe la noi" – numele unei vechi și vestite familii boierești din Moldova, piesele lui Lope de Vega, bucăți de filologie ale lui Asachi – „și vedem cum din Cozmița iese la lumină cu totul altceva". Discursul ironic este continuu, încât ar trebui citat întregul text. Ne oprim la „ecuațiile" alchimice: „Prin urmare de ce oare Balzac, Sardou ș.a. adunați la un loc n-ar suna pe românește: Damé? Traducere liberă, foarte liberă, dar oare nu trăim în țară liberă?". Eminescu se preface a nu ști pe care să prețuiască mai mult, pe maestru (pe care acum îl numește) sau pe discipol:

„pe cine să admirăm mai mult, pe domnul V.A. Popovici sau pe domnul Damé? Pe maestru sau pe elev? Noumenon sau phaenomenon? Prototipul sau clișeul?

Odată ne-ntrebam cu uimire:
Și cine oare-n lume să poată sta păreche
Cu-al geniilor geniu, cu Popovici – Ureche?
Dar astăzi am găsit perechea și n-o mai căutăm. E domnul Damé".

Verva ironică a atins stadiul „liric", și măreția întoarsă pe dos atrage un vertij al opticii întoarse asupra istoriei înseși:

„Dar fiindcă România merge totdauna în fruntea civilizației, fiindcă unitatea Germaniei și a Italiei nu-i nimic mai mult decât simplă imitare după unitatea noastră, revoluția franceză imitația revoluției lui Horea, constituția franceză o imitație a constituției noastre, Göthe ciracul lui Văcărescu, Thiers un clișeu a domnului C.A. Rosetti, și Gambetta îngânarea vie [a] domnului Fleva, de aceea «România» trăiește în veacul cel mai înaintat, în veacul de apoi spre venirea lui Anti-Christ. Cuvintele însemnează astăzi tocmai contrariul a ce însemnau odată...".

Adoptând, în bună tradiție socratică, „valorile" propuse, Eminescu extinde inversiunea la scară istorică, evenimențial și axiologic, dând astfel o viziune totală a lumii răsturnate, în care România a devenit... „România". Secretul acestei distorsiuni

Scanned with OKEN Scanner

este neînsemnat în manifestare, şi ni se livrează o altă „reţetă", a originalităţii (domnului Damé, desigur):

> „Modul de a deveni mare e scurt. Iei o scriere franţuzească, ştergi titlul şi scrii altul, ştergi numele autorului şi pui pe al tău. Apoi deschizi cartea. Unde vezi «Jean» pui Toader, unde vezi «Ana» pui Safta şi s-a mântuit, eşti deja un autor. Îţi mai rămâne s-o pui pe româneşte – pentru care treabă rogi pe un prieten şi opul e gata. Bună glorie – şi nu-i scumpă".

Prin simplitatea ei „comutativă", reţeta îşi pierde virulenţa ironică, devenind ludică, o bufonerie literară: „pui Safta şi s-a mântuit".

În cronica, apărută în „Timpul", III, octombrie 1878, nr. 220, despre *Fiica lui Tintoretto* (*melodramă în cinci acte*), datorită unei „pene strălucite, ce nu pentru întâia oară păcătuieşte numai de hatârul muzelor româneşti" – este vorba despre „o traducţie minunată, de vreme ce traducătorul, anume domnul Frideric Damé, nu ştia, nu poate să ştie româneşte"[9], Eminescu observă că intriga încâlcită „ţine loc de tot". Renunţă aşadar la analiza propriu-zisă a spectacolului şi ne oferă un fel de „fiziologie" dramatică a intrigantului. Ironia „modelului" construit astfel pune în evidenţă „calapodul literar" al melodramei şi ţine loc de orice analiză. Ironia îmbracă formele mai „blânde" ale umorului, într-un limbaj apropiat de cel oral, şi această oglindă ludică a melodramei se constituie ea însăşi într-un intermezzo comic:

> „Un intrigant, cel puţin un om mârşav şi spurcat (după fapte numai, că aminteri, după vorbele lui naive, se vede a fi băiat bun), încurcă şi turbură fericirea şi liniştea a o sumă de alte persoane cinstite, ori din ambiţie, ori din dragoste, ori din „sfânta foame" a banilor, ori din cine ştie ce altă netrebnică pornire, sau, şi mai bine, din toate deodată, ca să fie melodrama şi mai grozavă".

Ajunşi aici cu lectura, am zice că portretul-robot ce se construieşte în faţa noastră – şi în asta şi constă subtilitatea – este unul cu totul... funcţional; dar tocmai când suntem pe punctul de a-l lua în serios, intervine „defecţiunea", lipsa de motivaţie interioară a personajului, graţie căruia întregul ansamblu are un aer de „făcătură":

> „Ba încă, mulţi intriganţi de melodramă, dacă i-ai întreba la o adică, nici ei n-ar şti să spuie pentru ce fac atâtea mişelii şi supără pe oamenii de treabă, buni – nevinovaţi; dar îi supără pentru că-i supără; aminteri, ce fel de melodramă ar fi aceea fără un «infam intrigant»? Intrigantul umblă ce umblă, patru acte d-a rândul, dar în sfârşit, în actul al cincilea, i se înfundă şi lui; ori că-l ia şi-l duc la poliţie; ori că victimele lui chiar îl răpun; ori că se ucide el însuşi de mustrarea cugetului; ori, dacă nu i se întâmplă una din astea, apoi trebuie neapărat să-i cază apoplexie sau tavanul în cap, pentru satisfacţia înaltei nobilimi şi onor. public.
>
> Acesta e calapodul literar pe care e turnată şi *Fiica lui Tintoretto*, şi în adevăr, în această melodramă, mişelul Arezzo, după ce a făcut atâtea ticăloşii, moare la sfârşit trăsnit de o *încurcătură galopantă* de intestine, şi astfel se *descurcă* toată comedia [subl. n.]".

Din această „dare de seamă" asupra deschiderii stagiunii nimeni nu scapă ironiei, de la „onor. comitet teatral, bucăţică ruptă din Academie, până la figuranţi şi corişti:

---

[9] Mihai Eminescu, *Articole şi traduceri*, p. 239–241.

Scanned with OKEN Scanner

„iar tovarăşii lui de luptă, chip şi seamă, pe cari el îi conjură cu limbă de moarte să-l răzbune şi să scape patria de vrăjmaşi, voinicii lui, stă drepţi la linie, fără să-l asculte, şi se gândesc: unul, că s-apropie Sfântul Dumitru, altul, că n-are palton ori că s-a rupt ghetele, altul, că n-a plătit abonamentul la birt – fel de fel de nevoi, mă rog, cum are tot omul, măcar corist să fie".

Eminescu îşi încheie cronica „sperând că la locurile competente din teatrul românesc părerile criticei cinstite vor fi citite măcar cu aceeaşi luare aminte cu care se citesc măgulirile şi laudele banale, gratuite sau nu". Ne închipuim că, despre aceste „locuri competente", Eminescu încerca serioase îndoieli. Dacă aceste ironii vin din exigenţa sa estetică dezamăgită, alteori sursa ironiei vine din raportul artei cu realitatea extra-artistică; o ironie morală care nu priveşte calitatea actului artistic, ce poate fi o adevărată reuşită, ca în cazul piesei *Doi sergenţi* („Timpul", III, februarie 1878, nr. 39), având ca protagonist pe Ernesto Rossi:

„sublim de la început până la sfârşit, jocul maestrului, la încheiere, ajunge la culme şi ne răpeşte minţile... [...] deodată însă, de sus, din galerie, începe a cădea un puhoi de bucăţi de hârtie asupra oamenilor de la parter.
Ce-o mai fi şi asta?
Sunt versuri franţuzeşti, un sonet al domnului Fr. Damé, tipărite, credem, cu cheltuiala autorului-poet.
Nu ar fi fost oare mai bine, ca în loc de a fi scris acest stich, domnul Fr. Damé să fi făcut scamă pentru răniţi? iar în loc de a fi cheltuit pentru tipărirea lor să fi cumpărat câteva sacale de apă rece şi să le fi vărsat de sus asupra publicului entuziasmat?".

Dar Eminescu deţine şi secretul de a ironiza şi elogia prin una şi aceeaşi „trăsătură de condei", aşa cum procedează într-un pasaj al cronicii la *Despot-Vodă* a lui Vasile Alecsandri, din „Timpul", IV, noiembrie 1879, nr. 242.

„Acest cel mai fericit şi mai mare reprezentant al generaţiei trecute adaogă în fiece an câte o nouă coroană de laur la gloria sa crescândă şi creşte el însuşi prin pustiul intelectual dimprejurul lui, ca şi copaciul îmbătrânit din legenda sa *Ţepeş şi stejarul*, care *„Cu cât pustiul creşte în juru-i şi el creşte"*[10].

Ambiguitatea strecurată în simetria formulei nu micşorează elogiul, în schimb ironia „ricoşează", ciocnindu-se de valoare, şi se distribuie cu dărnicie „pustiului intelectual", adică teatrului românesc din epocă.

*

Radicalismul lui Eminescu, în chestiuni de morală, justiţie, etnicitate, i-a adus etichetări extreme: ca reacţionar, naţionalist sau xenofob, fanatic, misogin, morbid şi multe altele, legate de întreaga sferă a manifestărilor sale ca om, ca artist, ca jurnalist politic. Aceasta datorită, poate, celui mai de seamă „defect" al său, anume de a privi realitatea hiperlucid şi, în fond, filosofic, adică atent la

[10] Mihai Eminescu, *Articole şi traduceri*, p. 255.

Scanned with OKEN Scanner

adevărurile evidenței ca făcând parte dintr-o lume, dintr-o totalitate absolută. Orice privire critică a sa vine din perspectiva adevărurilor generale, a totalității. Eminescu a vrut să surprindă infinitezimala desfăşurare a firului de pe „mosorul" timpului, având şi percepția integrală a „mosorului", a spiței şi a roții, a simplei „tresăriri" şi totodată în intuiția arhetipului. Prozaic vorbind, a intrat în pielea sufleurului subtil, atent la intonație, dar având în minte timbrul gândit de regizor. De aceea nu e de mirare că ceea ce i se întâmplă „nefiresc" unui țăran anonim – dar nu doar lui singur – devine pentru jurnalist un simptom, şi această nouă maladie trebuie să aibă în urmă o istorie şi un fundal supraindividual, adică e ceva putred în sânul „nației". Eminescu nu oboseşte niciodată descâlcind țele complicate ale cauzalității, şi niciun astfel de simptom de normalitate nu îi apare „nevrednic" de a fi interogat, ciocănind insistent în corpul bolnav care l-a ivit, şi nici vecinătățile şi contaminările – geopolitice le-am zice azi, clişeizând – nu-i scapă. Acest drum dus până la capăt, datorie pentru Eminescu, fanatism pentru detractorii lui, susținut de un temperament pe măsură şi de conştiința „arheului" care nu trebuie jignit, iluminate necruțător de inteligența sa artistică, toate acestea configurează stilul jurnalisticii sale politice. Schematizând brutal, articolele sale cuprind câteva mari „registre": identificarea temei, analiza şi comprehensiunea temei, denudarea „nervului", a „nexus"-ului problemei, demascarea, denunțarea răului, în fine, nimicirea falsului adevăr, a falsei valori care susține răul. Simplificând mai mult, cel puțin trei „compartimente" distincte ale discursului sunt prezente în articole: un expozeu, un comentariu, o... deliberare. Ele nu formează, neapărat, un continuum în text şi, dincolo de complexitatea lor internă, se bucură de registre şi tonalități diferite, ce conferă fiecărui text un aspect mobil, în sensul că rareori este vizibilă o schemă rigidă a construcției, în contrast totuşi cu rigoarea ideilor. Proteică, ironia îşi adaptează forma, mijloacele şi semnalele, în funcție de registrul la care participă.

Un articol din „Timpul", 3 august 1882, are ca punct de plecare un soi de proces-verbal al „unui agent de urmărire perceptor", publicat în „Luptătorul" din Focşani, la 30 iulie 1882. Anunțul cuprinde lista bunurilor scoase la licitație pentru recuperarea datoriei de către stat a comunei Odobeasca. „Nervul" problemei este surprins în mijlocul articolului:

> „Un om poate fi oricât de necinstit în țara aceasta, el poate lua o moşie a statului fără a plăti arenda pe ani de zile: statul va pierde pur şi simplu suma ce i se datorează. Dar ceea ce țăranul ar fi datorând acestui om se împlineşte cu cea mai mare rigoare"[11].

Ironia, câtă există aici, se confundă cu paradoxul investigației. Dar adevărata ironie, în forma ei clasică, asemeni unei embleme al cărei sens e inversat, vine abia spre finalul textului:

[11] *Opere politice*, III, p. 528.

Scanned with OKEN Scanner

„Şampania băută cu comunarzii din Paris, mătasea ce îmbracă cocotele capitalei, monoclurile ce armează ochii pornoscopilor, toată mlaştina aceasta etnică şi morală, toată adunătura aceasta scursă din câteşipatru unghiurile lumii trăieşte în ultima linie din vânzarea cu braţe omeneşti cu luna şi cu ziua, căci orice braţ care nu produce nimic trăieşte de la braţul ce produce ceva.
Iată într-adevăr încă o frunză de laur în Coroana lui Carol Îngăduitorul".

Ironia nu survine decât atunci când satira şi-a epuizat, practic, obiectul, atingând intensitatea lirică a unui pamflet colectiv. Între acumulările negative, ironia are doar forma atenuată a aluziei: *şampania în compania revoluţionară* poate aminti, unora, de trecutul lui I.C. Brătianu, de pildă, şi da seamă de „revoluţionarismul" său, foarte pragmatic. Dar metafora ironică „o frunză de laur", în care trebuie să înţelegem „o pată", pe coroana de oţel a prea-Îngăduitorului Rege Carol, cum fusese supranumit, subminează şi contaminează ironic chiar acest supranume: a îngădui nelegiuiri, abuzuri, nu e o virtute.

Paragraful final explicitează ironia, „stricându-i" strălucirea de efigie negativă; Eminescu nu se lasă sedus de frumuseţea stilistică a propriului discurs, şi o sacrifică, în favoarea adevărului *neted*.

„Între multele îmbunătăţiri economice pe care, cu şi fără cale, le propun onorabilii confraţi din Strada Doamnei, este una – şi anume cea din urmă – care nu este lipsită de originalitate. Organul domnului C.A. Rosetti crede că se pot realiza capitaluri necesare pentru a se crea o societate de navigaţie *româno-bulgară*, unită cu una *franco-engleză* care, făcând concurenţă societăţii austriece, să împiedice *înstrăinarea* definitivă a Dunării de Jos" („Timpul", 28 august 1882[12]).

Chiar dacă aceste nuclee simple ale expresiei ironice sunt frecvente, ele formează o încrengătură, coalizează, realizând ample lanţuri retorice. Fraza citată este un astfel de exemplu de „concatenare" a structurii ironice simple, care îşi propagă energia specială în interiorul frazei. Dar, odată părăsit tonul ironic al frazelor care fixează subiectul articolului, ironia nu încetează, pentru că restul articolului, o analiză detaliată, funcţionează ca celălalt talger al balanţei, al celor două fraze începătoare ale textului. Ironia ar putea funcţiona şi în incipit, în absenţa demonstraţiei, a analizei şi „reducerii la absurd", dar efectul ironic ar avea mica amplitudine a unei vorbe de spirit, în timp ce *raportul* ironic între incipit şi corpul serios al textului are forţa şi virulenţa demascării. Abia aşa se vădeşte cât de „multe" şi cât de reale sunt „îmbunătăţirile" economice aduse de partida adversă. Altfel, cuvântul „îmbunătăţiri" reprezintă forma canonică, minimală, a ironiei, prin care înţelegem opusul. Dar un prim nucleu ironic atrage un altul: îmbunătăţirile sunt propuse de către „*onorabilii* confraţi din strada Doamnei", expresie care sună aproape amical; uzând de o formulă deferentă, încă de pe atunci suspectă de

[12] *Ibidem*, II, p. 534.

Scanned with OKEN Scanner

falsitate, Eminescu o încarcă de ambiguitate semnificativă: el se adresează unor „confraţi", adică unor ziarişti, mai mult decât unor voci politice, indicând sediul redacţiei „Românului", strada Doamnei. Epitetul ironic „onorabilii" arată distinct la ce se reduce „confreria" – la denumirea abstractă, de principiu, a meseriei de ziarist, nimic mai mult. Cuvântul inofensiv „confraţi" îşi conţine propriul nucleu ironic: aceştia nu sunt chiar nişte ziarişti adevăraţi, lipsiţi fiind tocmai de onorabilitate. Sfârşitul primei fraze mimează ironic o concesie, anume că „una – şi anume cea din urmă" dintre „îmbunătăţiri" ar fi originală. Acest „merit" ironic este evidenţiat în fraza următoare, unde ironia este semnalată grafic prin sublinierea în italice: navigaţia *româno-bulgară*, conjugată cu una *franco-engleză*, ar putea „să împiedice *înstrăinarea* definitivă a Dunării de Jos", dând o lovitură de moarte „societăţii austriece" – care era, de altfel, stăpână pe situaţie. Concesia pe care Eminescu o acordă ideii liberale, *originalitatea*, configurează o altă formă de ironie decât aceea canonică a antifrazei, răsucind-o încă o dată, în formă negativă: „nu este lipsită de originalitate", dar fără a fi echivalentă, formal, cu o litotă de genul: „nu tocmai prost". „Concesia" este, de astă dată, pe jumătate reală: având un ascuţit simţ dialectic şi gustul paradoxului, Eminescu recunoaşte că soluţia adversarilor politici îşi are ingeniozitatea ei: vrea să combată înstrăinarea univocă printr-o înstrăinare plurală, un fel de a învinge duşmanul divizându-l, micşorând puterea monopolului, prin împărţirea lui în monopoluri rivale între ele. Pe jumătate, adică teoretic, ideea liberală este ingenioasă şi... originală. Sublinierea cuvintelor din fraza imediat următoare sugerează că ideea nu este numai originală, ci de-a dreptul absurdă, întrucât o acumulare de înstrăinări nu micşorează *o* înstrăinare. Restul articolului nu face decât să demoleze, pas cu pas, „originalitatea" găunoasă a soluţiei paradoxale, care, zice poetul, „poate fi [...] un expedient", dar nimic în plus. Analiza problemei se încheie printr-o ironie „netedă", fără urmă de ambiguitate: „Acestea am avea de observat la istoriile pe apă ce ni le zugrăveşte foaia guvernamentală". Proiectul liberal de navigaţie e doar o „istorie pe apă", o fantasmagorie. Aici, sintagma ironică rămâne singură în frază, izolată, fără drept de apel, retezată de seriozitatea realistă: „Nimic nu se câştigă în mod durabil fără muncă proprie...", *axiom* greu de contestat.

Dar ironia se poate nutri din raporturi mai complexe, „colorându-se" comic din paralelisme savant construite între registre formal-analogice, dar cu referenţi la mare distanţă: politicul şi mitologia hindusă, ca în exemplul acesta:

> „Nu-i scapă nimănui din vedere că ziaristica oficioasă e apucată de frigurile reformelor dinlăuntru. «Românul», promiţând descentralizare, dă totodată sfaturi ieftine consiliilor judeţene, ca să facă şi să dreagă aşa şi pe dincolo ca ţara să meargă bine. [...]
> Ziarele opoziţiei iau peştele acesta în mână, se uită la el şi-l aruncă râzând în apele vremii.

Scanned with OKEN Scanner

«Mă crezi peşte» zise o fiinţă purtătoare de solzi către regele Saryawrata care, scăldându-se, o prinsese cu mâna în râul Kritamala. «Adevăr grăiesc ţie, eu sunt Vişnu, şi nici oceanul nu e-ndestul de mare ca să mă încapă».
«Mă crezi veleitate de reformă?» poate să-ntrebe presa oficioasă. «Adevăr grăiesc vouă, eu sunt praful ce s-aruncă în ochii lumii pentru a acoperi începutul sfârşitului, mizeria financiară şi noul împrumut»" („Timpul", 30 octombrie 1880[13]).

În corpusul „comentariului", „nervul" chestiunii este dezgolit într-o singură frază: „Nu se va face nici o reformă, dar se vor deturna banii de la destinaţia lor, pentru a plăti datorii vechi, precum s-au făcut şi cu alte fonduri".

Raportul ironic al „istoriilor" paralele este încă mai evident într-un articol din „Timpul", 31 iulie 1882, care se deschide cu o poveste a lui Anton Pann:

„Anton Pann ne spune povestea despre un bărbat gelos care-n ruptul capului n-ar fi poftit pe vreun prieten la masă ori la petrecere, numai pentru că-şi temea femeia. În sfârşit, se pune femeia pe capul lui, şi azi una, mâne alta, îl înduplecă şi pe el d-a pofti mosafiri. Bărbatul, cam cocoşat şi nu tocmai drăgălaş, se duce-n piaţă şi caută-n mulţimea de oameni câţiva cocoşaţi ca el, c-un ochi la făină cu altul la găină, umblă cu ei pe la negustorii de vechituri de le cumpără anterie întocmai ca ale lui, pentru ca nici unul sa n-aibă nuri deosebiţi de-ai lui. El şi cu mosafirii păreau una ş-aceeaşi caricatură, şchiopătând în şapte chipuri, încât, când porniră din piaţă, se luară câinii după ei, iar lumea râdea ţiindu-se de inimă. Femeia, când îi vede, i se păru că visează, că i se năzare bărbatu-său de şapte ori înaintea ochilor.
Aşa şi domnul Brătian cu noul cabinet. Ar da mult cineva să afle deosebirea între domnul Aurelian şi domnul Ureche, între foştii membri şi cei actuali ai cabinetului, aceleaşi antereie, aceleaşi fizionomii, iar domnul Brătianu prototipul tuturor figurinelor rânduite pe banca ministerială..."[14].

Ironia analogiei, luând proporţii narative, se confundă cu pamfletul. De o anvergură mai mare este încă procedeul, mult mai complicat şi mai laborios, al forjării unui scenariu, pornind de la evenimente reale, fie unul la care a asistat direct Eminescu, fie la „montarea" regizorală având ca subiect desfăşurarea unei şedinţe a Camerei de la 1868, cu amănunte şi personaje autentice, folosind cea mai autorizată dintre surse, „Monitorul oficial". Articolul, ca orice „piesă" de seamă, are şi titlu cu timbru dramatic: *Abdicarea domnului C.A. Rosetti* („Timpul", 6 aprilie 1880).

„Locul prestidigitaţiei e, ca şi azi, dealul Mitropoliei.
Personajele: Domnul C.A. Rosetti, de profesie prezident la Cameră, actualmente reversibil; I.C. Brătianu, ministru mai cu seamă special în finanţe şi lucrări publice, dar nu mai puţin apt la război, instrucţie, interne şi externe; Vinterhalder, al doilea redactor la «Românul», de profesie mucenic, actualmente rentier. Corurile tot cele de astăzi, însă c-o nuanţă bulgărească mai pronunţată.
Un *Deus ex machina* ar mai trebui care, apărând la sfârşit în focul bengalic al entuziasmului patriotic, să binecuvânteze scena".

În scena I se urcă domnul Mehedinţeanu, raportorul comisiei bugetare. Întreaga stenogramă a şedinţei este „tratată" în acest fel, şi strecurată ca farsă, *fără*

[13] *Opere politice*, II, p. 449–450.
[14] Ed. cit., II, p. 159.

Scanned with OKEN Scanner

a modifica informația „Monitorului", ale cărui fraze sunt culese cu alte caractere, cu cifrele lor exacte. Odată închis „scenariul", „nexul" chestiunii este rezumat astfel:

> „Iată ce Cameră a fost aceea care la 1868 a votat domnului Rosetti recompensă, o cameră care ziua în amiaza mare comitea escamotări de cifre și acum aproba reduceri de 8 milioane, peste un ceas admitea ca din senin excedente de 15 milioane".

Și Eminescu încheie piesa cu o ironie:

> „*Piesa este foarte simplă.* Nici o complicație, nici un conflict, pare și o armonioasă liniște domnește în tot cursul desfășurării ei".

Performanța regizorală a lui Eminescu, remarcată încă de Perpessicius[15], atrage atenția și comentatorilor de azi. Monica Spiridon, în *Eminescu. O anatomie a elocvenței*[16], analizând aspectele „oratorice" ale ziaristicii, remarcă, de asemenea, „efectul comic global" al montajului regizoral în capul acestui articol[17] și faptul că „Amestecul planurilor istorice de referință produce efecte comice"[18]. În interiorul acestui „comic global", cum am văzut, se desfășoară o întreagă rețea de ironii.

Această suită de analize parțiale ne îndreptățește a vedea în dimensiunea ironică a publicisticii un aspect important, ca frecvență și amploare, dar mai ales o componentă stilistică polimorfă, parte a „timbrului" fundamental al ziaristicii eminesciene.

THE IRONY IN THE EMINESCU'S PUBLICISTIC

ABSTRACT

These analyses, oriented through two big segments of the Eminescu's journalism, meaning the cultural and the political sphere, emphasize the complex and multiform development of the irony. Rarely in canonical form, being asimilable to the irony-trope, the ironic figure develops, by concatenating itself, in a network which sustain the whole rhetoric of the articles, being received, finally, like global irony. From the simple ironic epithet, then the narrative irony, the *oblique* expression takes the form of *pastiche*, of the caricature and the pamphlet, of the satiric parody. These vast forms of the ironic figure create entire pages of *autonomous* literature, whose artistic character surpasses the initial intention of the journalist, just in the case of great satire, letting behind the object-target, which became a pretext of a creation released by the pragmatical dimension. So, the irony opens itself, in Eminescu's publicistics, through a modern literarity, even amazing for the actual reader.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iași, str. Codrescu, nr. 2

[15] *Eminesciana*, II, București, Editura Minerva, p. 34–35.
[16] București, Editura Minerva, 1994.
[17] *Ibidem*, p. 36.
[18] *Ibidem*, p. 39.

Scanned with OKEN Scanner

REFLEXE ALE CULTULUI SOLAR ÎN INIȚIEREA MASCULINĂ

ADINA HULUBAȘ

În mentalul arhaic, tânărul aflat în pragul căsătoriei trebuie să-şi demonstreze capacitatea întemeietoare prin repetarea gesturilor arhetipale. Înfrângerea monstrului primordial şi identificarea cu figura mitică a strămoşului asigură nu numai începerea unei noi familii sub cele mai bune auspicii, dar şi regenerează întregul univers ordonat, amenințat ciclic de haos. Procesul inițiatic, denumit şi „pedagogie arhaică”[1], provoacă o coborâre pe axa istoriei până în momentul creației, reiterat acum de flăcăul însuşi: „introdus în interiorul sacrului, misterul îl obligă să-şi asume responsabilitatea bărbatului”[2].

Spre deosebire de indiciile referitoare la inițierea fetelor nubile, motivele inițiatice specific masculine stau sub semnul dinamicului, al eroicului şi al cultului solar, principii aflate în complementaritate. Traseul eroului cere o ieşire din spațiul profan până la limita extremă a creației şi de aceea el trebuie să se aşeze sub protecția astrală. Zeul soare, devenit sfânt în credințele populare de azi, este adus pe pământ prin reprezentări transparente ale caracteristicilor lui şi astfel întreaga comunitate este purificată. Vechimea acestui cult solar a fost fixată în „acel amplu proces de indoeuropenizare, adus fiind la noi dinspre răsărit, la sfârşitul mileniului al III-lea î.e.n”[3] şi care va atinge punctul maxim în epoca bronzului.

Procedeu specific folcloric, paralelismul negativ (definit de Roman Jakobson drept „negarea stării metaforice în favoarea stării reale”[4]) descoperă suprapunerea

---

[1] Octavian Buhociu, *Folclorul de iarnă, ziorile şi poezia păstorească*, Bucureşti, Editura Minerva, 1979, p. 17.

[2] Vezi Mircea Eliade, *Mituri, vise şi mistere*, traducere de Maria Ivănescu şi Cezar Ivănescu, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1998, p. 212.

[3] Ion Horațiu Crişan, *Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice*, Bucureşti, Editura Albatros, 1986, p. 401.

[4] Apud Monica Brătulescu, *Câteva tipuri de metaforă în folclor*, în *Studii de poetică şi stilistică*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1966, p. 83.

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 273–291

Scanned with OKEN Scanner

perfectă între imaginea divinității solare călare (asemenea cavalerului trac în care „se presupune că ar fi supraviețuit Hermes, zeul solar"[5]) și cea a flăcăului aflat în prima fază inițiatică – separarea de mediul familiar: „De pe vale-n ceia vale/ Frumos soare mai răsare,/ Şi nu-i soare răsărit,/ Şi-i Ion împodobit,/ Călari pi-un cal gălbiu" (Ungureni – Galați)[6]. Metafora negată deschide de fapt dimensiunea fabuloasă prin sugerarea decodării diferite a lumii. Timpul prezent definește cele trei predicate din fragmentul citat, însă tipul lor devine fundamental pentru înțelegerea semnificației. Primul este un predicat verbal şi instaurează un timp sacru, fără durată, a cărui importanță este augmentată de inversiunea „frumos soare". Următoarele predicate au numele predicativ exprimat prin participii, ceea ce sugerează o anterioritate temporală față de curgerea istoriei. Numele predicativ dezvoltat, „soare răsărit", conține echivalența dintre cele două figuri mitice şi revelează încărcătura sacră a feciorului. Nu ni se spune nimic despre momentul pregătirii eroului, dar simpla lui apariție înlocuieşte soarele prin luminozitate şi grandoare. „Flăcăul din colind devine un succedaneu al soarelui, în ipostaza sa de aspirant la inițiere, căci astrul luminos al zilei este considerat un hierofant ideal"[7]. Identitatea solară a feciorului este revelată şi prin punctul cardinal din care se face văzut lumii: „*Lerui Doam'le*/ Cată-n sus şi cată-n jos,/ Cată-nspri soari răsare,/ Nu ştiu soare răsărea/ Sau îi Ionel gătit/ Cu contişu mohorât,/ Cu jubeaua vişânea" (Pogoneşti – Vaslui)[8]. Articolele de vestimentație îi dau flăcăului un statut superior şi în plan mundan, atât contişul (cf. *contuş*), cât şi jubeaua (cf. *giubea*) fiind haine ample, îmblănite, purtate de boieri sau de țărani bogați. Ezitarea receptorului în a recunoaşte flăcăul colindat şi devenit automat personaj mitic conturează atmosfera rituală în care protagonistul suferă o schimbare, o înălțare a statutului său, care îl face greu de identificat de către profani. Apariția lui este copleşitoare şi supune observatorul la un efort de orientare răsplătit prin imaginea răsăritului. Timpul imperfect al indicativului deschide aici poarta către gesturile atemporale, ce au o continuitate în sacru.

În plus față de proveniența estică, tânărul ce trece printr-o mutație ontologică preia de la soare mersul plutit pe calul uranian: „Pusei mâna, mâna-n zare/ Dincotro soare răsare,/ Nu ştiu soare-a răsărit-*u*/ Sau Gheorghiță frate-al nostru/ Pi-un cal negru alb de spume/ Singurel venea în zbor-*u*" (Smârdan – Galați)[9]. Perfectul simplu definește timpul martorului la hierofanie, obligat să înscrie

[5] *Ibidem*, p. 411.

[6] Lucia Cireş, *Colinde din Moldova. Cercetare monografică.* Cu 72 de melodii transcrise de Florin Bucescu şi Viorel Bîrleanu, Caietele Arhivei de Folclor, V, Iaşi, 1984, p. 82.

[7] Silvia Ciubotaru, *Elemente de mitologie solară în colindele române*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei", vol. II, Iaşi, Editura Documentis, 2002, p. 59.

[8] Lucia Cireş, *op. cit.*, p. 116.

[9] *Ibidem*, p. 89.

Scanned with OKEN Scanner

evenimentele într-o succesiune dată de situarea sa în profan. Soarele apare însă într-un prezent mitic început odată cu facerea lumii, iar Gheorghiță, devenit zeu solar, se mișcă într-un interval al reiterării arhetipale periodice, marcat de imperfect. Celălalt timp verbal al măsurătorii inexorabile, perfectul compus, redă apariția eroului ca proces încheiat, pe deplin strălucitor. Se creează astfel opoziția acțiunilor desfășurate în planul sacru (răsăritul de soare, mișcările flăcăului călare) cu cele percepute în profanul revigorat magic. Trebuie subliniat însă gradul de inițiere al colindătorilor, mesageri între cele două lumi. În absența capacității lor duale de a fi prezenți în mit și în istorie, comunitatea nu ar mai avea acces la sacru.

Octavian Buhociu observă că, alături de cal, dar și în absența lui, „feciorul e transfigurat în răsărit de soare, ca o putere tânără, ce se desfășoară în lumină, care angajează viitorul și e dotat cu toate posibilitățile”[10]. Strălucirea apariției împletește metalul apotropaic cu spațiul de trecere între lumi, definitoriu pentru condiția neofitului: „La podu cu zalele/ Răsărit-a soarele./ Nu mi-e soare răsărit,/ Ci mi-e neica-mpodobit/ Cu podoabe de argint” (Bogdănești – Argeș)[11]. Ținuta excepțională a eroului dublează capacitatea solară: „Pare soare, când răsare,/ *Lerunda Leru-i Doamne!!* Da nu-i soare răsărit,/ Că-i Ion împodobit” (Iclod)[12]. Iluzia creată în spațiul ordonat al lumii întăreşte forța benefică a astrului și dezvăluie deja atât drumul inițiatic în planul superior, cât și succesul incursiunii mitice. Imaginea soarelui răsărind constituie, după Gilbert Durand, „prin multitudinea supradeterminărilor, ale înălțării și ale luminii, ale razei și ale auriului, ipostaza puterilor uraniene prin excelență”[13].

Analizând ansamblul mitic al eroilor solari, familiari păstorilor nomazi, Mircea Eliade consideră că structura lor nu se limitează la „*manifestarea* pură și simplă a unor fenomene solare (aurora, raze, lumină, asfințit etc.). Un erou solar prezintă întotdeauna și o zonă «obscură»”[14]. Naşterea miraculoasă a eroului oferă un asemenea fundal magic și-i justifică întregul parcurs viitor. În basmul cules de Pamfil Bilțiu în Cupșeni – Maramureș, eroul este zămislit prin ingerarea unor flori nedenumite, dar solare cromatic: „O fost odată doi moși bătrâni și n-o avut copii. Când o fost odată, s-o luat femeia pântr-o pădure și s-o dus și cum merè ie pân pădure numai c-o aflat neşte flori galbine. Și nu știu ce i-o vinit la femeie că o

[10] Octavian Buhociu, *op. cit.*, p. 100.

[11] *La luncile soarelui. Antologie a colindelor laice*, ediție îngrijită și prefață de Monica Brătulescu, București, Editura pentru Literatură, 1964, p. 127–128.

[12] *Ibidem*, p. 127.

[13] Vezi Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului. Introducere în arhetipologia generală*, traducere de Marcel Aderca, postfață de Radu Toma, București, Editura Univers, 1977, p. 183.

[14] Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, cu o prefață de Georges Dumézil și un cuvânt înainte al autorului, traducere de Mariana Noica, București, Editura Humanitas, 1992, p. 149.

Scanned with OKEN Scanner

mâncat o floare. Dacă o mâncat floarea, s-o arăduit femeia gravidă. Şi-o vinit doi moşi bătrâni. Femeia o fo' gata de născut. Pă când o născut, o făcut on băiat şi la băiat i-o pus numele Urmă Galbână, pă pasu ce-o păşit, flori galbine-o răsărit"[15]. Argumentul decisiv în sprijinul ideii că flăcăul ce poartă numele semnelor pe care le lasă prin lume este un erou solar se constituie în nevoia imediată de a afla despre existența soarelui. Ajuns la vârsta-prag, el îşi întreabă părinții dacă a existat soarele şi pleacă în căutarea lui. Absența astrului de zi, dar şi a lunii, ca urmare a unui rapt malefic, constituie o funcție (în termenii folcloristului V.I. Propp) frecvent întâlnită în basmele cu motive inițiatice. Repunerea pe cer a soarelui şi a lunii de către eroii tip Greuceanu reprezintă o luare a lumii de la început, o renaştere prin gestul originar. Ca principiu viril, soarele fertilizează universul şi de aceea fetele nubile aflate în timpul inițierii au interdicția de a vedea lumina zilei[16]. Protagonistul aflat sub dominanta solară se naşte chiar din soare, ca în exemplele citate de Lucia Berdan: „Într-un basm din colecția lui I.C. Fundescu (1897), e vorba de fiica unui împărat, ținută închisă într-o casă de fier: «când a văzut Soarele fata a rămas grea». În *Poveşti populare din Basarabia. Făt-Frumos şi soarele*, de Gr. Botezatu, 1995, mama eroului «merge într-o dimineață pe rouă, zariştea dealului, spre răsăritul soarelui şi de la aceea purcede să nască un copil»"[17]. Păşind în calea soarelui, mama zămisleşte un prunc în cadrul unui *mysterium*, dar îl şi predestinează astfel să aibă un traseu solar.

Într-un basm din Fundu Moldovei – Suceava, se nasc doi feciori cu părul de aur din două mame şi un cal cu coama de aur. Toate cele trei ipostaze feminine au intrat în contagiune magică cu „o umbriană cu capu tăt numai di aur, atât d'i mândrâ şî d'i frumoasî. Şî pi capu umbren'ii scrie: «Cini s-a afla ş-a prind'i peşt'ili ista, şî i-a lua tăt'i ciolănelili d'in capu lui şî li-a usca, şi li-a fărma, cini nu faci copii, va be oliacî d'i cafe, şî va faci copii»"[18]. Peştele cu capul de aur generează însemnele solare tot în partea superioară a trupului. Simbol al spiritului, părul şi coama de aur predestinează personajelor victoria asupra principiului distructiv. „Rețeta" înscrisă pe capul peştelui atrage atenția asupra puterii fertilizatoare a animalului, dar şi a semnificației craniului. „Simbol al vieții şi fecundității, datorită uimitoarei sale facultăți de a se reproduce"[19], peştele îşi concentrează forța în

[15] Pamfil Bilțiu, *Poezii şi poveşti populare din Țara Lăpuşului*, Bucureşti, Editura Minerva, 1990, p. 477.

[16] V.I. Propp, *Rădăcinile istorice ale basmului fantastic*, traducere de Radu Nicolau, prefață de Nicolae Roşianu, Bucureşti, Editura Univers, 1973, p. 32.

[17] Lucia Berdan, *Emblemarea astrală, cod de recunoaştere inițiatică*, extras din „Herb. Revista română de Heraldică", I, 1999, 1–2, p. 54–55.

[18] Ovidiu Bîrlea, *Antologie de proză populară epică*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1966, p. 260–261.

[19] Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, vol. III, Bucureşti, Editura Artemis, 1995, p. 72.

Scanned with OKEN Scanner

oasele capului, sediu al vitalității și al puterii spiritului. În basmele citate, naşterea nu numai că este de natură magică, dar se produce în circumstanțe în care conceperea pare imposibilă şi este nesperată. Aceasta este prima barieră înfrântă de erou, însăşi apariția lui în lume provoacă armonie şi fecunditate. Erodarea permanentă a creației prin vecuire are un corespondent în bătrânețea mamei, iar fiul care a demonstrat că ea mai are capacitatea de a da viață este cel ales pentru a revigora prin gesturi eroice lumea întreagă.

Marcarea neofitului ce va reface traseul solar are valoare de „învestitură spirituală”[20]. Eroul se naşte cu însemne astrale şi îşi face cunoscut destinul astfel. În basmul cules din Pătuleni – Dâmbovița, împărăteasa în vârstă de cincizeci de ani naşte primul ei copil, un flăcău „ce n-a putut să se vadă în acele timpuri – cu soarele-n piept/ luna-n spate,/ doi luceferi –/ în doi umeri”[21]. Aleasa lui îi va împărtăşi condiția superioară şi astfel emblema inițiatică slujeşte cele două puncte majore: anticiparea eroizării şi finalitatea maritală. Atunci când semnele astrale nu sunt imprimate pe trupul protagonistului, el este îmbrăcat, într-o fază superioară a ritului de trecere, cu straie frecvent descrise în colinde: „D-un veştmânt prelung,/ Lung până-n pământ./ Scris îmi este, scris,/ Soarele şi luna;/ În spatele lui,/ Soare cu căldura”[22]. Cercetătorul Silvia Ciubotaru face trimitere în acest context la cultul mithraic, la cel al zeiței Isis şi la creştinism, în cadrul cărora „veşmântul splendoarei” de lumină este hărăzit inițiatului[23].

Din acelaşi plan simbolic fac parte şi hainele de aur rezervate încercării finale şi a izbânzii eroului. În basmul *Tăbarcă AT – 530* din colecția Petru Caraman, mezinul se îmbracă în argint prima dată pentru a trece proba maritală, dar reuşeşte doar când va eclipsa soarele prin apariția lui: „Atunci calul îi zise: – Stăpâne, bagă mâna în ureichea mea cea dreaptă şi ia nişte haine de aur. Când se îmbrăcă cu ele era aşa de strălucitor încât la soare te puteai uita, dar la el ba! [...] Aceasta, când îl văzu şi mai frumos decât în zilele celelalte, imediat îl sărută şi cu diamantul inelului de aur îi dete în frunte formându-se o pecetie care nu se putea şterge” (Strâmbu – Dâmbovița)[24].

Metalul solar marchează apropierea totală de planul sacru, drumul inițiatic trecând prin etapa aramei şi a argintului înainte de punctul zero al incursiunii eroice. Drumul spre tărâmul soarelui are trepte inițiatice ce marchează un

---

[20] Lucia Berdan, *op. cit.*, p. 55.

[21] I. Oprişan, *Basme fantastice româneşti*, vol. I, *Fata răpită de soare*, Bucureşti, Editura Vestala, 2002, p. 136.

[22] G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, apud Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 54.

[23] Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 54.

[24] Petru Caraman, *Literatură populară*, antologie, introducere, note, indici şi glosar de Ion H. Ciubotaru, Caietele Arhivei de Folclor, III, Iaşi, 1982, p. 402.

Scanned with OKEN Scanner

crescendo al strălucirii: „A ajuns pân' pădurili dă aramă. A luat şî el cracă dân pădurea de aramă. A ajuns în pădurea dă argint. A luat şî el cracă dân pădurea dă argint. A ajuns în pădurili dă aur. A luat şi el cracă, semn, ş-a băgat-o-n buzunar. A ajuns pă locuri năstămite, pă gârle năstămite. A luat şî el piatră năstămită ş-a băgat în buzunar să arate sămn la împărat. Când a ajuns – la Sfântu Soare" (Valea Mănăstirii – Argeş)[25]. Densitatea verbelor dă un ritm alert narațiunii care desfăşoară un film ameţitor, de o viteză provocată prin puteri magice. Perfectul compus al indicativului contribuie major la efectul halucinant al cursei, fiecare gest fiind făcut cu o rapiditate ce nu-l lasă decât să fie perceput ca deja încheiat. Podurile – liant între lumi – marchează îndepărtarea de profan pe aceeaşi scară a metalelor, iar aurul constituie întotdeauna limita extremă a călătoriei. Puterea zmeilor care trebuie ucişi de flăcău creşte odată cu strălucirea castelelor în care trăiesc: „ – Mergi, măi nainte cale de trei zile – zâce – cî îi da de un palat coperit numai cu tăblii de aur. Acela are mare putere – zâce –. Ş-a mers înainte. Nu merge multă vreme, vo trei zâle, ş-ajunge acolo la un palat mândru şi frumos nu te puteai uita, la soare te puteai uita, da' la împălatu zmeului ba" (Boişoara – Vâlcea)[26]. La fel şi puterea biciului care adună dracii să îndeplinească încercările creşte treptat prin argint, aramă şi, în final, aur, în basmul *Suta Ion* (Boişoara – Vâlcea)[27]. Ipostază umană a astrului vieţii, flăcăul are un corespondent permanent în metalul nobil, considerat „lumină minerală" şi „definit ca un produs al focului solar, regal, ba chiar divin" ce simbolizează cunoaşterea[28].

Conăcăria, ca rit integrat ceremonialului nupţial, înfăţişează punctul final al procesului iniţiatic, când flăcăul învingător devine mire în ipostaza cea mai înaltă: cea de împărat. Alaiul lui care merge la casa miresei dezvăluie originea şi protecţia solară sub care stă acţiunea eroică: „Mari oaste-o adunat:/ Două sute de grăniceri,/ O sută de feciori de boieri/ Din cei mai mari,/ Nepoţi de generali,/ De lângă mare,/ De unde soarele răsare" (Berezeni – Vaslui)[29]. Exteriorizare a capacităţilor eroului, suita regală defineşte statutul de iniţiat al flăcăului. Oastea adunată din est are puterea lui *Sol Invictus*, pentru că urmează traseul arhetipal al astrului.

Tot o aşezare sub pavăză solară vizează unele descântece în acţiunea lor de a remedia răul. Adeseori, finalul poeziei, care definitivează starea pozitivă a pacientului, conţine o comparaţie cu soarele. Alături de „argintul strecurat", „aurul

[25] I. Oprişan, *op. cit.*, p. 40.

[26] Constantin Mohanu, *Fata munţilor. Basmele şi poveştile Loviştei*, Bucureşti, Academia Română, 2003, p. 38.

[27] *Ibidem*, p. 50–51.

[28] Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, vol. I, p. 154.

[29] Silvia Ciubotaru, *Nunta în Moldova. Cercetare monografică*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2000, p. 257.

Scanned with OKEN Scanner

revărsat/ curat", soarele pe cerul senin sau răsărind devine o marcă a binelui absolut: „Şi tu îi rămânea curată/ Luminată, Ca argintul strecurat,/ Ca soarele senin,/ Amin!" (Buhalnița – Iaşi)[30], „Să rămâie (cutare) curat, Ca soarili când răsari" (Prisecani – Vrancea)[31]. „Şi (cutari) sî rămâi sanatos,/ Curat,/ Luminat,/ Ca Dumnezău ci l-o lasat,/ Ca maicî-sa ci l-o facut,/ Ca soarili pi sanin,/ Amin!" (Sabasa – Neamț)[32].

Adorarea astrelor ca principiu ce include atât binele, cât şi frumosul fără fisură, este reperabilă şi în credința legată de obiceiurile de naştere, conform căreia, dacă femeia gravidă vede ceva urât, trebuie să-şi amintească de starea ei specială şi să-şi zică: „A neu îi frumos ca soarili şi ca luna" (Mihoveni – Suceava)[33]. Tocmai această perspectivă a inclus soarele şi luna în panteonul tradițional românesc: „credințele şi legendele prezintă Soarele şi Luna ca sfinți. Ei sunt un dar de la Dumnezeu. Soarele e «ochiul de zi» al lui Dumnezeu, pe când Luna e «ochiul de noapte, «tronul», sau «cununa» Domnului"[34]. Traian Herseni observa însă că „Sfântul Soare apare mai mult şi mai frecvent decât Sfânta Lună"[35]. Descântecele oferă un argument în acest sens, invocarea sacralității solare certificând victoria asupra bolii: „Pcicioru sî rămâi curat,/ Cum îi di la Dumnazău lasat/ Ca pcica di sari,/ Ca via ci-nfloreşti,/ Ca sfântu Soari ci rasareşti" (Ciocăneşti – Suceava)[36]. Imaginea răsăritului de soare nu mai este aici metafora puterilor uraniene ale eroului din colinde, ci starea perfectă a materiei, începutul desăvârşit. Bolnavul primeşte deci şansa unei noi creații a sinelui, o condiție perfectă, similară cu cea a creatorului: „Ca Dumnezeu ce l-o dat,/ Ca mama ce l-o făcut,/ Ca Sfântu Soare în sanin,/ Amin" (Vicovu de Jos – Suceava)[37]. Tot ce se află sub semn solar este benefic şi biruieşte întotdeauna: „Eu m-am dus ş-am disturnat/ Cu apî margatoari/ Di la râu şî di la Sfântu Soari,/ Soarili, luna şî stelili/ S-o liniştit,/ Bubili s-o mântuit" (Botoş – Suceava)[38].

Armele strălucitoare pe care le poartă eroul pornit să refacă faptele strămoşilor îl aşază, de asemenea, sub semn solar: „Dar ce arme că avea?/ Tot

---

[30] Idem, *Folclorul medical din Moldova. Tipologie şi corpus de texte*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2005, p. 311–312.

[31] *Ibidem*, p. 407.

[32] *Ibidem*, p. 450.

[33] A.F.M.B., mapa 533.

[34] Ion Taloş, *Cununia fraților şi nunta soarelui. Incestul zădărnicit în folclorul românesc şi universal*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2004, p. 163.

[35] Vezi Traian Herseni, *Forme străvechi de cultură poporană românească*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, p. 209.

[36] Vezi Silvia Ciubotaru, *Folclorul medical...*, p. 438.

[37] *Ibidem*, p. 278.

[38] *Ibidem*, p. 302.

Scanned with OKEN Scanner

pistoale ferecate,/ Săbioare atârnate,/ Curele încrucişate./ Dar cuţite ascuţite,/ Păzeşte-mă, Doamne sfinte!/ Cruciuliţe de argint,/ Ce n-am văzut de când sânt!" (Celei – Gorj)[39]. Metalul apotropaic este secondat de dispunerea arsenalului în cruce, simbolistica solară fiind astfel accentuată. Alături de arme, argintul şi aurul, ca metale pure, alcătuiesc un „brâu magic" care a fost apropiat de „brâul strigoiului" din obiceiurile de naştere[40]: „La brâu cu şeapte pistoale/ La ghiozdace gălbeoare,/ Dau raze ca sfântul Soare..." (Giurgiu)[41]. Ipostază zoomorfă a haosului, şarpele nu-l poate înghiţi pe voinicul însemnat de soare decât până la arme: „Îl îmbucă jumătate,/ Jumătate nu mai poate,/ De curele-ncrucişate,/ De pistoale ferecate,/ De săbioare-atârnate,/ de cuţite ascuţite,/ Şearpele nu poate să-l înghiţă" (Celei – Gorj)[42]. Cumularea substantivelor cu determinanţi la participiu are un efect hiperbolic asupra ascultătorului-cititor, în faţa căruia Mistricean se conturează ca războinic mitic. Armele, ca exteriorizare a puterii interioare, au fost îndelung pregătite şi perfecţionate – ne-o arată adjectivele provenite din verbe la participiu –, iar poziţionarea atentă a arsenalului urmează reguli magice. Verbele la prezentul indicativ completează imaginea intensă a înghiţirii arhetipale şi o prezintă în desfăşurare într-un plan sacru.

Un buzdugan solar îşi alege, în cadrul probei vitejeşti, Mizilca, fecioara ce trebuie să pară războinic: „Un buzdugan ş-alegea,/ D-o mie cincizeci de-oca,/ Toarta patruzeci venea.../ În mână că mi-l lua,/ De genunchi mi-l trântea,/ De rugină-l scutura,/ Ca laptele îl făcea,/ Ca soarele strălucea./ La brâu că mi-l aşeza" (Muntenia)[43]. În această baladă fantastică, verbele la imperfect sunt cele care modelează poetic mesajul, gesturile personajului fiind încărcate de aura miticului dintr-un timp nedeterminat.

Motivul înghiţirii de către monstrul ofidian apare şi în colinde, dar într-un număr mult mai restrâns de variante. Şi aici fiinţa arhetipală jumătate om, jumătate şarpe se formează printr-o circumscriere în solar: „Jumătate l-o mâncat,/ Jumătate nu-l mai poate,/ De curăle ţântălate,/ De cuţâte ascuţâte" (Gârdani – Maramureş)[44], „Şarpele-mi se repezea,/ Jumătate-l înghiţea,/ De-acolo nu mai putea/ De arme şi de pistoale,/ Şapte pline, şapte goale/ Ce lucesc ca sfântul soare" (Tulnici –

[39] *Balade populare româneşti*, introducere, indice tematic şi bibliografic, antologie de Al.I. Amzulescu, vol. I, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1964, p. 325.

[40] Sabina Ispas, *Consideraţii asupra baladei „Şarpele" în folclorul românesc*, în „Revista de etnografie şi folclor", t. 22, nr. 2, Bucureşti, 1977, p. 184.

[41] Al.I. Amzulescu, *Cântece bătrâneşti*, Bucureşti, Editura Minerva, 1974, p. 40.

[42] *Balade populare româneşti*, p. 329.

[43] *Ibidem*, p. 391–392.

[44] Pamfil Bilţiu, Gheorghe Gh. Pop, *Sculaţi, sculaţi, boieri mari. Colinde din judeţul Maramureş*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996, p. 297.

Scanned with OKEN Scanner

Vrancea)[45]. Moartea simbolică de care are parte feciorul pentru a-şi schimba statutul ontologic urmăreşte „identificarea inițiatului cu eroul solar, fiu al Ființei supreme cereşti. Prin inițiere, omul devine deci, într-un anume fel, fiu al Ființei Supreme cereşti; mai precis, redevine, datorită morții lui rituale urmată de reînvierea sa în calitate de Soare"[46].

Identificarea cu imaginea eroică de natură solară nu poate fi posibilă în absența „ajutoarelor năzdrăvane" (V.I. Propp) pe care flăcăul le are sau le dobândeşte. Ele reprezintă „doar o expresie a puterii şi capacităților eroului"[47]. Calul este cel mai important dintre ele şi apare semnificativ faptul că reprezentarea ecvestră a astrului este identică în colinde cu cea a feciorului neofit: „Nu-i stobor de mari boieri,/ Şi-i Soare tânăr călare/ Pe un căluşel gălbior./ Da' nu-i galbior de fel/ Şi-i gălbior de flori, Cu şeaua de aurel,/ Cu scări dalbe d-argințel,/ Cu pohe cu năsturei,/ Cu frâú cu ghiocei,/ Cu bici cu măciulie/ Cu chingi late,/ Pin fir trase./ Galben Soare şi-mi răsare" (Cioara Radu Vodă – Brăila)[48]. Lumina emanată, metalele care concurează la realizarea senzației de strălucire şi acțiunea de regenerare a naturii sunt comune „colindei soarelui" şi celor adresate direct feciorilor de însurat. Alegerea calului ce-l va însoți pe voinic în expediția eroică este fundamentală şi nu iese din tiparul solar: „Să uită-n sus, să uită-n jos/ Şi-m intră-n grajdu de piatră./ Las' pe Suru, las' pe Murgu/ Şi-m ia pe Galbenul Soare,/ Cal mai bun şi mai blajin/ Şi pe câmpuri ei plecară" (Iveşti – Vaslui)[49]. Augmentarea cromatică a bidiviului şarg creşte luminozitatea degajată la nivel stilistic, harnaşamentul ornat şi imaginea răsăritului conducând la o intensitate orbitoare.

Mitul armăsarului Soarelui există în nordul Europei încă din epoca bronzului[50]; „atributul esențial al călătoriilor solare este rapiditatea, astrul zilei fiind de aceea cal şi călăreț totodată"[51]. După Gilbert Durand, mişcarea temporală este cea mai importantă în simbolismul hipomorf solar, „calul e aşadar simbolul timpului, de vreme ce e legat de marile orologii ale naturii"[52]. Caii sunt jertfiți lui Helios în insulele Rhodos şi zeului solar scandinav Freyr[53]. Eroul solar reface

[45] Petru Caraman, *op. cit.*, p. 279.

[46] Mircea Eliade, *Tratat...*, p. 138.

[47] V.I. Propp, *op. cit.*, p. 201.

[48] Nic. Densuşianu, *Vechi cântece şi tradiții populare românești. Texte poetice din răspunsurile la „Chestionarul istoric" (1893–1897)*, text ales şi stabilit, studiu introductiv, note, variante, indici şi glosar de I. Oprişan, București, Editura Minerva, 1975, p. 13.

[49] Lucia Cireş, *op. cit.*, p. 253.

[50] Mircea Eliade, *Tratat...*, p. 148.

[51] Paul Petrescu, *Calul şi călărețul în arta populară din România*, în *Omagiu lui George Oprescu*, București, Editura Academiei, 1961, p. 465.

[52] Gilbert Durand, *op. cit.*, p. 93.

[53] *Ibidem*, p. 92.

Scanned with OKEN Scanner

aşadar întru totul arhetipul, transfigurarea sa în soare nu este simbolică, ci are toate caracteristicile mitice: „Şi nu-i soare răsărit,/ Şi-i Ion împodobit,/ Călari pi-un cal gălbiu,/ Nu-i gălbiu de felu lui,/ Şî-i gălbiu de-asudătoari" (Ţepu – Galaţi)[54]. Harnaşamentul lui folosit în confruntarea iniţiatică nu este niciodată întâmplător, el fiind caracterizat de sclipiri nobile: „Dalbă şa că-i aruncară" (Cocon – Ilfov)[55], „din văzduh se lasă un cal alb şi frumos, având în cap un căpăstru de aur presărat cu pietre nestemate" (Strâmbu – Dâmboviţa)[56].

Basmele păstrează tiparul calului solar, în care feciorul are un *mystagog* şi uneori un justiţiar, ca în basmul *Roşu-împărat şi Verde-Împărat*, cules de Constantin Mohanu. Revelarea naturii năzdrăvane vine odată cu numele care are o puternică încărcătură magică, deja cunoscută nouă din colinde: „ – Stăpâne – zâce – pune-mi frâu-n cap şi-ncalică pă mine – şi zâce – să-mi afli – zâce – zboru meu – zâce. Ăsta a fost Galben de Soare" (Boişoara – Vâlcea)[57].

Dublul eroului care imită zeii este voinicul moldovean care îl salvează pe fecior din gura şarpelui. Calul acestuia este tot şarg şi vine din cea mai însorită zonă românească: „Tare-m' vine, frate dragă,/ Să vez', d-un mic moldovean/ P-un cal galben, dobrogeanî,/ Coama-i galbenă şiofran,/ Coama-i bate bocniţa" (Giurgiu)[58]. Accentul apăsat pe descrierea calului sugerează forţa numinoasă cu care este încărcat şi tocmai această energie solară va înfrânge bestia ofidiană. Atât şarpele, cât şi eroul înghiţit pe jumătate repetă structura poetică referitoare la cal şi călăreţ, de unde reiese funcţia de *heliodromus* (sol al soarelui) pe care flăcăul moldovean o îndeplineşte. De altfel, apariţia salvatorului îi indică geografic originea solară: „Şi voinicu greu ofta,/ Spre răsărit că se uita,/ Că venea, mări, venea" (Bordeasca Veche – Vrancea)[59]. Structurile emfatice din cele două balade citate referitor la deplasarea spre locul sacru în care se află voinicul-şarpe dezvăluie rapiditatea mişcării proprie astrului diurn. Mai mult decât atât, ca o culminare a forţei luminii, voinicul venit în ajutor este sfătuit să se aşeze în soare pentru a se sustrage privirii malefice: „– Ale-j', mic d' moldovean/ P-un cal galben, dobrogean,/ Dă-te-n raza soarelui,/ Din vederea şearpelui,/ Taie capu şearpelui!" (Giurgiu)[60]. Apelativul calului, Galben, frecvent întâlnit, are echivalenţe multiple în textele citate. Jocul şi săriturile lui furnizează însă unul dintre cele mai impresionante implicaţii solare.

---

[54] Lucia Cireş, *op. cit.*, p. 82.

[55] Petru Caraman, *op. cit.*, p. 18.

[56] *Ibidem*, p. 401.

[57] Constantin Mohanu, *op. cit.*, p. 20.

[58] Al.I. Amzulescu, *Cântece bătrâneşti*, p. 39.

[59] Lucia Berdan, *Balade din Moldova, Cercetare monografică.* Cu un capitol de etnomuzicologie de Viorel Bîrleanu şi Florin Bucescu, Caietele Arhivei de Folclor, VI, Iaşi, 1986, p. 90.

[60] Al.I. Amzulescu, *Cântece bătrâneşti*, p. 41.

Scanned with OKEN Scanner

O altă ipostază zoomorfă a adjuvantului inițiatic o reprezintă boul. Integrându-l în simbolistica taurului, descoperim un animal cu încărcătură uraniană, dată mai ales de coarnele sale, descrise în colinda de fată mare: „Da cărarea cine-o face?/ Face-o, face-o boul sur,/ Cu copite potcovite,/ Cu coarnele într-aurite" (Broşteni – Braşov)[61]. Acelaşi prezent mitic dezvoltă un timp revolut, sacru. În basme, conotația solară este şi mai evidentă. Boii năzdrăvani îşi fac cunoscute numele odată cu puterile cosmice, procedeu stilistic utilizat mai ales în construcția personajului principal: „Ce zice Cornea bou şi Galben bou? – Băi, frati-meu, ce putere ai? Da' Galben bou ce zice: – Eheu, frati-meu! Eu iau soarele de la apus şi-l dau la răsărit" (Fărcaşele – Olt)[62]. Coarnele bovine, deşi sunt „simbolul direct al «coarnelor» semilunii"[63], servesc aici gestului de stăpân al universului. Întoarcerea soarelui din drum pentru ca eroul să-şi îndeplinească probele eroice dezvăluie accesul la timpul absolut pe parcursul inițierii, în riturile de consacrare coarnele fiind o reprezentare a „suportului material al cerului"[64]. În afară de Galben bou, care îşi revelează natura pornind de la nivelul onomastic, gestul mitic este înfăptuit pentru flăcău şi de Cerban: „După ce învie Ion, ăsta, Cerban, a luat Soarele de la Apus şi-l aduce la Răsărit, înapoi" (Scheiu de Sus – Dâmbovița)[65], şi de boul născut din vaca neagră dăruită de naş: „Ăllant é soarili cu coarnili şî-l mutî spri răsărit" (Pipera – Bucureşti)[66]. Remarcăm utilizarea prezentului indicativ exclusiv pentru acțiunea readucerii soarelui la răsărit, gest care poate fi o metaforă a revenirii *ab origo*, ce guvernează întreg ritualul inițiatic. Ridicarea soarelui în coarnele boului ce-l slujeşte pe flăcău marchează, de fapt, ruptura dintre durata profană şi saltul în sacru, acolo unde eroul trebuie să îi imite pe strămoşi pentru a porni lumea din nou, purificată.

Şoimul, ca ajutor mai puțin apropiat omului decât calul, apare în colinde cu o funcție de adjuvant solar. El este în mod evident o figurare a soarelui care se înalță pe bolta cerului, după cum caracterizează Gilbert Durand păsările solare: „Râ, marele zeu solar, are cap de uliu, în timp ce pentru hinduşi soarele este o acvilă"[67]. Specie apropiată de cele citate de antropolog, şoimul participă la vânătoarea cu funcție de consacrare pentru flăcău: „Nicu, tinerel,/ Arcul ce-şi găteşte,/ Arcul şi săgeata/ Ş-un şoimel galben" (Coconi – Ilfov)[68]. Hrana ajutorului avimorf este şi ea

[61] *Ibidem*, p. 175.
[62] I. Oprişan, *op. cit.*, p. 57–58.
[63] Gilbert Durand, *op. cit.*, p. 98.
[64] Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, Bucureşti, Editura Academiei, 1985, p. 505.
[65] I. Oprişan, *op. cit.*, p. 67.
[66] *Ibidem*, p. 70.
[67] Gilbert Durand, *op. cit.*, p. 184.
[68] Petru Caramn, *op. cit.*, p. 20.

Scanned with OKEN Scanner

impregnată cu simboluri solare, păsări a căror încărcătură simbolică şoimul o cumulează: „Şoim ce-mi aracneşte,/ Cu ce-l hărăneşte?/ Păsări gălbioare/ Prinse-ş după mare,/ După Marea Neagră" (Grădiştea – Ialomiţa)[69]. Replică a puterilor feciorului, şoimul îi augmentează capacitatea biruitoare printr-o ridicare la multiplu de natură magică: „şoimul, al cărui tip simbolic este întotdeauna solar, uranian, masculin, diurn, este un simbol ascensional pe toate planurile, fizic, intelectual şi moral"[70].

Plecarea în incursiunea mitică se face odată cu apariţia soarelui, într-un timp al nediferenţierii uranian – teluric. Pornit să prindă cerbul care se făleşte cu puterile sale invazive, „Gheorghe-ăl voinicu", căruia i se şi cântă colinda, va ieşi din spaţiul ordonat „Joi de dimineaţă,/ Pă nori şi pă ceaţă" (Peceneaga – Dobrogea)[71]. Aceeaşi structură poetică o regăsim în balada *Iovan-Iorgovan*, I (6), în care eroul purcede să ucidă şarpele arhetipal: „Iel că mi-ş pleca/ Joi de dimineaţă,/ Pe roo, pe ceaţă,/ Cu ceaţa-n spinare,/ Cu roua-n picioare,/ Lucru de mirare..." (Desa – Dolj)[72]. Neofitul împarte condiţia de pelerin pe drumul dintre planurile ontologice cu sufletul celui plecat de curând din lumea albă. Cântecele ritual-ceremoniale fac acest lucru evident prin conturarea similară a traseului tranzitoriu: „Că noi am venit,/ Că am auzit/ Că eşti călător,/ Cu roua-n picioare,/ Cu ceaţa-n spinare,/ Pe calea cea lungă,/ Lungă fără umbră." (Gorj)[73]. Numai sub protecţie solară dalbul de pribeag, dar şi flăcăul ce păşeşte în planul sacru al iniţierii, pot ajunge cu bine dincolo. Această sincronizare magică a plecării se explică la nivel simbolic prin faptul că soarele reprezintă „prototipul «mortului care învie în fiecare dimineaţă». Un întreg ansamblu de credinţe în legătură cu iniţierea şi suveranitatea [...] derivă din această valorizare a Soarelui ca zeu (erou), care, fără să cunoască moartea [...] traversează în fiecare noapte împărăţia morţii şi reapare a doua zi, etern el însuşi, egal cu sine în eternitate"[74]. La această condiţie aspiră şi eroul din folclorul literar, şi cel plecat în lumea fără dor, anume să redevină într-un nou statut, nu să dispară. Rugămintea din cântecele de priveghi adresate soarelui intenţionează tocmai să asigure cadrul benefic al integrării într-un plan superior, cosmic: „Zorilor, zorilor/ Voi surorilor,/ Voi să nu pripiţi/ Să ne năvăliţi" (Gorj)[75], „Zorilor, zorilor,/ Voi surorilor/ Voi să nu pripiţi,/ Să nu-mi răsăriţi" (Glodu – Suceava)[76]. Ca astru al morţii, soarele

[69] *Ibidem*, p. 33.

[70] Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, vol. III, p. 320.

[71] *La luncile soarelui...*, p. 105.

[72] Al.I. Amzulescu, *Cântece bătrâneşti*, p. 33.

[73] Constantin Brăiloiu, *Opere*, vol. V, studiu introductiv, traducere şi îngrijire de Emilia Comişel, Bucureşti, Editura Muzicală, 1981, p. 112.

[74] Mircea Eliade, *Tratat...*, p. 138–139.

[75] Constantin Brăiloiu, *op. cit.*, p. 110.

[76] Ion H. Ciubotaru, *Folclorul obiceiurilor familiale din Moldova (Marea trecere)*, cu un capitol de etnomuzicologie de Florin Bucescu şi Viorel Bîrleanu, Iaşi, Caietele Arhivei de Folclor, VII, 1986, p. 320.

Scanned with OKEN Scanner

cuprinde şi duce cu sine cele două tipuri de călători: pe cel către lumea fără umbră şi pe cel care a coborât în Infern şi s-a întors transformat. Cântecele ritual-ceremoniale utilizează aceeaşi imagine poetică: „Sus în nantu şeriului,/ Jos în poala soarelui/ Este-un pat mari, rotat;/ – Dar pi el şini-i culcat?/ Miticî şe-o răpusat!" (Dolheştii Mici – Suceava)[77], ce apare în colindele de fecior: „Pe sub soare mai la vale/ Trece-un voinicel călare" (Țepu – Galați)[78], „Mai la vale pe sub soare/ Zări un păun călare;/ Nu-i păun cu coada verde/ Ci e Ştefan, Făt-Frumos" (Zerneşti – Transilvania)[79]. Fiara infernală, în căutarea căreia pleacă voinicul, este revelată prin mijlocirea astrului, devenit adevărat adjuvant inițiatic: „De Cerb mi-a d'aflat/ În trei cornari de mare/ Sub poală de soare,/ Sub un păltinel,/ Sub poală de cer" (Limanscoe – Republica Moldova)[80].

Invocarea soarelui înainte de lupta cu zmeii: „Coconaşu ce-m' făcea?/ La răsărit să-ntorcea,/ Cruce cu dreapta-ş' făcea" (Bârca – Dolj)[81] în balada tip I (9) din colecția Amzulescu poate fi pusă în aceeaşi categorie rituală a cultului solar cu rugămintea celui mort către astru: „Ionel sî roagî:/ Sî roagî di soari,/ Sî nu meargî tari,/ Cî mi-i ostenit,/ Di moarti trudit!" (Negrileşti – Vrancea)[82]. Potrivirea ritmului existențial cu cel astral în momentele cruciale din viață înscrie omul religios în armonia netulburată a firii şi astfel modelul arhetipal continuă să modeleze lumea.

Ca punct terminus glorios al procesului inițiatic, obiceiurile de nuntă metaforizate poetic îl arată pe eroul recunoscut deja plecând sub acelaşi semn al luminii matinale, devenită marcă a victoriei: „Şî pe la răsărit de soare/ Am plecat la vânătoare" (Coşula – Botoşani)[83]. La fel ca în planul mitic, feciorul devenit „un tânăr împărat" prin faptele eroice îndeplinite, va reuşi să câştige, aici, soția cea mai potrivită, o „zână,/ Să-i fie împăratului cunună!" (Cristeşti – Botoşani)[84]. Debutul incursiunii mitice este acordat cu ritmul cosmic atât temporal, la răsărit, cât şi spațial, urmând drmul astrului pe boltă, ceea ce implică o ascensiune: „Pe la revărsat de soare/ A plecat la vânătoare,/ Ş-au vânat în țara de sus,/ Despre apus" (Borca – Neamț)[85].

Funcție declanşatoare a procesului eroic, absența miresei[86] constituie şi ea un indiciu de solaritate prin atributele pe care le presupune aleasa. Idealul feminin

---

[77] *Ibidem*, p. 312.

[78] *La luncile soarelui...*, p. 155.

[79] *Ibidem*, p. 158.

[80] *Poezia obiceiurilor calendarice*, alcătuirea, articolul introductiv şi comentariile de N.M. Băieşu, sub redacția lui V.M. Gațac, Chişinău, Editura „Ştiința", 1975, p. 111–112.

[81] Al.I. Amzulescu, *Cântece bătrâneşti*, p. 51.

[82] Ion. H. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 318–319.

[83] Silvia Ciubotaru, *Nunta în Moldova*, p. 238.

[84] *Ibidem*, p. 242.

[85] Elena D.O. Sevastos, *Literatură populară*, I. *Cântece moldoveneşti – Nunta la români*, ediție îngrijită şi prefață de Ioan Ilişiu, Bucureşti, Editura Minerva, 1990, p. 200.

[86] Vezi V.I. Propp, *Morfologia basmului*, în românește de Radu Nicolau, studiu introductiv şi note de Radu Niculescu, Bucureşti, Editura Univers, 1970, p. 39.

Scanned with OKEN Scanner

tradițional depășește așadar limitele esteticii și devine o marcă pentru eroul solar căruia îi este destinată. Colindele de fecior promit prin cuvântul ritual mireasa solară: „De frumoasă – e frumoasă,/ De-mbrăcată – e-mbrăcată,/ Ca soarele-i poleită/ Și lui Gheorghei dăruită" (Stâlpu – Buzău)[87]. Singularizarea flăcăului cu puteri fabuloase se face, odată cu desăvârșirea în plan arhetipal, prin intermediul fecioarei cu descendență astrală: „Nimeri-n lume nu s-or d-aflat,/ Numai Gheorghe, Făt-Frumos,/ El în lume s-or d-aflat,/ S-or d-aflat, s-or devărat/ Să-mi ia sora soarelui" (Ciocănești – Ialomița)[88]. Alăturarea perfectului compus în formă populară cu conjunctivul prezent deschide perspectiva unui timp sacru, în care totul apare predestinat. Gheorghe, Făt-Frumos, s-a născut în durata istorică cu menirea de a avea ca soție pe însăși sora soarelui, ceea ce implică în mod obligatoriu o eroizare. Conjunctivul prezent are aici valoarea unei ursiri, a unei fapte care motivează însăși apariția flăcăului pe lume.

Descântecele de dragoste performate de fetele nubile acordă același statut solar ce le face demne de a deveni perechea unui erou civilizator: „Cî ie-ncotro s-a-nvârti,/ Ca soarili-a străluci,/ Încotro s-a-nturna,/ Ca soarili-a lumina" (Uda – Iași)[89], „Sfinte Soare/ Cu 99 de răzișoare,/ Dă-mi 9 răzișoare:/ Cu 3 să mă îmbrac,/ Cu 3 să mă încalț,/ Cu 3 mai sus să mă-nalț" (Păltiniș – Botoșani)[90], „Luna-n chept ț-oi așaza;/ Nici așa nu te-oi lasa,/ Pi cal galbân te-oi încăleca,/ Ghici de aur în mânî ț-oi da" (Slobozia Blăneasa – Galați)[91].

Balada *Broasca-Roasca*, I (32), cu o structură narativă apropiată de basm, înfățișează trei feciori care își găsesc alesele prin intermediul aruncării suliței. Probă de voinicie, gestul are o încărcătură simbolică majoră, lancea fiind simbolul soarelui. „Ca axă, lancea este și raza de soare care simbolizează acțiunea Esenței asupra Substanței nediferențiate, activitate cerească"[92]. Găsirea soției întemeiază o lume holomorfică. Acțiunile eroice care premerg unirea regenerează universul însuși și nunta capătă proporțiile unei hierogmii. Dumitru, Făt-Frumos din balada citată, mezinul dintre frați și alesul – „Care-n lume n-a mai fost"[93] – va arunca sulița într-un spațiu solar și de acolo își va aduce acasă mireasa, chiar dacă aceasta are o formă neșteptată: „În coadili mărilor,/ În răsăritu soarilui" (Alexandrovăț – Serbia)[94].

---

[87] Nic. Densușianu, *op. cit.*, p. 12.
[88] Petru Caraman, *op. cit.*, p. 40.
[89] Silvia Ciubotaru, *Folclorul medical...*, p. 360.
[90] *Ibidem*, p. 377.
[91] *Ibidem*, p. 378.
[92] Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, vol. II, p. 196.
[93] *Balade populare românești*, p. 451.
[94] *Ibidem*, p. 453.

Scanned with OKEN Scanner

Tot o transfigurare totemică întâlnim în colinda tip III (65), *Ciuta proroacă*. La fel ca în orațiile de nuntă, fecioara de măritat ia forma unei fiare candide, urmărite de feciorul în ipostaza de vânător arhetipal. Atributele solare se păstrează și acum: „Vețuia o Ciută/ Cu blana bătută/ Tot cu pietre rare/ Și mărgăritare./ Și în frunte-avea/ Răsărit-o stea,/ Stea ce lumina/ Noaptea ca ziua"[95].

O altă funcție declanșatoare a inițierii, clasificată de etnologul rus V.I. Propp la numărul IX[96], este trimiterea eroului pentru a restabili ordinea distrusă de un agresor ce întrupează haosul. Pomul cosmic devastat de Dulful mării în colinda tip III (52) are o reprezentare solară: „Prunduleț de Marea Neagră,/ *Mărului, merișor de aur!*/ Crescutu-mi-au ș-au născut,/ Crescutu-mi-au merișorul,/ Face mere în toate vere,/ Geaba face, nu le coace" (Țăndărei – Ialomița)[97], „Nalți sânt merii pân' la cer,/ Cu coaja de argințel;/ Cu mere de aurel" (Martanoșa – Kirovograd)[98]. În balada *Ardiu-Crăișor*, I (30), figurarea este și mai transparentă: „În mijloc de băștea,/ Nu-ș' ce răsărea,/ Nu știu, păr or măr?/ 'Ntr-una că creștea,/ 'Ntr-una că-nflorea,/ 'Ntr-una că-mi lega/ Și meră făcea;/ Meră de-argințel/ Și de aurel" (Grabovița – Serbia)[99]. Apărut în centralitatea absolută a ostrovului cu fortificații ridicate de om, pomul reprezintă însăși fecunditatea universului prin capacitatea sa continuă de rodire. Fructele sacre își augmentează valoarea mitică prin metalele care le compun, metale cu capacitate sporită de a reflecta lumina solară. Avem aici *in nuce* universul ordonat, a cărui imagine universal răspândită este pomul crescut din insula-*omphalos*. Jefuirea copacului solar simbolizează distrugerea civilizației umane prin văduvirea de lumină și de rod. Furtul merelor de aur din pomul regal este un motiv recurent și în basmele fantastice, în toate speciile folclorice el reprezentând pretextul narativ pentru măsurarea puterilor pe care le are feciorul și pentru aflarea miresei ce are o natură superioară.

Un al treilea factor ce atrage după sine procesul inițiatic ține tot de o predestinare, dar una cu voce maternă. În balada *Șarpele*, I (7), feciorul este blestemat din leagăn să-și cunoască Strămoșul cu evidente însemne solare: „Ș-ai liu, liu, liu cu mama,/ Pui de șarpe ti-ar mânca,/ Pui de șarpe balaur,/ Cu solzii mare de aur" (Bordeasca Veche – Vrancea)[100], „Nani- nani, lulu-mi-te,/ Pui de șearpe sugă-mi-te,/ Pui de șearpe balaùrî/ Cu ochii ca de taùrî,/ Cu trei coade de aùr!" (Giurgiu)[101]. Destinul flăcăului de a fi înghițit pe jumătate de monstrul

---

[95] *Poezia obiceiurilor...*, p. 119.
[96] V.I. Propp, *Morfologia basmului*, p. 40.
[97] Petru Caraman, *op. cit.*, p. 13.
[98] *Poezia obiceiurilor...*, p. 94.
[99] *Balade populare românești*, p. 439.
[100] Lucia Berdan, *Balade din Moldova*, p. 6.
[101] Al.I. Amzulescu, *Cântece bătrînești*, p. 40.

Scanned with OKEN Scanner

ofidian apare acum unul hărăzit, promis într-o formă inexplicabilă, punitivă. Motivul blestemului mamei către sugar apare şi în cântecele de leagăn: „Haidi liu-liu cu mama,/ Cî mama te-a legăna/ Şî din gurî a blestema" (Izvoare – Neamț)[102]. Forma lirică a pasajului din baladă prin care pruncul este menit balaurului şi coerența imaginilor poetice ce transcend genurile folclorice semnalează faptul că ne aflăm în fața unui imaginar mitic bine definit.

Protecția astrului diurn continuă inclusiv în momentul păşirii pe tărâmul sacru, potrivirea temporală dintre răsărit şi ajungerea în planul mitic asigurând izbânda inițiatică: „La Vidros că mi-ş pornea;/ Toată noaptea că mergea,/ Mare cale că făcea,/ La Vidros cân' ajungea/ La vărsatu zorolui,/ Răsăritu soarelui,/ Când îi toana peştelui" (Ciuperceni – Teleorman)[103]. Ca şi plecarea din planul profan, momentul sosirii în inima sacrului trebuie să respecte ritmul solar, ca model de eroizare. Asocierea imperfectului, ca timp al acțiunilor de legendă, cu construcția poetică a drumului îndelungat până la tărâmul fabulos semnalează cititorului ieşirea din durata măsurabilă şi păşirea într-un timp sacru.

Aflat dincolo, neofitul trebuie adeseori să găsească o casă solară. În basmul *Povestea lui Harap Alb* din colecția lui Constantin Mohanu, eroul dedublat ca servitor trebuie să o aducă pe Ileana Cosânzeana care „are-o chilie-mbrăcată – zâce – numai cu tăblii de argint şi de diamant" (Boişoara – Vâlcea)[104]. Aşezarea miraculoasă reprezintă o imagine comună şi cântecelor ritual – ceremoniale: „Şi-acolo la vale,/ Este-o casă mare,/ Cu fereşti la soare,/ Uşa-n drumul mare,/ Straşina rotată,/ Strânge lumea toată" (Gorj)[105]. Plecat din lumea albă, voinicul trebuie să treacă prin tărâmul morții pentru a se putea naşte într-o formă superioară. Casa solară reprezintă un nucleu vital din care emerge viața şi la care se întoarce ciclic.

Şi mai frecvent, în basme, i se cere flăcăului să construiască o replică a acestei case fabuloase: „Până mâne la zâuă, să nu să facă zâuă bine, să faceți nişte căsi, să să-nvârtească. Ferestrele după Sfântu Soare/ Şi uşile după răcoare" (Poiana, Perişani – Vâlcea)[106]. Dublura în plan profan a casei care trăieşte heliotrop reprezintă, după V. I. Propp, dovada faptului că eroul cunoaşte aşezarea mitică de pe celălalt tărâm[107]. El este capabil astfel să revigoreze universul ordonat printr-o înscriere în mersul astrelor.

Căutarea fiarei ce întrupează neantul se derulează în acelaşi „sincronism cosmic" (Vasile Lovinescu). În *Leul*, III (55A), dominația solară a acțiunilor eroice

[102] A.F.M.B. Mg.684, I, 40
[103] Al.I. Amzulescu, *Cântece bătrâneşti*, p. 73.
[104] Constantin Mohanu, *op. cit.*, p. 11.
[105] Constantin Brăiloiu, *op. cit.*, p. 113.
[106] Constantin Mohanu, op. cit., p. 160.
[107] Vezi V.I. Propp, *Rădăcinile istorice...*, p. 404–405.

Scanned with OKEN Scanner

este marcată cu imagini temporale: „În codri ce n-au d-umblat./ Codrii-s mari şi codrii-s rari./ Tăt umblară cât umblară/ O ziuă mare di vară./ Când fu colea lângă sară/ Dedi-n urma leului" (Almaş Hunedoara)[108]. Descoperirea pare amânată, ca asfințitul soarelui să fie concomitent cu ea: „Şî la vânat îm plecară,/ Nici un vânat nu găsâră,/ Dar când soarele-n desară/ Găsî leu-ntradormit" (Condrea – Galați)[109]. Timpul prelungit al căutării, lung cât drumul soarelui de la est la vest, este necesar pentru ruperea totală de universul familiar şi integrarea flăcăului în sacru: „La vânătoare pleca/ Şi-şi vână o zi de vară./ Când fu soarele pe seară,/ Sub o umbră de răchit'/ Găsi leul adormit" (Coconi – Ilfov)[110].

Efortul îndelungat şi încununat doar la apus apare şi în confruntarea propriu-zisă cu ipostaza zoomorfă a haosului: „Se luară a doua oară,/ Zi de vară până-n seară/ Când fu aicea-n cap de seară,/ Pusă june pe leu josu,/ Cum mi-l pusă zgardă-i pusă" (Petreni – Hunedoara)[111]. Eroul trebuie să încheie un ciclu solar pentru a fi consacrat, slăbirea forțelor leului la apus conotând încărcătura solară a bestiei. „Soarele călătoreşte pe un leu până la amiază"[112], dar aici fiara reprezintă o ipostază a soarelui asfințind, „animal devorator al soarelui". „Acest soare devorator şi tenebros ni se pare a fi rudă apropiată cu zeul Cronos al grecilor, simbol al instabilității timpului distrugător, prototip al tuturor căpcăunilor din folclorul european"[113]. Flăcăul trebuie să-l lege, deci să-l ia în stăpânire într-un mod magic ce necesită supunere totală, pentru ca leul să nu aibă putere asupra soarelui benefic. Octavian Buhociu consideră această prezență „o reminiscență a funcției leului de demon infernal", asemănătoare celor ale lupului, vulpii, vidrei – animale psihopompe din colinde[114].

Tot un animal solar, de asemenea vânat în colinde pentru efectul său distructiv asupra universului ordonat, este cerbul. „La tracii sud-dunăreni cerbul simboliza soarele care se urca pe cer"[115]. Recoltele, ca nivel suprem al vieții în contingent, sunt puse în pericol de intruziunea soarelui figurat în cerb, suprapusă răsăritului: „Că el se mai paşte/ Cerbul stretior/ Prin verde ogor/ Lângă sătişoare/ 'N răsărit de soare,/ Prin luncile verzi/ Şi printre livezi,/ Prin grâne cu lapte,/ Prin oarze mai coapte" (Bucureşti)[116], „Şi după Cerbul s-a luat/ Zi de vară până-n sară/ Pe Cerbul l-a alungat./ Când soarele la apus,/ Atunci el pe Cerbul l-a ajuns"

---

[108] *La luncile soarelui...*, p. 69.
[109] Lucia Cireş, *op. cit.*, p. 57.
[110] Petru Caraman, *op. cit.*, p. 18.
[111] *La luncile soarelui...*, p. 71.
[112] Ion Taloş, *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2001, p. 159.
[113] Gilbert Durand, *op. cit.*, p. 106.
[114] Octavian Buhociu, *op. cit.*, p. 113.
[115] Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, p. 509.
[116] *La luncile soarelui...*, p. 102–103.

Scanned with OKEN Scanner

(Izvoare – Floreşti, Republica Moldova)[117]. În basmul *Cerbul*, din colecţia Ion Pop-Reteganul, flăcăul are parte de o transformare totemică, după ce a băut dintr-o urmă de cerb, gest magic recurent în mentalul tradiţional: „Îndată ce beu, se făcu un cerb mare şi frumos, cu coarnele aurite" (Sâncel – Alba)[118]. Simbolistica solară este aici foarte transparentă, razele soarelui fiind figurate de ramificaţiile coarnelor care emană luminozitate. Mai mult decât atât, „cerbul va fi conceput ca un mediator între cer şi pământ, ca simbol al soarelui ce răsare şi urcă spre zenit"[119]. Devenit una cu transportorul astral, neofitul urmează calea sigură spre consacrare, drumul soarelui pe boltă constituind modelul arhetipal pentru călătoria către alt stadiu existenţial.

Vânătoarea ca metaforă a alaiului nupţial urmează acelaşi traseu paralel călătoriei soarelui pe cer. Plecată odată cu răsăritul de acasă, oastea descoperă urma miresei transfigurate totemic, după ce coboară din planul sacru şi se reînscrie în social: „Ş-am vânat ţara de sus,/ Despre apus,/ Până caii au stătut/ Şi potcoavele-au căzut./ Atunci ne lăsarăm mai jos,/ Pe un plai frumos/ Şi-ncepurăm/ De vânarăm/ Munţî cu brazî şi fagii,/ Dealurile cu podgoriile,/ Luncile cu florile/ Şi satele cu fetele./ Dar când dădu/ Soarele-ndesearî,/ Ieşirăm la drumu cel mare/ Şi detem peste o urmă de fiară" (Albele – Bacău)[120].

Vânătoarea în „ţara de sus despre apus" conţine, într-o sinteză simbolică maximă, acea „zonă obscură" a protagonistului, pe care o enunţa Mircea Eliade drept condiţie *sine qua non* pentru a fi erou solar: „Eroul «salvează» lumea, o reînnoieşte, inaugurează o nouă etapă, care echivalează uneori cu o nouă organizare a universului"[121]. Flăcăul venit la peţit a trecut mai întâi printr-o ascensiune de natură mitică („ţara de sus"), unde a înfruntat şi a învins monstrul infernal al asfinţitului lumii (dinspre apus), iar acum el parcurge traseul invers mersului soarelui: „Cobora la vale,/ Spre soare răsare" (Dolinscoe – Odesa)[122], vine dinspre vest ca o întoarcere triumfală a astrului însuşi, similară cu repunerea lui pe boltă, în basme, de către eroii tip Greuceanu sau de către boii solari. Însăşi venirea din înalt semnifică, după cum am văzut, statutul sacru al protagonistului.

Găsirea urmei lăsate de mireasa-ciută la asfinţit, dar în punctul central al universului ordonat – „drumul mare" –, reface tiparul eroic şi evidenţiază finalitatea maritală a iniţierii. După ce a înfrânt fiara arhetipală, eroul trece cu alaiul său prin numenal pentru a-l infuza cu energia numinoasă eliberată prin gesturile arhetipale. Abia apoi, ca încununare a procesului de revigorare a lumii, îşi va întemeia familia, acţionând aşa cum îi stă în fire: ca un războinic biruitor.

---

[117] *Poezia obiceiurilor...*, p. 100.

[118] Ion Pop-Reteganul, *Zâna apelor. Poveşti ardeleneşti culese din gura poporului*, ediţie îngrijită, prefaţă şi tabel cronologic de Iordan Datcu, Bucureşti, Editura Minerva, 1997, p. 37.

[119] Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, vol. III, p. 291.

[120] Silvia Ciubotaru, *Nunta în Moldova*, p. 233.

[121] Mircea Eliade, *Tratat...*, p. 149.

[122] *Poezia obiceiurilor...*, p. 107.

Scanned with OKEN Scanner

În balada *Dămean și Sâla*, I (10), monstrul este înfruntat sub aceeași protecție solară: „De la roșu răsărit/ Păn' la negrul asfințit" (Coștei – Banatul Sârbesc)[123]. Ipostaza terifiantă a răului conține aici atribute solare prin ochi – simbol al forței spirituale – și tocmai pe aceia îi va fura Dălea-Dămean: „El tot da și-o omora,/ Ochii negri îi scotea,/ La șeaua sa îi punea,/ Chiar și noapte strălucea,/ Parcă stele-ar lumina" (Coștei – Banatul Sârbesc)[124]. Raptul ochilor care împrăștie lumină pare a face parte din seria gesturilor reparatorii ale armoniei lumii, reprezentate în basme prin recuperarea soarelui și a lunii de la zmei. Aducerea în plan mundan a nucleului de forță malefică și transformarea lui în sursă de lumină dau universului energia năvalnică de la întâia sa întemeiere.

Motivul zidirii lumii prin sacrificarea monstrului are în colindele de fecior un echivalent strălucitor. Salvat de la înec de un pește mitic, voinicul va celebra prin el uniunea sacră: „A scăpat cu zile/ Cu mare conteneală/ Pe un pește galben,/ Cu solzii de aur,/ Care l-a luat/ Și l-a aruncat/ De-a dreptul pe mal./ Voinicul (numele)/ Solzii a luat,/ Să facă odoare,/ Cupe și pahare,/ Să cinstească-o horă,/ Nunta și nânașii/ Și pe toți nuntașii" (Vasilcău – Soroca, Republica Moldova)[125]. Cuminecarea din adjuvantul năzdrăvan încarcă întreaga umanitate cu forța solară reprezentată de aurul solzilor și deschide două noi intervale sub cele mai fericite auspicii: timpul profan, devenit fecund prin uniunea flăcăului cu aleasa, și timpul sacru al cosmosului, reîncărcat acum cu energie fertilă.

REFLECTIONS OF THE SOLAR CULT IN ROMANIAN MALE INITIATION

ABSTRACT

Romanian literary folklore contains important clues on the initiation of young man about to be married. Before being accepted by the community he has to prove the ability to enter mythical times and thus regenerate the world. Both his appearance and the confrontation he undertakes are deeply marked by solar characteristics that guarantee the victory. Mythological and stylistic approaches to the text reveal consistent connections between the hero and the sun. The study focuses on seven literary species from regions in and outside political frontiers, which demonstrates the homogeneity of the Romanian archaic thinking.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iași, str. Codrescu, nr. 2

[123] *Balade populare românești*, p. 344.
[124] *Ibidem*, p. 347.
[125] *Poezia obiceiurilor...*, p. 146.

Scanned with OKEN Scanner

SIMEON FLOREA MARIAN ŞI CERCETAREA SĂRBĂTORILOR TRADIŢIONALE

IOANA REPCIUC

Acțiunea lui Simeon Florea Marian de culegere şi publicare a datelor despre tradiția populară românească intervine în epoca primelor manifestări în domeniul etnografic, atunci când se stabileşte metodologia care să facă posibilă cercetarea pe baze certe a elementelor culturii folclorice. Şi, de asemenea, opera lui Marian este un exemplu concludent al întâlnirii diverselor direcții de înțelegere a spiritualității populare; cele două etape ale aportului său în domeniul etnografic ilustrează existența oscilației între direcția Alecsandri şi tipul de cercetare inițiat de Hasdeu. Entuziasmului romantic-idealizant i se acordă suportul ştiințific şi instrumente pertinente, garanție a eficacității oricărei apropieri de tezaurul culturii populare.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, studiul universului popular se orientează cu precădere spre domeniul textelor folclorice, acestea fiind un mod de cristalizare a spiritualității populare, beneficiind de ipostaza estetică, ce reține atenția admiratorilor culturii tradiționale. Tânărul Simeon Florea Marian debutează editorial cu o antologie de balade populare, însă primele sale manifestări publicistice sunt descrieri etnografice ale unor obiceiuri din satul natal, în speță, cercetări intensive ale repertoriului nupțial[1]. Din perioada începuturilor datează şi articolul *Datinile poporului român*, publicat în „Familia", în 1870, în care descrie ample spectacole populare ca *Vergelul*, pentru ca, apoi, seria descriptivă a unor elemente de cultură populară să fie continuată de schițe de calendar popular (*Calendarul popular – credințe, datine şi moravuri române*, „Familia", 1877) sau de articolele de „mitologie daco-romană" din 1878, apărute în „Albina Carpaților", monografii ale unor personaje din imaginarul popular; în 1879, apare şi prima descriere a practicilor de Anul Nou.

[1] Este vorba despre articolul *Datinile poporului român*, XI. *O nuntă la Ilişeşti în Bucovina*, publicat în 1866, în revista „Familia"; interesul pentru ceremonialul nupțial, manifestat în această perioadă, este dovedit şi de planul de realizare a monografiei *Nunțile țăranilor români*, din februarie 1868.

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 293–310

Scanned with OKEN Scanner

Integrat, datorită preocupărilor sale de culegător, în susținuta mișcare recuperatorie a școlii franceze, bine receptată în epocă[2], dar și ca păstrător al avântului patriotic, pe linia Anton Pann – Vasile Alecsandri (tipul *restitutio*), Simeon Florea Marian va face carieră de etnograf sub magistratura științifică a lui Hasdeu, afiliindu-se „principiului rațional", așa cum îl numește un alt reprezentant de seamă al școlii hasdeiene, Lazăr Șăineanu[3]. Marele savant român continuă astfel direcțiile etnopsihologiei europene și întoarce „investigarea culturii populare în primul rând spre aspectele concrete ale vieții țăranului"[4].

Simeon Florea Marian manifestă acel interes dominant al identificării și tezaurizării „supraviețuirilor", fiind în același timp un conștiincios cercetător al științei vremurilor: asimilează ideea unei tradiții *in actu*, perceptibilă în semnele gândirii „concrete", cum o numește antropologul Claude Lévi-Strauss, și gândește la alcătuirea unei „istorii pozitive" a tradiției populare, așa cum aspiră Nic. Densușianu, prin vasta rețea a chestionarelor sale[5].

De fapt, descriptivismul pronunțat al studiilor sale, prilej de minimalizare a contribuției preotului bucovinean în domeniul etnografiei, pare modul propice de redare a faptelor vieții tradiționale, drumul nemijlocit urmat de privirea descoperitoare. Este depășit în acest fel reducționismul unei arheologii spirituale, crearea unui instrumentar axat pe aflarea „resturilor" vechilor rituri, și afirmată condiția de *cultură folclorică* a universului popular românesc, ca etapă evolutivă a unei bogate *culturi arhaice*. Emergența tradiției în experiența cotidiană „asigură rodul unei retrospecțiuni camuflate"[6], astfel încât descrierea se convertește în valorizare și asimilare creatoare a trecutului, căci „magia și religia nu sunt o doctrină sau o filosofie, ci un mod de acțiune, un sistem de credințe, un fenomen social și o experiență personală"[7].

În cercetarea tematic-temporală a spiritualității populare, demers realizat *in extenso* în cele trei volume din *Sărbătorile la români*[8] (volumul I: *Cârnilegile*,

---

[2] Cf. Gheorghe Vrabie, *Folclorul – obiect, principii, metode, categorii*, București, Editura Academiei, 1970, p. 74.

[3] Lazăr Șăineanu, *Introducere* la *Basmele române*, București, Göbl, 1895, p. IX.

[4] Silvia Ciubotaru, *B.P. Hasdeu și cultura populară*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", Iași, tomul XXVI, 1977–1978, p. 208.

[5] Apud Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nic. Densușianu*, București, Editura Minerva, 1976, p. XIV.

[6] Pierre Bonte, Michel Izard (coord.), *Dicționar de etnologie și antropologie*, traducere coordonată de Smaranda Vultur și Radu Răutu, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 675.

[7] Bronislaw Malinowski, *Magie, știință și religie*, traducere de Nora Vasilescu, Iași, Editura Moldova, 1993.

[8] Pe parcursul lucrării noastre, vom cita din ediția Simeon Florea Marian, *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu, 2 vol., București, Editura

1898; volumul al II-lea: *Păresimile*, 1899; volumul al III-lea: *Cincizecimea*, 1901), etnograful de la sfârşitul secolului va avea dificila sarcină de a împăca cele două planuri de înţelegere a sacrului; sacrul religios este completat şi reconvertit de un sacru „laic". În „manualul" său, Marcel Mauss recomanda, în privinţa studiului fenomenelor religioase, înregistrarea de către etnografi a faptelor din cele trei mari grupe ale manifestării forţelor mistice: „religia *stricto sensu*", „religia *lato sensu*, cu magia şi divinaţia", şi „superstiţiile"[9].

Istoria religiilor scoate în evidenţă condiţia impură a cratofaniilor şi necesitatea citirii simbolului ca „cifru al sacralităţii cu ajutorul căruia omul poate accede la supranatural"[10]. Relaţia dintre cele două niveluri spirituale nu poate fi de negare reciprocă, ci de necesară simbioză, cu tot riscul abaterii de la dogmele puriste ale bisericii oficiale. Clericul S.Fl. Marian vede limpede, fără intruziuni extremiste ale conştiinţei religioase, această întâlnire a sărbătorilor „legate" cu cele „nelegate", în spiritul pozitivismului omului de ştiinţă, obligat să restituie adevărul empiric. Ba chiar omul bisericii va opera negocieri între cele două aspiraţii metafizice, cea instituţională şi cea creată şi păstrată în mijlocul poporului; în prefaţa la *Descântece poporane române*, reconstituie perspectiva adecvată a unui „teolog adevărat şi nepreocupat", care vede benefica metamorfoză a textelor magice populare „într-un fel de exorcisme creştine"[11].

Atitudinea depreciativă a mediului intelectual faţă de „sărbătorile băbeşti" – cum le numea George Coşbuc în articolele sale de la începutul secolului al XX-lea[12] – a provocat tocmai emulaţia benefică identificării acestor idei şi practici considerate în afara spiritului logic de raţionaliştii sau demnitarii clerului diferitelor epoci, de la *Tratatul de superstiţii* al abatelui J.B. Thiers, de la sfârşitul secolului al XVII-lea, la importantele informaţii din *Descriptio Moldaviae* despre „ruşinoasele credinţe vechi", culese de către Dimitrie Cantemir, şi până la stârnirea aplombului descoperitor al cărturarilor moderni. I.-A. Candrea, de pildă, va avea curiozitatea să numere cele „53 de sărbători superstiţioase, în afara celor bisericeşti"[13]. De

---

Fundaţiei Culturale Române, 1994. Trimiterile la cele două volume le vom face, în continuare, prin indicarea, între paranteze drepte, a numărului de volum şi de pagină corespunzătoare.

[9] Vezi Marcel Mauss, *Manual de etnografie*, studiu introductiv şi traducere de Cristina Gavriluţă, Iaşi, Editura Institutul European, 2003, p. 217.

[10] Julien Ries, *Sacrul – în istoria religioasă a omenirii*, traducere de Roxana Utale, Iaşi, Editura Polirom, 2000, p. 231.

[11] Simeon Florea Marian, *Descântece populare române*, Cernăuţi, R. Eckhardt, 1886, p. XVI.

[12] Vezi, de exemplu, articolele din „Albina": *Un capitol despre lene şi superstiţie* (1901) sau *Frica de lucru* (1903).

[13] I.-A. Candrea, *Calendarul babelor*, în vol. *Lumea basmelor. Studii şi culegeri de folclor românesc*, ediţie îngrijită de Antoaneta Olteanu, cuvânt înainte de Al. Dobre, Bucureşti, Editura Paideia, 2001, p. 26–27.

Scanned with OKEN Scanner

nenumărate ori, intelectualii alcătuitori ai listelor de superstiții au drept scop declarat judecarea acestora ca opreliști în fața hărniciei țăranului român, observații, de altfel, în spiritul ironic al unui cunoscut segment satiric popular, mentalitatea satului înglobându-și inclusiv sursele luciditătii creatoare.

Organicismul arhivei de superstiții populare, care poate fi reconstituită din eșafodajul *Sărbătorilor* lui Marian, vine să susțină acea înțelegere profundă pe care o dovedește opera științifică a lui Mircea Eliade, cel care încerca, într-un studiu de tinerețe, să îndrepte graba cercetătorilor moderni, care clasificau drept „primitive" acele popoare cu o bogată zestre de superstiții; istoricul religiilor crede că „superstițiile lor sunt înțelegeri eronate sau imperfecte, fragmente dintr-o viziune globală, dintr-un *Weltanschauung*, dar sunt vii, sunt cadrele organice ale unei experiențe perpetue, au o structură"[14].

Demersul etnografului sucevean se încadrează în ampla discuție a statutului „religiilor populare", apărută mai întâi în contextul examinării spiritualității eterogene a Evului Mediu și culminând în curentul antropologic occidental al secolului trecut. Jean-Claude Schmitt, cercetător al antropologiei medievale, preferă să vorbească, în loc de „religie populară" sau de „istorie a mentalităților" (Georges Duby, Jacques Le Goff, Philippe Ariès), de „sisteme simbolice"[15], cadru mai adecvat pentru cuprinderea vitalității obiectului de studiu.

Sistemele simbolice individualizate de etnograful Simeon Florea Marian sunt constelații de semne culturale, structurate după un criteriu cronologic (urmându-se diversele calendare populare), unul dogmatic (calendarul religios și narațiunile care legitimează momentele sacre și refac identitatea populară a personajelor biblic-mitologice) și unul magic-pragmatic, motivat de instinctul utilizării timpului sacru pentru manipularea cotidianului (practici divinatorii, apotropaice, propițiatoare, secțiuni de etno-meteorologie, practici de asigurare a desfășurării armonioase a muncilor agricole).

Interesul etnografului și atenția acestuia pentru expresia brută a realităților vieții tradiționale sunt demonstrate de descrierea detaliată a inventarului de obiecte rituale folosite în performarea obiceiurilor („Scrânciobul", „Pornirea plugului" ș.a.). Capitolele de etnobotanică, etnozoologie sau medicină populară care apar în volumele despre sărbători reconfirmă interesul lui Simeon Florea Marian pentru domeniile „științei populare" (*Nunta urzicilor*, *Dezlegarea limbei păsărilor*, multiplele capitole intitulate *Farmece și vrăji*, care dublează, pe tot parcursul celor trei volume, celelalte practici sărbătorești), manifestat direct în diversele sale studii

[14] Mircea Eliade, *Oceanografie*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 14.

[15] Jean-Claude Schmitt, *Le corps, les rites, les rêves, le temps. Essais d'anthropologie médiévale*, Paris, Éditions Gallimard, 2001, p. 10.

Scanned with OKEN Scanner

(despre păsări, insecte, descântece), căci cărturarul bucovinean aspiră să înregistreze „tot ce face şi simte ţăranul român faţă cu plante şi păsări”[16], aşa cum apreciază magistrul Hasdeu, în momentul primirii etnografului în Academia Română.

Capitolele de magie erotică sunt prezente pe parcursul întregii scrieri: fetele şi femeile ştiau să folosească energia timpului sărbătoresc, acel *tempora opportunata* al magicienilor medievali[17], astfel încât se configurează un complex „calendar magic”[18]. Vrăjile „de ursită” din *Sărbătorile la români* alcătuiesc un generos inventar care completează sistematica acelor „credinţe mărunte”, cum le numeşte Tudor Pamfile; în *Nunta la români*, autorul reproduce „un farmec” şi „o vrajă”, „pentru ca cititorii acestui studiu să aibă o idee măcar cât de mică despre chipul cum îndătinează o seamă de fete *a-şi face pe dragoste*”[19]. Magia contagioasă cu finalitatea erotică este prezentă, printre alte ceremonii de primăvară, în ritualul „legănatului” în *Scrânciobul* din contextul ritualic al Paştilor [II: 213–221; pentru sistemul de trimiteri, vezi nota 8]. În afara altor rosturi arhaice ale acestui obicei (mişcarea vântului, leagăn al soarelui, vehicul al sevelor, ceasornic al timpului)[20], rolul de iniţiere premaritală a fost păstrat în satul tradiţional.

În ceea ce priveşte domeniul narativ, textele epice inserate în cele trei volume sunt marcate de acelaşi sincretism al celor două registre de spiritualitate. Finalitatea evidentă a cercetătorului este explicarea relaţiei dintre textele religioase, cu largă circulaţie în mediul folcloric, şi practicile tradiţionale. Încadrând acest tip de relaţii, între practicile rituale sau ceremoniale şi reprezentările mitico-ficţionale conexe, într-o intertextualitate specială, Ioan Petru Culianu[21] sublinia astfel coerenţa sistemică a acestor fenomene socioculturale. Se reflectă în felul acesta comunicarea perfectă dintre mitul religios şi mitul sociologic, între misterul sacrului şi o factologie de esenţă colectivă, între text şi ritual, recunoscută fiind importanţa forţei mobile care leagă textul de faptul cotidian[22].

---

[16] B.P. Hasdeu, *Răspuns la Discursul de recepţie…*, în „Analele Academiei Române”, seria II, tomul IV, Secţiunea II, Bucureşti, 1882, p. 161–163, apud Paul Leu, *Simion Florea Marian. Monografie*, Suceava, Editura Euroland, 1996, p. 143.

[17] Ioan Petru Culianu, *Eros şi magie în Renaştere. 1484*, traducere de Dan Petrescu, postfaţă de Sorin Antohi., prefaţă de Mircea Eliade, Bucureşti, Editura Nemira, 1994, p. 136.

[18] Gheorghe Pavelescu, *Cercetări asupra magiei la românii din Munţii Apuseni*, Bucureşti, Institutul Social Român, 1945, p. 32.

[19] Simeon Florea Marian, *Nunta la români. Studiu istorico-etnografic comparativ*, Bucureşti, Göbl, 1890, p. 22.

[20] Silvia Ciubotaru, *Scrânciobul şi implicaţiile sale rituale*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, VI, Iaşi, 2006, p. 153.

[21] Ioan Petru Culianu, *Călătorii în lumea de dincolo*, traducere de Andrei Oişteanu şi Gabriela Oişteanu, prefaţă de Lawrence E. Sullivan, Bucureşti, Editura Nemira, 1994, şi *Arborele Gnozei. Mitologia gnostică de la creştinismul timpuriu la nihilismul modern*, traducere de Corina Popescu, Bucureşti, Editura Nemira, 1998.

[22] Pavel Ruxăndoiu, *Folclorul literar – în contextul culturii populare româneşti*, Bucureşti, Editura „Grai şi Suflet – Cultura Naţională”, 2001, p. 138.

Scanned with OKEN Scanner

Într-un studiu de clarificare a atitudinii necesare în fața „sărbătorilor păgâneşti" şi a „credințelor deşarte", Tudor Pamfile arată că, atunci „când poporul n-a aflat despre un sfânt acele povestiri tari" (biblice, apocrife), el „i-a născocit merite acelui sfânt, i-a urzit povestire şi l-a legat de anumite credințe"[23]. De exemplu, mentalitatea populară a grupat în jurul istoriei biblice a lui Lazăr şi al momentului cultic din sâmbăta dinaintea Floriilor o întreagă pleiadă de manifestări etnofolclorice, motivate de legende-satelit, care îmbogățesc imaginea personajului biblic, astfel încât „românii serbează amintirea a trei Lazări" [II: 70], cum ne avertizează etnograful înainte de redarea acestor povestiri. În plus, imaginația populară generează, dată fiind ipostaza funerară a evenimentului religios, realizarea copturilor rituale („florii"), „împărțeli de plecarea sufletelor", căci „în această zi toți morții fără deosebire aşteaptă la poarta raiului" [II: 71], şi un joc al tinerilor numit „Lăzărelul" sau „Lăzărița", înscenare a nunții funebre [II: 77–82].

Un alt aspect al demonstrării virtuozității cercetătorului este respectarea ordinii reale a faptelor, marcată de continua tranzitare între individual şi colectiv, precum şi între unitățile etnofolclorice minimale, fie ele din planul reprezentărilor (simbol, imagine), fie din cel al practicilor (rit, obicei, act ceremonial), şi aspectul dezvoltat al actelor, deschis influențelor din planul estetic, ludic, spectacular, ideologic (text folcloric, ritual, ceremonial, complex simbolic, imaginar psihosocial). De exemplu, descrierea tipurilor *Vergelului* este realizată în funcție de amplitudinea ceremonialului în colectivitate sau de nucleizarea şi esențializarea practicii în cadrul grupurilor restrânse, după relații de rudenie, vârstă sau gen [I: 6]. „Însurătirea" sau „mătcuțarea" fetelor, „înfărtățirea" feciorilor, această „instituție culturală", cum o considera Petru Caraman, are loc de „Paştile mici" [III: 248] şi reprezintă un tip special de ritualizare a apropierii spirituale dintre tineri, relevând sensuri de inițiere şi purificare, de solidarizare şi de renaştere a individului într-un context colectiv.

Practicile legate de reprezentări totemice, prezente în tradiția românească („Ziua ursului", „Filipii de iarnă", „Martinii de iarnă" etc.), confruntă tentația exhaustivă a etnografului cu aceeaşi dinamică greu de înregistrat a inflexiunilor imaginarului popular în funcție de grupurile performatoare, încât, observă Ion Taloş, „numărul lor variază de la regiune la regiune şi chiar de la familie la familie"[24]. Sociologul E. Durkheim, cercetând sistemul totemic australian, atenționează asupra faptului că, în afara resturilor vechilor religii, care constituie

[23] Tudor Pamfile, cap. *Cu privire la „sărbătorile păgâneşti" şi „credințele deşarte"*, în *Adaose* la *Crăciunul*, în vol. *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, ediție şi introducere de Iordan Datcu, Bucureşti, Saeculum I.O., 1997, p. 403.

[24] Ion Taloş, *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2001, p. 58.

Scanned with OKEN Scanner

folclorul, „există şi unele credinţe religioase care s-au format spontan, sub influenţa cauzelor locale”[25].

Autorul acordă importanţă şi cadrului performerilor, conştient fiind de variaţiile etnografice ale riturilor în funcţie de practicarea lor în grupul femeilor, al bărbaţilor, al tinerilor etc. Ion Muşlea, cercetător al „obiceiului junilor braşoveni” aprecia faptul că „marele nostru folclorist, S.Fl. Marian, n-a trecut cu vederea nici obiceiul de Paşti al braşovenilor”[26] [II: 156–160]. Aprecierea marelui etnograf clujean are o dublă implicaţie: în cadrul unui bogat inventar de informaţii din spaţiul transilvănean, sursa Marian este una de referinţă, prin calitatea şi claritatea ei recunoscute şi, de asemenea, se remarcă aici privirea cuprinzătoare a cercetătorului bucovinean, care îşi manifestă interesul pentru zone româneşti îndepărtate spaţiului său natal. Obiceiurile practicate de junii transilvăneni în preajma sărbătorilor pascale încadrează şi alte rituri ale tineretului, cu diverse funcţii magice sau iniţiatice; Ion Muşlea aminteşte, din aceleaşi *Sărbători*, capitolul despre „Încurarea cailor” [II: 77] – practică situată sub patronajul Sân-Toaderului – şi cel care descrie „aducerea armindenilor” [II: 288-293].

Simbol bine individualizat în cadrul obiceiurilor de primăvară, „Armindenul” sau „pomul de mai” devine un mod al atragerii fertilităţii în momentul decisiv al trecerii de la primăvară la vară, fiind păstrat dinaintea casei unde a fost adus „până se macină grâu nou, şi când pentru prima oară se face pâne din acest grâu, care serveşte apoi în casă de noroc” [II: 315]. Existenţa unui „Arminden al secerişului” (creangă sau copac împodobit cu spice de grâu)[27] la alte popoare europene, descoperită de cercetătorul „crengii de aur”, J.G. Frazer, subliniază încă o dată solidaritatea rituală dintre cele două momente ale ciclului vegetaţional. Această practică revelează coerenţa de profunzime a complexului de ceremonii agrare consacrate fertilităţii şi faptul că, „alături de soluţii reale, profane (tehnica agricolă), autohtonii descopereau, în paralel, soluţii fantastice, sacre (tehnica rituală)”[28].

Intersecţiile dintre imaginar, practica religioasă şi diferitele aspecte ale vieţii tradiţionale vor sublinia încă o dată polisemantismul sacrului, iar „texte ilustrative culese de folclorişti ca Simeon Florea Marian” demonstrează că, în domeniul mistic, „interpretarea populară se depărtează sensibil de concepţia metafizică, încât

---

[25] Emile Durkheim, *Formele elementare ale vieţii religioase. Sociologia religioasă şi teoria cunoaşterii*, traducere de Elisabeta David, Bucureşti, Editura Antet, 2005, p. 32.

[26] Ion Muşlea, *Cercetări etnografice şi de folclor*, vol. II, ediţie îngrijită, studiu introductiv, bibliografie, indice de Ion Taloş, Bucureşti, Editura Minerva, 1972, p. 40.

[27] James George Frazer, *Creanga de aur*, vol. I, traducere, prefaţă şi tabel cronologic de Octavian Nistor, note de Gabriela Duda, Bucureşti, Editura Minerva, 1980, p. 255.

[28] Romulus Vulcănescu, *Coloana cerului*, Bucureşti, Editura Academiei, 1972, p. 106.

Scanned with OKEN Scanner

asistăm la o continuă reducere a planului divin la cel uman şi la desfăşurarea unei tendinţe realiste evidente"[29]. De exemplu, sfinţii din calendarul religios sunt asimilaţi de imaginaţia populară prin convertirea lor în „genii" care performează în lumea profană, oferindu-li-se specializări: „Sângiorgiul vacilor", „Marcu boilor", „Ioan fierbe piatră".

Acest „concretism folcloric"[30] este reacţia mentalităţii populare la diversitatea hierofaniilor, provocate de timpul sărbătorilor. Însă acest corpus de idei magico-mitice este pus în slujba vieţii cotidiene, fiind revigorat astfel odată cu ciclul muncilor câmpului. Etnograful, care se împărtăşeşte el însuşi din analogiile create de mentalitatea satului, înţelege că, în cadrul obiceiurilor de Anul Nou, *Pluguşorul* şi scenariul complet al trasului primei brazde de către „plugăraşi" este neîndoios urmat de *Semănat*: „După fiecare arătură, însă, urmează şi semănătura. Aşa-i de când s-a tras cea dintâi brazdă în lume, şi tot aşa fac şi românii noştri" [I: 113]. Corelaţia, atât de bine evidenţiată prin descrierea lui Marian, între aspectele cerealiculturii şi reluarea acestora în cadrele ritului relevă un stadiu intermediar al ceremonialului unui *festum incipitum*, de esenţă pragmatică. Forma surprinsă aici reţine faptele agricultorilor primordiali, care transferă treptat ritualul empiric în discurs cultural, fiind urmată, în virtutea dinamicii neîntrerupte a aspectelor etnofolclorice, de înscenarea ceremonială şi de chintesenţa textului popular.

Celălalt moment augural al „pornirii plugului" [II: 24–27], petrecut la începutul primăverii, în cadrul nucleului sacru al celor „Patruzeci de sfinţi", poate fi citit ca un succedaneu practic al primului. Aici, Marian se opreşte cu atenţie asupra pregătirii uneltelor agricole, fără a trece cu vederea actele magice prin intermediul cărora sunt consacrate aceste unelte. Cele două ceremonii cu substrat agricol, cea de iarnă şi cea de primăvară, prin analogiile lor uimitoare, vor sublinia încă o dată puterea memoriei colective, care vine să refacă, prin practici asemănătoare, identitatea celor două timpuri ale începutului de an din substratul culturii noastre arhaice.

Merituos căutător al ordinii autentice a faptelor etnofolclorice, S.Fl. Marian nu se mulţumeşte cu simpla înşiruire a materialului cules din publicaţii sau de la informatorii direcţi. „Înrudirea" religioasă a Sfântului George cu Sfântul Dumitru – accentuată prin reţeaua apocrifelor –, precum şi valoarea acestora de repere ale calendarului popular, cu rolul de a marca, pentru mentalitatea populară, „capul primăverii" şi, respectiv, „sfârşitul toamnei", îl convinge pe etnograf să ofere

[29] Al. Dima, *Arta populară şi relaţiile ei*, capitolul *Credinţe*, Bucureşti, Editura Minerva, 1971, p. 246.

[30] Ovidiu Papadima, *O viziune românească a lumii. Studiu de folclor*, ediţia a 2-a, revizuită, cu o postfaţă de I. Oprişan, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., 1995, p. 30.

Scanned with OKEN Scanner

cititorului un subcapitol despre această relaționare, înaintea descrierii ritualurilor de „Sângiorgiu" [II: 254–255]. O altă „rudenie" spirituală din calendarul sfinților populari este cea între cele două divinități ale iernii, a căror relație ajută la citirea semnelor vremii: „dacă Sân-Nicoară a venit pe cal alb, atunci Sân-Ion va merge pe cal negru", cum aflăm în scrierea etnologului bucovinean, citat la rândul său de un însemnat cercetător al meteorologiei populare de la începutul secolului XX, Traian Gherman, în capitolul în care acesta adună practicile şi credințele de anticipare a „unui timp mai lung şi mai depărtat"[31].

Un rit solar, care asigură armonia muncilor agricole prin forța cuvântului magic şi înscenarea rituală este „Caloianul", plasat de etnolog în vecinătatea obiceiurilor pascale. El redă aici textele invocative, care păstrează întreaga vitalitate a credinței în controlul magic al vremii şi descrie simularea riturilor funebre care determină eficiența ceremonialului. Observăm că, în stadiul respectiv al cercetărilor, S.Fl. Marian întrevede în sursele sale atât ipostaza masculină, cât şi cea feminină a divinității care poate influența vremea („Muma ploii", „Păpăluga"), ambele variante din grupul de spirite ale naturii ce pot atenua eventualul dezechilibru al fenomenelor cosmice, prin acte de magie homeopatică ale comunității.

Sărbătorile la români devin, la nivelul discursului, sondări ale acomodării unor ideologii metafizice diferite, fiecare dintre acestea punându-şi de acord principiile de funcționare, terminologia, experiența seculară. Un rezultat evident al acestei simbioze este osmoza terminologică manifestată în epoca apariției volumelor lui Marian, când cercetătorii culturii populare utilizează sinonimic, cu aparentă dexteritate, un vocabular semiştiințific, în care „credință", „superstiție", „eres" conțin subtextual atitudinea observatorului față de elementele culturii populare, în „condițiunea ei ideală", la nivelul imaginarului. La începutul descrierii ritualurilor din seara Sfântului Vasile, autorul *Sărbătorilor* îşi avertizează lectorul în privința lungimii „şirului de credințe, prejudețe şi mistere ale acestei seri" şi a „ceremoniilor superstițioase" ale poporului [I: 5], înțelegând „trecerea din starea de latență în starea de realitate, corporalizarea culturală a discursului mental"[32].

Sintezele lui Simeon Florea Marian variază între luciditatea înaltă a recuperatorului, conştiința de „colecționar", cum îl numeşte I.C. Chițimia[33], şi timidele intrări în spiritul textului ale etnografului, care-şi face cunoscută părerea despre valabilitatea unor opinii, variante, contexte etnofolclorice[34]. Un interesant şi

---

[31] Traian Gherman, *Meteorologie populară. Observări, credințe şi obiceiuri*, Bucureşti, Editura Paideia, 2002, p. 56.

[32] Vasile Tudor Crețu, *Existența ca întemeiere. Perspectivă etnologică*, Timişoara, Editura Facla, 1988, p. 25.

[33] *Simeon Florea Marian – valorificator al creației populare*, în I.C. Chițimia, *Folcloriști şi folcloristica românească*, Bucureşti, Editura Academiei, 1968, p. 167.

[34] Vezi, de exemplu, discuția din subsol despre denumirile inacceptabile ale „Lăsatei secului".

Scanned with OKEN Scanner

amplu capitol despre rolurile, etimologiile şi riturile funebre legate de „Paştile Rocmanilor" îi prilejuieşte cercetătorului bucovinean un final grăitor pentru deontologia sa, afirmație care este de fapt o reacție în fața zelului, de multe ori greu de autentificat, al interpreților acestei importante credințe populare despre „Blajini": „Deci, neavând plăcere de a mai prelungi şi eu şirul presupunerilor acestora prin o nouă presupunere proprie, mă opresc aici, sperând că istoricii şi filologii noştri îşi vor da în scurt timp toată silința ca să studieze mai de aproape şi să descoasă cât mai degrabă: cine au fost rocmanii sau blajinii, despre care am vorbit eu în acest capitol, şi de la cine au adoptat românii cultul lor" [II: 245]. Cercetătorul are conştiința improbabilității sintezelor contemporane asupra subiectului şi renunță de bunăvoie la propriile intenții explicative, lăsând verdictul pe seama viitoarelor cercetări interdisciplinare.

De multe ori, factorii care duc la întregirea unui nucleu ritual sunt diseminați în cuprinsul lucrării; spiritul ordonator dă greş – în sensul repetițiilor lipsite de finalitate ştiințifică – în mod paradoxal tocmai din prea marea atenție acordată propriilor principii de aranjare a materiei. Evident că principiul primordial este cel cronologic, iar studiul lui Simeon Florea Marian ne apare ca o vastă descriere a „timpului eterogen, discontinuu"[35], aşa cum este el înțeles de către mentalitatea populară, ordonarea respectând recurențele unor seme rituale, bine marcată fiind repetarea acestora de-a lungul anului sacral, în virtutea caracterului de eternă variație a actelor şi credințelor rituale în jurul aceloraşi înțelesuri esențiale ale spiritualității populare. Atunci când îşi propune să refacă traseul actelor rituale din preajma Anului Nou, etnograful e dispus să opereze distincția între rituri, dacă acestea sunt performate în ajunul sau în dimineața momentului augural [I: 110].

Arnold Van Gennep, studiind sistematica riturilor de trecere, remarca întrepătrunderea între ritualurile de trecere propriu-zise şi practici rituale de protecție, de apărare, de purificare, de fecunditate, precum şi analogia între etapele vieții individuale şi reprezentările privind ciclicitatea fenomenelor naturale[36]. Un studiu în spiritul acestei analogii a fost realizat de Dumitru Pop, care aspiră să demonstreze împletirea „vârstelor omului" cu „vârstele anului"[37], argumentarea fiind realizată cu sprijinul monografiilor lui Simeon Florea Marian.

Anterioare studiilor dedicate sărbătorilor, monografiile din ciclul familial propun o cercetare în care primează împărțirea în secvențe rituale. Examinarea

[35] Ernest Bernea, *Cadre ale gândirii populare româneşti. Contribuții la reprezentarea spațiului, timpului şi cauzalității*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1985, p. 181.

[36] Arnold Van Gennep, *Riturile de trecere*, traducere de Lucia Berdan şi Nora Vasilescu, studiu introductiv de Nicolae Constantinescu, postfață de Lucia Berdan, Iaşi, Editura Polirom, 1996, p. 17.

[37] Dumitru Pop, *Între obiceiurile calendaristice şi cele legate de vârstele omului*, în „Studii şi comunicări", Asociația Folcloriştilor şi Etnografilor din Sibiu, 1982, p. 11–18.

Scanned with OKEN Scanner

relaţiilor dintre cele două tipuri de ordonare a materialului etnofolcloric – o ordonare mai omogenă în „trilogia vieţii" şi una plurisemiotică şi uneori alunecând în excesul secţionărilor semantice, în *Sărbători* – reliefează intersectarea acestor viziuni în planul de adâncime al culturii populare. Este cazul redării importantului corpus de idei şi practici legate de cultul strămoşilor; „Moşii" de pe întreg parcursul anului popular, sistematizaţi în capitolul cu acelaşi nume din *Înmormântarea la români*[38], rezultând un adevărat calendar al acestor rituri în cultura populară românească, vor fi descrişi iarăşi în volumele despre sărbători, descrierea lor fiind completată de alte rituri din registrul funebru („focurile morţilor", „slobozirea apei" ş.a.). În 1915, Elena Niculiţă-Voronca[39] va încerca asocieze concepţiile mitologizante ale savantului de şcoală latinistă, At.M. Marienescu – exprimate în *Cultul păgân şi cultul creştin*, din 1884 – şi credinţele populare pure, culese de Simeon Florea Marian[40]. Miza comparaţiei propuse de cercetătoare este demonstrarea existenţei în practicile din cultul morţilor a reminiscenţelor unor sărbători romane (*Rosalia*, *Lararia*, *Lemuralia*). De fapt, „aglomerarea sărbătorilor calendaristice care includ şi ceremonii funerare ne face să presupunem că acesta este un indiciu al acumulării lor în timp prin intermediul mai multor filiere"[41], afirmă Ion H. Ciubotaru, analizând acelaşi nucleu ritualic.

Timpul sărbătorii este „forţa dinamică, ce creează şi condiţionează formele comunitare de interrelaţionare"[42], fiind astfel un mod de echilibrare a relaţiilor umane. Marile spectacole populare, care marchează pragurile calendaristice şi intrarea în *kairotic* („timpul ieşirii din non-acţiune"[43]), implică valenţe catartice, conţinute de substraturile psihosociale ale unei morale a carnavalului, ca „religie care a precedat creştinismul"[44], după cum subliniază un cercetător al mitologiei medievale.

Chiar lipsite de o încadrare sintetică a tuturor aspectelor ceremoniale, descrierile sugestive de rituri comunitare compun o exegeză a sacrului, înţeles ca

---

[38] Simion Florea Marian, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, Bucureşti, Göbl, 1892, p. 380–395.

[39] *Sărbătorile Moşilor în Bucureşti. Studiu comparativ*, Bucureşti, 1915.

[40] S.Fl. Marian preia multe informaţii legate de cultul strămoşilor din capitolul *Moşii sau sacrificiul morţilor*, cuprins în lucrarea lui Simion Mangiuca, *Călindariu iulian, gregorian şi poporal român*, Oraviţa–Braşov, 1881, pe anul 1883, Biserica Albă, 1882, I, p. 135–143.

[41] Ion H. Ciubotaru, *Marea trecere. Repere etnologice în ceremonialul funebru din Moldova*, Bucureşti, Editura „Grai şi Suflet – Cultura Naţională", 1999, p. 180.

[42] Germina Comanici, *Cercul vieţii. Roluri şi performanţe în obiceiurile populare*, cuvânt înainte de Antoaneta Olteanu, Bucureşti, Editura Paideia, 2001, p. 40.

[43] Paul Drogeanu, *Practica fericirii*, Bucureşti, Editura Minerva, 1985, p. 167.

[44] Philippe Walter, *Mitologie creştină: sărbători, ritualuri şi mituri din Evul Mediu*, traducere de Rodica Dumitrescu şi Raluca Tulbure, Bucureşti, Editura Artemis, 2005, p. 11.

Scanned with OKEN Scanner

marcă identitară, şi realizează transgresarea spre acel paradoxal „anonimat personal" al ființei umane în cadrul sărbătorii grupului, despre care vorbea Vasile Băncilă într-un celebru articol referitor la „duhul sărbătorii"[45].

Unul dintre cele mai interesante obiceiuri din această categorie a carnavalescului popular este „strigarea peste sat", descrisă de etnograful bucovinean în primul volum al *Sărbătorilor*, în varianta bucovineană, sub denumirea „Refenelele", şi în cea întâlnită în peisajul etnografic al Transilvaniei şi Banatului, ca „Alimori", „Hodăițe" sau „Priveghi", aceste practici fiind generate, aşa cum observă şi autorul studiilor, de momentul de graniță „Lăsatul secului", „epilog al datinilor şi credințelor, a [sic!] petrecerilor şi a [sic!] veseliei din Câşlegiul de iarnă" [I: 202]. Practica apare şi în finalul „Păresimilor", cu aceeaşi finalitate purificatoare şi ludică, şi este numită acolo, într-o formă obiectivată, „strigarea peste sat", fiind identificată în Transilvania şi Muntenia; descrierile realizate de Simeon Florea Marian denunță urmarea „secularei căi de răzbatere a manifestărilor folclorice prin timp, adică ancorarea în actualitatea epocii prin păstrarea unui sens general moralizator"[46]. Deşi ritual specific satelor de munte, cerință explicată prin modalitatea specială de transmitere a vocii moralizatoare, „strigarea peste sat" va apărea şi în zone de şes, prin contaminare şi adaptare, dar cu păstrarea sensului general moralizator, fundamental pentru acest amplu rit de comunitate, căci „se poate spune că moravurile şi obiceiurile sunt un procedeu de adaptare a individului la manierele de a privi şi de a acționa ale colectivității"[47].

Ceremonialul cu nuanță moralizatoare, prezent la limita dintre perioada „de dulce" şi cea a postului, era orientat spre satirizarea tinerilor rămaşi necăsătoriți, căci tocmai acest interval era dedicat nunților, în satul tradițional. Acest substrat nupțial este reiterat în registru carnavalesc, în prima săptămână a Păresimilor, în cadrul obiceiului numit „Zilele nebunilor". În Banat, de unde este preluată informația de către etnolog, parodia nunții este explicită, aceste spectacole fiind numite „Nunta Cornilor" sau „Tocma Cornilor". În finalul capitolului despre acest obicei, S.Fl. Marian remarcă analogia dintre „Zilele nebunilor" şi „Cucii" dobrogeni, observați de T.T. Burada, descrierea fiind reluată în finalul volumului I al lui Marian, deoarece aceste două practici au în comun înscenarea parodică şi formele paroxistice de manifestare a purtătorilor de măşti. Tache Papahagi va identifica o sursă romanică a sărbătorii „Cucilor" din Muntenia, despre care se

[45] Vasile Băncilă, *Declinul sărbătorii*, articol din 1936, republicat în vol. *Duhul sărbătorii*, ediție îngrijită de Ileana Băncilă, Bucureşti, Editura Anastasia, 1996, p. 67–68.

[46] Gabriel Manolescu, *Un obicei străvechi: strigarea peste sat*, în vol. *Folclor literar*, Timişoara, 1967, p. 148.

[47] Arnold Van Gennep, *Manuel de folklore français contemporain*, tome premier, Paris, Éditions Auguste Picard, 1942, p. 108.

Scanned with OKEN Scanner

vorbeşte în *Sărbătorile la români*, relevând o asemănare cu „Stultorum festa" şi „Lupercalia" din spaţiul latin, pe baza practicii travestirilor care apare în folclorul daco-romanilor şi a aspectelor orgiastice ale acestor sărbători populare[48].

De aceste practici de trecere spre un alt ciclu temporal şi de intervenţie clară a colectivităţii în comportamentul membrilor, un „bilanţ social al Câşlegilor"[49], poate fi alăturat spectacolul „Bricelatului", care are în centru un fel de rege al carnavalului, un „crai"-judecător al moravurilor grupului şi desemnat în acest rol datorită meritului său de prim „plugar". Autorul recunoaşte faptul că ritualul moralizator performat în cadrul grupului de feciori este „un fel de strigare peste sat" [II: 200] şi citează observaţia importantă a lui Ion Pop-Reteganul, care vede „strigarea peste sat" ca o „variantă mai muiată a Bricelatului"[50].

Fapte de etnologie juridică, aşa cum le integrează Romulus Vulcănescu, „un fel de judecată obştească"[51], cele două obiceiuri prezente în descrierea lui S.Fl. Marian pot fi completate cu o mulţime de alte manifestări satirice, cu acelaşi efect de purificare prin expunerea defectelor sătenilor „greşiţi" de-a lungul perioadelor cu un mare grad de sacralitate. Practicile de expiere spirituală sunt completate, de obicei, de purificarea prin intermediul performării principiului „focului viu", şi anume prin flăcări, iluminaţii, fumigaţii, dar este prezentă şi o categorie largă de practici familiale („Spolocania", „Marţea vaselor"), cu aceeaşi finalitate purificatoare, pornind chiar de la interdicţiile alimentare, căci „poporul român e foarte scrupulos în privinţa ţinerii postului" [II: 227].

„Focul viu" este practica descrisă într-un capitol aparte din complexul ritualic al Sân-Giorgiului, unde se arată tehnica arhaică a obţinerii flăcărilor de către flăcăii satului, dar şi modul „curăţării păcurarilor şi turmelor" [II: 275], în ajunul marii sărbători de primăvară, care marchează şi debutul ciclului pastoral; acest foc este menţinut pe parcursul întregului an pastoral. Fumigaţiile au rol apotropaic, ferind turmele de oi de fermecătoare, lupi, strigoi sau casele oamenilor de jivine, insecte dăunătoare, prin aprinderea „focurelelor" de Alexii („Afumarea pometelor") [II: 49]. Însă, în afara funcţiilor de expiere şi apărare, focul aprins cu ocazia acestor sărbători de primăvară are rost de atragere a fertilităţii plantelor şi în special pentru a se asigura rodul pomilor; de exemplu, „Focul sfinţilor" este făcut „ ca să vie primăvara mai curând" [I: 23]. Ca şi în cazul focurilor de diverse forme, întâlnite în variantele „strigării peste sat", ce completează riturile de purificare morală, şi

[48] Tache Papahagi, *Mic dicţionar folkloric. Spicuiri folklorice şi etnografice comparate*, ediţie, note şi prefaţă de Valeriu Rusu, Bucureşti, Editura Minerva, 1979, p. 306, 313.

[49] Mihai Pop, *Câşlegile – un ciclu al obiceiurilor de iarnă*, în revista „Albina", 12 ian. 1966, p. 2.

[50] Ion Pop-Reteganul, *Bricelatul sau alegerea de Crai în ţară*, în „Revista ilustrată", Bistriţa, anul I, 1898, p. 73, apud Simeon Florea Marian, *Sărbătorile la români*, vol. II, p. 288 (notă).

[51] Romulus Vulcănescu, *Etnologie juridică*, Bucureşti, Editura Academiei, 1970, p. 194.

Scanned with OKEN Scanner

„focul viu" de primăvară prilejuieşte desfăşurări spectaculare de colectivitate, cum ar fi „Ardeasca", ceremonie care continuă slujba Bobotezei, mai ales că focul peste care sar şi în jurul căruia joacă tinerii comunităţii tradiţionale este aprins cu tăciunii de la sfinţitul apei de Iordan [I: 157]; descrierea ceremonialului, remarcat de Marian în spaţiul bucovinean, este preluată apoi în sinteza lui D.A. Vasiliu[52].

Autorul *Sărbătorilor* a fost interesat de compartimentul ludic-moralizator al spiritului popular şi a publicat, în 1893, un volum de *Satire poporane române*, din care Petru Caraman a extras exemple de „colinde ţigăneşti", în cadrul amplului său studiu despre fenomenul descolindatului[53]. S.Fl. Marian menţionează, atunci când descrie sorcovitul de Anul Nou, versurile parodice rostite de copii „văzând că aceia pe care i-au sorcovit ei nu prea sunt dispuşi sau nu se prea grăbesc a-i remunera pentru osteneala lor" [I: 121].

„Timpul folcloric" este unul suprasemnificat, valorificat la maxim din diverse ipostaze: ritualic, ludic, narativ, magic. O autentică pasiune a sărbătorii se relevă astfel ca o particularitatea centrală a spiritului popular. Această pasiune face obiectul celor trei volume ale *Sărbătorilor*; veleitatea sărbătorească se verifică în fiecare capitol al calendarului religios, depăşit de multe alte semne sacre ale temporalităţii şi cauzalităţii subiective, căci activitatea imaginară care învesteşte cu sens credinţele şi practicile ceremoniale „încifrează şi descifrează sensuri cu mult dincolo de experienţa obişnuită, creează şi vizionează o lume calitativ diferită de cea empirică"[54]. Înţelegerea derivă din descrierea vremurilor evocate, nu din explicaţiile savante ale antologatorului acestor semne. Simeon Florea Marian face o morfologie a culturii populare, prin care lumea descrisă se pune la dispoziţia etnologilor-cititori, care-i pot da viaţă ocazională. Luarea în stăpânire a timpului cere cunoaşterea codului obiceiurilor, implicat în universul autotelic dezvăluit de către etnograful bucovinean, căci „studierea obiceiurilor presupune un limbaj conotativ, adică indirect, plurivoc, cifrat, original, transmiţând ceva dincolo de sine"[55].

Astfel, cele trei volume din *Sărbătorile la români* înglobează un studiu lexico-semantic al mărcilor stilistice ale acestui limbaj aparte. Uneori, deturnări semantice spectaculoase conduc imaginaţia populară spre niveluri cognitive variate şi spre rituri derivate din acestea, căci „naivele creaţiuni ale omului din popor sunt

[52] D.A. Vasiliu, *Focul viu – în datinile poporului român în legătură cu ale altor popoare. Studii de folklor*, Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1943, p. 58.

[53] Petru Caraman, *Descolindatul în Orientul şi sud-estul Europei. Studiu de folclor comparat*, ediţie îngrijită şi postfaţă de Ion H. Ciubotaru, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 1997, p. 56–57.

[54] Traian Herseni, *Literatură şi civilizaţie. Încercare de antropologie literară*, Bucureşti, Editura Univers, 1976, p. 203.

[55] Vasile Golban, *Estetica ceremonialului social în obiceiuri*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, p. 50.

Scanned with OKEN Scanner

intuiţiuni, iar nu combinaţiuni măiestrite"[56], cum observa Lazăr Şăineanu în aceeaşi epocă în care Simeon Florea Marian îşi alcătuia monografiile. De exemplu, în capitolul despre momentul din calendarul popular numit „miezul păresii", cercetătorul urmăreşte evoluţia etimologică a termenului care denumeşte intervalul Postului Mare, pornind de la forma latină *quadragesima* şi până la formele populare „Paresimi", „Păresi", „Păreţi". Ultimul fonetism, rezultat din circulaţia vocabulei în mediul popular, determină interdicţii şi credinţe magice, pornite de la omofonul acesteia, în varianta dialectală. Acelaşi mecanism creator se manifestă în interdicţia cultivării plantelor în intervalul sărbătorii Floriilor – conform credinţei că acestea nu vor da rod, ci doar flori [II: 70] – sau în polisemantismul „tocării" de Înviere – vestirea evenimentului religios, mersul morţilor în rai în această perioadă, îndepărtarea fenomenelor astronomice defavorabile şi credinţa femeilor că astfel va fi influenţată creşterea cânepii, inului [II: 197] –, precum şi în diferitele accepţiuni pe care le ia „botezul", dincolo de înţelegerea strict religioasă, prin analogie performându-se un botez al animalelor şi obiectelor casnice, precum şi al gerului, datorită apariţiei primelor semne ale timpului călduros [I: 162–163].

Încercările etnolingvistice ale preotului-cărturar relevă de fiecare dată tendinţele exhaustive de a explica originalitatea gândirii tradiţionale. Listele diverselor variante ale cuvintelor ce denumesc practici, obiecte sau personaje mitologice urmăresc varietatea şi unitatea producţiilor lingvistice în cât mai multe zone etnografice: cum sunt numiţi „în limba poporului" cei patruzeci de mucenici, variantele „terminului tehnic poporal pentru producerea ouălor roşii", menţionarea registrelor semantice şi rituale ale „împrouratului" de Sfântul Gheorghe („parte a zilei", „ajunul Sf. Gheorghe", vb. „rourare, udare", „stropitoare" ş.a.) [II: 307].

Timpul calitativ, înţeles de mentalitatea populară din perspectivă polarizată (timp benefic şi timp malefic) este un timp eminamente activ, căci în jurul acestor poli gravitează acţiunile umane de eficientizare a planului empiric, psihic şi social. Există în calendarul popular multe intervale nefaste („zile ţinute"), în care patronajul unei simbol magic sau mitic determină anularea unor activităţi („Joia nepomenită", „Lunea curată", „Vinerea seacă" etc.).

Studiile lui S.Fl. Marian păstrează, în ciuda acuzelor de exagerare a obiectivităţii şi rigorii ordonatorului datelor oferite de informatori şi de lucrările etnografice ale epocii, poziţia pioneratului ştiinţific şi de aceea ele rămân reperul necesar al etnografilor care îl urmează şi care îl dau ca sursă de prim rang, fie în ceea ce priveşte metodele adoptate, fie prin decuparea informaţiilor adunate de el. Criticile şi corectările care i se aduc sunt, în genere, variate raportări ale comentatorilor la monumentala sa arhivă.

---

[56] Lazăr Şăineanu, *Studii folklorice. Cercetări în domeniul literaturei populare*, Bucureşti, Socec, 1896, p. 43.

Scanned with OKEN Scanner

Tudor Pamfile a fost continuatorul de seamă al tipului de cercetare etnografică consacrat de preotul-cărturar, cel care „preia clasificarea confesională a sărbătorilor de la Simeon Florea Marian”[57], în cele trei volume ale sale[58]. În epoca în care viitorul autor al *Crăciunului* era îndemnat să trimită informații pentru completarea arhivei *Sărbătorilor*, Pamfile îi cere mentorului Marian lămurirea „grelei împărțiri ori clasificări a materialurilor folcloristice”[59].

Monografia sărbătorilor muscelene, alcătuită de C. Rădulescu-Codin şi D. Mihalache în 1909, urmează implicit modelul lui Marian, cu restrângerea descrierii etnografice la zona natală şi o accentuată diviziune a straturilor simbolice. O altă diferență, mărturisită de altfel de autori în finalul lucrării, este evitarea menționării modalităților de citire a semnelor vremii, precum şi „obiceiurile şi credințele poporului în meşteşugul de a opri ploile, grindinile, zăpezile”[60]. Într-o altă monografie zonală, cea a Țării Moților, semnată de Teofil Frâncu şi George Candrea şi anterioară studiilor despre sărbători ale preotului-cărturar, capitolul *Calendarul munteanului* oferă informații de etnoastronomie şi meteorologie şi menționează practica arhaicului „calendar de ceapă”. Secțiunea dedicată descrierii ritualurilor motivate de timpul folcloric este intitulată *Datine* şi începe tot cu „seara de Săn-Văsii”, deşi păstrarea denominației religioase a nucleelor ritual-ceremoniale este depăşită în textul descrierilor de prevalența clară a practicilor tradiției populare[61].

Modul în care S.Fl. Marian a căutat să împace diversele forme de manifestare ale calendarului popular, creionând un sistem eterogen şi nu infailibil, a făcut carieră în lumea etnografică, fiind luat drept model de alți descriptori ai temporalității folclorice. Critica sistemului ales pentru structurarea materialului *Sărbătorilor* debutează chiar din epoca intrării în circulație a volumelor lui Marian; raportorul I.G. Sbierea crede că „scrierea întreagă ar fi mai «sistematică», atunci când ar începe cu Crăciunul, iar nu cu Anul Nou”, iar despre titlul special *Cârnilegile*, coregionalul lui S.Fl. Marian afirmă că: „nu-mi pare deplin exact, fiindcă câşlegile de iarnă nu încep cu Anul Nou, ci cu Crăciunul, cu vechea sărbătoare de la solstițiul de iarnă, cu Saturnaliile romane”[62]. Într-adevăr, autorul

---

[57] *Primii etnografi-folclorişti*, în Romulus Vulcănescu, *Etnologia*, Bucureşti, Editura Academiei, 1975, p. 35.

[58] *Sărbătorile de vară* (1911), *Sărbătorile de toamnă şi Postul Crăciunului* (1914) şi *Crăciunul* (1914).

[59] Scrisoare de la Tudor Pamfile, din 16.06.1904, Bucureşti, în vol. *Simion Florea Marian şi corespondenții săi*, ediție îngrijită de Eugen Dimitriu şi Petre Froicu, cuvânt înainte de Iordan Datcu, Bucureşti, Editura Minerva, 1991, p. 259.

[60] C. Rădulescu-Codin, D. Mihalache, *Sărbătorile poporului cu obiceiurile, credințele şi unele tradiții legate de ele. Culegere din părțile Muscelului*, Bucureşti, 1909, p. 115.

[61] Teofil Frâncu, George Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moții). Scriere etnografică*, Bucureşti, 1888, p. 120–146.

[62] „Raportul d-lui I. G. Sbierea despre scrierea *Sărbătorile la români*, vol. I, *Cârnilegile*, de S.Fl. Marian”, în „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XX, 1897–1898, *Partea*

Scanned with OKEN Scanner

operează o delimitare forţată în intervalul bine definit, din punct de vedere mitologic şi ritual, al celor „douăsprezece zile". În opera de completare a intervalului calendaristic neacoperit de maestrul său, Tudor Pamfile reia informaţii despre obiceiurile din acest nucleu ritualic, în virtutea continuităţii dintre capitolul despre Anul Nou, din primul volum al *Sărbătorilor la români* şi studiul său consacrat exclusiv Crăciunului, din 1914. Această relaţie între practicile augurale ale Crăciunului şi cele performate în preajma Anului Nou este avantajată de însăşi circulaţia riturilor de la o sărbătoare la alta, a căror analogie îşi află resursele pe teritoriul atât de unitar al mentalităţii populare. Astfel, în capitolul dedicat colindatului, T. Pamfile încearcă să ofere o privire sintetică asupra practicii, citând în final din monografia antecesorului său: „Colindele se zic în seara de Ajunul Crăciunului – care este adevărata seară mare a colindelor. Prin unele părţi se umblă cu colindul şi în seara Sfântului Vasile, dar aceasta o fac mai ales copii mici. Cei mari umblă în această seară cu uratul sau pluguşorul"[63].

Mihai Pop observa faptul că folcloriştii noştri au preluat modelul ciclic, consacrat de cărturarul începutului de secol XX, şi au acordat o atenţie deosebită momentelor cruciale ale acestor cicluri; etnologul subliniază că această structură „se justifică numai parţial, fiind redusă prin caracterul polisemic al fiecărui obicei ca semn"[64].

Variantele contemporane de consemnare a timpului folcloric preiau filonul, atât de bine fundamentat din punct de vedere paradigmatic, al *Sărbătorilor*. Cercetătorul culturii populare nu are cum să evite preluarea exemplelor din bogatul izvor al obiceiurilor şi credinţelor, aranjate în jurul centrilor unui sărbătoresc eterogen şi dinamic. Antoaneta Olteanu, autoarea unei sistematici a „calendarelor populare", ce-şi propune să epuizeze şi să ordoneze corpusul informaţiilor despre timpul ritual, îşi mărturiseşte, în prefaţa acestui adevărat ghid practic, afilierea la tipul de înţelegere consacrat de „articolul programatic" al lui S.Fl. Marian, din 1877, în care preotul-cărturar subliniază esenţialitatea gândirii populare în privinţa timpului, căci „românul ţăran e el singur astronom şi calendarist"[65]. Astfel, cercetătoarea înţelege calendarul popular ca un „sistem de gândire în jurul căruia se aşază întreaga arhitectură a mentalului tradiţional"[66] şi nu doar ca un sistem de semne despre timp şi limitele sale. Ion Ghinoiu realizează o „taxonomie a

administrativă şi dezbaterile, 1898, p. 156–157, apud Mircea Fotea, *Simeon Florea Marian, folclorist şi etnograf*, Bucureşti, Editura Minerva, 1987, p. 150.

[63] Tudor Pamfile, *Crăciunul*, în vol. *Sărbătorile la români*, ed. cit., p. 290.

[64] Mihai Pop, *Obiceiuri tradiţionale româneşti*, Bucureşti, Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice, 1976, p. 32.

[65] Simeon Florea Marian, *Calendarul poporal. Credinţe, datine şi moravuri romane*, în „Familia", an XIII, nr. 41, 1877, p. 481–482.

[66] Antoaneta Olteanu, *Calendarele poporului român*, Bucureşti, Editura Paideia, 2001, p. 7.

Scanned with OKEN Scanner

obiceiurilor"[67] în funcție de ciclurile calendaristice, în aceeași formulă ușor utilizabilă, a dicționarului.

Aceste ghiduri sau descrieri ale timpului folcloric mărturisesc, prin faptul întoarcerii la rădăcinile stabilite de „harnicul părinte Marian" – cum îl numește undeva, în *Superstițiile* sale, Gh. Ciauşanu –, vitalitatea lumii cuprinse în monografiile sale, viața „etern reîntoarsă" a cercetării culturii populare. După mai mult de un secol de la naşterea *Sărbătorilor*, spiritul autorului pare să vegheze, în vremea înnoirilor extensive şi a axiologiilor secunde, gradul exigenței apropierilor de universul tradițional românesc, reconfirmând mereu nevoia temeliilor sigure.

Vorbind despre „cărțile pascale", Mircea Eliade arăta necesitatea restabilirii funcției magice a lecturii, „de a stabili un contact între om şi cosmos, de a aminti memoriei scurte şi limitate a omului o vastă experiență colectivă, de a lumina Riturile"[68]. Opera lui Simeon Florea Marian, parte a bibliotecii noastre esențiale, este un ghid de învățare a ritmurilor şi anotimpurilor, un calendar interiorizat al ființei spirituale româneşti.

SIMEON FLOREA MARIAN ET LA RECHERCHE DES FÊTES TRADITIONNELLES

RÉSUMÉ

L'étude analyse les diverses contributions de l'ethno-folcloriste S. Fl. Marian dans le domaine d'une herméneutique *sui generis* de la religion populaire. La spiritualité traditionnelle se manifeste, selon les considérations présentes dans les trois tomes des *Fêtes chez les Roumaines*, publiés à la fin du XIXème siècle, dans le cadre d'un système homogène transmis à travers les siècles par le calendrier populaire, rédigé selon plusieurs critères : chronologique, dogmatique et magique. C'est ainsi que l'ethnographe identifie les parties cachées de la « pensée concrète » (Claude Lévi-Strauss) appartenant à la collectivité rurale. En conclusion, l'ethnologue établit un nouveau type de recherche qui deviendra un point de repère et un modèle dans l'ethnologie roumaine.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iaşi, str. Codrescu, nr. 2

[67] Ion Ghinoiu, *Obiceiuri populare de peste an.* Dicționar, Bucureşti, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. XII.

[68] Mircea Eliade, *Fragmentarium*, Deva, 1990, p. 95.

Scanned with OKEN Scanner

LEXIC ŞI TOPONIMIE DIN MOLDOVA

MIRCEA CIUBOTARU

Podul Alb, Podul Roş şi Podul Verde

Acestea sunt trei repere toponimice înregistrate în ancheta dialectală[1] şi cea toponimică în oraşul Negreşti (jud. Vaslui)[2]. În general, denumirile podurilor sunt sintagme cuprinzând determinări adjectivale (*înalt*, *lung*, *mare*, *vechi* etc.), substantivale (*de fier*, *de piatră*), personale (*Podul Doamnei*, *Podul Hagiului*, *Podul Leloaiei*, *Podul Lungului*, *Podul Turcului* şi altele) sau toponimice (*Podul Coşnei*, *Podul Jijiei* etc.). Multe dintre acestea au devenit nume de localităţi (sate şi oraşe). În marile oraşe vechi (Iaşi, Bucureşti), ulițele podite cu scânduri groase erau numite în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea tot *poduri* (*Podul Domnesc*, *Podul Hagioaei*, *Podul Vechi*, în Iaşi, *Podul Mogoşoaiei*, în Bucureşti), iar cei însărcinaţi cu întreţinerea lor erau podarii. Ne reţine atenţia aici motivaţia numelor acelor poduri de peste pâraie, în sintagme cu determinanţi nume de culori.

În Iaşi, un pod de peste Bahlui era (şi este încă, deşi mutat pe un curs nou al râului) numit *Podul Roş*[3], iar un fost sat, înglobat în satul Vladnicul, comuna Părincea, din judeţul Bacău, s-a numit de asemenea *Podul Roşu* (1871–1968). Un magistrat ieşean din perioada interbelică încerca explicaţia denumirii *Podul Roş*, presupunând că aceasta s-ar datora faptului că pe ulița care cobora de la Curtea Domnească spre Bahlui (strada Palat de astăzi) erau încă din secolul al XVIII-lea

---

[1] *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova şi Bucovina*, volum introductiv, *Date despre localităţi şi informatori*, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuţă, Adrian Turculeţ, Bucureşti, 1987, p. 283. Aici este menţionat doar *Podul Roş*.

[2] Podul Roş a fost un pod peste râul Bârlad, pe şoseaua spre staţia CFR Negreşti, înlocuit recent de un pod nou, alăturat. În apropiere, se varsă în râu un pârâiaş care desparte fostul târg de satul Negreşti, pârâul *Sudol* (denumire veche) sau *Gârla de la Podul Roş* (perifrază înregistrată în ancheta dialectală). Podul Alb şi Podul Verde au rămas neidentificate, deşi numele nu sunt foarte vechi.

[3] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, VII, Iaşi, 2005, editate de Ioan Caproşu, nr. 293, p. 392 (23 iunie 1777). Podul Roş a polarizat apoi numele unei mahalale (Mahalaua Podului Roş), adesea menţionată în documente istorice, cf. *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, partea 1, p. 579 (s.v. *Iaşii*).

Scanned with OKEN Scanner

casele prostituatelor, identificate prin perdelele roşii de la ferestre[4]. Intuiam că explicaţia este eronată, dar acum avem dovada certă că asemenea denumiri nu sunt metaforice, ci sunt motivate chiar de culorile menţionate (de regulă, roşu şi verde). Un dosar cuprinzând *Acta banilor cheltuiţi pentru zugrăvitul parmaclâcurilor de pe la poduri pe drumul oştenesc*[5] [de la Sculeni la Focşani, parcurs de armatele ruseşti, în timpul războiului ruso-turc şi apoi al ocupaţiei principatelor române din anii 1828–1834] este decisiv pentru înţelegerea motivaţiei acestor hodonime, explicită până de curând în cazul Podului Roşu de la Negreşti: balustradele metalice ale podului erau vopsite în roşu.

Tot în Iaşi, la marginea târgului, fusese în secolul al XVIII-lea un Pod Verde, probabil peste un pârâiaş care îşi avea izvorul în imediata apropiere a Bibliotecii Centrale Universitare „M. Eminescu" din prezent şi curgea spre Râpa Galbenă[6]. Denumirea *Podul Verde* se va transfera asupra porţiunii de pe traseul drumului mare al Botoşanilor (ulterior strada Carol şi apoi Bulevardul 23 August, Bulevardul Copou, azi Bulevardul Carol I), desigur începând de la fostul Pod Verde şi cel puţin până la intersecţia cu Drumul Sării (străzile Garabet Ibrăileanu şi Vasile Pogor din prezent), porţiune podită în anul 1801[7]. Mai târziu, vechiul sistem al

[4] Vasile Panopol, *Pe ulițele Iașului*, ediție de Mihai Sorin Rădulescu, Bucureşti, Editura ALL, [2000], p. 27.

[5] Arhivele Naţionale Iaşi, *Vistieria Moldovei*, dos. 657/1832.

[6] Ibidem, *Documente*, 793/21 (*Harta locului Sfântului Nicolaiu şi a megieşilor cu care bisărica au avut pricină*, din 1807 iunie 20). În 1807, pârâul înainta până în marginea Uliţei Păcurariului, unde nu mai exista podul verde. Ulterior, albia pârâului a fost umplută cu pământ, până la Râpa Galbenă. În această zonă, se adunau pâraiele de pe Dealul Copoului şi nu este exclus ca podul să fi fost distrus de ploile torenţiale din anul 1804, cf. „Ioan Neculce", anul I, fasc. II, 1921, p. 27.

[7] La 12 iunie 1801, Alexandru Ipsilant voievod dăruia vel-logofătului Iordache Cantacuzino o bucăţică de loc domnesc din Muntenimea de Sus, loc ce fusese pe traseul Drumului Aparilor, atunci închis ca netrebuitor. Locul, care apare pe harta din 20 iunie 1807 mai sus menţionată, avea capătul de răsărit „la podul ce s-au făcut acum pe Drumul Botoşanilor": Th. Codrescu, *Uricariul*, X, Iaşi, 1888, p. 88. Cf. şi Dan Bădărău şi Ioan Caproşu, *Iaşii vechilor zidiri până la 1821*, ediţia a II-a, revăzută, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2007, p. 280. Este evident faptul că nu la acest pod se referă trei documente din 1826, publicate de T. Pamfile sub titlul *A doua podire a Uliții Copoului din Iași, în vara anului 1826*, din „Miron Costin", anul II, nr. 1, 1916, p. 8–12, cum crede Ion Mitican în lucrarea *Urcând Copoul cu gândul la Podul Verde*, ETP Tehnopress, Iaşi, f.a. [2006], p. 18. Din litigiul mahalagiilor din Muntenimea de Mijloc cu domnița Zoe Ghica, pentru îndreptarea şi lărgirea podului făcut mai înainte de aceştia pe drumul cel mare al Copoului, drum strâmtat de domniță, care îşi lărgise cu mai mult de doi stânjeni ograda sa (unde se află astăzi şi corpul vechi al Liceului „Mihai Eminescu"), precum şi din menţionarea locurilor boierilor Veisa şi a uliţei ce ducea spre biserica Bunei Vestiri rezultă limpede faptul că porţiunea podită de pe drumul Copoului era capătul de jos al străzii actuale Nicolae Bălcescu. Confuzia se datorează împrejurării că în veacurile al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului următor toate ieşirile din Târgul de Sus spre nordul Iaşilor erau drumuri ale Copoului (zona platoului de deasupra celor trei Muntenimi) şi ale Botoşanilor, inclusiv străzile de

Scanned with OKEN Scanner

podirii străzilor fiind depăşit, a început pavarea ulițelor din Iaşi cu pavele de piatră şi apoi cu pavele de lemn hexagonale[8]. În toamna anului 1833, s-a proiectat şoseluirea drumului Botoşanilor de la rohatca Copoului (situată la colțul de nord-est al parcului Copou de astăzi) şi „până în margine târgului, undi au fost Podul Verdi, şi până acolo undi uliţa să găseşte pardositǎ cu piatră”[9]. Este clar, aşadar, că la acea dată fusese pavată cu piatră fosta Uliță Sârbească (azi strada Lăpuşneanul), de la hanul lui Petrea Bacalu (de lângă fosta Academie Mihăileană) şi până la începutul Drumului Păcurarilor, unde va fi fost Podul Verde, la marginea târgului, iar de acolo, în sus, Drumul Copoului era podit. Interesele unor mari boieri (Sturza, Ghica, Cantacuzino, Balş, Catargiu), care aveau deja case mari pe Uliţa Podului Verde în primele decenii ale secolului al XIX-lea[10], explică faptul că după 1833 partea de uliță podită cu scânduri a fost pardosită cu piatră de la fostul Pod Verde şi până la casa vistiernicului Gheorghe Ghica (aflată pe locul aripei de nord a Universității „Alexandru Ioan Cuza”) şi doar şoseluită de acolo şi până la rohatca Copoului[11]. După dispariția podelei de pe uliță, denumirea *Podul Verde* nu a mai dăinuit, mai ales pentru că acest traseu era deja considerat în 1832 ca fiind un segment al Uliței Mari, care se întindea de la curtea domnească şi până la bariera Copoului[12]. O altă explicație a acestui hodonim nu poate fi admisă[13].

---

astăzi Sărăria, Sf. Atanasie, Mihail Kogălniceanu şi Lascăr Catargi, nu numai bulevardul numit *Copou* după 1990. În acest sens, sunt grăitoare actele publicate de Ioan Caproşu, în *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, VI, 2004, p. 306–307, nr. 357 (2 aprilie 1761), p. 354, nr. 384 (13 iulie 1761), p. 402, nr. 443 (20 mai 1762), p. 463, nr. 527 (12 august 1763); *ibidem*, VII, 2005, p. 531, nr. 398 (18 aprilie 1779), p. 551, nr. 421 (24 august 1779), p. 557, nr. 425 (5 septembrie 1779), p. 623, nr. 475 (1 iunie 1780); *ibidem*, VIII, 2006, 45–46, nr. 29 (5 iunie 1781), p. 413–414, nr. 326 (24 noiembrie 1785).

[8] Maşina de făcut pavele din butuci groşi a fost instalată în anul 1849 în Mahalaua Sărăriei: Arhivele Naționale Iaşi, *Secretariatul de Stat al Moldovei*, dos. 1649, vol. I/1847–1857, f. 132^{r}.

[9] Arhivele Naționale Iaşi, *Isprăvnicia ținutului Vaslui*, tr. 726, op. 813, dos. 128, f. 5^{r}. Simpla pietruire a ulițelor a produs un mare disconfort îndeosebi călătorilor cu trăsuri, fapt consemnat în mărturii ale epocii, încât a fost necesară pardosirea cu pavele de piatră. Pe Uliţa Mare din Iaşi, operațiunea era proiectată pentru vara anului 1837 şi avea în vedere traseul de la biserica Sf. Andrei, de pe Podul Lung, şi până în şoseaua Păcurarului, din sus de casa Cremenalului, adică până la începutul Uliței Podului Verde: Arhivele Naționale Iaşi, *Secretariatul de Stat al Moldovei*, dos. 337/1835–1842, f. 26^{r-v}.

[10] Dan Bădărău şi Ioan Caproşu, *op. cit.*, p. 321–325.

[11] Aceasta era situația Uliței Podului Verde în anul 1844, cf. N. A. Bogdan, *Oraşul Iaşi*, ediția a 2-a, Iaşi, 1914, p. 87.

[12] Arhivele Naționale Iaşi, *Secretariatul de Stat al Moldovei*, dos. 131/1832–1835, f. 30^{r}.

[13] Ion Mitican, *op. cit.*, p. 17, crede că determinantul *verde* ar fi fost motivat de faptul că Drumul Copoului era mărginit de vii şi de livezi şi „mijlocit – se zicea” [adică denumirea aceasta ar fi fost justificată] şi de culoarea verde a rohătcii (barierei) de la capătul său de sus, toate aceste afirmații fiind, evident, simple presupuneri, fără nici o bază documentară şi o logică a denominației toponimice.

Scanned with OKEN Scanner

Târgul Cucului

Un loc din perimetrul vechiului Târgul Făinii din Iaşi a început să fie numit, de pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea[14], *Târgul Cucului*. Sinonimia, parţială[15], din enunţul „Târgul Făinii, ce-i zic acum Târgul Cucului" (1816 octombrie 24)[16] dovedeşte crearea relativ recentă a acestui al doilea nume. Explicaţia denumirii nu este facilă, căci o naivă presupunere despre cucii care cântau prin copacii ce mărgineau odinioară oraşul, înregistrată cu tot atâta credulitate gazetărească[17], nu este decât o tipică etimologie populară. Nu poate fi admisă nici motivaţia imaginată de Ion Popescu-Sireteanu, care considera că Târgul Cucului ar fi „locul de târg care a aparţinut unui proprietar numit *Cucu*"[18] – idee regăsită şi la C. Cihodaru, care vedea o relaţie între prezenţa la Iaşi a unei Ilinca Cuculeasa (30 octombrie 1783), văduva negustorului braşovan Vasile Cucu, şi Târgul Cucului[19] –, pentru că nici un târg nu putea exista în vechile oraşe pe o proprietate privată, ci numai pe loc gospod, fapt determinat de obligativitatea plăţii taxelor (mortasipia) ce asigurau venitul domniei (sau al Mitropoliei, în Bucureşti).

---

[14] Toponimul nu apare în bogata colecţie *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. I–X, editată de Ioan Caproşu, care cuprinde documente dintre anii 1408 şi 1800.

[15] Cele două denumiri, cea dintâi fiind mult mai veche, au fost active în prima jumătate a secolului al XIX-lea într-o utilizare sinonimică probabil rară. *Târgul Făinii Vechi sau Târgul Cucului* mai apare doar în 1847, cf. *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, partea 1, p. 574 (s.v. *Iaşii*).

[16] Biblioteca Academiei Române, *Creşterea colecţiunilor în anul 1909*, Bucureşti, 1909, p. 206.

[17] Explicaţia a fost oferită de inginera Sanda Toma ziaristului Iustin Heisu, pentru „Evenimentul" (Iaşi), 8 aprilie 2000, p. 9. O regăsim şi la Ion Mitican, în lucrarea *Din Târgu Cucului în Piaţa Unirii. Itinerar sentimental*, Iaşi, ETP Tehnopress, [2003], p. 8: „Cândva, prin părţile acestea fusese marginea de răsărit a Ieşilor şi o rarişte de huci răpoasă – ori poate un rediu (pădure tânără) prin care zburau păsărelile şi-şi strigau arar numele cucii, până ce Alexandru Lăpuşneanu a adus pe coasta Bahluiului reşedinţa de la Suceava (1564)...". Ne aflăm în deplină imaginaţie... sentimentală, dublată de „probe" documentare invocate fără simţ critic, fiindcă un Rădiul Cucului, cu o vie deasupra sa, atestat la 20 ianuarie 1741 (*Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, V, Iaşi, 2001, editate de Ioan Caproşu, nr. 6, p. 4) şi presupus de Ion Mitican că ar fi fost odinioară la marginea târgului, se afla în hotarul siliştelor Costuleni şi Căueşti (*Catalogul documentelor moldoveneşti din Direcţia Arhivelor Centrale*, V, Bucureşti, 1974, nr. 757, datat 11 iunie 1708). Nici strada Pădure din imediata vecinătate a Târgului Cucului nu „aminteşte după tradiţie [?] drumul croit printre pripoare spre vechiul codru păstrat multă vreme... în jurul târgului", ci conservă un nume de persoană, atestat în Iaşi începând din secolul al XVII-lea (Pădure, meşter tipograf), cf. *Istoria oraşului Iaşi*, redactori responsabili Constantin Cihodaru şi Gheorghe Platon, I, Iaşi, Editura Junimea, 1980, p. 282.

[18] *Vechi nume româneşti* (*Memoria limbii române*, IV), Iaşi, 2003, p. 172.

[19] *Istoria oraşului Iaşi*, p. 399.

Scanned with OKEN Scanner

Existența altor locuri cu aceeaşi denumire, în Bucureşti[20], în Vaslui[21], precum şi fostul sat Târgul Cucului, înglobat în satul Dumbrăveni, din comuna omonimă, județul Vrancea, ne obligă să admitem o circulație generală a sintagmei, înregistrată de Iordache Golescu[22], şi să-i căutăm un sens metaforic, adecvat desemnării unor târguri (locuri de schimb comercial). Legendele şi credințele populare despre cuc, pasăre sfântă, prevestitoare a primăverii şi a sorții, invocată în poezia de dragoste, dar şi simbol al nestatorniciei şi singurătății[23], precum şi expresiile *lapte de cuc* şi *a umbla de flori de cuc* nu sugerează vreo motivare a toponimului[24]. Dar sintagma *vama cucului*, care în argoul contrabandiştilor desemna locurile ascunse de trecere peste graniță sau pe lângă orice loc unde se plătea o vamă (fiindcă despre cuc se crede că îşi depune ouăle în cuib străin, fără vreo „răsplată"), pare a fi în relație cu *târgul cucului*, denumire metaforică pentru un loc în care, din cauza îmbulzelii, ca într-un târg cu de toate, inclusiv de vechituri[25], precum într-un talcioc, aşa cum a fost Târgul Cucului din Iaşi până prin anul 1965, micii şi numeroşii vânzători, în majoritate evrei, puteau evita plata taxelor (vama) de târg, practicând un comerț la limita legalității[26].

Vlaştină

Iorgu Iordan nota că a auzit adesea, între cele două războaie, cuvântul *vlaştină* la Buzău, mai ales în contextul *Cutare îşi face vlaştină mai mult la noi*, de

[20] V.A. Urechia, *Istoria românilor*, VII, Bucureşti, 1894, p. 547 (anul 1798), A. Papiu Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, II, Bucureşti, 1863, p. 342 (anul 1809); V.A. Urechia, *op. cit.*, X, Bucureşti, 1900, p. 953 (anul 1813), 955 (anul 1814). G.I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, 1899, p. 462, 581, menționează Târgul Cucului alături de alte trei târguri, unde se vindeau şi mărfuri de braşovenie, dar nu-l localizează în hotarul oraşului. Alexandru Predescu, în *Dâmboviță, apă dulce*, Bucureşti, Editura Albatros, 1970, p. 111, îl indică pe lângă biserica Sf. Gheorghe cel Nou, pe malul unui lac, format pe fostul pârâu Bucureştioara, cu „sălcii pletoase şi hățiş de luncă, de unde în fiecare primăvară bucureştenii ascultau cântecul cucului. Fiind loc umbros şi cu apă pentru adăpatul vitelor de povară, curând s-a născut aici un târg căruia oamenii i-au zis Târgul Cucului". În această reconstrucție, fantezia este debordantă, iar emulii ieşeni au avut ceva de învățat de la maestrul bucureştean.

[21] Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Colecția dr. Constantin I. Istrati (1429–1945). Inventar arhivistic*, Bucureşti, 1988, nr. 2066 (1865 august 9).

[22] *Pilde, povățuiri i cuvinte adevărate şi poveşti*, din *Scrieri alese*, ediție şi comentarii de Mihai Moraru, Bucureşti, Cartea Românească, 1990, p. 255, unde găsim zicala „Dooă muieri şî o gâscă face Târgul Cucului", referitoare desigur la târgul foarte aglomerat din Bucureşti, zicală pe care culegătorul a glosat-o astfel: „Arată gălăgia şi zgomotul ce fac muierile când vorbesc, fie cât dă puține".

[23] S. Fl. Marian, *Ornitologia poporană română*, I, Cernăuți, 1883, p. 1–49.

[24] Ion Mitican, în *Din Târgu Cucului...*, p. 13, a menționat şi aceste expresii, presupunând o posibilă legătură a lor cu toponimul în discuție.

[25] N.A. Bogdan, *op. cit.*, p. 84.

[26] Sintagma *vama cucului* este invocată şi de Ion Mitican, *op. cit.*, p. 13, care îşi imaginează că unii evrei viețuitori în Târgul Cucului veniseră în Moldova prin Vama Cucului [?], fapt ce ar putea explica apariția primului toponim.

Scanned with OKEN Scanner

unde deduce sensul „a-şi petrece timpul”[27]. DLR, t. XIII, partea a 3-a, preia ca atare aceste informaţii şi declară etimologia ca necunoscută.

Cu aceste sumare date şi cu o singură sursă, termenul rămâne destul de obscur. Un document istoric inedit, un zapis original din 16 iunie 1691[28], lămureşte cel puţin înţelesul primar al cuvântului şi oferă o soluţie etimologică. La acea dată, o Angheliţa din satul Popi, de la nord de Tecuci (sat ulterior dispărut, dar cu atestări din prima jumătate a secolului al XIX-lea, ca trup al moşiei Ţigăneşti[29]), vindea un răzor de doisprezece paşi în frunte, care se întindea din apa Bârladului şi până în bahna clucerului Ilieş. Un alt răzeş vindea şi el aceluiaşi cumpărător un răzor de douăzeci de paşi, desigur alăturat, tot din apa Bârladului şi *până în baltă, din vlaştină*, şi alţi zece paşi în frunte *la movilă iarăşi în vlaştină*. Un al treilea răzor vândut, de doisprezece paşi, mergea iarăşi *din apa Bârladului până în bană* (sic!).

Prima constatare este aceea că sensul termenului *vlaştină*, glosat de Iorgu Iordan (şi admis de DLR), este o deviaţie semantică metaforică a unui înţeles care trebuie dedus din contextul documentului citat. Este evident că vlaştina din 1691 era un teren de pe malul stâng al Bârladului, între albia râului şi o bahnă din şes. Apoi, trebuie să cenzurăm prima tentaţie de a considera termenul ca o variantă (eventual greşeală, posibilă) a cuvântului *mlaştină*, fiindcă nimeni nu vindea (şi nici cumpăra) răzoare (care nici nu puteau exista) în asemenea locuri nefolositoare. *Vlaştină*, cu sensul sau primar, este un entopic care nu a fost fişat pentru glosarul din *Chestionar toponimic şi entopic general cu un glosar de entopice onomasiologic* (Iaşi, 1978)[30], pentru că înţelesul considerat de Iorgu Iordan nu corespundea acestei clase lexicale. Conţinutul semantic şi expresia cuvântului ne trimit spre termenii de origine slavă care formează câmpul semantic ‘loc umed, mlăştinos’, bogat ilustrat şi de toponime, dintre care unele au fost obiectul unor ample discuţii[31].

Din anchetele dialectale şi toponimice din Moldova, a ieşit la iveală cuvântul *vlaşcă*, confirmat apoi şi de documente scrise, apelativ (entopic) necunoscut

---

[27] *Note de lexicologie românească*, V, în „Studii şi cercetări lingvistice” (SCL), XXX, 1979, nr. 1, p. 97–98.

[28] Arhivele Naţionale Bucureşti, *Documente istorice*, CCLXXX/31. Copie xerox transmisă de dl Ion T. Sion, prin amabilitatea dlui Ioan Caproşu, care ne-a semnalat prezenţa termenului necunoscut până acum în documente.

[29] *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, Volumul I, *Repertoriul istoric al unităţilor administrativ- teritoriale 1772–1988*, partea a 2-a, Bucureşti, 1992, s.v. *Popii*[3].

[30] Elaborat de Dragoş Moldovanu.

[31] Mircea Ciubotaru, *Revizuiri toponimice: Vlaşca şi Vlăsia*, în „Studii şi cercetări de onomastică” (SCO), Craiova, 5, 2000, p. 73–122, şi *Entopice de origine slavă din câmpul semantic al noţiunii ‘loc umed, mlăştinos’ şi reflexul lor toponimic*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară” (ALIL), t. XLII–XLIII, 2002–2003, p. 119–138.

Scanned with OKEN Scanner

dicţionarelor şi glosarelor, pe care l-am identificat ca bază lexicală pentru regionimul *Vlaşca*, denumirea fostului judeţ din Ţara Românească, considerat în literatura istorică un etnonim şi mult invocat în sprijinul tezei prezenţei românilor (vlahi) şi în zona de câmpie, nu numai montană, în perioada etnogenezei lor. Termenul a fost înregistrat în DLR, t. XIII, partea a 3-a, acceptându-se şi etimologia propusă de noi, în legătură cu v.sl. **влага** „umezeală". Din această serie onomasiologică face parte şi entopicul *vladnic*, cu acelaşi etimon slav, termen pe care însă dicţionarul citat îl consideră cu etimologie necunoscută[32].

Cuvântul *vlaştină* poate fi explicat ca un derivat românesc din *vlaşcă* + suf. *-in(ă)* şi cu acomodarea fonetică *-şc-* > *-şt-* (**vlaşcină* > *vlaştină*), cf. *vraşcină/vraştină* „vraf" (DLR). Acest sufix de origine slavă este foarte productiv, îndeosebi în derivarea unor cuvinte româneşti deja derivate (în română sau slavă) cu sufixul *-işte*, specializat în crearea de termeni entopici cu sensul local şi colectiv „loc unde este.../a fost...": *bob* > *bobişte* > *bobiştină*, *cânepă* > *cânepişte* > *cânepiştină*, *cucuruz* > *cucuruzişte* > *cucuruzaştină* (prin disimilare), *curechi* > *curechişte* > *curechiştină*, *gunoi* > *gunoişte* > *gunoiştină*, *mazăre* > *măzărişte* > *măzăriştină*, *mălai* > *mălăişte* > *mălăiştină*, *mirişte* > *miriştină*, *păpuşoi* > *păpuşoişte* > *păpuşoiştină*, *rogoz* > *rogozişte* > *rogozaştină* (prin disimilare), sau *cosi(re)* > *cosişte* > *cosiştină* / *cosaştină* (prin disimilare), *împărţi(re)* > *împărţişte* > *împărţaştină* (prin disimilare). În alte apelative, derivarea s-a realizat doar cu sufixul *-in(ă)*, ca în *frunzulină*, *leurdină*, *păiuşină*, *păpuşoină* etc.

Nu este exclus însă un împrumut v.sl. **vlaştina* < v.sl. **vlaktina* < v. sl. *vlaka*, cf. *mlaştină* < v.sl. **mlaştina* < v.sl. **mlaktina* (DLR) < *mlaka*.

În privinţa semantismului cuvântului *vlaştină*, trebuie să mai constatăm că sensul înregistrat (corect?) de Iorgu Iordan ar putea fi mai curând acela de „loc unde lâncezeşti", „loc unde se stă fără nici o treabă", cf. „a bălti (apa)". Apoi, trebuie observat că, faţă de baza *vlaşcă*, derivatul *vlaştină* va fi adăugat trăsătura distinctivă „unde a fost...", ceea ce explică faptul că în vlaştina de la 1691 erau răzoare (de fânețe), locul mlăştinos, băhnos din şesul Bârladului rămânând în capătul lor. Aşadar, înţelesul acestui entopic era identic cu acela, identificat de noi, al termenilor *vladnic* (cu var. *hlamnic*, *vlamnic*, *vlanic*, *vlainic*) şi *voloacă*, aceştia desemnând locuri pe şesurile unor pâraie, umede, dar nu băhnoase, bune pentru fânețe şi uneori arabile.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza"
Iaşi, Bulevardul Carol, nr. 11

[32] Sub *vladnic*[2] se înregistrează un cuvânt inexistent în limba română, folosit, din eroare, de Alexandru Odobescu probabil cu sensul de „rezistent, solid", prin confuzie cu termenul *vladnic*[1], considerat în dicţionarele vremii sale şi de mai târziu ca având acelaşi înţeles.

Scanned with OKEN Scanner

TERMINOLOGIE GEOGRAFICĂ ŞI TOPONIMIE. NOTE CRITICE

MIRCEA CIUBOTARU

Observaţiile, comentariile şi soluţiile pe care le propunem mai jos sunt prilejuite de apariţia unui aşteptat şi util dicţionar realizat de cunoscutul toponimist de la Chişinău, harnicul şi respectabilul cercetător Anatol Eremia[1]. Lucrarea ne apare ca o contribuţie notabilă la cunoaşterea mai bună a terminologiei geografice româneşti şi, în special, basarabene. Din *Prefaţă* aflăm că materialul lexical şi toponimic regional a fost cules din aproape 2000 de localităţi din Basarabia şi din regiunile Cernăuţi, Odesa şi Vinniţa din Ucraina, unde există sate cu populaţie românească. Anchetele au fost efectuate de autor timp de 36 de ani (între 1968 şi 2004), fapt ce constituie o performanţă absolută în cercetarea lingvistică (şi nu numai), fiindcă, după ştiinţa noastră, nici un alt „terenist" român nu a străbătut vreodată atâtea sate şi oraşe, practic o întreagă provincie istorică. Această constatare ne obligă să ne imaginăm numai (din păcate!) cantitatea şi diversitatea numelor proprii cuprinse în *Fişierul toponimic general* realizat şi păstrat la Institutul de Lingvistică al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, din care vor trebui să iasă cândva la iveală şi tomurile dicţionarului toponimic basarabean. Cercetarea a pornit cu un *Chestionar toponimic* propriu (1967), pentru completarea şi controlul ulterior al materialului avându-se în vedere şi chestionarele lui M. Homorodean (1964) şi Dragoş Moldovanu (1978), iar *Lexiconul termenilor entopici* (1931) al lui T. Porucic îl presupunem ca nucleu al prezentului dicţionar. Autorul ne asigură că a utilizat toate metodele cunoscute îndeobşte de toponimişti (observarea terenului, conversaţia liberă cu subiecţii, consemnarea denumirilor pe hartă şi ancheta cu chestionarul, întrebările fiind puse indirect şi apoi direct). Structura dicţionarului de termeni entopici, în consens cu normele elaborate de toponimiştii bucureşteni şi expuse de regretatul Gh. Bolocan, urmăreşte comunicarea multiplelor aspecte ale expresiei şi conţinutului termenilor: forma cuvântului-titlu, accentul, categoriile

[1] *Dicţionar explicativ şi etimologic de termeni geografici*, Chişinău, [Editura] Ştiinţa, 2006, 236 p.

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 319–335

Scanned with OKEN Scanner

gramaticale, genul, numărul, sensurile, frecvența sau variația diatopică și diastratică, variantele fonetice și derivaționale, sinonimele, precum și etimologia (p. 11–12). Pentru termenii excerptați din literatura de specialitate (glosare, dicționare de limbă, texte literare sau științifice) se indică sursele, iar pentru cei înregistrați în anchetele personale se consemnează localitățile respective. Bibliografia consultată și utilizată este bogată, iar tehnica lexicografică, cu unele insuficiențe, dovedește stăpânirea mijloacelor specifice domeniului abordat.

Un scurt capitol introductiv, *Terminologia entopică: aspecte și procedee onomasiologice* (p. 6–10), reamintește, sistematizează și exemplifică mai multe chestiuni care privesc relațiile dintre planurile lexical, antroponimic și toponimic, importanța variantelor dialectale ale entopicelor, transferul numelor de locuri prin metonimie, distincția dintre metafora lexicală și cea toponimică, gruparea onomasiologică a entopicelor în funcție de particularitățile fizico-geografice ale obiectelor desemnate.

Concluzia autorului privitoare la terminologia geografică populară înregistrată în Moldova din stânga Prutului este că aceasta se dovedește a fi parte integrată a lexicului limbii române și infirmă existența unui presupus specific, altul decât cel regional și dialectal, care ar justifica, în opiniile unor pseudolingviști aserviți intereselor separatiste, admiterea unei limbi moldovenești.

1. Probleme terminologice și metodologice

1.1. Lucrarea își propune să prezinte lexicografic termenii geografici din limba română, „atât termenii literari de strictă specialitate, cât și termenii de circulație restrânsă, cu caracter regional, local" (p. 4). Cei dintâi au fost excerptați din literatura de specialitate și din dicționare, ceilalți au fost înregistrați în anchetele menționate. Observăm, mai întâi, că opoziția formulată cuprinde doar perechea *literar* vs *regional*, în locul celor așteptate și admise de teoriile limbii, precum *literar* vs *popular* și *supradialectal* (*general*, *comun*) vs *dialectal* (eventual *regional* sau chiar *local*). În dihotomia enunțată astfel, apelative ca *baltă*, *câmpie*, *deal*, *șes*, *vale* etc. sunt înregistrate în *Dicționar* primind, de regulă, și calificativele corecte *lit.*(*erar*) sau/și *gener.*(*al*). Se înțelege, deci, că termenii din prima categorie ar ilustra unitatea limbii române, atât în varianta cultivată, cât și în cea comună, în timp ce cuvintele regionale ar aparține doar subdialectului moldovenesc, de factură basarabeană. În cadrul termenilor literari, o categorie uneori precizată o constituie apelativele geografice neologice, indicate ca *livr.*(*ești*). Toate aceste distincții diatopice și diastratice sunt necesare și prețioase, dar în unele exemple încadrările sunt neconvingătoare sau chiar suspecte. De pildă, fără îndoială că *latifundiu* este un termen literar, livresc, dar aprecierea că ar fi și general, cu sensul „moșie", este inacceptabilă, după cum și considerarea ca sinonim a termenului *bătrân*, cu sensul

Scanned with OKEN Scanner

demult uitat 'parte a unei moşii răzeşeşti' (deşi apelativul este încă păstrat în sintagme toponimice), pune sub semnul întrebării anume calităţi ale anchetelor sau fişării materialului. Faptul că nu sunt indicate localităţile de unde cuvântul *latifundiu* a fost înregistrat induce două ipoteze contradictorii: sau termenul este livresc şi, în mod firesc, de neregăsit în anchete, sau este cunoscut de toată lumea (general!), încât menţiunea punctelor de anchetă devine, iarăşi normal, inutilă. Este de natura evidenţei faptul că doar prima posibilitate este cea reală.

În abordarea unor termeni neologici, surprindem alte inconsecvenţe sau inexactităţi. Astfel, la cuvântul-titlu *zonă* nu se indică nici caracterul său neologic, evident atât prin etimologie, cât şi prin sursele citate, şi nici vreo altă trăsătură diatopică. Pronunţia populară sg. *zoană* şi pl. *zoane*, precum şi consemnarea termenului în două sate de la Cahul semnifică doar faptul că multe neologisme au pătruns în uzul comun prin şcolarizare şi alte împrejurări (de pildă, *lot*, din fr. *lot*, s-a generalizat rapid în toată ţara cu prilejul împroprietăririlor de după 1921, după cum şi zonele de protecţie a căilor ferate şi şoselelor au adus la cunoştinţa generală cuvântul *zonă*), dar rămâne neexplicată situaţia că doar la Cahul, nu şi în alte localităţi, a fost înregistrat termenul, care ne apare astfel ca local (nici măcar regional!).

Sub *vulcan*, literar (= neologism) şi general (?; obiecţia de mai sus reapare), s-a înregistrat, la Alexăndreni-Edineţ, un toponim *Vulcanul*, cu definiţie ciudată: movilă mocirloasă. Nu putem să ne imaginăm cum ar putea fi o mică formă de relief pozitiv... mocirloasă, dar putem să bănuim o informaţie denaturată şi contrafăcută: poate, un informator mai instruit (învăţător sau profesor localnic) se va fi referit la un ochi (vezi *sub voce*) pe care îl va fi considerat... vulcan noroios (ca aceia din manualele de geografie). Dacă toponimul este totuşi real, o etimologie mai plauzibilă ar trebui să ia în considerare mai curând un nume de persoană, *Vâlcan*, distorsionat prin etimologie populară. Când informaţiile sunt atât de precare, presupunerile se insinuează cu necesitate. Din motive deja invocate, nu putem accepta nici aprecierea termenilor *cascadă*, *mamelon* ca generali, nici ca semnificativ faptul că nişte subiecţi de la Criva şi Saharna au ştiut ce înseamnă *catacombă*, iar alţii de pe la Orhei considerau că o crăpătură mare în malul stâncos al unui râu ar fi o... falie!

1.2. Printr-un glosar regional al lui T. Porucic, s-a generalizat în studiile de toponimie românească apelativul *entopic*. „Prin proprietăţile entopice ale solului trebue să înţelegem acele caractere ale lui, cari sunt condiţionate de situaţia lui topografică..."[2], aşadar cuvântul este sinonim cu *termen geografic*, sintagmă utilizată de câteva ori de acelaşi autor. Şi Gh. Bolocan consideră că termenii entopici sunt cuvintele „care au legătură cu situaţia topografică, cu hidrografia

[2] *Lexiconul termenilor entopici din limba română în Basarabia*, Chişinău, 1931, p. 3–4.

Scanned with OKEN Scanner

locală, cu expunerea către soare, cu aşezările omeneşti şi cu alte fenomene geografice ale solului"[3]. Prin extensie, apelativul *entopic* este folosit uneori pentru a desemna orice cuvânt comun ce poate deveni toponim sau un determinat în sintagme toponimice, precum apelativele *coşer*, *gard*, *odaie*, *standoală*, *stejar* etc., care nu desemnează obiecte geografice propriu-zise[4]. Probabil pornind de la sensul din limba greacă al cuvântului *entópios* „local, indigen", Anatol Eremia foloseşte termenul *entopice* în mod imprecis şi contradictoriu, când ca „termeni geografici populari, cu caracter regional, local" (p. 4), majoritatea având totuşi „o largă răspândire în spaţiul etnolingvistic dacoromân" (p. 7), aşadar depăşind specificul local, când admiţând că ar exista un lexic general-comun care ar cuprinde, ca şi lexicul entopic, „termeni şi cuvinte ce denumesc obiecte topografice şi locuri aparte" (p. 9). Ca urmare, nu este clar, pentru noi, dacă apelative precum *câmpie*, *coastă* (absent în acest *Dicţionar*), *deal*, *vale* sunt entopice (nefiind termeni regionali sau locali) şi nici dacă termeni neologici, desemnând trăsături fizico-geografice, ca deja menţionatele cuvinte *falie*, *mamelon*, *zonă*, care nu aparţin lexicului general-comun şi nici celui regional, ar putea fi entopice. După părerea noastră, termenul *entopic* trebuie utilizat doar cu sensul „termen geografic", indiferent dacă este popular sau literar, local, regional sau general (comun).

1.3. „Desemantizarea unor unităţi lexicale şi obţinerea unor noi semnificaţii în procesul de nominaţie a realităţilor lumii obiective constituie obiectul de studiu al disciplinei lingvistice numite onomasiologie" (p. 6). Afirmaţia este surprinzătoare, fiindcă cercetarea sensurilor cuvintelor, ca de altfel întregul demers lexicografic, inclusiv cel de faţă, se realizează din perspectiva contrară, semasiologică. Perspectiva onomasiologică se evidenţiază în *Dicţionar* doar prin faptul că autorul adună în lucrarea sa un anumit segment al lexicului limbii române, anume terminologia geografică.

1.4. Problema privind existenţa metaforei toponimice este controversată şi adesea inexact exemplificată. Unii autori consideră că procesul semantic şi stilistic al metaforizării se realizează la nivel lexical (de exemplu, de la sensurile de bază ale cuvintelor *căldăruşă*, *căuş*, *ochi*, *poliţă*, *scaun*, *stog* sau *tarniţă* se creează entopicele corespunzătoare desemnând anume forme de relief, termeni utilizaţi apoi ca atare în funcţie toponimică), alţii admit că metafora se poate constata şi la nivel onomastic, în momentul denominaţiei propriu-zise. În opinia noastră, în accepţie riguroasă, metafora toponimică poate fi considerată doar în această ultimă ipostază, numai dacă procesul figurativ poate fi exclus, cu argumente sigure, la

[3] *Dicţionarul entopic al limbii române*, în „Studii şi cercetări de onomastică" (SCO), Craiova, I, 1995, nr. 1, p. 67.

[4] *Chestionar toponimic şi entopic general, cu un glosar de entopice onomasiologic*, Iaşi, 1978, elaborat de Dragoş Moldovanu.

Scanned with OKEN Scanner

nivelul semnificării. Aşadar sunt metafore toponimice nume precum *Babele* (din Bucegi) sau *Raiul* (de la Găureni, azi Văleni, com. Ţibăneşti, jud. Iaşi). Anatol Eremia prezintă această chestiune în mod contradictoriu, pe de o parte considerând că toponimele metaforice „reprezintă formaţii lexicale din limba comună", dar, pe de altă parte, afirmă că „prin metaforizare au luat fiinţă diferite categorii de nume topice" (p. 9), ilustrate cu exemplele *Berbecii*, movile, *Burduhanul*, deal, *Calul*, deal, *Căldăruşa*, vale, *Căuşul*, lac, *Ouşorul*, movilă, *Şarpele*, vale, *Zmeul*, lac etc. Noi considerăm că toponimele invocate exemplifică două momente diferite ale figuraţiei metaforice: a) în entopice rezultate prin comparaţie la nivel lexical, de pildă în termeni utilizaţi pentru denumirile *Căldăruşa*, *Căuşul*, *Colacul*, *Covăţelele*, fapt dovedit chiar de înregistrarea în acest *Dicţionar* a cuvintelor comune corespunzătoare, desigur şi *Potcoava*, entopic neconsemnat însă aici, poate şi *Ouşorul*, dacă toponimul este într-adevăr un entopic *ouşor*, diminutiv al unui alt entopic *ou* (?), şi nu cumva un diminutiv de la *oaş* (vezi *infra*); b) într-o metaforă toponimică propriu-zisă, surprinsă doar în toponimul *Cămila*, denumirea unui deal cu două movile pe coama sa (un entopic *cămilă* nu este atestat). Hidronimele *Şarpele*, *Şerpoaica* şi *Zmeul* nu trebuie citate ca metafore, fiindcă motivarea denumirii unor ape prin prezenţa şerpilor (în *Zmeul* recunoaştem sensul primar din slavă al cuvântului *zmeu* sau vechi *zmeiu* „şarpe") nu este de natură metaforică. Avem mari rezerve şi asupra explicării toponimului *Calul* (p. 9) printr-un presupus entopic *cal* „deal lung, întins, tărăgănat", rezultat din *cal*, prin metaforizare (p. 33), fiindcă mai multe nume de locuri *Calul* şi *Iapa* din Moldova istorică indică de fapt foste locuri de păşunat al cailor şi iepelor. Nu suntem convinşi nici de explicaţia denumirilor a două movile de la Avrămeni (jud. Bălţi), *Ursul* şi *Ursoaica*, „pentru că din depărtare semănau imaginar cu aceste animale" (p. 9), şi nici nu satisface afirmaţia generală că prin metaforizare au luat fiinţă toponimele *Berbecii*, *Burduhul* şi *Burduhanul*, denumind movile şi dealuri, fapt ce sugerează ideea că ar exista asemănări între aceste forme de relief şi nişte berbeci sau burdufuri. Aceste ultime exemple atrag atenţia asupra faptului că, în tentativa de identificare a unor metafore toponimice, trebuie avută în vedere şi metaforizarea (prin porecle) care se produce la nivelul antroponimic, interpus nivelurilor lexical şi toponimic. Astfel, dacă un teren se numeşte (*La*) *Şoarec*, ca acela din com. Băceşti, jud. Vaslui, nu rezultă că există vreo asemănare, nici măcar imaginară, între animal şi terenul astfel denumit. Existenţa unui proprietar cu numele-poreclă *Şoarec* explică perfect denumirea locului. O documentare mai atentă ar putea, credem, dovedi originea antroponimică şi a oronimelor mai sus menţionate.

1.5. Terminologia referitoare la categoriile toponimice nu este general acceptată şi nu contestăm utilizarea cuvântului *floronimice* pentru denumirile locurilor acoperite cu vegetaţie (p. 10), deşi ni se pare mai potrivit termenul

Scanned with OKEN Scanner

dendronime măcar pentru păduri, huceaguri, rediuri, livezi sau copaci izolați. Nu considerăm însă că prezența sau absența vegetației ar caracteriza „natura" terenului (p. 10), exemplificată de termeni ca *aluniș*, *ciritei*, *huceag*, *pârjolişte*, *suhat*, *ulmet* etc., în timp ce cuvinte precum *aninuș*, *năvoloacă*, *sărătură*, *secătură* şi altele ar indica „particularități şi însuşiri ale obiectelor şi locurilor desemnate", care nu ar constitui o „natură" a terenului (p. 10).

2. Probleme semantice şi etimologice

Una dintre chestiunile cele mai importante, cu consecințe în întreaga lexicografie română, pe care le evidențiază *Dicționarul* dlui Anatol Eremia este aceea a sensurilor înregistrate şi transmise pentru viitoarele lexicoane ale limbii române. Mai mult decât în oricare alt domeniu onomasiologic al vocabularului românesc, terminologia geografică şi inventarul toponimic echivalent sunt afectate de fenomenul resemantizării numelor de locuri, asupra căruia a atras atenția Dragoş Moldovanu[5]. Punând întrebări insuficient de clare sau nedistingând în răspunsurile subiecților confuzia obişnuită între cerința termenilor pentru obiectele geografice (– *Cum se numeşte o pădure de stejar* ? – *Se cheamă* ***dumbravă***.) şi explicarea sensului toponimelor (– *Ce înseamnă* ***Dumbrava*** ? – *Un deal cu vie*.), în cazul unor entopice ieşite din uz sau puțin cunoscute într-o anumită zonă, unii cercetători mai vechi, dar şi mai noi, de regulă dialectologi, au introdus în lexicografia toponimică şi generală sensuri fie evident eronate, fie suspecte de neautenticitate. Ilustrativ este mult citatul şi apreciatul *Lexicon* al lui T. Porucic, de unde selectăm: *branişte* „loc acoperit cu nuci" (p. 64), *colnic* „poiană lungă şi îngustă" (p. 65), *gorodişte* şi *grădişte* „deal mic şi lungăreț" (p. 27), *laz* „loc deschis şi larg" (p. 22), *selişte* „loc sterp" (p. 51) etc. Petre V. Rotaru şi George Oprescu au adunat fără discernământ în *Lexiconul toponimic* din 1943 toate aceste greşeli, sporindu-le numărul prin contribuție proprie: *hei* „localitate, sat" (p. 126) etc.

Şi în *Dicționar*, surprindem asemenea devieri de sens, unele rezultate din resemantizări ale toponimelor, altele din necunoaşterea suficientă a realităților istorice revolute sau a înțelesurilor unor termen ieşiți din uz etc. Considerăm că autorul ar fi trebuit să cenzureze informațiile evident eronate preluate din sursele citate şi pe cele furnizate de subiecții anchetelor sale, evitând astfel să le pună sau repună în circulația lexicografică şi să le dea şi girul autorității sale ştiințifice. *Dicționarul* ar fi câştigat mult în valoare, dacă s-ar fi limitat la înregistrarea terminologiei regionale, bine verificată prin anchete, fiindcă balastul de informație dubioasă nu contribuie la progresul cercetării. Prezentăm mai jos doar exemple

[5] *Un fenomen ignorat în anchetele dialectale: resemantizarea toponimelor*, în ALIL, XXX, 1985, p. 23–32.

Scanned with OKEN Scanner

ilustrative pentru această importantă problemă a vocabularului limbii române, cu observațiile istorice şi etimologice lămuritoare:

acaret „lot de pământ (1–2 ha) dăruit de părinți", citat după un dicționar dialectal basarabean. Sensul este complet eronat şi nu necesită nici un alt comentariu;

alişveriş înseamnă „vânzare, negoț, vânzare" (DEX), dar expresia *pământ de alişveriş* nu are înțelesul de „pământ de vânzare-cumpărare, moşie care trece de la un stăpân la altul", ci de „pământ de pe care se obține un produs destinat vânzării" (altul decât cel obținut pentru hrana obişnuită a țăranului), de pildă legumele de grădinărie, tutunul, sau chiar de „pământ lucrat, care aduce câştigul produselor de bază ale hranei". Citatele selectate sugerau această interpretare, evidentă în numeroase documente istorice[6];

analog „teren nelucrat, lăsat pentru păscut; pârloagă", conform aceluiaşi dicționar dialectal basarabean, este considerat cu etimologie necunoscută. Am clarificat sensul şi etimologia termenului, împrumutat din neogreacă cu forma *analoghiia* şi cu înțelesul de „cotă-parte proporțională" din pădure, din poieni sau fânețe, adică partea dintr-o moşie corespunzător proporțională terenului agricol stăpânit, după spița neamului, de un răzeş[7];

arcaci este înregistrat cu trei sensuri: **1.** Ramificație a unei văi; crac de pârâu; **2.** Parte a unei ape curgătoare îngrădită pentru creşterea sau păstrarea peştelui; **3.** Adăpost pentru oi pe timp de iarnă într-o vâlcea, într-un hârtop. Acest termen conservă o certă resemantizare a cărei direcție este greu de desluşit acum. B.P. Hasdeu a înregistrat cel dintâi cuvântul *arcaci*, cu sensul „vallée, terrain abrité" dedus din contextul „un loc îndosit cum e un arcaciu, adecă vale", înregistrat la un cioban din Covurlui[8], şi a indicat etimonul tc. *arkaç* „versant ou pied d'une montagne"[9]. Lazăr Şăineanu, citând EMR, îl glosează ca „vale sau loc adăpostit, la ciobanii din Moldova"[10], DA, I, preia definiția lui Hasdeu (cuvânt dialectal), iar Alexandru Ciorănescu înregistrează sensurile **1.** Îngrăditură pentru oi; **2.** Îngrăditură făcută în apă pentru prins peşte şi trimite tot la Hasdeu pentru etimon[11]. În *Chestionarul* lui Dragoş Moldovanu, *arcaci* este menționat între răspunsurile posibile la întrebarea nr. 374 referitoare la scobiturile adânci şi alungite de pe coasta unui deal, dar şi la întrebările nr. 853, 854 şi 856 care caută termeni pentru adăposturile (de iarnă) ale oilor şi mieilor (nu şi pentru îngrăditurile de prins peşte, cf. nr. 885)[12]. Cuvântul, considerat (şi) din domeniul păstoritului, nu este menționat într-o

---

[6] De pildă, în *Condica Visteriei Moldovei din anul 1816*, ediție de Corneliu Istrati, Iaşi, 1979, *passim*.

[7] Mircea Ciubotaru, *Lexic şi onomastică în centrul Moldovei* (II), în vol. *Români majoritari/Români minoritari: interferențe şi coabitări lingvistice, literare şi etnologice*, volum îngrijit de Luminița Botoşineanu, Elena Dănilă, Cecilia Holban, Ofelia Ichim, Editura ALFA, Iaşi, 2007, p. 61–63.

[8] Toponimele formate cu termenul *arcaci* sunt foarte numeroase în fostul ținut al Covurluiului, dar nu apar exclusiv în acest ținut, cum aprecia geograful V. Sficlea, citat, în consens cu acesta, de Paul Păltănea, care inventariază acolo 19 asemenea locuri, consideră ca entopicul ar avea doar sensul „vale scurtă", ca adăpost pentru oi, şi încearcă să deducă originea turcă osmanlâie, nu turanică, a cuvântului printr-o atestare veche a toponimului *Odaia lui Ibrahim* (1603), care dovedeşte prezența negustorilor turci în zonă, pentru creşterea şi cumpărarea oilor. În concluzie conjecturală, neformulată expres, *arcaci* ar fi, de asemenea, un cuvânt de aceeaşi origine şi vechime (secolul al XVI-lea): *Însemnări despre „arcaci"*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei" (Iaşi), VII, 2007, p. 387–391.

[9] *Etymologicum Magnum Romaniae*, II, Bucureşti, [f. a.], col. 1492.

[10] *Influența orientală asupra limbei şi culturei române*, II, Bucureşti, 1900, p. 395.

[11] *Dicționarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Editura SAECULUM I.O., 2001, p. 47.

[12] *Chestionarul toponimic şi entopic general* al lui Dragoş Moldovanu adună un număr foarte mare de entopice şi apelative, dintre care multe sunt resemantizate şi nu sunt, în mod evident, sinonime cu alți termeni, inventarierea având ca scop tocmai verificarea, confirmarea sau infirmarea

Scanned with OKEN Scanner

monografie a terminologiei acestei ocupații[13]. Sensul din limba turcă este preluat de Hasdeu și Șăineanu dintr-un lexicon turc-francez[14] al cărui autor declară că a folosit materiale culese de un lingvist turc din fondul „vulgar" al limbii turce[15]. Aceste informații generează întrebări la care nu putem răspunde fără certitudinea semantismelor cuvântului *arcaci* în limba de origine, care, după opinia lui Hasdeu, nu este turca osmanlâie, ci o altă limbă turanică, probabil cumana. Dacă în turcă *arcaç* înseamnă într-adevăr „versant sau picior de munte/deal", urmează că și în română sensul inițial va fi fost similar, acela de „loc adăpostit într-o văiugă, pe o coastă de deal", iar înțelesul de „adăpost pentru oi" ar fi rezultatul unei resemantizări. Se opune acestei interpretări faptul că sunt puțin probabile împrumuturi din turcă pentru formele de relief, iar extensia resemantizării și spre construcțiile pentru prins pește în râuri (adică gardurile, îngrăditurile) nu este posibilă. Dacă, în pofida sensului consemnat de dicționarul turc-francez menționat, considerăm că totuși arcaciul era și la turci/turanici un adăpost pentru oi, urmează că sensul geografic este urmarea unei resemantizări. Această posibilitate este în concordanță cu împrumuturile turcice din domeniul păstoritului (*cioban*, *câșlă*, *odaie*, *perdea*, *saia*) și ar explica și utilizarea cuvântului *arcaci* pentru desemnarea unei tehnici de pescuit. Admiterea acestei interpretări presupune însă constatarea aceleiași direcții a resemantizării și în turcă, fapt posibil fără dificultăți. Sursele documentare disponibile nu ne îngăduie însă o certitudine absolută în această privință. Înregistrarea termenului *arcaci*, precum și a toponimelor *Arcaciul cu Stuf*, vâlcea, *Arcaciul de la Răsărit*, ramificație de vale, și a altor trei nume exclusiv în zona orașului Cahul și în sate din lunca Prutului este încă un argument pentru identificarea sensului pastoral primar[16], dar creează o altă problemă. *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria*, vol. II[17], harta nr. 203, înregistrează în zona Cahulului exclusiv termenii pastorali *stână* și *târlă* și nu cunoaște deloc cuvântul *arcaci*, în timp ce în prezentul *Dicționar* situația este inversată: se înregistrează *arcaci*, dar nu apar *stână* și *târlă*, ci doar un singur loc *Târlițe*, la Cahul. Considerând că anchetele dialectală și toponimică au fost făcute profesionist, ar urma cu necesitate concluzia că termenul (și toponimele cu determinatul) *arcaci* au în lucrarea lui Anatol Eremia doar sensul geografic „vâlcea" (pe care ALRR Bas. nu-l consemnează, fiindcă nu și-ar avea loc în harta menționată). Dacă aceasta este situația reală, atunci ea trebuia clarificată și lexicografic în *Dicționar*. Problema semantică creată de acest termen nu este închisă pentru cercetare;

balcan este foarte probabil un entopic de origine turcică și nu rezultat prin apelativizare din oronimul *Balcani*, fiindcă este greu de admis faptul că un toponim străin, cunoscut doar prin instrucție școlară, a putut deveni un termen popular în centrul Moldovei. Toponimele menționate, *Balcanul* și (*În*) *Balcani*, ar putea avea și o bază antroponimică, numele de familie *Balcan* fiind destul de răspândit în Moldova (1108 de ocurențe numai în Moldova din dreapta Prutului[18]);

---

sensurilor printr-o anchetă profesionistă. Preluarea ca atare din acest instrument de lucru a sensurilor conduce la o și mai mare confuzie semantică în terminologia geografică românească.

[13] Ion Popescu-Sireteanu, *Termeni păstorești în limba română*, I, Iași, Princeps Edit, 2005.

[14] Barbier de Meynard, *Dictionnaire turc-français*, I–II, Paris, 1891–1898.

[15] Cf. Lazăr Șăineanu, *op. cit.*, I, 1900 (vezi Bibliografia).

[16] De altfel, în *Marele dicționar geografic al României*, I, București, 1898, p. 101, în definirea unui loc izolat *Arcaciu*, de la est de satul Barcea (jud. Covurlui), „unde au trecut și s-au adăpostit turmele de oi, înțelegându-se sub numele de *arcaciu* adăpostul oilor (târla)", sensul cuvântului ca termen pastoral este explicit. Al. Obreja, în *Câteva toponime rare din Podișul Moldovenesc*, din *Lucrările simpozionului de toponimie* – București, iunie, 1972 –, București, 1975, p. 61, a interpretat, corect, transferul numelui de loc de târlă asupra unei văi și a Dealului Arcaciu.

[17] Apărut la Chișinău în 1998, sub redacția lui Vasile Pavel. Cf. și Ion Popescu-Sireteanu, *op. cit.*, p. 432.

[18] Cf. *Dicționar de frecvență a numelor de familie din România*, redactor responsabil Teodor Oancă, vol. 1, A–B, Craiova, Editura Universitaria, 2003.

Scanned with OKEN Scanner

bărăgan „regiune pustie; loc întins, sterp" este un termen suspect de neautenticitate populară. Acest toponim, considerat de unii cercetători de origine cumano-pecenegă[19], este rezultatul unei extensii culte, târzii, de la un toponim local, devenit notoriu în trecutul mai îndepărtat. În 1525 septembrie 11, Bărăganul era doar o moşie[20] de la nord-vest de Călăraşi, numită apoi *Cureştii*, astăzi satul Mihai Viteazul, din com. Vlad Ţepeş, jud. Ialomiţa. În 1579 noiembrie 10, drumul Bărăganului este atestat ca despărţind această moşie de satul Lupşanul[21]. Satele fiind foarte rare în zonă, un han frecventat din *gura Bărăganului* (desigur o vale), de la Dor Mărunt, reper amintit de Al. Odobescu în *Pseudokinegetikos* (1874), a făcut foarte cunoscut acest nume, care s-a extins, astfel încât la sfârşitul secolului al XIX-lea desemna, din perspectiva geografilor, un teritoriu de cca 250500 ha, între râul Ialomiţa (la nord), zona satului Lupşanu şi Mihai Viteazul (la sud), aproape de râul Mostiştea (la vest) şi canalul Borcea (!) (la est)[22]. G. Murgoci (1902) şi G. Vâlsan (1915) au extins şi mai mult denumirea *Bărăgan*, inclusiv pentru câmpia de la nord de Ialomiţa, până în Câmpia Siretului, astfel încât acest regionim este considerat azi ca nume al celei mai mari părţi a Câmpiei Române, având două subunităţi geografice: Câmpia Brăilei şi Câmpia Mostiştei[23]. Prin instrucţie şcolară, *Bărăganul* a devenit un toponim de notorietate naţională, s-a apelativizat şi s-a resemantizat cu un sens dedus din caracteristica sa fizico-geografică. Lui B.P. Hasdeu i se datorează în mare măsură difuziunea erorii de a interpreta toponimul ca apelativ („lieu inculte, désert en général", apud A. de Cihac, care, cel dintâi, interpretează ca apelativ regionimul *Bărăgan* dintr-un context găsit la Anton Pann[24]) şi de a propune o motivare fantezistă a denumirii. Mai întâi, constatăm că toate contextele citate de Hasdeu pentru atestarea cuvântului (în literatura populară, la Anton Pann, V. Alecsandri) cuprind exclusiv numele propriu şi niciodată un eventual entopic *bărăgan*. Pentru a susţine etimologia sa (*bărăgan* < *bărag* < *bărac* + suf. *-an* < *bară* 'baltă'), Hasdeu emite o enormitate, anume că regiunea întreagă era privită dintotdeauna ca o baltă şi că „Bărăganul nu este altceva decât o imensă mlaştină secată, care a rămas nesănătoasă şi neroditoare"[25]. O asemenea ipoteză induce concluzia că toponimul conservă eventuala memorie a denominatorilor dintr-o vârstă geologică a Câmpiei Române, când aceasta abia ieşise din Marea Sarmatică. Cu îndreptăţire, DA, I, 1913, nu reţine cuvântul, dar cutia Pandorei era deja deschisă, căci T. Porucic îl impune ca entopic[26], fie culegând informaţiile sale de la învăţători sau alte persoane care puteau şti ceva despre regionimul *Câmpia Bărăganului*, creat şi răspândit deja de lingvişti, geografi şi cartografi, fie, mai curând, apelând la propriile sale cunoştinţe geografice. La origine, *Bărăgan* este un antroponim, aşa cum au observat unii lingvişti[27], destul de frecvent atestat în

[19] I. Conea şi I. Donat, *Contribution à l'étude de la toponymie pétchénègue-comane de la Plaine Roumaine du Bas-Danube*, în *Contributions onomastiques*, Bukarest, 1958, p. 168.

[20] DIR, B, XVI/1, p. 192, nr. 198.

[21] *Ibidem*, XVI/4, p. 425, nr. 427. Reconfirmări în *ibidem*, p. 436, nr. 436 (1579 decembrie 12) şi XVI/5, p. 11, nr. 11 (1581).

[22] *Marele dicţionar geografic al României*, I, Bucureşti, 1898, p. 319–320. Dicţionarul preia textul din *Dicţionar geografic al judeţului Ialomiţa*, Târgovişte, 1897, de Ion I. Provianu. Aici se afirmă, fără vreo confirmare documentară sau cercetare în teren, că „prin multe judeţe ale ţării, poporul român dă nume de *bărăgan* oricărui loc sau câmp mai întins".

[23] Vintilă Mihăilescu, *Dealurile şi câmpiile României*, Bucureşti, 1966, p. 301, şi Victor Tufescu, *România. Natură, om, economie*, Bucureşti, 1974, p. 180.

[24] *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, [II], 1879, p. 6 (s.v. *balagan*; sic!).

[25] *Etymologicum Magnum Romaniae*, III, Bucureşti, 1893, col. 2482.

[26] *Lexiconul...*, p. 21, 36, 51.

[27] Cf. I.-A. Candrea, *Introducere în studiul toponimiei, cu privire specială asupra Olteniei şi Banatului*, Bucureşti, 192–1928 (curs universitar), p. 132, şi N.A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963, p. 195.

Scanned with OKEN Scanner

documente istorice[28] şi regăsit în secolul al XIX-lea ca nume de locuri (un deal, un pisc, o poiană, o luncă, două văi) şi în fostele judeţ Olt, Muscel şi Vâlcea[29], toponime care nu pot fi explicate printr-un presupus entopic[30]. Derivatul *Bărăgănoiu* (sat în jud. Olt) este încă un argument în acest sens. Aşadar, etimologia falsului entopic în Dicţionar este corectă (din top. *Bărăgan*, prin apelativizare), dar termenul ar trebui calificat ca literar (ştiinţific) şi nu popular (cf. *pruteţ* < *Prut*). Rămâne obscură etimologia antroponimului *Bărăgan*;

bobeică este corect definit, dar se reproduce, fără cenzură, un sens imposibil („un fund de vale adâncă sub o bâtcă"), înregistrat în DA şi semnalat de Dragoş Moldovanu, pe bună dreptate, ca rezultat al unei resemantizări. Dumitru Loşonţi[31] nu exclude totuşi sensul „vale adâncă", opinie surprinzătoare la un cercetător autentic, cu experienţă în ancheta toponimică;

bucovină trebuie exclus din inventarul termenilor entopici, fiindcă nu există nici o atestare certă a cuvântului în documente sau în anchete dialectale şi toponimice. Exemplele sunt găsite exclusiv în documente slavone şi, de altfel, nici DERS nu reţine un element românesc *bucovină* în astfel de texte;

budă este înregistrat în nouă localităţi ca entopic, cu sensurile cunoscute din DA şi DLRLC, şi ca toponim în alte locuri. Avem serioase rezerve asupra exactităţii anchetei, sensurile şi etimologia fiind clar preluate din DA, I, şi din întreaga literatură toponimică. În trei articole[32], am constatat că DA a impus prin două atestări ale cuvântului *budă*, greşit interpretat, sensurile „casă sărăcăcioasă" şi „prăvălie", primul înţeles al termenului fiind apoi considerat de toţi toponimiştii ca stând la originea a numeroase toponime din Moldova, Muntenia şi Oltenia. Cu o documentaţie bogată am dovedit că acestea desemnau, de fapt, exploatări de silitră sau de potaşă, numite *bude* în secolele al XVII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Toponimele *Buda*, *Buda Veche* şi *Valea Budei*, înregistrate de Anatol Eremia, nu par a indica altceva, dar rămân de verificat informaţiile consemnate în cele nouă localităţi, referitoare la existenţa sensurilor „casă sărăcăcioasă" şi „locuinţa pădurarului" a termenului *budă*, pentru a constata eventuale erori rezultate fie din sugerarea răspunsului prin întrebare directă, fie din utilizarea unor informatori intelectuali, fie din apelativizarea unor toponime *Buda*. Confirmarea acestor sensuri ar însemna atestarea lor într-o zonă destul de restrânsă a spaţiului limbii române, în timp ce ne-am aştepta să le regăsim pe întreg teritoriul de influenţă ucraineană, fie în anchete dialectale, fie în documente scrise. Oricum, rămâne inexplicabil faptul că un cuvânt (*budă*) care ar desemna obiecte foarte prezente în orizontul de percepţie şi interes al oamenilor, anume casele sau construcţiile sărăcăcioase, nu apare niciodată în miile de acte cunoscute referitoare la tranzacţii imobiliare, moşteniri, danii sau cuprinzând descrieri ale teritoriului (hotarnice şi planuri de moşii, evocări literare etc.) şi nici în glosarele regionale publicate până în prezent;

bujdă, bujlă (ca şi *bojdeucă*, făcut cunoscut de I. Creangă, dar neregăsit în anchete) şi **butcă** sunt variante autentice, probabil ale apelativului *budă*, împrumutate ca atare dintr-un grai ucrainean

---

[28] De exemplu, în sintagma *Puţul lui Bărăgan* (1615, Oltenia), menţionat de B.P. Hasdeu, *op. cit.*, col. 2483.

[29] *Marele dicţionar geografic al României*, I, p. 320.

[30] *Dicţionarul toponimic al României. Oltenia* (DTRO), I, A–B, Craiova, Editura Universitaria, 1993, s.v. *Bărăganu*[4], acceptă cu multă uşurinţă etimologia lui Hasdeu pentru un imaginar entopic *bărăgan* care ar fi identificabil în unele toponime înregistrate, deşi constată răspândirea mare a antroponimului, prin care s-ar explica totuşi alte câteva toponime.

[31] *Toponime româneşti care descriu forme de relief*, Cluj-Napoca, Clusium, 2000, p. 30.

[32] *Toponimele* ***Buda****. Implicaţii lexicografice şi metodologice*, în „Studii şi cercetări de onomastică" (SCO), I, 1995, nr. 1, p. 113–137; *Arheologie şi toponimie. Despre numele de locuri* ***Buda şi Cenuşa/Cenuşăria***, în „Arheologia Moldovei", XX, 1997, p. 215–218; *Noi observaţii asupra apelativului* ***budă*** *şi a numelor* ***Buda, Budişte şi Budişteanu***, în SCO, 4, 1999, p. 279–284.

Scanned with OKEN Scanner

(?), dar ne miră reticența autorului față de *bujlă*, considerat cu etimologie necunoscută, deşi este înregistrat ca sinonim perfect al termenului de bază;

cascadă trebuie considerat termen literar, ştiinţific, şi nu general;

cărvăsărie este cu certitudine un cuvânt de origine turcă, dovadă fiind atestările vechi, astfel încât indicarea variantelor franceză, germană şi rusă poate duce în eroare, insinuând o etimologie multiplă;

cheie, ca termen geografic, are un sens important omis, acela de „piatră de hotar, la colţurile a trei sau patru moşii vecine", sens care se regăseşte în zeci de toponime din Moldova istorică şi care este cunoscut în Basarabia numai (?) prin entopicul *cheotoare*, care ar însemna „locul unde se întâlnesc hotarele a două (sau a[le] mai multor) moşii" (şi nu însăşi piatra de hotar, cheia – n.n.);

copău sau **copou** „înălțime lată şi întinsă" este un presupus entopic, rezultat al unei mistificări datorată aceluiaşi T. Porucic, care a „transplantat" în Basarabia cunoştinţele sale despre Copoul ieşean, după cum şi vasluienii din perioada interbelică au ţinut să aibă şi ei un Copou, ca parc şi loc de promenadă, după modelul menționat. Petre V. Rotaru şi George Oprescu au preluat acest termen neconfirmat de vreo altă cercetare sau sursă documentară, apelativ intrat apoi şi în *Chestionarul toponimic* (1978) elaborat de Dragoş Moldovanu. Acestea sunt singurele surse, de fapt doar una, primară, şi pentru *Dicționarul* lui Anatol Eremia, care nu înregistrează termenul în anchetele sale, fiindcă, de fapt, nici nu-l putea găsi undeva. Etimologia este considerată necunoscută, astfel încât explicarea cuvântului trebuie să pornească de la toponimul ieşean, care este atestat începând din 5 mai 1575 în legătură cu viile de pe dealul Copoul[33]. Este cert că ne aflăm în fața unui antroponim (neatestat însă în această formă), fiindcă numeroase locuri cu vii şi livezi din hotarul vechi al târgului, pe dealuri şi văi, amintesc de foşti proprietari din secolele al XVI-lea sau al XVII-lea: Brânză, Coroi, Cozmoaia, Hronțea, Irimia, Piciorogan, Şorogari, Urşulea etc. Între aceştia, un Copău[34] sau, prin asimilare regresivă, Copou – poreclă bine cunoscută astăzi în numele de familie cu varianta *Copoi(u)* „câine de vânătoare"[35], apelativ cu baza în magh. *kopó* – este la originea denumirii *Dealul Copoului* pentru înălțimea din partea de nord a oraşului actual Iaşi. Nu este exclus ca acesta să fi fost un vier ungur *Kopó* la viile domneşti din hotarul târgului Iaşi[36] în jurul anului 1500, precum acei vieri de la Hârlău, cunoscuți în a doua jumătate a veacului al XV-lea[37];

---

[33] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, editate de Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, I, Iaşi, 1999, p. 26, nr. 16.

[34] Această formă primară a numelui este atestată documentar: V.A. Urechia, *Istoria românilor*, II, Bucureşti, 1892, p. 372 (*Copău*, anul 1775); Biblioteca Academiei Române, *Creşterea colecțiunilor*, Bucureşti, 1911, p. 249 (*drumul Copăului*, cca 1875).

[35] O legendă locală explica numele Copoului printr-o întâmplare fantezistă: soția lui Vasile Lupu s-ar fi ascuns de frica turcilor într-o scorbură de copac în pădurea de la Copou şi ar fi fost găsită de căutătorii atraşi de lătratul unui copoi: Gh. Ungureanu, *Iaşul. Note istorice*, [1941], p. 23.

[36] Şi C. Cihodaru considera că antroponimul *Copou* este un nume unguresc, ca şi *Țicău* şi *Ciurchi*, care sunt astăzi nume al unei străzi şi al unui cartier din Iaşi: *Istoria oraşului Iaşi*, I, Iaşi, 1980, p. 54. Atestările mult mai târzii ale acestora din urmă fac însă sigură originea românească a toponimelor. *Ciurchi* apare în sintagmele *Fântâna lui Ciuc* (1705 iunie 18 şi 1710 aprilie 16), apoi *Fântâna lui Ciuchi* (1712 martie 12) şi *Fântâna lui Ciurche* (1712 septembrie 3), la Ioan Caproşu, *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, Iaşi, III, 2000, p. 260, nr. 291, p. 343, nr. 388, p. 373, nr. 424, p. 381, nr. 434, iar *Țicău*, care nu se confundă cu *Țiclău*, acesta într-adevăr de origine maghiară, şi care este atestat abia în secolul al XIX-lea, trebuie pus în relație cu un cunoscut copist al unui letopiseț moldovenesc (1785), Ştefan Țicău: N.A. Ursu, *Contribuții la istoria literaturii române*, Iaşi, Editura Cronica, 1997, p. 230.

[37] DRH, A, II, p. 248, nr. 166 (28 mai 1470).

Scanned with OKEN Scanner

danie, în contextul *pământ de danie*, nu a însemnat altceva decât „pământ donat, dăruit", niciodată şi/sau „moştenit"; acesta este un sens secundar şi parazitar, fiindcă o moşie dăruită putea fi moştenită;

delniţă nu a avut vreodată şi sensul „şanţul (cu îngrăditură) din jurul satului, care despărţea localitatea de ţarină" şi nu poate fi sinonim cu *hindichi* sau *şanţ*. Dacă în unele localităţi între marginea satului şi ţarină existau nişte delniţe, situaţia implică o resemantizare. De altfel, sub cuvântul-titlu *hindichi* nu regăsim un sinonim *delniţă*, iar termenul *şanţ* lipseşte din acest dicţionar;

dumbravă „luncă cu pădure şi fânaţ pe malul unui râu"; sensul este rezultatul unei certe resemantizări;

dună nu este un cuvânt general, ci literar-ştiinţific;

durduc pune probleme semantice şi etimologice. Anatol Eremia identifică sensurile „râpă adâncă, prăpastie", „cădere de apă, cascadă şi sinonime precum *prăval*, *prag*, *săritoare*, în general termeni referitori la caracteristici ale albiilor apelor curgătoare. Dumitru Loşonţi[38] contestă sensul „cascadă" şi admite un înţeles consemnat în DTRO, II, p. 427, „vârf ascuţit din care se rupe şi cade piatră, ţanc ascuţit, stei de piatră", aşadar o formă de relief pozitivă. Cercetările noastre din bazinul superior al râului Bârlad[39], unde există câteva pâraie numite *Durduc*, toate străbătând numai şesuri, prin albii lutoase, adânci, cu mici praguri şi rupturi, confirmă sensurile înregistrate în Basarabia. Nu excludem însă nici celelalte explicaţii, pentru alte zone geografice, fiindcă nici etimologia entopicului nu este sigură. D. Loşonţi trimite la un **durd* „ridicătură rotundă", „obiect de formă rotundă", Lucian Costin înregistrează apelativul *durduc* cu înţelesul „bruş, bulgăre"[40], iar Ovid Densusianu consemnează sintagma *măr durduc*, cu sensul probabil „rotund"[41]. A. Eremia vede în acest cuvânt un derivat regresiv de la *(a) durduca*. Şi noi considerăm că baza lexicală este un termen onomatopeic, care este foarte apropiat de *(a) hurduca* şi *hurduc*;

episcopie „parte de moşie care aparţine episcopiei" este înregistrat cu un sens lexical imposibil, dedus greşit din două toponime *Episcopia*. Proba comutării este grăitoare: *Am vândut jumătate de episcopie* vs *Am vândut jumătate din Episcopia*. Suspectăm de aceeaşi interpretare eronată şi informaţiile de sub *economie*;

furiş este un adverb substantivat, derivat de la (*a*) *fura* (cf. *l-a furat apa*), nu de la *furie*;

grădişte – primul sens „ridicătură de teren rămasă în lunca unui râu în urma eroziunii", fără atestări din anchete, trebuie cenzurat, fiind rezultat al resemantizării unor toponime *Grădiştea* (prezente şi în Basarabia) sau, pur şi simplu, al neînţelegerii unor contexte;

hlabnic şi **hladnic** sunt considerate două cuvinte diferite, fiindcă se propun etimologii şi sensuri diferite, deşi se afirmă „comunitatea de forme atestate [care] presupune identitatea [lor] etimologică". Noi am arătat că aceste entopice sunt doar variante fonetice vechi, regăsite astăzi ca *vladnic* (acesta atestat în *Dicţionar* doar prin hidronime din Basarabia), şi am propus semantisme şi o etimologie similare cu acelea admise şi de Anatol Eremia: sl. est. *hlabnik* „aluviune"[42];

holm are sensuri contradictorii, căci în zona cercetată de noi holmurile sunt, dimpotrivă, nu mici ridicături, mai mici decât dealurile şi cu vârful rotunjit, ca nişte dâmburi, ci, dimpotrivă, înălţimi impunătoare, dominând peisajul, ca Holmul din com. Poienari, jud. Neamţ, sau cel de la Drăguşeni, jud. Iaşi;

---

[38] *Op. cit.*, p. 68–69.

[39] *Lexic şi onomastică în centrul Moldovei* (II), în vol. *Români majoritari/Români minoritari...*, p. 6.

[40] *Graiul bănăţean*, Timişoara, 1926, p. 102.

[41] *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915, p. 316.

[42] *Entopice de origine slavă din câmpul semantic al noţiunii „loc umed, mlăştinos" şi reflexul lor toponimic*, în ALIL, XLII–XLIII, 2002–2003, p. 119–131.

Scanned with OKEN Scanner

ielişte, stelişte şi velişte, precum şi varianta moldovenească *gelişte* (în expresia *-a vântului*) sunt alofone şi nu trebuiau lucrate separat, fapt ce a determinat diferenţe de informaţie nejustificate şi insuficienta corelare a acestora; doar *jeliţă* şi *steriţă* sunt alte cuvinte, sinonime diferenţiate prin sufix. Etimologia probabilă, dar considerată necunoscută a entopicelor *ielişte, jeliţă, steriţă* şi *velişte*, este aceea propusă de DLR, t. XIII, partea a 2-a, sub *vielişte*, unde se reconstituie v.sl. **vijalište* (cf. v.sl. **вихлица** „furtună"). Sensul „de baştină" înregistrat în DLR pentru *velişte*, în Transilvania (*De-aicea-i de velişte*; *Moştean din velişte*), impune distincţii semantice şi etimologice între termenii de mai sus, o omonimie fiind mascată de atracţia paronimică. Este foarte probabil faptul că *jilişte*, cuvânt cu vechi atestări (începând din 1451, cf. DERS, p. 116) cu sensul „locuinţă" şi etimonul bg. *žilište* (CADE)[43], a fost apropiat semantic şi formal de *silişte* „loc de sat" şi apoi de *velişte* prin analogie cu sensul „casa/locuinţa vântului". Distorsiunea cuvintelor s-a produs în succesiunea : *jilişte* > *silişte* > *stelişte* > *velişte*;

latifundiu nu poate fi sinonim cu *bătrân* şi nici cu *răzeşie*; realităţile desemnate sunt incompatibile;

lojniţă are o etimologie greu de contestat (ucr. *ložnica*), astfel încât propunerea *loază* + suf. *-niţă* este inacceptabilă;

madem „construcţie auxiliară; acaret" este înregistrat doar ca termen istoric (arhaism), cu etimologie necunoscută, deşi DLR a indicat tc. *madem* şi sensurile „minereu şi metalul care este obţinut din minereu" şi „mină"; pentru sensul diferit propus în *Dicţionar*, trebuiau citate contexte semnificative;

mustişte, cu etimologia *(a) musti* + *-işte*, este suspect de deformare prin atracţie paronimică şi resemantizare, fiindcă toponimele *Mostiştea* (< sl. *most* „pod" + suf. *-işte*, cf. DTRO, 4, p. 281), desemnând locuri mocirloase, care necesită poduri de trecere, pot fi uşor asociate cu verbul *a musti* (de apă); observaţia o facem sub rezerva verificării acestei posibilităţi prin anchete speciale;

oglindă, un presupus entopic cu sensul „coaste repezi şi golaşe cu pante uniforme pe întinderi însemnate", comunicat de acelaşi T. Porucic, suspectat de Iorgu Iordan de inexistenţă, dar admis totuşi cu multă uşurinţă ca posibil prin metaforă, este foarte probabil un toponim personal (cf. şi *La Oglindă* şi *Valea Oglinzii*, înregistrate în Basarabia, precum şi *Oglinzii*, sat din jud. Neamţ), apelativizat prin remotivare şi difuzat cu ignorarea cerinţelor elementare ale anchetei, inclusiv indicarea locului culegerii materialului lingvistic, necesară pentru eventuale verificări;

osoi „partea de deal care este mereu la umbră, la miază-noapte" (< bg. *osoj*) este considerat cu etimologie necunoscută, deşi E. Petrovici l-a explicat într-un articol notoriu[44];

ouşor, înregistrat cu sensul de „deal de formă ovală" este considerat ca diminutiv al apelativului *ou*, prin comparaţie metaforică, opinie similară cu aceea a lui Dumitru Loşonţi[45]. Deosebirea constă în faptul că cercetătorul clujean a identificat şi un entopic *ou*, în timp ce în Basarabia acest entopic nu a fost înregistrat. D. Loşonţi respinge explicaţia toponimelor *Ouşor*, înregistrate în Moldova, prin termenul *oaş* „curătură" (G. Pascu şi Iorgu Iordan), invocând şi argumentul că nu există suf. *-or*, necesar pentru derivarea *oaş* > *ouşor* şi, ca urmare, conchide că trebuie să presupună un entopic **ouşor* „ridicătură rotundă", de la care „fără îndoială" provin toponimele moldoveneşti menţionate. Noi am arătat cu suficiente exemple că unele denumiri *Ouşorul* au la bază cuvântul *ouşor*, derivat al entopicului *oaş*, de origine maghiară (< *avas*)[46].

---

[43] Termenul, în var. *zălişte* este comentat şi de Dumitru Loşonţi, în *Soluţii şi sugestii etimologice*, Bucureşti, Univers enciclopedic, 2001, p. 177.

[44] *Ursoi, Orsoaie, Ursoaie, Usoi, Osoi, Osoie, Osoaie, Usoaie „ubac"*, în „Revue roumaine de linguistique", XIII, 1968, p. 481–483.

[45] *Op. cit.*, p. 82–83.

[46] *Lexic şi onomastică în centrul Moldovei* (I), în vol. *Rezultate şi perspective actuale ale lingvisticii româneşti şi străine*, coordonator Luminiţa Hoarţă Cărăuşu, Editura Universităţii

Contraargumentul inexistenței sufixului *-or* nu este exact[47], fiindcă pronunția dură a fricativei *-ş* (din *oaş*) ocultează suf. *-ior* rostit ca *-or*, cf. *drăgălăşor*, *târşor*. Disputa nu poate fi însă tranşată global, ci prin cercetarea fiecărui toponim în parte, pentru a constata dacă nu cumva ne aflăm în fața unor toponime remotivate prin etimologie populară, termenul *oaş* fiind de mult ieşit din uz în Moldova. Faptul că multe denumiri se referă la dealuri poate induce pe cercetător în eroare, fiindcă oaşele (şi ouşoarele) cu fânețe se aflau (şi) pe dealuri sau munți. Argumentul decisiv nu poate fi găsit decât la fața locului: dacă acolo nu există nici o înălțime de forma unui ouşor, toponimul nu poate desemna decât un (fost) oaş (mic). La sud de satul Suhuleț, com. Tansa, jud. Iaşi, un loc numit *Ouşoarele*, de pe dealul Comornița, se află aproape de firul văii *Hăoaşa* sau *Hăoaşul* < *Oaşul*, hidronim care trebuie explicat prin existența unui vechi oaş;

pisc, cunoscut îndeobşte cu sensul „vârf ascuțit de munte sau deal", are şi înțelesul de „vârf ascuțit, în plan orizontal", de regulă la dealurile care coboară ca un pinten în şesuri, semantism constatat în anchetele noastre şi înregistrat de T. Porucic (p. 29), dar nereținut de A. Eremia;

pont „porțiune de teren agricol (de o anumită suprafață), aflat în proprietate particulară", dacă sensul a fost corect înregistrat, se referă la terenurile date în folosință foştilor țărani clăcaşi, în condițiile unor reglementări, condiții (ponturi) contractuale inițiate de domnii Moldovei din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, de unde a rezultat derivatul *(țăran) pontaş*. Cuvântul *pont* nu provine din *punct*, prin transformări fonetice în vorbirea regională, ci este un împrumut din magh. *pont* (DLR, DEX). O variantă nouă, răspândită şi în Basarabia, este *punct*, înregistrat ca un alt cuvânt, deşi termenul a fost găsit şi în cele trei sate de la Cahul, unde a fost auzită forma *pont*. De observat este şi faptul că definițiile termenului *punct* cuprind sensuri secundare: „aşezare omenească, localitate" (apud DLR, care interpretează eronat sintagma *punctul unde stă, oraşul în care trăieşte*) şi „loc de casă". Ca urmare, nu *pont* provine din *punct*, ci, în cazul de față, acesta este rezultat din primul prin atracție paronimică;

popândac şi popânzac sunt unul şi acelaşi cuvânt, considerate însă separat doar fiindcă T. Porucic l-a înregistrat pe cel dintâi cu un sens foarte general: „ridicătură mică de teren";

rampă, cu sensul „loc de ieşire din pădure, unde se plătea taxa pentru lemne", are un sinonim nemenționat *vamă*, care se regăseşte ca toponime foarte răspândite, iar în articolul pentru acest cuvânt înțelesul nu este înregistrat;

rateş nu a avut, cu siguranță, sensul 3. „casă boierească, conac", dedus, greşit, probabil din contextul: „După înfățişare am cunoscut că e un rateş boieresc" (Sadoveanu), care se referă la un rateş de pe o moşie proprietate boierească;

rât „fâneață în luncă", în general desemnând locuri de cosit, în şesuri, dar şi pe locuri înalte, nu poate avea sensul „vârful dealului", preluat din DERS, unde termenul este glosat eronat şi ca „mlaştină"[48]. Etimologia, corectă, magh. *rét* „pajişte", trebuia să avertizeze asupra posibilelor greşeli;

„Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2007, p. 100–103. Aici am înregistrat varianta diminutivală *oaşuț* (de fân), atestată la 26 martie 1704: CDM, V, nr. 304.

[47] Sufixul este înregistrat totuşi de Sextil Puşcariu, e drept, numai în cuvinte în care se constată dispariția iotului din sufixul propriu-zis *-ior*, precum *netejor*, *rotunjor*, *oglinjoară* etc., rezultate prin derivare din baze cu finala *-d* (*neted* etc.), cf. *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, Bucureşti, 1994, p. 71, 267, 338.

[48] Autorii DERS au preluat, la rândul lor, greşeli de traducere ale editorilor documentelor din colecția *Documenta Romaniae Historica* (DRH). Într-un uric moldovenesc din 13 iunie 1456, sintagma slavonă **чересъ рѣтъ, оу Шѳмѳзы** a fost tradusă „peste săpătură, la Şumuz" (DRH, A, II, p. 90, nr. 60), iar în DERS s-a „corectat" tacit eroarea, deducându-se sensul „mlaştină" în loc de „săpătură". Într-un uric muntenesc de danie a unor sate, din 1512–1513 iulie 23, sintagmele **исходї рѣтом Врънем, идет**

scaun „treaptă, terasă pe coasta unui deal", bine reprezentat şi de toponime corespunzătoare în toată Moldova, nu poate fi ilustrat însă prin top. *Scaune*, găsit în contextul „curgea un pârâu prin Scaune, la Sfântul Gheorghe" (Sadoveanu, *Opere*, V, p. 462), deoarece aici scriitorul se referea la strada Scaune din spatele Spitalului Colţea şi la biserica Sf. Gheorghe din Bucureşti, hodonimul având altă motivaţie. Acestă stradă era locuită în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea de măcelari[49], iar trunchiul de tăiat carnea şi, prin metonimie, măcelăria însăşi erau numite *scaun*[50];

secătură este înregistrat doar cu două înţelesuri, „loc lipsit de vlagă, pământ care nu rodeşte" şi „apă stătătoare care seacă vara", dar sensul care a creat cele mai multe toponime *Secătura*, câteva consemnate şi în Basarabia, este acela de „pădure defrişată după secare (uscare)". În asemenea locuri s-au făcut poieni şi au apărut satele Secătura (douăsprezece numai în Moldova din dreapta Prutului) sau Secăturile. În *Dicţionar*, acest sens este consemnat doar prin două documente istorice, nu şi în anchete, fapt ce nu poate indica absenţa sa în stânga Prutului;

seci, termen cu răspândire largă şi semantisme bine identificate[51], porneşte de la o bază veche slavă şi nu este exactă etimologia în s.-cr. *seča*, cuvânt care poate explica doar eventuala difuziune a termenului în sud-vestul României. Mai surprinzătoare este etimologia facilă propusă de DTRO, 6, p. 52, care indică adj. *sec* „lipsit de vegetaţie" ca explicaţie pentru mai multe toponime *Seci(u)*;

selbă este un exemplu tipic de denaturare a terminologiei autentice populare prin punerea în circulaţie şi preluarea necritică a unor creaţii livreşti necenzurate. Italienism (< *selva*) creat de Ion Heliade Rădulescu, folosit de A. Mureşanu (cu varianta *silbă*), C. Aristia, N. Filimon şi Eminescu, în *Epigonii*, pentru efectul său stilistic (*Visul selbelor bătrâne de pe umerii de deal*), cuvântul a fost înregistrat, printr-o mistificare romantică, de S.F. Marian într-o notă de subsol în care ne asigură că acest cuvânt s-ar găsi la românii din Bucovina şi în variantele *sehelbă*, *silbă*, *silhă* şi *sihlă*, cu înţelesul „pădure tânără şi deasă"[52], încercând, evident, să lege etimologic un apelativ popular autentic (*sihlă*, *ţihlă*) de un termen contrafăcut. T. Porucic pretinde că l-ar fi regăsit în anchetele din Basarabia[53] şi astfel drumul presupusului entopic este deschis şi spre lexicoanele ulterioare[54], ajungând şi în prezentul *Dicţionar*, fără menţiunea strict necesară *livresc*, cu o definiţie imaginară („Întindere mare acoperită de arbori, arbuşti şi plante erbacee") şi cu etimologie greşită (< lat. *silva*), care induce concluzia că acest cuvânt ar fi moştenit;

рътом Вранешким şi преходит ръть Болдев, au fost traduse ca „iese la dealul Vranei", „merge la dealul Vrăneştilor" şi „trece dealul Boldei", în loc de „iese la râtul Vranei", „merge la râtul Vrăneştilor" şi, respectiv, „trece râtul Boldei". (DRH, B, II, p. 210, 211, 213, 214, nr. 105; autorii DERS nu au identificat aici cuvântul românesc *rât*, pe care l-au observat doar în uricul de confirmare a acestei danii domneşti, din mai 1531, unde traducerea este aceeaşi, „deal": DRH, B, III, p. 183, 184, 186, 187, nr. 113).

[49] Alexandru Predescu, *Dâmboviţă, apă dulce*, Bucureşti, Editura Albatros, 1970, p. 85.

[50] *Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar*, coordonatori Ovid Sachelarie şi Nicolae Stoicescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1988, p. 422 (s.v. *scaun*).

[51] Vlad Cojocaru, *Câmpul semantic al noţiunii de „loc defrişat" în toponimia din bazinul Uzului (Moldova)*, în ALIL, XXVIII, A, 1981–1982, p. 70–71.

[52] *Ornitologia poporană română*, II, Cernăuţi, 1883, p. 210.

[53] *Lexiconul...*, p. 61.

[54] DLR, în mod surprinzător, sub *sihlă*, nu discerne informaţiile autentice, amestecă formele populare cu cele livreşti şi acceptă o posibilă etimologie în lat. *silva*, reţine şi creaţia *selbă* (şi var. *sehelbă*), cf. lat. *silva*, ştiind şi că aceasta ar fi însemnând o „pădure tânără (şi deasă)", şi nu bătrână, ca la Eminescu! DEX, mai exact, indică pentru *sihlă* şi *ţihlă* originea sl. *sŭhlĭ*. Pentru posibila origine de substrat, răspândirea termenului în spaţiul slav şi alte semantisme, vezi Onufrie Vinţeler, *Sihlă*, în „Studii şi cercetări de onomastică", 5, 2000, p. 249–254.

Scanned with OKEN Scanner

suhodol „vale lipsită de apă curgătoare şi de izvoare bogate", cu o singură atestare, la T. Porucic (p. 32), nu este, cu certitudine, un entopic românesc, ci rezultatul interpretării ca nume comun a unui hidronim slav *Sohodol* din Basarabia. Am dovedit acest fapt prin analiza întregii informaţii disponibile în prezent[55];

suşeniţă „parcelă de teren agricol lungă şi îngustă", cu sinonime precum *jiribie*, *şurină*, *şirincă* etc., este un vechi termen agrimensural şi, ca urmare, exclude etimologia *suşe* (lit. *şosea*) + suf. *-eniţă* (inexistent), apelativul *şosea* fiind un neologism (< fr. *chaussée*). DLR, s.v. *şuşăniţă*, deşi trimite la bg. *сушеница* „fâşie lungă de carne, slănină" etc., perfect acceptabil în conţinut şi expresie, consideră etimologia ca necunoscută, având în vedere, probabil, aria nordică de circulaţie a entopicului românesc;

şar „fâşie de apă în mijlocul unui râu" (= firul apei) este înregistrat cu etimologie necunoscută, deşi DLR trimite pentru comparaţie la magh. *sor* „şir" şi la s.-cr. *šara* „dungă", sugestii care nu trebuie ignorate;

şleau, cu var. *şleah*, are sensul primar „drum mare", dovadă fiind hodonimele *Şleahul Chişinăului* etc., şi nu cel secundar „drum de ţară, bătătorit de care (neamenajat)", fiindcă nu orice drum este un şleah. Originea cuvântului este ucr. *шлях* şi nu pol. *szlak*, care nu poate explica fonetismul românesc;

şurină „fâşie îngustă de teren arabil" este considerat cuvânt cu etimologie necunoscută, deşi în DLR originea este corect indicată: ucr. *ширина*;

voloacă „pădurice de luncă" nu este atestat în anchete, ci doar prin două toponime din Basarabia, cu etimonul rus. dial. *волока*, cu acelaşi sens. Cu bogate informaţii documentare şi din anchete, am dovedit existenţa termenului ca entopic al limbii române şi am constatat o largă răspândire a toponimelor cu această bază în toată Moldova istorică[56];

zgură este înregistrat doar cu sensul „pământ uscăcios, ars de soare, neproductiv", care nu poate motiva convingător mai multe toponime cunoscute, între care Zgura şi Zgurița din Basarabia. Mult mai bine s-ar putea explica aceste nume prin existenţa unor bude de potasiu, în urma cărora rămâneau mari cantităţi de cenuşă, cărbune ars şi zgură[57]. O eventuală confirmare documentară sau un sondaj arheologic ar asigura certitudinea ipotezei.

3. Probleme lexicografice

Cuvintele-titlu din *Dicţionar* sunt, de regulă, termeni geografici înregistraţi în anchetele din Basarabia, dar şi exclusiv în surse deja publicate, de exemplu *adâncime*, *albinărie*, *aluviune*, *cătunişte*, *fartai*, *fartal* etc. Criteriile selecţiei entopicelor, mult mai numeroase decât cele înregistrate în acest dicţionar, şi a altor informaţii rămân obscure şi, de aceea, generează întrebări fără răspuns. De pildă, ne putem întreba de ce nu sunt indicate puncte de anchetă şi pentru aceste cuvinte: *adâncime* este necunoscut în Basarabia sau, dimpotrivă, este atât de cunoscut, încât nu a mai fost pusă o întrebare, fie şi directă, pentru a-l căuta? Dar şi *adăpost* este general în limba română şi totuşi este înregistrat, dar numai în şapte puncte, fapt ce poate sugera concluzia că termenul are circulaţie restrânsă. *Fartai* şi *fartal* sunt documentate doar cu trimitere la dicţionarul dialectal basarabean din 1985–1986. Trebuie să înţelegem că aceste cuvinte nu au mai fost regăsite în ancheta toponimică sau că, deşi puţin cunoscute, s-a considerat că cercetarea dialectologică

[55] Mircea Ciubotaru, *Lexic şi onomastică în centrul Moldovei* (II), p. 65–66.

[56] Idem, *Entopice de origine slavă...*, p. 132–138.

[57] Idem, *Noi observaţii asupra apelativului* ***budă***..., p. 280, unde se motivează în acest mod toponimul *Zgurăria* din com. Dagâța, jud. Iaşi.

Scanned with OKEN Scanner

a fost suficientă? Entopicul *deal* este general în spațiul românesc şi, pe drept cuvânt, nu erau necesare atestări de anchetă basarabeană. Ne întrebăm însă dacă trebuiau consemnate cele zece toponime în care apare entopicul *deal* şi, în caz afirmativ, care au fost motivele alegerii lor dintre cele câteva mii de oronime probabile: atestarea acelora pe întreg teritoriul Basarabiei, gradul lor de notorietate zonală sau ilustrarea anumitor tipuri de sintagme toponimice?

Dicționarul pe care îl analizăm consemnează un mare număr de sinonime ale cuvintelor-titlu, fapt pozitiv şi necesar (cu rezerva necesității stringente a selectării celor reale, adică probabile sau măcar plauzibile). După părerea noastră, lucrarea ar fi sporit în valoare dacă sinonimele, măcar cele sigure, ar fi fost înregistrate ca trimiteri la cuvintele-titlu de bază, putând fi mai uşor găsite de cititorul interesat. De exemplu, termenul *bojdeucă* nu poate fi aflat repede decât dacă ştim că este înregistrat ca sinonim pentru *budă*, dar dacă se obiectează că nu s-au lucrat decât unele cuvinte sinonime, atunci nu mai apar criteriile selecției acestora. Un entopic important, *vladnic*, pare a lipsi, dar căutătorul norocos îl descoperă în articolul *hlabnic*, numai dacă ştie că aceste cuvinte sunt alofone. În aceeaşi situație se află termenul foarte cunoscut *jelıştea* (*vântului*) ce trebuie căutat, ca variantă, fie sub *ielişte*, fie sub *velişte*.

Tehnica lexicografică propriu-zisă apare uneori ca aleatorie. Astfel, cuvântul *hectar* este considerat un entopic şi definit ca „lot de pământ", termen rezultat prin extensie semantică de la denumirea unității de măsură pentru suprafețe agrare. Informația apare ca paragraf al etimologiei, în timp ce *pogon* este prezentat, corect, cu două sensuri: **1.** unitate de măsură şi **2.** teren agricol de un pogon, etimologia privind primul sens, ca şi în cazul apelativelor *falce* şi *stânjen*. În mod nejustificat, *şes* este prezentat ca două cuvinte, *şes*[1], ca adjectiv, şi *şes*[2], ca substantiv, primul fiind considerat ca provenit (prin schimbarea categoriei gramaticale?) din cel de-al doilea, în contrasens cu DLR, DEX, care le consideră, corect, un singur termen, cu două valori semantice şi cu etimonul latin *sessus* având valoarea primară adjectivală şi nu substantivală.

În fine, corelația lexicografică este prea laxă. De pildă, la *menzil* se consideră că termenul ar fi sinonim cu *han* şi *ratuş* (fapt inexact), dar la *rateş* găsim doar sinonimele *făgădău* şi *tractir*, iar la *han* nu este înregistrat şi cuvântul *menzil* (nici nu trebuia!). Termenul *şirlău* este considerat sinonim cu *hârlău*, dar în articolul despre acest ultim cuvânt informația, importantă pentru etimologie, nu se regăseşte. Deficiența este generală.

Concluzia ultimă a investigației noastre este aceea că pe terenul lexicografiei şi al toponimiei româneşti sarcinile de lucru nu par a se apropia de un final previzibil.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza"
Iaşi, Bulevardul Carol, nr. 11

Scanned with OKEN Scanner

MITOLOGICALE. HEXAMETRUL ANTIC ÎN CONFIGURAȚII EMINESCIENE

TRAIAN DIACONESCU

Poemul *Mitologicale* a stat neașteptat de puțin în atenția exegeților. G. Ibrăileanu considera acest poem postum un „bruion”[1], fără mare valoare, iar G. Călinescu îl clasifică în grupul „parodiilor după Homer” și credea că aparține „ciclului dacic”[2]. Recent, eminescologul Adrian Voica, referindu-se la prozodia poemului, relevă relații complexe dintre „cadența antică” și „universul cu tentă onirică” al poemului[3].

Mitologicale

Da! din porțile mândre de munte, din stânci arcuite,
lese-uraganul bătrân, mânând pe lungi umeri de nouri,
Caii fulgerători și carul ce-n fuga lui tună.
Barba lui flutură-n vânturi ca negura cea argintie,
Părul împflat e de vânt, și prin el colțuroasa coroană,
Împletită din fulgerul roș și din vinete stele.
Hohot-adânc bătrânul când vede că munții își clatin
Și-și prăvălesc căciulile de stânci când vor să-l salute...
Codrii bătrâni râd și ei din adânc și vuind îl salută
Paltenii nalți și bătrânii stejari și brazii cei vecinici.
Numai marea-albastră murmură-n contra orgiei,
Care bătrânul rege-o făcea: -n beția lui oarbă,
El mân-oștiri de nori contra mării... ș-armia-i neagră,
Ruptă pe-ici, pe coleă de-a soarelui roșă lumină
Șiruri lungi fug repede grei pe cerul cel verde.
Și netezindu-și barba, trece prin ei uraganul
Dus de fulgerătorii cai în bătrâna căruță,

[1] G. Ibrăileanu, *Postumele lui Eminescu*, în „Însemnări literare”, nr. 19–2, Iași, 1919.

[2] G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. I, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 315–317.

[3] Adrian Voica, *Fragmentarium eminescian*, vol. I, București, Floarea Albastră, 2004, p. 137.

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, București, p. 337–348

Scanned with OKEN Scanner

Care scârțâie hodorogind, de-ai crede că lumea
Stă să-şi iasă din vechile-i vecinice încheieture.
– Groaznic s-a îmbătat bătrânul – soarele zice:
Nu-i minune – a băut jumătate d-Oceanul Pacific.
Rău îi mai îmblă prin pântece-acum băutura amară.
Însă-s eu de vină... cu-mplut-am de nouri păhare
Cu apele mării adânci, boite cu roşă lumină –
Cine dracul ştia acum că de cap o să-şi facă!
Ah! moşneagul beţiv e-n stare-ntr-o zi să ruine
Toate societăţile de-asigurare din ţară.
Soarele-şi bagă capul prin nori şi limba şi-o scoate
Şi c-o rază gâdilă barba bătrânului rege.
– Hehe! zice bătrânul, râzând, ce faci tu, Pepeleo?
Tânăr, hai? De mii de ani tot tânăr te văd eu,
Pare-mi că dai pe obraz cu roş după moda de astăzi,
Altfel nu-nţeleg cum tânăr de-o mie de evi eşti.
– Taci, moşnege făr' de-obraz, te du, te trezeşte...
Vezi în ce stare te afli, coroana îţi stă pe-o ureche
Şi cu veselia ta proastă lumea ruini tu!
Însă-a popoarelor blonde de stele guverne-îndărătnici,
Vai! nu făcuse şosea cumsecade pe câmpii albaştri
Şi se răstoarnă carul şi rău se-nglodează bătrânul.
Mai că era să-i rămâie ciubotele-n glodul de nouri.
Hei, ce-i pasă! El norii frământă jucând mocăneasca
Şi pe-un vânt I-apucă de cap, făcându-i morişcă.
Se tăvălea peste cap şi, pişcat de-un purec de fulger,
Se scărpina de-un şir de păduri ca de-un gard de răchită.
Norii roşesc de ruşine şi fug, iar vântul se culcă
Între codri şi munţi... Uraganul mahmur poticneşte
Spre castelul de stânci, ce-şi deschide uriaşa lui poartă,
Spre-a-l primi pe bolnavul bătrân în surele hale.
El îşi ia coroana din cap şi în cui o atârnă,
De sclipeşte-n noapte frumoasă şi roşă – un fulger
Încremenit în nori. Cojocul l-anină
El de cuptor... ciubote descalţă şi negrele-obiele
Cât două lanuri arate le-ntinde la focul Gheenei
Să se usuce... Chimirul descinge şi varsă dintr-însul
Galbeni aprinşi într-un vechi căuş afumat de pe vatră,
Mare cât o pivniţă... -N patu-i de pâclă-nfoiată
Regele-ntinde bătrânele-i membre şi horăieşte.
Până-n fundul pământului urlă: peştere negre
Şi rădăcinile munţilor mari se cutremură falnic
De horăitul bătrânului crai. lară-afară
Vezi un ger bătrân şi avar cu faţa mâhnită,
Cărăbănind al zorilor aur în saci de-ntuneric
Ca să-l usuce-n rubine. Cu-ncetul, cu-ncetu-nserează...
Soarele, ca să împace marea, la ea se apleacă,

Scanned with OKEN Scanner

Lin netezește-a ei față albastră și-adânc se uită
În luminoasele valuri a ei și sânu-i desmiardă
Cu tot aurul razelor lui. La pământ se mai uită.
Florile toate ridică la el cochetele capuri
Copilăroase și ochii lor plini de zădarnice lacrimi...
Pe grădini se mai uită, pe-alei de vișini în floare
Și de cireși încărcați, de salcâmi cu mirosul dulce.
Pe-acolo se primblă-o fată-în albastru-mbrăcată,
Părul cel blond împletit într-o coadă îi cade pe spate..
Ca Margareta din Faust ea ia o floare în mână
Și șoptea: mă iubește... nu mă iube... mă iubește!
Ah!' boboc... amabilă ești... frumoasă și – proastă,
Când aștepți pe amant, scriitor la subprefectură,
Tânăr plin de speranțe, venind cu luleaua în gură...
Soarele-a apus, iar luna, o cloșcă rotundă și grasă,
Merge pe-a cerului aer moale ș-albastru și lasă
Urmele de-aur a labelor ei strălucinde ca stele.
Iar de-a doua zi se scoală bătrânul și urcă Rarăul
Numai în cămeșoi, desculț și fără căciulă
Și se scarpină-n cap – somnoros – uitându-se-n soare.

După lectura acestui poem, vom urmări schema metrică a versurilor, în dublă ipostază:

1. la nivelul normei antice a hexametrului;
2. la nivelul unităților lexicale în limba română.

Aceste trepte ne permit să înțelegem saltul de la limbajul comun, nemarcat, la limbajul poetic, marcat. Selectăm aici numai primele 5 versuri, încredințați că cititorii, pornind de la acest model, vor înțelege singuri structura altor stihuri. Notăm cu A limbajul marcat și cu B, limbajul nemarcat.

v. 1 Da, din porțile mândre de munte, din stânci arcuite
A – v / – v v / – v v / – v v / – v v / – v
B – , v – v v , – v , , – v , v – , v v – v
v. 2 Iese-uraganul bătrân, mânând pe lungi umeri de nouri
A – v v / – v / – v v / – v v / – v v / – v
B – , v v – v , v – , v – , v – , – v , v – v
v. 3 Caii fulgerători și carul ce-n fuga lui tună.
A –v / – v v / – v / – v v / – v v / – v
B – v , v v v – , v – v , v – v v , – v
v. 4 Barba lui flutură-n vânturi ca negura cea argintie
A – v v / – v v / – v v / – v v / – v v / – v
B – v v , – v v , – v , v – v v , – v v – v
v. 5 Împletită din fulgerul roș și din vinete stele.
A – v / – v v / – v v / – v v / – v v / – v
B v v – v , v – v v , – , v v – v v , – v.

Privind schemele metrice de mai sus, observăm că accentele din limbajul comun se suprapun cu accentele din limbajul poetic, formând, prin succesiunea lor, picioarele metrice, binare sau ternare, ale hexametrilor. Abaterile de la norma hexametrului se explică prin neperfectarea versului sau prin funcția lor semantică și muzicală.

Înainte de a începe analiza prozodică a poemului ne vom referi la ideea poetică și la perspectiva estetică a poetului. În felul acesta, vom înțelege mai bine relațiile dintre mesaj și prozodie.

Poemul *Mitologicale* parodiază Olimpul grecesc. Are următoarea structură: *prolog* (v. 1–6): portretul pitoresc al personajului principal, Uragan, și începutul furtunos al călătoriei; *partea I* (v. 7–63): călătoria burlescă a regelui bătrân și beat spre palatul său din Rarău; *partea a II-a* (v. 64–78): scena idilică și ironică în care o fată îndrăgostită îl așteaptă, în asfințit, pe amantul său; *epilog* (v. 79–84): trezirea regelui mahmur, în zori, și începutul unei noi călătorii.

Prologul poemului schițează chipul pitoresc al Uraganului: bătrân, cu barbă și plete-n vânt, mânând peste nouri caii fulgerători la un car tunător, spre palatul său din Rarău.

Partea I reflectă călătoria cosmică, burlescă, a regelui amețit de băutură. Pe drum îl salută hiperbolic munții, numai marea murmură contra „orgiei" pe care o săvârșește în „beția lui oarbă". Privind chipul pitoresc al regelui tras de o căruța hodorogită, soarele dezvăluie ironic că moșneagul a băut jumătate din Pacific și că, în drumul său, e în stare să ruineze toate societățile de asigurare din țară. Așadar, devenise un pericol pentru ordinea naturii și a societății. Soarele, amuzându-se, scoate limba și gâdilă c-o rază barba bătrânului moșneag. Regele beat dialoghează cu soarele pe care-l numește Pepelea și-i reproșează că-și dă pe obraz „cu roș, după moda de azi". Soarele îi răspunde cu insolență și-l invită să se trezească. Din pricina drumurilor proaste – neîngrijite de „guvernele îndărătnice ale stelelor" – carul se răstoarnă și regele se înfundă în „glodul de nouri"; dar nu-i pasă, joacă mocănească, face din vânt morișcă și, pișcat „de un purec de fulger", se scarpină de păduri și răchite, încât „norii roșesc de rușine". Mahmur, Uraganul ajunge la palatul său carpatin; aici își scoate coroana care sclipește ca „un fulger încremenit", își anină cojocul de cuptor, se descalță de ciubote și obiele, descinge chimirul plin și se culcă, sforăind de se cutremură rădăcinile munților.

Partea a II-a transfigurează o scenă idilică, erotică, dar tot în ton parodic. În asfințit, soarele împacă marea, dezmierdându-i sânul, iar florile cochete privesc soarele cu ochii în lacrimi; într-o livadă, printre vișini în floare și salcâmi cu miros dulce, se plimbă o fată îndrăgostită, „frumoasă și proastă", cu o floare în mână, ca Margareta din Faust, așteptându-și amantul, scriitor la subprefectură.

Epilogul este scurt și buf. După apusul soarelui, răsare luna, „cloșcă rotundă și grasă", iar în zori, regele Uragan se trezește și, încă mahmur, urcă Rarăul desculț, în cămeșoi și fără căciulă, întinzându-se, somnoros, spre soare.

Scanned with OKEN Scanner

În poemul *Mitologicale*, parodia interferează planuri multiple: 1. *axiologice*: lumea înaltă este coborâtă în lumea umilă; 2. *temporale*: vremurile mitice fuzionează cu cele moderne; 3. *topice*: Olimpul e înlocuit cu Rarăul, iar Uraganul este un țăran bucovinean şi 4. *stilistice:* limbajul literar şi popular se întrupează în imagini hiperbolice şi originale.

Acest poem eminescian se înrudeşte cu viziunea homerică din *Batrachomiomachia* şi, în spațiul literaturii române, cu parodiile lui Caragiale, referitoare la simbolism şi instrumentalism, făcând din Eminescu un precursor al poeziei moderne.

Studiul de față urmăreşte, cu precădere, performanțele prozodice ale poetului în relație cu mesajul poemului şi concepția despre lume şi artă a poetului. Eminescu utilizase metrii antici în traducerile sale din poeți greci şi latini, dar acum experimentează hexametrii în transfigurarea cugetului său poetic, devenind astfel un „descălecător" al metricii antice în literatura română.

Pentru a înțelege bine arta hexametrului din poemul *Mitologicale* să urmărim, succesiv, 1. măsura versurilor, 2. ritmul binar şi ternar precum şi 3. cezura variabilă, desigur, în corelație cu universul artistic al poemului.

Măsura. Poemul a fost scris în hexametri şi poetul a respectat normele clasice ale versului antic. Să revedem, mai întâi, aceste norme. Hexametrul era compus din şase picioare metrice, binare sau ternare, dintre care ultimul era *catalectic*, iar cantitatea ultimei silabe *anceps*. Măsura hexametrului varia între douăsprezece silabe şi şaptesprezece silabe, în funcție de structurile picioarelor metrice. Acestea puteau fi alcătuite din dactili sau spondei, în primele cinci picioare, şi dintr-un troheu sau spondeu în piciorul final. Versurile care depăşeau această măsură erau numite hipermetre sau acatalectice şi se întâlneau foarte rar. Hexametrul dactilic pur era format din cinci celule dactilice şi una trohaică, adică din şaptesprezece silabe, iar hexametrul spondaic pur era structurat numai din celule binare, aşadar, din douăsprezece silabe. Dactilii şi spondeii aveau, desigur, conotații semantice şi muzicale. Spondeii implică un ritm lent, grav, solemn ca tonul de flaut, pe când dactilii se disting prin ritm alert şi ton luminos. Hexametrul era folosit, cu predilecție, în epică şi în satiră.

Eminescu a cunoscut bine normele poeticelor antice privind măsura, ritmul şi cezura şi le-a valorificat în mod creator. Măsura hexametrilor săi, ternari sau binari, variază între paisprezece şi şaptesprezece silabe. Numai două versuri din cele 85 sunt hipermetrice, anume v. 37 şi v. 82, care au optsprezece silabe. Poetul ar fi revizuit, desigur, aceste variante, dacă ar fi perfectat poemul pentru tipar.

Ritmul. În poezia antică, ritmul era bazat, cum se ştie, pe cantitatea silabelor, nu pe accent[4]. Unitatea minimă era *mora*, silaba scurtă [v], iar silaba

[4] Arta hexametrului în poezia greacă şi latină a fost studiată în numeroase exegeze. În filologia românească, un studiu fundamental cu acest subiect îi aparține lui Traian Costa, *Formele*

lungă [–] era egală cu două more. Un picior ritmic era alcătuit din patru more [v v v v], adică dintr-o silabă lungă şi două scurte [– v v], în structura ternară a dactililor, sau din două silabe lungi [– –], în formaţia binară a spondeului [– –]. Ultimul picior metric era catalectic şi putea fi troheu [– v] sau spondeu [– –]. Prima silabă din fiecare picior metric era lungă. În poezia modernă, ritmul se bazează pe accent şi unitatea sa minimă este cuvântul[5]. Structura antică a fost păstrată, dar în locul silabei lungi apare silaba accentuată, iar în locul silabei scurte, silaba neaccentuată. Aşadar, hexametrul modern, ca şi cel antic, este alcătuit din ritm binar sau ternar şi normele recomandate de poeticele antice sunt variabile şi aplicate creator. În hexametru dactilic, primele patru picioare puteau să fie substituite, dar al cincilea picior rămânea dactilic pentru că acesta era piciorul care dădea numele ritmului, dactilic, dacă era dactil sau spondeic, dacă era spondeu. Poeţii au folosit totuşi spondeul şi în piciorul al cincilea şi, în acest caz, versul se numea hexametru spondaic. Aşadar, hexametrul dactilic nu e format numai din dactili, iar hexametrul spondaic nu e alcătuit numai din spondei. Marca definitorie este piciorul al cincilea, primele patru celule ritmice fiind substituibile. Iată un hexametru dactilic în care dactilii din primele patru picioare au fost substituiţi prin spondei:

Apparent rari nantes in gurgite vasto
– –/– –/– –/––/– v v /––.

Un hexametru dactilic pur, fără substituiri, se întâlneşte rar:

Quadrupedante putrem sonitu, quatit ungula campum
– v v / – v v /– vv/– v v / –vv /–v.

Eminescu asimilase normele prozodice antice şi a compus hexametrii cu structuri binare şi ternare foarte variate şi expresive, adecvate gândului său poetic. Structura ritmică a hexametrilor eminescieni are, totuşi, în raport cu normele clasice, trăsături distinctive. Ne referim acum la două particularităţi evidente: 1. substituirea accentului obligatoriu de pe prima silabă a primului picior ritmic din fiecare vers; 2. structura dactilică, exceptând o singură situaţie, a penultimului picior ritmic al hexametrului.

---

hexametrului la Ovidiu, în *Publius Ovidius Naso, XLIII î.e.n. – MCMLVII e.n.*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1957, p. 211–332.

[5] Pentru probleme controversate în teoria şi practica prozodiei româneşti, vezi Adrian Voica, *Versificaţie eminesciană*, Iaşi, Junimea, 1997, şi *Repere în interpretarea prozodică*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 1998; G. Tohăneanu, *Ritm dominant, substituiri ritmice, ritm „secund"*, în *Dincolo de cuvânt*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976, p. 225–243 şi *Variaţii pe tema strofei clasice*, în vol. *Eminesciene*, Timişoara, Facla, 1980; Mihai Dinu, *Ritm şi rimă în poezia românească*, Bucureşti, Cartea Românească, 1986, şi *Mic tratat de prozodie românească*, Bucureşti, Institutul Cultural Român, 2004.

Scanned with OKEN Scanner

Substituirea accentului în primul picior ritmic al fiecărui vers este surprinzător de frecventă: 30 de situații din 84 de versuri. Cum se explică acest fapt? Prin neperfectarea versurilor rămase în manuscris, dar şi prin reliefarea stilistică a lexicului care se abate de la ritm. Ne referim, desigur, la ritmul marcat, muzical al hexametrului, nu la accentul comun al cuvintelor. În această situație *anceps* se întâlnesc, frecvent, monosilabe (conjuncții, prepoziții, adverbe, pronume etc.), dar şi polisilabe. Acestea din urmă cer un accent marcat, alături de cel normal: cuvintele *împletită* –v–v (v. 6), *încremenit* –vv– (v. 36), *cărăbănind* –vv– (v. 62), *copilăresc* – vv– (v. 69) etc. Prin accentul marcat realizăm ritmul muzical al hexametrului, dar reliefăm şi diverse cuvinte. Uneori, însă, limba română nu permite această accentuare, ca în v. 30: „Hehe, zise bătrânul râzând, ce faci tu, Pepeleo?". Aici, interjecția *hehe* v– nu poate să aibă decât structura iambică. În cazul acesta, prin substituirea accentului se încalcă normele clasice, dar se reliefează corola de conotații a acestei interjecții.

Structura penultimului picior al hexametrului este clasică, însă, prin frecvența sa neobişnuită, devine particularitate de stil eminesciană. Poemul, cu excepția v. 65, are în această poziție numai dactili. Fenomenul ne permite să numim aceste versuri hexametri dactilici, iar v. 65, hexametru trohaic. În poemul *Mitologicale* sunt predominante, totuşi, structurile mixte, binare sau ternare, nu structurile pure. Hexametrii formați numai din dactili sunt puțini, doar 10, iar hexametrii alcătuiți numai din trohei nu se află în acest poem.

Hexametru dactilic pur: v. 4, 5, 9, 22, 35, 37, 40, 59, 73, 81.

v. 4 Barba lui flutură-n vânturi ca negura cea argintie
– v v / – v v / – v v / – v v / – v v / – v

v. 9 Codrii bătrâni râd şi ei din adânc şi vuind îl salută
– v v / – v v / – v v / – v v / – v v / – v

v. 37 Părul cel blond împletit într-o coadă îi cade pe spate
– v v / – v v / – v v / – v v / – v v / – v.

Hexametru dactilic mixt:

v.1 Da, din porțile mândre de munte, din stânci arcuite,
– v / – v v / – v v / – v v / – v v / – v

v. 2 Iese-uraganul bătrân, mânând pe lungi umeri de nouri
– v v / – v v / – v / – v v / – v v / – v

v. 3 Caii fulgerători şi carul ce-n fuga lui tună
– v / – v v / – v / – v v / – v v / – v.

Structurile ritmice eminesciene sunt, cum vedem, variate şi expresive. Dactilii imprimă versului avânt, iar troheii, zăbavă. Combinarea lor este ingenioasă.

Scanned with OKEN Scanner

Iată schema normată a primelor 12 versuri:

Nr. vers	Accente pe silaba nr.						Unitate ritmică						Măsură
v. 1	1	3	6	9	12	15	t	d	d	d	d	t	16
v. 2	1	4	7	9	12	15	d	d	t	d	d	t	16
v. 3	1	3	6	8	11	14	t	d	t	d	d	t	15
v. 4	1	4	7	10	13	16	d	d	d	d	d	t	17
v. 5	1	4	7	10	13	16	d	d	d	d	d	t	17
v. 6	1	3	6	9	12	15	t	d	d	d	d	t	16
v. 7	1	4	6	9	12	15	d	t	d	d	d	t	16
v. 8	1	4	6	9	11	14	d	t	d	t	d	t	15
v. 9	1	4	7	10	13	16	d	d	d	d	d	t	17
v. 10	1	4	7	10	12	15	d	d	d	t	d	t	16
v. 11	1	3	5	7	10	13	t	d	t	d	d	t	14
v. 12	1	4	6	9	11	14	d	t	d	t	d	t	15

Structurile muzicale ale hexametrilor atestă simțul ritmic al poetului, dar și posibilitățile ritmice ale limbii române. Întâlnim hexametrii dactilici puri în v. 4, 5, 9 și hexametrii cu structuri mixte în celelalte versuri. Poetul include cuvintele accentuate normal în structuri marcate, literare, făcând ca accentul comun să se identifice cu accentul poetic al hexametrului. Eminescu mobilizează creator limitele limbii române și conferă monosilabelor statut de *anceps* (pot fi accentuate sau neaccentuate), iar polisilabelor un accent secundar, cerut de ritmul hexametric. În v. 8, grupul lexical inițial *și-și prăvălesc* este peonic vvv–, dar ritmul marcat ne obligă, la început de hexametru, să-l accentuăm și să obținem un dactil –vv.

Iată versul:

Și-și prăvălesc căciula de stânci când vor să-l salute
– v v / – v / – v v / – v / – v v / – v.

Același fenomen întâlnim și în versurile 16, 29, 36, 39, 42, 59, 71, 75, 84, în care conjuncția *și* din piciorul inițial primește accent marcat. Uneori, polisilabele inițiale cu structură peonică nu pot fi convertite în dactili și atunci abaterea de la ritm trebuie revizuită sau acceptată ca formă cu funcție reliefantă. În v. 47, piciorul inițial *Spre castelul* v v – v are structură peonică și reliefează cuvântul *castel*. Fenomenul de convertire a unităților lexicale nemarcate în structuri ritmice marcate se petrece și în interiorul hexametrului, nu numai în piciorul inițial. În v. 3, cuvântul *fulgerători* are structură peonică vvv–, dar în hexametru, în structura *caii fulgerători și carul* –v–vv–v–v, acest cuvânt, prin fragmentare, devine dactil. Alteori, Eminescu folosește adecvat statutul variabil al accentului nemarcat. În v. 72, cuvântul *mirosul* v–v nu e utilizat ca amfibrah, ci ca dactil –vv, potrivit ritmului hexametric.

Prin astfel de analize, pătrundem în laboratorul poetului şi înțelegem mai bine alchimia sa poetică. Această mirifică alchimie relevă simetrii şi paralelisme complexe. Celulele ritmice au varietate nebănuită:

– dactili:

Părul umflat e de vânt şi prin el colțuroasa coroană
– v v – v v – v v – v v – v v – v

– dactili şi trohei:

Soarele-şi bagă capul prin nori şi limba şi-o scoate
– v v – v – v v – v – v v – v

– trohei:

Taci, moşnege făr' de-obraz, te du, te trezeşte
– v – v – v – v – v v – v.

Opțiunea poetului pentru structuri binare sau ternare este determinată de subconştientul său creator, dar nu totdeauna este cenzurată. În v. 72, întâlnim o structură amfibrahică, nu dactilică sau trohaică, precum cere un hexametru:

Pe-acolo se plimbă o fată-n albastru-mbrăcată
v – v v – v v – v v – v v – v.

Oricât am forța accentele limbii române, nu putem să încadrăm aceşti amfibrahi în hexametru. Versul acesta, care sare din normă, urma să fie revizuit sau, dacă poetul l-ar fi publicat astfel, ar fi îndeplinit o funcție reliefantă, sprijinind perspectiva parodică a poemului.

Cezura. În hexametrul greco-latin, cezurile predominante erau trimimere (după prima jumătate din piciorul al doilea), pentemimere (după prima jumătate din piciorul al treilea) şi heptamimere (după prima jumătate din piciorul al patrulea). Pe lângă aceste cezuri principale, exista şi o cezură bucolică, după piciorul al patrulea, utilizată în poezia pastorală. Cezurile erau normate, puteau să cadă numai la sfârşit de cuvânt şi după jumătate de picior, anume după *arsis*, sau, în situația cezurii bucolice, la început de picior metric. Cezura între silabele scurte din piciorul al treilea era foarte rară.

Iată câteva tipuri de cezură:

– trimimeră şi heptamimeră:

Infandum,// regina, iubes// renovare dolores.
– – / – // – /– v v / – // v v/ – v v / – v

– pentemimeră:

Arma virumque cano// Troiae qui primus ab oris
– v v / – v v / – // –/ – / –/ – v v / – v

– heptamimeră:

Clamores simul horrendos// ad sidera tollit
– – / – – / – – / – // – / – v v / – v

– trimimeră, pentemimeră, heptamimeră:

Quem sequimur? Quove ire iubes? Ubi ponere sedes?
– v v / – // – / – v v / – // – / – v v / – v

– bucolică:

Ite meae, quondam felix pecus,// ite capellae
– v v / – – / – – / – v v // – v v / – –.

Observăm că cezurile în hexametrii antici sunt normate. Ele sporesc notele semantice şi muzicale ale versurilor şi contribuie la reliefarea substanței poetice. Fragmentarea muzicală polarizează cuvinte cu rol predominant şi înlesneşte receptarea ideilor din text. Eminescu a înțeles aceste valori funcționale ale cezurii şi le utilizează în mod creator.

În poemul *Mitologicale*, apar cezuri numeroase, care ne surprind prin măsura şi mobilitatea lor. Întâlnim cezuri variate, ca în prozodia antică, anume cezuri trimimere, pentemimere, heptamimere, dar şi cezura bucolică şi cezuri combinate:

– trimimeră:

v. 31 Tânăr, hai… – v / – //
v. 52 El de cuptor… –v v – //

– pentemimeră:

v. 23 Însă-s eu de vină… umplut-am… – v / – v / – v // v – v
v. 35 Vezi în ce stare te afli, coroana… – v v / – v v / – v // v – v
v. 46 Între codri şi munți. Uraganul… – v / – v v / – // v v – v
v. 51 Încremenit în nori. Cojocul… – v v / – v / – // v – v
v. 54 Să se usuce. Chimirul… – v v / – v / – // v – v
v. 63 Ca să-l usuce-n rubine. Încetul…– v v / – v v / – v // v – v

– heptamimeră:

De horăitul bătrânului crai. Iar afară… – v v / – v v / – v v – // v v – v

– bucolică:

El mân'oştiri de nori contra mării… Şi armia-i neagră
– v v / – v / – v v / – v // – v / – v
Groaznic s-a îmbătat bătrânul, soarele zice
– v / – v v / – v / – v // – v v / – v

– combinate (trimimeră şi heptamimeră):

Ah! boboc… amabilă eşti… frumoasă şi proastă
– v / – // v / – v v / – // v / – v v / – v.

Aceste cezuri urmează, după cum vedem, norme antice. Poetul însă, ca orice creator, inovează. Cezurile pentemimere nu cad după jumătatea accentuată a piciorului al treilea, după *arsis*, ci taie jumătatea a doua a acestui picior (cf. v. 23, 35, 63). Acest fapt nu este o stângăcie, ci un act de creație care se corelează cu alte inovații. Eminescu valorifică formele antice, dar inventează şi tipare noi.

Scanned with OKEN Scanner

Astfel, în inventarul cezurilor eminesciene, întâlnim cezuri noi, moderne, care-l detaşează de antici. Apar cezuri semimonare, semibinare şi seminonare sau, în termeni greceşti, henomimere, dimimere sau eneamimere. Acestea, în cadrul versului, pot fi simple sau combinate cu alte tipuri.

Iată câteva exemple:

v. 38 Vai! nu făcuse şosea cumsecade pe câmpii albaştri
– // v v / – v v / – v v / – v v / – v v / – v

v. 41 Hei, cei pasă! El norii frământă jucând mocăneasca
– // v / – v // v / – v v / – v v / – v v / – v

v. 20 Hehe! Zice bătrânul râzând, ce faci tu, Pepeleo?
v – // – v / – v v / – // v / – v v / – v

v. 24 Taci, moşnege, făr' de obraz, te du, te trezeşte
– // v / – v / – v v / – // v / – / – // v v – v

v. 76 Ah! boboc... amabilă eşti... frumoasă şi proastă
– // v / – v / – v v / – // v – v v / – v.

Considerând aceste structuri prozodice pe fundalul tradiției şi inovației, relevăm spiritul ingenios al poetului, dar şi virtuțile limbii române. Limba este, cum ştim, un sistem de relații şi geniul poetului poate să întrupeze aceste relații în forme noi. Acest lucru face Eminescu, descoperă tipare metrice noi, care, în consonanță cu alte mijloace poetice, dau glas cugetării. Cezura, prin poziția sa, fragmentează versul, dar mobilitatea ei sprijină ideea poetică. În v. 24, dialogul dintre soare şi uragan scapără nu numai prin ritmul combinat, alcătuit din trohei şi dactili, dar şi prin sacadarea insistentă a cezurilor, cu rost semantic şi muzical agasant. Cearta dintre soare şi uragan coboară, prin lexic şi sunet răstit, în lumea umilă, reliefând bulversarea parodică a naturii şi a soarelui.

Mijloacele de expresie din poemul *Mitologicale* sunt, desigur, multe şi complexe şi converg cu cele prozodice, analizate selectiv de noi. Apar, ca la antici, rime întâmplătoare (v. 77–78 şi v. 79–80), dar forța captivantă o au focalizările mijloacelor stilistice. Acestea au funcția unui reflector. Ritmul, cezura, epitetul, metafora se unesc întru reliefarea universului parodic al poemului. Metaforele „popoarele blonde de stele" (v. 37), „fulger încremenit în nori" (v. 50), „cărăbănind al zorilor aur în saci de-ntuneric" (v. 62) au pecete eminesciană, dar, în context, funcție ludică. În versul:

Soarele-a apus, iar luna, o cloşcă rotundă şi grasă,
– v v v – // v – v / / v – v v – v v – v.

imaginea ludică, luna-cloşcă, intră în contrast cu imaginea serafică, tipic eminesciană, luna-regină, reflectând un univers comic, în care valorile au fost răsturnate.

Poemul *Mitologicale* nu are perfecțiunea antumelor şi nici a multor postume, dar ne cucereşte prin perspectiva sa parodică şi prin complexitatea neaşteptată a hexametrului care atestă vocația poetului şi geniul limbii române.

Scanned with OKEN Scanner

În urma considerațiilor prozodice de mai sus putem conclude:

1. Prezența *in situ* a structurilor metrice din acest poem postum ne oferă posibilitatea să descoperim un proces captivant al creației eminesciene.

2. Poetul a cunoscut normele prozodiei antice şi le-a valorificat creator la toate nivelurile – măsură, ritm, cezură – în hexametrii din acest poem.

3. Abaterile de la normele antice, în cazul ritmului sau al cezurii, se explică prin neperfectarea poemului, dar multe dintre acestea sunt inovații cu funcție reliefantă, cucerindu-ne prin expresivitatea lor şi prin perspectiva parodică a poemului.

4. Eminescu este un *poeta faber* în opera căruia truda şi inspirația înalță poemul său de la treapta de *imitatio* la treapta de *creatio* în raport cu modelul antic.

5. Poemul *Mitologicale* a fost puțin cercetat din perspectivă prozodică în cadrul operei eminesciene. Prima treaptă de valorificare a metricii antice este reprezentată de traducerile din poezia greacă şi latină, a doua treaptă este ilustrată de poemele sale originale, scrise în metrii antici, cum sunt *Mitologicale* şi *Odă – în metru antic*, iar treapta a treia, surprinzătoare, de inventare a unor tipare prozodice noi, eminesciene, în poemul *În van căta-veți*[6] şi în *Sara pe deal*, pe care noi le-am numit logaedice.

6. Eminescu este un fondator şi un reformator al hexametrului în poezia românească şi, totodată, un poet care, prin valorificarea inspirată a prozodiei antice şi prin viziunea parodică a poemului, ne sincronizează cu fenomene similare din marile culturi europene.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza"
Iaşi, Bulevardul Carol, nr. 11

[6] Vezi Traian Diaconescu, ***În van căta-veți.*** *Ritmuri lirice antice şi stropha logaedica eminesciana*, în vol. *Lectură şi creativitate*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006.

Scanned with OKEN Scanner

SARA PE DEAL. RITM SINGULAR SAU VERS LOGAEDIC EMINESCIAN

TRAIAN DIACONESCU

I

Ritmul singular al acestui poem a fost relevat, încă din secolul trecut, de exegeții operei lui Eminescu. G. Ibrăileanu observa că, spre deosebire de alte poeme eminesciene scrise în alți metri decât iambi şi trohei, acest poem se diferențiază prin varietatea picioarelor metrice cu o măsură dodecasilabică uniformă. Ibrăileanu reliefează o structură bazată pe combinarea unui coriamb, doi dactili şi un troheu, cu cezură după coriamb, fapt care conferă acestei poezii, luminată de eros, o notă „de duioşie şi un farmec straniu"[1]. Această schemă metrică a fost acceptată, pe rând, de G. Călinescu[2] şi D. Caracostea[3], iar, mai târziu, de Mircea Brătucu[4] şi Ovidiu Bârlea[5]. Numai Maria Pârlog, filolog clasic, propune alte clasificare: „Primul emistih este un adonic catalectic, al doilea un adonic căruia i s-a pus înainte un dactil suplimentar"[6].

Toate aceste scheme melodice sunt, fără îndoială, justificate. Noi propunem însă o a treia schemă. Aceasta, prin simplitatea şi relațiile ei cu metrica antică, explică mai bine opțiunea lui Eminescu pentru melosul expresiv al acestui poem. Versul este format din două emistihuri inegale. Primul emistih este un coriamb, nu un adonic catalectic, iar al doilea emistih este alcătuit dintr-un dactil şi un adonic, nu din doi dactili şi un troheu. Aşadar, triada celulelor ritmice coriamb (–vv–), dactil (–vv), adonic (–vv–v) reflectă mai adecvat virtuțile muzicale ale poemului şi starea subiectivă a eului eminescian.

---

[1] *Studii literare*, Bucureşti, 1931, ediția a 2-a, p. 162.

[2] *Opera lui Eminescu*, vol. IV, Bucureşti, 1936, p. 304.

[3] *Arta cuvântului la Eminescu*, Bucureşti, 1938, p. 246.

[4] *Funcția artistică a versificației. Momentul Eminescu*, în „Limbă şi literatură", VI, 1962, p. 161–168.

[5] ***Sara pe deal.*** *Observații asupra versului*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", tomul XXXII, 1986–1991, Iaşi, p. 35–40.

[6] *Eminescu şi antichitatea greco-romană*, în vol. *Mihai Eminescu, Ion Creangă. Studii*, Timişoara, 1965, p. 163–184.

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 349–356

Scanned with OKEN Scanner

II

Preocupările prozodice ale lui Eminescu sunt o constantă a vieții sale spirituale. Poetul a studiat latina şi greaca în sistemul de învățământ austriac, la Cernăuți, iar, mai târziu, la Viena şi Berlin. Programele analitice includeau multe ore de metrică şi prozodie. Eminescu scanda cu pasiune versuri din marii poeți latini Vergiliu, Horațiu şi Ovidiu.

În timpul studenției de la Berlin, a conceput oda dedicată lui Napoleon, în strofă safică. Poetul a redactat numeroase variante şi a notat scheme metrice diverse care s-au păstrat în manuscrise. Cercetarea acestor variante atestă ucenicia sa la antici, dar şi descoperirea unor scheme ritmice originale. Versuri româneşti scrise în strofă safică, alcaică şi asclepiadă se găsesc risipite în manuscrise. Menționăm numai ms. *2306*, datând din anul 1875, în care se află scheme metrice şi versuri româneşti scrise în strofa asclepiadă minor, în strofa alcaică şi în strofa safică.

Reproducem strofa asclepiadă minor:

Dulce marmură tu, ochii tăi blânzi, cereşti,
Când se lasă încet, creştetul meu arzând
Ah, atuncea te cheamă
Pieptul, inima, dorul meu.

Structura acestei strofe este similară cu structura odelor horațiene *Ad rempublicam* şi *Ad Melpomenem* (III), traduse parțial de Eminescu. Sunt alcătuite din două versuri dodecasilabice cu cezură mediană, un heptasilab ferecateu şi un octosilab gliconic. Schema ritmică poate fi transcrisă astfel:

– v – v v – // – v v – v –
– v – v v – // – v v – v –
– v – v v – v
– v – v v – v –.

Tot în ms. *2036* găsim o strofă alcaică, similară ca ritm odelor horațiene *Ad Thaliarchum* (1, 9) şi *Ad Postumum* (II, 14). Strofa este alcătuită din două versuri endecasilabice, un vers eneasilabic şi ultimul decasilab. Schema ritmică este următoarea:

v – v – v – v v – v –
v – v – v – v v – v –
v – v – v – v – v
– v v – v v – v – v.

Iată cum sună strofa eminesciană:

Şi fuge soare capu-ostenit plecând
Pletosul tânăr ziua cu tine-acum
Pământul doarme-vezi-o, fața
Pleacă-se lin şi pe valul mării.

Schema strofei safice, în care a scris, mai întâi, oda dedicată lui Napoleon şi, apoi, capodopera sa *Odă în metru antic*, se află, de asemenea, notată în ms. *2306*.

Scanned with OKEN Scanner

Toate aceste „arpegii metrice", bazate pe scheme şi versuri izolate, reflectă fervoarea experienţelor prozodice eminesciene şi atestă contribuţia lui Eminescu la problemele de versificaţie (privind accentuarea, departajarea unităţilor metrice, cezura)[7]. În strofa safică întâlnim celebrul adonic care l-a captivat pe poet şi pe care l-a preferat şi în *Sara pe deal*. Acest vers apare obsedant în exerciţiile sale metrice din manuscrise: *Marmora mării*, *Undele sta-vor*, *Marea de lacrimi*, *Scutură lumea*, *Stelele lucii*, *Semiramidei*, *Singurătăţii* etc. şi poetul îl va folosi în creaţiile sale originale.

Ascensiunea sinuoasă de la imitaţie la creaţie în domeniul prozodiei cunoaşte mai multe trepte: 1. traduceri în metru original greco-latin; 2. utilizarea metrilor greco-latini pentru versuri proprii; 3. descoperirea unor structuri metrice noi, la nivel de vers sau la nivel de strofă.

Poezia *Sara pe deal*, prin structura singulară a versului său, ilustrează o invenţie metrică eminesciană, alcătuită din triada coriamb, dactil, adonic. Acest vers singular, alături de strofa logaedică din poemul *În van căta-veţi*, sunt embleme ale geniului creator eminescian.

Sara pe deal

Sara pe deal, buciumul sună cu jale,
Turmele-l urc, stele le scapără-n cale,
Apele plâng, clar isvorând din fântâne;
Sub un salcâm, dragă, m-aştepţi tu pe mine.

Luna pe cer trece-aşa sfântă şi clară,
Ochii tăi mari caută-n frunza cea rară,
Stelele nasc umezi pe bolta senină,
Pieptul de dor, fruntea de gânduri ţi-e plină.
Nourii curg, raze-a lor şiruri despică,

Streşine vechi casele-n lună ridică,
Scârţâie-n vânt cumpăna de la fântână,
Valea-i în fum, fluiere murmură-n stână.

Şi osteniţi oameni cu coasa-n spinare
Vin de la câmp; toaca răsună mai tare,
Clopotul vechi împle cu glasul lui sara,
Sufletul meu arde-n iubire ca para.

Ah! în curând satul în vale-amuţeşte;
Ah! în curând pasu-mi spre tine grăbeşte:
Lângă salcâm sta-vom noi noaptea întreagă,
Ore întregi spune-ţi-voi cât îmi eşti dragă.

Ne-om răzima capetele-unul de altul
Şi surâzând vom adormi sub înaltul,
Vechiul salcâm. – Astfel de noapte bogată,
Cine pe ea n-ar da viaţa lui toată?

[7] Vezi Adrian Voica, *Scheme ritmice în manuscrisele eminesciene*, în vol. *Reverii sub tei*, Bucureşti, Floare albastră, 2006, p. 127–138.

Scanned with OKEN Scanner

	1	2	3	4		5	6	7	8	9	10	11	12
							I						
1	–	v,	v	–,	//	–	v	v,	–	v,	v	–	v
2	–	v	v,	–,	//	–	v,	v	–	v	v,	–	v
3	–	v	v,	–,	//	–,	v	v	–,	v	v	–	v
4	v	v	v	–,	//	–	v,	v	–,	v	v	–	v
							II						
5	–	v,	v	–,	//	–	v	v,	–	v,	v	–	v
6	–	v	v,	–,	//	–	v	v,	–	v,	v	–	v
7	–	v,	v	–,	//	–	v,	v	–	v,	v	–	v
8	–	v,	v	–,	//	–	v,	v	–	v,	v	–	v
							III						
9	–	v	v,	–,	//	–	v	v,	–	v,	v	–	v
10	–	v	v,	–,	//	–	v	v,	–	v,	v	–	v
11	–	v	v,	–,	//	–	v	v,	–	v	v	–	v
12	–	v,	v	–	//	–	v	v,	–	v	v,	–	v
							IV						
13	v	v	v	–	//	–	v,	v	–	v,	–	–	v
14	–,	v	v	–,	//	–	v,	v	–	v,	–	–	v
15	–	v	v,	–,	//	–	v,	v	–	v,	–,	–	v
16	–	v	v,	–,	//	–	v,	v	–	v,	–	–	v
							V						
17	–,	v	v	–,	//	–	v,	v	–,	v,	v	–	v
18	–,	v	v	–,	//	–	v,	v	–	v,	v	–	v
19	–	v	v	–,	//	–	v,	v,	–	v,	v	–	v
20	–	v,	v	–,	//	v	–	v	v,	–	v	v,	– v
							VI						
21	–	v	v	–,	//	–	v	v,	–	v,	v	–	v
22	v	v	v	–,	//	–	v	v	–,	v	v	–	v
23	–	v,	v	–,	//	–	v,	v	–	v,	v	–	v
24	–	v,	v	–,	//	–	v	v,	–	v,	v,	–	v

III

Să urmărim structura metrică a poemului *Sara pe deal*, referindu-ne, în mod special, la măsură, ritm și cezură, în corelație cu subiectul creator.

Măsura. Poemul, scris în versuri dodecasilabe, respectă cu rigoare acest canon. Versul 20 este însă hipermetru – „Ore întregi spune-ți-voi cât îmi ești dragă"; într-o variantă revizuită, poetul, probabil, ar fi eliminat pronumele *ți* din

Scanned with OKEN Scanner

inversiunea „spune-ți-voi" şi ar fi realizat măsura dodecasilabă. Versul 21 – „Ne-om rezema capetele unul de altul" – este, de asemenea, hipermetru, dacă nu notăm o eliziune în silaba a 8-a, urmată de silaba a 9-a care are inițială în vocală. În emistihul al doilea, „capetele unul de altul", numai dacă este scris cu o cratimă – „*capetele-unul de* altul" – va fi receptat ca dactil + adonic într-un vers dodecasilab.

Ritmul. Structura ritmică a acestui poem este, cum s-a afirmat, singulară în poezia românească. Dactilul are poziție mediană şi este flancat, în stânga, de un coriamb şi, în dreapta, de un adonic. Prin această dispunere, poetul realizează o simetrie şi o varietate care ne aminteşte de modelele antice. Versul cu dactilul în centru este frecvent în lexica greco-latină. Endecasilabul safic era alcătuit dintr-un dactil în centru, sprijinit de o dipodie trohaică, în stânga, şi de o dipodie trohaică, în dreapta. Eminescu a valorificat arhitectura acestei structuri, dar a încadrat dactilul cu o dipodie coriambică în stânga şi cu o dipodie adonică în dreapta. Având în vedere atât această structură care se distinge prin simetrie şi varietate, cât şi prezența adonicului, vers safic, putem conclude că versul eminescian din *Sara pe deal* descinde din modelul safic.

Schema ritmică a poemului este realizată cu simț muzical memorabil. Accentele cad pe silabele 1, 4, 5, 8, 10. Întâlnim patru abateri de la succesiunea accentelor, anume în versurile 4, 13, 21, 22. Aceste silabe inițiale nu au accent şi schimbă coriambul în peon IV:

v. 4: Sub un salcâm, dragă, m-aştepți tu pe mine
v v v – // – v, v – v, v – v

v. 13: Şi osteniți, oameni cu coasa-n spinare
v v v – // – v v, – v, v – v

v. 21: Ne-om răzima capetele-unul de altul
v v v – // – v v, – v, v – v

v. 22: Şi surâzând, vom adormi sub înaltul
v v v – // – v v –, v v – v

Aceste abateri de la normă au funcție de reliefare. Neaccentuarea conjuncției *şi* împinge accentul semantic pe cuvântul următor, focalizat prin cezură, iar cuvintele *osteniți* şi *surâzând* capătă astfel o corolă semantică sporită. Ruperea ritmului le conferă acestor celule prozodice o modulație nouă, de peon IV, în loc de coriamb. Aşadar, reliefarea dobândeşte rol semantic şi muzical.

Celule ritmice. Prin celule ritmice înțelegem unități melodice care includ unul sau mai multe picioare metrice. Ele sunt grupuri sau sintagme muzicale obsedante pentru poet. Limita celulelor metrice este limita unui cuvânt sau a unui grup de cuvinte în care silaba accentuată poate fi substituită printr-o silabă neaccentuată, iar cea neaccentuată, printr-o silabă accentuată. Să urmărim configurațiile ritmice din poemul eminescian.

Scanned with OKEN Scanner

1. Coriambul. Acest grup ritmic este alcătuit dintr-un troheu + un iamb. Poetul realizează o formă ideală în cele mai multe versuri (*Sara pe deal, Luna pe cer, Pieptul de dor, Valea-i în fum, Vechiul salcâm, Ore întregi* etc.), dar, în mod frecvent, substituie acest model prin alte trei formații: a) dactil + monopod (*Turmele-l urc, Apele plâng, Stelele nasc, Nourii curg, Ştreşine vechi* etc.); b) monopod + anapest (*Vin de la câmp, Ah!, în curând, Ne-om răzima* etc.); c) peon IV (*Şi osteniți, Şi surâzând*). Substituirile nu tulbură ritmul, ci-l modulează, dând seama de arta poetului şi de virtuțile limbajului poetic românesc.

2. Grupul dactilic. Schema dactilică este realizată, de asemenea, în mod ideal, în numeroase versuri (*buciumul, caută-n, casele-n, cumpăna, fluiere, spune-ți-voi* etc.). Acest model este adesea substituit prin troheu + monopod neaccentuat care păstrează integritatea cuvântului (*umezi pe, fruntea de, oameni cu, împle cu, satul în, pasu-mi spre* etc.) sau fragmentează cuvintele (*clar isvo-, dragă, m-a, toacară-, vom ador-* etc.). Varietatea substituirilor conferă relief expresiv şi rafinament muzical versurilor eminesciene.

3. Adonicul. Este celula ritmică predilectă a poetului. Acest grup ritmic este alcătuit dintr-o dipodie 3+2 (dactil + troheu), dar şi din dipodii substituite: 2+3 (trofeu + amfibrah). Realizările ideale nu sunt numeroase (*scapără-n cale, gânduri ți-e plină, murmură-n stână, cât îmi eşti dragă* etc.) Cele mai multe ocurențe au celule ritmice substituite (*sună cu jale, sfântă şi clară, frunza cea rară, bolta senină, lună ridică, coasa-n spinare, vale-amuțeşte, noaptea întreagă, unul de altul, noapte bogată* etc.). Unele sintagme adonice fragmentează cuvântul. Toate aceste realizări ritmice îmbogățesc relieful melodic al versului şi, prin recurența lor, atestă simțul varietății şi al simetriei cu care poetul a fost dăruit de muze.

Cezură. Versul eminescian are cezură tetrasilabică şi împarte versul în două emistihuri inegale. Această cezură este aşezată între două silabe accentuate ca între două turnuri la porțile unei cetăți. Cezura singularizează accentele şi polarizează cuvintele-cheie cu pondere expresivă marcată. Această cezură tetrasilabică, aşezată între un coriamb şi un dactil, conferă originalitate versului eminescian, în raport cu versurile greco-latine în care predomină cezura trimimeră, pentemimeră şi heptamimeră. Poetul român a creat nu numai un ritm nou, dar şi o cezură insolită, în raport cu tradiția antică sau cu tradiția românească.

IV

Poemul *Sara pe deal* este o idilă cu arhitectură poetică ordonată. Iubirea se aprinde mistuitor pe fundalul unui sat în amurg. Poetul utilizează trei registre estetice – descriptiv, liric, meditativ – şi-şi dezvăluie sentimentele la timpul prezent sau viitor. Natura are deschidere cosmică şi e solidară cu îndrăgostiții. Sunetul grav, cu timbru de orgă, al unei naturi obosite şi melancolice reliefează, prin

Scanned with OKEN Scanner

contrast, euforia protagoniştilor înnobilată de eros. Eroul liric, chinuit de flacăra iubirii, îşi împlineşte visul, într-un cadru nocturn, sub un simbolic salcâm, când satul e învăluit în somn şi numai iubirea e trează. Scena aceasta ne aminteşte de veghea Didonei, mistuită de iubire, când toată natura doarme. Sentimentul erotic şi sentimentul naturii se îmbină într-o armonie memorabilă. Natura este localizată[8], subiectivizată, sacralizată, iar iubirea, plină de candoare, este un har divin şi o lege cosmică. Sentimentul timpului şi al spaţiului, relaţia dintre universul exterior şi cel interior, mişcarea naturii pe verticală şi orizontală, comunicarea dintre cer şi pământ transformă iubirea într-o aventură existenţială şi estetică. Misterul naturii şi candoarea iubirii susţin un drum al iniţierii în sinele condiţiei umane. Contopirea în cosmos reprezintă o detaşare de limitele tragice ale vieţii şi o călătorie spre armonie şi sublim.

Relaţia dintre ritmul poemului şi eul poetic este foarte complexă. G. Ibrăileanu observa, contrariat, că în această poezie „Ritmul nu este eminescian. Este o poezie frumoasă, sentimentală, dar nu este eminesciană"[9]. Această judecată de valoare creşte din statutul singular al ritmului şi al dispunerii lexicului expresiv. Ibrăileanu constatase că, în poezia eminesciană, lexicul poetic esenţial este orânduit în rime; aici, însă, este aşezat în jurul cezurii, iar ritmul iambic sau trohaic, cu reverberaţiile lor semantice specifice, este înlocuit cu alternarea unor emistihuri ascendente, sacadate de cezură, urmate de emistihuri descendente. Această alternanţă sugerează neliniştea sufletească a celor doi îndrăgostiţi nerăbdători să se întâlnească, dorul mistuitor, farmecul optimist, umbrit de o duioasă melancolie.

Tot în perspectiva relaţiei dintre ritmul poemului şi eul poetic, Edgar Papu considera că versul „Apele plâng clar izvorând din fântâne" este cel mai frumos vers din literatura română. De ce? Pentru că „transfigurează reverberaţii sub chipul unei neaşteptate armonii". Armonia, spunea E. Papu, este construită savant prin succesiunea consoanelor şi a vocalelor. Labiala *p* se întâlneşte cu palatala *l*, mai întâi, despărţite de *e* (*apele*), iar apoi, alăturate (*plâng*), formând un moment de aşteptare urmat de o explozie. Labiala reproduce curgerea, palatala închipuie fântâna, iar repetarea succesivă a lui *â* (*plâng*, *isvorând*, *fântâne*), căderea apei în adânc[10] Comentariul lui Edgar Papu este, desigur, rafinat. La acest comentariu, noi

[8] Un exeget a identificat dealul din această idilă cu un deal din Ipoteşti, „Dealul Crucii, pe coasta căruia, acum un secol, erau stâncile la care urcau turmele în faptul serii" (I.D. Marin, *Eminescu la Ipoteşti*, Iaşi, 1979, p. 29). Considerăm că identificarea în realitate a dealului, a satului, a izvoarelor şi a salcâmului, a plopilor etc. din poezia lui Eminescu sunt acte de pietate, nu estetice, căci „localizarea" este generică, tipică, nu accidentală.

[9] Vezi *Opere*, vol. IX, Bucureşti, Minerva, 1980, p. 460.

[10] Vezi Edgar Papu, *Eminescu într-o nouă viziune*, Iaşi, Princeps Edit, 2005, p. 62.

Scanned with OKEN Scanner

adăugăm rolul muzical al cezurii, care sugerează, prin pauză, acumularea imploziei şi, apoi, explozia luminoasă şi muzicală a izvoarelor. Fluiditatea apei închisă-n fântână şi plânsul ei cosmic conferă acestui vers o frumusețe stranie.

Cuvintele-cheie, aşezate la cezură, se referă la sat sau la protagoniştii îndrăgostiți. În finalul coriambului predomină monosilabe, imprimând versului un ritm precipitat. Inversiunile cuvintelor şi epitetele sporesc dinamica şi farmecul muzical al versului. Natura, în acest poem, este un univers pulsând de viață, un model arhetipal, cu legi perene, sacre. Intrarea poetului în natură înseamnă întoarcerea la structuri patriarhale, *anamnesis* în sens platonician. În circuitul naturii, înțeleasă ca *physis*, poetul este un eon. Eul poetic e mistuit de flacăra erosului fizic şi metafizic, aspirând la sinteza clipei cu veşnicia. Satul devine un *axis mundi*, iar iubirea e învestită cu mister cosmic. Tensiunea interioară a poetului se reflectă în prozodie. Forma nu este numai un spațiu al reprezentării, ci şi al revelației poetice. De aceea, prozodia, cu valorile sale semantice şi muzicale, este forța motrice a substanței poetice.

V

Eminescu este un poet orfic care îmbină *ingenium* cu *labor* şi disciplinează imaginația sa romantică într-o mirifică *ordo lucidus* ca un inspirat *poeta doctus*. Poemul *Sara pe deal* este o aventură poetică, dincolo de țărmul realității, într-o lume muzicală în care *phantasia* se întrupează întru cântec de sirene. El conferă poeziei forță transcendentă, catarctică şi izbăvitoare, care înalță omul, prin meditație şi melos, în sfera prototipurilor platonice.

Poemul *Sara pe deal* reprezintă o performanță prozodică pe care Eminescu a creat-o în emulație cu marii poeți latini. Ea nu reproduce, ci descoperă, la nivel de vers, structuri singulare care reliefează expresiv subconştientul său creator. Eminescu a inventat, aşadar, un vers cu structură prozodică nouă, compozită, pe care noi îl numim, în limba latină, *versus logaedicus eminescianus*. De ce? Pentru că poetul român a inclus în celulele ritmice nu numai dactili şi trohei, ca în versurile logaedice horațiene, ci şi iambi. Acest *vers logaedic eminescian*, alături de *strofa logaedică eminesciană* din poemul *În van căta-veți*[11] sunt creațiile unui geniu care merită să fie cunoscute şi prețuite în cultura europeană.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza"
Iaşi, Bulevardul Carol, nr. 11

[11] Traian Diaconescu, ***În van căta-veți.*** *Ritmuri lirice antice şi stropha logaedica eminesciana,* în vol. *Lectură şi creativitate*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006.

Scanned with OKEN Scanner

MARGARETA STERIAN

STĂNUȚA CREȚU

STERIAN, Margareta (16.III.1897, Buzău – 9.IX.1992, Bucureşti), pictoriță, scriitoare şi traducătoare. Este fiica Aureliei (n. Iosif) şi a lui Iancu Vainberg, comerciant înstărit, evrei născuți în România. Fiindu-i dat să „înlocuiască" pe mama sa, sensibilă poetă şi muziciană, moartă la 22 de ani, pe lângă bunica (o femeie care, singură, pierzându-şi unicul copil, face din nepoată centrul şi rostul existenței), ignorată de tatăl recăsătorit, o „iesoimă", o vitregită de soartă, cum i se spunea, **S.**, urmând cu fermitate un drum propriu, va şti să transforme profunda, efervescenta-i emotivitate, visul şi reveria compensatoare ce i-au aureolat copilăria, în „rugul arzător" al artei sale. Dacă la 5–6 ani deprindea, luând lecții în particular, franceza şi engleza, după clasele primare la Şcoala anglicană din Bucureşti, înscrierea, la cerere, într-o încercare de a se elibera din familia tatălui, la un liceu cu internat, Şcoala evanghelică din Bucureşti – „cea mai mare şcoală germană din străinătate" –, a pus-o în fața necesității de a învăța singură limba, însă proba a fost trecută cu succes. Aici a avut ca profesor de română pe scriitorul Ioan Slavici (la care a putut vedea „o rară politețe față de viață"); profesorul de desen Richard Canisius, pictor-gravor, a încurajat-o, descoperindu-i talentul. În vacanțe, în oraşul natal, lucra cu pictorul Gore Mircescu. Între 1926 şi 1929, face studii de artă la Paris, în Academia Ranson, sub îndrumarea lui Georges Braque, Amédée de la Patellière, Roger Bissière, şi la École du Louvre, unde frecventează cursul de istoria artei, ținut de Louis Hautecoeur, şi pe cel de istoria sculpturii, ținut de Paul Vitry; descoperă acum magia marilor muzee. Prin poetul Paul Sterian, cu care era căsătorită, la întoarcerea în țară, în 1929, în cadrul Seminarului de sociologie, etică şi politică al Universității din Bucureşti, condus de Dimitrie Gusti, participă la campania de studiere monografică a satului Drăguş (din ținutul Făgăraşului), experiență, pentru

* Rubrica de față a fost inaugurată în „Anuar de lingvistică şi istorie literară ", t. XLII–XLIII, 2002–2003.

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 357–366

Scanned with OKEN Scanner

ea, fundamentală, datorită revelației asupra fondului arhaic al tradiției și culturii populare. Realizează portrete de țărani și de copii, prezentate, odată cu lucrările Seminarului, în București și Dresda. Prima „personală", tot în 1929, este încununată de Premiul pentru pictură al Ministerului Artelor. Va fi o prezență constantă și o animatoare a expozițiilor colective, trăind fructuoase contacte în mijlocul avangardei românești interbelice: „Grupul nostru", „Criterion", „Arta nouă", „1934". Alături de Marcel Iancu, abordează tehnicile ceramicii și frescei, creează costume și decoruri pentru baletul Operei Române; publică în „Adevărul literar și artistic" (1928–1929) studii având ca obiect dansul, în „Vremea" (1930), încercări eseistice de teorie a artelor plastice, versuri, traduceri literare, în „Cuvântul" (1932), „Azi" (1932), „Familia" (1932–1934). În 1933, odată cu cea de a doua „personală", este prezentă în Expoziția de artă modernă românească, găzduită de Palatul Expoziției Naționale de artă futuristă din Roma, manifestare ce s-a aflat sub egida poetului F.T. Marinetti. Ziarele italiene „Il Messaggero", „La Tribuna", „Il Piccolo" și Marinetti, în articolul *Aerostat către futuriștii români*, din revista „Il Futurismo", au avut cuvinte de prețuire la adresa colaboratorilor români. Călătorește cu Paul Sterian în America și ecourile întâlnirii cu „lumea nouă" se văd în pictură și în interesul pentru poezia americană, din care dă tălmăciri în „Cuvântul" (1932). În 1934, la Teatrul „Maria Ventura", se joacă piesa polonezului Jerzy Tepa, *Spioana*, în versiunea realizată de Dusza Czara și de **S.** Tot în colaborare cu Dusza Czara, alcătuiește antologia *Poezia poloneză contemporană*, apărută în 1935. La a treia expoziție „Contimporanul" (1935), Henry H. Catargi, Marcel Iancu, M.H. Maxy, Milița Petrașcu și **S.** stau alături de personalități prestigioase ale timpului: Giorgio de Chirico, Léonor Fini, Pavel Tchélitchew, Léon Zack. Obține medalia de bronz la Expoziția internațională a artelor și industriei de la Paris (1937). Traduce din *Cartea orelor*, de Rilke, în „Viața românească" și „Revista Fundațiilor Regale" (1938, 1939). În anii 1941–1944, pânzele ei, cel mai ades portrete, au circulat fără semnătură ori sub pseudonim. Nici la editarea în 1943 (noi tiraje în 1945 și 1946) a trilogiei lui Eugene O'Neill *Din jale se întrupează Electra*, o colaborare cu Petru Comarnescu, nu îi apare numele ca traducătoare, **S.** fiind și cea care a realizat schițele de decor și de costume la montarea tragediei de către Teatrul Național din București. *Legea divorțului*, de Clemence Dine, tălmăcită de **S.** și de Ovidiu Constantinescu, este jucată de Teatrul „Maria Filotti". În 1945 vede lumina tiparului prima sa culegere lirică, *Poesii* (cu prefața lui Perpessicius), în 1946, *Poeme*, traduceri din Walt Whitman, și, în 1947, o *Antologie a poeziei americane*, ce va fi completată și retipărită, sub titlul *Aud cântând America*, în 1973. Anilor de război le urmează o perioadă de o efervescență neobișnuită în plastică, marcată de succese deosebite (Muzeul de artă modernă din Paris îi achiziționează lucrări, Art Center din Tokyo

Scanned with OKEN Scanner

le difuzează în Japonia) şi de abordarea unor tehnici noi – desenul zgâriat pe suprafața de culoare, peisajul imaginar lucrat în materii somptuoase, uleiuri fine şi fire de nisip, colajul, artă decorativă de o factură originală (galeriile Katia Granoff din Paris i-au expus în 1968 tapiseriile), stilizări arhetipale în ceramică (impulsionate de prețioasa prietenie şi colaborare cu vizionarul ceramist Constantin Bulat), o grafică de transparențe şi de semne, amintind stampa japoneză. Scriitoarea se dezvăluie, an după an, prin cărți de poezie şi proză: *Poeme*, 1969, *Evocări de călătorie*, 1970, *Castelul de apă*, 1972, *Soare difuz. Poeme*, 1974, *Din petece colorate. Povestiri*, 1977, *Poeme. Imagini. Proze*, 1977, *Oblic peste lume. Proze*, 1979, *Poeme*, 1983, *Culorile cântecului*, 1984, *Ecran. Poeme*, 1985, *Viața prin hublou*, 1986, *Poezii. 1945–1986*, 1988. Iar ca traducător se opreşte la William Faulkner (o culegere de nuvele, *Victorie*, 1958) şi John Aldridge (*Aur şi nisip*, 1962), la vechea lirică irlandeză (*Mâhnirea e mai grea decât marea*, 1974) şi la cea britanică (*Eternă bucurie-i frumusețea*, 1977). Totodată, transpune în engleză şi ilustrează *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare în traducere imaginară de V. Voiculescu* (1982). Apare în „Ramuri", „Familia", „Tribuna", „Contemporanul", „România literară". Câteva încercări de a traduce dramaturgie (din Paul Claudel, *La Ville – Oraşul*, din Paul Morand şi Henri Duvernois, o comedie fantastică, *Sufletul lui Nicolas Swyders*, din J.K. Jerome), precum şi volumul *Predici negre*, poeme de Vachel Lindsay, au rămas în manuscris.

S. a fost o individualitate creatoare complexă, prodigioasă şi puternică. Vocația sa şi multiplele ei manifestări nu s-au supus nici nevoii de înnoire dictată de spiritul timpului (obsedat tot pe atât de autenticitate, cât şi de experiment, ori tehnici), nici unei, proiectate, complementarități. Printr-o intuiție adâncă şi o muncă neobosită ajungând la un stil inconfundabil, **S.** a dat expresie unui potențial imaginativ, pentru ea, „impulsivă ca un vulcan" (K.H. Zambaccian), mereu surprinzător şi viu. Fond recunoscut şi „definit" drept „poesis" (Virgil Mocanu) sau „spirit poetic" (Lucien Regenbogen), „climat magic" (Olga Buşneag), „aură mistică" (Mariana Vida), „vibrație foarte intensă" (Dan Botta), „calitățile de vis şi sentiment" (Eugen Ionescu), „matinală înfiorare de lucruri şi de rosturile firii" (Dan Petraşincu). A fost colaboratoarea lui Marcel Iancu, prietenă cu Mircea Eliade şi Mihail Sebastian, cu Victor Brauner şi Milița Petraşcu, a prețuit pe Brâncuşi, Țuculescu, Henri Catargi, i-a admirat pe Picasso, Henry Moore, Meštrović, dar şi pe primitivii flamanzi ori pe Rembrandt, a fost contemporana suprarealiştilor, expresioniştilor, mişcărilor iconoclaste ale avangardei, dar a rămas în afara programelor şi influențelor, explorând printr-o „gândire a imaginației" (Eugen Simion) adevărata-i cale: „Eu nu cunosc decât credința şi contemplația", mărturisea. Astfel, plastică şi creație literară construiesc o spirală a interiorității (şi

Scanned with OKEN Scanner

a identității), în care legenda rădăcinilor – individuale, ale neamului ori cele ce vin din inconștientul colectiv și universal – și „racordarea" vizibilului la invizibil apar ca viziune și aspirație ultimă. **S.** este poet în culoare, desen, cuvânt: posedă într-un foarte înalt grad, și transmite pregnant, acea uimire originară a omului în fața lumii, matricea lirismului. Chiar în pânzele necesar legate de realitatea imediată (portret, peisaj), supunându-se muzicii sufletului și, prin ea, unui ritm, perceput ca marcă a unității suprafirești a tot ce viază, **S.** lasă să se vadă semnele unei existențe magice. „Chimia ei sufletească e astfel, încât învăluie miracolul cotidianului în reverberații care duc spre oriental și arhaic" (Dan Hăulică). În pânze precum *Scuar parizian*, *Balcic*, *Peisaj bucureștean*, *Biserică în Poiana Țapului*, lumea aflată jos formează baza unui con ce antrenează într-o perspectivă suitoare, ca și cum Atotputernicul, desfăcând Înaltul ca pe un cort, ar primi oameni și lucruri în „Locuința sa". Iar când „ochiul, unghi" este absent, o întindere glaucă ori o pastă de distribuție, grea, dar încărcată, expresionist, de reverberații transorizontice, „înghite" tabloul, spre a-l reda unității vaste (*Spre lacul Șerbanu*, *Așezare în deltă*, *Marea zăpadă*, *Central Park*, chiar *Bucătăria Cleopatrei* ș.a.) în care figurile par, printr-un susținut efect de artă naivă, „păpuși", pradă unei imobilități aparente. **S.** exaltă, însă, spațiile salvatoare, așa cum le-a perceput încă din copilărie: circul (albumul antologic *Zirkusbilder*, apărut la Berlin în 1983, o situează între mari maeștri ai picturii universale pe această temă), târgul sau bâlciul, spectacolul, într-un cuvânt. Aici, candoarea regăsită nu suprimă sugestia mai gravă, simbolică, legată de destinul omului, transmisă de dresajul animalului (*Lei și pantere*, *Dresură de cai*), de aspirația la eliberarea de povara terestră prin „zburătorii" circului (*În echilibru*, *Lanțuri și turtă dulce la Moși*), de transfigurarea înfăptuită într-o lumină căreia nu numai reflectorul, ci întreaga reverberație miraculoasă a atmosferei îi sunt mărturie (*Călăreață de circ*, *În Moși*). După 1970, pictura e marcată de revenirea la arhaic, arhetipal și oniric, cu o focalizare obsedantă asupra măștii, procesiunilor funambulești ori fantastice. Lepădând natura în favoarea unei expresivități-însemn al sacrului, prin mască, creatoarea trăiește „ardoarea extatică a vieții spirituale" (I. Negoițescu, *Despre mască și mișcare*) și urmează, dincolo de schimbare, destinul nesfârșirii cosmice: „O procesiune este universul, în ordonată, splendidă mișcare", cum gândea și Walt Whitman. **S.** s-a lăsat influențată de straniile umbre ale misterelor dionysiace și Lupercaliilor romane prezente în ceremonialul „cucilor" din Brănești, dar moștenirea folclorică se transmută în enigmatice simboluri ale dramei existențiale. Nefirești sale „chipuri", irealele scene (*Masca verde, calul invadator*, *Regele și Regina*; *Egipteanul*; *Balul măștilor*; *Legenda lui Paris*; *Nunta* ș.a.), fără angoasa carnavalescului din Goya sau Ensor, sunt momente ale unui dialog cu moartea, secreta dorință de exorcizare aducând în prim-plan nu

Scanned with OKEN Scanner

numai viziunea ancestrală a morții-nuntă-integrare în Tot, ci şi cuplul, văzut ca eliberare de ceea ce Ion Barbu numea „dimensiunea, două", dimensiunea scindării şi inconsecvenței interioare, prin recucerirea, cvasi-alchimică, a întregului sufletesc: „Universul, uimit,/ de la mine aşteaptă dezlegare./ Imensă e puterea visului de la-nceput!", scria într-un poem.

Chiar dacă atinge uneori şi melancolia unui „prea târziu" al izbăvirii („Sclipeau în jurul meu şiraguri de lumini,/ – îmi aţinteam privirea în abis –/ în piept purtam spin roşu şi nu voiam/ de el să mă despart nici chiar în vis.../ Nu ascultam goana clipelor, le lăsam în noapte să treacă/ iar în miezul lor să crească spinul strălucitor.../ Asta-i serbarea, e balul?/ Pentru răscumpărare e prea târziu,/ putregaiul ar întina şi pumnalul" – *Asta-i serbarea?*), odată cu pictura, poezia, alt drum al creației, a însemnat, pentru **S.**, tot o cale soteriologică. Ca „neveghea", neîmplinirea („pentru aur curat ce nepriceput făurar!" – *Aproape nimic n-am durat*) să nu mai „doară", fiecare sfâşiere e privită ca săgeată răzbind sus, în alt orizont (*Arcaşul*) – „să piară/ în oglinzi ireale/ vârtejurile finale" şi „fereastra închisă, smulsă țăndări,/ să nu mai oprească zborul de îngeri" (*Vârtej*, *Ziua la care nu pot ajunge*). Sângerările, „otrăvurile de preț", Frumuseți, Iubire, se zbuciumă încă în miezul acestei poezii, dar expresia lor ajunge la cititor dezlegată de sentimentalism şi de podoabe, tenta paremiologică nu e ocolită, versul e bătut pe tăişul unei purități clasice – mărturii ale efortului de a transforma „experiența în conştiință" şi de a intelectualiza, precum Emily Dikinson (N. Manolescu), emoția, adumbrind-o, transformând-o în „semne drepte" şi tâlcuri: „Pe negativul tăcerii, totul clar se aude". Cu discreție, cu sintagme „tocite" (Romul Munteanu), tensiunea lirică este menținută totuşi. Se iveşte odată cu acuitatea observației asupra contradicțiilor inerente iubirii, balans între incoruptibil şi trecător („Te-aş privi prin cleştar de tabernacol/ dar ispitite, brațele mele spre tine tind"), între viață şi moarte („Cerşind stăm la marginea drumului, coarde rupte, cerul cort,/ câteodată mortul mă sprijină, alteori eu îl port"), catalizatoare a răului, cum şi a binelui („Ca porumbița ştiu să fiu,/ ca şarpele – altădată", „Om de lut cu gură de floare,/ o vorbă e dulce şi alta mă doare"). De asemenea, prin rostirea lor fără exaltare, cumpănită, ca şi cum acordul dominant, copleşitor, ar trage altundeva, nu aici şi nu printre „imagini visate, pierdute, răscolitoare". **S.** face să se perceapă, aproape mistic, participarea trăirii la o lumină ce nu mai poate fi despărțită de sursa supremă, a dumnezeirii: „Şi, totuşi, e-n străfunduri o lumină în care totul îți apare/ asemeni unui drum scânteietor spre o lumină şi mai mare,/ o împăcare" – *S-ar cuveni*...). Izbucnirea dimineții este momentul grației. Lumina şterge dezastrele războiului şi amuțeşte durerea: „oraşul e numai lumină şi tăcere./ Zidul din coasta casei îşi arată rănile, nesinchisit ca Iov,/ se pleacă asemeni greşelilor ce nu pot fi îndreptate,/ dună de voită singurătate..." (*Dimineață de iulie*). Amintirea scaldei de copil „la mănăstire în ochiul de smarald/

Scanned with OKEN Scanner

vara, la ceas însorit" se înscrie, prin puterea luminii, într-o nesfârşire paradisiacă: „Pumnul mic tremura în mâna ei caldă;/ în apă dansau nuferi şi picioarele ei de palid mărgean,/ deasupra, fumurii libelule – vedeam soarele ca prin geam./ Ea, la douăzeci de ani, s-a frânt ca o floare moartă.../ Nu ştiu, mai ţin eu minte sau mi s-a povestit". Chiar rănile iubirii, în lumină, se arată limpezite, fără resentiment: „În rare fâşii de lumină zbucneau şopârle aurii,/ braţul tău cald îmi cuprindea mijlocul şi inima,/ îmi purta pasul, pasul spunea: Numai noi, numai noi!/ Rochia frumoasă se agăţa de crengi – ai păstrat fâşia –/ lasă culorile mele să fluture la ghirlanda amintirii" (*Plimbare în primăvara trecută*). Concentrându-se asupra „stării de graţie" (Eugen Simion) a iubirii şi dăruirii, notată cu austeritate şi prospeţime, cinstind fiinţa de lumină a omului şi toate cele ce, cu umilitate – floare, buruiană, gâză, pasăre –, evocă miracolul vieţii, poezia dovedeşte că emoţia, ca aprofundare a umanului prin rostirea directă, dar pătrunsă de spirit, continuă să fie esenţa lirismului. A trăi înseamnă şi a povesti; rememorarea aduce la suprafaţă accente semnificative, linii ale înţelesurilor. E ceea ce îşi propune **S.** în proza sa – poem, evocare, jurnal, forme alunecând una în alta şi într-un întreg inclasabil. Crâmpeiele pe care le adună această proză secvenţială, dincolo de încercarea de a prinde un „fir trecut pierdut", sunt modulaţii pe tema trecerilor fantomatice într-o aventură care s-a consumat numai „în adâncul fiinţei" povestitorului. „Întocmai aşa s-a petrecut cu regii, pionii, cu nebunii şi cu caii mei, nici unul n-a rămas în picioare şi mă întreb dacă era noapte sau zi, sau în ce anotimp sau în ce loc s-au prăbuşit şi e uimitor cât de interşantajabile pot fi siluetele jocului" (*Semne ale amintirii*). Risipa, instabilitatea memoriei sunt oprite prin concentrare simbolică. Se întâmplă cu descrierea locuinţei, tabloul de deschidere a pseudo-romanului *Castelul de apă*: „pe o fâşie îngustă", în pantă, la baza urcuşului – un om fără vârstă, paznic, aproape o sosie a lui Caron, acestea şi altele, precum fascinaţia „abisului curţii de jos", chemarea clopoţelului, Nebuna, figură a rătăcirii, apar drept semnale ale unui „dincolo" ce, ascuns, pândeşte lucrurile. La fel, „colina de argilă", din *Excursie*, Vulcanii Noroioşi, în *Zodia Pâclelor*, devin sigle ale rătăcirii sufletului prins între viaţă şi moarte: „Sângele vânăt, păstos, al vulcanului colcăie în tăcere... Fantomatice valuri încremenite se conturează pe fond de lumină astrală. Aparenta lor împietrire e dementială chemare. Dar încotro să te mai îndrepţi după ce ai ajuns aici? Reflexele devin lente, vocile înăbuşite...". Pagini pătrunzătoare, în *Totul, şi nu doar via, a fost un vis*, surprind eterna întrepătrundere dintre bine şi rău în invazia şobolanilor simultană miracolului vieţii în vie. În „Guignol"-ul pe care l-a trăit în copilărie şi pe care îl reînvie, **S.** lasă să se vadă reperele unui traseu iniţiatic: de la visul aureolat dar plin de primejdii al contopirii cu mama moartă, la deprinderea îndurării şi rezistenţei, cuprinsă în figura mitică a bunicii, tăcută, muncitoare şi demnă, precum Fefeleaga lui Agârbiceanu (M. Zaciu), în faţa înverşunării sorţii.

Scanned with OKEN Scanner

„Traseu" care se opreşte, ignorând eveniment, document, program de artă, la instanțele de angajare existențială – o iubire frântă de moartea bărbatului, căreia i se dă, cu discreție, puterea a ceea ce, nerostit, rămâne întreg, intangibil; întâlnirea cu marea, experiență, aici, a nemărginirii; trăirea purității, în livadă sau „la celălalt mal", în mănăstire; mirajul artei. Restul sunt „plictiseli". Şi când nu urmăreşte, obsesiv, fondul întunecat, de gravură veche, expresie, ca în pictură, a durelor, inexorabilelor legi ale vieții, când „lanterna magică" a amintirii este silită să cedeze în fața realității, chiar şi atunci încercarea de desfacere de constrângeri există, de data aceasta, sub semnul umorului. Funcția măscăriciului din circ este preluată de naratoare. Ea detectează, cu savoare, în faire-part-uri, bilete de amor, destăinuiri, pretenția şi închistarea traiului provincial. Gesturi epopeice, precum răpirea ei din casa tatălui, pusă la cale de bunică, apar relativizate cu umor. Autoironia înduioşată o urmăreşte pe micuță în emfaticele ei reprezentații teatrale cu „Alexandru Cuza, Domnul românesc", care „el îmi face curte şi eu nu primesc, căci sunt fată-n casă...". Trinitatea mecanic-maniacă a mătuşilor din *Întunecarea coliviei*, modista Clara, „integrându-se", cu pleureuse-le capelinelor şi jerbele pălăriilor, în „fieful dricarilor", unde, printr-o ironie a soartei, îşi avea atelierul, ajung siluete trecătoare şi, prin necunoaştere de sine, tulburătoare, în carnavalul nepăsător al vieții. Bogăția şi finețea mânuirii mijloacelor prozei, la **S.**, se subordonează fluxului memoriei afective, ce-şi arată atotputernicia în întreaga sa operă: „Vrăjită, n-am uitat nici o petală şi, aproape fără să prind de veste, se înfiripa un poem".

Traducerile scriitoarei, când n-au fost cerute de scenă sau de nevoia de exercițiu, urmează, şi ele, drumul descoperirii interioare. Exacte din punct de vedere tehnic şi inspirate din punct de vedere poetic, urmăreau să impună, începând din 1947 şi făcând operă de pionierat, spiritul liber al Americii, reprezentat de umanitarismul lui Walt Whitman în poezie, în proză de Faulkner, iar în teatru prin O'Neill, autor ce a translat tragedia în universul uman obişnuit. **S.** a realizat o panoramă cuprinzătoare a direcțiilor din poezia americană a secolului al XX-lea, primei selecții antologice adăugându-i alte 13 nume în volumul căruia i se dă ca titlu un vers din Walt Whitman: „Aud cântând America (feluritele-i imnuri)". De lirica irlandeză şi engleză, din care a dat selecții, o apropia preferința pentru expresia lirică, astfel încât, în temeiul unor atare afinități, ajunge să tălmăcească în limba Marelui Brit poemele pe care românul Vasile Voiculescu le-a scris în descendența intertextuală a sonetelor lui Shakespeare. Nume de referință în arta plastică, scriitoare şi traducătoare remarcabilă, **S.** a lăsat o operă de mare coerență, profunzime, farmec şi deschidere umană.

SCRIERI: *Poesii*, pref. Perpessicius, Bucureşti, Ed. Coresi, 1945; *Poeme*, prezentare M.R. Paraschivescu, Bucureşti, EPL, 1969; *Evocări de călătorie*, Ed. Cartea Românească, Bucureşti, 1970; *Castelul de apă*, Bucureşti, Ed. Cartea

Scanned with OKEN Scanner

Românească, 1972; ed. pref. Roxana Theodorescu, introd. Mariana Vida, Botoşani, Ed. Grafik Art, 1998; *Soare difuz. Poeme*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1974; *Din petece colorate. Povestiri*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1977; *Poeme. Imagini. Proze*, pref. Dan Hăulică, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1977; ed. 2, îngr. Mariana Vida şi Mircea Barzuca, pref. Dan Hăulică, Bucureşti, Ed. Scaiul, 2004; *Oblic peste lume. Proze*, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1979; *Poeme*, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1983; *Culorile cântecului. Les couleurs de la chanson. The colours of the song*, ed. trilingvă, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1984; *Ecran. Culegere de versuri originale*, pref. Marin Sorescu, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1985; *Viața prin hublou*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1986; *Poezii. 1945–1986*, pref. Eugen Simion, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1988; *Poezii. 1945–1987*, pref. Ana Blandiana, Bucureşti, Ed. Alicat, 2005. – **Traduceri:** *Poezia poloneză contemporană*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1935 (în colaborare cu Dusza Czara); Eugene O'Neill, *Din jale se întrupează Electra*, Bucureşti, Ed. Socec, 1943; ed. 2, Bucureşti, Ed. Pro Pace, 1945; ed. 3, Bucureşti, Ed. Socec, 1946 (în colaborare cu Petru Comarnescu); Walt Whitman, *Poeme*, Bucureşti, Ed. Pro Pace, 1946; *Antologie a poesiei americane moderne. De la Walt Whitman la contemporani*, pref. Petru Comarnescu, Bucureşti, Editura de Stat, 1947; ed. (*Aud cântând America. Antologie de poezie modernă americană*), pref. Petru Comarnescu, Cluj, Ed. Dacia, 1973; William Faulkner, *Victorie*, Bucureşti, ESPLA, 1958; John Aldridge, *Aur şi nisip*, Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală, 1962; *Mâhnirea e mai grea decât marea. Tălmăciri din lirica veche a Irlandei*, pref. Mihail Stănescu, Bucureşti, Ed.Albatros, 1974; *Eternă bucurie-i frumusețea. Antologie de poezie britanică*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1977; ed. 2, pref. Mircea Cărtărescu, Bucureşti, Ed. Alicat, 2007; *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare. Shakespeare's last Sonnets as fancied in an Imaginary Romanian Translation by V. Voiculescu*, ilustrații trad., Bucureşti, Ed. Eminescu, 1982.

Repere bibliografice: Eugen Ionescu, *Război cu toată lumea. Publicistică românească*, II, îngr. Mariana Vartic şi Aurel Sasu, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1992, *181*; Sandu Eliad, *Cronica teatrală: Jerzy Tepa, „Spioana". Tr. Margareta Sterian şi Dusza Czara*, „Facla", 1934, 897; N. Ladmiss-Andreescu, *Dusza Czara şi Margareta Sterian: Antologia poeziei poloneze contemporane*, „Lanuri", 1935, 17; F. Aderca, *Un mănunchi de artişti*, „Vremea", 1935, 379; Vasile Damaschin, *Caleidoscop intelectual: Rainer Maria Rilke. Tr. Margareta Sterian*, „Seara", 1939, 611; Ulysse [G. Călinescu], *Catalog*, „Tribuna poporului", 1944, 51; Octav Şuluțiu, *„Poesii"*, „Drumul femeii", 1945, 15; Perpessicius, *Opere*, XI, îngr. Dumitru D. Panaitescu, Bucureşti, EPL, 1980, *202–203*; Octav Şuluțiu, *Walt Whitman, „Poeme"*, „Apărarea", 1946, 1; Pompiliu Constantinescu, *Caleidoscop*,

Scanned with OKEN Scanner

îngr. Constanța Constantinescu, București, Ed. Cartea Românească, 1974, *263–265*; Maria Banuș, *Margareta*, „Contemporanul", 1969, 46; Nicolae Manolescu, *„Poeme"*, „Contemporanul", 1969, 51; Veronica Porumbacu, *„Poeme"*, „Viața românească", 1970, 4; Dinu Flămând, *„Evocări de călătorie"*, „Luceafărul", 1971, 12; Mircea Iorgulescu, *„Evocări de călătorie"*, „România literară", 1971, 6; Victor Felea, *„Castelul de apă"*, „Tribuna", 1972, 26; Mircea Iorgulescu, *„Castelul de apă"*, „Luceafărul", 1973, 9; Nicolae Balotă, *„Aud cântând America"*, „România literară", 1974, 10; Laurențiu Ulici, *„Aud cântând America"*, „Ateneu", 1974, 4; Virgil Raicu, *Critica – formă de viață*, București, Ed. Cartea Românească, 1976, *215–217*; S.C. [Sultana Craia], *Ecouri crepusculare*, „Luceafărul", 1977, 33; Virgil Mocanu, *Pictură și poezie*, „România literară", 1977, 40; Emil Manu, *Polivalența Margaretei Sterian*, „Săptămâna", 1977, 357; Sorin Titel, *Două prozatoare*, „România literară", 1977, 46; Dan Hăulică, *Margareta Sterian, Tradiție și libertate de visare*, „Contemporanul", 1977, 39; Olga Bușneag, *Margareta Sterian*, București, Ed. Meridiane, 1977; Eugenia Tudor-Anton, *Ipostaze ale prozei*, București, Ed. Cartea Românească, 1977, *158–162*; Victor Felea, *Aspecte ale poeziei de azi*, I, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1977, *224–227*, II, *42–46*; Nicolae Manolescu, *Drumurile creației*, „România literară", 1978, 17; Emil Nicolae, *„Poeme. Imagini. Proze"*, „Convorbiri literare", 1978, 7; Alex. Oproescu, *Scriitori buzoieni*, Buzău, 1980, *81–83*; Mircea Zaciu, *Cu cărțile pe masă*, București, Ed. Cartea Românească, 1981, *93–96*; Augustin Buzura, *Margareta Sterian*, „Tribuna", 1982, 11; Marin Sorescu, *Dialog cu Margareta Sterian*, „Ramuri", 1983, 1; Victor Felea, *Sonetele lui Vasile Voiculescu în engleză*, „Tribuna", 1983, 5; Romul Munteanu, *Consecvența cu sine*, „Flacăra", 1984, 3; Radu Cârneci, *Spiritul renascentist într-o expresie modernă*, „Contemporanul", 1984, 38; Eugen Simion, *Scriitori români de azi*, III, București, Ed. Cartea Românească, 1984, *88–94*; Muzeul de Artă al RSR, *Margareta Sterian. Tradiție și transfigurare poetică*, București, Ed. Arta Grafică, 1984; Virgil Mocanu, *Structuri și sinteze*, Iași, Ed. Junimea, 1984, *177–181*; *Margareta Sterian*, introd. Marin Sorescu, București, Ed. Meridiane, 1985; Eugen Simion, *Proza poetică*, „România literară", 1986, 45; Mircea Iorgulescu, *Sora norului*, „România literară", 1988, 22; Ov.S. Crohmălniceanu, *O artistă distinsă*, „România literară", 1989, 12; Virgil Mocanu, *Margareta Sterian*, București, Ed. Meridiane, 1990; Mircea Eliade, *Memorii*, I, îngr. Mircea Handoca, București, Ed. Humanitas, 1991, *244–247*; Eugen Simion, *Margareta Sterian*, „Literatorul", 1992, 41; Dan Grigorescu, *La plecarea Margaretei Sterian*, „Literatorul", 1992, 41; Mircea Deac, *Margareta Sterian și spiritul avangardei*, „Literatorul", 1994, 3; Florea Vasile, *Margareta Sterian*, București, Ed. „Arc 2000", 1995; Virgil Ierunca, *Semnul mirării*, București,

Scanned with OKEN Scanner

Ed. Humanitas, 1995, *155–159*; *Pictori evrei din România. Jewish painters in Romania. 1848–1948*, ed. bilingvă, studiu şi selecţia lucrărilor Amelia Pavel, Bucureşti, Ed. Hasefer, 1996, *31–32*; G.Ş. [Geo Şerban], *Reverii în oglindă*, „Realitatea evreiască", 1999, 89–90; *Dicţionarul scriitorilor români*, IV, coord. Mircea Zaciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, Bucureşti, Ed. Albatros, 2002, *381–383*; Lucian Regenbogen, *Grandes dames de la Peinture moderne*, Bucureşti, Ed. Universalia, 2001, *285–291*; *Margareta Sterian*, Antologie de texte critice şi introd. Mariana Vida, Bucureşti, Ed. „Arc 2000", 2002; *Artişti ai secolului XX*, „Adevărul literar şi artistic", 2002, 637; Mariana Vida, *Margareta Sterian. Opera grafică*, introd. Răzvan Theodorescu, Bucureşti, Ed. Tehnică, 2003; Ioana Cristea şi Aura Popescu, *Doamnele artelor frumoase româneşti afirmate interbelic*, Bucureşti, Ed. Monitorul Oficial, 2004, *110–113*; Iordan Chimet, *Indian Woman*, „România literară", 2006, 1; *Între cer şi pământ. Grădinile de vis ale Margaretei Sterian*, îngr. şi introd. Mariana Vida, Bucureşti, Ed. Scaiul, 2006; *Posteritatea unei mari artiste*, „Aldine". Supliment săptămânal al ziarului „România liberă", 2007, 587; [Mircea Barzuca despre Margareta Sterian], „Antic Art magazin", 2007, 21.

Scanned with OKEN Scanner

NISTOR BARDU, *Limba scrierilor aromâneşti de la sfârşitul secolului al XVIII-lea (Cavalioti, Daniil, Ucuta)*, partea I, *Aspecte ale grafiei. Fonetica*, Constanţa, Ovidius University Press, 2004, 226 p.

Deşi de la apariţia primelor scrieri aromâneşti[1] au trecut mai bine de două sute de ani, iar de la reunirea lor într-un singur volum – *Scriitorii aromâni din secolul al XVIII-lea (Cavalioti, Ucuta, Daniil*, Bucureşti, 1909 –, prin strădania lui Pericle Papahagi, s-a scurs aproape un secol, lingvistica românească a consemnat o primă valorificare ştiinţifică sistematică a acestora abia în 2004, graţie studiului monografic întreprins de profesorul constănţean Nistor Bardu, aromân şi el. Interesat în primul rând de manifestarea în scris, prin aceste texte, a unei varietăţi dialectale, surprinsă în una dintre etapele evoluţiei sale, dar şi de actul de cultură emergent, autorul acordă subiectului o atenţie particulară – cercetării de faţă (finalizată printr-o teză de doctorat din care, prin volumul în chestiune, se publică doar prima parte, referitoare la *Aspecte ale grafiei. Fonetica*) alăturându-i-se alte (multe) studii şi articole[2], într-o constanţă a preocupărilor care nu poate fi susţinută decât de pasiunea ştiinţifică şi de dragostea pentru graiul matern.

Coordonatele metodologice ale investigaţiei la care sunt supuse faptele de limbă excerptate din aceste vechi scrieri sunt trasate în *Introducere*, pe fundalul datelor istorice şi culturale referitoare la spaţiul privilegiat reprezentat de Moscopole – centrul de coeziune culturală şi lingvistică al aromânilor în secolul al XVIII-lea, de care scriitorii menţionaţi şi-au legat numele, prin origine şi formare. Printr-o asemenea perspectivă larg culturală, cartea reuşeşte să schiţeze un cadru pentru activitatea prodigioasă a acestor „poligloţi desăvârşiţi, cu o pregătire filologică superioară" (Nicolae Saramandu, *Cuvânt înainte*, p. 9), a căror afirmare apare astfel ca o consecinţă firească a renaşterii culturale şi a deşteptării conştiinţei etnice a aromânilor în epocă. Odată lămurit acest aspect, scopul mărturisit al lui Nistor Bardu rămâne acela de a identifica, de a delimita (din ansamblul lingvistic aromânesc) şi de a analiza graiul în care au scris cei trei autori (p. 19), metoda pentru care optează constând în raportarea permanentă a faptelor de limbă studiate la elemente ale graiului moscopolean vorbit astăzi în Dobrogea[3] (p. 21–22).

---

[1] Theodor Cavalioti, Πρωτοπειρία (în traducere, *Prima învăţătură*), Veneţia, 1770; Daniil Moscopoleanul, Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία (*Învăţătura introducătoare*), Veneţia, 1794; Constantin Ucuta, Νεα Παιδαγωγία (*Noua Pedagogie sau Abecedar uşor*), Viena, 1797.

[2] Citãm doar câteva: *A protetic în limba scrierilor aromâneşti de la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, „Analele ştiinţifice ale Universităţii Ovidius", seria Filologie, vol. XIII, 2002, p. 13–17; *U final în limba scrierilor aromâneşti de la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, „Analele ştiinţifice ale Universităţii Ovidius", seria Filologie, vol. XIV, 2003, p. 23–33; *Trăsături ale graiului moscopolean reflectate în limba scrierilor aromâneşti din secolul al XVIII-lea*, „Studii şi cercetări lingvistice", t. LVIII, 2007, nr. 1, p. 17–26.

[3] După investigaţiile lui Nicolae Saramandu (*Studii aromâne şi meglenoromâne*, Constanţa, Editura Ex Ponto, 2003, p. 16, 27), aromânii moscopoleni din Dobrogea sunt puţin numeroşi, grupurilor mai compacte din localităţile Nisipari şi Ovidiu (jud. Constanţa) adăugându-li-se doar „câteva familii stabilite la oraş".

Scanned with OKEN Scanner

Din cercetările anterioare, autorul reține esențialul, asimilând cu discernământ și spirit critic (întotdeauna ponderat și elegant) demersurile taxonomice și descriptive ale celorlalți lingviști care s-au ocupat de aromâni, operând cu date istorice și aducând în discuție documente care atestă prezența vlahilor la sudul Dunării începând cu secolul al X-lea (atestare datorată cronicarului Kedrenos; vezi p. 22, nota 26). Indiferent de calea pentru care militează în interesul devenirii culturale a conaționalilor – emanciparea aromânilor prin intermediul culturii și al limbii grecești (Cavalioti și Daniil) sau promovarea graiului matern ca vehicul al accesului la cunoaștere (Ucuta)[4] –, cărturarii moscopoleni recurg în scrierile lor la alfabetul grecesc, pe care îl adaptează abil la specificul aromânei. Faptul confirmă, pentru Nistor Bardu, teoria lui Pericle Papahagi (vezi *supra*), conform căreia numai o tradiție îndelungată a utilizării în scris a grafemelor grecești, într-un spațiu (cel balcanic) în care limba greacă era limbă de cultură, putea să explice o asemenea reușită. Performanța lor, și mai cu seamă cea a lui Ucuta, care stabilește primul alfabet complet pentru aromână și care, prin precizările făcute în prefața abecedarului său, oferă *a g'uvăsitorrui* („cititorului") primul îndreptar de fonetică și de scriere în aromână (p. 36–37), îi prilejuiește autorului inserarea în carte a unui capitol special de *Observații asupra grafiei* (p. 36–70), în care sunt prezentate și comentate soluțiile propuse de fiecare scriitor în parte pentru echivalarea grafică a sunetelor idiomului matern.

În cea mai consistentă secțiune a lucrării, *Fonetica* (p. 71–176), materialul de limbă extrem de bogat și totuși relativ unitar este supus unei analize detaliate, care se structurează pe trei mari paliere (vocalism, consonantism, accidente fonetice), prezentate analitic pe sunete. O mobilitate, o adaptabilitate specială, dublată de o bună cunoaștere a istoriei limbii, sprijină autorul în întreprinderea de expunere a faptelor de natură fonetică în devenirea lor, termenul de comparație, reperul față de care este descrisă și discutată orice evoluție fiind limba de origine (latina, greaca, turca) și graiurile aromânești actuale, alteori româna comună și, în unele cazuri, chiar dacoromâna. Exemplele abundente își găsesc de fiecare dată ecoul în elemente similare prezente în lucrări anterioare – unele deja vechi de 100 de ani, altele de ultimă oră – consacrate dialectului aromân.

Extracția dialectologică a autorului favorizează dublarea cercetării desfășurate pe dimensiunea diacronică printr-o investigație de tip diatopic, astfel încât *Concluziile parțiale* (p. 177–181) cu care se încheie această primă parte, ca o promisiune pentru volumul al doilea (anunțat la p. 7), trasează, spațial și temporal, coordonatele graiului din textele moscopolene. Se consolidează aici poziția autorului față de obiectul său de studiu, exprimată succint în *Introducere*: prin trăsăturile ei fonetice, limba lui Cavalioti, Daniil și Ucuta „reflectă [...] particularități ale graiului moscopolean, identificat și descris de Nicolae Saramandu, și ale celui fărșerot" (p. 180). Întemeindu-se pe observația că graiul acestor scrieri se distinge prin apropierea de dacoromână într-o măsură mai mare decât orice alt grai aromânesc, demersul conclusiv înglobează anumite elemente ale opiniei lui Gr. Brâncuș, conform căreia este vorba despre o ramură de români care a format în trecut un *continuum* cu dacoromânii, și merge mai departe, prin afirmația că „fărșeroții, din care s-au ales în timp moscopolenii, s-au despărțit mai târziu de acest trunchi comun" (p. 181).

Sumarul acestei lucrări este completat de un *Indice de cuvinte și forme* amplu (p. 182–219) și de un rezumat în limba franceză (p. 220–224), unde se reiau, sintetic, componenta teoretică și, sporadic, aspectele ilustrative prezente în analiza propriu-zisă sau în *Concluzii*. Mărturie a „unui stadiu mai arhaic al aromânei", în care autorul identifică „numeroase elemente ale românei comune" (p. 181), limba scriitorilor moscopoleni este, prin volumul de față (și prin cel ce va urma, sperăm, cât mai curând), subiectul unei cercetări avizate și meticuloase – o lucrare de dialectologie și de istoria limbii române, cu unele elemente de istoria limbii române literare și de balcanologie – care clarifică

[4] Vezi p. 26, unde autorul preia distincția dintre cele două direcții propusă de Th. Capidan, în *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, 1932, p. 48 sqq.

Scanned with OKEN Scanner

pentru specialişti o anumită etapă, mai puţin cunoscută, a istoriei limbii române în general şi a dialectului aromân în special.

Luminiţa Botoşineanu

CONSTANTIN ERETESCU, *Fata Pădurii şi Omul Nopţii. În compania fiinţelor supranaturale*, Bucureşti, Editura Compania, 2007, 576 p.

După studii de folclor contemporan şi analize ale unor teme antropologice, publicate la aceeaşi editură, etnologul Constantin Eretescu abordează şi formula monografiei unui text folcloric, urmărit de la primele informaţii etnologice din secolul al XIX-lea şi în marile chestionare ale secolului trecut, până la cele mai noi culegeri sau sinteze ale cercetătorilor contemporani. Este vorba despre texte publicate până în 2004, la care autorul a avut acces, în ciuda deplânsei îndepărtări a acestuia, timp de două decenii, de sursele etnologice româneşti (p. 14). Exerciţiul adunării acestor texte îi sugerează probleme de aranjare a materialului „contradictoriu şi inegal, dar reprezentativ" (p. 15), glose pe marginea bogăţiei mitologice a textelor brute, culese mai ales din regiunea maramureşeană, acolo unde se naşte, de altfel, preocuparea cercetătorului pentru acest subiect. Zona Maramureşului, împreună cu alte teritorii ale nordului etnografic (mai exact: partea centrală şi de nord a Transilvaniei, Transcarpatia ucraineană şi nord-vestul şi centrul Moldovei) vor fi declarate puncte de interes pentru vizibilitatea mitului pe care îl urmăreşte autorul.

Aspiraţiile de originalitate se întâlnesc aici cu antecedentele remarcabile ale modelului monografic. Constantin Eretescu se declară un virtual descendent al lui D. Caracostea, Adrian Fochi sau Ion Taloş, folclorişti care au realizat studii tinzând spre exhaustivitate asupra unor texte lirico-epice emblematice pentru cultura noastră populară. Alegând să analizeze corpusul variantelor unui text epic, care depăşeşte graniţele literaturii folclorice, pentru a păşi, în virtutea completitudinii dosarului de existenţă a celor două „personaje", în domeniul mitologiei populare, în capitolul de credinţe, superstiţii şi rituri propriu-zise, autorul este nevoit să opereze atente delimitări hermeneutice, cu ambiţie holistică. Confruntat cu probleme similare de metodologie în realizarea monografiei sale publicată în 2004 (*Cununia Fraţilor şi Nunta Soarelui: incestul zădărnicit în folclorul românesc şi universal*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2004, p. 300), Ion Taloş alege să inventarieze condiţia stilistică şi tematică a textelor, care-i va permite să identifice două variante ale baladei analizate şi, în plus, să încadreze în aria cercetării eventualele „oicotipuri" (variantă locală sau regională a unui tip mai răspândit), după modelul suedezului C.W. von Sydow.

Miza studiului se pliază pe polifuncţionalitatea mitologiei populare, conjugată, în cuprinsul lucrării, cu „polimorfismul" şi „omniprezenţa" Fetei Pădurii, însă rezolvarea acestei ecuaţii cu mai multe posibilităţi induce dificultăţi exegetice în conştiinţa cercetătorului, care pătrunde, în virtutea unui consacrat principiu al valabilităţii substratului ritualic, până la suprafaţa estetizată a textului folcloric, pe tărâmul riturilor iniţiatice, unde speră să identifice acel *primum movens* al logicii practice care stă la baza textelor. Motivele folclorice şi filiaţiile unor reprezentări mitologice sunt discutate în numeroase subcapitole, concluziile acestora urmând să lege firele interpretării şi, în final, să lumineze satisfăcător „portretele" celor doi eroi, precum şi relaţia dintre aceştia.

Nedeterminarea şi, în alte cazuri, supradeterminarea unor mitologeme, care intervin în textele propuse analizei, datorită recurenţei lor în sistemele rituale, etiologice sau narative ale universului tradiţiei populare, explică recursul la comparatism şi mediere interculturală, instrumente urmate obligatoriu, ca în orice probabilistică, de concluzii edificatoare. Mitul (şi în paralel legenda şi suportul ritualului iniţiatic) Fetei Pădurii şi al Omului Nopţii îl interesează pe cercetător în măsura în care

Scanned with OKEN Scanner

aceste „realităţi" ale tradiţiei pot explica ceremonia integrării tinerilor păstori în „confreria secretă" (potrivit teoriei lui Mircea Eliade) a grupului profesional al oierilor, prin rituri de segregare sexuală (p. 71). Lăsând la o parte condiţia estetică a textelor folclorice şi sistematica narativă în care acţionează aceste mitologeme, Constantin Eretescu utilizează efectele „politextualităţii" pentru a ajunge la rădăcina acestui scenariu ritualic.

În cadrul practicii mitico-magice, Fata Pădurii este „oficiantul ritului", iar Omul Nopţii este „mediator mitic", însă aceştia nu apar împreună decât în zona de maximă vitalitate a ritului. Autorul este interesat de ipostaza textelor folclorice ca „mărturii care probează prezenţa unor reprezentări supraumane în mentalul colectivităţii umane", încât acestea „au o valoare egală" (p. 28), nefiind ierarhizate pe criterii estetice, deşi este îndeplinită condiţia „conversiunii ritului", emisă de V.I. Propp şi acceptată de Constantin Eretescu în premisele metodologice ale cercetării sale.

De apreciat este atenţia autorului pentru relevarea atitudinii povestitorilor sau a informatorilor, care oferă informaţii cu privire la gradul de verosimilitate şi de vitalitate a tiparului iniţiatic. Inflexiunile, evoluţia, contaminarea portretului celor doi eroi mitici sunt date ale oricărui proces mitogenezic, prin care mitul se transformă lent, ca scenografie rituală, în produs al imaginaţiei folclorice: legendă sau poveste. Chiar „jurnalul oral" al unor eventuale incursiuni ale oamenilor satului în lumea mitului sau, din contră, al pătrunderii bruşte a structurilor mitului în contingent este impregnat cu substanţa gândirii mitico-magice, a arhetipului, de la care pleacă sau cu care se întâlneşte orice variantă estetică a textului oral. Experienţa cotidiană se converteşte astfel în experienţă mitică, fără ca pragul dintre cele două să fie neapărat marcat, simţit, interpretat. De aceea, atenţia cercetătorului va trebui îndreptată mereu spre evoluţia mitului în conştiinţa colectivă, şi nu invers, aşa cum sublinia antropologul Claude Lévi-Strauss.

Demersul pleacă de la identificarea numelor diferite sub protecţia cărora performează cele două reprezentări în episoadele imaginarului arhaic, etichete „mai mult sau mai puţin capabile să sugereze de la prima vedere faptul că personajul din spatele numelui este unul şi acelaşi" (p. 41). Măştile denominative din lista alcătuită de Constantin Eretescu semnalizează deja ambiguitatea inerentă de care se vede nevoit să se detaşeze în capitolul de analiză a particularităţilor personajelor mitologice cu care sunt înrudite Fata Pădurii şi Omul Nopţii.

Funcţia deficitară a onomasticii se vrea complinită de un set de acţiuni specifice, în măsură să delimiteze teritoriul mitologic stăpânit de eroii studiului. „Dexteritatea" Fetei Pădurii are de obicei o finalitate erotică, de *Zburător* specializat – aşa cum probează şi capitolul final al studiului, care e o vastă interogaţie a identificării Fetei Pădurii cu un *Zburător feminin* (p. 138–145), cunoscută fiind insaţiabilitatea erotică a protagonistei – care se arată în general ciobanilor în lungile perioade singuratice, dar proteismul ei urmează schema complexă a metamorfozei cu ajutorul unui inventar de măşti zoo- sau antropomorfe, nelipsind nici ipostaza hibridă sau terifianta supradimensionare a unor trăsături. Acest cameleonism demonstrează, potrivit opiniei lui Constantin Eretescu, statutul de divinitate a pădurii şi, respectiv, condiţia de mit a povestirii exemplare a întâlnirii dintre eroină şi viitorii iniţiaţi (p. 57–58).

Interferenţele, bogat ilustrate de autor, dintre Fata Pădurii şi alte fiinţe mitologice, diluează elementul mitic din care e construită divinitatea silvană, îndepărtând lectorul de la propriile aşteptări hermeneutice. Pentru că exegeza integratoare este minată de o cunoaştere disociativă, care aspiră să edifice teza prin îndepărtarea termenilor nepotriviţi unui portret ideal. Cu toată atenta cântărire a diferenţelor şi în condiţiile unei bune orientări de specialitate, etnologul acceptă cu uşurinţă diversele ipoteze apărute în calea traseului său analitic, ca urmare a procesului de contaminare specific fenomenului etnofolcloric. Capitolul despre interferenţe constituie o lungă listă de prezenţe mitologice, în care *Fata Pădurii* este confruntată succesiv cu *Avuzuhară*, *Ciuma*, *Dracul*, *Frumuşelele* sau cu *Marţolea*, căci „transferul de funcţii de la o reprezentare mitologică la alta este rezultatul firesc al circulaţiei orale" (p. 123).

Scanned with OKEN Scanner

Întâlnirea, în spațiul mitului, cu *Mama* (*Muma*) *Pădurii* aduce piedici grave configurării unui portret clar al Fetei Pădurii. Lista de asocieri (similitudinea numelor, acțiuni asemănătoare erotice şi coercitive, o eventuală proveniență din mitologia nordică, esența de vrăjitoare ş.a.) este contrabalansată de realitatea estetică: „Fata Pădurii este o reprezentare preponderent mitologică, *Muma Pădurii* este mai ales personaj de basm" (p. 55). Confuzia este menținută însă, din cauza transgresării personajului tânăr din mit în ficțiune, prin demitizarea narațiunilor legendare. Operând cu o bibliografie din care se desprind tendințele eterogene în privința confundării sau separării celor două ființe supranaturale, Eretescu îşi manifestă dezacordul sau aprecierea pentru romantismul necenzurat al primilor folcloriști şi, respectiv, pentru strictețea metodologică a unor etnologi care l-au precedat în intențiile sale particularizatoare.

Astfel, personajul – perceput în imaginația populară când ca un „humanoid pilos, urât, supradimensionat, o ființă sălbatică" (p. 60), când ca „o femeie tânără, frumoasă, întru totul asemănătoare celor din mediul în care circulă" (p. 61) – este inclus de autor în seria divinităților, în urma demonstratei „combinații de trăsături opuse" (p. 65); la fel sunt încadrate apoi „trăsăturile monstruoase care pun în evidență forța şi unicitatea" Omului Nopții (p. 115). Zeiței demonice, proteice prin excelență, i se descrie parcursul cultural din misterele inițiatice în folclor, acolo unde împarte, iarăşi, numeroase spații narative cu alte personaje mitologice. În plus, credem că inventarul comparativ al lucrării s-ar putea continua. Autorul l-ar putea îmbogăți cu alte reprezentări ale diferitelor vârste mitice, „fată" – „bătrână", prezente în folclorul nostru ritual, unde s-ar putea găsi, în fine, şi cheia hermeneutică mult aşteptată. De asemenea, autorul nu comentează posibilitatea unei comparații între cuplurile de reprezentări mitico-magice, deşi avem, în inventarul imaginarului folcloric, un cuplu de genul *Muma Pădurii – Moşul Codrului*, performeri ai unor rituri asemănătoare celor discutate. Încercând o sinteză a acestor prezențe mitologice, de contururi hiperbolice şi stăpâni ai spațiilor naturale, nedomesticite, Nic. Densuşianu le vede ca strămoşi ai pelasgilor, ai oamenilor faunici de pădure (*Dacia preistorică*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1986, p. 53).

Tipologia narativă alcătuită de Constantin Eretescu respectă, de fapt, specificul de „reprezentare cumulativă" (p. 112) al Fetei Pădurii, căci nucleele epice avute în vedere se doresc a fi expresii de sine stătătoare ale acțiunilor personajului, demonstrații ale polifuncționalității sale. Uneori, ea este „iubita pădurarului", apoi avânturile erotice iau proporții insuportabile, îndeplinindu-se condiția violenței rituale în temele „Feciorul răpit" şi „Feciorul purtat în zbor", cazuri în care agentul uman nu se poate opune „jocului" şi „glasului" Fetei Pădurii (p. 68–83, 87–88). Alte povestiri mitice descriu preponderent acțiuni de apărare, ingenioase soluții găsite de indivizii atacați de ființa malefică; de exemplu, folosirea „brăcinarului" de către ciobanul care, prin magia cercului, realizează un rit de eliberare (p. 84), ori păcălirea personajului feminin prin tertipuri ca „Omul cu două capete/omul cu patru picioare" (p. 105–106) sau „Cizma roşie" (p. 108–110). În multe narațiuni – introduse generos de Constantin Eretescu în matca ființelor supranaturale studiate –, fabula este o schemă deschisă, viabilă în multe alte contexte epice populare.

Deşi este declarată „gemelaritatea" celor doi parteneri – caracterizare discutabilă, inclusiv din punct de vedere lexicologic –, tipologiile lor mitico-epice sunt urmărite în secțiuni separate ale cărții. Capitolul dedicat Omului Nopții ni-l prezintă pe acesta fie în ipostaza de „canibal", care îl „transsubstanțializează" pe neinițiat (p. 116), fie ca *Omul Uşilor*, precum şi în momentul demitizării şi neutralizării figurației mitice căreia îi aparține eroul, după acelaşi model cumulativ folosit în caracterizarea Fetei Pădurii.

În capitolul următor, cercetătorul discută diversele metode de anihilare a „divinităților" prezentate, prilej de pătrundere pe teritoriul medicinii populare. Folosirea inventarului magic împotriva acțiunii celor două personaje corespunde unei „faze relativ nouă [sic!] în relația complexă dintre om şi ființa supranaturală" (p. 124), observă autorul, referindu-se la pierderea conştiinței

Scanned with OKEN Scanner

mitico-magice şi la reducţia ficţională a ritului. Cu toată pierderea iremediabilă a vitalităţii ritualice constatată în spaţiul românesc, Constantin Eretescu identifică nesperate surse ale supravieţuirii în cotidianul american al experienţei sale profesorale: „Forme violente ale riturilor de iniţiere sunt practicate până astăzi de studenţii americani. Acceptarea în fraternităţi şi surorităţi este însoţită frecvent de probe în care candidatul trebuie să dea dovadă de bravură, să consume în exces alcool etc. Nu e de mirare că legendele mitologice conservă descrieri ale unor practici abandonate în timp" (p. 72). Este cert aici anunţatul „efect nescontat al depărtării, care a fost contactul cu o seamă de culturi puţin cunoscute, accesul la o vastă literatură mitologică şi deschiderea unor noi perspective asupra domeniului" (p. 14).

Profilul ştiinţific al lucrării este susţinut de un bogat corpus de texte (514) din toate zonele avute în vedere, de rigurosul „tablou al variantelor", cu informaţii despre zonă, culegător, informator, data culegerii, de harta izomorfismelor compartimentului de imaginar folcloric studiat, la care se adaugă un glosar de termeni dialectali.

Ioana Repciuc

VIOREL HODIŞ, *Articole şi studii, 1. Relaţia de echivalenţă (logic – semantic – sintactic); 2. Varia*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2006, vol. I, 280 p.; vol. II, 288 p.

Cartea reprezintă, după cum declară autorul însuşi, o selecţie retrospectivă a unora dintre articolele publicate de-a lungul anilor, în reviste, anuare şi diverse volume de specialitate. Scopul mărturisit al acestui demers este de readucere în circuitul ştiinţific actual a unei etape din activitatea de cercetare a lingvistului, totul fiind pus sub semnul unui ideal profesat de marele înaintaş, Sextil Puşcariu – „mai fascinantă chiar decât aflarea adevărului ştiinţific e lupta eroică dusă până-n pragul atingerii lui".

În primul volum, *Relaţia de echivalenţă (logic – semantic – sintactic)*, autorul analizează limba română, sub aspectul ei sintactic, din perspectiva legăturii indisolubile între logică, semantică şi sintactică. Aici se iau în discuţie trei teme mari: echivalenţa semantico-sintactică a termenilor raportului apozitiv, natura sintactică a relaţiei apozitive şi conceptul de *funcţie* (ca parte dintr-un viitor lexicon de terminologie sintactică). În acest volum, un loc aparte este ocupat de *apoziţie/raportul apozitiv*. Pornind de la opiniile existente în literatura de specialitate, autorul susţine diferenţa clară existentă între acest raport şi raportul de coordonare sau cel de subordonare, precum şi faptul că apoziţia şi termenul său iniţial sunt unităţi sintactice echivalente semantic şi sintactic. Autorul propune şi un studiu punctual al apoziţiei în opera lui Alecu Russo sau al structurilor apozitive din presă.

În continuarea ideilor avansate în articolele anterioare, autorul prezintă detaliat problema naturii sintactice a relaţiei apozitive, subliniind faptul că raportul apozitiv se distinge atât de raportul de subordonare, cât şi de raportul de coordonare, în funcţie de o serie de criterii (sensurile termenilor relaţiei, mijloacele de realizare a relaţiilor, principiul comutabilităţii etc.).

În capitolul următor, Viorel Hodiş se opreşte asupra conceptului de *funcţie* perceput din punct de vedere sintactic, concept pe care îl consideră legat de acela de *relaţie* sintactică, întrucât funcţia nu poate apărea decât ca o consecinţă a relaţiei.

De problematica echivalenţei ţin şi demersurile de expunere a teoriei *expansiunii* a lui A. Martinet, care este concretizată prin relaţia de coordonare şi prin relaţia apozitivă.

Punctual sunt cercetate şi juxtapunerea şi aderenţa, subordonatele relative (pentru care autorul vorbeşte despre prioritatea echivalenţei sintactice asupra celei semantic-referenţiale între relativă şi

Scanned with OKEN Scanner

corelativul său din regentă). Echivalența în sintaxă îl preocupă în mod special pe Viorel Hodiş, care îi face o analiză detaliată atât sincronic şi diacronic, printr-o prezentare critică a opiniilor existente în literatura de specialitate, cât şi aplicativ, prin trecerea în revistă a unor fapte de limbă care exemplifică această relație.

Rezumatul tezei de doctorat (*Apoziția şi propoziția apozitivă*) a lui Viorel Hodiş pune accentul pe ceea ce constituie, considerăm noi, preocuparea de referință în cercetările Domniei Sale – *apoziția* (aici făcându-se atât o retrospectivă critică a principalelor orientări din literatura de specialitate asupra acestei teme, cât şi coordonatele teoretice proprii autorului şi o perspectivă aplicativă). Prezentarea interferențelor între semantic şi sintactic nu face decât să sublinieze încă o dată corelația dintre cele două planuri, necesară înțelegerii fenomenelor lingvistice.

În al doilea volum, intitulat *Varia*, autorul se ocupă de morfo-sintaxa românească, de ortografie (în special privind editarea materialului folcloric), de semantică (mai ales de cuvintele polisemantice) şi de probleme de cultivare a limbii. În studiile legate de morfo-sintaxa românească, temă care ocupă un loc important în volum, autorul abordează elementul predicativ suplimentar, subordonarea multiplă în frază, flexiunea nominală cazuală, atingând punctual şi situațiile propozițiilor subordonate omonime, a redundanței conectivelor, a statutului morfologic al unor adverbe etc. Acest al doilea volum se încheie cu o serie de recenzii, de interviuri şi de note ale lingvistului.

Viorel Hodiş reconsideră domeniile sintaxei, semanticii şi logicii, arătând că morfologia şi sintaxa sunt organic legate, ceea ce duce la o disciplină lingvistică aparte, *morfo-sintaxa* (concepție prezentă, de altfel, în unele orientări lingvistice anterioare – vezi G. Ivănescu).

Cartea *Articole şi studii. 1. Relația de echivalență (logic – semantic – sintactic)*; *2. Varia* are valoarea atât a unei sinteze a opiniilor existente în literatura de specialitate, analizate critic (într-un demers interdisciplinar, principalele surse fiind reprezentate de lucrări de lingvistică, dar şi de lucrări de logică), cât şi o sinteză a cercetărilor anterioare ale autorului.

Această carte, semnată de profesorul Viorel Hodiş, constituie o lucrare de referință pentru istoria teoriei sintactice româneşti.

Elena Dănilă

ADINA-LUCIA NISTOR, *Interferențe lingvistice româno-germane/săseşti în sud-vestul Transilvaniei (Rumänisch-deutsche/siebenbürgisch-sächsische Sprachinterferenzen im Südwesten Siebenbürgens)*, Iaşi, Casa Editorială „Demiurg", 2001, 242 p.

Principiile teoretice şi metodologice referitoare la contactul dintre limbi şi la consecințele acestui fenomen pe plan lingvistic sunt aplicate în această lucrare la investigarea modului în care limba română a influențat limba germană colocvială (*Umgangssprache*) din Transilvania şi, în special, dialectul săsesc din Petreşti (Petersdorf), o comună de pe Valea Sebeşului, județul Alba. Preferința mărturisită pentru analiza „transferențelor" din domeniul limbii vorbite este explicată de către autoare prin caracterul mult mai deschis transferurilor din română al acestei variante a limbii în raport cu varianta scrisă. Rezultatul cercetării este o cuprinzătoare sinteză asupra problemelor interferențelor româno-germane/săseşti, sistematizând, clar şi reprezentativ pentru analiza efectuată, un bogat material faptic.

Dincolo de expunerea scopului lucrării, a materialului şi metodelor de lucru, primul capitol (*Einleitung*) este un succint istoric, în care se înfățişează, sistematic, pe de o parte, probleme majore ale formării poporului român şi a limbii române, factorii istorico-culturali care au favorizat apariția

Scanned with OKEN Scanner

limbii române literare şi, totodată, particularităţile dialectului dacoromân, iar, pe de altă parte, se prezintă statutul, de-a lungul timpului, al minorităţii săseşti din Transilvania, pentru a se ajunge, la sfârşitul acestui subcapitol, la descrierea relaţiilor socio-istorice şi culturale româno-săseşti. Urmează apoi o schiţă istorico-geografică a localităţii Petreşti şi o analiză fonetico-fonologică, morfologică şi lexicală a graiului românesc vorbit aici. Acesta aparţine, tipologic, subdialectului crişean, însumând însă şi particularităţi specifice graiurilor din Muntenia, Banat, Moldova, precum şi elemente străine din dialectul săsesc, din varianta germanei vorbite în Austria, din maghiară, turcă, din limbile slave etc. În dialectul săsesc din Petreşti se regăsesc particularităţi comune dialectelor din vestul Germaniei, el putând fi apropiat de un dialect german de vest de pe Mosela, numit „moselfränkisch".

Tot în primul capitol, autoarea îşi motivează preferinţele terminologice. Termenul „interferenţă" (*Interferenz*), definit fie ca „deviere de la normă" (Weinreich), fie ca „încălcare a normei" (Juhasy) sau ca „transfer negativ" (Ternes), este neconvenabil din cauză că defineşte atât fenomenul, cât şi efectul/rezultatul unui contact lingvistic, ceea ce dă naştere la neclarităţi. Acesta este motivul pentru care Clyne opune conceptului de „interferenţă", propus de Weinreich, pe acelea de „transferenţă" (*Transferenz*) şi de „transfer" (*Transfer*), primul desemnând preluarea de elemente, mărci şi reguli dintr-o altă limbă, iar cel de-al doilea rezultatul transferenţei. Termenii „transfer" şi „reproducere" pentru „calc" şi „transferenţă" în loc de „calchiere" sunt întrebuinţaţi şi în această lucrare, fiind consideraţi cei mai adecvaţi pentru reliefarea contactului lingvistic româno-german/săsesc.

Capitolul al doilea este o prezentare cuprinzătoare a lucrărilor care au ca obiect de cercetare contactul lingvistic româno-german, iar în capitolul al treilea se analizează exclusiv germana vorbită şi dialectul săsesc din Petreşti, cu prezentarea detaliată a vocalismului şi consonantismului acestora. Germana vorbită şi dialectul săsesc din Petreşti, pe lângă coloratura austriacă, poartă amprenta limbii române, a cărei influenţă s-a manifestat atât la nivel fonologic (fonetic, fonemic, prozodic), cât şi la nivelurile gramatical (morfematic, morfologic şi sintactic) şi lexico-semantic.

Transferenţa fonologică (*phonologische Transferenz*) şi integrarea transferurilor româneşti depind în mare măsură de gradul de bilingvism al vorbitorului. O primă situaţie, definitorie pentru transferenţa fonemică, apare atunci când un cunoscător a cel puţin două limbi străine transferă un fonem din limba A (fără echivalent în cealaltă/celelalte limbă/limbi cunoscută/e) în sistemul fonemic al limbii B, de exemplu rom. /ɨ/ > săs. /ɨ/: săs. /(ZIç) inkUrkan/ „a (se) zăpăci" < rom. *a (se) încurca*. O altă situaţie este aceea a „transferului pozitiv" (*positiver Transfer*), când un fonem al limbii A este articulat la fel ca un fonem din limba B. Interesant este cazul „integrării fonemice" (*phonemische Integration*), care constă în acoperirea unui gol dintr-un sistem fonemic cu foneme din imediata apropiere a acestui gol. Spre exemplu, vocalele *î/â*, care lipsesc din sistemul fonemic german (şi din cel săsesc), sunt redate în germana vorbită şi în dialectul săsesc din Petreşti prin /I/ : /kIt/ < rom. *cât*, /kInɐpə/ < rom. *cânepă*, /U/ : /mUInɛ/ < rom. *mâine*, /pUInɛ/ < rom. *pâine*, /ə/ : /kəntɛkʰ/ < rom. *cântec*. Sunetul românesc *â* apare transferat ca atare în graiul săsesc şi în germana vorbită din Petreşti în sintagma *până-i lumea* „solange die Welt besteht" > săs. /pinəI lUmɛa/.

Transferenţa gramaticală (*grammatische Transferenz*) şi integrarea transferurilor româneşti, analizate în această lucrare la nivel morfematic, morfologic şi sintactic, constau nu în transferarea unei întregi paradigme, ci doar a acelor componente morfematice (morfeme) ale transferului care sunt acceptabile pentru sistemul limbii împrumutătoare. Mai exact, în cazul transferurilor substantivale, adjectivale şi verbale se transferă doar morfemele-radical, nu şi flectivele care sunt adaptate sistemului morfologic în care se receptează transferurile respective. Spre exemplu, cel mai frecvent tip de integrare a verbelor româneşti în germana vorbită şi în dialectul săsesc din Petreşti constă în adăugarea, la radicalul verbal românesc, fie a terminaţiilor româneşti de infinitiv + terminaţia germană de infinitiv *-n* (*sich kăran* „weggehen" < rom. *a se căra, krutschin* „sich wundern" < rom. *a*

Scanned with OKEN Scanner

se cruci), fie doar a terminaţiilor specifice infinitivului german *-en, -eln/-ieren* (*pipen* „rauchen" < rom. *a pipa*, *kjuren* „ schielen" < rom. reg. *a chiorî*). Interesantă este pătrunderea elementelor româneşti în câmpul morfo-sintactic al părţilor de vorbire, cum ar fi adaptarea unor verbe din germana vorbită la valenţa verbelor româneşti. Spre exemplu, *sich spielen* < rom. *a se juca* este întrebuinţat reflexiv în germana vorbită şi în dialectul săsesc din Petreşti, deşi acesta nu este reflexiv în germana standard. Un alt exemplu este distribuţia unor prepoziţii, folosite în germana vorbită şi în dialectul săsesc cu acelaşi regim cazual cu care sunt utilizate în limba română: *ähneln mit* + *D* < rom. *a se asemăna cu* (în germana standard *ähneln* + *D*), *sorgen auf* + *Ac* < rom. *a îngriji pe cineva* (în germ. standard *sorgen für*).

Transferenţa sintactică (*syntaktische Transferenz*) se relevă la nivelul topicii, în germana vorbită şi în dialectul săsesc din Petreşti fiind întrebuinţate unele construcţii sintactice cu exact aceeaşi topică cu care au fost transferate din română: săs. *Oh, Pujo mengten!* < rom. *O, puiul meu!* (germ. standard *Oh, mein Kind/Liebsten!*), săs. *Nicht geh' hin!* < rom. *Nu te duce acolo!* (germ. standard *Geh' nicht hin!*).

Dacă transferenţa lexicală (*lexikalische Transferenz*) presupune transferul de lexeme dintr-o limbă în alta, transferenţa semantică (*semantische Transferenz*) înseamnă transferarea de sememe din limba A în limba B. Plecând de la diferenţierea operată de Uriel Weinreich, autoarea distinge între „transfer" = calc lexical şi „reproducere" = calc frazeologic, ceea ce corespunde distincţiei făcute de Werner Betz între „Lehnwort" şi „Lehnprägung". Reproducerile sunt reprezentate de expresiile, locuţiunile şi proverbele care au pătruns din română în dialectul săsesc şi în germana vorbită din Petreşti şi care pot fi folosite cu rol de citate ca atare (*etwas ist Floare la ureke* < rom. *a fi floare la ureche*) sau pot fi traduse din română, cuvântul-cheie păstrându-şi însă forma românească (*sich de Kap machen* < rom. *a-şi face de cap*). Există şi cazuri de transferenţă profundă, când expresiile şi locuţiunile traduse din română în întregime sunt întrebuinţate fără a li se cunoaşte originea străină (*jemandem den Kopf Kalender machen* < rom. *a-i face cuiva capul calendar*). Cazurile speciale de transferenţă lexicală sunt reîmprumutul (*Rückentlehnung*) : *Schmecker* „om şiret, viclean" < rom. *şmecher, -i* < germ. *Schmecker* „persoană cu gusturi rafinate") şi împrumutul multiplu (*Mehrfachentlehnung*), unele exemple având atestări vechi: săs. *pintsch* (1666), săs. *Opintsch* (1761) < rom. *opinci*. Prin integrarea semantică a transferurilor din română în dialectul săsesc şi în germana vorbită din Petreşti, s-a ajuns fie la restrângeri de sens, fie la păstrarea neschimbată a semnificaţiei sememelor, fie, mai rar, la lărgirea sensurilor transferurilor.

Ultimele trei subcapitole ale acestui capitol final sunt consacrate studierii influenţelor de ordin secundar (maghiară, slavă, turcă, ţigănească, franceză, engleză), care, aidoma românei, dar într-o mai mică măsură, şi-au pus amprenta asupra germanei vorbite şi a dialectului săsesc din Petreşti.

Răspunzând întru totul titlului pe care îl poartă, lucrarea în discuţie, rod al unei minuţioase analize aplicate pe un material faptic bogat şi variat, cu impresionante trimiteri bibliografice (293 de titluri), reprezintă neîndoielnic o contribuţie importantă la studiul raporturilor româno-germane.

Ana-Maria Prisacaru

ANATOL EREMIA, VIORICA RĂILEANU, *Localităţile Republicii Moldova. Ghid informativ documentar*, Academia de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Filologie, Chişinău, „Tipografia Centrală", 2008, 310 p.

Ghidul cuprinde localităţile din Republica Moldova în ordine alfabetică, cu apartenenţa lor administrativă din anul 2003 (raionul şi comuna sau municipiul), cu situaţia administrativă din perioada anterioară (1998–2003, judeţul şi comuna de care aparţineau), distanţa până la fostul centru

Scanned with OKEN Scanner

judeţean, respectiv actualul centru raional, numărul populaţiei după recensămintele din 2004 şi 1994 şi componenţa naţională, prima atestare documentară şi noile coduri poştale.

Situaţia administrativ-teritorială actuală urmează legile specifice din 2001 şi 2003, iar situaţia veche este prezentată conform legilor privind organizarea administrativ-teritorială din anii 1998 şi 1999.

Ghidul recent publicat utilizează şi lucrări anterioare ale aceloraşi autori, şi anume *Nomenclatorul localităţilor din Republica Moldova*, Chişinău, 2001 (Anatol Eremia), respectiv *Nomenclatorul localităţilor din Republica Moldova*, Chişinău, 2005 (Anatol Eremia, Viorica Răileanu). De asemenea, s-a uzat şi de îndreptarul *RSS Moldovenească. Orânduire administrativ-teritorială*, Chişinău, 1988.

Primele atestări documentare au fost date după colecţii de documente: *Moldova în epoca feudalismului*, Chişinău, vol. I, 1961 şi urm., DIR, *A. Moldova*, Bucureşti, vol. I, 1954 şi urm., DRH, *A. Moldova*, Bucureşti, vol. I, 1975 şi urm.

Secţiunea I (*Patrimoniul toponimic al Republicii Moldova*) a ghidului cuprinde şi un capitol (al treilea) cu privire la *Ortografierea numelor de locuri şi localităţi* (p. 18–23), cu recomandări formulate în conformitate cu normele ortografice ale limbii române contemporane stabilite prin *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române* (DOOM^2) (Bucureşti, 2005) şi prin *Normele ortografice, ortoepice şi de punctuaţie ale limbii române* (Chişinău, 1991). Acest capitol este însoţit de câteva extrase din ultimul îndreptar ortografic. Secţiunea I mai cuprinde un capitol succint asupra istoriei şi toponimiei zonei, urmat de un altul despre *Reglementarea şi ocrotirea toponimiei naţionale*.

În secţiunea a II-a (*Nomenclatorul localităţilor din Republica Moldova*), repertoriul alfabetic este prefaţat de un tabel conţinând raioanele Republicii Moldova, după care sunt consemnate unităţile administrativ-teritoriale cu statut special (Unitatea Teritorială Autonomă Găgăuză UTAG şi Unităţile administrativ-teritoriale din stânga Nistrului UATSN) şi municipiile cu localităţile subordonate acestora. După repertoriul propriu-zis (p. 28–264) urmează o serie de tabele la fel de utile:

– Unităţile administrativ-teritoriale din componenţa UTAG (p. 265);

– Unităţile administrativ-teritoriale din stânga Nistrului cărora li se pot atribui forme şi condiţii speciale de autonomie (UATSN) (p. 266–269).

Secţiunea a III-a (*Completări şi modificări în organizarea administrativ-teritorială a Republicii Moldova*, p. 270) prezintă modificările „survenite în planul onimic şi normativ-ortografic". Această secţiune se compune din următoarele tabele:

– *Localităţile apărute şi oficializate în perioada 1961–1988* (cu menţionarea atât a situaţiei administrative vechi, cât şi a celei actuale);

– *Localităţile redenumite în perioada 1945–1988* (cu menţionarea vechii şi noii denumiri);

– *Localităţile scoase de la evidenţă sau comasate în perioada 1957–1988*;

– *Localităţi al căror statut independent a fost restabilit după anul 1990*;

– *Localităţi ale căror nume vechi au fost restabilite după anul 1990*;

– *Localităţi ale căror denumiri au fost corectate după anul 1990*.

Ultima secţiune (*Informaţii suplimentare*) oferă informaţii asupra staţiilor de cale ferată, a distanţelor dintre oraşe etc.

În final sunt oferite patru hărţi (a Republicii Moldova, a judeţelor din 1998-2003, a raioanelor şi a căilor rutiere).

Suntem convinşi că *Ghidul* localităţilor Republicii Moldova reprezintă un instrument de lucru util nu numai specialiştilor şi funcţionarilor din administraţie, transport sau editorilor, ziariştilor, cadrelor didactice (conform *Prefeţei*), dar şi lingviştilor şi istoricilor din România şi Republica Moldova.

Vlad Cojocaru

Scanned with OKEN Scanner

VIORICA RĂILEANU, *Toponimia Transnistriei: restabilirea fondului onimic românesc, componenţa lexicală, structura derivaţională*, Academia de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Filologie, Chişinău, „Tipografia Centrală", 2008, 168 p.

Teza de doctorat a cercet. şt. superior Viorica Răileanu încearcă, după mărturisirea autoarei, să umple un gol în cercetarea istoriei şi limbii ţinutului dintre Nistru şi Bug: lipsa unei lucrări de ansamblu privind toponimia transnistreană sau a unei monografii toponimice a zonei. Cercetările au fost efectuate pe baza materialelor toponimice şi a datelor informative colectate din surse documentare diferite (documente istorice şi materiale cartografice). Obiectul concret al lucrării îl constituie repertoriul toponimic cuprinzând numele de localităţi de la Est de Nistru (cca 300 de localităţi). Înregistrarea întregului tezaur toponimic românesc din Transnistria rămâne însă un deziderat (p. 60). Ni se atrage atenţia asupra unui lucru evident, şi anume că numele de locuri din Transnistria au fost denaturate, prin rusificare sau prin deformare în diverse surse scrise străine.

Lucrarea cuprinde patru capitole, primul (*Toponimia Transnistriei: aspecte istorico-etimologice. Repertoriu toponimic*) prezentând un repertoriu toponimic, cu baza de date excerptată din diverse surse documentare. Capitolul al II-lea (*Toponimia Transnistriei din perspectivă istorică*) plasează, mai întâi, zona cercetată în timp şi spaţiu, ca o zonă iniţial românească, deşi în prezent are aspectul unui mozaic etnic şi lingvistic. *„Spaţiul geografic transnistrean prezintă trăsături specifice româneşti atât sub aspect istorico-etnologic* [sic], *cât şi toponimic propriu-zis*" (p. 72). Începând cu sfârşitul secolului al XVIII-lea (1792), ponderea elementului românesc cunoaşte o involuţie, în anumite privinţe aparentă, prin colonizarea zonei cu ucraineni şi ruşi îndeosebi. Fenomenul este ilustrat prin studierea naturii oiconimelor (nume românesc sau străin) şi a relaţiei cu componenta etnică a localităţilor (majoritar româneşti sau nu). Ultimele două capitole analizează acelaşi material toponimic din perspectiva componenţei lexicale (toponime topografice şi toponime socio-istorice), respectiv a structurii derivaţionale (toponime simple şi toponime compuse).

Punctul forte al acestei lucrări îl reprezintă *Repertoriul toponimic al localităţilor din Transnistria*, istoric şi etimologic. În ceea ce priveşte planul ambiţios, punctat în *Introducere*, acela de a utiliza „metode de cercetare multiple, în funcţie de aspectul urmărit într-o anumită secvenţă" (metoda descriptivă, comparativ-istorică, lexical-tipologică, teritorial-geografică, structural-derivaţională, analiza semantică), acesta provoacă uneori confuzii, pentru că se pierde din vedere aplicarea cu consecvenţă a unui criteriu. Inconsecvenţa transpare, de altfel, chiar în debutul cărţii (p. 15), când se face afirmaţia asupra perpetuării din antichitate până în prezent a unor nume topice, *îndeosebi a oiconimelor*, afirmaţie amendată tacit la pagina 63, unde se arată că doar hidronimele majore antice s-au păstrat. Nu poate scăpa neobservată nici tratarea romantică, de multe ori, a unor idei, ca de exemplu preluarea cu uşurinţă şi într-un spirit necritic a teoriei despre ţara Bolohovenilor, din capitolul al II-lea, introducerea istorică. Revenind la inconsecvenţa în aplicarea unor criterii, în capitolul al III-lea floronimele sunt considerate numele formate direct de la nume de plante, dar şi indirect, de la nume de persoană provenind din nume de flori. Aceeaşi inconsecvenţă şi în cazul floronimului *Iasca*, explicat de la apelativul *iască* „ciupercă uscată etc.", dar menţionat în capitolul al II-lea, p. 83 (*Sate cu denumiri identice*) cu trimitere la toponimul *Iaşi* (Iasca „al Iaşilor"?). Mai mult, efortul de a extrapola un fenomen dintr-un plan al limbii într-altul conduce la erori flagrante. După modelul botezării persoanelor cu nume de animale pentru a fi ferite de primejdia fiarelor (*Lupu*, *Ursu*), „tot astfel şi *localităţile* erau botezate din acelaşi motiv, pentru a înlătura astfel de pericole din preajma oamenilor" (cu trimitere la oiconimicele *Lupulova*, *Ursulova*).

În acelaşi timp, clasificarea grupei de toponime topografice în oronimice, hidronimice, floronimice şi zoonimice reprezintă un amestec de criterii: clasa geografică a referentului (munte, apă), alături de natura apelativului utilizat (nume de plante, nume de animale). Rezultatul duce, în

Scanned with OKEN Scanner

mod firesc, la confuzie, pentru că pot exista oronime care să fie, în acelaşi timp, şi floronime sau zoonime. De altfel, de multe ori, o categorie de toponime distinsă prin aplicarea unei metode din multitudinea de metode anunţată în declaraţia de intenţie a autoarei se dovedeşte a fi enunţată şi utilizată fără a se obţine un rezultat. Subcapitolul *Toponime etnonimice* (3.2.2) din categoria *Toponimelor topografice* (cap. III, *Componenţa lexicală*) începe promiţător cu un citat din Emil Petrovici despre importanţa studierii toponimiei în zone cu amestec etnic şi cu straturi toponimice, însă aplicarea ideii la zona cercetată se opreşte *in nuce*, pentru că nu produce decât o afirmaţie cu caracter general asupra „mozaicului" etnolingvistic din Transnistria. În plus, ni se oferă iarăşi o probă de interpretare eronată a unor fapte, de altfel interesante: autoarei i s-a părut că a găsit în zona cercetată doar „termeni etnici şi formaţii onimice specifici limbii române", însă această afirmaţie este susţinută prin exemple precum *Bulgarca*, *Moldovca*, *Voloscoe*, *Voloşca*, *Ucrainca*.

Caracterul fastidios al utilizării prea multor categorii şi clase de obiecte se vede din repartizarea concomitentă a unor toponime la două categorii: *târlă*, *câşlă*, *odaie* la toponimele profesionale şi la oiconimice, de asemenea o serie de oiconime care arată locul de unde au venit locuitorii (regiunea, localitatea etc.), discutate atât la toponimele etnonimice, cât şi la toponimele migratorice.

Rămâne util mai ales capitolul I, cu lista de toponime, susţinute de atestări şi localizare (deşi aceasta din urmă este uneori prea vagă). Restul reprezintă teoretizări şi generalizări de multe ori inutile sau chiar eronate, ori abordări ale aceluiaşi material toponimic din diverse perspective, care de multe ori amestecă faptele mai mult decât le clarifică.

Nici capitolul al IV-lea, intitulat *Structura derivaţională a numelor topice româneşti din Transnistria*, nu este scutit de confuzii şi interpretări greşite. Astfel, printre procedeele de creare a toponimelor este menţionat unul lexical-semantic, adică modificarea semantică a cuvintelor, datorită evoluţiei realităţii obiective, în speţă transformarea numelor comune în nume proprii. Un concept confuz, modificarea semantică prin evoluţia realităţii obiective ducându-ne cu gândul mai curând la conceptul, deja definit de Dragoş Moldovanu, de *resemantizare a toponimelor* sau la acela de *motivare semantică secundară* (cf. Eichler). Nici aşa-zisul procedeu lexical-semantic, *id est* contopirea într-un cuvânt a două sau mai multe unităţi lexicale, nu este definit şi exemplificat mai clar: doar grafia oiconimelor *Doibani*, respectiv *Şaptesprezece* nu dovedeşte aglutinarea sintagmei iniţiale, iar, pe de altă parte, chiar în cazul unor sintagme sudate (ex. *Vaideni*, de la *Vai de ei*), aceste nume aveau statut de toponime încă din faza de sintagmă nesudată.

În acelaşi capitol al IV-lea este încă utilizat conceptul, cunoscut, de *transfer metonimic* (ceea ce, în concepţia lui Dragoş Moldovanu, se va numi *polarizare toponimică*), adică transferul denumirii unui obiect topic asupra altui obiect situat în vecinătate. Iar utilizarea conceptului de metaforă toponimică se face, în cel mai bun caz, confundându-se metafora lexicală cu cea toponimică: printre toponimele aşa-zise „somatice" (de la părţi ale corpului) sunt menţionate toponimele *Buric*, *Buza*, *Burta*, deşi în lista iniţială etimologia primelor două sugerează faptul că autoarea cunoaşte existenţa apelativelor cu sens geografic (ar fi, deci, metafore *lexicale*), iar în cazul ultimului, se trimite la antroponim. Alteori, însă, aplicarea conceptului de metaforă toponimică se face într-un mod hilar: *Mahala* – „pentru că de la distanţă aşezarea *pare* că formează o mahala a oraşului Dubăsari"!! (p. 131).

În subcapitolul *Toponime compuse* (4.2) din acest ultim capitol al lucrării pe care o analizăm, autoarea caută în mod eronat justificarea creării toponimelor compuse în faptul că utilizarea toponimelor simple de la entopice/nume generice ar provoca o anumită confuzie în comunicare, din cauza omonimiei dintre toponim şi apelativ. De aici, necesitatea unui determinant pentru identificare sau calificare. Idee greşită, deoarece doar lărgirea orizontului, ca şi multiplicarea obiectelor geografice de acelaşi fel (cf. D. Moldovanu, *Principii ale lexicografiei toponimice*), este însoţită de insuficienţa utilizării entopicului în funcţie toponimică absolută. În continuare se afirmă că, după modelul apelativelor compuse, numele topice compuse „exprimă o noţiune nouă, unitară, diferită de

Scanned with OKEN Scanner

cea a elementelor lor componente: *Valea Hoţului*, *Valea Adâncă* este mai concret decât *Valea* sau *Hoţu*, [pentru că] redă mai veridic trăsătura caracteristică a obiectului pe care îl desemnează. [...] Trăsăturile sau caracteristicile esenţiale ale unor astfel de formaţii sunt unitatea de sens şi funcţia denominativă unică (comună)". Iarăşi o idee eronată, pentru că *Valea Adâncă* nu are un sens unitar, suprasegmental, diferit de cel al componentelor, cum se întâmplă în compusul *untdelemn* etc. Cât despre concreteţe, adică „exactitatea" desemnării, orice nume topic poate fi concurat şi, finalmente, substituit prin alte denumiri fără legătură cu prima, plecând, deci, de la un alt nucleu denominativ; iar acest nou nume va fi la fel de potrivit de a-şi îndeplini funcţia de identificare ca şi primul toponim. Referitor la acelaşi compartiment al toponimelor compuse avem rezerve şi faţă de alte câteva afirmaţii ale autoarei. Aceasta ajunge la concluzia că rolul apelativelor în toponimele compuse, în calitate de al doilea element, ar fi mai redus. Tot aici este de părere că procedeul compunerii ar fi mai rar folosit în toponimia majoră (oiconimicele), decât în cea minoră. Dar mai ales neadevărată este constatarea că, în cazul toponimelor compuse din apelativ în N + apelativ/antroponim în G (cu alte cuvinte sintagmele heterofuncţionale), „excluderea unuia din termeni duce la denaturarea toponimului". Autoarea nu are în vedere utilizarea, în aceste situaţii, a genitivului *pendens*, cu elipsa determinatului, utilizat frecvent în vorbire (*pe Griviţei* etc.) şi care nu provoacă nici o distorsiune în înţelegerea toponimului. În sfârşit, bizară ni se pare şi afirmaţia, paradoxală, conform căreia „denumirile care conţin adjectivul *nou* sunt uneori (sau de regulă) anterioare celor formate cu adjectivul *vechi*", paradoxul fiind susţinut prin zicala franceză *âgé comme le Pont Neuf* (acesta fiind construit cu secole în urmă). În primul rând, zicala menţionată are un alt punct de plecare la bază, în al doilea rând, afirmaţia nu este susţinută de fapte din domeniul toponimic.

În ciuda acestor observaţii, este demn de apreciere efortul de a prezenta diverse concepte, deşi ele sunt mai puţin ilustrate prin material toponimic concret. În plus, lucrarea conţine material toponimic valoros (cu forme din documente, forme dialectale, forme rusificate), ca şi observaţii pertinente de multe ori, cum ar fi aceea că toponimele diminutivale sunt formate de la toponime primare, şi nu de la apelative diminutivale.

Vlad Cojocaru

FELICIA DUMAS, *Lexicologie française*, Iaşi, Casa Editorială „Demiurg", 2008, 208 p.

Autoarea, cadru didactic la Facultatea de Litere a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, este cunoscută în mediul academic în special prin prisma interesului pentru domeniul lexicologiei franceze, dar şi graţie preocupărilor sale legate de terminologia religioasă ortodoxă, limbajul tinerilor, sociolingvistică, semiologie, bilingvismul româno-francez şi relaţiile româno-franceze în Moldova.

Volumul debutează cu prezentarea obiectului lexicologiei şi a principalelor concepte operaţionale ale domeniului, dovedindu-se astfel util nu doar cititorilor care vor să aprofundeze elemente de lexicologie franceză, ci şi celor interesaţi de lexicologie în general. Propunând o analiză morfologică aplicată lexicului limbii franceze contemporane, autoarea susţine o împărţire a vocabularului în cuvinte monomorfematice, cuvinte derivate, cuvinte flexionare, cuvinte compuse şi locuţiuni, cărora le dedică prima parte a cărţii, unde sunt tratate şi raporturile lexic (înţeles ca totalitatea cuvintelor de care dispune o limbă) – vocabular (ansamblul cuvintelor folosite de un anumit vorbitor) şi lexic – univers. Întreaga analiză este susţinută de permanente trimiteri la cele mai noi lucrări consacrate lexicologiei franceze din spaţiul lingvistic şi cultural al Hexagonului (A. Niklas-Salminen, J. Picoche, J. Dubois, F. Mortureux, D. Corbin, A. Lehmann), dar şi din cel românesc (A. Cuniţă, V. Agrigoroaiei), printr-o permanentă raportare însă şi la lucrări esenţiale ale lingvisticii franceze clasice: Martinet, Benveniste, Saussure etc.

Scanned with OKEN Scanner

În partea a doua a volumului, cea mai consistentă – *L'analyse morphologique du lexique* –, sunt studiate pe larg diferitele tipuri de derivare lexicală (sufixală şi prefixală, parasintetică, regresivă), schimbarea valorii gramaticale, diferitele tipuri de compunere, locuţiunile, diferitele forme de trunchiere, rezultate ale principiului lingvistic al economiei în exprimare (abrevieri şi sigle), împrumuturile şi mai cu seamă adaptarea lor la sistemul lingvistic al francezei contemporane. Toate aceste surse de formare a cuvintelor sunt însoţite de numeroase exemplificări nu numai din limba literară, ci şi din alte registre lingvistice: limbajul familiar, popular, argotic şi franceza tinerilor (ca variabilă socio-lingvistică), precum şi dintr-un tip particular de terminologie – terminologia religioasă ortodoxă.

Cartea se încheie cu o parte de inovaţie absolută în domeniul lexicologiei franceze, rezultat al interesului manifestat de autoare pentru terminologia religioasă ortodoxă, căreia nu i s-a acordat, până acum, atenţia necesară (fapt reflectat mai ales la nivelul traducerilor din domeniu). În capitolul *Types d'emprunts et leur intégration au niveau de la terminologie orthodoxe en langue française*, după o prezentare a cauzelor existenţei ortodoxismului în Franţa şi a situaţiei acestuia în zilele noastre, sunt discutate tipurile de împrumuturi ce individualizează terminologia religioasă ortodoxă franceză (în mare parte de origine neogreacă). Diferitele forme de productivitate înregistrate la nivelul acestei terminologii de derivarea lexicală – sufixală, prefixală şi, mai rar, parasintetică – sunt analizate în capitolul *La dérivation lexicale au niveau de la terminologie religieuse orthodoxe en langue française: les rôles de l'imaginaire linguistique.*

Destinată studenţilor de la Facultatea de Litere, dar şi profesorilor din învăţământul preuniversitar, lucrarea este accesibilă datorită stilului simplu şi concis, la care se adaugă faptul că partea teoretică este întotdeauna completată cu binevenite exemple. O listă bibliografică şi un indice al autorilor citaţi întregesc ţinuta ştiinţifică a cărţii, care reprezintă şi o formă de diseminare a rezultatelor cercetării Feliciei Dumas în calitate de director al proiectului *Dicţionar român-francez, francez-român de termeni religioşi ortodocşi* (proiect Idei PN II aprobat de CNCSIS, nr. 416 din 2007).

Daniela Butnaru

TONY BRILL, *Tipologia legendei populare româneşti*, 2 vol., Bucureşti, Editura Saeculum I.O., vol. I, *Legenda etiologică*, prefaţă de Sabina Ispas, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de I. Oprişan, 2005, 656 p.; vol. II, *Legenda mitologică. Legenda religioasă. Legenda istorică*, ediţie îngrijită şi prefaţă de I. Oprişan, 2006, 576 p.

Arealul vast al naraţiunilor populare beneficiază de o nouă ordonare preţioasă, comparabilă în efortul de sistematizare cu tipologia basmelor întocmită de Lazăr Şăineanu sau cu cea a lui Antti Aarne şi Stith Thompson. Opera cercetătoarei de la Institutul de Etnografie şi Folclor Bucureşti, Tony Brill, a rămas însă necunoscută timp de 40 de ani din momentul redactării ei şi schimbarea acestui fapt se datorează etnologului Ion Oprişan.

Îngrijitorul ediţiei semnează în deschiderea primului volum un studiu cu valoare teoretică reală pentru aprofundarea speciei folclorice a legendei. Debutul demonstraţiei delimitează prin definiţii şi comparaţii legenda de mit, povestiri religioase şi tradiţie istorică. Apropiată de basm prin uşurinţa psihologică cu care se enunţă „adevărurile", legenda se distinge, potrivit lui Ion Oprişan, prin modalitatea artistică a *de ce*-ului, argumentaţia cu scop moralizator şi importanţa acordată la nivel narativ blestemului, binecuvântării şi metamorfozei, care adeseori decurge din primele. Observaţia potrivit căreia folclorul românesc nu cunoaşte atitudinea sacră faţă de zei şi solemnitatea formei artistice a mitului este esenţială. Teama şi respectul care definesc percepţia sacrului sunt transmutate în imaginarul românesc într-o atitudine senină cu care se parcurg nivelurile ontologice, de aici rezultând unicitatea temelor şi formelor folclorice.

Scanned with OKEN Scanner

O altă trăsătură importantă a legendelor este dată de stratificarea lor temporală în localizarea pe axa duratei. Timpul cel mai vechi al speciei explicative este al creației, urmat de perioada convieţuirii dintre divinități şi oameni şi de potop, căruia abia apoi îi succedă timpul imemorial, definit ca *vremea aceea*. Această ordonare „cronologică" va fi folosită şi de Tony Brill, tipologia având ca viziune structurantă focalizarea progresivă de la planul amplu la detaliul cel mai mărunt al universului uman. Aşezate sub „semnul formalizat al incertitudinii" (p. 12) verbelor *dicendi*, palierele tematice ale legendei compun o lume bine definită de legi şi interdependenţe cauzale. Studiul introductiv dezvoltă în a doua lui parte *arhitectonica* şi *mijloacele de realizare artistică* a legendei, autorul subliniind mobilitatea cu care această specie îşi asumă modalităţi artistice general folclorice.

În contrapunct cu deschiderea volumului întâi din tipologie este aşezată prefaţa la următorul, menită să sublinieze scăderile instrumentului de lucru prezentat. Inconsecvenţa termenilor şi a catalogării în categorii, extinderea sferei legendei spre alte specii, paralelismul între legenda etiologică şi cele mitologice ori religioase, precum şi folosirea unor surse îndoielnice pentru materialul inventariat sunt tot atâtea motive pentru care tipologia trebuie continuată şi perfectată.

Introducerea cercetătoarei expune metoda folosită şi dificultăţile întâmpinate în ordonarea legendelor populare. Catalogul conţine naraţiuni publicate sau aflate în manuscris până în 1940, fabulate, memorate, mituri, legende cu caracter religios, unicate. Dintre acestea, legendele etiologice (axate pe explicarea cauzei şi factorilor care au condus la faptul vizat) se disting prin multitudine şi formă bine închegată. Cele patru *sectoare* (după cum le numeşte autoarea tipologiei) ale naraţiunii lămuritoare sunt împărţite de editor în două volume, primul conţine doar legenda etiologică, iar următorul, legenda mitologică, legenda religioasă şi cea istorică. Tony Brill a sistematizat apoi materialul pe *domenii*, spre exemplu, în cadrul legendei etiologice existând trei asemenea diviziuni: creaţia, urmată de fiziografia, toponimia şi organizarea solului ţării, iar în final, onomastica. La rândul lui, domeniul are *teme principale*, primul domeniu enunţat mai sus fiind format din următoarele părţi: Creatorul şi „ajutoarele" sale, cosmosul, vegetaţia, vieţuitoarele, omul şi organizarea vieţii lui, popoarele. Urmează categoria *capitolelor* (de exemplu, *Vegetaţia* este subîmpărţită în *Arbori, Arbuşti şi subarbuşti, Plante* şi *Ciuperci*) şi cea a *subcapitolelor*: *Bolta cerească* este organizată cu următoarele subtitluri: *Cerul, Soarele şi Luna, Stelele*. După cum se observă, perspectiva pleacă de la panoramic şi atemporal pentru a se opri pe amănuntul perisabil care contribuie la universul cunoscut. Ordinea în care se inventariază legendele despre viaţa pe pământ corespunde viziunii biblice, dar şi celei ştiinţifice: omul este definit abia în urma vegetaţiei şi a vieţuitoarelor.

Autoarea a urmărit o „monografie a fiecărui tip în parte", realizată prin definirea lui completă (combinaţii cu alte tipuri, variante şi răspândirea lor), analiza formei celei mai generale, de plecare, şi consemnarea bibliografică a variantelor. Numerotarea tipurilor începe de la 10001, pentru a se crea un sistem propriu legendei, imposibil de confundat cu alte cataloage. Bibliografia speciei tipologizate conţine 216 titluri de volume şi broşuri, 278 de nume de periodice în care s-au găsit legende şi 16 manuscrise şi foloseşte arhivele Institutelor de Etnografie şi Folclor din Bucureşti şi Cluj.

Odată ajuns în faţa tipologiei propriu-zise, cititorul descoperă că o poate folosi cu aceeaşi uşurinţă cu care ar consulta un dicţionar. Subcapitolele au această menire de a dirija cercetarea direct spre obiectul său. Interesaţi, spre exemplu, de modalitatea arhaică de percepţie a fenomenului de dispersie a luminii, găsim următoarea structură: originea şi atributele curcubeului, aceste idei marcând de fapt cele două întrebări generale cărora legenda le găseşte răspuns. Catalogat între 10256 şi 10259, fenomenul primeşte justificarea existenţei sale sub formă de axiome: *Dumnezeu dă curcubeul ca să asigure oamenii că nu va mai fi potop, Fata bogată ridicată de un nor în cer şi făcută curcubeu, Curcubeul este făcut din dumineca creştină şi cea evreiască, Curcubeul este făcut din trei surori, Curcubeul poate trage un om*. Episoadele desfăşoară apoi enunţul prin rezumarea evenimentelor succesive.

Scanned with OKEN Scanner

Legendele mitologice dau explicaţii unor elemente de natură implacabilă, precum destinul uman şi moartea sau apariţii cu puteri supranaturale: spiritele locului, pricolicii şi strigoii, dracul (căruia i s-a rezervat un amplu capitol şi în volumul legendelor etiologice), înzestrarea magică a vrăjitorilor, fiinţele fabuloase, popoarele mitice şi comorile. Paralelismul sesizat de I. Oprişan este prezent şi în cazul legendelor religioase, dar este unul parţial. Creatorul din legendele etiologice este privit doar din perspectiva originii şi naraţiunile se subsumează temei cosmogonice în exclusivitate. Legenda religioasă conţine aspecte ale relaţiei dintre Dumnezeu şi oameni, sfinţi şi diavol. Raportul cu acesta din urmă caracterizează timpuri mai „apropiate", ulterioare genezei. Influenţa biblică, după cum o denumeşte autoarea, este însă foarte limitată, atmosfera generală fiind nu fiorul sacru, ci naturaleţea cu care omul arhaic se mişcă printre figurile divine croite ele însele după chipul şi traiul tradiţional.

Ultimul tip de legende catalogat ţine de istoria memorabilă a naţiei, surprinzând figuri istorico-legendare, regi daci, haiduci, voievozi şi evenimente mai mult sau mai puţin locale. Subcapitolul dedicat figurilor feminine care au lăsat semne pe canavaua timpului cuprinde soţiile de domnitori şi voievozi (Brâncoveanu, Cuza Vodă, Neagoe Basarab, Ştefan cel Mare) şi ipostaze ale imaginii mitice a fecioarei războinice: Fata de la Cozia, Maria Putoianca, Maria Sutaşului.

Acuitatea cu care poporul român a privit existenţa, fără să se oprească la problematizări şi oferind indicii cu valoare estetică, a condus la definirea unui mod complex de reflecţie şi reflectare. Parcurgerea celor două volume de legende în rezumat, catalogate strict, dă senzaţia că totul a fost spus despre lume şi nimic nu se întâmplă sub forţa hazardului. Lipsit de teama inexplicabilului, omul tradiţional câştigă o perspectivă demiurgică.

Adina Hulubaş

FERNANDO CABO ASEGUINOLAZA, MARÍA DO CEBREIRO RÁBADE VILLAR, *Manual de Teoría de la Literatura*, Madrid, Editorial Castalia, 2006, 430 p.

Preocupările spaniolilor pentru elaborarea unor lucrări originale de teorie literară s-au conturat în ultimele decenii cu un oarecare decalaj cronologic în comparaţie cu alte ţări. „Golul editorial" a fost acoperit mai întâi cu traduceri din autori străini consacraţi (Cesare Segre, 1985; Terry Eagleton, 1983; Jonathan Culler 2000; Michael Ryan, 2002 ş.a.). Contribuţiile spaniole din anii nouăzeci încoace au adoptat în mare parte forma unor lucrări colective, cu accentuată orientare didactică, pentru a corespunde cerinţelor noilor planuri de învăţământ (*Curso de teoría de la literatura*, 1994, coordonat de Darío Villanueva; *Nueva introducción a la teoría de la literatura*, 2000, de Miguel Ángel Garrido Gallardo, cu colaborarea lui Antonio Garrido şi Ángel García Galiano; *Teoría de la literatura y literatura comparada*, 2005, de Jordi Llovet ş.a.), dar şi fără o destinaţie universitară declarată (*Teoría de la literatura*, de Antonio García Berrio, 1994).

Apariţia recentului *Manual de teoria literaturii* este efectul interesului pe care teoria literară îl cunoaşte în ultimul timp la nivelul instituţionalizat al universităţilor şi centrelor de cercetare spaniole. Cei doi autori sunt specialişti cu o bogată şi diversificată experienţă în domeniul teoriei literare, al criticii literare şi al literaturii comparate, acumulată la Universitatea din Santiago de Compostela, la catedră (Fernando Cabo Aseguinolaza este profesor de teoria literaturii şi de literatură comparată) sau la centrul aferent de investigaţii umaniste (María do Cebreiro Rábade Villar este cercetător ştiinţific). În afara publicaţiilor personale[1], au participat, fiecare dintre ei, la proiecte colective ale unor grupuri

[1] Fernando Cabo Aseguinolaza a publicat *El concepto de género y la picaresca*, 1992, *Infancia y modernidad literaria*, 2001; a îngrijit câteva ediţii, printre care *El Buscón* de Quevedo (1993), şi conduce proiectul *Istoria comparată a literaturilor din Peninsula Iberică*.

Scanned with OKEN Scanner

de lucru constituite cu baza în Universitate, cărora li se datorează importante lucrări precum *Dicţionar de termeni literari*, 2 vol., 1998 şi 2003 (Fernando Cabo Aseguinolaza) sau *Baze metodologice pentru o istorie comparată a literaturilor din Peninsula Iberică* (María do Cebreiro Rábade Villar). Au avut prilejul să colaboreze, ca membri ai colectivului care a publicat manualul *Elemente de critică literară* (2004), coordonat de Arturo Casas.

După cum rezultă din clarificările cuprinse în *Introducere* şi din chiar titlul anunţat de copertă, acest *Manual de teoria literaturii* este conceput ca instrument de lucru pentru studenţii de la Litere, avându-se în vedere faptul că, în învăţământul universitar spaniol din ultimii ani, teoria literaturii şi-a sporit treptat relevanţa, devenind nu numai disciplină obligatorie în programul primilor ani de studiu, ci şi titulatură independentă în cadrul studiilor filologice. În funcţie de această destinaţie precisă, s-au respectat principii de structurare şi redactare adecvate, vizând, pe de o parte, selecţia, sinteza şi actualizarea, iar, pe de altă parte, strategia expunerii. În privinţa acesteia din urmă sunt de remarcat claritatea şi caracterul didactic, în cel mai bun sens al cuvântului, bunăoară în privinţa bunei organizări a capitolelor, cu subcapitole şi bibliografie recomandată – o bibliografie în care găsim şi două nume de români, Matei Călinescu, cu *Cinco caras de la modernidad. Modernismo, Vanguardia, Decadencia, Kitsch, Posmodernismo* [1987], Madrid, Tecnos, 1991, şi Adrian Marino, cu *The Biography «The Idea of Literature». From Antiquity to the Baroque*, Albany, State University of New York Press, 1996. Autorii furnizează informaţia de bază privind noţiuni şi aspecte fundamentale ale teoriei literare, din perspectivă diacronică şi sincronică, punctând momentele decisive, contribuţiile personalităţilor marcante din istoria disciplinei şi conturând schimbările survenite prin impactul transformărilor din conjunctura actuală. Este vorba, neîndoielnic, de o „viziune generală, panoramică", din care este exclusă pretenţia de exhaustivitate, dar şi „simpla recapitulare", după cum se arată în *Introducere* şi se poate constata pe parcursul cărţii. Pariul autorilor constă în a include şi a depăşi în acelaşi timp tradiţia şi convenţia, cu alte cuvinte, *a respecta inovând*: „Întotdeauna am încercat să fim cu un pas mai departe de lucrurile bine ştiute, astfel încât viziunea transpusă să fie a noastră şi, prin urmare, rodul unui context, al unei experienţe şi a unor interese specifice" (p. 10). În consecinţă, structurarea conţinutului reflectată în sumar evidenţiază prezenţa unor capitole „clasice", conforme cu tradiţia cărţilor de teorie literară: *Teoria literaturii şi studiile literare* (cap. 1), *Noţiunea de literatură* (cap. 2), *Genurile literare* (cap. 4), *Narativitatea şi povestirea literară* (cap. 5) , *Teoria poeziei* (cap. 6), *Teoria teatrului* (cap. 7), alături de altele cu titluri care trimit la realitatea actuală: *Globalizare, postmodernitate şi postcolonialism: noul context al teoriei literaturii* (cap. 3), *Teoria interartistică. Literatură şi mediatizare* (cap. 8). În primele îşi găsesc locul chestiuni inevitabile: locul teoriei literare ca disciplină, noţiunea de literatură, conceptul de gen, naraţiunea poezia, teatrul etc., iar în celelalte se urmăreşte impactul unor transformări din societatea postindustrială asupra sistemelor şi formelor literare, respectiv conexiunea cu alte arte, mijloace de mediatizare sau discursuri, interferenţele şi cooperarea cu discipline afine, a căror evoluţie a fost şi ea marcată de conjunctura actuală.

Caracteristicile cele mai pregnante ale lumii contemporane, precum *globalizarea, postmodernitatea şi postcolonialismul*, sunt analizate ca factori care, modificând fenomenul literar, îmbogăţesc reflecţia teoretică asupra acestuia cu o dimensiune diferită de cea tradiţională (p. 156). *Globalizarea* are drept consecinţă producerea fenomenelor de transfer şi de interferenţă, canonizările de texte şi de autori la dimensiune globală, apariţia unui „nivel sistemic literar cu caracteristici proprii şi particulare", a unor „forme literare asociate noilor mijloace" (internet) (p. 131) şi a

---

María do Cebreiro Rábade Villar a publicat o lucrare despre antologiile de poezie din Galicia şi Catalonia (2004), distinsă cu Premiul Dámaso Alonso pentru Cercetare Filologică, şi alte lucrări de literatură comparată sau pe tema genurilor literare. Participă ca membră la proiectul *Baze metodologice pentru o istorie comparată a literaturilor în Peninsula Iberică*.

Scanned with OKEN Scanner

hipercomunicativității (p. 132) etc. Autorii semnalează şi modificările survenite în caracteristicile culturii, literaturii şi reflecției teoretice asupra literaturii odată cu *postmodernitatea* (şi nu atât cu *postmodernismul*), considerând-o nu numai la nivel estetic sau stilistic, ci în accepțiunea mai amplă, culturală (p. 143). În fine, *postcolonialismul*, ca proces colonial şi literatură postcolonială, are ca efecte asupra teoriei literare o serie de schimbări în considerarea genurilor, a conceptului de literatură, a definirii literarului. De pildă creşterea importanței unor genuri literare, precum relatările de călătorie, jurnalele, reportajele, memoriile şi, în cazul hispanoamerican, cronicile, reclamă depăşirea limitelor naționale şi revizuirea la nivel teoretic a unor concepte fundamentale între care acelea de literatură, de literatură națională (p. 153) şi de identitate (p. 155).

Puternic marcate de amprenta noii situații sociale sunt şi relațiile dintre literatură şi alte domenii artistice, ca şi interacțiunile dintre literatură şi mediatizare, cărora le este dedicat ultimul dintre capitolele menționate mai sus. Comentariile asupra teoriei interartistice şi a noțiunii de *spațiu interartistic* împrumutate din metodologia literaturii comparate ridică problema *spațiilor de convergență*, a posibilităților şi semnificațiilor cooperării cu discipline afine precum literatura comparată (p. 55). Se poate observa astfel că, în ultimii ani, un asemenea spațiu de convergență a transformat „vechea arie de cunoaştere numită Teoria literaturii în aceea de Teoria literaturii şi a literaturii comparate" (p. 55). Pe de altă parte, luarea în considerație a noilor tehnologii proprii mijloacelor şi suporturilor care fac posibilă circulația operelor literare (p. 377) conduce la concluzia că în acest moment devine posibilă şi necesară reluarea dezbaterii unor chestiuni precum „specificitatea mijloacelor de expresie estetică, limitele şi posibilitățile reprezentării, natura imitativă sau non-imitativă a codurilor considerate şi bazele de comparare între distincte domenii expresive" (p. 378). Un exemplu concret îl constituie „hipertextul informatic", care produce în condiții de simultaneizare „informația literară, iconică şi auditivă". O asemenea performanță deschide noi perspective reflecției asupra „relațiilor dintre dimensiunea verbală, sonoră şi vizuală a unui anumit mesaj" şi reclamă o revizuire a conceptului de *textualitate* (p. 378).

Capitolele comentate mai sus conțin informație de ultimă oră, dar şi puncte de vedere, perspective, corelări ținând de o contribuție personală a autorilor, prin care lucrarea depăşeşte condiția de simplu *manual*. Noțiunile fundamentale de teorie şi chiar de istorie a teoriei literare sunt completate cu un tablou al modificărilor survenite în ultimii ani şi cu evaluări asupra consecințelor ori evoluțiilor ulterioare (cf. subcapitolul 2.5. *Literatură, text şi tehnologie: conjunctura digitală*). Este ceea ce se remarcă şi în unele subcapitole sau pasaje din capitolele destinate celor trei genuri clasice. Astfel, în subcapitolul 7.6. *Către o nouă paradigmă a teatrului. Antropologie teatrală. Teatru şi cibertextualitate*, se pledează pentru reînnoirea paradigmei teoretice în studiile teatrale, date fiind noile aspecte din funcționarea „maşinăriei teatrale" („antropologia teatrală", bunăoară, „autentic laborator itinerant al teoriei şi practicii teatrale", care îşi propune „să investigheze experimental omologiile dintre practicile culturale şi practicile scenice"), „într-o lume tot mai globalizată, în care se produce confluența unor forme scenice în continuă comunicare reciprocă" (p. 371).

Accentele sunt puse cu precădere pe situația prezentă a disciplinei. Autorii consideră că aceasta se află astăzi într-un moment critic, în care sunt iminente schimbările, pe fondul unei crize prin care trec chiar studiile literare. Dar în viziunea autorilor, care rămâne optimistă în fața viitorului, publicarea unei noi cărți despre teoria literară în asemenea condiții este o provocare tentantă în măsura în care pune la încercare capacitatea acestei discipline „de a formula întrebări şi de a oferi răspunsuri pertinente, chiar dacă întotdeauna provizorii" (p. 10).

Pentru toți cei interesați de fenomenul literar, profesorul Fernando Cabos Aseguinolaza şi cercetătoarea María do Cebreiro au realizat o foarte utilă şi inspirată sinteză în care se acordă ponderea cuvenită fundamentelor, stării actuale şi perspectivelor teoriei literare. Semnalând situațiile inedite şi complexe care reclamă revizuiri şi readaptări, autorii invită la o reflecție de pe pozițiile

Scanned with OKEN Scanner

încrederii în viabilitatea şi potenţialul acestei discipline, graţie raportului său dinamic cu celelalte discipline teoretice şi cu practica literară şi artistică, într-un amplu context cultural.

Dana Diaconu

„Croatica et Slavica Iadertina", Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatisticu i slavistiku, nr. 1/2005, Zadar.

Primul număr al publicaţiei Departamentului de croatică şi slavistică de la Universitatea din Zadar se remarcă, mai întâi, prin amploare (414 p.) şi prin aspectul grafic deosebit. Dintr-o notă a redacţiei aflăm că revista va apărea anual şi că va fi deschisă publicării articolelor semnate şi de specialişti din alte departamente ale universităţii.

Tomul se deschide cu un articol omagial cu titlul *Un elev tăcut şi silitor*, semnat de Tihomil Maštrović şi dedicat academicianului Nikica Kolumbić, profesor de literatură croată veche la Universitatea din Zadar, cu prilejul aniversării a 75 de ani. Acest articol este urmat de o bibliografie realizată de Vanda Babić în care sunt incluse lucrările şi articolele publicate de profesorul omagiat.

Multitudinea de studii din acest prim număr acoperă cele mai variate domenii ale sferei filologice: de la texte consacrate limbajului în general (Josip Užarević, *Despre limbaj*) şi limbii croate în special (Andrea Zorka Kinda Berlakovich, *Croata ca limbă de educaţie în sistemul şcolilor bilingve din Austria începând cu 1921*; Josip Miletić, *Motive istorice pentru schimbările terminologice din noua Legislaţie Penală croată* etc.), la contribuţii în care se abordează probleme de literatură, două dintre acestea fiind rodul încercării de recuperare a unor valori ale literaturii croate.

În *Predicile lui Vicko Zmajević*, Vanda Babić atrage atenţia asupra unei colecţii de texte omiletice scrise de Vicko Zmajević între anii 1682 şi 1685 (începută când acesta avea doar doisprezece ani). Predicile, cunoscute sub titlul de *Convorbiri duhovniceşti*, constituie singura lucrare a lui Zmajević în limba croată, încadrabilă în baroc şi încă insuficient studiată, în opinia autoarei articolului. Este tocmai lacuna pe care aspiră să o acopere acest studiu filologic riguros şi bine documentat, însoţit, după cutumă, de un fragment din scrierile analizate şi de un aparat critic bogat. O altă operă insuficient cunoscută este scoasă la lumină de Nedjeljka Balić-Nižić în articolul *Femei croate celebre în dicţionarul* ***Donne illustri*** *de Itala Bogdanović (1874–1945) din Zadar*. Aflăm că Itala Bogdanović a fost pictoriţă şi scriitoare originară din Zadar, iar opera ei literară, alcătuită dintr-o dramă, un volum de poezii, o autobiografie şi un dicţionar nu a fost publicată, aflându-se în manuscris la Biblioteca Ştiinţifică din Zadar. Dicţionarul amintit, cu titlul *Donne illustri*, a fost elaborat în limba italiană între anii 1915 şi 1917 şi cuprinde nouă sute de biografii ale unor femei croate celebre, cărora li se recunoaşte importanţa pentru cultura europeană şi mondială în general. Cele două lucrări discutate mai sus oferă dovada unui interes major pentru probleme neexplorate, iar modalităţile de abordare reflectă profesionalismul celor ce le semnează.

Preocupările specialiştilor de la Universitatea din Zadar se îndreaptă, de asemenea, spre literatura rusă, fapt dovedit de ultimele trei studii din acest număr al publicaţiei: Zdenka Mater Šmit, *A.P. Cehov,* ***Trei surori****: vorbire monologată sau dialogată?*; Rafaela Šejić, *Aspectul timpului în romanele* ***Noi*** *de Evgheni Zamiatin şi* ***1984*** *de George Orwell*; Adriana Vidić, *Probleme ale traducerii povestirii* ***Demonul*** *de Marina Ţvetaeva*. Dintre acestea, cel mai interesant este textul semnat de Rafaela Šejić, în care se formulează ideea că tema şi stilul acestor romane au legătură cu perioada istorică în care au fost create, aşa cum şi receptarea lor depinde de timpul lecturii, de timpul din afara romanelor. În romanele *Noi* şi *1984* sunt identificate aspecte variate şi complexe ale

Scanned with OKEN Scanner

timpului (diferenţe subiective, flashbackuri), folosite pentru a construi diversele planuri ale romanelor şi pentru a caracteriza personajele (mai ales pe D-503, protagonistul romanului *Noi*).

Prin cultivarea diversităţii privind direcţiile de cercetare, „Croatica et Slavica Iadertina" oferă o perspectivă vastă asupra spaţiului cultural slav.

Cecilia Holban

„Mémoires de l'Académie des Sciences, Arts et Belles-Lettres de Dijon", t. 140/2003–2004 (2006), Dijon.

Academia din Dijon a fost fondată în 1725 de Hector Bernard Pouffier, membru în Parlamentul din Bourgogne, în 1775 devenind Academia de Ştiinţe, Litere şi Arte (supranumită *imperială* între 1855 şi 1869). Însuşi Jean-Jacques Rousseau a susţinut la această Academie un *Discurs asupra artelor şi ştiinţelor* (1750), unde combătea ideea că reconsiderarea ştiinţelor şi artelor ar contribui la purificarea moralei, precum şi discursul *Despre originea şi bazele inegalităţi dintre oameni* (1755). Se consideră că Academia din Dijon este bine aşezată pe trepiedul său antic: ştiinţe, litere şi arte frumoase.

Tomul 140 al „Memoriilor Academiei din Dijon" pentru 2003–2004 reuneşte actele Congresului organizat de Academie împreună cu Asociaţia societăţilor savante din Burgogne (alocuţiuni, comunicări, şedinţe solemne, elogii, memorii). Preşedintele Academiei, Martine Chauney Bouillot, face în volum o descriere generalizatoare a culturii contemporane şi a locului pe care îl deţine Academia în contextul respectiv, accentuând uneori termeni invazivi precum *antimondializare*, *halloweentiranomanie*, *cultura Mcworld* etc.

Având caracter omagial, *Raportul* secretarului general (Michel Pauty) se referă la picturile lui Henry Leopold Levy, supranumite *gloriile Burgundiei*. O comunicare deosebită este cea a lui Michel Lagrange despre reprezentarea corpului uman în arta contemporană, aşa cum apare aceasta într-un volum al lui Paul Ardenne: corpul este considerat o obsesie a lui *memento mori*, fiind permanent supus îndoielii existenţiale (ca la Albert Camus, Jean-Paul Sartre, Emil Cioran, Louis Ferdinand Céline, Eugène Ionesco, Samuel Beckett). După ceea ce s-a numit „moartea lui Dumnezeu", apare arta contemporană, o artă a morţii omului, de data aceasta. Paul Ardenne însuşi are în volum o replică prin intermediul căreia precizează ce înseamnă *corporeitatea*, cu referire la hipertrofierea valorizării corpului în postmodernitate, şi, uzitând de termeni ca *morphé*, *corpus divin*, *erotism*, îi plasează pe două axe evolutive contradictorii – *prezenţă* şi *evanescenţă*. În *Alocuţiunea de închidere*, a lui François Rebsamen, primarul Dijonului şi protectorul Academiei dijoneze, se subliniază, de altfel, ideea de *morphing*, noua artă *post-umană*, caracteristică timpurilor noastre, adică supralicitarea şi, în acelaşi timp, abstractizarea a ceea ce poartă numele de *body(ism)*; căci corpul este locul tuturor marcajelor, al rănilor, al torturilor. Există astăzi forme diverse ale artei, care primesc diferite denumiri: *arta conceptuală*, *antiforma*, *arta corporală*, *Land Art*, *arte povera*; de aceea, se impune ca arta contemporană să fie supusă judecăţii de valoare, fiind raportată la economia şi cultura actuală.

Ca un corolar, premiul Academiei din Dijon pentru anul 2003 a fost acordat unei lucrări intitulate *Dansul, un patrimoniu, o artă vie*, care valorizează corpul în toate înfăţişările sale. Muzica şi dansul devin metaforă pentru toate manifestările umane, putând fi întâlnite şi interdisciplinar, cu trimitere la diverse ştiinţe – astronomie, heraldică etc. Chiar şi un dialog din cadrul întâlnirilor academice se poate constitui ca un veritabil *pas de deux*. Se mai explică ce este orchesografia, o formă de învăţare prin care orice persoană poate deprinde cu uşurinţă exerciţii de dans. Jean François Counillon, cel care a obţinut premiul, afirmă că dansul este, paradoxal, artă a efemerului şi, deopotrivă, artă

Scanned with OKEN Scanner

universală, construind o adevărată filosofie a dansului (cu inserții despre dansul macabru, de pildă, şi cu exemple referitoare la reprezentarea dansului la Degas, Toulouse-Lautrec, Matisse).

În secțiunea a doua, de elogii, se aduc omagii ştiințifice lui André Routy, personalitate care a predat astronomia la Dijon; lui Henri Tintant, devenit asistent de geologie în orașul respectiv în 1944, autor al volumului *Vârstele pământului*. Secțiunea *Memorii* începe cu un studiu filologic asupra unei opere necunoscute a lui Gaston Roupnel, anume adaptarea romanului din 1910, *Nono*, pentru registrul scenic, sau *eşecul a doi autori şi a trei manuscrise*, precizează Jean François Bazin, autorul articolului; este vorba, paralel, despre piesa cu același titlu, *Nono*, de Sacha Guitry, precum şi de manuscrisul omonim al lui Albert Brazier, din 1916 (nu fără oarecare legătură între ele). Rememorarea activității literare a lui Gaston Roupnel este prilejuită şi de conținutul unui alt text – *Imaginarul unui proiect teatral. **Un Lohengrin modern** de Gaston Roupnel* (Jean-François Bazin) –, care proiectează o viziune comparatistă, considerând că adaptarea romanului *Nono* pentru scenă aduce în prim-plan realitatea socială a primului război mondial, cu treceri spre cel de-al doilea război mondial. Aproape firesc, urmează un articol despre criza Academiei din Dijon între 1786 şi 1787, avându-l în centru pe Louis Joseph de Bourbon, protectorul societății de atunci (despre conflictele interioare ale academiei, criza financiară şi sfârşitul crizei, cunoscut sub denumirea de „pacea prințului"). Gilles-Antoine Bertrand se ocupă de *grație* în termeni juridici, mai precis de dreptul regal şi de fundamentele sale istorice, drept devenit ulterior constituțional, precum şi de efectele grației.

Realitatea istorică actuală este surprinsă în *Beirut, un oraş între război şi pace*, discursul de recepție al lui Paul Boury. Studiile cu caracter istoric continuă cu *Republica de la Mayence (Germania), o simplă peripeție sau un eveniment major* şi cu prezentarea activității amiralului Violette, care şi-a petrecut viața pe Mediterana. Există în volum şi analize cu caracter mai specific – de exemplu, o abordare metodologică privind circulația monetară din *Maxima Sequanorum*, o provincie de *limes* din secolul al IV-lea. Uşor amalgamat, tot în cadrul volumului apar referiri la academicienii dijonezi din timpul Directoratului, Consulatului şi Imperiului şi un studiu cu un titlu inspirat, aproape metaforic: *Arborele genealogic – un frunziş de ambră şi umbră*. Apoi se revine la aspectele literare – *Amprenta conflictelor intime în opera lui Xavier Forneret*, un scriitor romantic mai puțin cunoscut, înrudit din punct de vedere literar cu Byron, Young şi Voltaire. În cadrul articolelor cu conținut religios, amintim de *Sfântul Bernard şi dioceza Langres* (despre „miliția lui Hristos") şi de căutarea unității între creştinii din Europa, precum şi de necesitatea dialogului ecumenic în diversitate, preocupări ale canonicului Christian Forster.

Literatura deține un spațiu destul de important în economia revistei, astfel încât mai întâlnim referiri la „proiectarea" Marelui război în cinematografia franceză din anii '30, cu o listă a filmelor respective sau, surprinzător, precizări asupra unei specii de floare (*trapa natans*), întâlnită în scrierile lui Colette, care a generat o întreagă literatură; o altă noutate o constituie faptul că André Malraux a fost biograful lui Lawrence al Arabiei şi a scris, în acest sens, o carte, *Demonul absolutului*, abandonată ulterior. Volumul se încheie, omagial, cu un articol de considerații politice, despre codul civil al francezilor la împlinirea a 200 de ani. Este anexată, de asemenea, o listă cuprinzând academicienii din Dijon, protectorii şi membrii de onoare, membrii rezidenți şi non-rezidenți, membrii corespondenți şi membrii asociați.

Amalia Voicu

„Schweizerisches Archiv für Volkskunde", nr. 2/2006, Basel.

Societatea Elvețiană de Tradiții Populare (Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde), fondată în 1896 de către Hoffmann-Krayer, urmărește direcția modernă a studierii şi înțelegerii folclorului ca sinteză între etnologie, sociologie şi istorie a vieții cotidiene şi, de asemenea, participă

Scanned with OKEN Scanner

la creionarea unei istorii sociale sau a unei etnografii a regiunilor, astfel încât să fie sublimate conotaţiile patriotarde şi încurajat studiul aprofundat al identităţii naţionale în pluralitatea culturală a Elveţiei de astăzi. Etnologii elveţieni vizează depăşirea stadiului mitologizant şi de identificare a relicvelor, intrând din această perspectivă în curentul modern al studierii culturii populare, până la ocolirea temelor „clasice" ale cercetării etnofolclorice, care, de fapt, garantează viabilitatea oricărui „provincialism" teoretic şi stimulează vocaţia de sistem.

Democratizarea cercetării, epurarea de eventuale inflexiuni etnocentriste, a încurajat diversitatea politicilor culturale, a generat tendinţe diferite în comprehensiunea obiectivelor etnologice. De exemplu, dacă Berna a înţeles folclorul prin prisma filologiei germanice şi a dialectologiei, Lausanne şi Geneva l-au apropiat de ştiinţele sociale şi de muzeografie, iar Neuchâtel şi Fribourg au urmărit îndeosebi culturile regionale şi etnologia.

Etnologia elveţiană, oscilând între amatorismul pasionaţilor de folclor, unii dintre ei specialişti în alte domenii (istorie, filologie clasică, sociologie, istorie a artelor), şi studiile aplicate, pluridisciplinare, ni se prezintă astăzi, citită prin intermediul „Arhivei elveţiene de folclor", ca un spaţiu de întâlnire a etnologiei urbane, a studiului manifestărilor religioase, a expertizei problemelor europene şi a analizei sociologice pornind de la suporturi audiovizuale, fără a fi trecute cu vederea istoricul şi specificul fenomenului etnofolcloric helvet, cu metodele de cercetare şi magiştrii săi.

Revista condusă de profesorul Ueli Gyr, de la Institutul de Cultură Populară din Zürich, reuneşte între paginile ei câţiva specialişti în probleme de etnologie de la diverse instituţii culturale elveţiene. Primul studiu, semnat de Gabriela Muri, este o analiză etnografică a modalităţilor de integrare a fiinţei sociale în mediul de viaţă, din perspectiva relaţiilor dintre public şi privat, dintre social şi cultural. Excursul cercetătoarei din Zürich – centru cultural recunoscut pentru noua etnologie urbană şi studiul cotidianului – se îndreaptă cu predilecţie spre o sociologie a vârstelor şi a integrării tinerilor, prin comunicare şi valorificare inteligentă a ambientului cotidian, în societate.

Elveţia a fost nevoită, din motive legate de reţeta identitară şi de profilul autohton axat pe o cultură modernă, să-şi dezvolte preocupările în câmpul etnologiei europene, o etnologie a culturilor scrise, refuzând implicit calea etnologiei generale, posibilă în spaţiul anglo-saxon sau în cel francez, acolo unde colonialismul şi misionarismul au permis cercetarea culturilor europene arhaice, nescrise şi, bineînţeles, a celor extra-europene. Articolul profesorului Reinhardt Johler (etnolog german, din Tübingen) accentuează acest profil al unei etnologii europene, ca etnologie a Europei, mizând pe experienţa interidentitară şi pe o „toponimie" a spiritului european. „Europa regiunilor" (*Europa der Regionen*) devine pentru autorul german un prilej pentru studierea folclorului între înţelegerea restrânsă, în spiritul acceptării proiectelor ştiinţifice regionale şi pentru asigurarea varietăţii limbajelor hermeneutice, şi o platformă comună a specificului european. El face apel la tradiţia identificării arhetipurilor locale, care nu exclude nevoia de sinteză estetică şi culturală a fenomenului şi accentuează interesul lumii academice de a accepta făţiş diversitatea culturală a Europei, în ciuda globalizării şi a impunerii pe piaţa culturală a unor centre economice şi culturale de renume.

În câmpul tematic eterogen al etnologiei helvete, articolul Ninei Grabe, despre pelerinii care străbat drumul către Santiago de Compostella, de veche tradiţie mistică şi turistică, de origine medievală, sau cel al lui Walter Leimgruber, care analizează într-un mod original cunoscutele serii cinematografice *Toy story*, demonstrează buna convieţuire a direcţiilor divergente de cercetare, a vocaţiei moderniste şi a recuperării interesului pentru etnologia vieţii religioase şi pentru noile moduri de manifestare a substratului de credinţe, idei şi atitudini ale unei comunităţi.

Redactorul coordonator al revistei, Ueli Gyr, semnează o istorie semnificativă a etnologiei alpine, văzută prin reuşitele profesionale ale lui Richard Weiss şi Arnold Niederer. Remarcându-se în perioada postbelică, când, în 1946, publică *Etnologia Elveţiei*, de orientare funcţionalistă, şi

Scanned with OKEN Scanner

coordonează, împreună cu Paul Geiger, vastul proiect al *Atlasului folclorului elveţian*, Richard Weiss susţine organicismul culturii populare vii şi importanţa substratului ţărănesc, ca factor creator pentru construirea modelului identitar.

Tot în anii '40 ai secolului trecut, etnologia elveţiană începe să-şi caute notele specifice în studierea culturii pastorale alpine, afiliindu-se alpinologiei europene, încât în ultimele decenii, Societatea Elveţiană de Tradiţii Populare îşi desfăşoară activitatea în această direcţie, fiind membră a Centrului Regional de Studii ale Populaţiei Alpilor. Cercetătorii elveţieni au înţeles să îmbine latura pragmatică, a stimulării interesului turistic pentru „ţara cantoanelor", cu afinitatea analitică a studiului etnografic intensiv, optând pentru anumite puncte de reper de pe harta turismului elveţian, investigate de echipe de specialişti din medii ştiinţifice diverse. Un exemplu de gen este cartea prezentată în cuprinsul revistei, intitulată *Les maisons rurales du canton de Genève*, apărută la Basel în 2006 şi semnată de un colectiv de cercetători, din care fac parte Isabel Roland, Isabelle Ackerman, Marta Hans-Moëvi şi Dominique Zumkeller. Particularităţile caselor rurale din spaţiul genevez – de la cele mai vechi exemplare, bine conservate, din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea, prezentând tradiţionala polifuncţionalitate a interiorului, până la cele contemporane – sunt înregistrate din punct de vedere tipologic, economic, funcţional, arhitectural.

De aici şi recuperarea de către etnologi ca Richard Weiss şi discipolul său, Arnold Niederer, a etnografiei societăţilor rurale montane. Dacă Weiss a pus bazele studiilor alpine, Niederer a continuat această direcţie, popularizând prin articole de specialitate specificul rural elveţian; acesta alcătuieşte sinteza *Alpine Folk Culture*, inclusă în *Encyclopaedia Britannica*, sau vorbeşte despre economia şi modul de viaţă tradiţional din Alpii elveţieni, în cadrul amplului proiect *Histoire et civilisation des Alpes* (coordonator Paul Guichonnet, Toulouse–Lausanne, 1980 şi Milano, 1987).

Secţiunea de prezentări de carte şi de bibliografie a domeniului este deosebit de consistentă, studiile la îndemâna redacţiei din Basel ilustrând preocupările etnologilor europeni, inclusiv din alte spaţii culturale decât cel helvet; de exemplu, din bibliografia germană: „Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde" (Red. Ingolf Bauer, München, Institut für Volkskunde, 2006) sau din cea italiană: Patrizia Pusterla Cambin, *Segni e presenze del sacro in Valle di Blenio. Tradizioni e aspetti di religiosità popolare* (Lottigna, Museo storico etnografico di Blenio, 2006).

În afara publicaţiei de faţă, axată pe etnografie şi etnologie urbană – cu preocupări vizibile pentru exegeza produselor socioumane ale existenţei urbane contemporane, încadrate cu oarecare lejeritate ştiinţifică în inventarul etnologic –, aceeaşi asociaţie culturală mai editează o revistă cu tematică mai clar circumscrisă folclorului, „Schweizer Volkskunde/Folklore Suisse/Folclore svizzero", care atrage cititorul avizat datorită prezentării trilingve a materialelor.

Încurajând colaborarea între pasiunea pentru descoperirea mecanismului lumii apropiate şi deciziile hermeneutice venite din impulsul unor direcţii consacrate deja în spaţiul cercetării etnologice naţionale, „Arhiva elveţiană de folclor" îşi oferă contribuţia la construirea liantului cultural european, confruntându-se inevitabil cu metamorfozele şi radicalismul căutării.

Ioana Repciuc

Scanned with OKEN Scanner

ACTIVITATEA SECȚIILOR INSTITUTULUI „A. PHILIPPIDE" ÎN ANII 2007–2008

Activitatea cercetătorilor din cadrul Institutului de Filologie Română „A. Philippide" s-a concentrat, în perioada 2007–2008, asupra temelor din planul de cercetare şi s-a concretizat în publicarea de volume colective şi de autor, studii, articole şi recenzii, în participarea la numeroase manifestări ştiinţifice de profil ori la diverse proiecte de cercetare naţionale sau internaţionale, în organizarea simpozionului internaţional care are loc anual sub egida Institutului şi a unor sesiuni de comunicări şi prelegeri pe teme de specialitate sau culturale. Informaţii periodice privind aceste realizări au fost cuprinse în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»", cu apariţii trimestriale, unde apar, în plus, portrete ale unor personalităţi din lumea literară şi lingvistică ieşeană, precum şi date despre istoricul Institutului şi despre activitatea Asociaţiei Culturale „A. Philippide". Pe de o parte, „Buletinul" şi, pe de altă parte, site-ul Institutului prezintă constant preocupările ştiinţifice ale colectivului nostru.

Date fiind şi aceste posibilităţi de informare, în cele ce urmează vor fi schiţate numai principalele direcţii de cercetare, dar şi o parte din rezultatele activităţii din departamentele celor două secţii.

1. În anii 2007 şi 2008, secţia de lingvistică şi cea de istorie literară, etnografie şi folclor ale Institutului de Filologie Română „A. Philippide" au fost angajate în continuarea proiectelor academice demarate anterior, cu caracter fundamental şi prioritar, de importanţă naţională. Această activitate s-a materializat în redactarea lucrărilor şi publicarea (parţială) a rezultatelor activităţii desfăşurate în perioada la care ne referim; de asemenea, cercetătorii Institutului au valorificat rezultatele cercetărilor lor în articole, studii şi volume colective sau de autor, precum şi în susţinerea de comunicări la manifestări ştiinţifice de nivel naţional şi internaţional.

1.1. La departamentul de lexicologie–lexicografie (şef de departament dr. Cristina Florescu şi, din mai 2008, dr. Gabriela Haja), în cadrul proiectului *Dicţionarul limbii române* (DLR), s-au realizat, în scopul editării tomului IV, *Litera* ***L*** (*l–lherzolită*), revizia, corectura, colaţionarea, stabilirea corelaţiilor şi pregătirea pentru tipar a volumului respectiv (vezi *infra*, **2.1**). De asemenea, cercetătorii

ALIL, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, Bucureşti, p. 391–412

Scanned with OKEN Scanner

lexicografi de la Iaşi au colaborat cu membrii departamentului de lexicologie–lexicografie de la Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" al Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, la unele operaţii vizând finalizarea tomului V, *Litera* ***L*** (*li–luzulă*) (vezi *infra*, **2.1**). S-a continuat revizia şi redactarea unor porţiuni din *Litera* ***E***; au fost efectuate corectura, colaţionarea şi stabilirea corelaţiilor pe materialul aferent *Literei* ***E***, tomul I, partea a 7-a (*e–erzaţ*), care a fost predat (în anul 2008) la Editura Academiei Române.

Deşi activitatea departamentului de lexicologie–lexicografie s-a organizat în special în jurul temei *Dicţionarul limbii române* (DLR), majoritatea membrilor acestui departament s-au implicat şi în derularea unor granturi. Astfel, în 2007 a continuat cercetarea în cadrul proiectului *Resurse lingvistice în format electronic: Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Regum I, Regum II – ediţie critică şi corpus adnotat*, condus de Gabriela Haja, realizat în colaborare cu cercetători de la Facultatea de Litere şi de la Facultatea de Informatică ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi şi finanţat de MEC prin CNCSIS. Proiectul s-a finalizat prin publicarea unui volum în anul 2008 (vezi *infra*, **3.1**, **c**). De asemenea, unii membri ai departamentului participă la realizarea proiectului complex *eDTLR – Dicţionarul tezaur al limbii române în format electronic* (proiect coordonat de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Facultatea de Informatică şi finanţat de MEC prin CNCSIS pentru perioada 2007–2010): Gabriela Haja, responsabil de proiect pentru Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Marius-Radu Clim, Elena Dănilă, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Laura Manea, Victoria Zăstroiu. Tot începând cu 2007, Marius-Radu Clim este membru în echipa care a semnat contractul de colaborare în cadrul proiectului internaţional *Charta Europeană a Plurilingvismului* (Paris, Franţa). În perioada 2007–2008 s-a desfăşurat grantul *DLRI. Bază lexicală informatizată. Derivate*, finanţat de MEC prin CNCSIS, condus de Cristina Florescu şi realizat în colaborare cu specialişti de la Facultatea de Informatică a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi; rezultatele cercetării au fost valorificate prin publicarea unui volum colectiv (pentru care vezi *infra*, **2.2**). În anul 2007 s-a finalizat grantul CNCSIS *Etnonimie românească. Dicţionar istoric al numelor de ţări şi popoare în limba română* (realizat de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza"), din echipa de cercetare făcând parte, între alţii, Marius-Radu Clim, Elena Dănilă şi Mioara Dragomir.

1.2. Activitatea departamentului de dialectologie (şef de departament dr. Stelian Dumistrăcel) s-a axat, în cadrul temei fundamentale *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina*, pe trei direcţii principale: a) redactarea hărţilor şi a textelor de tip material necartografiat pentru volumul al IV-lea din *NALR. Modova şi Bucovina*, paralel cu b) fişarea materialului pentru indicele de cuvinte şi forme aferent şi c) transcrierea fonetică a materialelor care vor fi

Scanned with OKEN Scanner

cuprinse în vol. II/2 din *NALR. Moldova şi Bucovina. Texte dialectale.* Au fost efectuate operaţiunile tehno-redacţionale de pregătire pentru tipar a materialelor din diferitele secţiuni ale volumului al III-lea din *Atlas*, apărut la începutul anului 2008 (vezi *infra*, **2.1**). S-a lucrat, de asemenea, la organizarea sistemului electronic de transpunere şi înregistrare pe CD/DVD a textelor dialectale din arhiva *NALR. Moldova şi Bucovina*. Au fost stabilite relaţii de colaborare în domeniul editării informatizate a atlaselor lingvistice regionale cu York University (Canada).

Unii cercetători de la acest departament au fost angrenaţi în diverse granturi. Astfel, Luminiţa Botoşineanu, Veronica Olariu şi Florin-Teodor Olariu au colaborat, în anii 2007–2008, la derularea proiectului CNCSIS (cod 1365) intitulat *Atlasul multimedia prozodic român* (AMPRom) şi realizat de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" împreună cu alte instituţii de cercetare din ţară, între care Institutul „A. Philippide". Aceiaşi cercetători participă, începând din 2004, la proiectul internaţional *Atlas Multimédia Prosodique de l'Espace Roman* (AMPER), coordonat de Centre de Géolinguistique, Universitatea Stendhal, Grenoble III. Luminiţa Botoşineanu a făcut parte din echipa de cercetare a grantului *Etnonimie românească. Dicţionar istoric al numelor de ţări şi popoare în limba română*, finalizat în 2007 (vezi *supra*, **1.1**). Florin-Teodor Olariu participă la grantul *Emigranţi din România la Torino (1989-2006). O abordare cultural-antropologică*, finanţat de Ministerul Afacerilor Externe. Din 2007, Florin-Teodor Olariu şi Veronica Olariu colaborează la *Charta Europeană a Plurilingvismului* (Paris, Franţa).

1.3. Interesul cercetătorilor de la departamentul de toponimie (şef de departament dr. Dragoş Moldovanu) s-a concentrat, pe de o parte, pe activitatea de documentare şi redactare la dicţionarele toponimice zonale (ale bazinelor hidrografice Moldova şi Trotuş (Dragoş Moldovanu, Daniela Butnaru şi Vlad Cojocaru) şi, pe de altă parte, pe pregătirea documentaţiei pentru *Micul dicţionar toponimic al Moldovei (România) istoric şi etimologic* (Vlad Cojocaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru), care va prezenta, din perspectivă geografică, istorică şi lingvistică, toponimia majoră (regională şi zonală) actuală. Pentru a doua lucrare, coordonatorul proiectului, Dragoş Moldovanu, a elaborat un *Proiect* de 40 p. (care cuprinde secţiunile: *Finalitate*; *Criterii de selecţie şi etapele documentării*; *Schema lexicografică*; 18 anexe, cu articole în redactare definitivă; *Abrevieri*).

Toţi membrii acestui departament sunt angajaţi, pentru perioada 2007–2010, şi în activitatea de cercetare din cadrul grantului CNCSIS *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicaţie la câmpul hidronimului* Moldova*)*; director de proiect: Dragoş Moldovanu. Daniela Butnaru a semnat, în 2007, acordul de colaborare pentru *Charta Europeană a Plurilingvismului* (Paris, Franţa) şi a fost membră în echipa de cercetare a proiectului *Etnonimie românească. Dicţionar istoric al numelor de ţări şi popoare în limba română*, finalizat în 2007 (vezi *supra*, **1.1**). În

Scanned with OKEN Scanner

anul 2008, în cadrul activității de pregătire a tezelor de doctorat, Daniela Butnaru și Dinu Moscal au obținut finanțări CNCSIS de tip MD, respectiv TD.

1.4. Pentru membrii departamentului de istorie literară (șef de departament dr. Remus Zăstroiu), nucleul preocupărilor l-a constituit *Dicționarul general al literaturii române* (DGLR), pentru care s-au redactat numeroase articole monografice dedicate unor scriitori sau publicații periodice, între care: *Gh. Stoica, Maria Șleahtițchi, Aurel Ștefanachi, Paul Sterian, Valentin Talpalaru, Ion Trivale, Indira Spătaru, Dorin Spineanu, C. Stere, Sorin Stoica, I.O. Suceveanu, D. Trost, D. Tomescu, Andrei Tudor, Leon Volovici, Petru Vancea, Ada Umbră, G. Ursachi, Volbură-Poiană Năsturaș, Nicolae Vaschide, Michel Vattremez, George Vâlsan, Grigore Vereș, Adrian Voica, Aurel Zaremba, Dinu Zarifopol, Lucian Zatti, Mihail Zavergiu, Vlad Zbârciog, A.L. Zissu, Ștefania Zottoviceanu-Rusu*, respectiv revistele: „Societatea Scriitorilor Dramatici", „Universul literar", „Viitorul", „Zări senine", „Zburătorul", „Zorile" ș.a.; s-au completat cu informații noi și s-au actualizat alte numeroase articole, mai ales ale colaboratorilor din alte centre academice. S-au efectuat revizia și pregătirea pentru tipar la întreg materialul volumelor VI (*S–T*) – apărut în 2007 (vezi *infra*, **2.1**) – și VII (*Ț–Z*). Baza de date a DGLR a fost completată cu material informativ rezultat din fișarea publicațiilor de cultură sau științifice apărute în perioada martie 2006–2008. Pentru Arhiva departamentului de istorie literară, s-au primit răspunsuri de la 153 de autori, între care unele conforme cu formularul *Anchetei-chestionar*, iar altele elaborate într-o formă liberă.

În perioada 2007–2008, unii dintre cercetătorii de la acest departament au colaborat la proiectul, inițiat de Remus Zăstroiu și Ofelia Ichim și condus de Ofelia Ichim, *Evaluarea informatizată, din perspectiva criticii și istoriei literare, a literaturii române dintre 1900–2007 în vederea actualizării Dicționarului general al literaturii române* (DGLR), finanțat din fondul de granturi al Academiei Române. Ofelia Ichim a fost implicată, de asemenea, în proiectul *Emigranți din România la Torino (1989–2006). O abordare cultural-antropologică*, finanțat de MAE.

1.5. Cercetătorii de la departamentul de etnografie și folclor (șef de departament dr. Ion H. Ciubotaru) au continuat activitatea de documentare și cercetare la proiectul colectiv *Obiceiuri și ceremonialuri calendaristice din ciclurile riturilor de trecere*, respectiv *Obiceiurile nupțiale din Moldova. Tipologie și corpus de texte* (Silvia Ciubotaru), *Obiceiurile de naștere din Moldova. Tipologie și corpus de texte* (Adina Ciubotariu), *Obiceiurile funebre din Moldova. Tipologie și corpus de texte* (Ion H. Ciubotaru). S-au desfășurat operațiuni de copiere a documentelor sonore din *Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei* (AFMB), transpunându-se înregistrările din sistem analogic în sistem digital (Ioana Repciuc). Ion H. Ciubotaru a colaborat cu etnomuzicologi de la Academia de Muzică „Gheorghe Dima" din Cluj-Napoca, în cadrul unui grant CNCSIS materializat prin realizarea volumului *Folclor muzical din ținutul Neamțului*.

Scanned with OKEN Scanner

2. Principalele publicații:

2.1. Volume reprezentând valorificarea temelor din planul de cercetare:

– *Dicționarul limbii române* (DLR), t. IV, *Litera L (l–lherzolită)*, București, Editura Academiei Române, 2008, 778 p. Autori: Irina Andone, Lucia Cifor, Marius-Radu Clim, Rodica Cocîrță, Elena Dănilă, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Corneliu Morariu, Eugen Munteanu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Mioara Vișoianu. Revizori: Doina Cobeț, Elena Dănilă, Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil și Victoria Zăstroiu; a colaborat la revizie: Marius-Radu Clim. La elaborarea volumului a mai colaborat o echipă de cercetători de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu" din Cluj-Napoca: Angela Mira, Bogdan Harhătă (autori); Ioana Anghel, Felicia Șerban (revizori). Analiști programatori: Adriana Ivanciu, Monica Pădureanu; operatori date: Eva Mladin, Monica Pădureanu;

– *Dicționarul limbii române* (DLR), t. V, *Litera L (li–luzulă)*, București, Editura Academiei Române, 2008, 816 p. (finalizat de Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu" din Cluj-Napoca). Au colaborat la redactare: Irina Andone, Lucia Cifor, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Eugen Munteanu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Mioara Vișoianu;

– *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, vol. III (Cu un *Supliment* cuprinzând materialul din punctele cu anchete privitoare la graiurile huțule, din vol. I și II), de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț și Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2007, 388 + LXVIII p. (pentru Supliment, 74 p.);

– *Dicționarul general al literaturii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2007, vol. VI (*S-T*), 828 p. Au colaborat, în calitate de autori de articole monografice: Șerban Axinte, Lucia Berdan, Nicoleta Borcea, Constanța Buzatu, Lucia Cireș, Ion H. Ciubotaru, Stănuța Crețu, Gabriela Drăgoi, Sebastian Drăgulănescu, Victor Durnea, Florin Faifer, Ofelia Ichim, Dan Mănucă, Algeria Simota, Rodica Șuiu, Constantin Teodorovici, Amalia Voicu, Remus Zăstroiu. Membri în comisia de coordonare și revizie sunt Gabriela Drăgoi, Victor Durnea, Florin Faifer, Dan Mănucă, Remus Zăstroiu. De supravegherea tehnică a informației bibliografice a răspuns Maria Teodorovici.

2.2. Alte publicații:

– „Anuar de lingvistică și istorie literară", t. XLIV–XLVI, 2004–2006, 332 p.;

– *DTLR[d]. Bază lexicală informatizată. Derivate în -ime și -iște*, de Cristina Florescu (coord.), Elena Dănilă, Laura Manea, Marius-Radu Clim, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2008, 354 p.;

Scanned with OKEN Scanner

– *Români majoritari/Români minoritari: interferențe și coabitări lingvistice, literare și etnologice* (volum îngrijit de Luminița Botoșineanu, Elena Dănilă, Cecilia Holban, Ofelia Ichim), Iași, Editura Alfa, 2007, 916 p.; cuprinde textele comunicărilor prezentate la simpozionul internațional cu același titlu, organizat de Institutul de Filologie Română „A. Philippide" și de Asociația Culturală „A. Philippide", la Iași, în perioada 19–21 septembrie 2007;

– „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»" (anul VIII, 2007, nr. 1–4 și anul IX, 2008, nr. 1–4).

3. Relevante pentru ansamblul activității celor două secții – de lingvistică, respectiv de istorie literară, etnografie și folclor – sunt și numeroasele studii, articole și recenzii publicate de membrii Institutului în periodice prestigioase, din țară și de peste hotare, precum și volumele apărute în perioada de referință, având printre autori cercetători și colaboratori ai acestuia.

3.1. În anii 2007–2008, cercetătorii (și colaboratorii) departamentelor de lingvistică (lexicologie–lexicografie, dialectologie, toponimie) au publicat o serie de studii în diverse reviste de profil și de cultură din țară: „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza»", Iași (Elena Dănilă, Dragoș Moldovanu); „Analele Universității «Ștefan cel Mare»", Suceava (Mioara Dragomir); „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei", Iași (Stelian Dumistrăcel); „Convorbiri literare", Iași (Florin-Teodor Olariu); „Dacia literară", Iași (Stelian Dumistrăcel); „Philologica Jassyensia", Iași (Marius-Radu Clim, Stelian Dumistrăcel, Florin-Teodor Olariu); „Prelegeri academice" – Academia Română, Filiala Iași (Stelian Dumistrăcel); „Revista română", Iași (Stelian Dumistrăcel); „Revue roumaine de linguistique", București (Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă); „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Ephemerides", Cluj-Napoca (Stelian Dumistrăcel); „Studii de limbă, literatură și folclor", Reșița (Stelian Dumistrăcel); „Timpul", Iași (Cristina Florescu, Gabriela Haja), sau din străinătate: „Intertext. Revistă științifică a Universității Libere din Moldova", Chișinău (Stelian Dumistrăcel); „Limba română", Chișinău (Stelian Dumistrăcel); „Nouvelle Revue d'Onomastique", Paris (Vlad Cojocaru); „Quaderni di Romània Orientale", Roma (Florin-Teodor Olariu); „Revue de Linguistique Romane", Strasbourg (Cristina Florescu); „Revista Española de Lingüística", Madrid (Florin-Teodor Olariu).

De asemenea, cercetătorii acestei secții au publicat studii și în diverse volume colective sau în volume cuprinzând lucrările unor manifestări științifice*: *Casa – semn al identității culturale*, editori Ioan Dănilă, Doina Cmeciu, Bacău–Slănic Moldova, Editura Alma Mater, 2006 (Stelian Dumistrăcel); *Limba română* –

* Menționăm faptul că, în continuare, apar și titluri ale unor volume publicate în anul 2006, dar care nu au fost incluse în *Cronica* privind activitatea Institutului din t. XLIV–XLV al „Anuarului".

Scanned with OKEN Scanner

Aspecte sincronice şi diacronice (Actele celui de-al 5-lea Colocviu al Catedrei de limbă română, Bucureşti, 8–9 decembrie 2005), coordonator Gabriela Pană Dindelegan, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2006 (Daniela Butnaru); *Tradiţie şi modernitate în abordarea limbajului* (Materialele Colocviului comemorativ internaţional omonim, Bălţi, 25 noiembrie 2006), Bălţi, Presa universitară bălţeană, 2006 (Elena Dănilă, Mioara Dragomir); *Omul şi mitul* (Actele Colocviului internaţional omonim, Suceava, 2005), Iaşi, Editura Universitas XXI, 2006 (Elena Dănilă); *Studii de gramatică şi de formare a cuvintelor. În memoria Mioarei Avram*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006 (Elena Dănilă); *Actes du XXIVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes*, editor David Trotter, Aberystwyth, Max Niemeyer Verlag, 2007, vol. IV, secţia 11 (Cristina Florescu); *Advances in Spoken Language Technology*, editors Corneliu Burileanu, Horia-Nicolai Teodorescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007 (Elena Dănilă, Cristina Florescu, Gabriela Haja); *Discursul repetat între alteritate şi creativitate. Volum omagial Stelian Dumistrăcel*, Iaşi, Institutul European, 2007 (Ion-Horia Bîrleanu); *Evoluţia şi funcţionarea limbii – perspective normative în noul context european* (Actele Colocviului internaţional de ştiinţe ale limbajului „Eugen Coşeriu", ediţia a IX-a, Suceava), partea I, Suceava, Editura Universităţii, 2007 (Elena Dănilă, Mioara Dragomir); *La Francophonie et la nouvelle identité européenne* (Actele Colocviului omonim, Iaşi, 29–31 martie 2007), volum îngrijit de Doina Spiţă, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2007 (Florin-Teodor Olariu); *Limba română azi* (Actele Conferinţei Naţionale de filologie omonime, ediţia a X-a, Iaşi şi Chişinău, 3–7 noiembrie 2006), Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2007 (Luminiţa Botoşineanu, Daniela Butnaru, Elena Dănilă, Mioara Dragomir); *Limba română, limbă romanică. Omagiu acad. Marius Sala la împlinirea a 75 de ani*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007 (Elena Dănilă, Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă); *Limba română – stadiul actual al cercetării* (Actele celui de al 6-lea Colocviu al Catedrei de limbă română, 29–30 noiembrie 2006), Editura Universităţii din Bucureşti, 2007 (Elena Dănilă, Mioara Dragomir, Stelian Dumistrăcel); *La prosodia en el ámbito lingüístico románico*, Josefa Dorta (ed.), Santa Cruz de Tenerife, La Página Ediciones, Colección Universidad, 2007 (Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu); *Resurse lingvistice şi instrumente pentru prelucrarea limbii române* (Lucrările Atelierului de lucru omonim), editori Corina Forăscu, Dan Tufiş, Dan Cristea, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2007 (Luminiţa Botoşineanu, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Florin-Teodor Olariu); *Retrospectivă necesară. Dialoguri*, editor Alexandru Bantoş, Chişinău, Casa Limbii Române, 2007 (Stelian Dumistrăcel); *Stil şi limbaj în mass-media din România*, coord. Ilie Rad, Iaşi, Polirom, 2007 (Stelian Dumistrăcel);

Scanned with OKEN Scanner

XXV CILPR 2007 Congrès International de Linguistique et de Philologie Roumaine. Communications: Résumés (3–8 septembrie 2007, Innsbruck), Innsbruck University Press, 2007 (Vlad Cojocaru, Elena Dănilă, Mioara Dragomir, Cristina Florescu); *Lexic comun – lexic specializat* (Lucrările simpozionului omonim organizat de Universitatea „Dunărea de Jos", Galați, 17–18 septembrie 2008), Galați University Press, 2008 (Stelian Dumistrăcel); *Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării*, Editura Universității din Bucureşti, 2008 (Marius-Radu Clim, Elena Dănilă, Gabriela Haja); *Resurse lingvistice şi instrumente pentru prelucrarea limbii române* (Lucrările Atelierului de lucru omonim, Iaşi, 14–15 decembrie 2007), Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2008 (Luminița Botoşineanu, Elena Dănilă, Gabriela Haja, Florin-Teodor Olariu); *Româna ca limbă străină – între metodă şi impact cultural*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2008 (Elena Dănilă, Gabriela Haja); *Românii din afara granițelor țării. 90 de ani de la întregirea Regatului României*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2008 (Stelian Dumistrăcel); *Studia in honorem magistri Alexandru Metea*, Timişoara, Editura Universității de Vest, 2008 (Elena Dănilă).

Activitate publicistică, prin tipărirea unor volume de autor (**a**), prin colaborarea la volume colective (**b**), prin editarea de volume şi colaborarea la editarea unor volume (**c**):

(a)

– Vasile Arvinte, *Studii de istorie a limbii române*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2006, 564 p.;

– Luminița Botoşineanu, *Graiul de pe valea superioară a Someşului Mare*, Iaşi, Editura Alfa, 2007, 402 p.;

– Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii (ms. 3517). Probleme de filologie*, Iaşi, Editura Trinitas, 2007, 190 p.;

– Stelian Dumistrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2006, 392 p.;

– Cristina Florescu, *Probleme de semantică a limbii române*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2007, 396 p.;

– Laura Manea, *Dosoftei, **Viața şi petreacerea svinților**. Studiu lingvistic*, Partea I, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2006, 548 p.;

– Ion Nuță, *Limbă şi cultură românească în Basarabia*, prefață de Andrei Vartic, Bacău, Editura „Vicovia", 2007, 267 p.;

– Florin-Teodor Olariu, *Dimensiunea ludic-agonală a limbajului* (Prolegomene la o abordare interacționistă a structurilor conversaționale), Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2007, 320 p.;

– Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, Bucureşti, Editura Litera Internațional, 2008, 200 p.;

Scanned with OKEN Scanner

(b)

– *Dicționarul explicativ ilustrat al limbii române (DEXI)* (autori: Eugenia Dima – coord., Doina Cobeț, Laura Manea, Elena Dănilă, Gabriela E. Dima, Andrei Dănilă, Luminița Botoșineanu; colaboratori: Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Veronica Olariu), Chișinău, Editurile ARC și Gunivas, 2007, 2280 p.;

– Daniela Butnaru: capitolul *Toponimia satului Cioplea*, p. 203–210, din volumul *Cioplea. Două veacuri de istorie*, coordonator Dănuț Doboș, București, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice, 2007, 278 p.;

(c)

– *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688.* Pars VII. *Regum I, Regum II*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2008, 560 p., însoțit de un DVD conținând formatul electronic. Coordonatori: Al. Andriescu, Paul Miron, Gabriela Haja. Autori: Tamara Adoamnei, Mădălina Andronic, Mioara Dragomir, Gabriela Haja, Elsa Lüder, Paul Miron, Alexandra Moraru, Mihai Moraru, Adrian Muraru, Veronica Olariu, Elena Tamba Dănilă. Consultant științific: Eugen Munteanu;

– Titus Hotnog, *Vrăbioiul alb și alte scrieri literare*, ediție îngrijită, studiu introductiv și bibliografie de Ion Nuță, cuvânt de încheiere de Ioan Dănilă, Bacău, Editura „Egal", 2006, 250 p.;

– *Lectură și creativitate*, volum îngrijit de Luminița Botoșineanu, Gabriela Haja și Remus Zăstroiu, București, 2006.

3.2. Membrii departamentelor de istorie literară și de etnografie și folclor au publicat studii, articole și recenzii în numeroase periodice din țară și din străinătate: „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza»", Iași (Ioana Repciuc); „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei", Iași (Adina Ciubotariu, Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, Ioana Repciuc); „Buletin științific. Revistă de etnografie, științele naturii și muzeologie", Chișinău (Adina Ciubotariu); „Caietele Lucian Blaga", Sibiu (Ioana Repciuc); „Convorbiri literare", Iași (Adina Ciubotariu, Florin Faifer, Dan Mănucă); „Cuvântul", București (Șerban Axinte); „Dacia literară", Iași (Dan Mănucă); „Datina", Constanța (Ioana Repciuc); „Familia", Oradea (Șerban Axinte); „Limba română", Chișinău (Dan Mănucă); „Observator cultural", București (Șerban Axinte); „Orizont", Timișoara (Șerban Axinte); „Orizont literar contemporan", Vaslui (Dan Mănucă); „Quaderni di Romània Orientale", Roma (Ofelia Ichim); „Philologica Jassyensia", Iași (Ofelia Ichim, Ioana Repciuc), „Revistă de lingvistică și știință literară", Chișinău (Dan Mănucă); „Revista română", Iași (Florin Faifer, Dan Mănucă); „România literară", București (Dan Mănucă); „Steaua", Cluj-Napoca (Șerban Axinte); „Teatrul azi", București (Florin Faifer); „Timpul", Iași (Șerban Axinte); „Tribuna", Cluj-Napoca (Șerban Axinte); „Vitraliu", Bacău (Florin Faifer); „22" – „Bucureștiul cultural", București (Șerban Axinte).

Scanned with OKEN Scanner

Contribuții ale cercetătorilor din această secție au apărut, de asemenea, în următoarele culegeri de studii sau volume cuprinzând lucrările unor manifestări științifice etc.: *Deutschsprachige Öffentlichkeit und Presse in Mittelost- und Südosteuropa (1848–1948)*, Iași și Konstanz, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" și Hartung-Gorre Verlag, 2008 (Remus Zăstroiu); *La Francophonie et la nouvelle identité européenne*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2008 (Ofelia Ichim); *Iașii. Destin și devenire istorică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2008 (Remus Zăstroiu); *Lectură și creativitate*, Editura Academiei Române, 2006 (Dan Mănucă); *Limba română, limbă romanică*, București, Editura Academiei Române, 2007 (Dan Mănucă); *Movni i kontseptual'ni kartyny svitu.* Zbyrnyk naukovykh prats'. Vypusk 1. Chastyna 1, Kiev, Editura Universității din Kiev, 2007 (Ofelia Ichim).

Activitatea publicistică a unor cercetători ai aceleiași secții s-a concretizat și prin tipărirea unor volume de autor (**a**), prin colaborarea la volume colective (**b**), prin editarea de volume sau colaborarea la editarea unor volume (**c**):

(a)

– Dan Mănucă, *Restituiri (critica criticii)*, Iași, Princeps Edit, 2007, 180 p.;

– Dan Mănucă, *Oglinzi paralele*, București, EuroPress Group, 2008, 212 p.;

– Ion H. Ciubotaru, *Petru Caraman. Destinul cărturarului*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2008, 658 p.;

– Florin Faifer, *Incursiuni în istoria literaturii dramatice românești. Regăsiri*, Iași, Editura Universitas XXI, 2008, 272 p.;

(b)

– Amalia Voicu: *Spiritul elen – Sinteze europene*, coordonatori Andreas Rados și Valeriu Mardare, Iași, Editura Cronica, 2008;

(c)

– *Lectură și creativitate*, volum îngrijit de Luminița Botoșineanu, Gabriela Haja și Remus Zăstroiu, București, 2006.

4. Cercetători din cadrul secțiilor de lingvistică și de istorie literară, etnografie și folclor au participat atât la simpozioanele și colocviile organizate de Institutul „A. Philippide", cât și la manifestări științifice desfășurate sub egida altor instituții.

4.1. Din anul 2002, Institutul „A. Philippide" organizează o manifestare științifică internațională dedicată limbii și literaturii române, privite atât din perspectivă filologică, cât și larg culturală. Tematica simpozioanelor din anii 2007 și 2008 este ilustrativă în acest sens: *Români majoritari/Români minoritari: interferențe și coabitări lingvistice, literare și etnologice* (Iași, 19–21 septembrie 2007), *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european* (Iași, 25–27 septembrie 2008). La aceste

manifestări au participat, de asemenea, specialişti de marcă din ţară şi din străinătate (vezi *infra*, **7.2**), iar comunicările susţinute la cele două simpozioane au fost reunite în două volume, unul deja publicat, la Editura Alfa (vezi *supra*, **2.2**), iar al doilea în curs de apariţie.

4.2. Substanţială a fost participarea lingviştilor din departamentele de lexicologie–lexicografie, dialectologie şi toponimie şi la alte simpozioane, congrese, conferinţe, ateliere, dezbateri de profil, din ţară şi din străinătate:

– Colocviul „Journées de la Francophonie", ediţia a XII-a, organizat de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" şi Centrul Cultural Francez, Iaşi, 29–31 martie 2007 (Florin Teodor Olariu);

– Dezbaterea „Învăţământul liceal încotro?", organizată de Filiala Iaşi a Academiei Române, 27 aprilie 2007 (Stelian Dumistrăcel);

– The 4th Conference on Speech Technology and Human – Computer Dialogue, Iaşi, 10–12 mai 2007 (Elena Dănilă, Cristina Florescu, Gabriela Haja);

– „Zilele academice timişorene", ediţia a X-a, Timişoara, 24–25 mai 2007 (Mioara Dragomir);

– Al XIX-lea Congres IOSOT (International Organization for the Study of the Old Testament), Ljubljana, 15–20 iulie 2007 (Veronica Olariu);

– Al XXV-lea Congres de Lingvistică şi Filologie Romanică, organizat sub patronajul Societăţii de Lingvistică Romanică, Innsbruck (Austria), 3–8 septembrie 2007 (Vlad Cojocaru, Elena Dănilă, Mioara Dragomir, Cristina Florescu);

– Colocviul internaţional „Limba română – abordări tradiţionale şi moderne", organizat de Catedra de limbă română din cadrul Universităţii „Babeş–Bolyai" din Cluj-Napoca, 19–20 octombrie 2007 (Daniela Butnaru, Elena Dănilă, Gabriela Haja);

– Colocviul Internaţional de Ştiinţe ale Limbajului „Eugen Coşeriu", Suceava, 25–28 octombrie 2007 (Elena Dănilă, Mioara Dragomir, Gabriela Haja);

– Zilele Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Sesiunea de comunicări a Catedrei de Slavistică „Petru Caraman", Iaşi, 26 octombrie 2007 (Stelian Dumistrăcel);

– Seminarul de semantică (prima şedinţă), organizat sub egida Institutului de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi, 1 noiembrie 2007 (Elena Dănilă, Cristina Florescu);

– Colocviul internaţional „România: Dialog intercultural şi interlingvistic", Poznan (Polonia), 12–13 noiembrie 2007 (Elena Dănilă, Gabriela Haja);

– Simpozionul internaţional „La lingua rumena: proposte culturali per la nuova Europa", organizat de Accademia di Romania, în colaborare cu Universitatea „La Sapienza", Roma, 15–17 noiembrie 2007 (Florin Olariu);

– Al 7-lea Colocviu al Catedrei de limbă română, „Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării", organizat de Universitatea Bucureşti, 7–8 decembrie 2007 (Elena Dănilă, Gabriela Haja);

Scanned with OKEN Scanner

– Conferințele Academiei Române (în ciclul „Limba română și relațiile ei cu istoria și cultura românilor"), București, 13 decembrie 2007 (Stelian Dumistrăcel);

– Atelierul de lucru „Resurse lingvistice și instrumente pentru prelucrarea limbii române", organizat de Facultatea de Informatică a Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială al Academiei Române și Institutul de Informatică Teoretică – Filiala Iași a Academiei Române, Iași, 14–15 decembrie 2007 (Luminița Botoșineanu, Elena Dănilă, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Florin Olariu);

– Seminarul Internațional „Instrumente de traducere automată", organizat de Academia Română în colaborare cu Uniunea Latină – Biroul București, București, 28–29 februarie 2008 (Gabriela Haja);

– Colocviul „Journées de la Francophonie", organizat de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, Centrul Cultural Francez din Iași și Asociația Română a Profesorilor de Franceză, Iași, 27–29 martie 2008 (Marius-Radu Clim, Florin-Teodor Olariu);

– Simpozionul Internațional „Românii din afara granițelor țării" (90 de ani de la unirea Basarabiei cu România), Iași–Chișinău, 8–12 aprilie 2008 (Stelian Dumistrăcel);

– A X-a Conferință Națională a Cercetării Științifice din Învățământul Superior, organizată de Universitatea Transilvania din Brașov, 15–16 mai 2008 (Gabriela Haja);

– Atelierul de lucru AMPER „Zilele ITA-ROM", organizat de Laboratorul de Fonetică Experimentală din cadrul Universității de Științe, Torino, 27 mai–6 iunie 2008 (Luminița Botoșineanu);

– Conferința Internațională „Lexic comun – lexic specializat", organizat de Universitatea „Dunărea de Jos", Galați, 17–18 septembrie 2008 (Stelian Dumistrăcel);

– Masa rotundă „Limba română în lume", manifestare științifică ce face parte din programul Conferinței Internaționale „Diaspora în cercetarea științifică românească", organizată, sub înaltul patronaj al Primului Ministru al României, de Cancelaria Primului Ministru în parteneriat cu ANCS și Academia Română, București, 17–19 septembrie 2008 (Florin-Teodor Olariu);

– Simpozionul Internațional „Nicolae Milescu Spătarul – 300", organizat de Institutul de Studii Sud-Est Europene, Secția de Filologie și Literatură, București, 3 octombrie 2008 (Mioara Dragomir);

– Al VII-lea Colocviu Național de Terminologie – Terminografie – Terminotică – 3T, București, 7–8 octombrie 2008 (Marius Clim, Elena Dănilă, Gabriela Haja, Victoria Zăstroiu);

Scanned with OKEN Scanner

– Al 14-lea Colocviu de Onomastică, organizat de Societatea Franceză de Onomastică, Arras (Franța), 15–17 octombrie 2008 (Daniela Butnaru, Vlad Cojocaru);

– Simpozionul internațional „La variation diatopique de l'intonation dans le domaine roumain et roman", organizat de Seminarul de dialectologie și sociolingvistică – Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 20–22 octombrie 2008 (Luminița Botoșineanu);

– Simpozionul Internațional „Româna ca limbă străină – între metodă și impact cultural", Iași, 23–24 octombrie 2008 (Elena Dănilă, Gabriela Haja);

– Al VI-lea Simpozion Național de Jurnalism (cu participare internațională), Cluj-Napoca, 24–25 octombrie 2008 (Stelian Dumistrăcel);

– Atelierul de lucru „Resurse lingvistice și instrumente pentru prelucrarea limbii române", organizat de Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială, București, și Institutul de Informatică Teoretică al Filialei Iași a Academiei Române, Iași, 19–21 noiembrie 2008 (Marius-Radu Clim);

– Al II-lea Simpozion Internațional de Lingvistică, București, 28–29 noiembrie 2008 (Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă);

– Al VIII-lea Colocviu al Catedrei de limbă română, Universitatea din București, „Limba română: teme actuale", București, 5–6 decembrie 2008 (Daniela Butnaru, Elena Dănilă).

4.3. Cercetătorii din departamentele de istorie literară, de etnografie și folclor au susținut comunicări la diferite simpozioane, congrese și conferințe de profil din țară și din străinătate:

– „Journées de la Francophonie", ediția a XII-a, organizat de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" și Centrul Cultural Francez, Iași, 29–31 martie 2007 (Ofelia Ichim);

– Colocviul internațional de exegeze și traductologie „Marin Sorescu", Craiova, 23–25 februarie 2007 (Ioana Repciuc);

– Colocviul „Mircea Eliade: Destin și operă", organizat de Catedra de istorie literară „G. Ibrăileanu", Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 30–31 martie 2007 (Ioana Repciuc);

– Festivalul Internațional de creație poetică „Grigore Bostan", organizat de Catedra de română și limbi clasice de la Universitatea Națională „Yuriy Fedkovych", Cernăuți (Ucraina), 1–3 iunie 2007 (Dan Mănucă);

– Sesiunea comemorativă „Simeon Florea Marian" (100 de ani de la moarte), organizată de Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iași, 20 octombrie 2007 (Adina Ciubotariu, Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, Ioana Repciuc);

– Simpozionul internațional „La lingua rumena: proposte culturali per la nuova Europa", organizat de Accademia di Romania, în colaborare cu Universitatea „La Sapienza", Roma, 15–17 noiembrie 2007 (Ofelia Ichim);

Scanned with OKEN Scanner

– „Zilele Bojdeucii Ion Creangă", manifestare organizată de Muzeul Literaturii Române, Iaşi, 12 octombrie 2007 (Dan Mănucă);

– Colocviul internațional „Journées de la Francophonie", Iaşi, 27–29 martie 2008, organizatori: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Centrul Cultural Francez din Iaşi şi Asociația Română a Profesorilor de Franceză (Ofelia Ichim);

– Colocviul anual al Şcolii Doctorale de Studii Filologice a Facultății de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 6–8 iunie 2008 (Cecilia Holban, Ioana Repciuc);

– Colocviul „Localismul nestrunit proliferează superficialitatea şi orgoliul", organizat cu prilejul Zilelor Culturale ale Bârladului, Bârlad, 21 mai 2008 (Dan Mănucă);

– Conferința Internațională „Diaspora în cercetarea ştiințifică românească", organizată, sub înaltul patronaj al Primului Ministru al României, de către Cancelaria Primului Ministru în parteneriat cu ANCS şi Academia Română, Bucureşti, 17–19 septembrie 2008 (Ofelia Ichim);

– Sesiunea națională de comunicări ştiințifice „Aculturație şi multiculturalitate în arealul etnografic românesc", Constanța, 4–6 septembrie 2008 (Ioana Repciuc);

– Zilele Universității „Alexandru Ioan Cuza", Catedra de Slavistică, Iaşi, 31 octombrie 2008 (Cecilia Holban);

– Atelierul de lucru „Resurse lingvistice şi instrumente pentru prelucrarea limbii române", organizat de Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" şi de Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială Bucureşti şi Institutul de Informatică Teoretică al Filialei Iaşi a Academiei Române, Iaşi, 19–21 noiembrie 2008 (Ofelia Ichim);

– Conferința Națională „Text şi discurs religios", organizată de Catedra de limbă română şi lingvistică generală a Facultății de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 5–6 decembrie 2008 (Ioana Repciuc);

– Colocviul Internațional „Grigore C. Bostan. Omul şi opera", organizat de Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza", Facultatea de Litere a Universității Naționale „Yuriy Fedkovych", Cernăuți (Ucraina) şi Biblioteca Județeană „Gh. Asachi", Iaşi, 16 noiembrie 2007 (Dan Mănucă);

– Simpozionul „Gh. Asachi, ctitor de cultură românească", organizat de Biblioteca Județeană „Gh. Asachi", Iaşi, 15 mai 2008 (Dan Mănucă, Remus Zăstroiu).

5. Mai mulți membri ai Institutului au făcut parte din comisii pentru susținerea unor teze de doctorat, respectiv pentru acordarea titlului de „Doctor honoris causa".

În calitate de conducător ştiințific, prof. dr. Stelian Dumistrăcel a făcut parte din comisia pentru susținerea următoarelor teze de doctorat (la Universitatea

Scanned with OKEN Scanner

„Alexandru Ioan Cuza", Iaşi): *Termeni creştini în frazeologia românească. Reflexe în textul jurnalistic şi în discursul public* (Monica Geanina Croitor-Bilauca, 15 iunie 2007); *„Limba de lemn" în mass-media românească actuală* (Constantin Cezar Mărcuşan, 30 iunie 2007); *Locul calcului lingvistic în traduceri din germană aparţinând unor reprezentanţi ai Şcolii Ardelene: cărţi de popularizare a ştiinţei* (Carmen Bulhac, 8 septembrie 2008).

Prof. dr. Dan Mănucă a fost membru în comisia alcătuită de Universitatea „Ştefan cel Mare" din Suceava care i-a acordat academicianului Mihai Cimpoi titlul de „Doctor honoris causa", pe data de 13 iunie 2008.

6. Activitatea Institutului „A. Philippide" se bucură de o receptare favorabilă în mediile culturale şi ştiinţifice din ţară şi străinătate.

6.1. „Anuarul de lingvistică şi istorie literară" se află în relaţii de schimb internaţional cu 21 de reviste şi cu instituţii ştiinţifice din 23 de ţări din Europa, America de Nord şi America de Sud.

6.2. Membri ai departamentelor de lingvistică, de istorie literară şi de etnografie şi folclor au avut participări la diverse evenimente ştiinţifice şi culturale, precum şi diverse colaborări cu instituţii din ţară şi din străinătate:

– Marius-Radu Clim a participat, în perioada 3–11 iulie 2008, la seminarul Cambridge Scholars Network organizat de Universitatea din Cambridge pentru doctoranzii europeni;

– Elena Dănilă a urmat, în perioada 23 iulie – 3 august 2007, cursurile şcolii de vară EUROLAN 2007, *Semantics, Opinion and Sentiment in Text*, organizată de Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi şi de Institutul de Cercetări pentru Inteligenţă Artificială, Academia Română, Bucureşti;

– Stelian Dumistrăcel a participat la emisiunea TVR Iaşi din 23 februarie 2007, la dezbaterea privind sensurile cuvântului *inimă* şi valorile stilistice ale frazeologismelor create pe baza acestui termen, iar, pe data de 31 ianuarie 2008, la o emisiune realizată în cadrul aceleiaşi instituţii, având ca temă limbajul publicistic; de asemenea, pe 7 iulie 2008, Stelian Dumistrăcel a fost invitat într-o emisiune a TVR Iaşi pentru o discuţie privind greşelile de limbă din mass-media şi eficacitatea măsurilor luate de Consiliul Naţional al Audiovizualului, cu sprijinul Institutului de Lingvistică „I. Iordan – Al. Rosetti" din Bucureşti al Academiei Române, pentru înlăturarea lor; a participat la emisiunea „Martor", din 2 oct. 2008, a postului de radio Iaşi, dedicată tematicii Simpozionului internaţional *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară şi etnofolclorică românească şi contextul european*; la 1 noiembrie 2008, a fost invitat la emisiunea matinală de cultivare a limbii a canalului Tele M (Iaşi); din luna septembrie 2008, colaborează la emisiunea săptămânală „Din vorbă în vorbă", a postului „Radio Nord Est FM"; în

Scanned with OKEN Scanner

18 octombrie 2007, a susținut prelegerea *Antropologia culturală și cercetarea istorică a limbii*, la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" – Filiala Iași a Academiei Române;

– Cristina Florescu s-a deplasat, în perioada 22–23 iunie 2008, la Nancy, în vederea participării la prima ședință de lucru a grantului internațional „Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom). Première phase: le noyau panroman (2008–2010)", proiect franco-german finanțat de Agence Nationale de la Recherche (ANR) și Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG), care reprezintă o nouă ediție actualizată și informatizată a dicționarului etimologic al limbilor romanice, REW (*Romanisches Etymologisches Wörterbuch*);

– Pe 1 aprilie 2008, Florin-Teodor Olariu a fost invitat să susțină o conferință în cadrul unei ședințe de lucru a Laboratorului de sociolingvistică al Facultății de Științe umane și sociale – Sorbona, Universitatea „René Descartes – Paris V"; în data de 22 aprilie 2008, el a susținut o conferință la Seminarul de romanistică al Universității din Münster (Germania);

– Începând cu luna iunie 2008, Ofelia Ichim este membru în Comitetul decizional al *Observatorului European al Plurilingvismului* (Paris) (http://plurilinguisme.europe-avenir.com/index.php);

– Directorul Institutului, prof. univ. dr. Dan Mănucă, a prezentat volumul *Literatura română în țările vecine (1945-2000)*, de Catinca Agache, Iași, Princeps Edit, 2006, 486 p., la lansarea organizată la Casa Cărții din Iași (26 ianuarie 2007); pe data de 16 martie 2007, a prezentat volumul *Istoricul Bibliotecii Filialei Iași a Academiei Române*, de Mariana Ignat, Iancu Braunstein și Valică Mihuleac, Iași, Editura Ștef, 2006. Manifestarea a avut loc la sediul Filialei Iași a Academiei Române; a fost membru în juriul pentru decernarea premiilor la Târgul național de carte Librex, ediția a XV-a, Iași, 18–22 aprilie 2007; în cadrul Zilelor revistei „Convorbiri literare", a fost moderatorul dezbaterii *Globalizare și multiculturalism*, care a avut loc la Iași, 20 aprilie 2007, la Uniunea Scriitorilor, Filiala Iași; în zilele de 1 și 2 iunie 2007, a avut o întâlnire de lucru la Universitatea din Cernăuți, cu prof. univ. dr. Gheorghe Jernoveiu, șeful Catedrei de limbă română și limbi clasice, cu conf. univ. dr. Lora Bostan, de la aceeași catedră, precum și cu scriitorii Vasile Tărâțanu, Mircea Lutic, Simion Gociu, Ilie Tudor Zegrea și Ștefan Hostiuc; de asemenea, a avut o întâlnire de lucru la Kiev, în ziua de 5 iunie 2007, cu prof. univ. dr. Vasile Cazac, președintele Societății „Petru Movilă", a românilor din Ucraina; a fost ales membru al juriului pentru acordarea premiilor Asociației Scriitorilor din Iași; a fost președintele juriului la Salonul Internațional de carte românească, ediția a XVI-a, Iași–Cernăuți, 8–12 octombrie 2007; în ziua de 8 octombrie 2007, Dan Mănucă a prezentat la Muzeul Literaturii Române, Iași, volumul *Patru poeți români* (Marin Sorescu, Nichita Stănescu, Ana Blandiana, Ioanid Romanescu), traducere în limba română de Andreas Rados, Atena, Editura Sokoli, 2007; a avut o

Scanned with OKEN Scanner

întâlnire cu studenții și cadrele didactice de la secția de limbă română a Facultății de Litere de la Universitatea Națională „Yuriy Fedkovych" din Cernăuți, în data de 10 octombrie 2007; la 11 octombrie 2007 s-a întâlnit cu profesorii și elevii de la Liceul „Gh. Asachi" din Herța (Ucraina); în aceeași zi, a participat la Zilele „M. Sadoveanu", organizate de Muzeul Literaturii Române (Iași); a fost membru al juriului celei de-a XVI-a ediții a Târgului Național de Carte Librex (Iași, 20–24 februarie); pe data de 18 aprilie 2008, Dan Mănucă a prezentat, în Aula Filialei Iași a Academiei Române, volumele: *Mihail Sadoveanu. Fascinația tiparelor originare*, de Constantin Ciopraga, și *Structură și creativitate* (*Omagiu Constantin Ciopraga*), îngrijit de Luminița Botoșineanu, Gabriela Haja și Remus Zăstroiu, ambele apărute la Editura Academiei Române; în cadrul Zilelor Liceului Teoretic „G. Ibrăileanu", din Iași, a prezentat, în ziua de 17 mai 2008, volumul *Nichita Stănescu. Întâlniri fundamentale*, de Liliana Scărlătescu; în ziua de 31 mai 2008, a moderat Simpozionul „Junimea de ieri, junii de azi", în cadrul Colocviului Național al tinerilor scriitori, organizat la Iași de Uniunea Scriitorilor din România și de redacția revistei „Convorbiri literare"; în deschiderea Zilelor „Mihai Eminescu", de la Botoșani, Dan Mănucă a prezentat, în 11 iunie 2008, volumul de istorie literară *Arcade septentrionale*, semnat de Lucia Olaru-Nenati; în 14 iunie 2008, Dan Mănucă a prezentat ultimele volume din ediția *Caietelor Mihai Eminescu*, îngrijită de acad. Eugen Simion. Manifestarea a avut loc la Filiala Iași a Academiei Române; a fost numit membru al Consiliului științific al Bibliotecii Județene „Gh. Asachi", din Iași;

– Pe 14 iunie 2008, a avut loc, la Filiala Iași a Academiei Române, o ședință de lucru la care au fost analizate stadiul actual și perspectivele de realizare a ediției a doua a *Dicționarului general al literaturii române*. Ședința a fost condusă de acad. Eugen Simion. Au participat acad. Mihai Cimpoi, Dan Mănucă și Remus Zăstroiu.

7. În perioada 2007–2008 au vizitat Institutul reputați profesori de la diferite universități din străinătate, specialiști în diverse domenii umaniste, având astfel loc fructuoase schimburi de experiență.

7.1. Astfel, de la Universitatea din Extremadura, Cáceres (Spania), au făcut o vizită la Institutul de Filologie Română „A. Philippide", pe data de 4 mai 2007, domnii José Manuel Gonzaléz Calvo, profesor de lingvistică (specialist în lingvistica textului) și director al departamentului de filologie hispanică și lingvistică generală la Facultatea de Filozofie și Litere, membru corespondent al Academiei Regale Spaniole, și Jesús Terrón, profesor de didactica limbii și metodica predării limbii la Facultatea de Formare a Profesoratului (echivalentă cu Facultatea de Pedagogie).

În data de 16 noiembrie 2007 a avut loc, la sediul Institutului de Filologie Română „A. Philippide", o întâlnire de lucru cu delegația Facultății de Litere a

Scanned with OKEN Scanner

Universității „Alexandru Ioan Cuza", a Bibliotecii Județene „Gh. Asachi" şi a Facultății de Litere a Universității „Iurii Fedkovici" din Cernăuți. Au fost stabilite o serie de măsuri pentru dezvoltarea colaborării între cele patru instituții.

În perioada 13–20 februarie 2008, Institutul „A. Philippide" a fost vizitat de Romana Anca Rădulescu, cercetător la departamentul de filologie spaniolă de la Universitatea Autonomă din Madrid, care a arătat un interes deosebit pentru activitatea de informatizare a *Dicționarului limbii române* şi colaborarea în acest scop dintre lingvişti şi informaticieni. Tot acum s-au pus bazele unui schimb de periodice între Institutul „A. Philippide" şi Biblioteca Universității Autonome din Madrid, în acest sens Institutul donând deja instituției partenere câteva exemplare din „Anuar de lingvistică şi istorie literară", „Philologica Jassyensia" şi „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»".

În perioada 25–27 septembrie 2008, în cadrul departamentului de dialectologie a avut loc o întâlnire de lucru cu prof. dr. Dorin Uriţescu şi prof. dr. Erich S. Wheeler, de la York University, Toronto (Canada), pe marginea informatizării atlasului lingvistic al Moldovei şi Bucovinei şi, respectiv, al Crişanei; schimbul de experiență a condus la încheierea unui acord în vederea adoptării unor opțiuni metodologice aplicate de cele două echipe de lingvişti şi informaticieni.

În 29 septembrie 2008, cercet. şt. princ. Anna Bórbely, de la Institutul de Cercetări Lingvistice al Academiei Ungare de Ştiințe, Budapesta, a efectuat o vizită la Institutul „A. Philippide", ocazie cu care a avut loc un schimb de informații privind activitatea de cercetare, precum şi perspectivele de colaborare între cele două instituții.

Autorii *NALR-Moldova şi Bucovina* au pus la dispoziția colectivului de dialectologie de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din Bucureşti răspunsurile din anchetele proprii la întrebările 306 „asud", 372 „mă încălzesc" şi 462 „leşin" din Chestionarul NALR, necesare pentru redactarea hărților corespunzătoare din *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză.*

7.2. Cu prilejul simpozioanelor internaționale menționate anterior (vezi *supra*, **4.1**), Institutul a primit vizita următorilor profesori şi cercetători; în 2007: Thede Kahl, Heinrich Stiehler (Austria), Ivana Olujić (Croația), Christian Tremblay (Franța), Maria Aldea (România/Franța), Antonia Olaru (Germania), Roberto Merlo (Italia), Nicoleta Neşu (România/Italia), Dumitru Apetri, Veronica Bâtcă, Ana Bantoş, Felicia Cenuşă, Mihai Cimpoi, Aurelian Dănilă, Alexandru Dîrul, Violina Galaicu, Anatol Gavrilov, Aliona Grati, Maria Mocanu, Dumitru Olărescu, Vasile Pavel, Ala Sainenco, Vasile Şoimaru, Violeta Tipa, Diana Vrabie (Republica Moldova), Mirjana Ćorković, Dragomir Draghici, Annemarie Sorescu Marinković (Serbia), Pompilia Burcica, Michelle Kelso (SUA), Lora Bostan, Alexandrina Cernov, Ştefan Hostiuc, Sergyi Luchkanyn, Dorin Popescu, Felicia Vrânceanu (Ucraina), Aurel Becan, Mihaela Bucin, Anca Liana Crişan (Ungaria);

Scanned with OKEN Scanner

în 2008: Thede Kahl (Austria), Sheila Embleton, Dorin Urițescu, Eric S. Wheeler (Canada), Coralia Ditvall (Danemarca), Irina Olariu (Franța), Rudolf Windisch (Germania), Filippo Laurenti, Roberto Merlo (Italia), Nicoleta Neşu (România/Italia), Maria Abramciuc, Veronica Bâtcă, Nina Corcinschi, Violina Galaicu, Aliona Grati, Dumitru Olărescu, Lilia Rufanda, Maria Şleahtițchi, Violeta Tipa, Victoria Ungureanu, Diana Vrabie (Republica Moldova), Alexandrina Cernov, Sergyi Luchkanyn, Natalia Stratanovska (Ucraina), Anna Bórbely (Ungaria).

8. Activitatea Asociației Culturale „A. Philippide"

8.1. În perioada 2007–2008 a continuat ciclul de conferințe „Filologia ieşeană – tradiție şi perspective europene", organizat de Institutul de Filologie Română „A. Philippide" în colaborare cu Asociația Culturală „A. Philippide", în cadrul căruia au avut loc următoarele prelegeri:

– *Profesorul Alexandru Dima: Evocare*, 25 ianuarie 2007 (prof. univ. dr. Dan Mănucă, de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi);

– *Methods and Findings of the Dictionary of European Anglicisms*, 25 martie 2007 (profesor emerit Manfred Görlach de la Universitatea din Köln, Germania);

– *Oraşul Iaşi la 1900. O perspectivă culturală*, 24 ianuarie 2008 (cercet. şt. princ. I dr. Remus Zăstroiu, şeful departamentului de istorie literară de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide");

– *Despre începutul oraşului Iaşi*, 29 mai 2008 (prof. univ. dr. Ioan Caproşu, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi);

– *Iaşul literar*, 26 iunie 2008 (Ioan Holban, doctor în filologie, directorul Teatrului pentru copii şi tineret „Luceafărul" din Iaşi).

8.2. Au fost publicate următoarele tomuri ale revistei „Philologica Jassyensia", publicație a Asociației Culturale „A. Philippide", acreditată CNCSIS (categoria B, cod CNCSIS: 695): anul III, nr. 1/2007, 348 p.; anul III, nr. 2/2007, 358 p.; anul IV, nr. 1/2008, 306 p. (vezi şi www.philologica-jassyensia.ro).

9. În această perioadă i-a fost conferit titlul de „doctor în filologie" colegului Florin-Teodor Olariu, cercet. şt. princ. III, care a susținut, în şedință publică (12 februarie 2007), teza de doctorat *Dimensiunea ludică a limbajului uman* (conducător ştiințific: prof. univ. dr. Maria Carpov).

10. Premii şi distincții:

– *Dicționarul explicativ ilustrat al limbii române* (DEXI) (vezi *supra*, **3.1, b**) a fost distins cu premiul „Cartea anului" la Salonul internațional de carte românească, ediția a XVI-a, organizat de Biblioteca Județeană „Gh. Asachi", Iaşi, 8–12 octombrie 2007, şi cu Marele Premiu „Coresi" la Salonul internațional de carte SIC 2007, ediția a 16-a, Chişinău, 11 august – 19 septembrie 2007.

Scanned with OKEN Scanner

– Dr. Eugenia Dima a primit „Diploma de onoare" din partea Fundației Academice „Petre Andrei", Centrul de Programe și Proiecte, pentru promovarea limbii, literaturii și civilizației române pe plan național și internațional;

– Lucrarea prof. univ. dr. Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*, vol. I–III, Iași, Editura Presa Bună, 1998, 2002, 2005, a fost încununată cu Premio Internazionale di Studi Demoetnoantropologici „Giuseppe Pitrè – Salvatore S. Marino" din Palermo. Este cea mai înaltă distincție ce se acordă studiilor din domeniul menționat, la nivel european. Prestigiosul premiu a fost acordat de un juriu în fruntea căruia s-a aflat reputatul profesor Francesco Sicilia, din Roma. La ceremonia de înmânare a premiului, care a avut loc pe 11 februarie 2007, în Sala Teatrului Sybaris din Castrovillari, Calabria, au fost de față membrii juriului, oficialitățile din orașul care a găzduit manifestarea, specialiști din Italia și din alte țări europene, precum și un numeros public. Lucrarea premiată și activitatea științifică a laureatului au fost prezentate într-un *laudatio* rostit de prof. univ. dr. Aurelio Rigoli, directorul Centrului Internațional de Studii Etnoistorice din Palermo;

– Dr. Ion H. Ciubotaru a fost distins, în anul 2007, cu Premiul „Simeon Florea Marian" al Academiei Române pentru lucrarea *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*, vol. I–III, Iași, Editura Presa Bună, 1998, 2002, 2005;

– Volumul *Restituiri. Critica criticii*, Iași, Princeps Edit, 2007, al prof. univ. dr. Dan Mănucă a fost distins cu Premiul pentru eseu la Salonul internațional alcărții, ediția a XVI-a, Chișinău, 31 august 2007;

– În 29 mai 2008, în cadrul mesei rotunde organizate de către Biblioteca Județeană „Gh. Asachi" din Iași în cinstea prof. univ. dr. Dan Mănucă (vezi infra, **11**), sărbătoritului i s-a înmânat o „Diplomă de excelență";

– Dan Mănucă a primit Premiul Fundației Naționale „G. Călinescu" (Onești, septembrie 2008).

11. Aniversări

11.1. La împlinirea a 70 de ani, prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel (născut la data de 19 august 1937) i-a fost dedicată una din ședințele de comunicări din cadrul Simpozionului Internațional „Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european" (Iași, 25–26 septembrie 2007), după ce, anterior, Stelian Dumistrăcel fusese sărbătorit la „Casa Limbii Române", Chișinău (31 august 2007), cu prilejul lansării nr. 7–9/2007 din revista „Limba română". Același moment a fost marcat și printr-o secțiune intitulată „Profesor și îndrumător" din cadrul Conferinței Internaționale „Lexic comun – lexic specializat" organizată de Universitatea „Dunărea de Jos" – Galați (17–18 septembrie 2008), când a fost prezentat *„Discursul repetat între alteritate și creativitate" – volum omagial Stelian Dumistrăcel.*

Scanned with OKEN Scanner

– În diferite publicații au semnat articole Ion-Horia Bîrleanu, *La Aniversare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»", VIII, 2007, nr. 3, p. 10–11 şi Cristinel Munteanu, *Profesorul Stelian Dumistrăcel la 70 de ani (Impresiile unui discipol)*, în „Revista română", XIII, 2007, nr. 3 (49), p. 8–9.

– Secțiuni aniversare i-au fost dedicate sărbătoritului în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»", VIII, 2007, nr. 3, p. 10–13; „Limba română", Chişinău, 2007, nr.7–9, p. 97–146; „Revistă de lingvistică şi ştiință literară", Chişinău, 2007, nr. 3–4, p. 120–126.

– A fost tipărit *„Discursul repetat între alteritate şi creativitate" – volum omagial Stelian Dumistrăcel* (editor Cristinel Munteanu, Iaşi, Institutul European, 2007, 366 p.). Au colaborat foşti şi actuali doctoranzi ai profesorului (Ileana Alexandrescu-Voicu, Brînduşa Amălăncei, Ionel Apostolatu, Monica Bilaucă, Ştefana Oana Ciortea-Neamțiu, Ionel Iloae, Constantin Mărcuşan, Cristinel Munteanu, Gina Necula, Petronela Savin, Casia Zaharia) şi au semnat articole omagiale şi de prezentare a operei sărbătoritului colegi şi prieteni ai acestuia: Dan Mănucă, Mircea Ciubotaru (Iaşi), Vasile Țâra (Timişoara), Eugen Beltechi (Cluj-Napoca), Ion-Horia Bîrleanu (Suceava). O scrisoare omagială din partea Facultății de Filologie de la Universitatea „Alecu Russo" din Bălți a fost semnată de Maria Şleahtițchi (decan), Gheorghe Popa (şeful Catedrei de limbă română) şi Nicolae Leahu (şeful Catedrei de literatură română şi universală). De asemenea, au fost publicate selecțiuni din recenzii la volume tipărite de Stelian Dumistrăcel, semnate de Al. Graur, Haralambie Mihăescu, Dorin Urițescu, Elena Comşulea, Lucia Cireş, Liviu Antonesei, Mircea Ciubotaru, Valentina Corcimari, Rodica Zafiu, Petru Zugun, Dan S. Stoica, Cristinel Munteanu.

11.2. Cu prilejul celei de a 70-a aniversări, prof. univ. dr. Dan Mănucă (născut la data de 20 mai 1938) a fost omagiat prin organizarea unor manifestări şi prin publicarea unor volume sau grupaje de articole consacrate acestui eveniment:

– Cătălin Bordeianu, Catinca Agache şi Constantin Acozmei au publicat volumul *Dan Mănucă. Biobibliografie*, Iaşi, Princeps Edit, 2008, 110 p.;

– În revista „Limba română" (Chişinău), XVII, 2008, nr. 3–4, a apărut un grupaj de articole intitulat *Dan Mănucă – 70*, semnate de Ioan Holban, Mircea Anghelescu, Alexandru Ruja, Constantin Ciopraga, Mihai Cimpoi, Diana Vrabie şi Viorica-Ela Caraman;

– Revista „Convorbiri literare", CXLVII, 2008, nr. 5, p. 38–48, cuprinde o serie de articole sub titlul *Dan Mănucă – 70*, semnate de Cristian Livescu, Antonio Patraş şi Emanuela Ilie;

– În 10 mai 2008, în cadrul celei de a XII-a ediții a Zilelor revistei „Convorbiri literare", a fost inclus momentul aniversar *Dan Mănucă – 70*. Au luat cuvântul: Cassian Maria Spiridon, Constantin Dram, Cristian Livescu, Vasile Spiridon, Natalia Cantemir, Maria Şleahtițchi, Sterian Vicol;

Scanned with OKEN Scanner

– În ziua de 29 mai 2008, la Biblioteca Județeană „Gh. Asachi" din Iași, în cadrul ciclului de manifestări „Portret contemporan", a avut loc o masă rotundă dedicată omagierii prof. Dan Mănucă. Au vorbit: acad. Constantin Ciopraga, acad. Mihai Cimpoi, prof. univ. dr. Cătălin Bordeianu, Valeriu Matei, dr. Catinca Agache.

Dana Butnaru
Nicoleta Borcea
Ioana Repciuc

Scanned with OKEN Scanner

CĂRȚI ȘI REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE
(2006 – 2008)

A. *Cărți*

BENTLIN, MIKKO, *Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte*, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 256, Helsinki, 2008, 360 p.

BEHRENDS, OKKO (Hg.), *Der biblische Gesetzesbegriff. Auf den Spuren seiner Säkularisierung*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, 390 p.

BEHRENDS, OKKO, EVA SCHUMANN, *Gesetzgebung, Menschenbild und Sozialmodell im Familien-und Sozialrecht*, Berlin, Walter de Gruyter, 2008, 264 p.

BLECKMANN, BRUNO, *Fiktion als Geschichte*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, 154 p.

∴ *Europäische Kulturzeitschriften um 1900 als Medien transnationaler und transdisziplinärer Wahrnehmung*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, 352 p.

FITTSCHEN, KLAUS, *Die Bildnisgalerie in Herrenhausen bei Hannover. Zur Rezeptions-und Sammlungsgeschichte antiker Porträts*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, 338 p.

GERHARDT, DIETRICH, *Wer kauft Liebesgötter? Metastasen eines Motivs*, Berlin, Walter de Gruyter, 2008, 210 p.

HAMARI, ARJA, *The negation of stative relation clauses in the Mordvin languages*, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 254, Helsinki, 2007, 298 p.

HAUST, JEAN, *Le dialecte wallon de Liège* (2ème partie). *Dictionnaire liégeois*, Liège, Musée de la Vie Wallone, Cour des Mineurs, 2008, 736 p.

KEIPERT, HELMUT, *Das „Sprache"-Kapitel in August Ludwig Schlözers „Nestorъ" und die Grundlegung der historisch-vergleichenden Methode für die slavische Sprachwissenschaft*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, 138 p.

LUDWIG, WALTER, *Das Stammbuch als Bestandteil humanistischer Kultur. Das album des Heinrich Carlhack Hermeling*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, 194 p.

MÜHLENBERG, EKKEHARD, *Altchristliche Lebensführung zwischen Bibel und Tugendlehre. Ethik bei den griechischen Philosophen und den frühen Christen*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, 170 p.

∴ *Römisches Zentrum und kirchliche Peripherie. Das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III.* Herausgegeben von Jochen Johrendt und Harald Müller, Walter de Gruyter, 2008, 356 p.

∴ *Sámit, sánit, sátnehámit*, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 253, Helsinki, 2007, 450 p.

SCHOPEN, ARMIN, *Tinten und Tuschen des arabisch-islamischen Mittelalters. Dokumentation – Analyse – rekonstruktion*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, 264 p.

SIMONIDES, DOROTA, *Mądrość ludowa. Dziedzctwo kulturowe Śląska Opolskiego*, Wrocław, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2007, 312 p.

∴ *Syrjänische texte*, band V, *Komi-Syrjänisch: Ober-Vyčegda-Dialekt M. Žikins texte*, Gessamelt von T.E. Uotila, Übersetzt und Herausgegeben von Paula Kokkonen, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 252, Helsinki, 2006, 514 p.

Scanned with OKEN Scanner

TROSTERUD, TROND, *Homonymy in the Uralic Two-Argument Agreement Paradigms*, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 251, Helsinki, 2006, 320 p.

B. *Reviste*

„Acta Iadertina", Sveučilište u Zadru, Odjel za filozofiju, Odjel za pedagogiju i Odjel za sociologiju, 2, 2005; 3, 2006, Zadar.

„Annales Universitatis Mariae-Curie Sklodowska", Sectio FF. Philologiae, XXIII, 2005, Lublin.

„Archaeologia Adriatica". Odjel za arheologiju, Sveučilište u Zadru, vol. I, 2007, Zadar.

„Boletín de la Réal Academia Española", tomo LXXXVI, cuaderno CCXCIII, 2006; tomo LXXXVI, cuaderno CCXCIV, 2006, Madrid.

„Croatica et Slavica Iadertina", Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, 1, 2005; 2, 2006; 3, 2007, Zadar.

„Edad de oro", Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid, Departamento de Filología Española, XXV, 2006; XXVI, 2007; XXVII, 2008, Madrid.

„Journal de la Société Finno-Ougrienne", 91, 2006, Helsinki.

„Ladinia". Sföi cultural dai ladins dles Dolomites, XXX, 2006; *Index nominum. Index locorum. Index rerum* (I–XXX), 2007; XXXI, 2007; XXXII, 2008, San Martin de Tor.

„Lares". Rivista trimestriale di studi demo-etno-antropologici, LXXII, 1, 2, 3/2006; LXXIII, 1, 2/2007, Firenze.

„Literatura ludowa". Dwumiesięcznik naukowo-literacki, 1–6/2006; 1–6/2007; 1–6/2008, Wrocław.

„Mémoires de l'Académie des Sciences, Arts et Belles-Lettres de Dijon", 139, 2005; 140, 2006; 140 bis, 2005, Dijon.

„Mentalities/Mentalités". An interdisciplinary journal/Un journal interdisciplinaire, XX, 2/2006; XXI, 1/2007; XXI, 2/2007; XXII, 1/2008; XXII, 2/2008, Hamilton, N. Z.

„Revista de filologia española", LXXXVI, 2/2006; LXXXVII, 1/2007; LXXXVII, 2/2007; LXXXVIII, 1–2/2008, Madrid.

„Revue de linguistique romane", 70, 279–280/2006; 71, 281–282/2007; 71, 283–284/2007; 72, 285–286/2008, Strasbourg.

„Schweizerisches Archiv für Volkskunde", 102, 2/2006; 103, 1–2/2007; 104, 1–2/2008, Basel.

„Die Sprache". Zeitschrift für Sprachwissenschaft, 45, 1–2/2005; 46, 1–2/2006, Wien.

„Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne", 91, 2006, Helsinki.

„Südost-Forschungen". Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas, 65–66, 2006–2007, München.

„Živa Antika. Жива антика. Antiquité vivante", 56, 1–2/2006, Skopje.

Scanned with OKEN Scanner

Publicație a Institutului de Filologie Română „A. Philippide" – Filiala Iași a Academiei Române –, „Anuar de lingvistică și istorie literară" continuă revista „Studii și cercetări științifice" – Filologie, Iași, 1950–1963. În 1964 s-a intitulat „Anuar de filologie". Din 1965 apare cu titlul actual. Între anii 1981 și 1995 s-au editat două serii paralele, A. Lingvistică și B. Istorie literară, care, începând cu t. XXXIV–XXXVIII, 1994–1998, au fost reunite într-un volum.

„Anuar de lingvistică și istorie literară" publică studii de istoria limbii, lexicologie, dialectologie, onomastică, stilistică, istorie literară, teorie și critică literară, folcloristică. „Anuarul" cuprinde, de asemenea, rubrici de *Note și documente*, *Critică și bibliografie* și o *Cronică* asupra activității departamentelor Institutului.

Manuscrisele trimise redacției, în două copii, pe o singură față, la două rânduri, pe coli format A4, vor fi însoțite de un CD, utilizându-se toate semnele diacritice. Autorii trebuie să folosească softul Word. Un studiu va avea cel puțin 20 000 de semne (inclusiv spațiile și notele). Notele vor fi așezate la subsolul paginii. Rezumatul, într-o limbă de circulație internațională, va fi așezat după sigle sau bibliografie. Titlul lucrării trebuie, de asemenea, tradus. Autorii își asumă întreaga răspundere pentru conținutul științific al textelor.

Revista se poate procura contracost la:

Editura Academiei Române, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, 050711 București, România; Tel. 4021-318 81 46, 4021-318 81 06, Fax 4021-318 24 44, E-mail: edacad@ear.ro

Scanned with OKEN Scanner

LUCRĂRI ALE CERCETĂTORILOR ŞI COLABORATORILOR INSTITUTULUI DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „A. PHILIPPIDE"

Dicţionarul limbii române (DLR), t. IV, *Litera Î (I–Iherzolită)* (autori: Irina Andone, Lucia Cifor, Marius-Radu Clim, Rodica Cocîrţă, Elena Dănilă, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Corneliu Morariu, Eugen Munteanu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Mioara Vişoianu; revizori: Doina Cobeţ, Elena Dănilă, Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil şi Victoria Zăstroiu; a colaborat la revizie: Marius-Radu Clim), Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008.

Dicţionarul limbii române (DLR), t. V, *Litera Î (Îi–Înzulă)* (colaborare) (Irina Andone, Lucia Cifor, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Eugen Munteanu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Mioara Vişoianu), Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008.

Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina, vol. III (Cu un *Supliment* cuprinzând materialul din punctele cu anchete privitoare la graiurile huţule, din vol. I şi II) (Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuţă, Adrian Turculeţ şi Luminiţa Botoşineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu), Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2007.

Dicţionarul general al literaturii române, vol. IV (*S–T*) (în colaborare) (Şerban Axinte, Lucia Berdan, Nicoleta Borcea, Constanţa Buzatu, Lucia Cireş, Ion H. Ciubotaru, Stănuţa Creţu, Gabriela Drăgoi, Sebastian Drăgulănescu, Victor Durnea, Florin Faifer, Ofelia Ichim, Dan Mănucă, Algeria Simota, Rodica Şuiu, Constantin Teodorovici, Amalia Voicu, Remus Zăstroiu), Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2007.

Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars VII. *Regum I, Regum II* (coordonatori: Al. Andriescu, Paul Miron, Gabriela Haja; autori: Tamara Adoamnei, Mădălina Andronic, Mioara Dragomir, Gabriela Haja, Elsa Lüder, Paul Miron, Alexandra Moraru, Mihai Moraru, Adrian Muraru, Veronica Olariu, Elena Tamba Dănilă), Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008.

Dicţionarul explicativ ilustrat al limbii române (DEXI) (autori: Eugenia Dima – coord., Doina Cobeţ, Laura Manea, Elena Dănilă, Gabriela E. Dima, Andrei Dănilă, Luminiţa Botoşineanu; colaboratori: Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Veronica Olariu), Chişinău, Editurile ARC şi Gunivas, 2007.

STELIAN DUMISTRĂCEL, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentaţia instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2006.

LAURA MANEA, *Dosoftei, **Viaţa şi petreacerea svinţilor**. Studiu lingvistic, partea I*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2006.

VASILE ARVINTE, *Normele limbii literare în opera lui I.L. Caragiale*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2007.

LUMINIŢA BOTOŞINEANU, *Graiul de pe valea superioară a Someşului Mare*, Iaşi, Editura Alfa, 2007.

MIOARA DRAGOMIR, ***Hronograf den începutul lumii** (ms. **3517**). Probleme de filologie*, Iaşi, Editura Trinitas, 2007.

CRISTINA FLORESCU, *Probleme de semantică a limbii române*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2007.

DAN MĂNUCĂ, *Restituiri (critică criticii)*, Iaşi, Princeps Edit, 2007.

ION NUŢĂ, *Limbă şi cultură românească în Basarabia*, Bacău, Editura „Vicovia", 2007.

FLORIN-TEODOR OLARIU, *Dimensiunea ludic-agonală a limbajului*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2007.

ION H. CIUBOTARU, *Petru Caraman. Destinul cărturarului*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008.

FLORIN FAIFER, *Incursiuni în istoria literaturii dramatice româneşti. Regăsiri*, Iaşi, Editura Universitas XXI, 2008.

CRISTINA FLORESCU (coord.), ELENA DĂNILĂ, LAURA MANEA, MARIUS-RADU CLIM, *DTLR. **Bază lexicală informatizată. Derivate în -ime şi -iste***, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008.

DAN MĂNUCĂ, *Oglinzi paralele*, Bucureşti, Editura EuroPress Group, 2008.

CARMEN PAMFIL, *Alexandru Philippide*, Chişinău, Editura Litera Internaţional, 2008.

*

. . Români majoritari/Români minoritari: interferenţe şi coabitări lingvistice, literare şi etnologice, Iaşi, Editura Alfa, 2007.

ISSN 1220–4919